SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI NAȚIONAL AL BUCOVINEI

XLVII

2020

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

SUCEAVA. ANUARUL MUZEULUI NAȚIONAL AL BUCOVINEI

XLVII
2020

S U C E A V A

ANUARUL MUZEULUI NAȚIONAL AL BUCOVINEI

XLVII
2020

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ŞTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA
SUCEAVA
2020

S U C E A V A

Fondator
GRIGORE FOIT

COLEGIUL EDITORIAL

ACAD. RĂZVAN THEODORESCU - ACADEMIA ROMÂNĂ, BUCUREŞTI
PROF. UNIV. DR. IOAN OPRIŞ - MUZEUL NAŢIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREŞTI
PROF. UNIV. DR. ŞTEFAN PURICI - UNIVERSITATEA „ŞTEFAN CEL MARE", SUCEAVA
PROF. UNIV. DR. NICOLAE URSULESCU - UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA", IAŞI
PROF. UNIV. DR. OVIDIU BOLDURA - UNIVERSITATEA NAŢIONALĂ DE ARTE, BUCUREŞTI
PROF. UNIV. DR. SERGHEI PIVOVAROV - UNIVERSITATEA NAŢIONALĂ „IURII FEDCOVICI", CERNĂUŢI
PROF. UNIV. DR. SABIN ADRIAN LUCA - UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA", SIBIU

Redactor șef: Dr. Ion MAREŞ
Secretar de redacție: Dr. Aura BRĂDĂŢAN

Tehnoredactare: Aura BRĂDĂŢAN
Traduceri în engleză: Alexandru KOVACS

ORICE CORESPONDENŢĂ SE VA ADRESA MUZEULUI BUCOVINEI
STR. ŞTEFAN CEL MARE, NR. 33
COD 720003
SUCEAVA, ROMÂNIA
TEL. 0230/216439

ALL CORRESPONDENCE WILL BE ADDRESSED TO
BUCOVINA MUSEUM OF SUCEAVA
ŞTEFAN CEL MARE STREET, NO. 33
CODE 720003, ROMANIA
PHONE 004 0230/216439

www.muzeulbucovinei.ro

E-mail: contact@muzeulbucovinei.ro; memoriale@muzeulbucovinei.ro

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în întregime autorilor.

ISSN 1583-5936
EDITURA UNIVERSITĂŢII „ŞTEFAN CEL MARE" DIN SUCEAVA

CUPRINS

STUDII DE ARHEOLOGIE

Ion MAREŞ, *Descoperiri de bronzuri în Bucovina* 9
Irina RUSU, *Podoabe discoidale concav-convexe în cultura Cucuteni: moduri de utilizare şi semnificaţii simbolice* 19

STUDII DE ISTORIE

Vasile M. DEMCIUC, *Biserica Sf. Ioan – Karşi Kilise – Gülşehir Capopadocia* 35
Violeta-Anca EPURE, *Istoria şi unitatea românilor în viziunea consulilor şi voiajorilor francezi prepaşoptişti* 47
Constantin UNGUREANU, *Epidemiile de holeră din Bucovina şi Basarabia, în secolul al XIX-lea* 57
Cristina SLAVIC, *Activitatea Mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni (1746-1821)* 69
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, *Jitariu Procopie. Amintiri din Marele Război (1914-1918)* 77
Costin SCURTU, *Tensiunile dintre trupele româneşti şi cele ruseşti aflate pe frontul din Moldova (1917-1918)* 85
Ioan POPOIU, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919* 97
Radu Florian BRUJA, *Între elitism şi mase – aspecte culturale ale Slovaciei fasciste* 111
Dorel BĂLĂIŢĂ, *Pagini din istoria exploatării lemnului de rezonanţă de pe Domeniul Coroanei Mălini. Un jeton al Cantinei Fabricii „ Gustav Eichler" de la Găineşti* 125

DOCUMENTE ŞI MANUSCRISE

Ion FILIPCIUC, *Vasile S. Cârdei, la aniversarea unui veac* 137
Aura BRĂDĂŢAN, *Scrisori inedite: Enea Borza către Dragoş Vitencu* 151

ISTORIA CULTURII

Ion POPESCU-SIRETEANU, *Universitatea din Cernăuţi* 169
Dinu BALAN, *Imaginea Iaşilor în scrierile Arhiepiscopului catolic Raymund Netzhammer (1905-1924)* 175
Costel CIOANCĂ, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (X) Pisica* 189

CONSERVARE - RESTAURARE

Mirela HRENIUC, Bogdan UNGUREAN, *Cruce de coronament – cercetare şi documentare preliminară intervenţiilor de restaurare* 209
Georgiana SIMION, *Restaurarea unui capac ce aparţine Culturii Precucuteni* 219
Mugurel VASILIU, *Restaurarea unui bust din colecţiile Muzeului Naţional al Bucovinei* 229
Cristi CURELEŢ, Andrei BUTNAR, *Restaurarea unui pat aparţinând Colecţiei Memoriale „Nicolae Labiş"* 233
Cristi CURELEŢ, Florin HAVRELIUC, *Restaurarea unui radio din prima jumătate a secolului XX* 239

NOTE DE LECTURĂ

Ion MAREȘ: Vasile Ursachi, George Dan Hânceanu, Angela Simalcsik, Robert Daniel Simalcsik, Lucian Munteanu, *Cimitirul medieval de la Brad. Cercetările arheologice din anii 1963-2004,* Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila, 2020, 708 pp. 249
Ion FILIPCIUC, *Eduard Fischer, Doctor Honoris Causa???* 253
Radu Florian BRUJA: Catherine Horel, *Amiralul Horthy. Regentul Ungariei,* traducere de Lia Decei, București, Editura Humanitas, 2019, 418 pp. 257

OBITUARIA

Stela CHEPTEA, *In memoriam Profesorul Mircea D. Matei (1929-2020)* 263
Ion MAREȘ, *In memoriam Pavel Blaj (1948-2020)* 267

SUMMARY

ARCHAEOLOGY STUDIES

Ion MAREŞ, *Bronze discoveries from Bukovina* 9
Irina RUSU, *Concave-convex discoidal ornaments in the Cucuteni culture: ways of use and symbolic meanings* 19

HISTORY STUDIES

Vasile M. DEMCIUC, *The church of St. John – Karşi kilise – Gülşehir Cappadocia* 35
Violeta-Anca EPURE, *The history and unity of the Romanians in the vision of the French consuls and travelers before 1848* 47
Constantin UNGUREANU, *Cholera epidemics in Bukovina and Bessarabia in the 19th century* 57
Cristina SLAVIC, *The activity of Metropolitan Archbishop Gavriil Bănulescu Bodoni (1746-1821)* ... 69
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, *Jitariu Procopie. Memories of The Great War (1914-1918)* 77
Costin SCURTU, *Tensions between Romanian and Russian troops on the Moldovan front (1917-1918))* 85
Ioan POPOIU, *Romania's political and military action in 1919* 97
Radu Florian BRUJA, *Between elitism and the masses – cultural aspects of fascist Slovakia* 111
Dorel BĂLĂIȚĂ, *Pages from the history of resonating wood exploitation on the Mălini Crown Domain. A token from the diner of the "Gustav Eichler" Factory from Găinești*..... 125

DOCUMENTS AND MANUSCRIPTS

Ion FILIPCIUC, *Vasile S. Cârdei, on the anniversary of a century* 137
Aura BRĂDĂȚAN, *Unpublished letters: Enea Borza to Dragoș Vitencu* 151

STUDIES OF CULTURAL HISTORY

Ion POPESCU-SIRETEANU, *The University of Cernăuţi* 169
Dinu BALAN, *The image of Iași in the writings of the Catholic Archbishop Raymund Netzhammer (1905-1924)* 175
Costel CIOANCĂ, *Prolegomena to a mythological bestiary of the Romanian fantasy fairy tale. (X) The Cat* 189

CONSERVATION - RESTAURATION

Mirela HRENIUC, Bogdan UNGUREAN, *Cross of the Coronation – Preliminary Research and Documentation for Intervations of Restauration* 209
Georgiana SIMION, *Restoration of a lid belonging to the Precucuteni Culture* 219
Mugurel VASILIU, *Restoration of a bust from the collections of the Museum of Bukovina* 229
Cristi CURELEȚ, Andrei BUTNAR, *Restoration of a bed belonging to the "Nicolae Labiş" Memorial Collection* 233
Cristi CURELEȚ, Florin HAVRELIUC, *Restoration of a radio from the first half of the 20th century* 239

READING NOTES

Ion MAREȘ: Vasile Ursachi, George Dan Hânceanu, Angela Simalcsik, Robert Daniel Simalcsik, Lucian Munteanu, *Cimitirul medieval de la Brad. Cercetările arheologice din anii 1963-2004,* Istros Publishing House of the Museum of Brăila „Carol I", Brăila, 2020, 708 pp. 249
Ion FILIPCIUC, *Eduard Fischer, Doctor Honoris Causa???* 253
Radu Florian BRUJA: Catherine Horel, *Amiralul Horthy. Regentul Ungariei,* translated by Lia Decei, București, Editura Humanitas, 2019, 418 pp. 257

OBITUARIA

Stela CHEPTEA, *In memoriam Professor Mircea D. Matei (1929-2020)* 263
Ion MAREȘ, *In memoriam Pavel Blaj (1948-2020)* 267

DESCOPERIRI DE BRONZURI DIN BUCOVINA

Ion MAREȘ

Rezumat: În colecțiile Muzeului Național al Bucovinei din Suceava se păstrează câteva obiecte preistorice din bronz, care provin de la Muzeul Țării / *Landesmuseum* din Cernăuți și care au fost publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea. Datele referitoare la aceste obiecte se află într-un registru inventar din anul 1949, păstrat în arhiva Muzeului Național al Bucovinei din Suceava.
Cuvinte cheie: depozite de bronzuri, Hallstatt, Șipeniț / Šipintz, Bordei / Burdej, Bucovina

Abstract: In the collections of the National Museum of Bukovina in Suceava are preserved some prehistoric bronze objects, which come from the Country Museum / *Landesmuseum* in Chernivtsi and which were published at the end of the 19th century. Data on these objects are in an inventory register from 1949, kept in the archives of the National Museum of Bukovina in Suceava.
Keywords: bronze deposits, Hallstatt, Șipeniț / Šipintz and Bordei / Burdej, Bukovina

În colecțiile Muzeului Național al Bucovinei din Suceava se păstrează câteva obiecte preistorice, care provin de la Muzeul Țării / *Landesmuseum* din Cernăuți[1].

După decenii de uitare, câteva piese din bronz găsite în Bucovina, în localitățile **Șipeniț / Šipintz și Bordei / Burdej** (reg. Cernăuți / Černivci, Ucraina) au fost „republicate”[2], fiind considerate „o *descoperire*, de dată recentă [...] în colecțiile muzeului sucevean”[3]. Potrivit autorului care le-a republicat, obiectele „erau cunoscute specialiștilor muzeului sucevean ca provenind din vechile colecții ale *Muzeului Țării Bucovinei* din Cernăuți [...], însă nu erau știute locul de proveniență și nici data descoperirii”[4], afirmația fiind incorectă.

Prin urmare, aducem câteva precizări privind piesele din bronz de la Șipeniț / Šipintz și Bordei / Burdej.

Într-un registru de inventar al fostului „Muzeul Orășenesc Suceava”, întocmit la 28 noiembrie 1949 de prof. Emanoil Iliuț[5], sunt notate următoarele date: „**nr. 473, baltag (kelt) cu**

---

[1] Colecțiile de obiecte preistorice de la Muzeul din Cernăuți au fost evacuate înainte de ocuparea orașului de către trupele sovietice în 1944. După mai multe peregrinări prin țară, acestea au ajuns la Suceava, fiind adăpostite o vreme la Muzeul Orășenesc de Istorie, aflat la acea vreme în fosta clădire Casa Națională. Obiectele preistorice din bronz au fost descoperite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în diferite locuri din Bucovina, unele dintre ele fiind publicate încă din acel timp.

[2] Niculică 2010; Niculică 2011.

[3] Niculică 2011, p. 109.

[4] Niculică 2011, p. 111.

[5] Prof. Emanoil Iliuț s-a născut la 15 iulie 1882, la Crasna Ilschi, în Bucovina. Părinții lui au fost Vasile și Anisia Iliuț. A avut doi frați, Ion (preot) și Varvara. După moartea timpurie a tatălui, în 1882, Anisia Iliuț s-a mutat la Suceava, în 1987, unde a cumpărat o casă pe strada Ieronim Muntean. La Suceava, Emanoil Iliuț a urmat clasa a IV-a la școala germană și clasa a V-a la Liceul Superior Greco-Ortodox / *Obergimnasyum*, pe care l-a absolvit în 1900. Studiile superioare le-a urmat la Cernăuți, la Facultatea de Litere și Filozofie, cu specialitatea principală latină și elină, iar secundar română și germană; după absolvirea în 1904 a facultății, a ocupat o catedră la Liceul Superior Greco-Ortodox / *Obergimnasyum* din Suceava, fiind profesor de latină și elină în perioada 1904-1919; între 1945 și 1947, prof. Emanoil Iliuț a ocupat funcția onorifică de președinte al Societății Muzeul Orașului Suceava, care era adăpostit în Casa Națională, de pe strada 6 Noiembrie, nr. 4; din 1948, până în 1952 a fost director neretribuit al muzeului sucevean, instituție care mai avea ca angajat doar un paznic de noapte. De la 28 noiembrie 1949 a început să redacteze registrul inventar al muzeului, somat fiind printr-o adresă primită de la Direcția Artelor Plastice din Ministerul Artelor Plastice din București. Obligat de autorități, a muncit din greu și a finalizat întocmirea registrului într-un timp extrem de scurt, în 11 zile, la 8 decembrie 1949. A trimis apoi un exemplar (58 de pagini) forului care i-l ceruse. La

toartă, Șipeniț, Buc(ovina), lg 130 mm, diam. 32/25 mm, valoare 2000, inv. 1123/2A"; „nr. 474, brățară cu desene lineare, cilindrică, Șipeniț, Buc(ovina), diam. 85 mm, epoca bronzului, bronz, valoare 2000, inv. 1423/1"[6].

În literatura veche de specialitate, celtul (fig. 2/2) și brățara (fig. 3) de la Șipeniț[7] au fost menționate și cu locul descoperirii Hlinița[8]. Mai nou, celtul a fost inclus de cercetătorul Valentin Dergačev de la Chișinău în tipul Debrecen, iar locul descoperirii apare ca fiind Părhăuți[9] (fig. 2/1), jud. Suceava.

Pentru completarea unor informații referitoare la condițiile în care au fost găsite piesele de la Șipeniț, redăm copia unei note[10] (fig. 1) scrisă la 1903 de „ing. Alex. Issecescul", cel care a achiziționat și a donat Muzeului Țării / *Landesmuseum* din Cernăuți[11] obiectele din bronz. În nota respectivă este menționat faptul că piesele au fost găsite prin nivelarea unei movile (tumul) situată pe drumul de la „Dobouz" / Dubăuți spre „Kozman" / Coțmani, la nord de pârâul Sovica / Sovița. Aceleași date sunt notate și de arhitectul Karl A. Romstorfer, care a publicat obiectele[12].

Prin urmare, cele două piese din bronz, un celt și o brățară (fig. 2/2,3) sunt în legătură cu inventarul funerar al unui mormânt tumular hallstattian[13], fiind descoperite în 1886, prin nivelarea unei movile (tumul)[14].

Provenind dintr-un tumul distrus, obiectele pot fi interpretate că ar fi putut proveni din inventarul unui mormânt, însă, nu putem să le încadrăm în două variante de descoperire: depozit de bronzuri și inventar funerar[15], pe motivul că prima variantă o exclude pe cealaltă și invers. Emiterea unei ipoteze că tumulul a fost ridicat peste cele două piese aflate acolo anterior[16], ni se pare cel puțin ridicolă.

Un alt depozit de obiecte din bronz a fost găsit întâmplător în 1903, în timpul unor lucrări agricole, în localitatea Bordei (în prezent Burdej, reg. Cernăuți / Černivci, Ucraina), a fost publicat în 1904 de Karl. A. Romstorfer[17] dar și republicat recent[18].

Date referitoare la piesele acestui depozit sunt notate în registrul inventar amintit mai sus:

întocmirea acestui registru de inventar profesorul Iliuț a lucrat în condiții extreme, într-o cameră fără nici o sursă de căldură, la o lampă cu gaz. A prelucrat și a scris numeroase date despre sute de piese, într-un interval de timp extrem de redus, ultimativ, stabilit de către politrucii comuniști ai vremii. Prin câteva scrisori adresate Consiliului local din Suceava, eminentul profesor de limbi clasice cerea să-i fie aprobată rația de 5 litri de gaz lampant (scrisori și adrese, documente inedite întocmite de prof. Em. Iliuț, păstrate în Arhiva Muzeului Național al Bucovinei). Ca să poată supraviețui, având doar o pensie mizeră, acest excepțional profesor a tradus pentru muzeul sucevean numeroase documente, din germană și din slavă / chirilică. Din păcate, în lucrarea *Enciclopedia Bucovinei* reeditată recent de chiar Muzeul Național al Bucovinei, în 2018, ilustrului profesor emerit, primul director pe care l-a avut muzeul sucevean, nu i s-a acordat nici un rând.

[6] Manuscris inedit, din arhiva Muzeului Național al Bucovinei.

[7] Romstorfer 1903, p. 399-400, fig. 111, 112; Romstorfer 1904.

[8] Kaindl 1896, p. 14-15; istoricul austriac nu a greșit prea mult cu localizarea descoperirii, obiectele fiind descoperite într-un loc amplasat pe drumul dintre Hlinița - Dubăuți - Coțmani (Romstorfer 1903).

[9] Dergačev 2002, p. 104, 205, nr. A485, pl. 75, A 485. În colecțiile muzeului sucevean se află un celt cu locul descoperirii Părhăuți.

[10] Hârtia a fost găsită în interiorul orificiului vertical al celtului și a fost arhivată în anul 1996.

[11] Niculică 2011, p. 111.

[12] Romstorfer 1903.

[13] Mareș 2020.

[14] Romstorfer 1893, p. 61, nr. 10, fig. 17; Romstorfer 1903, fig. 111, 112.

[15] „(...) este posibil să ne aflăm în fața unui depozit de bronzuri, plasat sau nu intenționat într-o movilă, fie se poate vorbi despre inventarul unui mormânt tumular." (Niculică 2011, p. 118).

[16] „On n'exclut pas la possibilité de l'existence d'un dépôt de bronzes, éventuellement antérieur à l'édification du tumulus" (Niculică 2010, p. 326).

[17] Romstorfer 1904, p. 40-43, fig. 9-12.

[18] Niculică 2010, p. 327-330, fig. 3.

Nr. crt.	Denumirea bunului	Locul	Dim.	Anul / epoca	Material	Buc.	Starea	Val.	Obs.
475	Brățară, convex-concavă, email alb sau verzui	Bordei	270 mm	Bronzului	bronz	2	bună	1000x2	1241/1A 1241/2A
476	Brățară răsucită de 2 ori	Bordei	215 mm	Bronzului	bronz	1	bună	1000	1036/12
479	Brățară, fragment convex concav, email albastru	Bordei	150 și 160 mm	Bronzului	bronz	5	frag.	100x5	notate b, a1, b1, b3
480	Brățară, fragment	Bordei	85 mm	Bronzului	bronz	1	frag.	100	notat: a
481	Brățară, fragment	Bordei	58 mm 110 mm	Bronzului	bronz	2	frag.	100x2	notate b3, h, 1241/3. 1241/4
482	Brățară, fragment	Bordei	40 mm	Bronzului	bronz	1	frag.	100	notat a1240/1
483	Brățară, fragment	Bordei	44 mm	Bronzului	bronz	1	frag.	100	notat b1 b2
484	Brățară, fragment	Bordei	40 mm	Bronzului	bronz	1	frag.	100	notat b

Sunt notate opt brățări întregi și fragmentare, de tipuri diferite, simple și ornamentate (fig. 3, 4). Însă, K. A. Romstorfer menționează descoperirea a două celturi și cinci brățări[19], dar ilustrează doar brățări. Este dificil de a reconstitui componența depozitului, însă, cu siguranță că înregistrarea de la Muzeul din Suceava a avut la bază un opis însoțitor, cu datele respective. Depozitul de la Bordei a fost datat în HaB[20], sau în Ha A_1-B_2[21].

Depozite alcătuite din brățări de bronz, simple și ornamentate, au fost găsite în zona culturii Gáva-Grănicești-Holihrady la: **Potičiok** / **Potoctyska** (Horodenka, Ucraina), **Propasna / Glinicja / Hlinica** [22] (reg. Cernăuți, Ucraina), **Vitvicja** / **Widwice** (reg. Ivano-Frankivs'k, Ucraina)[23],

[19] „...zwei kleine Bronzekelte mit besonders breiten, gekrümmten Schneiden sowie fünf Stücke von Bronzearmspangen, von denen zwei zusammenpassen und eine fast ganze Spange von zirka 10 cm Durchmesser ergeben sowie fünf Stücke von Bronzearmspangen, von denen zwei zusammenpassen und eine fast ganze Spange von zirka 10 cm Durchmesser ergeben" (Romstorfer 1904, p. 40-43).

[20] Il'kiv 2013, p. 6.

[21] Niculică 2010, p. 331.

[22] Depozit descoperit în 1888 de colonelul austriac Kružlevs'ki și de O. Flondor, în zona dealului Propasna; depozitul este alcătuit din 14 brățări, din care 10 fragmentare și 4 întregi, cu suprafețe netede acoperite cu patină verde, cu diametre de circa 10 cm, grosimea tijei între 12 și 6 mm; HaA (Il'kiv 2012a, p. 22).

[23] Depozit de bronzuri descoperit în locul „Dobra", alcătuit din următoarele piese: 1 brățară simplă deschisă, 1 brățară cu capetele apropiate ornamentată, 1 brățară cu capetele petrecute ornamentată, 1 colan deschis, 1 spirală disc cu tutul la mijloc; datat bronz IV-V (Żurowski 1949, p. 174, 201, pl. XLIII/6, XLV/4, XLIX/2, LI/3, LV/1a,1b), BzD-HaA (Mareș 2020).

Smerekivka / **Wicyn** (Peremyšleany, reg, Liov, Ucraina)[24] și altele. Aceste depozite alcătuite din obiecte de podoabă (brățări) pot fi considerate că ar fi avut o destinație în legătură cu un ritual de depunere votivă.

BIBLIOGRAFIE

Dergačev 2002 — V. A. Dergačev, *Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Modavien*, PBF, XX, Stuttgart;

Il'kiv 2013 — M. Il'kiv, *Skarbi bronzovih virobiv jak elementi poselens'kih struktur gal'štats'kogo periodu Pivničnoj Bukovini*, în *Arheologija & Fortifikacija seredn'ogo podnistrov'ja III Vseukrains'ka naukovo-praktična konferintija Kam'janecj-Podil's'kogo dejavnogo istoyčnogo muzeju-zapovidnika*, Kam'janec'-Podil'skij, Vidavnictvo „ Medobori" - 2006, pp. 6-9;

Kaindl 1896 — R. Fr. Kaindl, *Geschichte der Bukowina. Driter Abbschnitt. von den ältesten βeiten bis zu den Anfängen des Fürstenthums Moldau (1342)*, Czernowitz;

Mareș 2020 — I. Mareș, *Metalurgia bronzului în cultura Gáva - Grănicești - Holihrady din Podișul Sucevei - Nistrul Superior* (în manuscris);

Niculică 2010 — B. P. Niculică, *Karl Adolf Romstorfer, un pionnier de la recherche des dépôts de bronzes de la Bucovine*, în: Neculai Bolohan, Florica Măţău, Felix Adrian Tencariu (Ed.), *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno Ediderunt,* Ed. „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 321-340.

Niculică 2011 — B. P. Niculică, *Două obiecte de bronz descoperite la sfârșitul secolului al XIX-lea la Șipeniț (Nordul Bucovinei*, în SCIVA, 62, 1-2, p. 107-128.

Niculică 2017 — *Un depozit de bronzuri uitat: descoperirea lui Karl Adolf Romstorfer de la Bordei din Bucovina,* rezumat, în Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare, Conferința științifică internațională, Chișinău, 30–31 mai 2017, p. 39.

Romstorfer 1893 — K. A. Romstorfer, *Aus den „Mittheilungen der k. k. Central-Commission"* (*Zusammengestellt*), în JBLM, p. 45-71.

Romstorfer 1903 — K. A. Romstorfer, *Bronzekelt und Armspange aus Schipenitz*, Mitteilungen, III Folge, II Band, nr. 12, Dezember, p. 399-400.

Romstorfer 1904 — K. A. Romstorfer, *Funde in Burdey (Bukowina)*, Mitteilungen, III Folge, III Band, nr. 1-3, Januar-März, 40-43.

Żurowski 1949 — K. Żurowski, *Zabytki brązowe z młodszej epoki brąązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru. Z 56 tablicami i 3 mapkami*, în Przegląd Archeologiczny, Tom VIII, Zeszyt 2, Rocznik 25, p. 155-247.

ABREVIERI

JBLM — Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Czernowitz

Mitteilungen / Mittheilungen — Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale, Wien

[24] Żurowski 1949, pl. XLIX/4, 5.

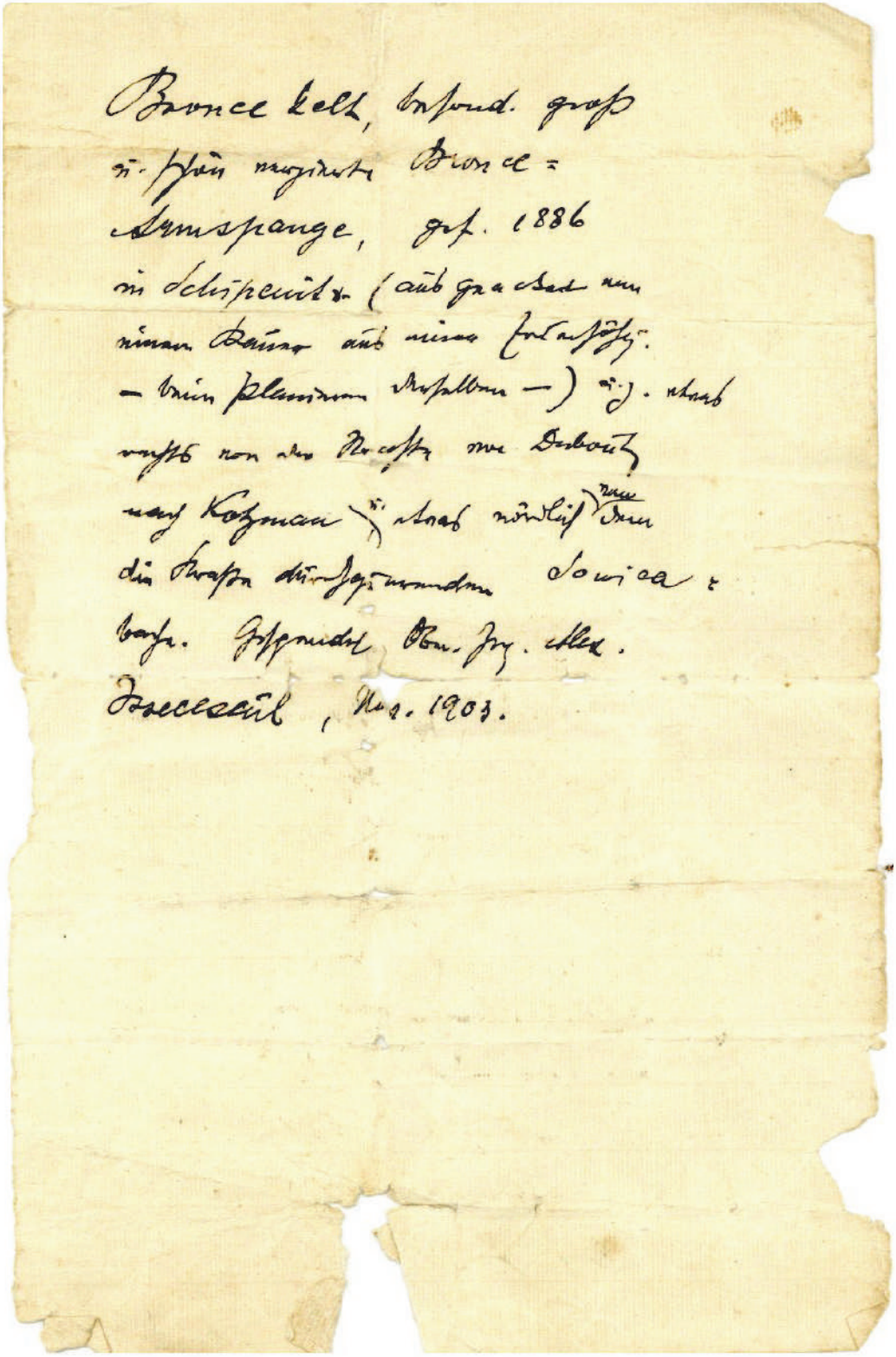

Bronzekelt, besond. groß
u. schön magnetisch Bronze=
Armspange, gef. 1886
in Schipenitz (aus Grabhügel von einem Bauer aus einer Felsschicht. – beim Pflügen Anfallen –) u. etwas rechts von der Straße von Dobauţ nach Kozman u. etwas nördlich von Dorn die Straße durchquerendem Sowica=bach. Gefundet Obm. Ing. Alex. Issecescul, Nov. 1903.

Fig. 1. Nota „ing. Alex. Issecescul” referitoare la descoperirile de la Șipeniț

1 C 149

2 C 151 Șipeniț

Fig. 2. Celturi din bronz. 1, C/149, Părhăuți; 2, C/ 151, Șipeniț

2 C 136 Șipeniț

Fig. 3. Brățară din bronz de la Șipeniț

1 C/138

2 C/139

Fig. 3. Brățări din bronz. 1, 2, depozitul de bronzuri de la Bordei

1 C/144

2 C/140 3 C/141

4 C/142 5 C/143 6 C/137

Fig. 4. Brățări din bronz. 1-6, depozitul de bronzuri de la Bordei

PODOABE DISCOIDALE CONCAV-CONVEXE ÎN CULTURA CUCUTENI: MODURI DE UTILIZARE ȘI SEMNIFICAȚII SIMBOLICE

Irina RUSU[1]

Rezumat: Descoperirile făcute în ultimii ani ne permit astăzi să identificăm cu mai mare precizie tipurile de podoabe produse de către comunitățile cucuteniene. Articolul de față are ca scop identificarea pieselor care aparțin categoriei podoabelor discoidale concav-convexe cu sau fără protuberanțe marginale. Acestea sunt analizate din punct de vedere cronologic, al materialelor din care au fost fabricate, a distribuției lor în cadrul așezărilor, a modului în care au fost întrebuințate și mai mult, a semnificației lor simbolice. Informațiile cronologice, distribuirea în cadrul siturilor, caracteristicile pieselor au fost adunate din literatura de specialitate. Pentru a stabili cum au fost folosite aceste obiecte autoarea analizează în primul rând statuetele antropomorfe contemporane discurilor, care sunt împodobite cu obiecte similare acestora. O altă metodă de a stabili funcționalitatea podoabelor analizate și încărcătura lor simbolică o reprezintă comparația detaliată între ele și părți ale corpului uman cu același aspect. În concluzie, articolul reinterpretează într-o manieră nouă o categorie aparte de podoabe, mai puțin analizate în literatura arheologică.
Cuvinte cheie: pandantive, Cucuteni, statuete antropomorfe, podoabe pentru sâni, fertilitate

Abstract: The latest discoveries allow us today to identify more precisely the types of adornments made by cucutenian communities. The aim of the present paper is to identify the objects that belong to the category of disc shaped, concave convex adornments, with or without marginal protuberances. Those are analyzed from the point of view of the chronological frame, material from which they were made, distribution in the sites, the way they were used and their symbolic significance. The chronology, distribution and the objects characteristics were derived from the archaeological literature. But, in order to identify the way those objects were used, they have been, in the first place, compared with the anthropomorphic statuettes from the same age, adorned with similar objects. Another way to determine the use and the symbolic meaning of the analyzed adornments is to compare them with parts of the human body with the same appearance. In conclusion, the article reinterprets in a new way a special category of adornments, less discussed in the archaeological literature.
Keywords: pendants, Cucuteni, anthropomorphic statuettes, brests adornments, fertility

În ultimele decenii atenția cercetătorilor culturii Cucuteni s-a îndreptat și asupra reconstituirii unor aspecte ale vieții cotidiene a precursorilor noștri. Astfel că, odată cu aceasta, s-a acordat o mai mare atenție statuetelor, considerându-se că ele sunt adevărate îndrumare în legătură cu modul cum arătau oamenii în diferite etape ale vieții, cum se îmbrăcau aceștia, ce fel de podoabe purtau și ce semnificație aveau acestea. Datorită faptului că multe dintre statuete au pictate sau modelate pe ele podoabe și, mai mult, într-o serie de așezări au fost descoperite astfel de accesorii, putem reconstitui cu destulă fidelitate acest aspect al vieții oamenilor din eneolitic.

În articolul de față ne vom referi la o anumită categorie de podoabe, așa numitele discuri ornamentale, concav-convexe, cu una, două, sau mai multe perforații complete pentru fixare și, de obicei, cu mai multe protuberanțe marginale. În demersul nostru am urmărit să identificăm modurile în care au fost folosite aceste obiecte, semnificația lor simbolică și, eventual, poziția socială pe care o deținea persoana care le purta. Fiind un subiect atrăgător, podoabele au fost semnalate, descrise, categorisite și interpretate într-o serie de articole și monografii; mai puțin însă s-au bucurat de popularitate cele care constituie obiectul de studiu al lucrării de față. Singurele studii care prezintă

[1] Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.

separat podoabele discoidale, discutând contextul descoperii și reconstituirea modului în care au fost folosite, aparțin Senicăi Țurcanu[2]. În celelalte lucrări cu privire la aceste subiect, discurile ornamentale au fost caracterizate ca fiind o variantă schematizată a pandantivelor *„en violon”*[3], fapt susținut și de contemporanitatea acestora.

Cele mai multe dintre discuri au două perforații complete, apropiate între ele, situate de obicei în apropierea marginii, la egală distanță de ea (fig. 1/1-3; 2/1-6; 3/1-6, 8, 10, 12; 4/1-7; 5/2-3, 5-6; 6/2-3, 9). Cu toate acestea, sunt și exemplare care au o singură perforație completă (fig. 3/9, 4/9), ceea ce pare a fi mai degrabă o trăsătură accidentală. O situație mai degrabă deliberată este aceea în care cele două perforații sunt situate de o parte și de alta a centrului piesei, simetric și nu alăturat, cum e cazul discurilor de aramă de la Brad (fig. 1/4-6; 2/7-9) sau a unui disc de la Hăbășești (fig. 6/7). În cele mai multe cazuri este evident că cele două perforații nu sunt parte integrantă a decorului, nefăcând parte din succesiunile de perforații incomplete, dar există și cazuri în care le înlocuiesc pe unele dintre acestea sau pe toate (fig. 3/7, 11-12; 4/5; 5/3, 5-6, 8, 6/3, 6, 8-9). O altă excepție, care poate fi constatată în cazul pieselor mai vechi, precucuteniene, de la Răuțel (fig. 2/2), Suceava (fig. 5/2) și Târpești (fig. 5/4) este prezența unei perforații centrale complete, care nu pare a avea un rol practic, ci mai degrabă unul simbolic.

În mediul cucutenian, asemenea discuri ornamentale au fost găsite în mod excepțional în cadrul unor depozite, ca cele de la Brad[4], Hăbășești[5]. Însă majoritatea discurilor din așezările cucuteniene provin din contexte arheologice obișnuite: locuințe, gropi sau din stratul arheologic, ca de exemplu cele de la Ruginoasa[6], Luka Vrublevetskaya[7], Polivanov Yar[8], Hăbășești[9], Drăgușeni[10], Târpești[11], Răuțel[12], Scânteia[13], Poduri[14], Bălțați[15], Cucuteni[16], Druța[17], Suceava[18], Ariușd[19], Hoisești[20], Bixad[21] .

---

[2] S. Țurcanu*, Obiecte de podoabă cucuteniene: coliere și pandantive,* în *Al VI-lea Simpozion Internațional Cucuteni 5000 Redivivus, Științe exacte și mai puțin exacte,* 2011, p. 17-30; Eadem*, Podoabe pentru gât reprezentate pe statuetele antropomorfe al culturii Cucuteni – Tripolie,* în *CI,* XXVII-XXIX, 2011a, p. 9-36.

[3] H. Dumitrescu, *Connections between Cucuteni – Tripolie cultural complex and the neighbouring eneolithic cultures in the light of the utilization of golden pendants*, în *Dacia*, V, 1961, p. 69-93; D. Monah, *Idoli en violon din cultura Cucuteni*, în *CI*, IX-X, 1979, p. 163-177.

[4] V. Ursachi*, Tezaurul eneolitic de la Brad,* București, 2012.

[5] V. Dumitrescu*, Le dépôt d'objets de parure de Hăbășești et le problèmes des rapports entre les tribus de la civilisation de Cucuteni et les tribus des steppes pontiques*, în *Dacia*, I, 1957.

[6] H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia*, III-IV, 1933 (1927-1932), fig. 12/3; C. M. Lazarovici, G. Lazarovici, *Ruginoasa- Dealul Drăghici. Monografie arheologică*, Suceava, 2012, p. 336.

[7] С. Н. Бибиков, *Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре*, МИА, 38, Moscova-Leningrad, 1953, табл. 71/д.

[8] Т. А. Попова, *Многослойное поселение Поливаов Яр*, Санкт Петербург, 2003, рис. 31/18.

[9] V. Dumitrescu et alii, *Hăbășești monografie arheologică,* București, 1954, p. 445-446, 460-462.

[10] A. Crîșmaru, *Drăgușeni contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977; S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community,* București- Tübingen, 2000, p. 150-151.

[11] Eadem, *Târpeşti*. *From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR-IS, 107, Oxford, 1981, p. 43, 70, fig. 95/7, 113/17, 198/2, 17-20, 199/3, 13.

[12] В. Дергачев, *Кэрбунский клад*, Chișinău, 1988, рис. 34/2.

[13] V. Chirica, C. M. Mantu, S. Țurcanu, *Scânteia, Cercetare arheologică și restaurare*, Iași, 1999, nr. 354 - 356.

[14] D. Monah, *Poduri – Dealul Ghindaru O troie în Subcarpații Moldovei*, Piatra –Neamț, 2003, fig. 226; G. Dumitroaia, *Poduri- Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C 2005-2009*, Piatra- Neamț, 2009, fig. 299-300.

[15] M. Dinu, T. Marin, *Une découverte appartenant à la culture de Cucuteni à Bălțați (Dép. de Iași),* în *SAA*, IX, 2003, p.75-96.

[16] M. Petrescu-Dîmbovița, M. C. Văleanu, *Cucuteni-Cetăţuie. Monografie arheologică,* Piatra-Neamţ, 2004, fig.224/18-19; I. Mareș et alii, *Cucuteni culture: art and religion*, Suceava, 2009, nr. 210.

[17] I. Palaguta, *Tripolye Culture during the Beginning of the Middle Period (BI), The relative chronology and local grouping of sites*, Oxford, 2007, p. 65, fig. 98/8-9.

Analizând materialele din care au fost fabricate, observăm că pentru realizarea lor s-au folosit trei substanțe: aur, aramă și, în cea mai mare parte, lut. Cele din aur și aramă au fost confecționate din tablă, care a fost supusă procedeelor tehnologice de forjare, tăiere, perforare, șlefuire și în sfârșit ornamentare prin metoda *au repoussé,* exemple elocvente ale acestei înșiruiri de tehnici reprezentând discurile de la Hăbășești (fig. 2/1) sau cele de la Brad (fig. 1/1-2). Totuși, nu toate pandantivele sunt făurite după aceste canoane de execuție, unele piese fiind mai puțin elaborate. Menționăm în acest sens discurile de aramă de la Brad, din care unele (fig. 1/4-5) nu au fost supuse procedeului de ornamentare. În cazul discurilor din lut, la care aceste metode nu se pot aplica, credem că ele au fost realizate prin modelare sau cu ajutorul unor tipare, pentru a le reda forma și pentru a imprima decorul, mai ales că acestea sunt imitații ale obiectelor de metal[22]. Această afirmație este susținută și de faptul că există discuri confecționate din lut și vopsite cu roșu pentru a imita culoarea aramei, exemple fiind cele de la Cucuteni[23] (fig. 3/7) și Hăbășești[24] (fig. 5/7).

Relația dintre tehnicile de realizare și materialele folosite poate oferi o serie de indicii cu privire la importanța discurilor și a substanțelor din care au fost fabricate. În primul rând, este evidentă importanța acordată aurului, cele fabricate din acest material fiind trecute prin toate canoanele de execuție. De aici rezultă că aurul era considerat un material foarte prețios, dar puțin folosit, probabil pentru că era foarte greu de obținut. Această presupunere este susținută și de Hortensia Dumitrescu, care considera că acest metal ar fi fost adus din Anatolia prin regiunea est-mediteraneană și Balcani[25]. În ceea ce privește arama, pentru fabricarea discurilor, ea putea fi importată din Banat și Transilvania[26]. Putem admite că plasarea pieselor de metal, cât și a celor de argilă, în cadrul depozitelor de la Brad și Hăbășești indică faptul că ele erau considerate, totuși, din punct de vedere simbolic, de valoare apropiată.

Din punct de vedere cronologic, fabricarea și utilizarea discurilor ornamentale începe din faza Precucuteni III și continuă până în faza Cucuteni A_4[27], dar, ca și în cazul altor obiecte de podoabă, ele sunt reprezentate pe statuete și după acest interval cronologic. Acest fapt poate fi explicat fie prin inerția canoanelor de reprezentare, fie prin fabricarea începând cu faza Cucuteni A-B a obiectelor respective din materiale perisabile.

Cea mai importantă întrebare la care am dori să răspundem în lucrarea de față este la ce foloseau aceste piese. Până în momentul de față, în literatura de specialitate s-a apreciat, în linii generale, că ele erau accesorii ce puteau fi cusute pe îmbrăcăminte[28], așa cum arată și statuetele de

[18] I. Mareș, *Săpăturile arheologice de la Ițcani - Ferma 2 (1998, 1999),* în *Suceava*, XXXI-XXXII-XXXIII, p. 11.
[19] L. Stratulat, *Cucuteni- Trypillia: a great civilization of old Europe,* Vatican, 2006, nr. R195.
[20] I. Mareș et alii, *op. cit.*, nr. 209.
[21] S. J. Sztàncsuj, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Cluj- Napoca, 2015, fig. 89.
[22] V. Ursachi, *op. cit.*, 2012, p. 16.
[23] I. Mareș et alii, *op. cit.*, 2009, nr. 208.
[24] V. Dumitrescu et alii, *op. cit.*, 1954, fig. 45/9.
[25] H. Dumitrescu, *op.cit.*, 1961, p. 82.
[26] I. Mareș, *Metalurgia aramei în civilizațiile Precucuteni și Cucuteni,* 2012, p. 76.
[27] S. Țurcanu, *op. cit,* 2011a, p. 18.
[28] *Ibidem*, p. 18; V. Dumitrescu et alii, *op. cit*, 1954, p. 459; S. Țurcanu, *op. cit,* 2011, p. 19, V. Ursachi, *op. cit.*, 2012, p. 23.

la Cucuteni[29], Hăbășești[30], Scânteia[31], Racovăț[32] (fig. 7/1; 8/1-3) sau pandantive, exemple elocvente fiind statuetele de la Frumușica[33] și Dobârceni[34] (fig. 8/4, 6).

Însă modalitățile de utilizare nu credem că se opresc aici. Plastica antropomorfă arată că discurile puteau fi folosite și în calitate de broșe, ca în cazul unei statuete descoperite în Moldova (fig.8/5) sau nasturi, cel mai convingător în acest sens fiind pandantivul de marmură de la Bixad[35] (fig. 1/3) prevăzut cu un orificiu pentru cusut. Pe unele statuete de la Ruginoasa[36] (fig. 7/3, 5; 8/7) sau Costești[37] (9/1) discurile sunt reprezentate la spate, ceea ce sugerează că ar fi putut fi folosite pentru a prinde șuvițe de păr. Mai mult, credem că ele puteau împodobi centuri sau brâie, cum se vede pe o altă reprezentare de la Costești[38] (fig. 9/2).

O altă ipoteză cu privire la întrebuințarea discurilor concav-convexe, pe care o considerăm credibilă, este aceea că ele puteau fi utilizate și ca podoabe pentru sâni sau buric. Această presupunere credem că poate fi susținută de faptul că statuete de la Trușești[39] (fig. 7/2), Ruginoasa[40] (fig. 7/5) și Scânteia[41] (fig. 7/4, 6), au în dreptul regiunii pectorale obiecte de forma unor mameloane care ar putea suprapune sânii. Nu considerăm că în cazul statuetelor menționate poate fi vorba despre reprezentarea nudă a sânilor, întrucât, ca în cazul statuetelor de la Cucuteni, Hăbășești, Frumușica, Scânteia, Racovăț, Moldova, amintite anterior, obiectele nu fac corp comun cu trunchiul. Dimpotrivă, sânii goi sunt, după părerea noastră, reprezentați realist și fără linii care să-i delimiteze de torace, prin modelare și nu prin aplicare. Mai mult aplicarea acestor piese este făcută după realizarea decorului incizat, ceea ce ar putea corespunde cu poziția pe care o au față de piele sau vestimentație. Din aceste motive, putem afirma că, de exemplu, pe statueta de la Trușești nu sunt reprezentați niște sâni, ci obiecte de formă discoidală care îi suprapun.

Mai mult, convingerea noastră că pe statuetele menționate sunt înfățișate niște discuri concav-convexe, este susținută și de asemănarea dintre aceste obiecte de podoabă și forma unei mamele (fig. 9/4). Studiind similitudinea dintre discurile descoperite în așezările cucuteniene și caracteristicile unei mamele observăm că acestea au aceeași formă, dimensiune și aspect exterior. Din punct de vedere biologic, antropologic, mamelonul are o formă emisferică cu un mijloc convex, iar în jurul său are o structură circulară de culoare mai închisă decât pielea, numită areolă, pe suprafață căreia sunt dispuși circa 20-25 de lobi glandulari, în interiorul cărora sunt acini glandulari responsabili de producerea laptelui. Aceștia se modifică odată cu transformările ciclice-uterine și pregătesc mamela pentru o eventuală sarcină. În timpul menstruației se constată o retracție a lobilor, iar după naștere, în prima jumătate a ciclului menstrual, aceștia cresc în dimensiuni și număr[42].

---

[29] M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, fig. 25.
[30] V. Dumitrescu et alii, *op. cit.*, 1954, fig. 32/1.
[31] C.-M. Mantu, *Plastica antropomorfă a așezării Cucuteni A3 de la Scânteia (jud. Iași)*, în *ArhMold*, XVI, fig. 8/6.
[32] Е. К. Черныш, *Трипольское поселение Раковец*, în *КС*, 134, 1973, рис. 16.
[33] C. Matasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord Roumanie*, București, 1946, fig. 29.
[34] M. Diaconescu, *Plastica antropomorfă cucuteniană din colecțiile muzeelor din județul Botoșani*, în *Hierasus*, XI, 2001, p. 10, pl. 4/1.
[35] S. J. Sztàncsuj, *op. cit.*, fig. 89.
[36] C. M. Lazarovici, G. Lazarovici, *op. cit.*, fig. VIII.31/1, VIII.33/2, VIII.8/4.
[37] S. C. Enea, D. Boghian, S. Ignătescu, *Anthropomorphic and Zoomorphic Representations from Cucuteni Sites of Costești and Giurgești (Iași County, Romania)*, în *Cucuteni Culture within the European Neo-Eneolithic Context*, Piatra-Neamț, 2016, fig. 4/9.
[38] *Ibidem*, fig. 5/6.
[39] M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999, 353/6.
[40] C. M. Lazarovici, G. Lazarovici, *op. cit.*, fig. VIII.31/1.
[41] C.-M. Mantu, *op. cit.*, fig. 10/1, 10.
[42] I. C. Voiculescu, I. C. Petricu, *Anatomia și fiziologia omului*, București, 1971, p. 859-860.

La fel, discurile ornamentale au formă circulară, iar partea lor convexă seamănă cu mamelonul. Dimensiunea discurilor variază între 15-22 mm, la fel ca aceea a areolelor. Mai mult, piesele descoperite în cercetările arheologice sunt decorate cu un rând sau mai multe de protuberanțe, uneori grupuri, care credem că imită lobii glandulari. Numărul acestora variază între 6 și 104, depășind în ambele sensuri numărul lobilor de pe areola mamară. Perforațiile centrale ale unor piese ar putea imita canalul prin care este eliberat laptele. Prin urmare, nu putem excludem posibilitatea ca discurile să fi putut servi ca obiecte de protecție a sânilor atât înainte, cât și după naștere, având în vedere sensibilitatea crescută a acestei părți a corpului (fig. 9/3). Ele puteau fi cusute pe haine în dreptul acestora cu ajutorul orificiilor perforate sau, mai mult, puteau fi prinse cu niște bretele împletite de corp, așa cum sugerează statueta de la Trușești. Dat fiind faptul că ele pot proteja mameloanele, nu excludem nici posibilitatea că unele pandantive să fi fost purtate și de către bărbați, la fel ca cele cusute pe alte părți ale vestimentației.

În ceea ce privește semnificația acestor piese, până acum s-a considerat că discurile reprezentau idoli antropomorfi în diferite ipostaze ale Zeiței-Mamă, la fel ca pandantivele de tip idol *en violon*[43]. A fost susținută și ideea că ele ar fi reprezentări schematizate ale astrului celest diurn, mai ales datorită imprimării pe marginile discurilor a unui număr mare de protuberanțe, care pot să reprezinte razele solare[44].

Considerăm că discurile ornamentale aveau mai mult decât o importanță practică, acestea fiind încărcate și cu o valoare simbolică. Asemănarea dintre discuri și sânul unei femei indică faptul că obiectele erau încărcate cu trăsăturile acestei părți a corpului feminin. Purtarea lor putea oferi fertilitate persoanelor care le dețineau. Nu putem exclude posibilitatea ca discurile să reprezinte sânii unei persoane de factură divină, cu atribute feminine și materne și prin extindere, personajul sacru în integritatea sa. O altă interpretare a discurilor ornamentale este că ele ar fi reprezentat niște hierofanii. Așa cum afirmă Mircea Eliade: „...gesturile, dansurile, jocurile copiilor, jucăriile etc. au origine religioasă: ele au fost cândva gesturi sau obiecte de cult”.[45] La fel putem considera că aceste obiecte au fost mai întâi de toate niște obiecte de cult, niște încercări de a reprezenta divinitatea sau o parte a ei. În această ordine de idei, putem spune că discurile puteau fi atașate pe sânii unei persoane nu numai în contexte cotidiene, ci și în timpul unor ritualuri sau ceremonii prin care se urmărea resuscitarea lui *illo tempore*[46] sau creșterea fertilității umane și animale. Mai mult, este posibil ca ele să facă parte din recuzita unor ceremonii în cadrul cărora unele persoane deveneau receptacule ale sacrului pe pământ. Un astfel de ritual se desfășura în ziua anului nou, în Babilon[47].

În plus, credem că discurile ornamentale puteau oferi informații despre purtătoarele acestora. Un număr mai mare de protuberanțe ar fi putut indica o fertilitate crescută a sânului, respectiv faptul că femeia care îl purta avea statutul de mamă, în timp ce un număr mai mic ar fi putut indica faptul că posesoarea era o femeie tânără. Prin urmare, putem presupune că femeile purtau unele tipuri de discuri înainte de naștere și altele după ce nășteau. O funcție asemănătoare a fost presupusă pentru pandantivele *en violon*, care erau considerate protectoare ale femeilor dornice să aibă copii[48]. Am menționat mai sus că asemenea discuri puteau fi purtate și de bărbați, fiind cusute pe hainele acestora. Purtarea acestora de către bărbați ar putea fi explicată prin faptul că bărbatul era cel care trebuia să hrănească familia, iar discul ce imita sânul era o metaforă a acestei funcții.

În concluzie, discurile ornamentale reprezentau, după părerea noastră, atât obiecte menite să acopere și să protejeze sânii, cât și podoabe cu încărcătură sacră. De asemenea, suntem de părere că, prin intermediul lor, oamenii interacționau direct sau indirect cu divinitatea, încercând s-o aducă mai aproape de ei. Mai mult, aceste obiecte contribuiau alături de altele asemănătoare, la

[43] D. Monah, *op. cit.*, 1979, p. 170.
[44] V. Ursachi, *op. cit.,* 2012, p. 24.
[45] M. Eliade, *Tratat de istoria religiilor*, București, 2017, p. 32.
[46] D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra-Neamț, 2012, p. 231.
[47] *Ibidem*, p. 231.
[48] *Ibidem*, p. 236.

armonizarea lumii pământene cu cea divină, acestea devenind un întreg și construind astfel un mediu armonios în care fiecare obiect încorpora sacralitate, înlăturându-se dihotomia dintre sacru și profan.

Abrevieri

ArhMold – *Arheologia Moldovei*, Institutul de Arheologie, Iași
CI – *Cercetări Istorice*, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași
Dacia – *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne,* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
Hierasus – *Hierasus*, Muzeul Județean Botoșani, Botoșani
MemAntiq – *Memoria Antiquitatis*, Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra-Neamț
SAA – *Studia Antiqua et Archaeologica*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Suceava – Suceava. Anuarul Complexului Muzeal Bucovina, Suceava
КС – Краткие Сообщения, Академия Наук СССР, Москва

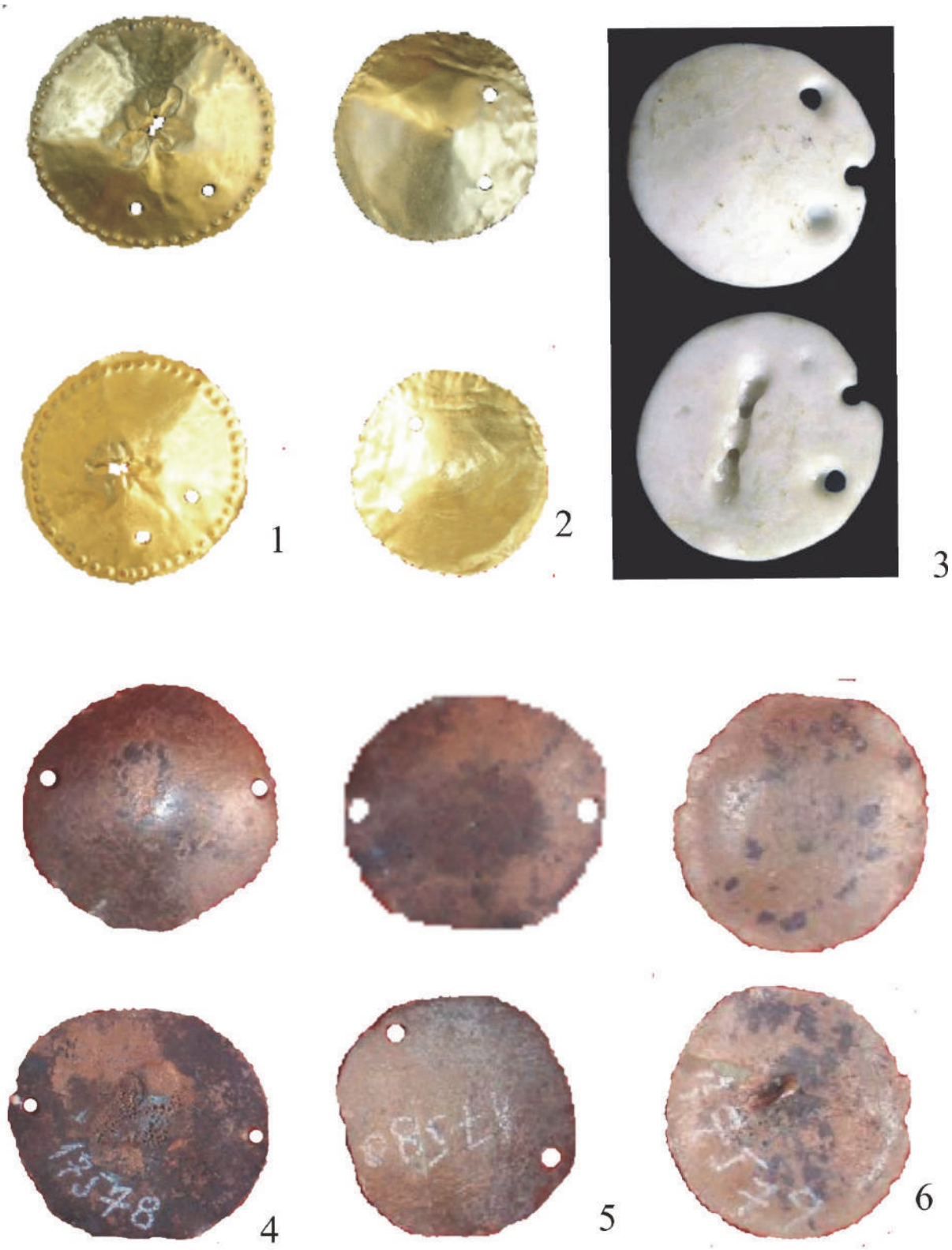

Fig. 1. Discuri de aur (1-2), marmură (3) și aramă (4-6), de la Brad (1-2, 4-6) și Bixad (3) (1-2, 4-6 după Ursachi 2012, fig. 26-27, 30 și 3 după Sztancsuj 2015, fig 89).

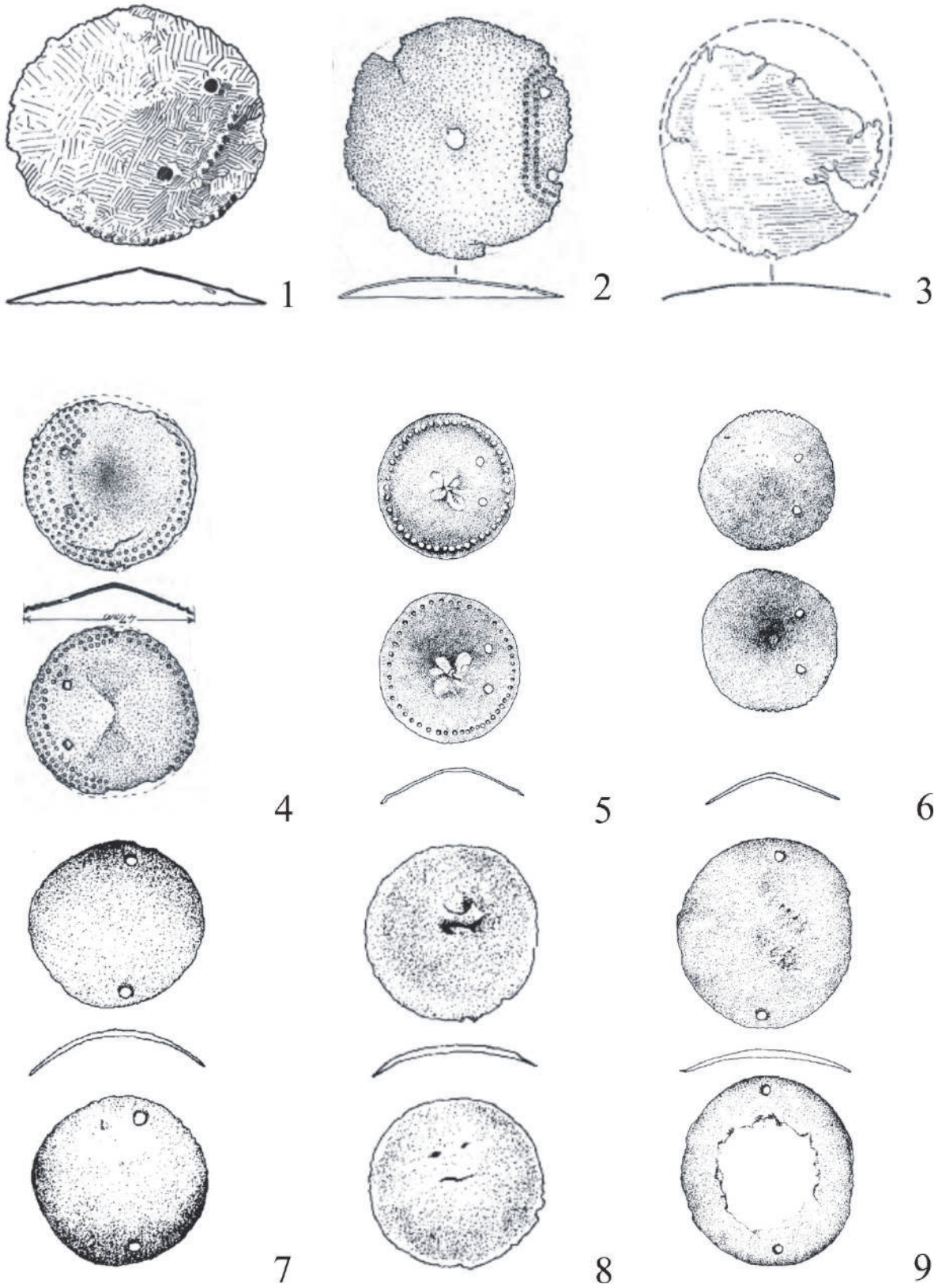

Fig. 2. Discuri de aramă (1-4, 7-9) și aur (5-6), de la Hăbășești (1), Răuțel (2), Târpești (3), Bălțați (4), Brad (5-9) (1 după Dumitrescu et alii 1954, fig. 41; 2 după Дергачев 1998, рис. 34/2; 3 după Marinescu-Bîlcu 1981, fig. 199/3; 4 după Dinu, Marin 2003, fig.1; 5-9 după Ursachi 2012, fig. 8-13).

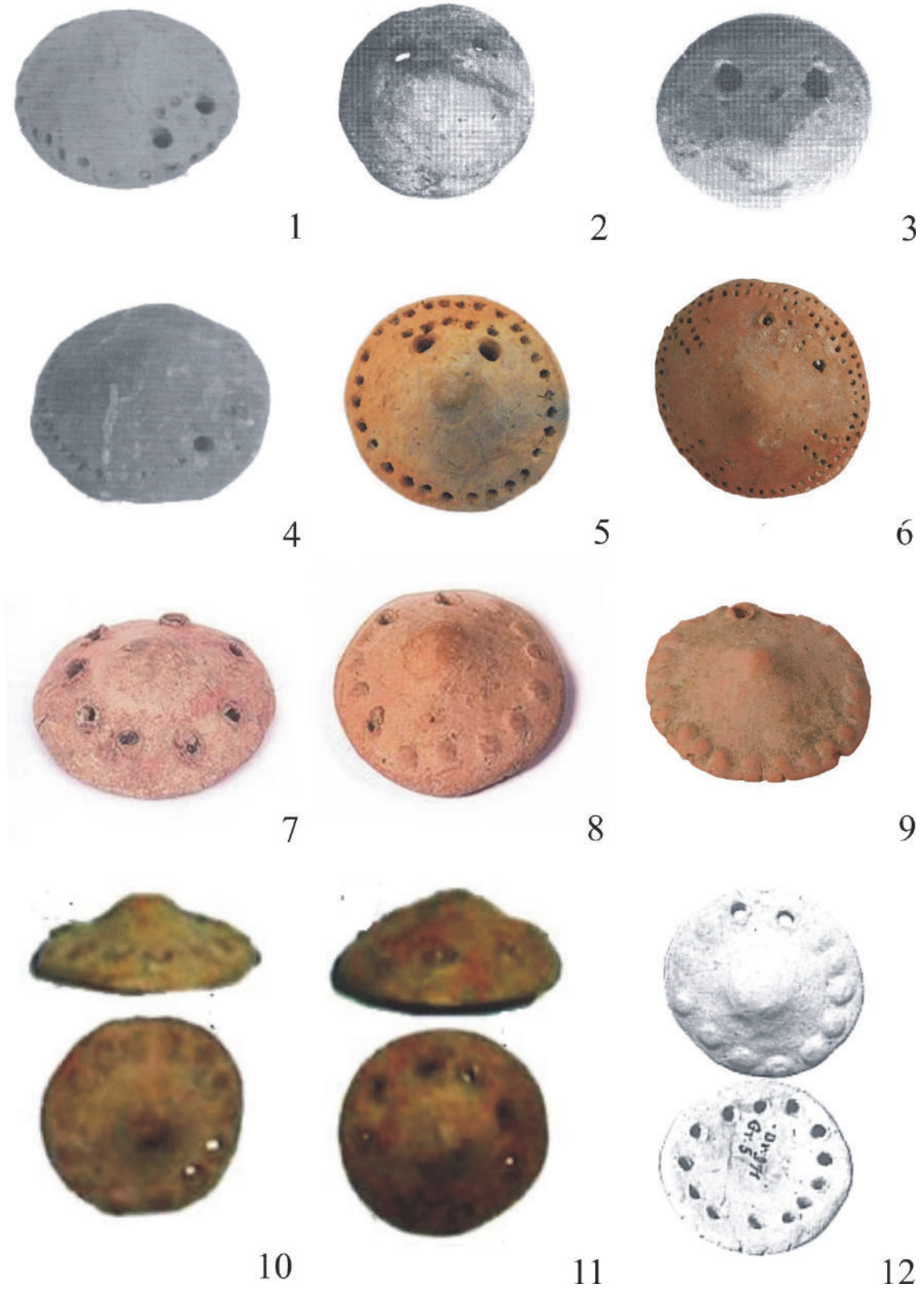

Fig. 3. Discuri de lut (1-12), de la Poduri (1, 4-5), Scânteia (2-3,8), Ariușd (6), Cucuteni (7, 10-11), Hoiești (9), Drăgușeni (12) (1, 4 după Dumitroaia et alii 2009, fig. 299-300; 2-3 după Chirica, Mantu, Țurcanu 1999, nr. 354 - 356; 5 după Monah et alii 2003, fig. 226; 6 după Stratulat et alii 2008, nr. R195; 7-9 după Mareș et alii 2009, nr. 208, 209, 210; 10-11 după Petrescu-Dîmbovița, Văleanu 2004, fig.224/18-19; 12 după Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, fig. 178/2).

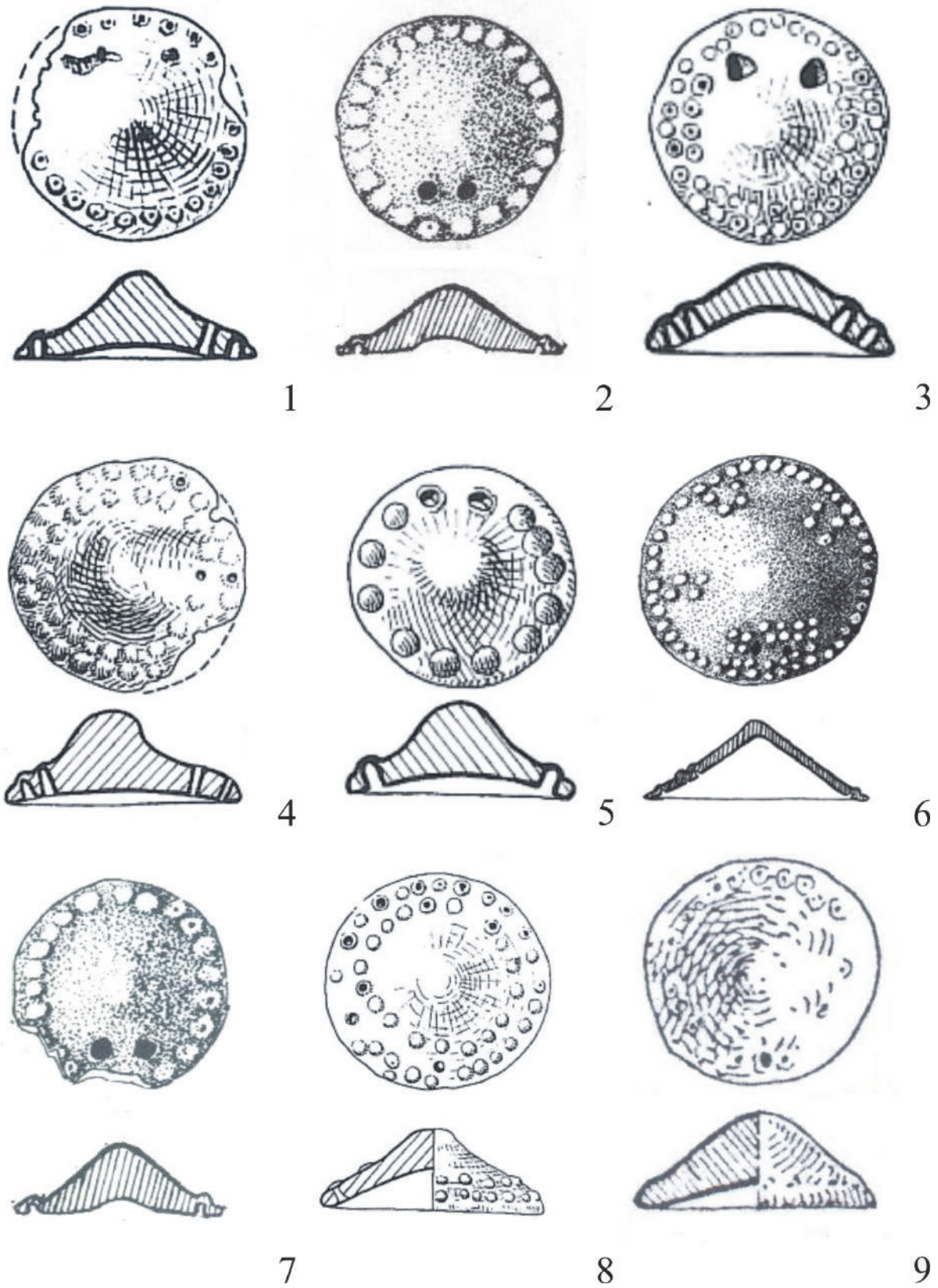

Fig. 4. Discuri de lut (1-9), de la Drăguşeni (1-8), Ruginoasa (9) (1, 3-5, 8 după Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, fig. 179/14, 18, 26, 27, fig. 180/8; 2, 6-7 după Crîşmaru, 1977, fig. 44/1-3; 9 după Dumitrescu 1933, fig. 12/3).

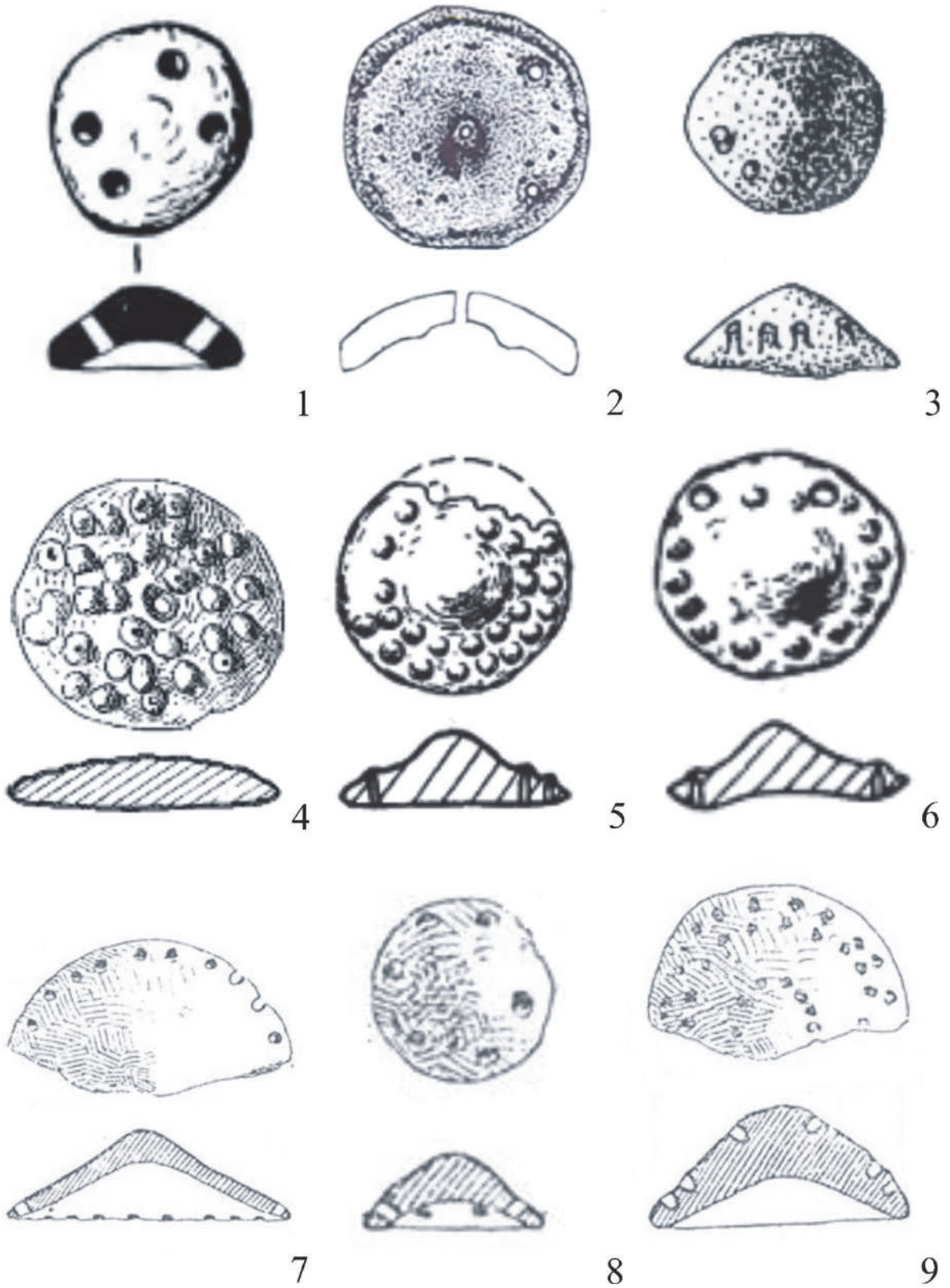

Fig. 5. Discuri de lut (1-9), de la Luka Vrublevetkaja (1), Suceava (2), Ruginoasa (3), Târpești (4), Druța (5-6), Hăbășești (7-9) (1 după Бибиков 1953, табл. 71/д; 2 după Mareș 2007, fig. 8/2; 3 după Lazarovici, Lazarovici 2012, fig. VIII.33/8; 4 după Marinescu-Bîlcu 1981, fig. 113/17; 5-6 după Palaguta 2007, fig. 98/8-9; 7-9 după Dumitrescu et alii 1954, fig. 45/9, 11, 13).

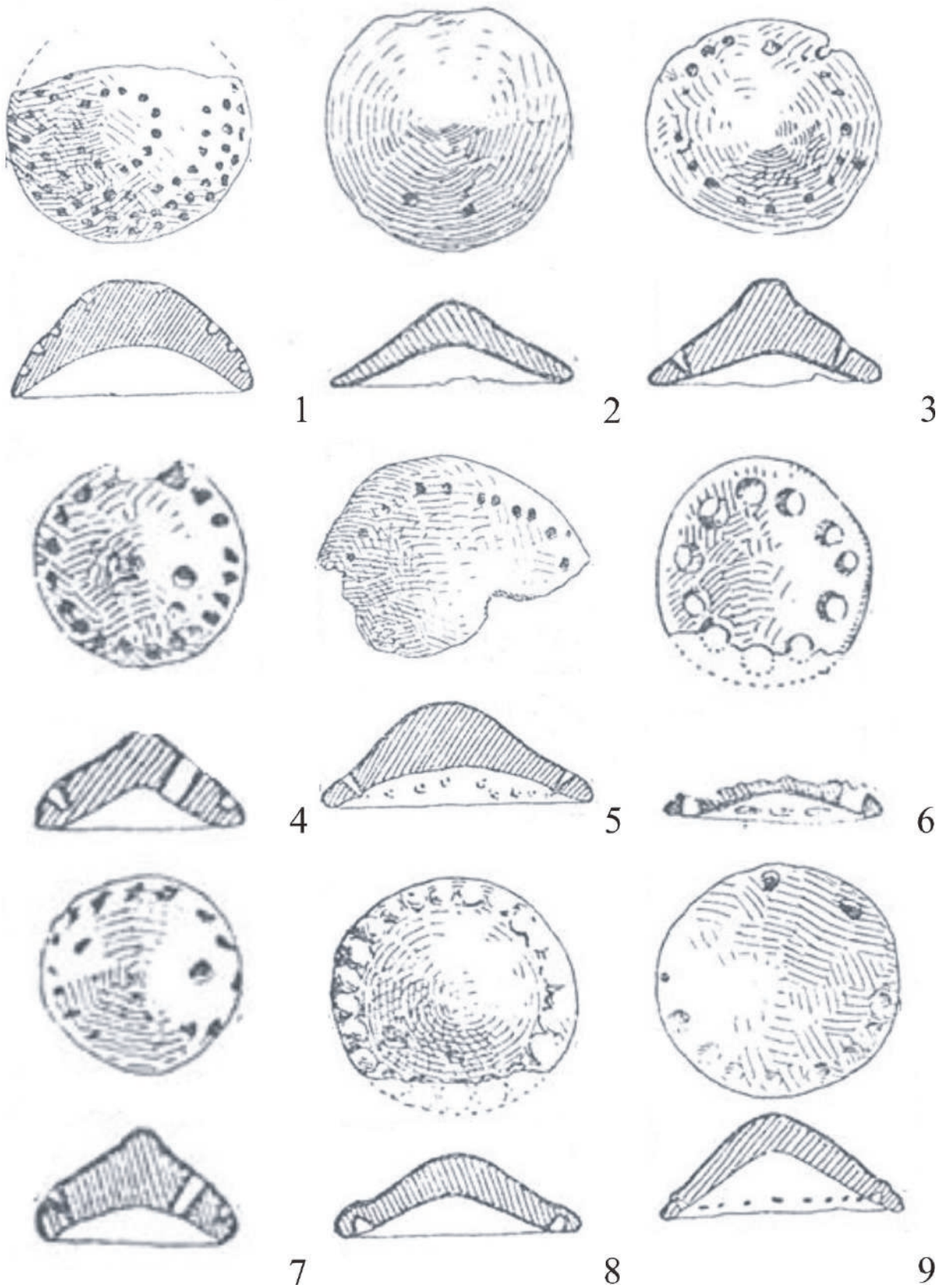

Fig. 6. Discuri de lut (1-9), de la Hăbășești (1-9) (1-9 după Dumitrescu et alii 1954, fig. 45/1-8, 12).

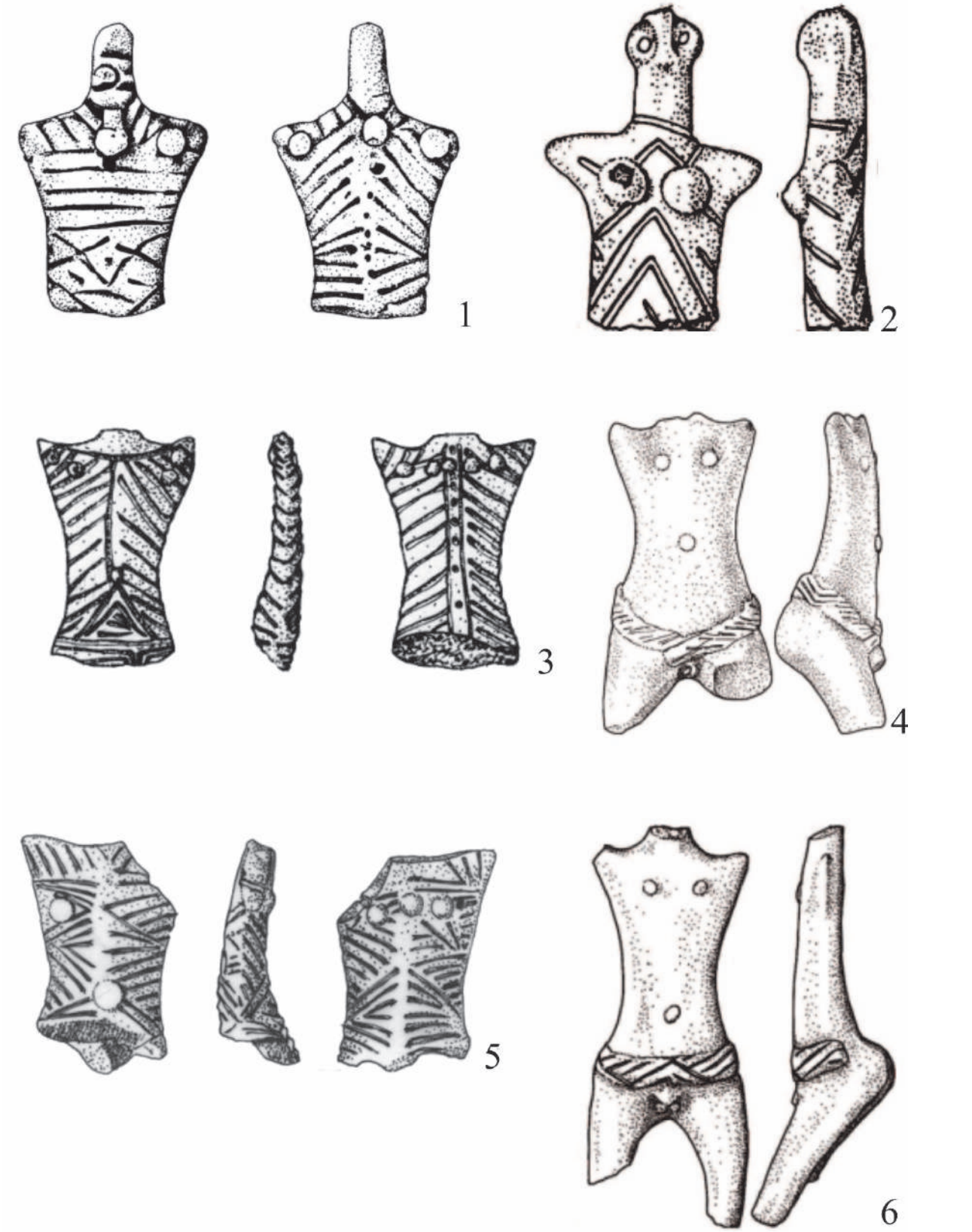

Fig. 7. Statuete cu reprezentări de discuri ornamentale (1-6), de la Cucuteni (1), Trușești (2), Ruginoasa (3, 5), Scânteia (4, 6), (1-2, 4, 6 după Monah 2012, fig. 47/3, 8;61/2; 62/2; 39/1-2; 72/2; 91/1; 131/1; 141/1; 3, 5 după Lazarovici, Lazarovici 2012, fig. VIII.31/1, VIII.33/2).

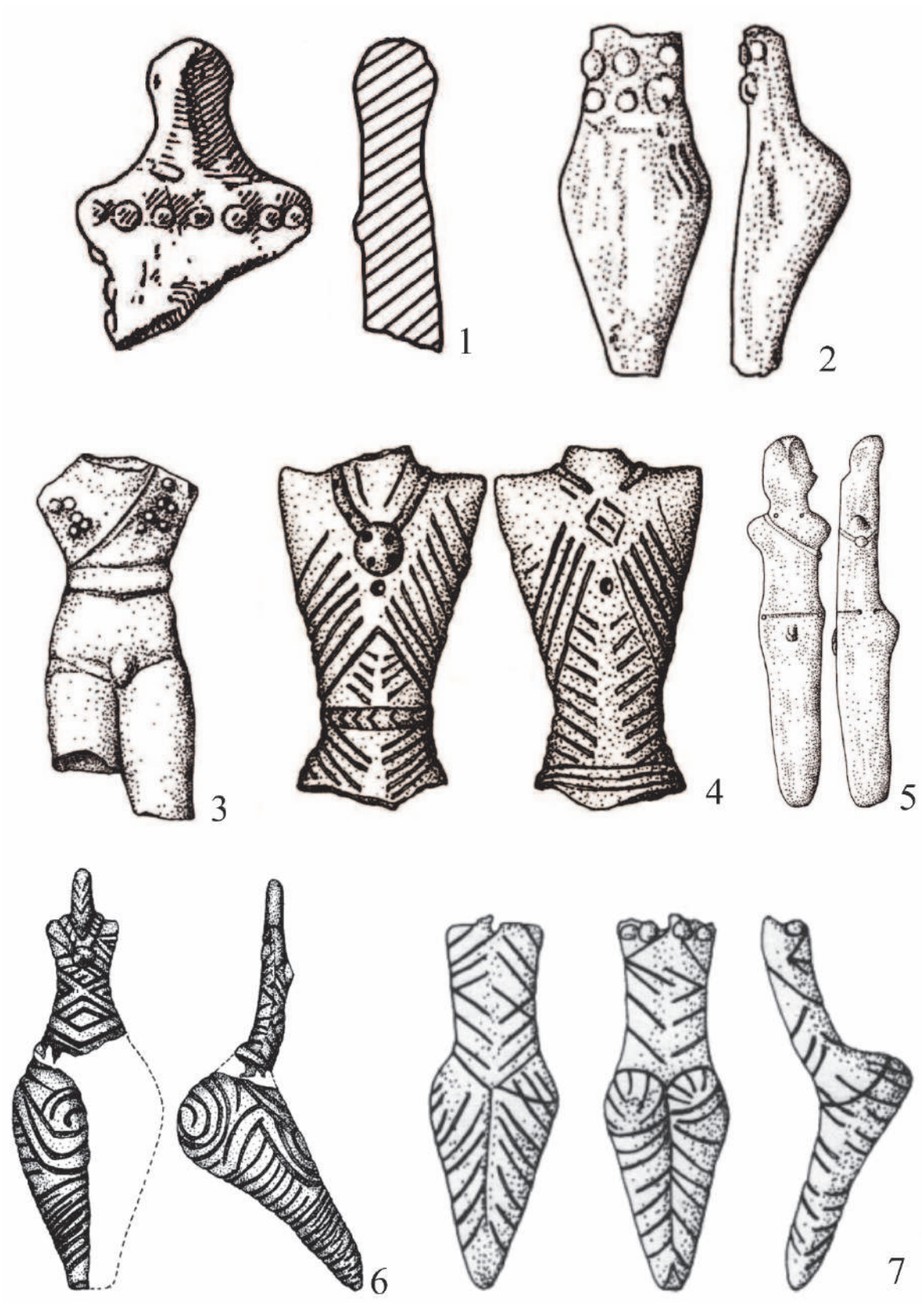

Fig. 8. Statuete cu reprezentări de discuri ornamentale (1-7), de la Hăbășești (1-2), Racovăț (3), Frumușica (4), Moldova (5), Dobârceni (6), Ruginoasa (7), (1-5 după Monah 2012, fig. 47/3, 8; 62/2; 131/2; 141/1; 6 după Diaconescu 2001, pl. 4/1; 7 după Lazarovici, Lazarovici 2012, fig. VIII.8/4).

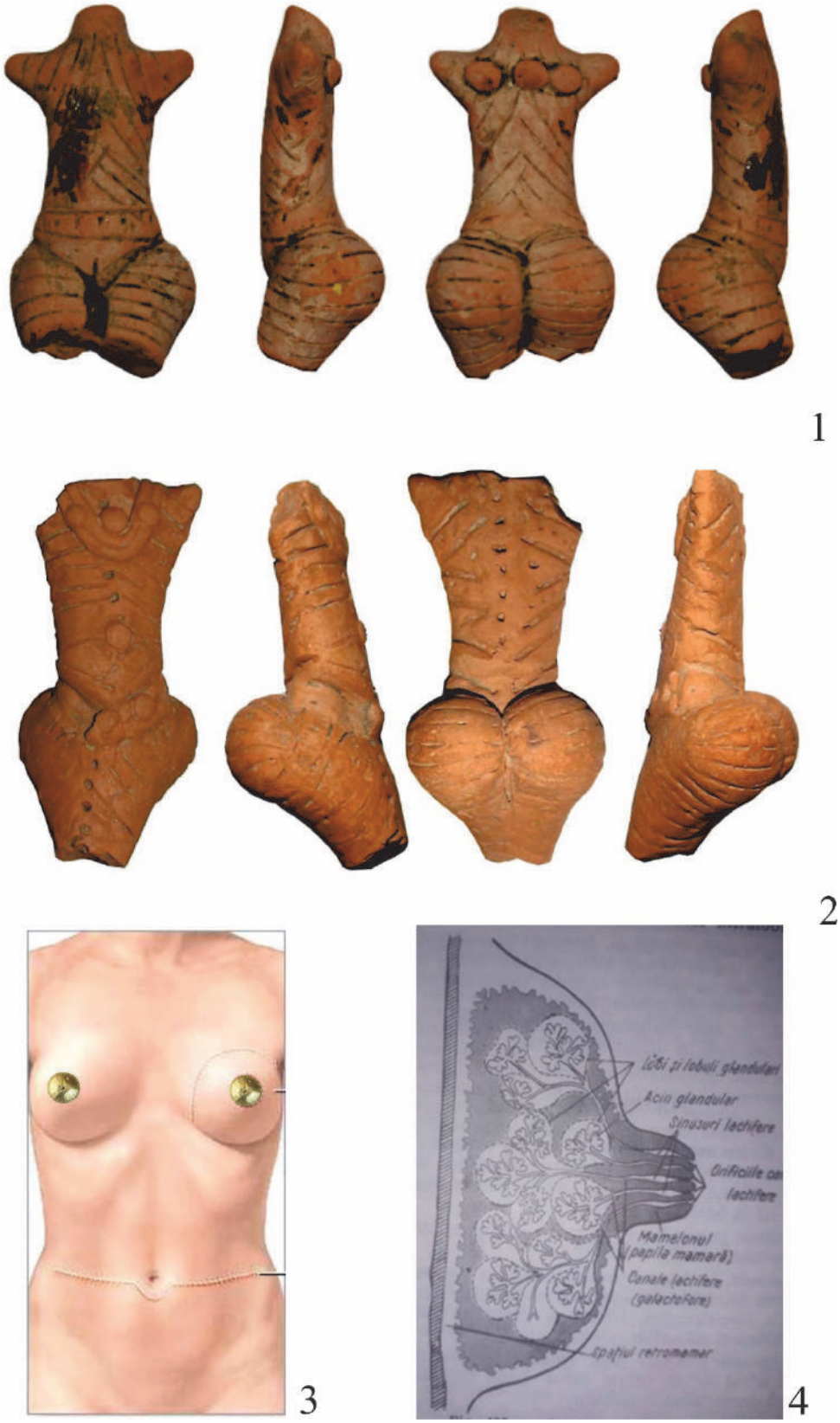

Fig. 9. Statuete cu reprezentări de discuri ornamentale (1-2), reconstituirea modului de întrebuințare a unor discuri (3), reprezentare schematică a unei mamele (4), de la Costești (1-2), (1-2 după Enea, Boghian, Ignătescu 2016, fig. 4/9, 5/6; 4 după VOICULESCU, PETRICU 1971, fig. 498).

BISERICA SF. IOAN – KARŞI KILISE – GÜLŞEHIR CAPOPADOCIA

Vasile M. DEMCIUC

Rezumat: Biserica Sf. Ioan – cunoscută în zonă și sub numele de Karşi kilise – alcătuită din două biserici suprapuse, legate între ele printr-o scară săpată în piatră în peretele de NV- face parte dintr-un complex mănăstiresc, distingând mai multe încăperi săpate în conurile de tuf vulcanic împrejurul unei curți interioare. În unele lucrări mai este cunoscută ca fiind *Biserica Sf. Mihai* sau *Biserica Sf. Arhangheli*, cunoscut fiind faptul că în Cappadocia cultul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil era bine cunoscut în iconografia monumentelor rupestre din Cappadocia[1]. De altfel G. de Jerphanion amintește faptul că în vremea când el investiga această biserică, în acea vreme biserica de la parter era folosită de către comunitatea greacă de acolo, și că aceștia afirmau că este închinată Sf. Arhangheli.

Cuvinte cheie: Biserica Sf. Ioan, Karşi kilise, Gülşehir Cappadocia, comunitate greacă

Abstract: The church of St. John – known in the area as Karşi kilise – consists of two overlapping churches, connected by a staircase carved in stone in the NW wall; it is part of a monastery complex, with several rooms dug in volcanic tuff cones surrounding an inner courtyard. In some works, it is also known as the *Church of St. Michael* or the *Church of the St. Archangels*, knowing that in Cappadocia the cult of St. Archangels Michael and Gabriel was well known in the iconography of cave monuments in Cappadocia. In fact, G. de Jerphanion recalls that when he was investigating this church, it was used by the Greek community there, which claimed that it is dedicated to the Holy Archangels.

Keywords: Church of St. John, Karşi kilise, Gülşehir Cappadocia, Greek community

Orașul Gülşehir, situat la 20 km de Nevșehir, pe malul sudic al râului Kizilirmak, cunoscut în antichitate sub numele *Zoropassos* - *Ζωρόπασος*)[2], nume ce se pare că a fost folosit de către hiții, iar în timpul stăpânirii romane a fost cunoscut sub numele *Yarupsun* - *Arapsun*. Zona aceasta din care fac parte și monumentele din Açik Saray, Yüksekli și Tatlarin este o zonă ce atestă prezența în prima jumătate a secolului al XIII-lea a unei puternice comunități creștine prospere, într-o zonă care făcea parte încă din secolul al XI-lea din Sultanatul de Rum.

Biserica Sf. Ioan[3] – cunoscută în zonă și sub numele de Karşi kilise – alcătuită din două biserici suprapuse, legate între ele printr-o scară săpată în piatră în peretele de NV- face parte dintr-un complex mănăstiresc, distingând mai multe încăperi săpate în conurile de tuf vulcanic împrejurul unei curți interioare. În unele lucrări mai este cunoscută ca fiind *Biserica Sf. Mihai* sau *Biserica Sf. Arhangheli*[4], cunoscut fiind faptul că în Cappadocia cultul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil era bine

[1] Catherine Jolivewt Lévy, *Culte et iconographie de l'archange Michel dans l'Orient byzantine: le témoigne de quelques monuments de Cappadoce*, în „Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa" 28 (1997), pp. 187-198.

[2] *Zoropassos* – este identificat cu *Koropassos* de Strabon. William Mitchell Ramsay *Unedited Inscriptions of Asia Minor* (4) în BCH 7 (1883), p. 323; J.G. C. Anderson *A News Hitite Inscription* în JHS 21 (1901), p. 322; F. Hild *Das byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, Vienna, 1977, pp. 66-68.

[3] Biserica mai este cunoscută și sub denumirea de *Biserica de-a lungul drumului*, pentru că se află pe drumul ce lega *aplekta* din Koloneia de cea din Kayseria. G. Huxley *A list of Aplekta* în GRBS, 16 (1975), pp. 87-93.

[4] R. Oberhummer, H. Zimmerer *Durch Syrien und Kleinasien*, Berlin, 1899, p. 145, H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien …*, pp. 245-246. G. de Jerphanion *Une nouvelle province de l'art byzantine…* II, pp. 1-16, pl. 145-146; J. Lafontaine – Dusogne *Nouvelles notes cappadociennes*, în Byz 33(1963,) pp. 123-124; M. Restle, *Die byzantinische Wandmalerei in Kleinasien*, Recklinghausen 1967, I, pp. 167-168; Spiro Kostov *Cave of God…*, p. 153, 230, 275; N. Thierry, *La peinture de Cappadoce au XIIIe siècle; archaism et contemporanéité*, în *Studenica et l'art byzantine autour l'année 1200*, Belgrade, 1988, pp. 367-368; Catherine Jolivet Lévy *Les Églises Byzantines de Cappadoce: le programme …*, pp. 228-230; idem, *Images et espace cultuel à Byzance: l'exemple d'une église de Cappadoce (Karşi Kilise 1212)*, în M. Kaplan (ed), *Le*

cunoscut în iconografia monumentelor rupestre din Cappadocia[5]. De altfel G. de Jerphanion amintește faptul că în vremea când el investiga această biserică, în acea vreme biserica de la parter era folosită de către comunitatea greacă de acolo, și că aceștia afirmau că este închinată Sf. Arhangheli[6].

După lucrările de restaurare efectuate sub directa coordonare a lui Ridvan Işler, lucrări finalizate în 1996[7], s-au putut observa și mai bine deosebirile existente între cele două biserici, stârnind atenția multor cercetători[8].

Biserica de la parter, de plan cruce liberă, avea un pronaos boltit, un naos boltit cu cupolă centrală și absida altarului semicirculară despărțită de naos printr-un zid din care se mai văd și astăzi câteva urme. În ceea ce privește decorul bisericii de la parter, se observă că acesta este destul de simplu, cruci și motive geometrice și animaliere de culoare ocru-roșu zugrăvite direct pe piatră[9].

Biserica de la etaj, nu este perfect suprapusă peste cea de la parter, are naosul de formă trapezoidală ușor orientată spre est, (6 m lungime, 4,45 m lărgime în partea de vest și 5,20 m în partea de est) iar în peretele de vest are o fereastră. Absida altarului de formă semicirculară, are lărgimea de 2,20 m și profunzimea de 1,30 m. În peretele acestei abside sunt săpate trei nișe inegale.

Faptul că fiecare biserică avea o funcție distinctă poate fi dedus din modul de suprapunere al lor, comunicarea între ele prin scara săpată în peretele de NV, amenajarea spațiului interior. Biserica de la parter, al cărei altar este separat de un zid despărțitor, fragmentar conservat, pare a fi avut o destinație liturgică, fiind folosit de mica comunitate monahală, în vreme ce biserica de la etaj, săpată ulterior, se pare că avea destinația de capelă privată pentru o familia care a ctitorit-o și deservea pentru serviciile religioase de pomenire, ca în cazul capelei de la etaj a bisericii din Bojana[10].

În decorul pictural al bisericii de la etaj distingem pe bolta naosului *Patimile, Botezul, Adormirea Maicii Domnului, Sf. Anania, Azaria și Misail aruncați în cuptor,* și o parte din *Judecata de Apoi* compoziție care continuă și pe peretele de vest, iar la intrarea în traveea orientală este zugrăvită *Bunavestirea*. Șapte medalioane cu busturile profeților sunt zugrăvite în partea superioară a bolții.

Decorul pictural al absidei altarului este dispus în două registre, în parte destul de deteriorat. Conca absidei altarului are la bază o inscripție votivă, păstrată lacunar, dar care ne oferă informații deosebit de importante referitoare la data finalizării veșmântului pictural. Iată conținutul acestei inscripții *...τοῦ] ἕκ[γ]ονα αὐτοῦ ἐπὴ βασηλέοντος Θεοδόρου Λάσκαρη ἔτους Σψκ κὲ ἐνδ(ικτιῶνος) ιε*

---

sacré et son inscription dans l'espace à Byzance et en Occident. Etudes compares, Publication de la Sorbonne, Byzantina Sorbonensis (18), Paris, 2001, pp. 163-181; Senem Suzek *The decoration of cave churches in Cappadocia under selçuk rule*, A Thesis submitted to the Graduate School of the University of Notre Dame, Indiana University, 2008, pp. 17- 42.

[5] Catherine Jolivewt Lévy, *Culte et iconographie de l'archange Michel dans l'Orient byzantine: le témoigne de quelques monuments de Cappadoce*, în „Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa" 28 (1997), pp. 187-198.

[6] G. de Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantine…*, II, p. 5.

[7] S. Şahin, *Giilşehir St. Jean (Karşi) kilisesi* în *VIII Müze Kurtarma Kazilari Semineri,* Kuşadasi 7-9 Nisan 1997, Ankara 1998, pp. 445-459.

[8] Natalia B. Teteriatnikov, *The Liturgical Planning of Byzantine Churches in Cappadocia*, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1996; N. Thierry *La Cappadoce de l'antiquité au Moyen âge*, Turnhout, Brepols, 2002, p. 213; Catherine Jolivet-Lévy, *Etudes Cappdociennes*, The Pindar Press, London, 2002, p. 78, 194, 283; idem, *La Cappadoce Mediévalé: images et spiritualité*, Saint – Léger - Vauban: Zodiaque, 2001, p. 82, 203, 221, 253.

[9] Acest tip de decor poate fi comparat cu cel din biserica Aynali – Göreme. Lyn Rodley *Cave Monasteries of Byzantine…*, pp. 56-83.

[10] B. Pencova *Von der kommemorativen Fuktion der Kapelle im zweiten Stock der Kirche von Bojana* în *"Problemi na iskustvoto"* 28/1 (1995), pp. 29-41.

μ(η)νὴ ἀπριλύο ἦς τ(ὰς) κε adică *în timpul domniei lui Teodor Laskaris în anul 6720 (1212) indiction 5, luna aprilie 25.*[11]

Această inscripție, alături de inscripția din *Biserica Sf. 40 de Mucenici – Sobesos*, potrivit unor istorici, amintim astfel pe D. Korobeinikov[12], Speros Vryonis[13], ne dă informații din care putem înțelege că în prima jumătate a secolului al XIII-lea, comunitățile creștine de limbă greacă, aflate în acea vreme sub dominația turcilor selgiucizi, beneficiau de o anumită prosperitate, de o anumită liniște, interpretată ca fiind un semn al supraviețuirii, dacă nu al reînvierii pentru moment a Bizanțului[14], a patrimoniului său ideologic, cultural și artistic, în inima Sultanatului de Rum[15] după bătălia dintre Imperiul de Niceea și Sultanatul de Rūm din 1211.[16]Este o perioadă în care, aceste comunități sunt mai bine cunoscute decât în secolul anterior, și au beneficiat de o anumită stabilitate politică și militară, precum și de o creștere economică care a caracterizat Sultanatul ca întreg[17], perioadă în care în Anatolia se construiesc numeroase moschei, medrese[18], türbe[19], fântâni, poduri și nu în ultimul caravanseraiuri.

Din această perspectivă, această inscripție, alături de deja menționata inscripție de la Biserica Sf. 40 de Mucenici - Sobesos, ori de cea de la Biserica Sf. Gheorghe – Belisirma(sud - est de Aksaray)[20] de cea de la Biserica Sf. Arhanghel Mihail – Cemil și editată de Georges Kiourtizian[21], de inscripția pierdută acum dar copiată de Hans Rott [22]de la biserica Gökçetoprak, la vest de Nevșehir, toate zugrăvite în biserici, mărturisesc într-o oarecare măsură o *renaștere*[23] a

---

[11] A vedea comentariul istoric la G. de Jerphanion *La date du couronnement de Romain II* în OCP, 1/1935, pp. 239-256; și remarcile critice la G. P. Schiemenz *Zur politischen Zugehörigkeit des Gebietes um Sobesos und Zoropassos in den Jahren um 1200* în JÖB 14(1965), pp. 207-235.

[12] D. Korobeinikov *Orthodox communities in Eastern Anatolia in the thierteenth and fourteen centuries: The two patriarchates Constantinople and Antioch* în „Al – Masāq. Islam and the medieval Mediterranean" 15 (2003)pp. 197 – 214.

[13] Speros Vryonis *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of islamization from the 11th through the 15th century*, University of California Press, Berkely, 1971.

[14] Catherine Jolivet Lévy *La Cappadoce. Mémoire de Byzance*, Paris, 1997, pp. 104-115.

[15] *"one important community was situated in Kappadocia and Konya, where inscriptions in Ortodox churches show that Ortodox Christiants were prosperous at least until the end of the thierteenth century"*, D. Korobeinikov *Orthodox communities in Eastern Anatolia in the thierteenth…*p. 197, apud Sophie Métivier, *Byzantium in question in 13th century seljuk Anatolia* în ACHCByz, 2012, p. 235.

[16] În legătură cu datarea acestei bătălii, a vedea G. Prinzing *Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantonpel vom 13. Januar 1212. Überlieferungsgeschichte,* Neuenedition und Kommentar, în Byz. 43/1973, pp. 395-431; C. Cahen, *Seljukides de Rûm, Byzantins et Francs d'après le Seljuknāmeh anonyme* în „Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientale et slaves" 11, 1951, *(Mélanges Henri Grégoire)*, pp. 97-106; A.G..C. Savvides *Byzantium in the Near East: Its relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols, A.D. c 1192-1237,* Kentron Bizantinon Ereunon, Thessalonique, 1981 , pp. 96-11; Filip Van Tricht *La politique étrangère de l'empire de Constantinople de 1210 à1216. Sa position en Méditerranée orientale: problems de chronologie et d'interprétation,* în "Le Moyen Âge" 107 /2001, pp. 221-227.

[17] Speros Vryonis *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor…*, p. 227.

[18] Medresa – madrasa - școală, instituție de învățământ superior găzduită de o moschee, unde se predă teologie islamică.

[19] *Türbe* este cuvântul turcesc pentru morminte, complex funerar,

[20] N. Thierry, M. Thierry *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce. Région du Hasan …*, pp. 202-205.

[21] N. Kiourtzian *Une nouvelle inscription de Cappadoce du règne de Théodore Ier…*, pp. 131-137; B.Tolga Uyar *L'église de l'Archangélos à Cemil …*, pp. 119-129.

[22] Hans Rott *Kleinasiatische Denkmähler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien …*, pp. 251-252; M. Restle, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, Vienna, 1979, t. 1, pp. 81-82.

[23] De altfel, B. Tolga Uyar concluziona că descoperirea inscripției din Biserica Sf. Arhanghel – Cemil întărește ideea unei *renouveau artistique, dans la région de Cappadoce, renouveau que nous proposons de mettre en relation avec la paix signé entre les Laskarides et les Seldjoukides après la bataille de Méandre (1211)*B.Tolga Uyar *L'église de l'Archangélos à Cemil…*, p. 129.

edificiilor religioase în secolul al XIII-lea în Cappadocia selgiucică, secol în care aceste biserici au fost *les derniers témoignages médiévaux connus sur les communautés chrétiennes de Cappadoce.*[24] Să amintim totuși că în scrisoarea lui Ibn 'Arabî trimisă sultanului Kay-Kâûs era condamnată prea multa libertate acordată creștinilor[25].

Că cei ce au fost ctitorii donatori ai acestei biserici aveau oarece legături cu conducătorii Imperiului de Niceea[26] ar putea fi justificat și prin faptul că în programul iconografic al bisericii, mai precis la capătul vestic al peretelui de nord al naosului este zugrăvit Sf. Trifon - *ὁ ἅ(ιος) Τρῆφωΐν)*, sfânt patron de Niceea[27], știut fiind faptul că Sf. Trifon a murit în anul 250 în Niceea în vremea împăratului Decius care a reînceput o persecuție atroce a creștinilor.

Fidelitatea arătată lui Teodor Laskaris și zugrăvirea în naos a Sf, Trifon patron și ocrotitor în Niceea, poate fi explicată ca fiind și un semn al solidarității cu grecii din Anatolia occidentală indiferent dacă cappadocienii erau sau nu guvernați de aceștia.

Privind în partea dreaptă în concă, puțin mai jos, observăm că se păstrează un fragment din tema iconografică *Deisis*, mai precis se recunoaște în acest fragment din reprezentarea iconografică a Sf. Ioan Botezătorul.

Pe peretele absidei, în partea de sud se păstrează fragmente din reprezentarea iconografică a unor ierarhi, după cum urmează: în extremitatea registrului este zugrăvit Sf. Grigore de Nysa[28]- *ὁ ἅ(γιο)ς Γρηγόριος ὁ Νήσις* alături de care în stânga l-am identificat pe Sf. Nicolae - *ὁ ἅ(γιο)ς Νηκόλαος* și în dreapta nișei centrale Sf. Ioan Hrisostomul – *[ὁ ἅγιος Ἰωάννης] ὁ Χρυσόστομος*. Sub reprezentarea iconografică a Sf. Grigore de Nysa este zugrăvit Sf. Amfilohie – *[ὁ ἅγιος] Ἀμφ[λό]χιω*, a cărui reprezentare iconografică o întâlnim și la alte biserici rupestre din Cappadocia, cum ar fi Kuubbeli kilise, Bahattin samanliği kilisesi – Hasan Dağı, Sf. Ioan – Güllü dere, Eski Gümüş și Bezirana kilisesi – Belisirma.

În nișa centrală,(0,75 m h. x 0,45 m l) deasupra Sfintei Mese, deci în centrul absidei, între sfinții ierarhi, se vede zugrăvită Maica Domnului, cu Pruncul îmbrăcată cu *maforion* roșu. Deasupra nișei centrale există un fragment de decor care s-ar putea să fi aparținut unei reprezentări a *Mandylionului*[29]. În nișa din stânga este zugrăvit un potir mic. Pe fațada pilaștrilor ce încadrează absida altarului, sunt zugrăviți sfinții arhidiaconi, respectiv Sf. Ștefan - *ὁ ἅ(γιο)ς Στ[ὲφανος]* și Sf. Roman - *ὁ ἅ(γιο)ς 'Ρο[μα]ν[ός]*. De asemenea în partea superioară a arcului absidal sunt zugrăviți Sf. Arhanghel Mihail - *ὁ* ἀρχ(άγγελος) Μιχαήλ și Sf. Arhanghel Gavriil - *[ὁ ἀρχάγγελος] Γαβρηή[λ]* îmbrăcați în haine imperiale.

Patru busturi de sfinți sunt zugrăvite, câte două de o parte și de alta sub Sf. Arhangheli: la nord Sf. Efrem Sirul - *ὁ ὅσιος Ἐφρέμ ὁ σιρος*, Sf. Arsenie - *ὁ ὅσιος Ἀρσένιως* la sud, *ὁ ὅσιος Σάβα(ς)* și un sfânt care nu a putut fi identificat dar care se pare că este Sf. Antonie[30]. Tot în această zonă, pe peretele alăturat, sub tema *Bunavestire* sunt zugrăvite busturile Sf. Serghie - *ὁ ἅ(γιο)ς Σέργως* și bustul unui alt sfânt, a cărui inscripție lipsește, dar care nu poate fi altul decât Sf. Vah, sfinți îmbrăcați în haine militare.

---

[24] Catherine Jolivet Lévy *La Cappadoce. Mémoire de Byzance*…, p. 115.

[25] Ibn 'Arabî *Les soufis d'Andalouise* (trad. R.V. Austin) Sindbad, Paris 1979, p. 38.

[26] G. de Jerphanion *Les inscriptions cappadociennes et l'histoire de l'empire grec de Nicée* în OCP 1/1935, pp. 239-256.

[27] Clive Foss *Nicaea: Abyzantine Capital and its Praises with the speeches of Theodore Lascaris. In praise of the great city of Nicaea and Theodore Metochites, Nicene oration*, Hellenic College Pres, Brookline Mass 1996, p. 104-108.

[28] Numit Taumaturgul. A vedea Lafontaine – Dusogne J. *Nouvelles notes cappadociennes* în Byz. 33(1963) p. 124.

[29] Amplasarea *Mandylionului* deasupra Sf. Mese din altar este frecvent întâlnit în iconografia bisericilor din Georgia. Z. Skhirtladze *Canonizing the Apocrypha : The Apgar Cycle in the Alaverdi and Gelati Gospels* în Herbert L. Kessler and G.erhard Wolf (éd) *The Holy Face and the Paradox of Representation*, *Papers from a Colloquium Held at the Bibliotheca Hertziana, Rome and the Villa Spelman*, Florence 1996, Nuova Alfa Editoriale, Bologne 1998, pp. 73-74.

[30] Catherine Jolivet Lévy *Images et espace cultuel,à Byzance : …*, pp. 163-167.

Mai pot fi identificate chipurile sfinților doctori fără de argint după cum urmează: Sf. Ioan - *ὁ ἅ(γιο)ς Ἡοάνης* și Sf. Talaleu - *ὁ ἅ(γιο)ς Θαλελέ[ος]*, Sf. Damian - *ὁ ἅ[γιος] Δαμηανός*, Sf. Kir - *ὁ ἅ(γιο)ς Κῆρο(ς)* și Sf. Pantelimon - *ὁ ἅ(γιο)ς Παντελεύμον*.

În descrierea programului iconografic al naosului, vom insista asupra subiectelor care ar aduce lămuri în ceea ce privește destinația acestui spațiu.

Pe bolta naosului, în centru, de la răsărit la apus sunt zugrăvite pe un fundal albastru închis, delimitat de o linie brun-roșcat- șapte medalioane în care sunt busturile profeților. Primul este ca de obicei David - *ὁ πρφ(ήτης) Δα(υί)δ*, urmat de Solomon - *ὁ πρφ(ήτης Σολομόν* – amintindu-ne astfel linia davidică a lui Iisus Hristos. Lor le urmează în reprezentarea iconografică Ilie - *ὁ πρφ(ήτης Ἠλήας*, Enoh - *ὁ πρφ(ήτης Ἐνόχ,* Isaiia - *ὁ πρφ(ήτης Ἡσαήας*, Iezecheil - *ὁ πρφ(ήτης Ἠεζεκιήλ* și Manase - *ὁ πρφ(ήτης Μανασῆς*.

În programul iconografic al naosului bisericii de la etaj un loc aparte îl ocupă cele trei tablouri de ctitori donatori. Primul tablou ce conține chipurile ctitorilor donatori, necunoscut până în 1996 când au fost finalizate lucrările de restaurare[31] este situat în partea de răsărit a peretelui de nord[32], în stânga absidei altarului, sub scena ce reprezintă *Paradisul* precum și *Mâna lui Dumnezeu* care îi binecuvântează.

În acest context considerăm că este interesant să semnalăm și să ne întrebăm care este semnificația unei inscripții aflate în centrul tabloului în care este pomenit *Hristos photodote*: *ΑΓΡΥΟΣ ΗΤ [---πρόσδ]εξε Χ(ριστ)έ μου φοτοδότα δέησ(ιν)/ ΘΑΤΟΠ---τοῦ δούλου Θ(εο)ῦ Μανταί[ου?]/ κὲ Νομ[ικοῦ?]---ΕΡΕΤΕΖΟΤΗΔΟΝ.ΠΤΑ…/γέγονε---/ΜΗ.Ε---ΑΝΑ*[33].

În acest tablou pot fi observate siluetele a trei persoane de gen masculin. În centru este zugrăvit un bărbat cu o statură impozantă, purtând turban și având în mâini macheta bisericii. Este cu siguranță principalul ctitor al bisericii, fiind însoțit de o parte și de alta de doi tineri, probabil fii săi.

Celelalte două tablouri ctitoricești situate pe peretele vestic aparțin ctitorilor de gen feminin. Unul dintre acestea cu chipurile ctitorilor – donatori[34], tablou de dimensiuni apreciabile, este zugrăvit în stânga ferestrei. În acest panou ctitoricesc vedem o mamă între două fete, îmbrăcate în haine ce dovedesc apartenența la o clasă înaltă a societății, respectiv observăm că personajul central poartă o rochie albă fixată cu o centură chiar sub talie, peste care are o mantie grea de culoare roșie împodobită cu cercuri și steluțe, mărginită cu o bandă lată aurie. Aceste trei personaje feminine sunt însoțite de Sf. Teodota - *ἡ ἁγία Θεο(…)δότυ* [35]îmbrăcată în veșmânt lung de culoare brun roșcat, acoperită cu un acoperământ de cap asemănător unui maphorion, cu nimb de culoare aurie, având în mâna dreaptă o cruce iar mâna stângă este ridicată în semn de rugăciune.

Imaginea mamei este însoțită de inscripția dispusă pe verticală cu următorul conținut – *Κ(ύρι)ε βοίθυ τὴν /Δούλην σου /Εἰρήνην*- adică *Doamne ajută pe roaba Ta Irina*. Mama are mâinile așezate în semn de protecție asupra capetelor celor două fiice[36]. Fiica așezată în dreapta mamei, cu capul descoperit, îmbrăcată în veșmânt alb, este însoțită de următoarea inscripție – *Κ(ύρι)ε βοί[ει]/ τὴν δούλιν/ σου Καλή* – adică *Doamne ajută pe roaba Ta Kale*[37], iar fiica așezată în partea stângă a

[31] S. Șahin *Giilşehir St. Jean (Karşi) kilisesi* în *VIII Müze Kurtarma…*, passim.
[32] Catherine Jolivet Lévy *Images et espace cultuel,à Byzance …*, p. 168.
[33] *Ibidem*, n. 21.
[34] Nota *K*aramouna, Nilüfer Peker, B. Tolga Uyar *Female donors in thierteenth – century wall paintings in Cappadocia :an owerview* în „Wiener Jahrbuch für Kunstgeschihte", 60/2012, pp. 231-242.
[35] Sf. Teodota este pomenită în 29 iulie și potrivit tradiției hagiografice a suferit moarte martirică împreună cu pruncii ei aruncată fiind într-un cuptor de foc, în vremea lui Diocleţian.
[36] Această reprezentare iconografică a făcut ca unii cercetători să creadă că personajul central este o sfântă protectoare. Însă lipsa nimbului deasupra capului personajului central și apoi inscripția ce o însoțește dovedește că nu este vorba de o sfântă. A vedea G.P. Schiemenz *Her, hilf deinem Knecht. Zur Fragenimbierter Stifter in den kappadokischen Höhlenkirchen* în „Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte" 71 (1976), pp. 133-134, în special pp. 166-169.
[37] Acest prenume este rar întâlnit în onomastica bizantină în secolul XIII. A vedea Sophia Kalopissi - Verti *Dedicatory Inscriptions and Donor Portraits in Thiertheenth – Century Churches*, Verlag der

mamei, purtând un văl simplu pe cap, îmbrăcată în veșmânt brun roșcat, este însoțită de inscripția - *K(ύρι)ε βοήθι / τ[ὴν] δούλιν σου/ Μαρία* – adică *Doamne ajută pe roaba Ta Maria*. Ambele fiice au mâinile încrucișate în dreptul pieptului, ca semn al smereniei, gest întâlnit adesea în iconografia portretelor funerare, dar în același timp poate fi considerat și ca semn de supunere[38]. Probabil în acest tablou ctitoricesc este zugrăvită soția și fiicele ctitorului zugrăvit în tabloul de est. Faptul că personajul feminin din centru avea o anumită demnitate poate fi dedus și din acoperământul de cap, o bandană de culoare violet, având în față o bandă de metal ce imita diadema[39]. Pandantivi lungi suspendați atârnă pe ambele părți ale feței aducând aminte de acele decorațiuni ce se aflau pe părțile laterale ale coroanelor bizantine, făcute din perle sau lanțuri de aur – pendulia[40].

Într-o reprezentare iconografică în biserica Sf. Gheorghe - Ortaköy (Başköy), Sf. Elena este zugrăvită având un acoperământ de cap asemănător cu cel din tabloul votiv din Karși kilise, lucru rar întâlnit în iconografia[41]

Această reprezentare iconografică ne permite să presupunem această biserică a fost o capelă privată a unei familii ce ocupa un loc înalt în ierarhia socială, iar soția care a jucat un rol important în decorarea ei, alături de fiicele ei este zugrăvită într-o manieră care exprimă pietatea ei feminină, accentuând devotamentul ei personal față de cei care se află în jurul ei, fiind mijlocitoare în rugăciunile lor.

Chiar dacă nu există nici o inscripție clară a unei inscripții cu conținut funerar, sau chiar un mormânt, un arcosolium, am putea presupune că în suntem în fața unei picturi funerare în care mama este mijlocitoare în numele copiilor ei decedați și ea este ctitorul – donator[42].

În biserică mai sunt două inscripții interesante, inscripții invocatoare dar care nu însoțesc nici un portret. Una este în imediata apropiere a Sf. Constantin și Elena cu următorul conținut - *δέηση/ Μχαϊ/λήου τοῦ Πλακίδα* – adică *Rugăciunea lui Mihail (fiul lui) Plakidas* iar cealaltă inscripție este alături de Sf. Ioan - *ΗΑΓΟ ΗΟΝΗC*- doctorul fără de arginți, în stânga absidei *[Κύρι]ε βο[ήθει τ]ὸ/[ν δού]λον / […ου…]* adică *Doamne ajută robului Tău…*[43].

Faptul că această biserică avea destinație funerară este dovedit și prin aceea că în programul iconografic al ei, întâlnim doar o parte din temele legate de cele douăsprezece *Praznice împărătești – Δωδεκαόρθον*, punându-se accent doar pe *Patimile, Îngroparea* și *Învierea Domnului*, asociate cu compoziții iconografice care evocă soarta sufletului după moarte, respectiv *Judecata de Apoi, Iadul* și *Paradisul*. Semnificația acestui program iconografic devine clară dacă luăm în considerare, pe lângă alegerea temelor, dispunerea lor în spațiu, dispunere care ar putea să ne lămurească asupra funcționalității edificiului. Temele zugrăvite așadar se concentrează pe soarta sufletului după

Östereichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1992, p. 84, 89, 107. Un personaj feminin cu numele *Kale* este întâlnit iată tot în calitate de ctitor în tabloul votiv din mănăstirea Kera în Pediada – Creta (sec. XIV). K. Mylopotamitaki *Η ενυμασία της γυναίκας στην Κρήτη επί Βενετοκρατίας*, în „Αρχαιολογία" 21 XI. 1986, p. 49.

[38] În Cappadocia, în biserica Ayvali köy, Ioan și Eustratie sunt zugrăviți cu mâinile încrucișate în fața pieptului, ceea ce a făcut ca această reprezentare iconografică să fie interpretată ca un portret funerar. N. Thierry *Le portrait funéraire byzantin. Nouvelle données* în *Εὐφρόσυνον: Ἀφιέρωμα στόν Μανοόλη Χατζηδάκη* 2, pp. 582-592, Athens, 1992.

[39] Pentru descrierea diademei a vedea P. Koukoules *Βυζαντινῶν βίος και πολιτισμός*, IV, (1951), pp. 385-386; H. Thurn (ed.) *Ioannis Malalae chronographia*, Coyzantinae, Series Berolinensis, vol. XXXV Walterde Gruyter, Berlin / New York 2000, LXII.

[40] Maria G. Parani *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th – 15th Centuries)* Brill, Leiden/Boston 2003, p. 77, n. 103.

[41] Lafontaine Dusogne J. *Nouvelles notes cappadociennes …*, n. 2 fig. 17.

[42] Pentru reprezentări iconografice asemănătoare a vedea T. Papamastorakis *Επιτύμβιες παραστάσεις κατά τη μέση και ύστερη βυζανινή περοδο* în DChAE 19/1996-1997, p. 298; S. T. Brooks *Commemoration of the Dead: Late Byzantine Tomb Decoration (Mid – 13th to Mid- 15th Centuries)* PhD Thesis, New York University 2002, pp. 47-51, 145-159.

[43] Catherine Jolivet Lévy *Images et espace cultuel,à Byzance …* p. 169; Senem Suzek *The decoration of cave churches in Cappadocia …*, p. 23.

moarte, faptul că *Mântuirea* este adusă de Iisus Hristos, sugerând ipoteza unei biserici înființate pentru ctitorii donatori, pentru mântuirea lor în viața de apoi și, poate, mai precis, să fie loc de pomenire pentru cei decedați. cu toate acestea, biserica nu are nici un arcosolium, nici un mormânt săpat în pardoseală, doar în biserica de la parter este un singur mormânt.

Este de remarcat că, deși scopul comanditarului și al zugravului nu a fost acela de a compune un ciclu narativ al vieții lui Iisus Hristos, succesiunea cronologică a evenimentelor a fost respectată, iar derularea circulară în jurul navei întărește faptul că acest spațiu era destinat să aibă o funcție sacră, dovedind o unitate a părții superioare, în contrast cu segmentarea spațiului creat la nivelul inferior, unde întâlnim arcade în care sun zugrăviți sfinți și ctitori donatori.

Bunavestire inaugurează ciclul hristologic al naosului, fiind zugrăvită pe peretele de răsărit al naosului, în partea superioară, respectându-se astfel regula impusă în Bizanț în secolul al XI-lea[44]. Sf. Arhanghel Gabriel – *Γαβρη(ύ)λ*, este zugrăvit în partea stângă iar în partea dreaptă este zugrăvită Maica Domnului - *Μ(ήτ)ηρ Θ(εο)ῦ,* îmbrăcată în chiton albastru și manta brună, așezată pe un tron de aur, ținând în mâna dreaptă un fus. Corpul ei este întors spre dreapta noastră, iar privirea ei este îndreptată spre arhanghel. Titlul temei iconografice respectiv *ο χερετησμός* este zugrăvit în stânga Maicii Domnului, iar salutul rostit de arhanghel este înscris în partea stângă *Χέρε Κεχρητομένη ὀ Κυριος μετά σοῦ*[45].

Deasupra arhanghelului Gabriel este zugrăvită o pasăre albă, cu coada lungă, corp zvelt, cioc lung și subțire, cu piciorul ridicat ca și cum ar fi în mișcare către centrul absidei, iar deasupra Maicii Domnului este zugrăvită o pasăre brună, cu corp plin, îi lipsește coada, cu un cioc larg ca și cum ar fi de rață. Ar putea fi o legătură cu arta selgiucidă, știut fiind faptul că rața în arta selgiucidă este văzută ca un simbol al purității, al spiritualității și devotamentului religios așa cum se reflectă în poezia lui Jalaluddin Rumi[46] scrisă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, *tu în corpul tău ești un animal, iar în duhul tău ești un înger, pentru a putea merge pe pământ și a zbura în cer*[47].

Pe peretele de sud, lângă Maica Domnului din tema iconografică *Bunavestire*, este zugrăvită pe o suprafață destul de generoasă *Adormirea Maicii Domnului - Κοίμησις Θεοτόκου*, pe un fond albastru închis, temă comparată cu cea zugrăvită în Biserica Kiliçlar Kuşluk din Valea Göreme[48]. Maica Domnului este așezată pe un catafalc pe care se află un acoperământ de culoare brun roșcat decorat cu motive simple albe iar în centru este un urcior de culoare aurie. Deasupra este zugrăvit Iisus Hristos înconjurat de apostoli, cinci la stânga și șase la dreapta, ținând în mâini sufletul Maicii Domnului. Deasupra lui Iisus Hristos sunt zugrăviți doi îngeri care țin mâinile îndreptate spre sufletul Maicii Domnului zugrăvit în chip de copil. Primul apostol din partea dreaptă, de lângă capul Maicii Domnului ține în mână o cădelniță.

Deasupra acestei reprezentări iconografice a *Adormirii Maicii Domnului* sunt zugrăvite pe bolta navei *Cina ce Taină - [ὁ δει]πνος*[49]*,Trădarea – Sărutul lui Iuda – ἡ πρόδοσια.* și *Botezul Domnului - ἡ βάυτηση*.

În *Cina cea de Taină,* este zugrăvită o masă mare de formă circulară, de culoare roș - închis, pe care se află trei vase sub formă de potir, vasul din centru fiind mai mare și are deasupra un pește

---

[44] Y.D. Varalis *Παρατηρήσεις για τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στὴ μνημειακή ζωγραικὴ κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο* în DChAE IV, 19,(1996-1997), pp. 201-220.

[45] Catherine Jolivet Lévy *Images et espace cultuel,à Byzance …*, p. 170; Senem Suzek, *The decoration of cave churches in Cappadocia…*, pp. 29-30.

[46] Mawlānā Jalāl ad-Dīn Muhammad Rūmī (1207 – 1273) a fost un mare teolog și renumit poet (a scris peste 40.000 de versuri), stabilit în Laranda – Anatolia la 80 km de Konya. În întreaga sa creație a proslăvit iubirea divină. Potrivit gândirii sale, *comuniunea cu Dumnezeu este menirea omului de care el niciodată nu trebuie să uite.* În limba română sunt publicate fragmente din lucrarea sa *Mathnawi*, în vol. Jalaluddin Rumi *Metafore și parabole*, trad. din persană Otto Starck , studiu introductiv George Grigore, Kriterion, București, 2003.

[47] După cum este citat de Abbas Daneshvari *Animal Symbolism în Waraka Wa Gülshah Oxford Studies in Islamic Art*, Oxford University Press, Oxford, 1986, pp. 78-83.

[48] G. de Jerphanion *Une nouvelle provence ….*II, p. 12.

[49] O altă inscripție este scrisă în dreapta pe fond negru și are următorul conținut *ἡ μαθητὲ*.

de culoare albă. În colțul din stânga al panoului este zugrăvit Iisus Hristos având mâinile îndreptate spre apostoli, într-un gest care sugerează vorbirea. În partea opusă se află zugrăvit un apostol bătrân, cu barbă gri, este Sf. Apostol Petru, iar în dreapta acestuia este zugrăvit Juda, tânăr, fără barbă, fără nimb, având mâna întinsă spre primul vas de pe masă.

Următoarea temă iconografică este *trădarea lui Juda*. Iisus Hristos, îmbrăcat în aceeași tunică albastră și mantie roșie ca și în tema *Cina ce de Taină*, domină prin statura sa, întreg panoul, mâna dreaptă este întinsă în forma de binecuvântare iar în mâna stângă ține un sul. În stânga este zugrăvit Juda care-L îmbrățișează pe Iisus Hristos. Două grupuri compacte, identificate cu inscripția *Ἰουδεη* încadrează de la distanță protagoniștii principali. În stânga, la o scară mai mică, este zugrăvită scena care amintește de momentul în care Petru ridica sabia pentru a tăia urechea servitorului marelui preot, Malchus.

În jurul celor două personaje din centrul panoului sunt următoarele inscripții *ὅν ἂν φηλισὸ αὐτός ἐστην κρατήσατε αὐτον* - adică *Pe care-L voi săruta, Acela este: prindeți-L* (Marcu, 14,44); *χὲρε ράβι κὲ κάτεφήλὴσεν αὐτον* – adică *Bucură-te Învățătorule! Și L-a sărutat!*(Matei 26, 49), *οὐτὸς έστὴν* adică *Acesta este*.

După această reprezentare iconografică urmează, fără o separare, *Botezul lui Hristos* - *ὴ βάυτηση* în extremitatea vestică a registrului superior la capătul bolții de sud. Râul Jordan este reprezentat în obișnuita formă de pâlnie de trompetă, învăluindu-L pe Iisus Hristos. Personificarea râului Jordan în această formă este obișnuită în iconografia bisericilor rupestre din Cappadocia, transpunând în imagine Psalmul 28,3 *Glasul Domnului peste ape;Dumnezeul slavei a tunat ; Domnul peste ape multe* precum și *Glasul tunetului Tău în vârtej, luminat-au fulgerele Tale lumea, clătinatu-s-a și s-a cutremurat pământul / În mare este calea Ta și cărările Tale în ape multe și urmele Tale nu se vor cunoaște*. (Psalm 76, 17-18).

Mai vedem în partea superioară a panoului porumbelul alb – simbol al Duhului Sfânt *τὸ ἅγιων πνεῦμα*, apoi în stânga pe Ioan Botezătorul - *Ἰω(άννης) ὁ Πρόδρομος* și doi îngeri *ἄνγγελ(οι)* în partea dreaptă, realizând un echilibru cu Sf. Ioan Bortezătorul. În apă vedem de asemenea pești și un șarpe aluzie la balaurul căruia Iiisus Hristos i-a rupt capul în apă *Tu ai zdrobit capetele balaurilor din ape* (Psalm 73, 14).

Trebuie să remarcăm faptul că amplasarea sub această temă iconografică a temei *Sf. Trei tineri Anania, Azaria și Misail în cuptor* are un tâlc aparte, tâlc explicat prin conținutul inscripției din dreapta cu următorul conținut *Ὅδε ἄνγγελος / Κ(υρίο)υ κατέβι νά/μα περί τὸν Ἀζα/ρήαν ὑς τὴν κά/μυνον κὲ ἐ /πίυσεν τὸ μέ/σον τύς κα/μήνου ὁσὺ πν(εῦμ)α δρόσου* adică *Și îngerul Domnului s-a coborât spre cei ce erau cu Azaria în cuptor și a spulberat para focului …suflând ca un duh de rouă*.

Tema *Mântuirii* domină, de asemenea decorul pictural al peretelui vestic - registrul median și registrul inferior al bolții pe latura de nord: *Judecata de Apoi* este zugrăvită între *Iad* și *Rai*, ilustrând soarta sufletelor după moarte.

Amplasarea acestei teme la capătul de nord al peretelui vestic, deasupra scării de acces la etaj, are iarăși o semnificație aparte. Scara ce permite accesul din biserica de la parte la etaj, duce pe creștin lângă zidul nordic, chiar deasupra locului unde este zugrăvită *ușa Raiului*, decorul pictural exaltând sensul simbolic de a intra în *Biserică* ca *Poartă a Raiului.* Amplasarea *Judecății de Apoi* în extremitatea nordică a peretelui de vest, deasupra scării, corespunde sensului imaginii confruntării dintre *Bine* și *Rău*, în încercarea de a intra în *Rai.* Urcând pe scări, credincioșii treceau pe sub scena în care era zugrăvită cântărirea sufletelor, și după ce treceau de acest loc intrau în *Biserică – Împărăția lui Dumnezeu pe pământ*, ca grup al celor aleși intrând în *Rai.*

Marcello Angheben[50] a clasificat scenele *Judecății* în două mari categorii: cea a *Judecății de Apoi* și cea a *Judecății sufletelor* imediat după moarte, diferitele destinații relative fiecărui caz fiind *Raiul* sau *Cerul în așteptare*. Potrivit acestei analize ciclul iconografic pe această temă la biserica

[50] Marcello Angheben *Les Jugements derniers byzantins des XIe – XIIe siécle et l'iconographie de Jugements immediate*, în CaArh 50 (2002), pp. 105-137.

Karși kilise este *cerul în așteptare* întrucât în reprezentarea iconografică de aici vedem că lipsește *Tronul Hetimasiei*, tronul pregătit Mântuitorului Iisus Hristos pentru *Judecata universală*[51].

Cântărirea sufletelor se face de către îngeri *ὁ ἄν(γε)λ(ος)*, așa după cum arată și inscripția din dreapta. Îngerul din centru, care este mai mare decât ceilalți în această compoziție, este îmbrăcat cu veșminte albe și roșii, are o înfățișare care exprimă imparțialitate și ține în mâna stângă o ramură de palmier iar în mâna dreaptă ține o balanță de aur - *ὁ ζιγύς τὶ[ςδικαιοσὺνης]*, *balanța justiției* - având talgerele susținute de câte trei frânghii, talgere în care sunt așezate sufletele oamenilor.

În stânga compoziției este zugrăvit un demon - *ὁ δέμον*, dezbrăcat, văzut din profil, ținând în mână un fir alb, apăsând talgerul cu sufletul omului în jos, în timp ce în partea opusă sunt zugrăviți doi îngeri - *ἡ ἄνγελι*, frumos îmbrăcați, având pe brațe țesături albe în care să primească sufletele celor judecați.

În dreapta acestei scene, pe peretele de nord este zugrăvit *Raiul* – o grădină luxuriantă unde vedem zugrăvită pe Maica Domnului – *Μή(τη)ρ Θ(εο)ῦ* și cei trei patriarhi, *Ἰακὸβ* îmbrăcat în veșmânt alb, *Ἰσαὰκ* îmbrăcat în veșmânt maro și *Ἀβρὰμ* îmbrăcat în veșmânt roșu, toți trei ținând în poalele lor sufletele drepților. Această reprezentare iconografică este bazată pe versetul scripturistic *Și zic vouă că mulți de la răsărit și de la apus vor veni și vor sta la masă cu Avraam, cu Isaac și cu Iacov în împărăția cerurilor.*(Matei, 8,11). Mai poate fi văzut un bărbat nud, cu mâna stângă pe abdomen și în mâna dreaptă o cruce. Este tâlharul cel bun - *ὁ λιστίς*.

Importanța acordată de zugrav decorului care să evoce *Raiul* este dovedită și din cromatica folosită, culoarea luminoasă a fundalului portocaliu, înlocuirea albastrului închis întâlnit în alte tablouri. În decor mai vedem zugrăvite ramuri bogate de viță de vie și ciorchini bogați de struguri.

Panoul care prezintă *Iadul* zugrăvit pe peretele de vest pe o suprafață destul de modestă este dominat de o cromatică închisă. În stânga compoziției este zugrăvit un înger - *ὁ ἄγγελ(ος) ὁ εξορινός* care alungă de la spate pe damnați în întunericul infernului. În această imagine cei damnați sunt identificați prin inscripția care-i însoțește ca fiind ierarhi și preoți - *ἀρχιερῖς, ἱερῖς*, iar în spatele lor sunt zugrăviți trei bărbați în vârstă trași de barbă de un demon alb - *ὁ δέμον*, nud și cu aripi. Faptul că în această frescă sunt reprezentați ca mergând spre infern clerici, poate fi interpretat ca fiind o aluzie la situația bisericii grecești în teritoriul ocupat de turcii selgiucizi [52]fie o aluzie la tragicul eveniment din 1204 când cruciații au cucerit Constantinopolul și Balduin I a fost întronat ca primul împărat al *Imperiului Latin de Constantinopol,* un împărat de credință romano-catolică în locul grecilor bizantini ortodocși. Mai poate fi interpretată această reprezentare iconografică și ca o aluzie la disputele teologice din a doua jumătate a secolului al XII –lea[53] dispute care au condus la condamnarea prelaților considerați a fi eretici[54]. De altfel este știut faptul că decorul bisericii B – Tatlarin – datat 1215 confirmă influența disputelor teologice contemporane în iconografia bisericilor rupestre din Cappadocia[55].

Revenind la descrierea panoului din biserica Karși kilise ce reprezintă *Iadul* observăm în spatele grupului de ierarhi și preoți, se află un bărbat îmbrăcat în haine roșii, cu fața în profil, corpul

---

[51] *Ibidem*, p. 129.

[52] N. Thierry, *La peinture de Cappadoce au XIIIe siécle…*, p. 367.

[53] Este vorba de disputele teologice care au constituit subiectul dezbătut în cadrul lucrărilor Sinodului de la Constantinopol din 1166, referitoare la relația dintre Fiul și Tatăl ceresc din Sf. Treime, condamnând poziția lui Dimitrie din Lampi (Frigia) care se referea doar la firea umană a lui Hristos.

[54] De exemplu pentru procesul intentat în 1143 celor doi episcopi capadocieni a vedea J. Gouillard *Quatre procès de mystiques àByzance (vers 960 -1143). Inspiration et autorité* în REB 36/1978, pp. 39-43;L. Petit *Documents inédit ssur le concile de 1166 et ses dernieres adversaire* în VV XI/ 1904, pp. 465 – 493; iar pentru repercusiunile acestor dezbateri asupra iconografiei a vedea și C. Babic *Les discussions christologiques et le décor des églises byzantines au XIIe siècle Les évques officiant devant l'Hétimasie et devant l'Amnos* în „Frühmittelalterliche Studien " 2/1968, pp. 368-386.

[55] Catherine Jolivet Lévy *Art chrétien en Anatolie turque: le témoigne des peintures inédits à Tatlarin* în Antony Eastmond (ed) *Eastern Approches to Byzantium. Papers from Thierty=thierd Spring Symposium of Byzantin Studies*. University of Warwich, Coventry, 1999, Variorum Ashgate. Aldershot – Burlington USA – Singapore – Sydnei 2001, pp. 133-145.

ușor înclinat în spate, cu o sfoară în jurul gâtului[56] și care poate fi identificat cu ajutorul inscripției ce-l însoțește ca fiind Iuda - *ὁ Ἰούδας*. Iuda este tras de sfoară de *Stăpânul Întunericului,* numit în continuare simplu - diavol -*ὁ διάβολος* reprezentat gol, cu părul alb țepos, călare pe un monstru, sprijinit pe două picioare cu ghiare enorme, cu coadă de reptilă având gura deschisă ce înghite o formă umană. Deasupra acestui monstru este inscripția *dragonul adâncului - ὁ βίθυος δράκον*. Cu mâna stângă, *Stăpânul Întunericului* trage frânghia care-l strangulează pe Iuda, iar cu mâna dreaptă ține capul dragonului cu un căpăstru făcut dintr-un șarpe. Deasupra frânghiei este inscripția - *Δεῦτε ὁ φίλη μου ἵς πίσαν* – adică *Veniți fii mei nu vă fie frică*. Tot pe dragon în fața *Stăpânului Întunericului* se află o figură mică goală, roșie, reprezentând un suflet blestemat, identificat cu Juda – păcătosul prin excelență.

În jurul monstrului sunt zugrăvite patru grupuri de păcătoși supuși chinurilor infernului, reprezentate doar prin cranii, astfel: Sus - focul veșnic - *τό πῖρ το άσβεστον*, Jos - sub coada monstrului întunericul veșnic - *τό σκότος τό εξότερον*. În colțul din dreapta jos, sub monstru, în smoală – *ἡ πίσσα - viermii cei neadormiți - ὁ σκόλιξ ὁ άκήμητος* aici reprezentați prin cinci capete de șarpe, unul la gură, doi la urechi și doi la ochi – aluzie la păcatele făcute cu aceste simțuri.

Această reprezentare iconografică, asemănătoare în bună parte cu imaginea aceleiași teme de la Canavar kilise, îl determină pe Marcello Angheben să afirme că scena *Judecății* de la Karși kilise este fidelă formulei iconografice a secolului al XI-lea[57].

Pe bolta de nord a navei sunt zugrăvite de la vest spre est, *Coborârea de pe cruce, Femeile Mironosițe* și *Învierea.*

În *Coborârea de pe cruce - ἡ άποκαθήλοσι(ς)* îl vedem zugrăvit pe Josif din Arimateia – *Ἰοσίφ,* pe Nicodim - *ὁ ἅ(γιος) Νη[κόδημος]*. În dreapta Sf. Ioan Teologul – *Ἰω(άννης) ὁ Θεολόγος.* În stânga pe Maica Domnului are obrazul stâng pe mâna Mântuitorului, iar inscripția ce trebuia să o însoțească este distrusă. În partea superioară sunt zugrăvite astrele - *ὁ ἥλιως* și *ἡ σελήνη.* Doi îngeri *ἄνγγελ(ος) Κ(υρίο)υ* completează compoziția. Observăm așadar accentul pus pe această scenă, și în același timp observăm faptul că din programul iconografic lipsește *Răstignirea*, ceea ce se observă și în pictura murală occidentală contemporană[58]. Acestei reprezentări iconografice îi urmează fără o separație între scene, *Femeile Mironosițe – μηροφόρε*. În această reprezentare vedem în primul plan doar două femei mironosițe față în față, având o mână așezată pe față, cealaltă mână este pe abdomen, exprimând mâhnirea, suferința, iar la cea de a treia femeie mironosiță, reprezentată în planul secund nu se vede decât nimbul. Cele două femei mironosițe din primul plan sunt îmbrăcate în tunică lungi aurii, cea din stânga purtând pe deasupra o manta maro iar cealaltă din partea dreaptă poartă o manta lungă de culoare roșie.

Îngerul - *ἄνγε[λος] Κ(υρίο)υ,* îmbrăcat în haine albe strălucitoare, dând nota dominantă a compoziției este așezat pe o piatră le arată mormântul - *ὁ τάφος* ,lângă care sunt înscrise cuvintele - *ἤδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αύτόν* - adică *Iată locul unde L-au* pus (Marcu 16,6) mormânt în care se vede un giulgiu, în partea superioară fiind de culoare albă iar în partea inferioară roșie. În partea inferioară a compoziției se văd doi mici soldați îmbrăcați în armuri aurii, cu o țesătură în formă de pătrat, diferiți de soldații care apar în scena *Trădării lui Juda.* Soldații, purtând coifuri albe ascuțite,

[56] Amintind astfel de faptul că, potrivit tradiției scripturistice, după răstignirea lui Iisus Hristos, regretând ceea ce a făcut, a aruncat cei 30 de arginți în Templul lui Irod din Jerusalim, după care s-ar fi spânzurat. Referitor la acest tip de reprezentare iconografică a vedea Anghéliki Stavropoulou – Makri *Les peintures murales de l'église de la Transfiguration à Veltsista (1568) en Épire et l'atelier des peintres Kondaris*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Επιστημονκή Επετηρίδα Φιοσφικής Δωδώνη: Παράρτημα αριθμ, Ioannina, 1989, p. 78, n. 367.

[57] Marcello Angheben *Les Jugements derniers byzantins des XIe…*, p. 124.

[58] Elizabeth Parker *The Descent from the Cross: its relation to the extraliturgical Depositio drama*, Garland Pub. New York, 1978, pp. 8-11.Jérôme Baschet *Lieu sacré, lieu d'images. Les fresques de Bominaco (Abruzzes, 1263): themes, parcours, fonctions*, (éd) La Découverte – École Francaise de Rome. Image àl'appui, 1992, pp. 179-184; Hans Belting *Limage et son public au Moyen Age* G. Monfort , Paris 1998, pp. 106-107.

sunt zugrăviți dormind, cu picioarele încrucișate, având deasupra inscripția – *κέ ί φιλάσοντες άπενεκρόησαν* adică *și gardienii sunt întinși ca morții.*

În continuare este zugrăvită *Învierea - ή Ἀνάστασι(ς)* o reprezentare destul de schematică, simplă, specifică secolului al XIII-lea, asemănătoare întru totul cu reprezentarea de la biserica Tatlarin[59], de la Biserica Sf. Arhanghel Mihail – Cemil și Yüksekli. Iisus Hristos îmbrăcat în chiton bleu și himation brun roșcat, poartă în mâna stângă ridicată, o cruce dublă, simbol al biruinței asupra morții, iar cu mâna dreaptă îl apucă de încheietură pe Adam, în spatele căruia este Eva cu mâinile ridicate în formă de rugăciune. Sub picioarele lui Iisus Hristos sunt zugrăvite porțile Iadului răsturnate, iar în dreapta sunt zugrăviți David și Solomon. Formele aurii reprezentând porțile spulberate ale *Iadului* sunt de o parte și de alta unui personaj culcat, gol, cărunt, cu membrele înlănțuite, având o înfățișare ce dovedesc calități extraumane.

În partea superioară alături de inscripția care descrie scena sunt următoarele inscripții *Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς, Ἀδάμ κὲ ἡ Ἔβα ὁ Ἅδης* iar în partea de jos a compoziției, ca și la Cemil și la Tatlarin este următoare inscripție - *ποῦ σου θάνατε τὸ κ(ὲ)ντρος; τοῦ σου Ἅδη τὸ νῆκος* adică *Unde îți este moarte biruința ta? Unde îți este moarte boldul tău?*[60].

Amplasarea acestei teme iconografice a *Învierii* lângă absida altarului are o semnificație aparte. Imaginea lui Hristos înviat anunță prezența euharistică în altar precum și sensul soteriologic pe care imaginea l-ar putea avea pentru ctitorii donatori dublat de semnificația liturgică.

În programul iconografic al Bisericii Sf. Ioan – Karși kilise un loc aparte îl ocupă și reprezentarea unor sfinți care, în afară de Sf. Artemie – zugrăvit în imediata apropiere a tabloului votiv în care sunt reprezentați ctitorii de gen masculin - sunt des reprezentați în picturile murale ale bisericilor rupestre din Cappadocia.

Pe peretele de nord, în spațiul unei largi arcade oarbe este zugrăvit un sfânt călare pe un cal alb, sfânt îmbrăcat în armură aurie cu o mantie roșie pe el, a cărui față și identificare nu se poate vedea din cauza faptului că inscripția care-l însoțea este deteriorată. Totuși în spatele sfântului călare este o inscripție cruciformă cu caracter apotropaic. Iată conținutul acestui text acronim – *Κ(υρίον) φ(ῶς) Χ(ριςτιανοῖς)* sau *Χ(ριστοῦ) – Φ(αίνει) Π(ᾶσιν)/(ύλοιν) Ζ(ωῆς) Στ(αυρὸς)*[61].

În următoarea firidă oarbă, mult mai îngustă, este zugrăvit Sf. Artemie - *ὁ ἅ(γιος) Ἀρτέμιως*[62], îmbrăcat în roșu cu o mantie maro deasupra, cu părul castaniu, cu mâna stângă ridicată într-un gest de rugăciune iar în mâna dreaptă ținând un obiect ce acum nu poate fi identificat întrucât fresca este deteriorată, posibil să fie o cruce martirică. Pe pilastrul care separă cele două firide este zugrăvit un sfânt a cărui față este foarte deteriorată, dar poate fi identificat datorită inscripției păstrate și anume este vorba de Sf. Daniil Stâlpnicul – *Δανιύλ ὁ στηλίτης.* Într-o dispoziție simetrică, pe pilastrul din față, este zugrăvit un alt sfânt, tot pe un stâlp, zugrăvit din față, dar a cărui identificare nu poate fi făcută fiindcă lipsește inscripția. Presupunem că este vorba de Sf. Simeon Stâlpnicul, având în vedere că Sf. Daniil Stâlpnicul i-a fost ucenic acestuia din urmă, iar

[59] Catherine Jolivet Lévy, Lemaigre Demesnil *Nouvelles églises à Tatlarin, Cappadoce* în MonPiot 75/ 1996, p. 47-52. fig. 20-21.

[60] Epistola I către corinteni a Sf. Apostol Pavel 15, 55.

[61] Christopher Walter, *IC XC NI KA The apotropaic function of the victorious cross*, în REB 55/1997, pp. 193-220.

[62] Din câte cunoaștem este prima reprezentare iconografică în frescele din bisericile rupestre din Cappadocia. Sf. Mucenic Artemie prăznuit la 20 octombrie a fost comandant în armata Sf. Constantin cel Mare. Potrivit tradiției Sf. Artemie a însoțit-o pe Sf. Împărătească Elena la Ierusalim participând la descoperirea adevăratului lemn al Crucii lui Hristos. Din sec. VII există o lucrare a unui autor anonim *Minunile Sf. Artemie* o carte în care sunt prezentate 45 de minuni săvârșite prin mijlocirea acestui sfânt mucenic. A vedea Crisafulli, Virgil & Nesbitt, John *The Miracles of St. Artemios : a collection of miracle stories by an anonymous author of the seventh-century Byzantium*, Brill, New York 1997.

dispoziția simetrică a celor doi sfinți este frecventă în iconografia bisericilor rupestre din Cappadocia[63].

Doi sfinți militari, Sf. Dimitrie - *ὁ ἅγιος Δημτρηως* , în vârstă, cu barbă, ținându-și cu mâna stângă tunica de culoare maro, și Sf. Procopie - *ὁ ἅγιος Προκόπιως*, îmbrăcat în ținută ostășească, de culoare aurie, roșie și albă, fără barbă, cu părul de culoare închisă, ținând cu mâna dreaptă sabia sprijinită de umărul drept, iar cu mâna stângă ține strâns teaca sabiei. Cei doi sfinți sunt zugrăviți în firidele oarbe vestice ale peretelui de sud. Într-o nișă oarbă de mari dimensiuni sunt zugrăviți Sf. Împărați Constantin și Elena - *ὁ ἅγιος Κοσταν[τι]νως ἡ ἁγία Ἑλένυ* ținând între ei crucea.

Timpanul peretelui de vest este decorat cu o frescă ce îi prezintă pe Sf. Teodor[64] pe un cal maro și Sf. Gheorghe pe un cal alb, față în față, călare pe cai, îmbrăcați în armură aurie și cu mantie roșie pe deasupra, ucigând balaurul. Între acești doi sfinți în partea superioară este zugrăvit un înger care întinde către câte o coroană, iar mai jos între cei doi este următoarea inscripție *κος Γεώργιε μή δυληάσης ὁ Θ(εὸ)ς μὲθ [ἡ]μῆν…* adică *George nu te teme Dumnezeu este cu noi*. În dreapta Sf. Gheorghe este inscripția cu următorul conținut – *Ἀνδρίζου κὲ ὕσχη ἔ[νδοξε] τοῦ Χ(ριστο)ῦ μ[άρ]τυς* adică *Fii viteaz și glorios mucenic al lui Hristos*[65].

De asemenea în programul iconografic al naosului mai putem vedea două sfinte zugrăvite în cu mâinile ridicate în poziție de rugăciune. Prima, al cărei portret se păstrează bine este Sf. Kiriaki - *ἡ ἁγία Κιρηακή* purtând o robă roșie decorată cu motive florale și împodobită cu pietre prețioase. Alături de ea se află o altă sfântă al cărei chip nu se păstrează, doar inscripția alăturată ne permite să identificăm cine a fost acolo zugrăvită, și anume Sf. Parascheva - *[ἡ ἁγία] Παρασκεβί*[66].

O privire de ansamblu asupra sensului programului iconografic poate arunca o lumină și asupra funcției acestei biserici și anume destinația funerară pentru ctitori.

---

[63] Spre exemplu în biserica Sf. Gheorghe Ortaköy, biserica Gökçetoprak. A vedea pe larg E.C.Constantinidis *The Wall Paintings of the Panagia Olympiotissa at Elasson in Northern Thessaly*, Athena 1992, vol. I, pp. 207-208; B. Tolga Uyar *L'église de l'Archangélos à Cemil…*, pp. 120-121, n. 10.

[64] Christopher Walter *Theodore Archetype of the Warior Saint* în REB 57/1999, pp. 163-210.

[65] Catherine Jolivet Lévy *Images et espace cultuel, à Byzance …*, p. 171.

[66] Este vorba de *Sf. Paraskeva de Ikonium*, cunoscută și sub numele de *Sf. Paraskeva Pyatnitsa*, care a suferit moarte martirică în vremea lui Diocleția în Anatolia este patroana și ocrotitoarea vieții de familie, explicându-ne astfel și locul unde este zugrăvită aici, mai precis lângă panoul ce prezintă grupul feminin de ctitori donatori. Este și astăzi foarte venerată mai ales în Rusia, având ca dată de pomenire 28 octombrie. Ammann Albert Maria *Die Heilige Grossmärtyrerin Parasceve zu Gross-Nowgorod. Ein Beitrag* în OCP 12/1946, pp. 381-387; Joan Delaney Grossman *Feminine Images in Old Russian Literature and Art*, în „California Slavic Studies", XI/1980, pp. 39-41.

ISTORIA ŞI UNITATEA ROMÂNILOR ÎN VIZIUNEA CONSULILOR ŞI VOIAJORILOR FRANCEZI PREPAŞOPTIŞTI

Violeta-Anca EPURE

Rezumat: Prin intermediul relatărilor sau a reprezentărilor călătorilor francezi prin spaţiul românesc, de la finalul celui de-al XVIII-lea veac şi jumătatea celui următor, se poate lesne reconstitui evoluţia celor două Principate dintr-o mare varietate de puncte de vedere: istoric, social, etnic, comercial, edilitar şi urbanistic, al moravurilor şi a vieţii sociale. Contele d'Hauterive, marchizul de Sallaberry, Emile Gaudin, Charles Pertusier, J.A. Vaillant, Félix Colson, Saint-Marc Girardin, Auguste de Gérardo au menţionat asemănările existente între Principatele Române, unitatea, în scrierile unora regăsindu-se veritabile pledoarii în favoarea unirii provinciilor româneşti. De asemenea, drama Bucovinei şi răpirea Basarabiei nu au trecut neobservate. Componenta pozitivă a imaginii românilor a reieşit din temele de natură istorică precum: originea latină, vechimea, continuitatea şi statornicia românilor, rezistenţa în faţa năvălirilor alogenilor şi în special, a turcilor otomani. Cum românii constituiau un popor cu o pondere numerică mare, oaspeţii francezi au manifestat încredere în destinul şi posibilităţile lor de afirmare. Istoria le va da dreptate, iar unitatea românească preconizată de unii dintre ei cu entuziasm se va materializa într-o primă etapă la 1859 şi se va desăvârşi după primul război mondial.

Cuvinte cheie: unire, unitate, Principatele Române, viziune, consuli şi călători francezi

Abstract: Through the reports of French travelers through the Romanian space, from the end of the eighteenth century to the next, it can easily reconstruct the evolution of the two Principalities from a wide variety of points of view: historical, social, ethnic, commercial, urban and urban planning, morality and social life. Count d'Hauterive, Sallaberry, Emile Gaudin, Charles Pertusier, J.A. Vaillant, Félix Colson, Saint-Marc Girardin, Auguste de Gérardo mentioned the similarities between the Romanian Principalities, their unity, in the writings of some of them there are genuine pleadings in favor of the union of the Romanian provinces. Also, the drama of Bukovina and the abduction of Bessarabia have not gone unnoticed. The positive component of the Romanians' image emerged from the historical themes such as the Latin origin, the age, the continuity and the stability of the Romanians, the resistance to the invasions and especially the Ottoman Turks. As the Romanians were a people with a large numerical weight, the French guests showed confidence in their destiny and their possibilities of affirmation. History will give them justice, and the Romanian unity expected by some of them with enthusiasm will materialize in a first stage in 1859 and will be completed after the First World War.

Keywords: union, unity, Romanian Principalities, vision, consuls and French travelers

Cunoaşterea spaţiului românesc, situat la o distanţă apreciabilă de Franţa, ca hotar exotic al Europei iluministe, a căpătat în primele decenii ale celui de-al XIX-lea veac, dimensiuni de explorare pentru marea majoritate a observatorilor francezi. Prin intermediul relatărilor sau a reprezentărilor călătorilor francezi prin spaţiul românesc, de la finalul celui de-al XVIII-lea veac şi jumătatea celui următor, se poate lesne reconstitui evoluţia celor două Principate dintr-o mare varietate de puncte de vedere: istoric, social, etnic, cu contrastele izbitoare dintre clasele sociale, comercial, edilitar şi urbanistic, al moravurilor şi a vieţii sociale. Principatele Române, acea „Italie fără monumente situată între Dunăre, Carpaţi şi Prut”[1] a atras atenţia alogenilor francezi datorită chestiunii orientale, cauzată de ascensiunea Rusiei la rang de mare putere în zona Balcanilor. Problematica abordată de voiajorii şi consulii francezi din perioada care a precedat revoluţia de la 1848, a vizat ansamblul istoriei şi devenirii poporului român de la începuturile sale până înspre

[1] Expresia îi aparţinea scriitorului francez Stanislas Bellanger. Ovidiu Muntean, *Imaginea românilor în Franţa la mijlocul secolului al XIX-lea,* Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2005, p. 167-168.

epoca modernă. Majoritatea oaspeţilor francezi au abordat tema originii romane a românilor, dovedită, în opinia lor, de limba, tradiţiile, portul şi chiar înfăţişarea lor fizică[2].

Jean-Louis Carra scria în cel de-al doilea capitol din lucrarea sa *Disertaţie geografică istorică şi politică asupra Moldovei şi Ţării Româneşti,* despre istoria celor două provincii încă din Antichitate: pe timpul Imperiului Roman, cele două provincii extracarpatice nu erau cunoscute; sub Mithridate, regele Pontului, Carra susţinea că „hoarde de geţi, masageţi şi daci" s-au răspândit în Valahia, Moldova şi Basarabia, unde au locuit vreme de vreo sută de ani. A urmat stăpânirea romană[3], aşezarea slavilor, invaziile sarmaţilor, tătarilor şi hunilor. În general, paginile dedicate istoriei Moldovei şi Valahiei erau pline de erori; spre exemplu, Carra afirma că după cucerirea Imperiului Bizantin de către sultanul Mahomed al II-lea, Ţara Românească ar fi avut „un şef independent numit Dragul", iar după dispariţia familiei sale, „au trecut de bunăvoie sub dominaţia lui Corvin, regele Ungariei", Ştefan cel Mare ar fi fost domn al ambelor provincii, iar după ce turcii i-au cucerit, moldovenii şi valahii ar fi fost liberi „să-şi aleagă domnii şi boierii". Dintre familiile fanariote, Jean-Louis Carra îi menţiona pe Mavrocordaţi, pe Ghiculeşti, pe Racoviţeşti[4]. A făcut o critică virulentă la adresa regimului fanariot, corelată cu condamnarea dominaţiei otomane. A demascat şi condamnat caracterul despotic al domniilor fanariote şi racilele administraţiei şi justiţiei din acea epocă[5].

Contele d'Antraigues a afirmat originea latină a locuitorilor celor două Principate: el afirma că Moldova şi Valahia fuseseră odinioară colonii romane „cunoscute în timpul împăratului Traian" sub „denumirea de Ulpia Traiana". „Despărţite apoi de Imperiul Roman, aceste regiuni s-au condus prin legile proprii, sub autoritatea unui prinţ autohton"[6]. A vorbit şi de o supunere condiţionată după mai multe secole de luptă în faţa sultanului otoman Soliman cel Mare, de păstrarea domnitorilor pământeni şi a unei depline autonomii interne. Călătorul francez consemna că urmaşii acelui sultan nu s-au ţinut de cuvânt şi au instaurat pe tronurile celor două Principate domni fanarioţi, recrutaţi mai ales dintre dragomanii Porţii[7]. A fost critic la adresa lor şi a regimului instituit de Poarta Otomană în Ţările Române[8].

---

[2] *Ibidem,* p. 207-208.

[3] În viziunea lui Carra, romanii îi deportau în cele două provincii pe criminalii condamnaţi la moarte, care îşi şi găseau repede sfârşitul în acele locuri din cauza climei nefavorabile. *Călători străini despre Ţările Române,* vol. X, partea I, (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), Editura Academiei Române, Bucureşti, 2000, p. 250. Se pare că Jean-Louis Carra a reprodus o serie de informaţii lacunare aparţinând lui Suetoniu privind năvălirile geţilor, mesageţilor şi dacilor în Moesia. Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători,* vol. I, 1716-1789, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1985, p. 111, 133; M. Holban, *Autour de l'"Histoire de la Moldavie et de la Valachie" de Carra,* în „Revue Historique du Sud-Est Européen", Bucureşti, XXI, 1944, p. 195-196.

[4] După părerea lui Jean-Louis Carra, familiile respective „nu au mai multe drepturi asupra scaunului Moldovei şi al Ţării Româneşti decât primul negustor grec care va putea da destui bani marelui vizir sau lui Reis effendi ca să stea în scaun". *Călători străini...,* vol. X, partea I, p. 250-251; Dan A. Lăzărescu, *op. cit.,* p. 111-112, 133-134; M. Holban, *op. cit.*, p. 196-197, 205, 206-207; Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII),* Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p. 56; Louis Trenard, *Un précepteur bressan dans les Principautés Roumaines: Jean-Louis Carra,* în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XXI, 2, Bucarest, 1983, p. 188; Nicolae Isar, *Principatele Române în epoca luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naţionale,* ediţia a doua revăzută şi adăugită, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005, p. 201.

[5] Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 205.

[6] C. Gane, *Domniţa Alexandrina Ghica şi contele d'Antraigues,* Bucureşti, 1937, p. 42; Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 197.

[7] C. Gane, *op. cit.,* p. 43; Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 201.

[8] Paul Cernovodeanu, *Les voyageurs français en présence des réalités roumaines de la période phanariote*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1974, nr. 5-6, p. 740; Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 205.

În memoriul înaintat principelui fanariot Alexandru Ipsilanti, călătorul francez d'Hauterive trecea în revistă marile servicii pe care istoria le putea aduce oamenilor de stat[9]. D'Hauterive constata că existau popoare atât de decăzute încât istoria nu mai putea face nimic pentru ele „căci jugul le-a veştejit simţămintele şi le-a înlănţuit ideile". Trecând de la punerea în valoare o istoriei universale la istoria românilor, contele d'Hauterive îi atrăgea atenţia domnitorului că românii se puteau mândri cu ilustra lor genealogie, coborâtori fiind din romani, dar „şi cu menţinerea dârză a datinilor de pe vremea voievozilor întemeietori de ţară"[10]. El mai remarca că dintre toate popoarele din estul şi centrul continentului european doar românii îşi menţinuseră un minimum de neatârnare, aflându-se într-o situaţie de „servitute nehotărâtă", fără a fi integraţi în vreun imperiu, păstrându-şi în schimbul unui tribut numele şi „instituţiile lăuntrice", limba şi sistemul juridic. D'Hauterive îl îndemna pe domn să fie un fel de intermediar între supuşii săi şi puterea suzerană, în încercarea de a limita capriciile frecvente ale acesteia[11].

D'Hauterive a lăsat şi o schiţă sumară a istoriei românilor: a reluat teza descendenţei lor din sciţi, pe care-i considera, probabil, din acelaşi neam cu tracii şi dacii. În timpul marilor invazii, susţinea el, urmaşii romanilor din Dacia s-au refugiat în munţi „pentru a redescoperi pământul Moldovei în veacul al XIV-lea". Inspirându-se, se pare, de la Dimitrie Cantemir, contele francez afirma că domnul Alexandru cel Bun, influenţat de feudalii maghiari şi polonezi, ar fi statornicit privilegiile boierimii din Moldova şi ar fi dat două coduri de legi, prin care a modificat vechea legislaţie romană menţinută până atunci de locuitorii Principatului Moldovei. Despre Ştefan cel Mare, d'Hauterive scria că a fost unul dintre cei mai remarcabili oameni ai secolului său, „cel mai mare domnitor avut de Moldova, care a domnit cu înţelepciune şi singur a izbutit să păstreze, neştirbită, neatârnarea ţării sale". Mai târziu, continua călătorul francez, el s-a supus turcilor „ca să împiedice din vreme o servitute viitoare, bizuindu-se pe distanţa dintre Moldova şi sediul împărăţiei otomane"[12].

A făcut referire şi la originea latină a moldovenilor şi muntenilor; i-a asemănat chiar pe ţăranii moldoveni cu soldaţii romani: el considera că cine vede „chipurile celor care au biruit pe Daci cioplite pe Columna înălţată în amintirea cuceririi lui Traian nu fără oarecare plăcere le regăseşte în Moldova în chipul urmaşilor lor". A susţinut eronat că după cucerire, Traian i-ar fi exterminat pe daci, iar romanii s-au aşezat într-o ţară „pe care o goliseră de popor"[13].

În plus, călătorul francez a observat şi asemănările existente între cele două Principate şi locuitorii lor: „aceleaşi restrişti, aceleaşi nenorociri, aceeaşi istorie au făcut ca muntenii şi moldovenii să ajungă la o adevărată şi absolută uniformitate fizică şi morală" [14]. A dat dovadă de o

---

[9] „Păstrând în arhivele ei memoria moravurilor naţiunilor, ea ne luminează asupra schimbărilor petrecute pe lume şi învaţă neamurile care nu şi-au pierdut încă libertatea marea lor îndatorire, de a veghea fără încetare să-şi păstreze armonia, atât de fericită, atât de rară, între legislaţie şi opinia publică, armonie fără de care neatârnarea nu poate fi niciodată temeinic statornicită şi nu se poate ajunge la fericirea obştească. Istoria îi învaţă pe principi că deprinderea cu o îndelungată robie nu ajunge să înăbuşe cu totul, în sufletele supuşilor lor, nădejdea şi năzuinţa între străvechea egalitate, chiar când linguşitorii tronurilor s-ar strădui să-şi încredinţeze stăpânii că ar avea asupra supuşilor o precădere care, de cele mai multe ori, nu se datoreşte decât unei simple greşeli săvârşite de soartă". Dan A. Lăzărescu, *op. cit.,* p. 287, 297; N. Munteanu-Breastă, *„Moldova la 1787" în viziunea contelui d'Hauterive,* în „Revista de istorie", tom 41, nr. 7, 1988, p. 712.

[10] Dan A. Lăzărescu, *op. cit.,* p. 288, 298; N. Munteanu-Breastă, *op. cit.,* p. 712.

[11] Sfatul contelui francez adresat domnului Moldovei era îndrăzneţ şi nu putea conveni unui principe fanariot, „angrenat într-o uneltire seculară care-l îndemna să urmeze o cu totul altă cale". Dan A. Lăzărescu, *op. cit.,* p. 288, 298; N. Munteanu-Breastă, *op. cit.,* p. 713.

[12] Dan A. Lăzărescu, *op. cit.,* p. 288-289, 299-300; Ştefan Lemny, *Les Roumains dans les écrits français du XVIII-e siècle,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D.Xenopol»", Editura Academiei, Iaşi, XXII, 1985, p. 14-15; Anton Caragea, *Epoca Renaşterii naţionale (1750-1878),* Editura Universităţii din Bucureşti, 2003, p. 209; N. Munteanu-Breastă, *op. cit.,* p. 713; Nicolae Isar, *op. cit.,* p. 201.

[13] Nicolae Isar, *op. cit.,* p. 197.

[14] Dan A. Lăzărescu, *op. cit.,* p. 294, 305.

incontestabilă clarviziune politică atunci când a prezis cu toată convingerea unirea Moldovei şi a Valahiei. În plus, pentru a fi mai convingător, a reprodus în paginile memoriului său un proverb popular ce exprima sintetic şi cuprinzător adevărurile enunţate mai sus: „când plouă de o parte a Milcovului, cerul se înourează de cealaltă parte”[15].

Cum nu putea critica regimul fanariot într-un memoriu adresat unui domn fanariot, d'Hauterive constata starea de degradare, de înapoiere, de înjosire a ţăranilor. Atât domnii, cât şi marii boieri, scria nobilul francez, îi învinuiau pe ţăranii moldoveni de lenevie şi viclenie; după părerea sa, era vorba de o indolenţă voită, inevitabilă, care în circumstanţele date, reprezenta nu un păcat, ci un mijloc de supravieţuire[16].

Marchizul de Salaberry a constatat originea latină a românilor şi unitatea de neam a celor trei provincii istorice, subliniind faptul că odinioară Moldova, Ţara Românească şi Transilvania fuseseră cuprinse de romani în provincia Dacia. La Cerneţi, unde începea drumul său prin Valahia, venind dinspre Banat, a observat ruinele podului lui Traian[17]. Tot el consemna că strămoşii moldovenilor şi muntenilor au fost în antichitate dacii, un popor foarte viteaz. A descris pe larg războaiele purtate de aceştia cu romanii[18]. Mai târziu, sub asaltul popoarelor migratoare, locuitorii Principatelor Române au reuşit să reziste sub conducerea „domnilor lor”; de-a lungul evului mediu au făcut faţă ameninţărilor care veneau din partea puterilor vecine şi pericolului otoman, până în epoca bătăliei de la Mohacs, când au intrat sub dominaţia celor din urmă. A lăsat o amplă descriere a lui Mihai Viteazul despre care aprecia că „tentativele sale nu au reuşit niciodată, nefiind susţinute decât de curajul şi geniul unui singur om pe care naţiunea sa nu îl urma”[19]. Ca rezultat al luptelor susţinute, turcii le-au acordat „privilegiul” domnilor pământeni, pe care mai apoi l-au anulat din cauza acţiunilor lui Constantin Brâncoveanu şi Dimitrie Cantemir. De la instaurarea domniilor fanariote, istoria românilor a intrat în perioada sa cea mai sumbră[20].

În *Jurnalul campaniilor făcute în serviciul Rusiei în 1790 de generalul conte de Langeron,* acesta scria că Moldova şi Valahia au fost locuite mai demult de geţi şi daci şi mai apoi cucerite de Roma. Ca şi Carra, Langeron susţinea că provinciile dunărene erau locul de surghiun „al nenorociţilor pe care politica senatului sau tirania împăraţilor” îi trimitea în exil[21]. Din această

[15] Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, conte d'Hauterive, *Memoriu despre starea Moldovei la 1787 de contele d'Hauterive, membru liber al Academiei de Inscripţiuni şi Frumose Litere, secretar al domnului Moldovei Alexandru Mavrocordat (Firariul) (Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie présenté à S.A.S. le Prince Alexandre Ypsilanti Hospodar régnant par le comte d'Hauterive, membre libre de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, secrétaire du prince de Moldavie, Alexandre Mavrocordato (Firaris),* Ediţiunea Academiei Române, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, S-sor St. Rasidescu, Bucureşti, 1902, p. 323; Veniamin Ciobanu, *La graniţa a trei imperii,* Editura Junimea, Iaşi, 1985, p. 170.

[16] Dovada cea mai bună pe care o aducea contele francez era atitudinea constatată de orice străin la un român atunci când adevăratele lui interese intrau în joc. „În acest caz, iscusinţa lor se redeşteaptă şi ne putem da seama că românii nu sunt născuţi pentru trândăvie”. Dan A. Lăzărescu, *op. cit.,* p. 289, 300.

[17] Nicolae Isar, *op. cit.,* p. 198.

[18] Charles Marie d'Irumberry Sallaberry, *Essai sur la Valachie et la Moldavie,* Paris, 1821, p. 13; Nicolae Isar, *op. cit.,* p. 199.

[19] Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 201.

[20] *Ibidem,* p. 202, 207.

[21] Probabil că generalul francez îl avea în vedere şi pe poetul latin Ovidiu. *Călători străini despre Ţările Române,* vol. X, partea a II-a, (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001, p. 934; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* (ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Adrian Anghelescu), Editura Eminescu, Bucureşti, 1981, p. 437; Victor Spinei şi Michaela Spinei, *Însemnările cu caracter istorico-etnografic asupra Principatelor Române ale contelui de Langeron,* în „Hierasus”, IX, Iaşi, 1994, p. 367-368, 378; Nicolae Isar, *op. cit.,* p. 199.

cauză, românii ar fi pretins, potrivit spuselor lui Louis-Alexandre Andrault de Langeron, „că se trag din romani”[22]. Mai târziu, Moldova şi Ţara Românească ar fi fost cucerite de sarmaţi, de huni[23].

Langeron manifesta compasiune pentru soarta celor două provincii, care „ba subjugate de vecinii lor, ba eliberate de sub jugul lor”, „au fost când libere, când tributare, dar întotdeauna sub conducerea unor căpetenii pe care le alegeau ele înşile sub numele de domni”. Mai mulţi domni au oprit în repetate rânduri cuceririle turcilor, care „s-au revărsat asupra Europei” după cucerirea Imperiului Bizantin. Consideraţiile sale cu privire la istoria celor două Principate nu sunt lipsite de confuzii, care, se pare, au fost preluate de la diverşi învăţati contemporani; astfel, Ştefan cel Mare l-ar fi învins pe sultanul Baiazid şi nu pe Mahomed al II-lea; primul domn tributar turcilor ar fi fost, în viziunea sa, Bogdan cel Orb şi nu Petru Aron[24].

Despre Bogdan al III-lea cel Orb, Langeron afirma că ar fi închinat ţara turcilor, plătind tribut sultanului din 1523[25]. Cu timpul, din protectori, turcii s-au transformat în stăpâni, dar fără să cuprindă „Ţara Românească şi Moldova ca părţi integrante ale împărăţiei lor”. Turcii le-au răpit locuitorilor privilegiile şi i-au îngrădit cu cetăţi, unde ţineau garnizoane precum Hotin, Bender, Cetatea Albă, Ismail, Chilia, Brăila, Giurgiu, Turnu. Cetăţile respective aveau împrejurul lor „un ţinut [...] despărţit de Moldova şi de Ţara Românească”, cu o întindere de 15-20 de verste şi care purta numele de raia. Provinciile dunărene erau supuse sultanului şi conduse de un domn care îi plătea primului „un tribut nespus de mare”[26].

Generalului de origine franceză nu i-a scăpat nici drama Bucovinei: el consemna în aceeaşi lucrare că din Moldova, „împărăteasa Sf. Imperiu Romano-German, Maria-Tereza, a avut dibăcia să-şi asigure o mică parte – Bucovina -, ca preţ al rolului ei de mediatoare în 1774”[27].

Contele de Rochechouart, ofiţer francez emigrant recunoştea originea latină a moldovenilor şi muntenilor pe care credea că o identifică „după frumuseţea, regularitatea de trăsături şi puternica alcătuire a populaţiei, mai ales a ţăranilor”[28].

Consulul Emile Gaudin amintea şi el originea comună latină a locuitorilor din Principate: „poporul moldovean care ocupă această zonă a vechii Dacii, întinzându-se de la Nistru la Dunăre,

---

[22] Langeron scria că „este neîndoios că ei par să aibă oarecare asemănare cu acest popor atât de lăudat, dar această asemănare este mult slăbită de trecerea vremii şi de regimul la care au fost supuşi”. *Călători străini...,* vol. X, partea a II-a, p. 934; Victor Spinei şi Michaela Spinei, *op. cit., ,* p. 378.

[23] Despre care Langeron afirmă, în mod eronat, că s-ar mai numi şi sciţi. *Călători străini...,* vol. X, partea a II-a, p. 934; Victor Spinei şi Michaela Spinei, *op. cit.,* p. 378.

[24] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* Supliment I, volumul III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu,* Stabl. Grafic I. V. Socecu, 1889, p. 71-72; Victor Spinei şi Michaela Spinei, *op. cit.,* p. 368, 378.

[25] Corect 1513. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 934; N. Iorga, *op. cit.,* p. 437; Victor Spinei şi Michaela Spinei, *op. cit.,* p. 378.

[26] *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 934; N. Iorga, *op. cit.,* p. 437; Victor Spinei şi Michaela Spinei, *op. cit.,* p. 378-379.

[27] *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 933; Victor Spinei şi Michaela Spinei, *op. cit.,* p. 363-365, 377; N. Adăniloaie, *Despre suzeranitatea otomană şi nerespectarea de către Poartă – la 1775 şi 1812 – a obligaţiilor de apărare a teritoriului Ţărilor Române,* în „Revista de istorie”, tom 35, nr. 8, 1982, p. 952; Nicolae Liu, *Orizont european în iluminismul românesc. Francofonie şi cultură franceză,* în „Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 1-2, p. 149; Hurmuzaki, *op. cit.,* p. 70-71; Cristian Ploscaru, *Politica Franţei în Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea din perspectiva elitei locale,* în Ionuţ Nistor, Paul Nistor (coordonatori), *Relaţii internaţionale. Lumea diplomaţiei. Lumea conflictului,* Iaşi, Editura PIM, 2009, p. 112; Gabriel Leancă, *Cultură politică şi univers cultural în relatările călătorilor francezi prin spaţiul românesc (1774-1790)*, în *Cultură politică şi politici culturale în România modernă,* Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2005, p. 112; John Keep, *Le comte de Langeron et le développement de la connaissance des armées russes par les Français,* în J.P.Pousson, Anne Mézin, Yves Perret-Gentil (coordonatori), *L'influence française en Russie au XVIII-e siècle,* Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2004, p. 581-598.

[28] Nicolae Isar, *op. cit*., p. 199.

dacă este să judecăm după idiomul său, este, în mod evident născut din aceşti colonişti romani pe care Traian şi succesorii săi i-au adus acolo după rezistenţa lui Decebal şi distrugerea regatului său". La 1822, data publicării lucrării sale intitulate *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne,* publicată la Paris, consulul francez observa caracterul unitar al locuitorilor celor două provincii: „naţiunea valahă şi moldoveană, cu toate că se află împărţită în două administraţii separate, este asemănătoare, formează un singur şi acelaşi popor"[29].

Consulul francez de la Iaşi, Charles Frédéric Reinhard menţiona în *Raportul asupra Ţării Româneşti şi Moldovei* că după evacuarea provinciei Dacia de către împăratul Aurelian, spaţiul carpato-danubiano-pontic a devenit „loc de trecere" pentru toate nemurile „feroce" care au devastat Europa. În secolul al XV-lea, relata consulul francez, au început atacurile turcilor, care s-au sfârşit, pentru creştini, cu catastrofa din 1526. „Din aceste vicisitudini, din trecerea sau din dispariţia atâtor popoare", a rezultat, în opinia sa, populaţia din Principatul Moldovei. Ţăranii erau numiţi români, iar la 1806, era „un cuvânt de dispreţ"[30]. Cel de-al doilea paragraf al raportului său, începea cu o scurtă privire istorică asupra cârmuirii Principatelor Române până la venirea fanarioţilor. În ceea ce priveşte perioada anterioară principilor autohtoni, Reinhard considera că avem de-a face cu „un haos inutil de desluşit". După supremaţia polonă şi maghiară, a urmat cea turcească. Dacă până în secolul al XVIII-lea, domnii erau fie numiţi de turci, fie aleşi de boieri, după fuga lui Cantemir în Rusia şi asasinarea lui Brâncoveanu, Principatele au încăput pe mâna fanarioţilor[31].

Diplomatul francez Armand Charles conte de Guilleminot nota în memoriul său cu privire la situaţia Moldovei şi a Ţării Româneşti (1807) că popoarele care locuiau pe atunci în cele două Principate, se trăgeau din „colonia romană stabilită de împăratul roman Traian, după ce a izgonit pe daci". Călătorul francez scria că încă mai existau câteva vestigii ale drumului roman care traversa „câmpiile Daciei de la vest la est"[32].

Din însemnările emisarilor lui Napoleon, remarcăm pe cele aparţinând ofiţerului francez Leclerc, care, referindu-se la originea locuitorilor din Principate, afirma că ei se trăgeau din romani, care au cucerit aceste locuri: „numele *Roman* şi limba română s-au păstrat întotdeauna în Dacia cu toate năvălirile şi pustiirile barbarilor. Locuitorii se numesc încă *Romani".* Călătorul francez afirma totuşi că locuitorii din Principatele Dunărene erau „străini de orice sentiment de glorie" în legătură cu strămoşii lor. De-a lungul timpului, ei au devenit „sclavii unui popor barbar" şi au pierdut odată cu sentimentul libertăţii „gustul ştiinţelor, artelor şi industriei"[33].

Contele de Lagarde nota în jurnalul dedicat călătoriei sale prin Ţara Românească la 1813 că românii se trăgeau din romanii exilaţi. În sprijinul acestei afirmaţii[34], ei aduceau însuşi „numele lor de roman", dar şi faptul că Valahia se mai numea şi Ţara Românească. În ciuda acestui fapt, boierii „din familiile cele mai vechi" susţineau că se trag din slavi, „o rasă deosebită de aceea a poporului care se trage din romani amestecaţi cu daci"[35]. Într-o scrisoare din februarie 1813 adresată prietenului său Jules Griffith, contele francez pomenea, în mod eronat, de cucerirea Daciei de către

[29] *Ibidem*, p. 200.

[30] *Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea,* Serie nouă, vol. I (1801-1821), (volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Şerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia), Editura Academiei Române, Bucureşti, 2004, p. 250; Marie Holban, *Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie,* în „Revue historique du sud-est européen", XII, nr. 1-3, 1935, p. 24-25.

[31] *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 253; Marie Holban, *Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard...*, p. 25.

[32] *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 363.

[33] *Arhivele Naţionale Istorice Centrale. Colecţia Microfilme – Franţa,* Archives du Ministère de Guerre, Rola 73/1, p.555, 557; Nicolae Isar, *op. cit.,* p. 198.

[34] Calificată drept pretenţie de către călătorul francez Lagarde. *Călători străini...,* Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 564; George Potra, *Din Bucureştii de ieri,* vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1990, p. 200; Idem, *Din Bucureştii de altădată,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1991, p. 94; Nicolae Isar, *op. cit*., p. 200.

[35] *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 564; Nicolae Isar, *op. cit*., p. 200.

Traian din anul 102[36]. Călătorul francez mai consemna epistolar că Ţara Românească a fost supusă de turci în 1418 şi dată mai târziu pe mâna „unor greci descendenţi din familia imperială". Era vorba despre fanarioţi[37], ridicaţi în funcţia supremă datorită intrigilor şi banilor, care nu s-au preocupat de bunăstarea poporului, ci de propria îmbogăţire[38].

Călătorul francez Laurençon, martor al evenimentelor de la 1821, sublinia faptul că odinioară Moldova şi Ţara Românească se numeau Dacia; în acest context, el amintea şi de „viguroasa rezistenţă" a lui Decebal în faţa romanilor conduşi de Traian[39]. A pomenit şi de rezistenţa moldovenilor şi muntenilor în Evul Mediu în faţa politicii expansioniste a Ungariei şi Poloniei, de relaţiile cu Poarta şi instalarea regimului fanariot[40]

Un călător francez pe care revoluţia de la 1821 îl prinsese în Principate, Charles Pertusier, relata cu privire la istoria românilor despre Flaccus întemeietorul, despre un Radu care ar fi descălecat în Valahia; îi menţiona şi pe Mihai Viteazul şi Ştefan cel Mare[41]. Un an mai târziu, Pertusier relata în lucrarea sa, *La Valachie, la Moldavie et l'influence politique des Grecs du Fanal,* apărută la Paris în 1822 că sultanul Mahomed al II-lea reuşise să supună Principatele, care, deşi tributare, îşi păstraseră totuşi „domnii săi sub sancţiunea suveranului şi dreptul de a se administra fără nici un amestec al Porţii"[42]. A remarcat originea latină a românilor; a amintit de ruinele podului lui Traian de la Severin, a menţionat şi valurile de populaţii migratoare şi a precizat că „Valahia" s-a desprins de Imperiul Roman în vremea împăratului Aurelian[43]. L-a menţionat şi pe Negru Vodă, pe care el îl considera „întemeietorul" Ţării Româneşti. După ce a intrat sub dominaţia turcească, „Valahia, cu toată condiţia de tributară în care cădea, păstra domnii săi sub sancţiunea suzeranului şi dreptul de a administra fără nici un amestec al Porţii". A constatat asemănările de ordin istoric, economic, social şi politic între Ţara Românească şi Moldova. Cu privire la Moldova, a menţionat figura lui Ştefan cel Mare şi momentul supunerii Moldovei sub Bogdan al III-lea în condiţiile păstrării depline a autonomiei, a libertăţii religioase, a dreptului de alegere a domnilor[44]. A subliniat rolul negativ al fanarioţilor în istoria Principatelor. A fost subiectiv pentru că a exceptat de la critică familia Moruzeştilor[45].

Într-un raport trimis din Iaşi la 3 ianuarie 1829, consulul francez Lagau a preluat o serie de elemente eronate cu privire la istoria celor două Principate de la Carra (popularea zonei cu hoarde de geţi, mesageţi şi daci, adoptarea numelui de Dacia abia după cucerirea romană, rolul Provinciilor Dunărene care au servit pentru romani ca loc de exil, răspândirea creştinismului prin intermediul

[36] El pomenea şi de „curajul temerar al regelui [...] Decebalus", înfrânt de împăratul Traian, care şi-a „meritat numele de *Dacicus*" şi „ale cărui succese au fost imortalizate pe coloana ridicată în Forumul de la Roma", de alipirea Daciei la Imperiul Roman. *Călători străini...,* Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 565.

[37] În scrisorile trimise din Constantinopol prietenului său, contele de Lagarde menţiona de domnia lui Constantin Brâncoveanu, care precedase instalarea fanarioţilor în Principate. Într-o altă epistolă din martie 1813, călătorul francez pomenea de sfârşitul tragic al domnului; el afirma că Brâncoveanu a fost „ucis cu atâta cruzime în castelul selor şapte turnuri". Era o confuzie deoarece, deşi Brâncoveanu şi familia lui a fost într-adevăr întemniţată la Iedi Kulé, execuţia a avut loc în faţa seraiului. *Ibidem,* p. 569; Nicolae Isar, *op. cit.,* p. 203.

[38] *Călători străini...,* Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 565; Nicolae Isar, *op. cit.,* p. 203.

[39] Nicolae Isar, *op. cit.,* p. 200.

[40] *Ibidem,* p. 203.

[41] N. Iorga, *op. cit.,* p. 496.

[42] Anton Caragea, *op. cit.,* p. 211; N. Isar, *Istoria modernă a Românilor. Imaginea societăţii româneşti în Franţa (1774-1848),* Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti, 1991, p. 70.

[43] Nicolae Isar, *Principatele Române în epoca luminilor (1770-1830)...,* p. 200.

[44] *Ibidem,* p. 203.

[45] *Ibidem,* p. 217, 234.

călugărilor greci refugiaţi de la Constantinopol în momentul schismei) şi de la Raicevich (repopularea ţării cu slavi conduşi de Dragoş)[46].

La 10 mai 1834, baronul Bois-le-Comte istorisea că din colonia romană formată pe teritoriul vechii Dacii s-au format trei principate: Moldova, Valahia şi Transilvania, care au trecut rând pe rând, sub stăpânirea bulgarilor, ungurilor, polonezilor, turcilor şi mai apoi, a ruşilor. De la 1770 până la 1834, Rusia a ocupat vreme de 24 de ani aceste provincii, pe care le considera ca fiind ale sale. În ceea ce priveşte relaţiile Principatelor cu Franţa, baronul francez amintea într-o primă instanţă înfiinţarea consulatelor franceze în 1796 la Iaşi şi Bucureşti. În 1805, după bătălia de la Austerlitz, domnii celor două Principate „s-au aruncat în braţele lui Napoleon". Bois-le-Comte amintea că numirea lui Reinhard în postul de la Iaşi era o dovadă a importanţei pe care Franţa o acorda Principatelor. Călătorul francez menţiona şi puternica influenţă de care Rusia se bucura în Principate[47]. Din istoria glorioasă a Moldovei, diplomatul francez evideţia figura lui Ştefan cel Mare, despre care reţinuse că i-a înfrânt pe doi dintre cei mai războinici suverani ai Europei, sultanul turc Baiazid (eroare – n.n.) şi regele Ungariei, Matiaş Corvin[48].

Félix Colson pomenea la 1839, încă din primele pagini ale lucrării *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie, suivi des traités de la Turquie avec les puissances européennes,* despre destinul poporului român „uitat până în zilele noastre, ca o oază de deşert la hotarele Europei şi Asiei, fără putere pe teritoriul său, fără influenţă în propria sa mare şi vasal vecinilor"[49]. În schimb, cele mai importante idei referitoare la viitorul şi dezvoltarea politică a românilor se regăsesc în partea finală a operei sale. Colson a fost primul publicist francez care a consemnat în scrierile sale ideea constituirii unui stat al tuturor românilor, în vreme ce unirea Moldovei şi Valahiei reprezenta o etapă în calea realizării acelui deziderat. Erau menţionaţi şi românii care trăiau în provinciile încorporate în imperiile vecine. Publicistul francez credea în viitorul politic al românilor transilvăneni deoarece „nutreau speranţa de a fi reuniţi cu fraţii lor din Moldo-Valahia"; în plus, remarca el, „ideea unirii se răspândea tot mai mult în rândurile lor"[50].

Utilizând o serie de date statistice despre Principate, preluate de la Colson, savantul francez Ami Boué trecea în revistă teritoriile locuite de români, unele aflate sub stăpânire străină, şi numărul lor: „ Valahii sau românii grupaţi în Ţara Românească şi Moldova numără aproape patru milioane de suflete [...]. Această rasă ocupă în plus zona muntoasă a Banatului şi formează populaţia predominantă în centrul şi vestul Transilvaniei, ţara secuilor fiind locuită de o populaţie ungurească, iar partea meridională mai ales de colonii germane; în sfârşit, românii mai locuiesc partea muntoasă sau orientală a Banatului şi două provincii care au apaţinut odată Moldovei: Bucovina, cedată Austriei în anul 1775 şi Basarabia dezlipită în anul 1812. Naţiunea română reunită ar forma circa şase milioane de suflete, iar ţara ocupată de români ar putea hrăni cu uşurinţă o populaţie dublă sau chiar triplă"[51].

J.A.Vaillant scria în *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Valaques et Moldaves* că românii formau o entitate etnică răspândită în mai multe provincii supuse direct sau indirect dominaţiei marilor imperii vecine. A studiat istoria românilor, pe care a repovestit-o francezilor. El a realizat că societatea românească se

[46] Marie Holban, *Quelques notes touchant un rapport du consul de France à Jassy, Lagan,* în „Revue historique du sud-est européen", IX, nr. 10-12, 1932, p. 367.
[47] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* volumul XVII, *Corespondenţă diplomatică şi rapoarte consulare franceze (1825-1846) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoş*, Inst. de Arte grafice Carol Gobl, Bucureşti, 1913, p. 328-329, 330.
[48] *Ibidem,* p. 359.
[49] Félix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie, suivi des traités de la Turquie avec les puissances européennes,* Paris, 1839, p. 1-2; Ovidiu Muntean, *op. cit.,* p. 231.
[50] Félix Colson, *op. cit.,* p. 260, 265-266; Ovidiu Muntean, *op. cit.,* p. 234.
[51] Ami Boué, *La Turquie d'Europe,* Paris, 1840, vol. II, p. 4-5; Ovidiu Muntean, *op. cit.,* p. 237-238.

afla în plină transformare, în plină efervescenţă[52]. A proclamat romanitatea şi unitatea românilor; el sublinia faptul că la capătul oriental al Europei se afla un popor „împărţit în trei mari familii, ardelenii, muntenii şi moldovenii”[53]. Invocând tratatele de capitulaţie din secolele XIV-XVI şi acuzând încălcarea lor în secolul al XVIII-lea, Vaillant conchidea că Ţările Române aveau temeiuri legale depline să se unească şi să-şi aleagă, fără nici o constrângere, un domn pământean sau un principe străin[54]. Subliniind că „România îşi va lua în viitor locul între naţiunile civilizate”, Vaillant aprecia drept posibilă realizarea unei formule politice viitoare pentru români pornind de la planurile vehiculate de secretarul ambasadei engleze de la Constantinopol, David Urquhart[55]. Susţinător al Imperiului Otoman împotriva puterii ruseşti, diplomatul englez a enunţat ideea unui stat românesc independent format prin unirea Principatelor Române sub suveranitatea unui prinţ european sau chiar a unui stat naţional care să reunească toate provinciile în care locuiau români[56].

Auguste de Gérardo a abordat viitorul politic al naţiunii române dintr-un alt punct de vedere: el a pus în discuţie legitimitatea unui stat naţional unitar. Se pomenea în acest context de o „republică federativă română”, având ca nucleu Principatele extracarpatice, dar încorporând şi restul provinciilor, aduse prin consimţământul marilor imperii vecine[57]. Spre deosebire de Vaillant, Auguste de Gérardo se împotrivea unei astfel de soluţii, calificând-o drept o excentricitate a diplomatului englez David Urquhart[58]. Gérardo era de părere că situaţia statului român ar fi una precară de vreme ce era înconjurat de Imperiile Habsburgilor şi Romanovilor. În schimb, vedea un viitor politic sigur pentru români în cadrul unei formaţiuni politice sub sceptrul Austriei, care număra mai mult de două milioane de români printre supuşii săi la vremea aceea. Totuşi, scriitorul francez îşi exprima încrederea în viitorul românilor: „Cu siguranţă, nu trebuie să disperăm faţă de un astfel de popor. Oricare ar fi înjosirea valahilor, ei se vor ridica indiscutabil căci sunt capabili de o dezvoltare rapidă”[59].

Saint-Marc Girardin consemna procesul de romanizare, care a urmat cuceririi Daciei de către romani, colonizarea Daciei, originea latină a limbii şi a poporului român; călătorul francez remarca însă, spre deosebire de Quinet, de exemplu, şi aportul dacic în formarea limbii şi a poporului din cele două Principate Dunărene. Într-o comunicarea susţinută la Paris în 1836 şi publicată în „Journal des Débats”, el sublinia că atât Valahia, cât şi Moldova făceau parte din marea familie a Europei latine. Românii purtau nume latin, vorbeau o limbă latină, peste tot, în Principate,

---

[52] În 1843, după întoarcerea sa la Paris, Vaillant a scris o nuvelă fantastică intitulată „Le Carru-boi”, care reprezenta o pledoarie indirectă în favoarea unităţii româneşti. Dan Berindei, *Mărturia lui J.A.Vaillant asupra societăţii româneşti prepaşoptiste,* în volumul *Românii şi Europa în perioadele premodernă şi modernă,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 128; Idem, *Jean Alexandre Vaillant et la Transylvanie,* în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXVI, 3-4, Bucarest, 1997, p. 202.

[53] Idem, *Jean Alexandre Vaillant...,* p. 203.

[54] Mihai Dorin, *O temă politico-juridică în dezbatere publică: tratatele de capitulaţie,* în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, Iaşi, Editura Academiei, tom XXXIX-XL, 2002-2003, p. 549.

[55] J.A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Valaques et Moldaves résumés sous le nom de Romans,* Pais, 1844, vol. I, p. 10; Ovidiu Muntean, *op. cit.,* p. 235.

[56] David Urquhart, *La Turquie, ses ressources, son organisation municipale, son commerce suivis de considérations sur l'état du commerce anglais dans le Levant. Traduit de l'anglais par Xav. Raymond,* Paris, 1836, p. 190; Ovidiu Muntean, *op. cit.,* p. 235.

[57] Auguste de Gérardo, *La Transylvanie et ses habitants,* Paris, 1845, vol. I, p. 222; Ovidiu Muntean, *op. cit.,* p. 236.

[58] „Dacă suntem bine informaţi, acest plan aparţine domnului Urquhart ale cărui himere sentimentale în ceea ce priveşte Turcia sunt bine cunoscute”. „Evenimentele au demonstrtat că până aici domnul Urquhart nu a fost fericit în invenţiile sale politice şi nu este necesar să se aştepte experienţa pentru a judeca această nouă concepţie”. Auguste de Gérardo, *op. cit.,* p. 222-223; Ovidiu Muntean, *op. cit.,* p. 236.

[59] Auguste de Gérardo, *op. cit.,* p. 223, 331; Ovidiu Muntean, *op. cit.,* p. 236-237.

exista toponimie de origine latină[60]. Posibilitatea unirii Principatelor Române apărea bine conturată şi în opera sa: „speranţa cea mare este însă în acea forţă interioară şi acel principiu de viaţă care este ţara”. Prin ea, opina scriitorul francez, se va ajunge la unire[61].

Mai mult sau mai puţin „conştiincioşi” în privinţa consemnării evenimentelor importante ce au marcat istoria celor două Principate Române, călătorii şi consulii francezi prepaşoptişti au subliniat importanţa strategică a celor două provincii pe harta politică a Europei sud-estice, aşezarea la graniţa a trei imperii, dar şi asemănările existente între ele. Se pot distinge în relatările alogenilor francezi, pe lângă contribuţia originală, surprisă „pe viu”, şi unele împrumuturi, câteodată preluate necritic şi fără indicarea sursei din operele unor predecesori. De altfel, este cunoscut faptul că scrierile unor voiajori precum Carra, Sestini, Sulzer, Raicevich, Wilkinson, Colson sau Vaillant au fost adeseori „consultate” în prima jumătate a secolului al XIX-lea şi mai târziu, fiind în unele cazuri chiar reproduse cu fidelitate, fără prea multe scrupule.

Deşi în scrierile unor alogeni francezi, precum Carra, d’Hauterive, Langeron, Reinhard, Lagarde, Pertusier, Lagau, Bois-le-Comte, s-au strecurat adeseori şi erori, majoritatea au menţionat originea latină a limbii şi a poporului român. Figuri ilustre ale istoriei românilor precum Ştefan cel Mare sau Mihai Viteazul le-au atras atenţia oaspeţilor francezi. De asemenea, instaurarea regimului fanariot a fost menţionată în scrierile consulilor şi călătorilor francezi prepaşoptişti.

Contele d’Hauterive, marchizul de Sallaberry, Emile Gaudin, Charles Pertusier, J.A. Vaillant, Félix Colson, Saint-Marc Girardin, Auguste de Gérardo au menţionat asemănările existente între Principate, unitatea românească, în scrierile unora regăsindu-se veritabile pledoarii în favoarea unirii provinciilor româneşti. De asemenea, drama Bucovinei şi răpirea Basarabiei nu au trecut neobservate. Componenta pozitivă a imaginii românilor a reieşit din temele de natură istorică precum: originea latină, vechimea, continuitatea şi statornicia românilor, rezistenţa în faţa navălirilor alogenilor şi în special, a turcilor otomani. Cum românii constituiau un popor cu o pondere numerică mare, oaspeţii francezi au manifestat încredere în destinul şi posibilităţile lor de afirmare, precum şi o incontestabilă clarviziune politică. Istoria le va da dreptate, iar unitatea românească preconizată de unii dintre ei cu entuziasm se va materializa într-o primă etapă la 1859 şi se va desăvârşi după primul război mondial.

[60] De remarcat că Saint-Marc Girardin s-a interesat şi mai târziu de realităţile româneşti, primind informaţii mai cu seamă de la diplomaţii francezi care se aflau în Principate. În 1841, consulul Billecocq îi trimitea ştiri amănunţite, însoţite de detalii şi schiţe, despre descoperirea de la Pietroasele - Buzău. Scrisoarea consulului francez era publicată de G. Asachi în gazeta sa bilingvă, „Spicuitorul Moldo-Român/ Le Glaneur Moldo-Valaque” în numărul din iulie-septembrie 1841, sub titlul *Arheologie,* cu subtitlul „lămuririle foarte interesante care au dat asupra acestui obiect Academia inscripţiilor şi a frumoaselor litere din Paris”. N. Isar, *Saint-Marc Girardin şi contribuţia sa la lupta de eliberare naţională a românilor,* în „Revista de istorie”, tom 32, 1979, nr. 1, p. 113-114.

[61] În plus, Saint-Marc Girradin se arăta încrezător şi în viitorul economic prosper al Principatelor: „Când oamenii de afaceri din Paris sau Londra sau din alte mari oraşe vor avea prilejul să vorbească de afacerile lor comerciale cu Principatele [...[atunci independenţa românilor, atât de fragilă şi delicată astăzi, va fi mai puternică şi mai sigură; pentru o ţară, privirile Europei aţintite asupra destinului ei înseamnă o apărare şi o forţă”. Saint-Marc Girardin, *Souvenirs de voyages et d’études*, Paris, 1852, vol. I, p. 244; Ovidiu Muntean, *op. cit.,* p. 234.

EPIDEMIILE DE HOLERĂ DIN BUCOVINA ȘI BASARABIA, ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Constantin UNGUREANU

Rezumat: În secolul al XIX-lea, în Europa au fost înregistrate 5 pandemii: prima – în anii 1817-1826, a doua – în anii 1826-1837, a treia – în anii 1846-1862, a patra – în anii 1864-1875, a cincea – în anii 1883-1896. Epidemiile de holeră au cuprins Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus, soldate cu sute de mii de persoane decedate. Bucovina și Basarabia au fost afectate de câteva pandemii holerice, din care cauză, zeci de mii de persoane s-au îmbolnăvit ori au decedat. Populația Basarabiei a suferit din cauza epidemiilor de holeră în anii 1830-1831, 1848, 1853, 1855, 1866, 1872 și 1892-1894. Bucovina a fost cel mai grav afectată de epidemia de holeră din anul 1866. De asemenea în anii 1831, 1848, 1855, 1877-1879 și 1894, mulți locuitori din Bucovina au decedat din cauza holerei și altor epidemii. În sec. al XIX-lea, peste 112 mii de persoane din Basarabia s-au îmbolnăvit din cauza epidemiilor de holeră, iar peste 47 mii de bolnavi (42% din total) au decedat. În Bucovina, doar în anii 1866 și 1877-1879, din cauza holerei și altor epidemii au murit aproape 50 mii de persoane. Epidemiile de holeră au influențat asupra sporului natural al populației. În Basarabia, doar în anii 1831 și 1848, când s-a înregistrat numărul cel mai mare de decese din cauza holerei, sporul natural al populației a fost negativ. În Bucovina, spor negativ al populației a fost la fel în anii 1831 și 1848. Însă, în Bucovina s-a înregistrat spor negativ al populației și în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, cel mai mare în 1866 (-23.998 de persoane), dar și în anii 1867, 1877 și 1878.

Cuvinte-cheie: Imperiul Habsburgic, Imperiul Rus, Bucovina, Basarabia, Galiția, Bugeac, epidemie, holeră, Cernăuți, Chișinău, ținut, județ

Abstract: In the 19th century, 5 pandemics were registered in Europe: the first – in the years 1817-1826, the second – in the years 1826-1837, the third – in the years 1846-1862, the fourth – in the years 1864-1875, the fifth – in the years 1883-1896. The cholera epidemics covered the Habsburg Empire and the Russian Empire, resulting in hundreds of thousands of deaths. Bukovina and Bessarabia have been hit by several cholera pandemics, as a result of which tens of thousands of people have fallen ill or died. The population of Bessarabia suffered from cholera epidemics in 1830-1831, 1848, 1853, 1855, 1866, 1872 and 1892-1894. Bukovina was most severely affected by the cholera epidemic of 1866. Also in 1831, 1848, 1855, 1877-1879 and 1894, many people in Bukovina died of cholera and other epidemics. In the 19th century, more than 112,000 people in Bessarabia fell ill with cholera, and more than 47,000 sick people (42% of the total) died. In Bukovina, in the years 1866 and 1877-1879 alone, almost 50,000 people died of cholera and other epidemics. Cholera epidemics have affected the natural growth of the population. In Bessarabia, in the years 1831 and 1848 alone, when the highest number of deaths due to cholera was recorded, the natural increase of the population was negative. In Bukovina, a similar negative increase in population was in 1831 and 1848. However, in Bukovina there was a negative increase in population also during the second half of the 19th century, the largest in 1866 (-23,998 people), but also in 1867, 1877 and 1878.

Keywords: The Habsburg Empire, the Russian Empire, Bukovina, Bessarabia, Galicia, Bugeac, epidemic, cholera, Chernivtsi, Kishinev, county

Epidemiile de holeră din Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus

În secolul al XIX-lea, în Europa au avut loc mai multe epidemii de holeră, care au cuprins Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus, soldate cu sute de mii de persoane decedate. În decurs de un secol au fost înregistrate 5 pandemii: prima – în anii 1817-1826, a doua – în anii 1826-1837, a treia – în anii 1846-1862, a patra – în anii 1864-1875, a cincea – în anii 1883-1896[1]. Aceste epidemii se manifestau mai puternic mai ales când un număr mare de persoane treceau dintr-o țară în alta, când

[1] Lidia Volânschi, Gheorghe Sandul, *Din istoria holerei în Basarabia în secolul al XIX-lea*, în „Tiragetia", anul VI-VII, Chișinău 1996-1997, p. 219.

aveau loc războaie, revolte populare sau revoluții. Procesele migrationiste și colonizările organizate de asemenea au contribuit la răspândirea epidemiilor de holeră pe arii extinse.

În Imperiul Habsburgic, prima epidemie de holeră din sec. al XIX-lea, cu consecințe grave și foarte multe decese, s-a produs în anii 1831-1832. Holera a izbucnit mai întâi în Imperiul Rus, în anii 1829-1830, în regiunea Astrahan și Orenburg, de unde s-a răspândit și în alte gubernii. La sfârșitul anului 1830, epidemia a ajuns la hotarul Imperiului Habsburgic, primele cazuri fiind semnalate în regiunea Ternopol din estul Galiției. O altă direcție de răspândire a holerei a fost din sudul Rusiei și Imperiul Otoman, spre Principatele Române și Imperiul Habsburgic.

În primele luni ale anului 1831, epidemia s-a răspândit în Galiția, fiind afectate mai ales orașele Lemberg (Lvov), Brody și Krakovia. Izbucnirea revoltei poloneze la Varșovia și deplasarea unor mase mari de oameni a contribuit la extinderea epidemiei în alte țări. În Galiția (inclusiv Bucovina), epidemia de holeră a continuat până în ianuarie 1832 și s-a soldat cu 257.928 îmbolnăviri și 97.750 de decese în rândul populației. Epidemia a afectat și mai puternic Ungaria, unde de la 13 iunie 1831 până la 21 ianuarie 1832 s-au înregistrat 523.718 bolnavi și 229.040 decedați din cauza holerei. Într-o măsură mai mică, epidemia de holeră a afectat Moravia și Silezia (67.274 îmbolnăviri și 19.084 decese), Boemia (cca. 12 mii bolnavi și 4 mii decedați), orașul Viena (4.362 s-au îmbolnăvit și 2.188 au decedat). Se estimează că în total, în partea austriacă a Imperiului Habsburgic, în anul 1831 s-au îmbolnăvit 803.861 persoane, iar 323.160 au decedat din cauza holerei[2].

La mijlocul sec. al XIX-lea, în Imperiul Habsburgic au avut loc mai multe epidemii de holeră, care au secerat sute de mii de vieţi omeneşti. O puternică epidemie a bântuit în anii 1847-1848, mai ales în estul imperiului, cu cea mai mare intensitate în Galiția. Aici s-au înregistrat cu 175.552 şi respectiv 141.696 mai multe decese decât naşteri în anii 1847 şi 1848[3]. Epidemia din 1848 s-a răspândit în Imperiul Habsburgic din Rusia și Principatele Române. Holera a izbucnit în luna aprilie în orașul Galați, s-a extins în Moldova și Țara Românească, apoi a pătruns în sudul Bucovinei (în iulie în orașul Siret) și în sud-estul Transilvaniei (primele cazuri s-au înregistrat la Brașov și Făgăraș în luna august). În lunile iulie – august 1848, epidemia s-a extins și în estul Galiției[4].

În 1849, epidemia de holeră a continuat în majoritatea provinciilor din Monarhia Habsburgică. Marșul armatei ruse, prin Galiția spre Ungaria, a răspândit din nou holera. Doar în Galiția, în cursul anului 1849 s-au înregistrat 107.990 îmbolnăviri și 42.746 decese din cauza epidemiei. Multe persoane au decedat din cauza holerei la Viena (1.117), Triest (1.853), Brünn (523)[5]. Cu o intensitate mai mică, epidemia a continuat să existe și în anii următori.

Una din cele mai mari epidemii a izbucnit în anul 1855, care a afectat întreaga Monarhie Habsburgică. Deja în toamna anului 1854, în capitala imperiului, la Viena, s-au înregistrat 5.255 de îmbolnăviri și 2.122 decese cauzate de epidemie. În anul următor, holera s-a răspândit atât din câteva orașe mari (Viena, Budapesta, Praga), cât și din Veneția (spre Tirol, Küstenland, Kraina, Karintia) și Galiția (în estul Monarhiei). În 1855, din cauza epidemiei au murit 76.614 persoane în Ungaria, 52.304 în Galiţia, 16.620 în Moravia, 13.184 în Küstenland, 9.591 în Austria de Jos, 6.779 în Boemia, 6.299 în Tirolul de Sud, 5.748 în Kraina, 5.006 în Dalmaţia, 4.409 în Croația, 2.943 în Viena, 1.914 în Silezia, 380 în Transilvania. În întregul imperiu s-au înregistrat 662.814 cazuri de îmbolnăviri şi 270.915 decese din cauza holerei[6].

În anul 1866 s-a produs o nouă epidemie de holeră, care a afectat cel mai puternic provinciile din nord-estul Imperiului Habsburgic. Războiul cu Prusia și deplasarea militarilor au facilitat răspândirea epidemiei. Holera a izbucnit în luna mai în Bucovina, de unde s-a extins în alte provincii austriece. Numai din cauza epidemiei și a holerei, în acel an au decedat 21.423 de

[2] Gertraud Krebs, *Die geographische Verbreitung der Cholera im ehemaligen Oesterreich-Ungarn in den Jahren 1831-1916*, Berlin 1941, p. 10-12.
[3] *Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder nach der Zählung vom 31 December 1869*, Wien, V Heft, p. 4.
[4] Gertraud Krebs, *Die geographische Verbreitung der Cholera*…, p. 14-15.
[5] *Ibidem*, p. 16-17.
[6] *Ibidem*, p. 22-26.

persoane în Bucovina (un caz la 23 de locuitori), 56.217 persoane în Moravia (35), 51.784 în Galiţia (99), 15.896 în Austria de Jos (110), 43.891 în Boemia (117), 3.173 în Silezia (156)[7]. În Galiţia au fost afectate mai puternic ţinuturile Kolomâia, Stanislau, Berejani, Ternopol şi Ciortkov, situate în sud-estul provinciei, în apropiere de Bucovina.

O nouă epidemie a persistat timp de trei ani (1871-1873) mai ales în provinciile din nordul și estul Monarhiei Austro-Ungare. La sfârșitul anului 1871, holera a izbucnit în Galiția, după ce a pătruns din spațiul polonez al Rusiei, apoi s-a extins în Silezia, Moravia, Boemia și mai ales în Ungaria, afectată cel mai puternic de această epidemie. În anii 1885-1886, o nouă epidemie a avut extindere mai ales în sudul Monarhiei (în Küstenland, Kraina, Croația). La sfârșitul sec. al XIX-lea, o altă epidemie s-a produs în anii 1892-1894. Holera a izbucnit în sudul Rusiei (în regiunea Baku, Batumi, Astrahani), de unde s-a extins în alte gubernii rusești. În Monarhia Austro-Ungară, epidemia a izbucnit în vestul Galiției, în apropiere de Krakovia, dar a avut o răspândire limitată. Și în anii următori, holera a persistat mai ales în Galiția. În 1894, în această provincie s-au înregistrat 14.683 de îmbolnăviri (13.545 în estul, 1.138 în vestul Galiției), iar 8.079 de persoane au decedat[8].

Epidemii de holeră și ciumă în Basarabia, până la mijlocul sec. al XIX-lea

În sec. al XIX-lea, Bucovina și Basarabia au fost afectate de câteva pandemii holerice, soldate cu zeci de mii de persoane îmbolnăvite sau decedate. De obicei, epidemiile se răspândeau fie din guberniile rusești vecine, fie din Imperiul Otoman sau Galiția. Până la mijlocul sec. al XIX-lea, cele mai puternice epidemii de holeră în ambele provincii au fost din anii 1831 și 1848.

În primele decenii ale sec. al XIX-lea, populația Basarabiei a suferit din cauza a câteva epidemii de ciumă și holeră. Epidemia de ciumă a pătruns în Basarabia în anii 1812, 1819, 1825 și 1828. Holera a afectat provincia în anii 1832, 1848 și 1855[9]. După altă informație, până la mijlocul sec. al XIX-lea, ciuma a bântuit în anii 1813-1814, 1819, 1820-1822, 1824-1825, 1828-1830, 1834-1835 și 1856, epidemia de holeră s-a răspândit în 1830-1831[10]. Frecvența epidemiilor de ciumă și holeră a fost mai mare în primele decenii de stăpânire rusească, când și amploarea proceselor migraționiste și de colonizare a Basarabiei a fost foarte mare, mase mari de oameni sosind în acest spațiu.

Deja în primul an de ocupație rusească, o epidemie de ciumă a izbucnit în ținutul Hotin și a continuat un an (de la 8 noiembrie 1812 până la 12 noiembrie 1813). Din cauza epidemiei de ciumă, doar în ținutul Hotin au decedat atunci 738 de persoane. În anul 1813, în ținutul Hotin au decedat 2.406 persoane, cu cca. 800 mai mulți decât media pentru ani 1812 și 1814-1815[11].

Prima epidemie de holeră a pătruns în Basarabia în noiembrie 1830. Această epidemie a avut două faze de dezvoltare: noiembrie 1830 – februarie 1831 și martie – decembrie 1831. În spațiul dintre Prut și Nistru, holera a pătruns din guberniile limitrofe ale Imperiului Rus. Până la sfârșitul anului, doar în orașul Chișinău, 640 de oameni s-au îmbolnăvit din cauza holerei, dintre care 408 au decedat[12]. Epidemia s-a răspândit și în alte județe, mai ales în Akkerman, Bender, Orhei.

În prima etapă, holera a afectat mai ales unele localități urbane și răzleț satele din diferite județe. Datorită timpului rece, holera treptat s-a redus din intensitate, păstrându-se unele focare locale. Însă, în lunile martie-aprilie, odată cu încălzirea timpului și ieșirea țăranilor la muncă, holera a revenit în forță și a afectat majoritatea localităților urbane și rurale. În județul Orhei, din 155 de

[7] *Todesfälle durch Epidemien im Jahre 1866*, în „Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik", 14 Jg., III Heft, Wien 1869, p. 88.
[8] Gertraud Krebs, *Die geographische Verbreitung der Cholera*…, p. 39.
[9] А. Защук, *Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область*, Санкт-Петербург: Тип. Э. Веймара 1862, Partea 1, p. 186.
[10] В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812-1861 годов (Очерки социально экономического развития)*, Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1964, p. 70.
[11] П. Свиньин, *Описание Бессарабской области*, în *Записки Одесского общества истории и древностей*, Одесса, 1867, vol. VI, p. 274.
[12] Lidia Volânschi, Gheorghe Sandul, *Din istoria holerei în Basarabia în secolul al XIX-lea*, p. 219.

parohii, numai în 23 nu au fost semnalate decese din cauza holerei. În intervalul 22 iulie – 1 august, în județ s-au îmbolnăvit 806 persoane de sex masculin și 602 de sex feminin, dintre care au decedat 227, respectiv 136. În 155 de parohii din județul Orhei, de la 8 martie până la 18 decembrie 1831, au decedat 2.593 de persoane. Afectați de holeră au fost și slujitorii bisericești, care erau în contact permanent cu oamenii, inclusiv cu cei bolnavi sau decedați. Doar în județul Orhei, din cauza holerei au decedat 7 preoți, 6 dascăli, un diacon și 6 ponomari. De la începutul epidemiei și până la 22 iulie, din cauza holerei au decedat 4.737 persoane de sex masculin și 2.839 de sex feminin[13]. După o informație mai completă, de la 22 noiembrie 1830 până la 9 septembrie 1831, în Basarabia s-au îmbolnăvit 23.932 persoane din cauza holerei, dintre care 11.835 (49,4%) au decedat[14]. Epidemia a coincis cu un nou război ruso-turc și cu o imigrație masivă de locuitori transdunăreni în Bugeac.

A doua epidemie de holeră din Basarabia a izbucnit la sfârșitul lunii martie 1848, pe insula Sulina din Delta Dunării, fiind adusă din Imperiul Otoman. Din martie până în iunie, epidemia s-a răspândit în 6 județe din Basarabia. Până în data de 26 iunie, numărul bolnavilor din cauza holerei a atins cifra de 1.621 persoane, 470 soldate cu deces. Epidemia din anul 1848 a continuat până în luna noiembrie, în această perioadă fiind atestate 37.425 de îmbolnăviri și 12.029 de decese[15]. După altă sursă, în decursul anul 1848, holera a provocat moartea a 12.665 de persoane[16].

În Bucovina, primul caz de holeră s-a înregistrat la 18 iulie 1848 în orașul Siret, la hotar cu Moldova. În scurt timp, epidemia a ajuns la Cernăuți și a cuprins toată Bucovina[17]. Holera a afectat foarte puternic districtul și în special orașul Siret, unde a și izbucnit pandemia. Doar în satul Vașcăuți de lângă Siret, 195 de persoane și-au pierdut viața din cauza acestei boli. În orașul Siret, doar în decurs de o lună, numărul locuitorilor s-a redus de la 3.640 la 3.329 persoane. Epidemia de holeră s-a manifestat puternic și în capitala Bucovinei. După unele estimări, din aproape 20.000 de locuitori ai orașului Cernăuți, aproape 1.200 au murit din cauza epidemiei de holeră[18]. Evenimentele revoluționare au contribuit cu siguranță la extinderea holerei. Bucovina a fost afectată puternic de această epidemie, când au murit 18.493 persoane faţă de 14.057 de nașteri (a se vedea Tabelul nr.1).

Epidemiile de holeră din Basarabia, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea

În 1853, o nouă epidemie a izbucnit în județul Soroca, fiind importată din Galiția. De la 30 iunie până la 1 octombrie 1853, din cauza holerei, 4.064 de oameni din Basarabia s-au îmbolnăvit, iar 1.691 au decedat. În anul 1855, holera izbucnește în coloniile germane și bulgare din Bugeac. Epidemia a afectat cel mai puternic sudul Basarabiei, în perioada iunie-octombrie 1855, în toată provincia fiind înregistrate 8.826 de îmbolnăviri, 3.598 soldate cu decesul persoanelor bolnave[19]. În anul 1853, declanșarea războiului a provocat și o epidemie de ciumă, care a bântuit în Basarabia de la 16 iulie până la sfârșitul anului, provocând decesul a 2.036 de oameni din mediul urban și rural[20].

Un nou val de îmbolnăviri și decese din cauza holerei s-a înregistrat în anii 1865, 1866 și 1872. Holera a afectat foarte grav și Bucovina, iar epidemia a izbucnit mai întâi în județul Hotin, apoi s-a extins și în alte județe. În anul 1866 (din aprilie până în octombrie), 18.483 de persoane din Basarabia s-au îmbolnăvit de holeră, dintre care 6.836 au murit, inclusiv 2.885 din orașe (937 din Chișinău, 678 din Akkerman, 626 din Bender, 251 din Bălți, 206 din Soroca și 187 din Hotin)[21].

---

[13] Tudor Ciobanu, *Impactul pandemiei de holeră din anii '30 ai secolului al XIX-lea asupra Basarabiei*, în „Revista de Istorie a Moldovei", Chișinău, 2005, nr. 4 (64), p. 40-42.
[14] Lidia Volânschi, Gheorghe Sandul, *Din istoria holerei în Basarabia* ..., p. 219.
[15] *Ibidem*, p. 220.
[16] Dinu Poștarencu, *Mişcarea naturală a populaţiei Basarabiei în perioada ţaristă*, în „Revista de Istorie a Moldovei", Chișinău, 2013, nr. 4 (96), p. 15.
[17] Gertraud Krebs, *Die geographische Verbreitung der Cholera*…, p. 15.
[18] Harieta Mareci-Sabol, *Bukovina and the „Humdinger Plague" of the 19th century: Cholera*, în „Codrul Cosminului", vol. XX, nr. 2, Suceava, 2014, p. 435-436.
[19] Lidia Volânschi, Gheorghe Sandul, *Din istoria holerei în Basarabia*..., p. 220.
[20] Dinu Poștarencu, *Mişcarea naturală a populaţiei Basarabiei*..., p. 15.
[21] *Ibidem*, p. 17.

În 1872, din cauza holerei s-au îmbolnăvit 13.286 de persoane, iar 8.622 au decedat. Procentul persoanelor decedate din cauza holerei a fost foarte mare mai ales în anul 1872 (64,9%), față de epidemiile anterioare[22]. După alte date oficiale incomplete, holera din 1872 a provocat 13.284 de îmbolnăviri, dar au decedat doar 4.765 de persoane (35,9% din cei bolnavi). Epidemia a afectat mai puternic județele Orhei, Iași, Chișinău și Bender, orașele Bălți, Orhei, Chișinău și Soroca[23].

După 20 de ani, în 1892, o nouă epidemie de holeră a pătruns în Basarabia și a bântuit timp de trei ani. Holera a izbucnit în luna august 1892, în orașele Bender și Akkerman, iar treptat a cuprins toate județele Basarabiei. În anul următor, un focar de epidemie a izbucnit în câteva sate din județul Hotin, afectate de inundații. În 1894, ca și în 1893, epidemia a continuat din mai până în decembrie, iar primele cazuri de holeră au fost consemnate în câteva sate din județul Hotin, situate la hotar cu Bucovina și Galiția. Timp de trei ani (1892-1894), în Basarabia au fost înregistrate 6.035 cazuri de holeră, dintre care 2.474 soldate cu decese. În total, în sec. al XIX-lea, din cauza epidemiilor de holeră se estimează că au decedat 47.555 de locuitori ai Basarabiei. Cele mai multe epidemii (6) au izbucnit primăvara, câte două au început vara sau iarna, iar una – toamna. De cele mai multe ori, îmbolnăvirile încetau pe timp de iarnă ori toamna[24]. În diferiți ani, epidemiile s-au manifestat astfel:

Îmbolnăviri și decese din cauza holerei, în Basarabia[25]

anul	îmbolnăviri	decese	în %	anul	îmbolnăviri	decese	în %
1830	1.502	940	*62,6*	1866	18.483	6.836	*37,0*
1831	22.430	10.895	*48,6*	1872	13.286	8.622	*64,9*
1848	37.425	12.029	*32,1*	1892	3.332	1.315	*39,5*
1853	4.064	1.691	*41,6*	1893	426	211	*49,5*
1855	8.826	3.598	*40,8*	1894	2.277	948	*41,6*
1865	141	34	*24,1*	**total**	**112.192**	**47.119**	***42,0***

Cel mai afectate de epidemiile de holeră au fost județele Akkerman și Bender din sudul Basarabiei, Hotin și Soroca (din nord), precum și orașul Chișinău. Aceasta se explică prin faptul că, epidemiile pătrundeau fie din Imperiul Otoman ori România, prin orașele comerciale Akkerman, Bender ori capitala Chișinău, fie din Imperiul Habsburgic (din Galiția și Bucovina). Epidemiile din 1830-1831 și 1853, 1855 au avut loc în timpul unor războaie ruso-turce, în 1848 întreaga Europă a fost cuprinsă de evenimente revoluționare și deplasarea unor mase mari de persoane și militari, în 1866, Austria a fost în război cu Prusia, iar holera s-a răspândit anume din Galiția și Bucovina. Cele mai multe îmbolnăviri și decese din cauza holerei s-au înregistrat în anii 1848 și 1831, procentul cel mai mare de persoane decedate din cauza îmbolnăvirilor s-au atestat în 1872 și 1830. În sec. al XIX-lea, în total peste 112 mii de persoane din Basarabia s-au îmbolnăvit din cauza epidemiilor de holeră, iar peste 47 mii de bolnavi (42% din total) au decedat.

Epidemia de holeră din Bucovina, din anul 1866

După anul 1848, Bucovina a fost mai slab afectată de epidemiile de holeră. Bunăoară, în 1855 au fost înregistrate 404 cazuri de îmbolnăviri, din care 330 în orașul Cernăuți[26]. În anul 1855, doar în Boemia şi Bucovina s-au înregistrat mai multe naşteri decât decese, în timp ce în întreaga Austrie numărul deceselor a depăşit cu 210.472 numărul de naşteri[27]. Nu dispunem de date documentare care ar confirma că aceste epidemii au influenţat şi procesele migraţioniste, dar probabil că mulţi galiţieni au fugit din cauza epidemiilor, care au afectat cel mai puternic această provincie.

[22] Lidia Volânschi, Gheorghe Sandul, *Din istoria holerei în Basarabia*..., p. 220.
[23] Dinu Poștarencu, *Mişcarea naturală a populaţiei Basarabiei*..., p. 18.
[24] Lidia Volânschi, Gheorghe Sandul, *Din istoria holerei în Basarabia*..., p. 221.
[25] *Ibidem*, p. 222-223.
[26] Gertraud Krebs, *Die geographische Verbreitung der Cholera*…, p. 24.
[27] *Bevölkerung und Viehstand*…, V Heft, p. 4.

Dacă în intervalul 1851-1857, rata anuală de creştere a populaţiei în Bucovina a constituit 2,9%, în următorii 12 ani (1858-1869) aceasta a fost de numai 1% anual[28]. Această diminuare se explică în principal prin epidemia de holeră din 1866, care a lovit catastrofal provincia. Atunci în Bucovina au murit 40.907 persoane, faţă de numai 16.909 naşteri (a se vedea Tabelul nr.2 din Anexă). În Bucovina s-au înregistrat 21.423 decese din cauza pandemiei (11.656 din cauza holerei și 9.767 din cauza epidemiei), adică un caz la 23 de locuitori. Şi mai puternic a fost afectat oraşul Cernăuţi, unde din cauza bolii au decedat 2.163 persoane (1.176 din cauza holerei și 987 din cauza altor epidemii) sau fiecare al 13-lea locuitor din oraş[29].

Grație statisticilor publicate de Camera de Comerț și Industrie din Cernăuți, dispunem de informații anuale despre natalitate și mortalitate în diferite districte din Bucovina pe parcursul unui deceniu (1862-1871). Compararea acestor date statistice ne permite să evidențiem situația deosebită din anul 1866 și să precizăm districtele care au fost afectate cel mai grav de această epidemie. În decurs de 10 ani, mortalitatea în diferite districte din Bucovina a fost astfel:

Decese în Bucovina, la nivel de districte, în anii 1862-1871[30]

districtul	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871
Cernăuți oraș	1.238	1.250	1.264	1.280	3.519	1.302	899	974	1.025	1.547
Cernăuți rural	2.249	1.891	1.842	2.376	5.528	3.002	2.053	2.069	2.071	3.137
Câmpulung	1.078	1.082	990	1.185	775	733	697	773	900	1.030
Coțmani	2.374	2.322	2.076	1.981	7.069	3.437	2.262	2.472	2.414	2.986
Rădăuți	1.538	1.625	2.721	2.116	4.154	2.984	1.867	2.103	1.900	2.195
Siret	1.228	1.210	1.253	1.364	1.858	1.292	1.553	1.062	1.416	1.801
Storojineț	1.493	1.498	1.203	2.134	10.523	2.253	1.690	1.831	1.264	1.686
Suceava	1.495	1.392	1.912	1.966	2.764	2.036	1.606	1.751	2.158	2.121
Vijnița	893	899	911	1.068	4.717	939	856	974	1.246	1.595
Total	**13.586**	**13.199**	**14.172**	**15.470**	**40.907**	**17.978**	**13.483**	**14.009**	**14.394**	**18.098**

Așadar, comparativ cu anii 1865 și 1867, în 1866 s-a atestat cea mare creștere a numărului de decese în districtele Storojineț (de 4,8 ori), Vijnița (de 4,7 ori), Coțmani (de 2,6 ori), Cernăuți rural (2,1 ori), Rădăuți (1,6 ori) și în orașul Cernăuți (de 2,7 ori). Dacă în decurs de un deceniu (1862-1871), în toată Bucovina au decedat 175.296 de persoane (în medie – 17.530 de persoane pe an), atunci doar în anul 1866 s-au înregistrat 40.907 decese[31] (de 2,3 ori mai mult decât media anuală timp de un deceniu). Deja în anul 1865, față de anul 1864, mortalitatea a crescut semnificativ în districtele Storojineț (+ 931) și Cernăuți rural (+ 534). În 1867, epidemia a continuat să facă victime mai ales în districtele Coțmani, Cernăuți rural, Rădăuți și Storojineț. Totodată, epidemia de holeră din anul 1866 a afectat mai puțin sudul Bucovinei, iar în districtul Câmpulung chiar s-au înregistrat mai puține decese decât în anii anteriori.

Epidemia din 1866 a secerat mii de vieţi omeneşti în Bucovina, mai ales în lunile de vară. Cele mai multe decese s-au înregistrat în lunile august (6.164), iulie (5.755), septembrie (4.931), iunie (4.612), mai (3.973), octombrie (3.126), iar mai puțin de 2.000 lunar – în ianuarie-februarie și noiembrie-decembrie. Din totalul de 40.907 de persoane decedate, 21.898 (53,5%) au fost de sex masculin și 19.009 (46,5%) de sex feminin[32]. Această epidemie a influenţat desigur numărul total al populaţiei Bucovinei. În 1866, comparativ cu anul anterior (1865) și următor (1867), sporul natural al populației a fost negativ, cu o reducere de aproape 24 mii de persoane:

[28] Hermann Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischen Verwaltung (1775-1875)*, Lemberg: Kornel Piller, 1876, p. 68.
[29] *Todesfälle durch Epidemien im Jahre 1866*, p. 88.
[30] *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode 1862-1871*, Lemberg: Dr. vom K. Piller, Selbstverl. der Handelskammer, 1872, p. 72-73.
[31] *Ibidem*, p. 73.
[32] *Statistisches Jahrbuch der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1867*, Wien 1869, p. 36-37. http://www.literature.at/viewer.alo?objid=675&viewmode=fullscreen&rotate=&scale=1.67&page=38

Natalitate și mortalitate, în districtele Bucovinei, în anii 1865-1867[33]

districtul	1865			1866			1867		
	nașteri	decese	diferența	nașteri	decese	diferența	nașteri	decese	diferența
Cernăuți oraș	1.296	1.280	+16	1.176	3.519	-2.343	1.233	1.302	-69
Cernăuți rural	3.034	2.376	+658	2.561	5.528	-2.967	2.223	3.002	-779
Câmpulung	1.820	1.185	+635	946	775	+171	886	733	+153
Coțmani	2.927	1.981	+946	2.808	7.069	-4.261	2.266	3.437	-1.171
Rădăuți	3.097	2.116	+981	2.794	4.154	-1.360	2.404	2.984	-580
Siret	2.686	1.364	+1.322	1.343	1.858	-515	1.423	1.292	+131
Storojineț	2.817	2.134	+683	2.089	10.523	-8.434	2.148	2.253	-105
Suceava	2.713	1.966	+747	2.338	2.764	-426	2.249	2.036	+213
Vijnița	1.373	1.068	+305	855	4.717	-3.862	940	939	+1
Total	**21.763**	**15.470**	**+6.293**	**16.910**	**40.907**	**-23.997**	**15.772**	**17.978**	**-2.206**

În anul 1866, doar în districtul Câmpulung s-au înregistrat mai multe nașteri decât decese. În restul Bucovinei, sporul natural a fost negativ, cu cele mai mari diferențe în districtele Storojineț (-8.434), Coțmani (-4.261), Vijnița (-3.862), Cernăuți rural (-2.967) și în orașul Cernăuți (-2.343). Epidemia a continuat și în anul următor, când s-au înregistrat mai multe decese decât nașteri mai ales în districtele Coțmani, Cernăuți rural și Rădăuți. Totodată, natalitatea în Bucovina a scăzut de la 21.763 (în 1865), la 16.910 (în 1866) și doar 15.772 (în 1867). În anii 1866 și 1867 s-a înregistrat cea mai mică natalitate în Bucovina, începând cu anul 1853 (a se vedea Tabelul nr. 2 din Anexă).

Mai mult de jumătate din decesele înregistrate în anul 1866 în Bucovina, (21.423 de persoane, inclusiv 2.163 în orașul Cernăuți) s-au produs din cauza holerei și altor epidemii[34]. Însă, din cauza unor ani anteriori cu recolte slabe, mulți oameni au murit și din cauza foametei. Deja în anul 1864, din cauza ploilor frecvente s-a obținut o recoltă slabă, dar prețurile la produse au rămas mici. Totuși, proviziile din 1863 au fost suficiente pentru a acoperi pierderile din anul 1864. Dar, în anul 1865 s-a înregistrat o recoltă și mai proastă, mulți oameni săraci nu mai aveau produse alimentare, din care cauză și mortalitatea la epidemia din 1866 a fost devastatoare[35].

În studiul statistic publicat de Camera de Comerț și Industrie din Cernăuți, se menționează mai multe cauze ale mortalității foarte mari din anul 1866. Creșterea deceselor în 1865 s-a produs mai ales în lunile septembrie – decembrie, deoarece lipsa hranei în acea perioadă a dus la lipsuri alimentare majore și, în rezultat, a crescut morbilitatea și mortalitatea. În 1866, dacă din numărul total de decese (40.907) se exclud 21.423 cazuri din cauza holerei și epidemiilor, mai rămânea o diferență de 5.832 față de media mortalității din anii anteriori, iar această diferență trebuie căutată în intensitatea crescută a tuturor bolilor cauzate de foamete. Față de anii anteriori, în 1866, proporția mortalității a fost mult mai ridicată mai ales în districtele Storojineț (+493%), Vijnița (+441%), Coțmani (+356%), Cernăuți oraș (+275), Cernăuți rural (+232%) și Rădăuți (+196%)[36].

În districtul Vijnița, situat în zona de munte, nivelul foarte mare a mortalității a fost cauzat nu atât de condițiile climatice nefavorabile, ci a prezenței unui număr mare de țărani răzeși în satele de pe cursul inferior al Ceremușului, care au sărăcit și aveau foarte mici terenuri în proprietate. Se estimează că în aceste sate de răzeși, în 1866, aproape jumătate din decese au fost cauzate nu de epidemia de holeră, ci de foamete și insuficiența produselor agricole. În districtul Storojineț, una din cauzele principale ale mortalității mari era prezența multor terenuri mlăștinoase pe valea râurilor Siretul Mare și Siretul Mic. În anii secetoși, aceste terenuri erau utile pentru obținerea unor recolte bune, dar în anii cu multe ploi, apele revărsate erau o sursă suplimentară de infecție. Pentru salubrizare și reducerea riscurilor de infecție, era necesară drenarea terenurilor mlăștinoase[37].

[33] *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina ...*, p. 71-73.
[34] *Todesfälle durch Epidemien im Jahre 1866*, p. 88.
[35] *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina ...*, p. 5.
[36] *Ibidem*, p. 76.
[37] *Ibidem*, p. 77-79.

Din această sursă constatăm că, epidemia din anul 1866 a afectat catastrofal multe sate de răzeși, care existau pe cursul inferior al Ceremușului și cursul superior al Siretului (în districtele Vijnița și Storojineț). Răzeșii erau țărani liberi români, mulți dintre care pe parcursul stăpânirii austriece și-au pierdut identitatea etnică și au fost asimilați de majoritatea ucraineană. Epidemia din 1866 a contribuit la reducerea proporției românilor în această parte a Bucovinei. În 1857, districtele Storojineț și Vijnița erau locuite de 104.487 locuitori, inclusiv 35.646 (34,1%) români. În 1869, aceste două districte aveau 102.521 locuitori, dintre care 28.408 (27,7%) români. În acest interval s-a redus și numărul românilor din orașul Cernăuți (de la 9.177 (34,8%) în 1857 – la 5.999 (17,7%) în 1869), din districtele Cernăuți rural (de la 35.828 – la 28.315) și Coțmani (de la 4.236 – la 1.021)[38].

În deceniul opt al sec. al XIX-lea, o nouă epidemie a afectat Bucovina în anii 1877-1879. În anul 1877 numai în oraşul Cernăuţi şi în districtul Vijniţa numărul persoanelor decedate a fost mai mic decât al celor născute. Epidemia a afectat cel mai puternic districtele Storojineţ (1.587 decese sau 48,4% din total), Siret (1.190 – 41,9%), Coţmani (1.890 – 41,4%), Rădăuţi (1.496 – 39,3%), Câmpulung (525 – 38,8%), Suceava (1.287 – 35,4%), iar în orașul Cernăuți, din totalul de 1.481 decese, 288 (19,4%) au fost din cauza epidemiei[39]. În 1878, cele mai afectate au fost districtele Siret – 1.461 (51,2%), Cernăuţi (rural) – 2.294 (49,5%), Rădăuţi – 1.902 (46,7%), Coţmani – 2.081 (44,9%) şi Suceava – 1.489 (40%). Din cauza epidemiei, în 1877, în Bucovina au murit 10.139 persoane (37,5% din totalul de 27.036 persoane decedate), iar în 1878 – 12.221 persoane (43,2% din total)[40]. Epidemia a continuat cu o intensitate mai mică şi în 1879, când din această cauză au murit 5.679 persoane sau 27,2% din totalul deceselor[41]. Deşi această epidemie nu a fost aşa de dezastruoasă ca cea din 1866, totuşi a influenţat asupra sporului de populaţie, care a fost negativ în 1877 și 1878 (a se vedea Tabelul nr.2 din Anexă). Doar în anii 1866 și 1877-1879, din cauza holerei și altor epidemii, în Bucovina au murit aproape 50 mii de persoane.

Până la sfârșitul sec. al XIX-lea, Bucovina a mai fost afectată de epidemie în anul 1894. Atunci au existat două focare ale epidemiei: una în sud-estul Bucovinei, în regiunea orașului Suceava și pe valea râului Moldova, având legătură cu epidemia din România, și alta în partea de nord a Bucovinei, inclusiv în orașul Cernăuți, care era în legătură cu holera care bântuia în estul Galiției și în județul Hotin din nordul Basarabiei. Totodadă, partea centrală și muntoasă a Bucovinei a fost atunci ocolită de epidemia de holeră[42]. Astfel, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, Bucovina a fost lovită catastrofal de epidemia de holeră din anul 1866, un număr mare de decese s-a înregistrat de asemenea în anii 1877-1878 (a se vedea Tabelul nr. 2 din Anexă).

Sporul natural al populației în Bucovina și Basarabia, în secolul al XIX-lea

Epidemiile de holeră au influențat sporul natural al populației în anii respectivi. În Basarabia, sporul natural al populației a fost negativ doar în anii 1831 (-9.074) și 1848 (-3.681), când s-a înregistrat numărul cel mai mare de decese din cauza holerei, și minimal în anii 1850 (+245), 1815 (+640), 1872 (+2.253), 1849 (+2.701), 1835 (+2.838), 1877 (+3.556). În Bucovina, spor negativ al populației a fost la fel în anii 1831 (-1.123) și 1848 (-4.436), dar și în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, în anii 1866 (-23.998), 1867 (-2.206), 1877 (-2.850) și 1878 (-1.849) (a se vedea tabelele din Anexă). În toți anii menționați, Bucovina a fost afectată grav de holeră și alte epidemii.

În prima jumătate a sec. al XIX-lea, natalitatea în Basarabia a crescut constant, de la cca. 12 mii (în 1814-1815), la peste 20 mii (în 1825-1826), la 33-35 mii (în anii 1849-1851) și peste 40 mii (în 1844-1845, 1853-1856). Mortalitatea a fost de asemenea în creștere, cazuri minimale fiind înregistrate în anii 1814 și 1816-1819 (6-7 mii pe an) și în 1815, 1820-1825 (10-13 mii anual). În

[38] Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine (1774/1812 - 1918)*, Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2020, p. 484.
[39] Schimmer, *Bewegung der Bevölkerung Oesterreichs im Solarjahr 1877*, în „Statistische Monatschrift", vol. 4, Wien 1878, p. 333.
[40] Schimmer, *Bewegung der Bevölkerung*…, în „Statistische Monatschrift", vol. 5, Wien 1879, p. 326-327.
[41] Idem, *Bewegung der Bevölkerung*…, în „Statistische Monatschrift", vol. 6, Wien 1880, p. 317.
[42] Gertraud Krebs, *Die geographische Verbreitung der Cholera*…, p. 38.

următoarele decenii, numărul deceselor a oscilat de la 17-19 mii (în anii 1837-1842), la peste 40 mii (în 1831 și 1848). Peste 30 mii decese anual au fost înregistrate în anii 1835 (din cauza secetei), în 1849-1850 și în 1854-1855 (în timpul Războiului Crimeii) (a se vedea tabelele 1 și 2 din Anexă).

Însă trebuie de precizat că, până în 1843, statistica expusă în Anexă cuprindea doar sporul natural al populației ortodoxe din Basarabia, iar pentru un deceniu (1827-1836) era inclusă și populația ortodoxă din stânga Nistrului, care se subordona Eparhiei Chișinăului. Abia din anul 1844, datele despre natalitate și mortalitate erau valabile pentru toată populația Basarabiei. În perioada 1813-1858, sporul natural al populației Basarabiei a fost de cca. 450 mii de persoane (cca. 255 mii ortodocși și 25 mii de alte confesiuni – până în anul 1843, 169.660 – în anii 1844-1858)[43].

În Bucovina, procesele migrationiste au influențat clar evoluția numerică a populației mai ales la sfârșitul sec. al XVIII-lea și primele două decenii ale sec. al XIX-lea. După exodul din 1814-1816, a urmat o perioadă de creștere rapidă a numărului populaţiei şi deja în anul 1820, aproape a fost atins nivelul de la 1814. Între anii 1785-1822, numărul locuitorilor Bucovinei a crescut cu cca. 75% (cu 101.787 de persoane). Ulterior, creșterea numerică a populației s-a datorat mai ales sporului natural. În intervalul 1830-1850, sporul real al populației a fost de 98.158 de persoane (de la 282.668 în 1830, la 380.826 în 1850), iar sporul natural în acești ani a fost de 105.060 persoane[44]. După calculele și estimările noastre, în perioada 1813-1850, numărul locuitorilor a crescut datorită sporului natural cu cca. 195 mii persoane în Bucovina și cu cca. 345 mii persoane în Basarabia.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, deși procesele migrationiste au continuat să influențeze creșterea numerică a populației, acestea nu au mai avut amploarea din perioada anterioară. Atât în Bucovina, cât și în Basarabia, numărul locuitorilor s-a mărit în principal datorită sporului natural. Până la începutul sec. XX, natalitatea în Basarabia a crescut constant, depășind 60 de mii (1879-1884), 70 de mii (1885-1893), 80 de mii (1894-1901), 90 de mii (1902-1906) și trecând de 100 de mii anual, după anul 1908. În Bucovina, natalitatea a fost mai redusă, după 1880 înregistrându-se anual cca. 27-31 mii de nou-născuți. Totodată, numărul deceselor a crescut treptat în ambele provincii, fiindcă creștea și numărul total al populației, discrepanțe mai mari fiind înregistrate în anii afectați de holeră și epidemii (1855, 1866-1867, 1872, 1877-1879, 1892). După anul 1910, din cauza înrăutățirii situației sanitare mai ales în mediul rural, a crescut brusc numărul deceselor din Basarabia, trecând de 77 mii pe an (a se vedea tabelele nr. 2 și 3 din Anexă).

În Basarabia, numărul populației a continuat să crească rapid, dar în principal datorită sporului natural. În intervalul 1857-1877, în Basarabia rusească s-au născut 902.334 copii, au decedat 591.102 persoane, sporul natural fiind de 311.232 persoane. În anii 1878-1913, în Basarabia s-au născut 2.871.122 copii, au decedat 1.822.537 persoane, sporul natural fiind de 1.048.585 de persoane, cca. 30 de mii pe an[45]. Ritmul de creștere a populației datorită sporului natural a fost mult mai lent în Bucovina, mai ales până către anul 1880. Din cauza holerei și epidemiilor devastatoare din anii 1866-1867 și 1877-1878, în decurs de trei decenii (1851-1880), în Bucovina s-au născut 643.944 copii, au decedat 504.811 persoane, sporul natural fiind de 139.133 persoane. În acelaș interval, în Basarabia s-au născut 1.330.257 copii, au decedat 910.164 persoane, sporul natural fiind de 420.093 persoane (a se vedea Tabelul nr. 2 din Anexă). În realitate, sporul natural al populației Basarabiei în această perioadă a fost de cel puțin 440 mii de persoane, fiindcă lipsesc date pentru 1871, iar pentru anii 1857-1878 nu sunt incluse informații pentru județele Ismail și Cahul.

La hotarul secolelor XIX – XX (în anii 1891-1913), în Bucovina s-au înregistrat 978.691 nașteri și 670.115 decese, sporul natural fiind de 308.576 de persoane. În același interval de timp, în Basarabia s-au născut 2.688.822 copii, au decedat 1.681.212 persoane, înregistrându-se un spor natural de 1.007.610 persoane, în realitate – cca. 1.040 mii persoane, fiindcă lipsesc informații pentru anul 1907 (a se vedea Tabelul nr. 3 din Anexă). În această perioadă, epidemiile nu au mai avut amploarea din perioada anterioară, iar natalitatea a fost mult mai mare în Basarabia.

[43] Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine (1774/1812 - 1918)*, p. 141.
[44] *Ibidem*, p. 107-108.
[45] *Ibidem*, p. 497.

Tabelul nr. 1. Sporul natural al populației în Bucovina și Basarabia, până la mijlocul sec. al XIX-lea

anul	Bucovina			anul	Basarabia		
	născuți	decedați	diferența		născuți	decedați	diferența
1803	9.420	4.675	+4.745	1803			
1804	9.542	4.269	+5.273	1804			
1805	9.845	4.722	+5.123	1805			
1806	8.820	4.865	+3.955	1806			
1807	9.457	5.477	+3.980	1807			
1808	10.370	5.816	+4.554	1808			
1809	10.074	4.657	+5.417	1809			
1810	9.918	5.676	+4.242	1810			
1811	9.631	6.703	+2.928	1811			
1812	9.644	6.383	+3.261	1812			
1813				1813	11.204	4.528	+6.676
1814	7.631	4.673	+2.958	1814*	12.385	6.523	+5.862
1815	8.474	4.610	+3.864	1815*	12.310	11.670	+640
1816	8.407	4.655	+3.752	1816*	14.986	7.126	+7.860
1817	7.040	4.437	+2.603	1817*	13.957	5.801	+8.156
1818	9.717	4.334	+5.383	1818*	15.924	6.374	+9.550
1819	10.961	4.319	+6.642	1819*	18.300	7.268	+11.032
1820	10.079	4.651	+5.428	1820*	16.282	11.519	+4.763
1821	10.396	5.604	+4.792	1821*	17.528	12.996	+4.532
1822				1822*	18.624	10.565	+8.059
1823	10.797	5.230	+5.567	1823*	18.472	10.152	+8.320
1824	11.662	4.950	+6.712	1824*	19.994	12.055	+7.939
1825	12.074	5.196	+6.878	1825*	20.279	12.634	+7.645
1826	12.071	6.054	+6.017	1826*	22.624	13.644	+8.980
1827	12.033	7.095	+4.938	1827**	30.760	25.832	+4.928
1828	12.932	7.294	+5.638	1828**	31.779	26.110	+5.669
1829	11.574	7.121	+4.453	1829**	33.161	27.432	+5.729
1830	12.959	8.328	+4.631	1830**	34.228	27.050	+7.188
1831	12.107	**13.230**	**-1.123**	1831**	34.280	**43.354**	**-9.074**
1832	12.801	8.270	+4.531	1832**	40.784	23.360	+17.424
1833	13.030	8.141	+4.889	1833**	40.440	25.529	+14.911
1834	12.151	6.871	+5.280	1834**	39.766	25.131	+14.635
1835	14.096	7.777	+6.319	1835**	33.804	30.966	+2.838
1836	14.002	7.241	+6.761	1836**	41.222	25.977	+15.245
1837	14.136	7.352	+6.784	1837*	32.129	17.998	+14.131
1838	14.552	9.498	+5.054	1838*	32.687	18.623	+14.064
1839	15.390	8.528	+6.862	1839*	35.088	18.484	+16.604
1840	15.018	8.125	+6.893	1840*	31.867	17.140	+14.727
1841	15.569	8.811	+6.758	1841*	33.434	18.507	+14.927
1842	16.173	9.022	+7.151	1842*	34.604	19.460	+15.144
1843	16.294	10.220	+6.074	1843*	34.450	22.082	+12.368
1844	17.254	10.228	+7.026	1844	41.242	19.548	+21.694
1845	17.582	10.304	+7.278	1845	41.976	25.025	+16.951
1846	16.600	9.150	+7.450	1846	39.042	27.685	+11.357

1847	17.618	10.450	+7.168	1847	38.312	25.785	+12.527
1848	14.057	**18.493**	**-4.436**	1848	37.084	**40.765**	**-3.681**
1849	16.556	12.846	+3.710	1849	34.101	31.400	+2.701
1850	15.672	11.071	+4.601	1850	33.404	33.159	+245
Total	**566.186**	**337.422**	**+228.764**	**Total**	**1.092.513**	**749.257**	**+343.256**

Sursa: Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei* ..., p. 477-478, 496.
*date doar pentru populația ortodoxă;
**date pentru toată Eparhia Chișinăului, adică inclusiv fosta regiune Oceakov (județele Tiraspol, Odesa, Ananiev).

Tabelul nr. 2. Sporul natural al populației în Bucovina și Basarabia, în perioada 1851-1880

anul	Bucovina			anul	Basarabia		
	născuți	decedați	diferența		născuți	decedați	diferența
1851	12.839	8.339	+4.500	1851	35.711	29.881	+5.830
1852	15.589	9.824	+5.765	1852	39.820	24.614	+15.206
1853	17.093	12.766	+4.327	1853	42.404	27.584	+14.820
1854	17.914	12.242	+5.672	1854	40.734	31.524	+9.210
1855	17.986	14.731	+3.255	1855	41.084	35.138	+5.946
1856	18.938	11.309	+7.629	1856	45.870	28.996	+16.874
1857	19.468	10.581	+8.887	1857	39.323	19.695	+19.628
1858	19.459	11.863	+7.596	1858	39.999	23.288	+16.711
1859	20.097	13.201	+6.896	1859	43.390	23.038	+20.352
1860	21.380	13.488	+7.892	1860	38.952	27.165	+11.787
1861	20.200	14.671	+5.529	1861	41.496	21.508	+19.988
1862	21.789	13.055	+8.734	1862	40.048	24.319	+15.729
1863	21.777	14.962	+6.815	1863	43.524	28.445	+15.079
1864	23.655	14.059	+9.596	1864	49.924	26.704	+23.220
1865	21.263	15.479	+5.784	1865	47.180	26.520	+20.660
1866	16.909	**40.907**	**-23.998**	1866	46.799	34.500	+12.299
1867	15.772	**17.978**	**-2.206**	1867	43.489	31.957	+11.532
1868	22.841	13.483	+9.358	1868	45.701	27.973	+17.728
1869	23.156	14.009	+9.147	1869	47.225	23.866	+23.359
1870	23.735	14.394	+9.341	1870	45.292	27.115	+18.177
1871	22.427	18.135	+4.292	1871			
1872	23.106	18.060	+5.046	1872	47.228	44.975	+2.253
1873	23.696	18.118	+5.578	1873	49.531	35.541	+13.990
1874	25.787	18.463	+7.324	1874	47.826	33.336	+14.490
1875	26.553	21.116	+5.437	1875	48.835	33.326	+15.509
1876	26.921	22.814	+4.107	1876	48.570	33.385	+15.185
1877	24.186	**27.036**	**-2.850**	1877	48.002	44.446	+3.556
1878	26.441	**28.290**	**-1.849**	1878	58.183	53.528	+4.655
1879	25.705	20.891	+4.814	1879	60.702	45.327	+15.375
1880	27.262	20.547	+6.715	1880	63.415	42.470	+20.945
Total	**643.944**	**504.811**	**+139.133**	**Total**	**1.330.257**	**910.164**	**+420.093**

Sursa: Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei* ..., p. 482, 496-497.

Tabelul nr. 3. Sporul natural al populației în Bucovina și Basarabia, în perioada 1891-1913

anul	Bucovina			anul	Basarabia		
	născuți	decedați	diferența		născuți	decedați	diferența
1881	27.208	21.020	+6.188	1881	65.021	32.486	+32.535
1882	27.434	22.400	+5.034	1882	66.107	44.437	+21.670
1883	27.886	20.329	+7.557	1883	66.550	40.616	+25.934
1884	29.230	19.305	+9.925	1884	69.403	39.620	+29.783
1885	27.347	21.565	+5.782	1885	73.095	44.873	+28.222
1886	27.188	19.423	+7.765	1886	71.257	41.962	+29.295
1887	28.100	21.443	+6.657	1887	71.257	37.231	+34.026
1888	29.696	21.590	+8.106	1888	73.091	40.165	+32.926
1889	29.971	18.498	+11.473	1889	78.042	45.706	+32.336
1890	27.853	20.141	+7.712	1890	73.039	49.702	+23.337
1891	29.832	22.627	+7.205	1891	77.558	49.241	+28.317
1892	29.171	22.689	+6.482	1892	76.702	63.235	+13.467
1893	29.979	17.830	+12.149	1893	73.486	51.629	+21.857
1894	28.336	19.315	+9.021	1894	87.509	49.496	+38.013
1895	30.048	21.785	+8.263	1895	80.449	49.278	+31.171
1896	30.581	20.815	+9.766	1896	84.216	52.106	+32.110
1897	30.756	18.177	+12.579	1897	80.843	47.829	+33.014
1898	27.619	18.361	+9.258	1898	84.339	47.947	+36.392
1899	29.886	18.735	+11.151	1899	84.997	48.605	+36.392
1900	29.963	18.718	+11.245	1900	83.182	48.444	+34.738
1901	29.300	18.733	+10.567	1901	87.790	46.442	+41.348
1902	30.571	21.111	+9.460	1902	96.673	55.423	+41.250
1903	30.209	20.246	+9.963	1903	94.984	53.236	+41.748
1904	30.444	17.951	+12.493	1904	96.394	54.613	+41.781
1905	30.764	21.114	+9.650	1905	86.083	60.741	+25.342
1906	31.490	20.541	+10.949	1906	95.090	55.638	+39.452
1907	32.396	22.415	+9.981	1907			
1908	31.931	20.078	+11.853	1908	101.525	61.388	+40.137
1909	31.196	22.534	+8.662	1909	105.681	62.498	+43.183
1910	31.525	19.671	+11.854	1910	101.544	77.356	+24.188
1911	30.626	21.164	+9.462	1911	97.864	74.093	+23.771
1912	31.671	19.264	+12.407	1912	102.654	77.431	+25.223
1913	28.484	20.527	+7.957	1913	102.397	77.745	+24.652
Total	**978.691**	**670.115**	**+308.576**	**Total**	**2.688.822**	**1.681.212**	**+1.007.610**

Sursa: Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei* ..., p. 482, 497.

ACTIVITATEA MITROPOLITULUI GAVRIIL BĂNULESCU BODONI (1746-1821)

Cristina SLAVIC

Rezumat: Gavriil Bănulescu-Bodoni este primul conducător al Bisericii din Basarabia. A ajuns la cârma ei în 1813, la un an după ce provincia a fost anexată de Imperiul Rus. Mitropolit, om de cultură şi scriitor ecleziastic, Bănulescu-Bodoni a contribuit la perpetuarea ortodoxismului în regiune şi la promovarea literaturii bisericeşti în limba română. În pofida faptului că este român ardelean prin naştere, Mitropolitul Gavriil este unul din adevăratele simboluri ai ţinutului dintre Prut şi Nistru, un adevărat părinte duhovnicesc al acestui ţinut, care merită să fie cinstit şi drept un sfânt protector al Basarabiei. Mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni – o mare personalitate bisericească şi culturală, îi datorăm revitalizarea spirituală a românităţii de la est de Prut.

Cuvinte cheie: Gavriil Bănulescu-Bodoni, Basarabia, biserică, mitropolit

Abstract: Gavriil Bănulescu-Bodoni is the first leader of the Church in Bessarabia. It reached its helm in 1813, a year after the province was annexed by the Russian Empire. Metropolitan, man of culture and ecclesiastical writer, Bănulescu-Bodoni contributed to the perpetuation of Orthodoxy in the region and to the promotion of church literature in Romanian. Despite the fact that he is a Transylvanian Romanian by birth, Metropolitan Gavriil is one of the true symbols of the land between the Prut and the Dniester, a true spiritual father of this land, who deserves to be honored as a patron saint of Bessarabia. To Metropolitan Gavriil Bănulescu Bodoni - a great ecclesiastical and cultural personality, we owe the spiritual revitalization of the Romanianness east of the Prut.

Keywords: Gavriil Bănulescu-Bodoni, Bessarabia, church, metropolitan

Dezlănţuirea pustiitoarelor războaie ruso-turce din secolul al XVIII – lea avea să aducă după sine, lungi şiruri de nenorociri, precum şi însemnate pierderi teritoriale pentru Ţările Române devenite pentru mai bine de un secol, teatrul de desfăşurare a operaţiunilor militare între cele două puteri rivale: Crucea şi Semiluna. De pe urma acestor războaie şi a succesivelor ocupaţii militare ruseşti avea să sufere şi Biserica românească din ambele principate, „smerita ortodoxie românească, cu o bună organizare bisericească, mult apreciată pentru aşezămintele sale monahale, cu o viaţă de adevărată trăire creştină", avea să se confrunte cu trufaşul mesianism naţional rusesc de inspiraţie slavofilă. Expansionismului politic rusesc şi cel bisericesc pravoslavnic avea să-i cadă victimă la sfârşitul acestor războaie şi mult-pătimitoarea Basarabia[1].

În martie 1808, printr-un ucaz al ţarului Alexandru I, se înfiinţează un „exarhat" care cuprindea mitropoliile Moldovei și Țării Românești, dar care era subordonat Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse din Petersburg, urmărindu-se prin aceasta întreruperea oricărei legături cu Patriarhia Ecumenică. În timpul ocupației rusești 1812-1918, viața bisericească din Basarabia românească s-a desfășurat în condiții cu totul diferite față de celelalte "țări românești". În noua Arhiepiscopie a Chișinăului, dependentă de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse din Petersburg, s-au creat o serie de instituții noi, care nu aveau nimic în comun cu tradițiile și mentalitatea românilor de aici. A început o acțiune sistematică de rusificare – mai ales a clerului, a altor intelectuali, dar și a credincioșilor de rând, prin școală, administrație și biserică. Dintre aspectele pozitive, trebuie notată în primul rând starea materială de excepție de care dispune eparhia, cu toate instituțiile și centrul eparhial, mănăstirile, parohiile, încât clerul și-a putut

[1] Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*, Editura Fundației Culturale Române, Chișinău - București, 1996, p. 5-6.

desfășura misiunea în cele mai bune condiții. În mod deosebit, trebuie subliniată activitatea misionară și caritabilă desfășurată de slujitorii bisericii. În perioada măsurilor restrictive luate de autoritățile de stat și bisericești, românii basarabeni au menținut și unele legături cu ierarhii și preoții din Moldova liberă, apoi din vechea Românie. Prin aceste legături, ca și prin preoții de mir și prin călugării din cele peste douăzeci de mănăstiri basarabene, prin credincioșii țărani s-au menținut limba, tradițiile și cultura românească. Acestor apostoli anonimi ai conștiinței de neam și de simțire românească li se datorează și actul Unirii Basarabiei cu România de la 27 martie 1918[2].

La conducerea noului exarhat a fost pus Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, o mare şi puternică personalitate în viaţa bisericească, o mână de fier care a căutat mereu să sprijine preoţimea, un diplomat adevărat cu diverse atribuţii administrative. Îşi lasă puternic amprenta în toate eparhiile unde a activat şi slujit, fiind cunoscută grija sa deosebită pentru copiii şi văduvele preoţilor. Lăsând la o parte construcţia a peste 200 de biserici, meritul deosebit pe care îl are ca mitropolit al Basarabiei este acela de a fi organizat învăţământul teologic prin înfiinţarea Seminarului Teologic de la Chişinău şi de a susţine viaţa liturgică prin deschiderea unei tipografii. Importanţa acestei tipografii pentru viaţa spirituală şi culturală a basarabenilor a fost foarte mare, aceştia având posibilitatea de a citi cărţi în limba maternă, cărţi traduse, în majoritatea lor, de însuşi mitropolitul Gavriil[3].

---

[2] Mircea Păcurariu, *Basarabia – aspecte din istoria Bisericii și neamului românesc*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1993, p. 53.
[3] Tamara Grigore, *Mitropolitul Gavriil Bănulescu*, în revista *Lumina*, 18 iunie 2009, p. 1-2.

Născut în anul 1746 în Bistriţa Transilvaniei, dintr-o familie originară din Moldova, tânărul Grigorie îşi va începe studiile mai întâi în Transilvania, trece apoi „pentru dobândirea de cunoştinţe, pe la Budapesta şi prin alte oraşe ungureşti", pentru ca începând din 1771 să urmeze Academia Teologică de la Kiev. Ulterior, ajunge în Grecia, studiază în insula Patmos, Smirna, Muntele Athos, Constantinopol, unde se va călugări primind numele de Gavriil la vârsta de 33 de ani. Pentru un timp îl găsim ca profesor la Iaşi apoi la Poltava în Rusia[4].

„Să încalc jurământul ca să trăiesc câţiva ani mai mult, consider a fi păcat"

La 26 decembrie 1791 este hirotonit episcop al Akermanului şi Benderului, iar la 11 februarie 1792, prin decretul împărătesei Ecaterina, Gavriil Bănulescu-Bodoni este numit mitropolitul Moldovei. Pe baza motivului că mitropolitul Gavriil a fost numit în scaunul Moldovei de către ruşi, patriarhul de Constantinopol a înscenat arestul lui, obţinând pentru aceasta decretul sultanului. La nenumăratele încercări de a-l determina să treacă sub jurisdicţia Constantinopolului, Gavriil Bănulescu-Bodoni răspunde: „Eu sunt călugăr, după mine nu are cine să plângă, iar de murit, cândva tot voi muri. Să încalc jurământul ca să trăiesc câţiva ani mai mult, consider a fi păcat". Devotamentul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni faţă de Casa Ţaristă rusească a fost apreciat după merit. El a primit de la împărăteasa Ecaterina o decoraţie de onoare - o camilafcă albă şi o cruce împodobită cu pietre scumpe. În urma păcii de la Iaşi din 1792 avea să fie numit aşadar de către Sinodul Bisericii Ruse din Petersburg mitropolit al Moldovei. La 10 mai 1793, prin decretul împărătesei Ecaterina, Gavriil Bănulescu a fost numit mitropolit de Ecaterinoslav şi Herson-Tavriseski, în perioada păstoririi sale aici înfiinţându-se, cu binecuvântarea sa, oraşul Odessa, iar la 2 septembrie 1799 Sfântul Sinod îl alege mitropolit de Kiev[5].

Activitatea mitropolitului Gavriil Bănulescu în conducerea eparhiei din Kiev a avut trei direcţii: lupta cu catolicii şi uniaţii în nou-alipitele biserici; stabilirea noului sistem guvernamental în asigurarea unui fond bisericesc preoţesc; schimbări în viaţa internă în nou-alipitele biserici ale eparhiei din Kiev[6].

Nemaiputându-se întoarce în Iaşi, Gavriil rămâne în Rusia şi este numit aşadar între 1793 – 1979 mitropolit al Poltavei, al Kievului în 1799, iar în 1803, invocând motive de sănătate, cere pensionarea, stabilindu-se la Dubăsari. Prin înaltul Ucaz al împăratului Alexandru I, din 27 martie 1808, Gavriil Bănulescu-Bodoni va fi numit „exarh al Moldovei şi Vlahiei". Noului „exarh" trebuiau să i se supună mitropoliţii Ungro-Vlahiei şi Moldovei, iar patriarhia de Constantinopol, ca şi în alte dăţi, nu era luată în seamă. Până în 1812, Gavriil va conduce biserica Ţărilor Române în calitate de exarh al Sinodului rusesc. După 1812, când Basarabia intră în componenţa Rusiei, mitropolitul Gavriil se va aşeza la Chişinău, conducând în continuare clerul de aici, considerând că acesta face parte din Mitropolia Moldovei. În noiembrie 1812, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoli va înainta Sinodului din Petersburg un proiect de organizare a vieţii bisericeşti din Basarabia, în care făcea mai multe propuneri: Înfiinţarea unei noi eparhii în teritoriul anexat Rusiei la 1812, arătând că există aici 750 de biserici în oraşe şi sate, iar locuitorii acestora se deosebesc de restul locuitorilor statului rus prin limbă, tradiţii şi obiceiuri; Includerea în eparhie a teritoriului dintre Bug şi Nistru (oblastia Oceacov) cu oraşele Tiraspol, Dubăsari, Ovidiopol, Oceacovul din gubernia Cherson, argumentând că aici numărul ruşilor era mai mic în raport cu numărul moldovenilor, grecilor şi bulgarilor. Noua unitate administrativ-bisericească urma să poarte titlul de „Episcopia Chişinăului şi Hotinului" şi avea să fie administrată pe temeiul obiceiurilor locale, dar nu în contrazicere cu principalele legi civile şi bisericeşti din Rusia. Scutirea preoţilor de orice fel pentru pământul lor, precum şi „aceleaşi drepturi de care se bucură clerul rosienesc"; Autorităţile

---

[4] Arhim. Antim Nica, *Viaţa religioasă în Transnistria*, Monitorul oficial şi imprimeriile Statului. Imprimeria Chişinăului, 1943, p. 17.

[5] Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi*, Ediţie îngrijită de Iurie Colesnic, Ed. Museum, 2000, p. 89.

[6] Mircea Păcurariu, *Dicţionarul Teologilor Români*, Ed. Universul Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

civile să nu aibă drept de amestec în problemele bisericeşti, „cum se întâmplă în Rusia; Mitropolitul solicita, pentru întreţinerea sa, veniturile mănăstirii Căpriana care era închinată Zografului din muntele Athos, precum şi aşa numitul „plocon" din partea preoţilor existenţi şi înfiinţarea unui seminar teologic la Chişinău pentru fiii de preoţi[7].

Ucazul prezentat de mitropolit ţarului spre aprobare va fi semnat la 21 august 1813, iar în fruntea eparhiei era numit Gavriil Bănulescu – Bodoni, care își păstra titlul de „exarh şi mitropolit". Jurisdicţia eparhiei se întindea şi peste satele dintre Bug şi Nistru. Gavriil a insistat ca noua eparhie să aibă rang de mitropolie, cerere de care nu s-a ţinut seama, pentru că după moartea sa, pe toată durata ocupaţiei ruseşti 1812-1918, Biserica din Basarabia nu a mai fost condusă de mitropoliţi.

Gavriil Bănulescu va organiza o nouă eparhie, introducând şi o serie de organe administrative, specifice bisericii ruseşti. El şi-a numit ca vicar pe Dimitrie Sulima care era hitotonit „episcop de Beuder şi Akkerman" încă din 1811. În 1813 va lua fiinţă „Exarhicească disasterie a Chişinăului", instanţa de judecată bisericească ce fusese introdusă de Gavriil şi în Moldova şi Ţara Românească, pe când era exarh acolo. De altfel, trebuie să mai amintim că acest Gavriil Bănulescu a introdus în biserica moldo-vlahă o serie de principii şi elemente de organizare împrumutate din biserica rusească, iar în unele cazuri şi a unor practici de cult. El îl ajutase pe Ambrozie să introducă în bisericile noastre TE – dem-urile ruseşti, cărţile cuprinzând şi rânduiala acestora, fiind tipărite ulterior la mănăstirea Neamţ şi potrivit formulelor liturgice stabilite de Exarhat, în bisericile noastre trebuia pomenită familia imperială rusească. Noua unitate administrativ-bisericească urma să poarte titlul de „Eparhia Chişinăului şi Hotinului" din motiv că aflându-se în centrul teritoriului nou-alipit, Chişinăul fusese ales ca reşedinţă pentru autorităţile civile, iar în Hotin fusese odinioară scaunul episcopal[8].

În exercitarea atribuţiilor sale, arhiepiscopul Chişinăului era ajutat de protopopi, care aveau în subordine mai mulţi blagocini şi care recomandau candidaţii la hirotonie, făceau anchete în parohii, aplicau pedepse în caz de indisciplină a clericilor din subordinea lor, dar totodată aveau şi datoria să îi apere de orice asupriri din partea autorităţilor sau a unor mireni. În proiectul de organizare a eparhiei, mitropolitul insista asupra organizării unui seminar unde urmau să se pregătească cei care trebuiau să intre în tagma preoţească. Acest seminar era destinat în special copiilor de clerici, urmând a fi predate în el disciplinele incluse pe atunci în programa tuturor seminariilor teologice: gramatica, poezia, retorica, logica, filosofia, teologia, istoria, geografia, matematica, iar limbile care urmau a fi studiate erau cu prioritate şi obligatoriu rusa, ca limbă dominantă, limbă naţională, cea moldovenească, pentru ca învăţăceii să poată propăvădui poporului cuvântul lui Dumnezeu şi morala cea bună; "latina fiind aceasta cea din care se trage limba naţională şi care reprezintă pentru ea o sursă de îmbogăţire", greaca, fiindcă în ea sunt scrise dogmele şi învăţăturile legii creştine; celelalte la alegere.

Aşadar, un caracter cu totul deosebit a avut Seminarul Teologic, care a jucat un rol mult mai însemnat în viaţa eparhiei Chişinăului.

Ideea întemeierii acestei şcoli a fost emisă de catre mitropolitul Gavriil, încă din anul 1812, la Iaşi, când abia se pregătea să se mute la Chişinău şi i-a fost sugerată, probabil, de seminarul Veniamin. Prin ordinul din 20 septembrie 1812, mitropolitul Gavriil hotărăşte să deschidă deocamdată 2 clase: una pregătitoare şi alta – „gramaticească", iar pe lângă limbile studiate – acele obiecte ce se studiau în alte seminare în clasele respective. Tot prin acel ordin au fost numiţi: rector – protoiereul Petru Cuniţki, „prefect" (director) – profesorul Ion Nestorovici şi profesor – Isodor Gherbanovski. Cu toate că se făcuse numirea profesorilor şi a personalului administrativ şi se stabilise şi programul de studii, – seminarul, totuşi, nu s-a deschis.

---

[7] Mircea Păcurariu, *op. cit.*; p. 60.
[8] Boris Buzilă, *op*, *cit.*, p. 20.

Tocmai în 1813, la 13 ianuarie cu ajutorul rectorului Petru Cuniţki, Ion Nestorovici, Isodor Gherbanovski înfiinţează la Chişinău „Seminarul Teologic“, ajuns cu timpul la 10 clase (4 de gimnaziu, 6 seminarul propriu-zis) care, peste câteva luni, va cuprinde şi clase pentru copiii nobililor din ţinut, introducând studierea limbii române câte 10 ore pe săptămână. Cu toată insistenţa stăpânirii eparhiale, preoţimea nu era la început dispusă să-şi dea copiii la seminar şi, în 1813, din 53 de elevi abia şapte din ei erau copiii clericilor din sate. Pentru a pune capăt acestei nepăsări, mitropolitul Gavriil a dat în 1815, un ordin, arătând ca acei clerici, care nu vor asculta de îndemnul lui, vor fi pedepsiţi, iar copiii lor, după ce vor ajunge la vârsta de 15 ani fără studii, vor fi scoşi din tagma duhovnicească spre a fi luaţi la slujbă unde va fi nevoie. Ordinul a avut oarecare efect, deoarece mai mulţi preoţi au început să-şi trimită copiii la seminar[9].

Seminarul era menit, în acest chip, în primul rând pentru copiii clericilor, cărora li se acorda 30 de burse. Însă, nu era interzisă şi primirea copiilor laici. Mai mult: pe temeiul intervenţiei guvernatorului Sturza, Alexandru I a aprobat ca în Seminarul din Chişinău, până la înfiinţarea unei şcoli civile, să urmeze cursurile şi tinerii laici.

Dascălii care urmau să predea elevilor seminarului erau ruşi, ucraineni, moldoveni. Printre primii profesori ai seminarului este amintit şi un transilvănean – Ion Buta. Peste trei ani, la stăruinţa nobilimii locale, se va înfiinţa tot prin grija mitropolitului un Pension pentru „fiii de nobili”, unde un loc important în programa acestuia îi era acordat „limbii naţionale”, alături de limba rusă. Pensionul va funcţiona până în 1834, când pe bazele lui a luat fiinţă primul liceu de stat.

Întreţinerea seminarului se făcea printr-o taxă anuală plătită de fiecare preot şi diacon din eparhie. Mitropolitul va pune şi temelia unei noi clădiri, pe seama seminarului. Seminarul rămâne sub oblăduirea ierarhului Gavriil Bănulescu până în 1823, când s-a procedat la o reorganizare. Între realizările importante ale mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni se numără şi înfiinţarea tipografiei Exarhatului, pe lângă casa arhierească din Chişinău, de asemenea, înfiinţarea Secţiei pentru Basarabia a Societăţii Biblice Ruseşti, de care este legată apariţia Bibliei româneşti de la Petersburg din 1819. Dacă până în 1812 parohiile din Moldova răsăriteană îşi procurau cărţile necesare cultului, precum şi cărţi de învăţătură editate de obicei la Iaşi, Blaj sau Buda, după anexare procurarea cărţilor bisericeşti se făcea tot mai greu, astfel încât s-a simţit nevoia înfiinţării unei tipografii la Chişinău.

În septembrie 1813, mitropolitul Gavriil se adresa Sinodului din Petersburg, solicitând aprobarea necesară şi arătând că preoţii de aici erau nevoiţi să îşi cumpere cărţi bisericeşti în limba moldovenească, tipărite în cea mai mare parte în regiunile austriece (Blaj, Sibiu, Buda). Aprobarea pentru deschiderea tipografiei se obţine la 4 mai 1814, însă se prevedeau o serie de restricţii:

1.Ierarhul va controla tot ce se tipăreşte;

2.Cărţile de slujbă vor fi tipărite în slavonă după ediţiile apărute în tipografia sinodală din Moscova, dar şi „în moldoveneşte”, traducerile urmând să se facă după aceleaşi ediţii;

3.Cărţile necesare pentru seminar vor fi tipărite cu „litere cirilice ruseşti”, dar tot după ediţiile oficiale de la Moscova;

4.Cărţi noi nu se puteau tipări decât cu acordul Sinodului, la propunerea mitropolitului.

Tipărirea cărţilor ruseşti era încredinţată episcopului vicar Dimitrie Sulima. Toate aceste măsuri, ca şi altele care vor mai urma, nu urmăreau decât pierderea caracterului românesc al acestei tipografii. Tipografia s-a deschis în mod oficial la 31 mai 1814, primul ei conducător fiind călugărul Ignatie. În afara cărţilor de slujbă, tipografia urmărea să mai scoată de sub teascurile sale, cărţi de învăţătură creştinească şi manuale pentru seminar.

În anul 1815 apărea „slujebnicul” (liturghierul) unul din stâlpii puternici ai românismului în Basarabia, care avea o frumoasă precuvântare a mitropolitului şi atrăgea atenţia „mai ales preoţilor care slujeau în limba rumânească asupra unor greşeli din traducerile româneşti ale liturghierului pe

[9] Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 61.

care s-a străduit să le îndrepte (exfonismul „Înţelepciune dreaptă” în loc de „înţelepciune drepţi”, „în loc de „pre toţi şi pre toate” apărea „pentru toţi şi pentru toate”, etc.).

Alte cărţi bisericeşti editate de tipografia eparhială au fost: „Molebnicul” (în 1815), „Catehismul” (1816), „TE-DEUM” în ziua Crăciunului (1816), „Ceaslovul” (1817), „Mineiul de obşte” (1819), „Rânduiala Sfinţirii Bisericii” (1820), „Molitvelnicul”.

În tipografia de la Chişinău, au mai fost tipărite şi manuale elementare: „Bucoavna ruso-română” (1814), aceasta fiind prima carte imprimată la Chişinău, „Scurtă gramatică rusească, cu tălmăcire în limba moldovenească”, pentru ucenicii seminariei din Chişinău, considerat cel mai vechi manual şcolar din Basarabia. În legătură cu tipărirea cărţilor de slujbă, se cuvine să menţionăm două aspecte: pe de o parte, Gavriil Bănulescu-Bodoni introduce pentru prima dată în ediţiile menţionate anumite slujbe specific ruseşti: prăznuirea unor sărbători slavo-ruse, precum şi un cult al ţarului şi al familiei imperiale, specific Rusiei dinainte de 1917, iar pe de altă parte, tot el cerea în 1819, Sinodului din Petersburg aprobare pentru tipărirea Apostolului, Evangheliei şi Tipicului după ediţiile apărute în Moldova din dreapta Prutului. Această acţiune era justificată de mitropolit prin aceea că în ediţiile româneşti pericopele Evangheliei şi Apostolului erau rânduite începând cu Duminica Învierii, încât puteau fi uşor găsite de preoţi şi cântăreţi, pe când ediţiile slave, numite Tetraevanghele sau Epistolele în ordinea lor canonică, dar cu indicarea, pe spaţiul alb sau la urmă, a textului pericopei care se va citi la fiecare Liturghie. Tot în tipografia de la Chişinău vor mai apărea câteva pastorale ale mitropolitului (cu text paralel rus şi român), diferite dispoziţii ale autorităţilor de stat[10].

În 1817 şi respectiv 1819 au văzut lumina tiparului la Petersburg Noul Testament şi respectiv Biblia, iar exemplarele au fost trimise la Chişinău, fiind difuzate printre preoţi şi alţi cărturari români. O parte a tirajului va fi trimisă în Moldova şi Ţara Românească, fiind cerute de mitropolitul Veniamin Costachi şi Grigorie Dascălu. Aceste tipărituri au contribuit la consolidarea culturii noastre şi la menţinerea conştiinţei naţionale în această ţară românească înstrăinată. Tipografia eparhială din Chişinău a funcţionat cu mici întreruperi până în 1882 când a fost închisă de către arhiepiscopul Serghei Leapidevschi, considerându-se, chipurile că pentru Basarabia nu mai sunt necesare acum cărţi de slujbă moldoveneşti, iar în Chişinău există multe alte tipografii. Însă, tipărirea de cărţi româneşti, încetase mai demult, la Chişinău[11].

Tot în timpul păstoririi mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni a fost restaurată biserica Adormirea Maicii Domnului de la Mănăstirea Căpriana, s-au zidit câteva biserici în Chişinău, Sfânta Treime, Sfântul Gheorghe, în alte târguri sau în mediul rural, iar unele geamii din fostele raiale s-au transformat în lăcaşuri de cult creştin. S-a interesat îndeaproape de mănăstiri, dispunând să se introducă în fiecare „viaţă de obşte”, aşa cum văzuse el la Muntele Athos sau la mănăstirea Neamţ, pe când era îndrumată de stareţul Paisie Vehicicovschi. Dacă la 1812 existau în Basarabia 12 mănăstiri mari şi 13 schituri, sub stăpânirea rusească unele dintre ele au fost desfiinţate[12].

Mitropolitul Gavriil a dat o deosebită atenţie reorganizării mănăstirilor basarabene, aflate sub jurisdicţia „Arhiepiscopiei Chişinăului şi Hotinului” – înfiinţată la 21 august 1813. El găseşte mănăstirile de două feluri: naţionale şi închinate, dar toate cu multe nereguli şi neajunsuri, fiind nevoit pe de o parte să dea o serie de îndrumări privitoare la primirea în mănăstiri, iar pe de altă parte se vede silit a lua măsuri împotriva amestecului laicilor (mai ales a divanului) în cârmuirea mănăstirilor. Rolul cel mai important în viaţa duhovnicească a românilor basarabeni l-au avut mănăstirile Căpriana, închinată Zografului din Muntele Athos, cu o situaţie materială deosebită, având 23 de moşii şi care din 1813 va deveni „mănăstire arhiepiscopală”. În 1837 a trecut din nou

[10] A. Stadniţki, *Tipografia exarhiei Basarabiei în casa arhiereului din Chişinău,* în Buletinul Eparhial din Chişinău, 1892, nr. 1, p. 31-37.
[11] Boris Buzilă, *op. cit.*, p. 22-37.
[12] Ştefan Ciobanu, *Biserici vechi din Basarabia*, Chişinău, 1924, p. 324.

în seama călugărilor bulgari de la Zografu, iar arhiepiscopului i s-a dat, pentru întreţinere mănăstirea Hârjanca.

Majoritatea celor care locuiau în mănăstirile basarabene, proveneau din familii de răzeşi români, având puţină învăţătură, chiar neştiutori de carte, fiind preocupaţi mai mult de problemele gospodăreşti din mănăstirea lor[13].

Stăpânirea rusească nu a putut schimba tradiţia monahală. Între mănăstirile din Basarabia şi cele din Principate nu era absolut nici o deosebire, anul 1918 găsindu-le cu aceleaşi tradiţii bisericeşti, aceleaşi sfinte slujbe, cu acelaşi grai „moldovenesc", pentru că prea puţini călugări şi călugăriţe, în afară de călugăriţele mănăstirilor Japca şi Călărăşanca, venite aici după 1916 din Polonia rusească invadată de armatele germane, ştiau ruseşte. Toate celelalte mănăstiri au fost locuite de români, numărul străinilor fiind foarte mic.

Influenţa rusească s-a văzut mai mult în arhitectură – bisericile construite în timpul stăpânirii ruşilor având turle verzi, în forma căpăţânii de ceapă, corpurile chiliilor fiind mari şi apăsătoare, iar pictura care împodobeşte interiorul bisericilor are un caracter bizantino-rus.

Sub stăpânirea rusească mănăstirile s-au dezvoltat material, primind loturi de pământ, gospodării bogate, dar s-au lipsit de cultul interior, împiedicaţi de grijile chiverniselii bunurilor materiale. De aceea în ele nu aflăm manifestări cărturăreşti asemănătoare celor din mănăstirile Carpaţilor. Ele nu au dat nici călugări cărturari, nici pustnici, nici vlădici care de obicei erau aduşi din Rusia. Cu toate acestea, mănăstirile din Basarabia, nu erau uitate în Principatele Române, ci se bucurau de sprijin din partea autorităţilor de stat române, cât şi din partea Bisericii - Mame. Aceasta se vede şi din Regulamentul mitropolitului Veniamin Costachi, din 1813, care a luat unele măsuri în timpul cârmuirii ruseşti pentru susţinerea şi îndreptarea vieţii monahale din Basarabia[14].

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a trecut la cele veşnice la 30 martie 1821, după o păstorire efectivă de 13 ani a Bisericii româneşti din Basarabia, fiind aşezat la loc de odihnă la mănăstirea Căpriana. După moartea sa şi până în 1918, când ultimul vlădică numit de Sinodul rusesc va părăsi de bună voie scaunul arhipăstoresc, Episcopia Chişinăului şi Hotinului va fi condusă numai de ierarhi ruşi[15].

Primul Mitropolit al Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni n-a fost uitat de poporul basarabean. În memoria lui a fost dezvelit basorelieful ce se află pe faţada Bibliotecii municipale „B. P. Haşdeu", din centrul Chişinăului. Pe timpuri, aici era un cămin preoţesc, construit din donaţia mitropolitului Bănulescu-Bodoni. Basorelieful e executat de sculptorul Nicolae Andronapi şi reprezintă chipul mitropolitului Bănulescu-Bodoni pe fundalul unui chivot ce aminteşte o icoană. La manifestare s-au spus cuvinte frumoase despre Gavriil Bănulescu-

Bodoni, care a trăit după un principiu mai rar acceptat astăzi. „În toată viaţa mea eu m-am străduit să le fac bine mai mult celor ce m-au obijduit", – mărturisea despre sine Mitropolitul Basarabiei[16].

Aflându-se în fruntea Arhiepiscopiei Chişinăului şi Hotinului, Mitropolitul Gavriil a făcut lucruri bune pentru românii din Basarabia şi Transnistria, în primul rând reuşind ca toţi românii din Rusia, care locuiau în diferite regiuni după ordinea civilă, să fie uniţi bisericeşte în aceeaşi unitate administrativ-teritorială sub un singur omofor, cel al mitropolitului Gavriil. Lucrul acesta este de o însemnătate deosebită deoarece menţine unitatea spirituală a românilor. În realitate, mitropolitul Gavriil a încercat să salveze conştiinţa ortodoxă a celor păstoriţi, care include şi pe cea naţională. Meritul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni consta în aceea, că în împrejurările grele în care activa a putut să determine ce este principal şi ce este secundar.

---

[13] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 60-69.
[14] Boris Buzilă, *op. cit.*, p. 36.
[15] Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 60.
[16] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 238.

JITARIU PROCOPIE. AMINTIRI DIN MARELE RĂZBOI (1914-1918)

Mihai-Aurelian CĂRUNTU

Rezumat: Autorul prezintă câteva repere biografice ale unei personalități culturale locale, care a lăsat posterității nu doar scrieri cu caracter folcloric și literar, ci și unele însemnări interesante asupra situației Bucovinei în anii Primului Război Mondial, din care se remarcă relatarea dramei personale după arestarea sa abuzivă de către jandarmeria austriacă și trista experiență trăită în diverse închisori de pe cuprinsul Imperiului Habsburgic.
Cuvinte cheie: Jitariu Procopie, Bucovina, Berchișești, Marele Război

Abstract: The author presents some biographical landmarks of a local cultural personality, who left to posterity not only folklore and literary writings, but also some interesting notes on the situation of Bukovina during the First World War, which shows the story of personal drama lived after his arrest abusive by the Austrian gendarmerie and the sad experience of living in various prisons throughout the Habsburg Empire.
Keywords: Jitariu Procopie, Bukovina, Berchișești, The Great War

Născut în anul 1886, în comuna Berchișești, într-o familie de țărani, Jitariu Procopie[1] a fost una din personalitățile bucovinene ale secolului trecut, care, datorită realizărilor pe diverse planuri, ar merita o mai mare atenție din partea istoriografiei. După ce a urmat, pe parcursul a opt ani, cursurile Gimnaziului Superior Greco-Oriental din Suceava (unde l-a avut coleg pe viitorul avocat Traian Popovici[2]), s-a înscris, în toamna anului 1908, la Facultatea de Teologie din Cernăuți, iar până la izbucnirea Primului Război Mondial, a fost angajat ca pedagog la Internatul de băieți ”Ștefan cel Mare” din Rădăuți[3]. Mai târziu a absolvit Facultatea de Litere și Filozofie din Cernăuți, a fost profesor și inspector școlar. În luna mai 1926, ministrul ”averescan” Dori Popovici[4] îl numea prefect, în locul nepotului său, Traian Popovici, care a primit alte însărcinări[5]. Publicist și folclorist pasionat, a avut o contribuție semnificativă la cercetarea și valorificarea folclorului autentic. În acest sens, este și autorul unei monografii folclorice a satului Berchișești[6]. A mai publicat poezii, scrieri literare în diverse reviste de specialitate, dar mai puțin cunoscut este faptul că a lăsat posterității mai multe volume captivante de ”Amintiri”, care au rămas în manuscris, constituind o veritabilă frescă a epocii pe care a trăit-o. Ca o dovadă că nu a trecut cu totul în uitare, în prezent, se organizează în localitatea sa natală un Festival Folcloric ”Procopie Jitariu – Florin Piersic”.

În cadrul unor însemnări din 26 februarie 1946, Procopie Jitariu face o caracterizare generală a impactului Primei Mari Conflagrații asupra vieții satului românesc bucovinean: ”În august 1914

---

[1] Procopie Jitariu (n. 15 VII 1886, Berchișești – d. 23 VI 1968, București).
[2] Traian Popovici (n. 17X 1892, Ruși-Mănăstioara – d. 4 VI 1946, Fundu Moldovei) – jurist, urmează Gimnaziul Superior Greco-oriental din Suceava (1903-1911) unde este coleg cu Jitariu Procopie, voluntar în armata română, absolvent al Facultății de Drept a Universității din Cernăuți; a primit, post-mortem, ”Medalia celor drepți” de la Institutul *Yad Vashem* (1969).
[3] Prof. Jitariu Procopie, *Amintiri. 1892-1968*, mss. dact., p. 77.
[4] Dorimedont Popovici (n. 10 XII 1873 – d. 1950, Sighet) – om politic, absolvent al Facultății de Drept a Universității din Cernăuți, funcționar la Direcția Generală a Fondului Bisericesc din Bucovina, vicepreședinte al Consiliului Național Român (27 X 1918), membru al Partidului Poporului (1920), parlamentar, ministru de stat (1921; 1926-1927).
[5] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 116.
[6] Idem, *Monografia folclorică a satului Berchișești, județul Suceava*, Editura Litera, București, 1973.

s-a zguduit temelia pământului. Țăranii cu pușca în spate s-au înșirat de-a lungul granițelor pentru țară și împărat […] Războiul însă n-a fost glumă. A răscolit năroadele împărăției ca un taur furios un mușuroi de furnici […] Omenirea, odată cu straiele civile, s-a desbrăcat și de obraz și a izgonit din suflet și mila”[7]. În urma decretării mobilizării, bărbații valizi au plecat să-și facă datoria față de împărat ”lăsând gospodăriile, familia, pământurile pe seama femeilor, bătrânilor și a copiilor”, astfel încât în sat nu a rămas aproape nici o familie fără a avea unul sau mai mulți membri plecați pe front[8]. Împotriva clasei de mijloc, a minorităților și a tinerilor intelectuali, catalogați drept ”iredentiști”, a debutat o serie interminabilă de persecuții și procese pentru ”înaltă trădare”[9]. În această perioadă, Jandarmeria din Bucovina și-a intensificat măsurile represive împotriva celor bănuiți de acte de spionaj sau lipsă de loialitate față de Dubla Monarhie și a elementelor considerate nesigure politic (*wegen Politischen Unzuverlässigkeit*), pe actele acestora apărând faimosul PV (*Politisch Verdächtig*), ”suspect din punct de vedere politic”[10].

Cu puțin timp înainte de izbucnirea războiului, autorul a trecut printr-o experiență traumatizantă de neuitat, cu prilejul unei ”excursii cu ghinion”[11]. Deoarece avea intenția de a angaja un bucătar pentru Internatul din Rădăuți (autorul acestor memorii a fost numit pedagog la internatul Liceului de băieți din Rădăuți, la sfârșitul anului 1913, cu sprijinul directorului acestei instituții, profesorul Calistrat Șotropa)[12], a plecat spre Negrileasa și a ajuns la birtul lui Weibel din Stulpicani, un negustor cu ”mutra strâmbă, ochii de oaie și barba de țap”[13]. Aici, a solicitat câteva ouă de mâncare, timp în care în birt au intrat mai mulți evrei care l-au privit cu suspiciune. În loc de mâncarea comandată, a intrat pe ușă șeful postului de jandarmi, Coclici, o seamă de evrei împreună cu primarul Hutu și directorul școlar Vasilovici. Interogat asupra intențiilor sale, tânărul Procopie a declarat scopul călătoriei sale, dar reprezentantul autorităților a considerat suspectă, la un intelectual, prezența în servietă a unui creion și a câtorva hârtii necesare culegerii de folclor. Deoarece nu avea nicio legitimație asupra sa, care, în acea perioadă, nici nu era necesară, iar cei prezenți au refuzat să-l recunoască, cu toate că îl cunoșteau, la fel ca multe alte persoane din Stulpicani, a fost arestat pe baza unui proces-verbal care nici măcar nu i-a fost prezentat. La ieșirea din cârciumă era o veritabilă adunare formată mai ale din evrei, ”amestecată cu câțiva goimi”, veniți special pentru ”ca să vadă un spion”[14]. Singura consolare a autorului amintirilor este că a scăpat, pentru moment, fără eventuale corecții fizice. Peste câteva luni, într-un raport din 9 decembrie 1914, guvernatorul rus al Bucovinei, S. Evreinov, era nevoit să recunoască faptul că, ”maltratările și violențele asupra locuitorilor ortodocși din partea evreilor care, în această privință, chiar și în opinia iudofililor locali, au întrecut măsura”[15]. De la Stulpicani a fost dus cu o căruță până la Frasin, iar de acolo, cu trenul, până la Suceava, unde a fost încarcerat în beciul Primăriei și a adormit pe un pat de fier fără saltea. A doua zi, însoțit de același jandarm, a fost transportat la Cernăuți unde a fost închis în beciul Jandarmeriei. Șeful acesteia (posibil, colonelul Eduard Fischer[16], n.n.), l-a ”dăscălit aspru”

---

[7] Idem, *Amintiri. 1892-1968*, p. 44.
[8] *Ibidem*, p. 85.
[9] Vezi Oscar Jászi, *The Dissolution of The Habsburg Monarchy*, Chicago, 1929, p. 15.
[10] Ion Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii. 1918*, Cernăuți, 1938, p. 128; vezi și Volodimir Sapolovskyj, *Activitatea structurilor de forță austriece în Bucovina în condițiile ”stării excepționale”* (*1914-1918*), în ”Analele Bucovinei”, Nr. 2, Anul XIII, Rădăuți-București, 2006, p. 619 și urm.
[11] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 79.
[12] *Ibidem*, p. 189.
[13] *Ibidem*, p. 79.
[14] *Ibidem*, p. 80.
[15] Volodimir Sapolovskyj, *op. cit.*, p. 622.
[16] Eduard Fischer (18 I 1862, n. Carapciu pe Ceremuș – d. 23 VI 1935, Viena) – general, publicist, comandant al Jandarmeriei din Bucovina, *Doctor Honoris Causa* al Universității din Cernăuți; în timpul războiului a patronat represiunea împotriva adversarilor reali sau presupuși ai Monarhiei Habsburgice (vezi Ilie Nuțu, *Jandarmeria austriacă în Bucovina* (*1850-1918*), Suceava, 2012, p. 94 și urm.

și i-a citit acuzațiile din actul întocmit la Stulpicani, în care se specifica faptul că era în legătură cu preotul din Negrilească, dr. Ilie Păsăilă[17], desemnat într-un document al Siguranței Române drept un ”om foarte cinstit și român iridentist”[18], membru al Ligii Culturale conduse de N. Iorga, care urmărea unirea tuturor provinciilor românești cu Vechiul Regat[19]. De aici a fost mutat în scurt timp în arestul Curții Marțiale, de unde a asistat la manifestația de entuziasm prilejuită de intrarea în război contra Rusiei, care a făcut ca ferestrele să fie zguduite de imnul imperial *Gott erhalte!* Datorită, cel mai probabil, pericolului unei invazii militare, Jitariu Pricopie nu a fost adus în fața unei instanțe locale, fiind anunțat de șeful arestului că va fi transportat cu trenul la Viena, pentru ca ”să mi se dea răsplata care mi se cuvine”[20]. Din gara Cernăuți, alături de alți arestați, un elev și trei militari, a pornit escortat de zece soldați veterani, ”țărani îmbrăcați militărește”, în frunte cu caporalul Bucluc, un individ gras și negricios, de profesie comerciant de haine vechi în Suceava. La sosirea în Gara din Viena, comandantul escortei a anunțat triumfător că a adus un grup de spioni (”*Spionen aus dem Osten der Monarchi*[*e*]!”), astfel încât cei prezenți s-au repezit la prizonieri ”ca să ne sfârtece în bucăți: ne scuipă, ne dă ghionturi și ne bate cu pietre”[21]. În mod neașteptat, au fost salvați de pericolul de a fi linșați de un sergent de stradă, care i-a adăpostit într-un gang subteran, nu de către garda proprie, care era ”ca și inexistentă”. Grupul a fost despărțit în urma trierii de către organele de poliție, Jitariu Pricopie fiind cazat în arestul militar de pe Str. Lerchengasse, unde s-a bucurat de condiții deosebite, ”ca în cel mai de seamă hotel”, cu trei mese consistente, spre deosebire de arestul din Cernăuți, unde a fost ținut ”cu lături”[22]. Colegii din arest, reținuți în acele zile de psihoză generală legată de presupuși spioni și trădători, amintesc de scene memorabile din opera lui Jaroslav Hašek, ”Peripețiile bravului soldat Švejk”. Aceștia erau următorii: un rus cu ”alură de boier”, un pictor vienez supraponderal, care se autoînvinovățea continuu exclamând *Diese Dummköpfe!*, un sârb care ”prorocea moartea Austriei”, un tânăr evreu ce se recomanda ca fiind englez și ”visa împărăția comunismului”, iar ultimul era un preot ceh, care ”nu putea înghiți pe nemți”[23].

În scurt timp, fostul grup de arestați de la Cernăuți a fost refăcut și, sub escorta unui soldat austriac, a plecat cu trenul spre Přemysl (unde au făcut o scurtă escală), pentru a ajunge în cele din urmă, la Lemberg (Lvov). Orașul, aflat în apropierea frontului, era cuprins în acele zile de febra evacuării în fața ofensivei rusești. Pe bulevardele largi, treceau coloane numeroase cu muniții, provizii, vehicule încărcate cu răniți, în timp ce, ”noi, deținuții, pășeam înșirați unul după altul de ambele părți ale convoiului”. Locuitorii mahalalelor i-au întâmpinat cu aceeași ostilitate ca la Viena, astfel încât, în urma tirului intens cu pietre la care au fost supuși, Procopie Jitariu a rămas cu ”o pecete în ceafă, o amintire concretă, neștearsă”[24]. Trenul cu refugiați și arestați a trecut munții în Ungaria, ajungând la Baia de Criș. De aici, împreună cu câțiva preoți catolici, a fost transportat la Miskolc, unde este încarcerat într-o celulă a fortăreței, neîncălzită, cu toate că deja sosise iarna, care avea paie pe jos în loc de paturi, iar hrana oferită ”era pe sponci și rea”[25]. La data de 2 ianuarie 1915, a reușit să trimită o scrisoare ”Scumpilor și dragilor părinți”, prin care le confirma că nu știe

---

[17] În legătură cu arestarea abuzivă și maltratările la care a fost supus acesta, alături de alți preoți din Bucovina, printre care: Christofor Iliuț din Fundul Moldovei, Mihalcea din Iacobeni, Dimitrie Brăilean din Frumosul, Isidor Pașcan din Valea Seacă ș.a., vezi Nicolae Coman, *Martiriul Bucovinei* (*1914-1915*), București,1915, p. 126 și urm.; Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului. Temnițe și lagăre*, vol. II, București, 1940, p. 69 și urm.
[18] Ion Varta, *Bătălia pentru Bucovina în ajunul Unirii cu România* (*1913-1917*), Chișinău, 2008, p. 162.
[19] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 80-81.
[20] *Ibidem*, p. 81.
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem*, p. 81-82.
[23] *Ibidem.*
[24] *Ibidem*, p. 83.
[25] *Ibidem.*

când va fi eliberat, dar este sănătos, convins de nevinovăția sa și de faptul că aceste grele suferințe prin care trece, ”trebuie să le primească toate și să mulțumească lui Dumnezeu atât pentru darurile cele bune și plăcute căci și pentru încercările cele aspre și amare”[26]. Tânărul Procopie Jitariu a beneficiat de nesperata șansă să fie judecat de un român bucovinean, Constantin Nastase[27], originar din Rădăuți, în acel moment ofițer în armata austriacă, fostul său partener în organizarea unor manifestații teatrale la Casa Germană din localitate. În consecință, era achitat, primind și un mic sprijin financiar din partea acestuia. În scurt timp, a reușit să plece cu trenul spre Cluj, dar, pe traseu, nu a fost primit în sălile de așteptare, stârnind oprobiul călătorilor, în condițiile în care, după propria mărturisire, ”miroseam mai rău decât un closet înfundat”[28]. După declanșarea ofensivei rusești, care a avut ca urmare ocuparea zonei nordice a Bucovinei, în capitala Ardealului, se găseau în refugiu numeroși cunoscuți, printre care profesorul universitar Octavian Isopescu[29], mitropolitul Vladimir Repta[30], ”oprit într-o cameră de hotel”, de la care a primit recomandarea să-l contacteze pe guvernatorul Bucovinei, Rudolf Meran[31]. Acesta din urmă l-a primit cu amabilitate și i-a pus la dispoziție suma de 200 de coroane pentru a se putea reîntoarce acasă. Deoarece căile de acces spre Bucovina erau închise transporturilor civile, a apelat la conducătorul unei coloane de căruțe militare, reușind să ajungă la Vatra Dornei, ascuns într-un butoi gol, în condițiile în care: ”Era un pui de ger de mă lingeau iepurii”[32]. Astfel, aproape un an de zile, autorul acestor amintiri s-a aflat sub umbra ”spânzurătorilor patriotice ale împărăției”, deoarece a avut ”îndrăzneala trădătoare de patrie de a vorbi românește într-un local public din Stulpicani”[33].

Ajuns la Berchișești, în martie 1915, a găsit o atmosferă ostilă legată de brusca și îndelungata sa dispariție. Cele mai multe zvonuri răuvoitoare îl prezentau ca fiind, foarte probabil, ”plătit de cineva pentru scopuri secrete” sau chiar trecut direct în tabăra inamică, deoarece ar fi ascuns ”secretele Împărăției” într-un baston și ar fi zburat pentru a le preda unor ofițeri străini[34]. Pentru a consolida aceste zvonuri, cu prilejul anunțurilor oficiale care se făceau în curtea Primăriei în fiecare duminică în legătură cu necesitățile războiului, jandarmul Sidamer a anunțat că: ”Lui Jitariu Procopie din Berchișești, fiindcă nu s-a purtat cum trebuie, i s-a făcut felul!”[35]. Aici, pe tot parcursul războiului, tânărul intelectual bucovinean a încercat să se piardă, anonim, în rândurile

---

[26] *Ibidem*, p. 197.

[27] Constantin Nastasi – avocat, președintele Consiliului Național Român din Rădăuți, calitate în care a solicitat, la 6 noiembrie 1918, intervenția armatei române în Bucovina; vezi Mihai-Aurelian Căruntu, *Unirea Bucovinei cu România* (*1918*). *Aspecte geopolitice și militare*, Suceava, 2018, p. 161-162.

[28] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 84.

[29] Silvestru Octavian Isopescu (n. 23 XII 1878, Suceava – d. 30 VIII 1922, Iași) – doctor în teologie, orientalist, docent la Facultatea de Teologie din Cernăuți (1908-1918), preot militar în timpul Primului Război Mondial.

[30] Vladimir, Cavaler de Repta, (n. 25 XII 1841, Bănila pe Ceremuș – d. 24 IV 1926, Cernăuți), profesor pentru studiul biblic și exegeza Noului Testament, decan al Facultății de Teologie, rector al Universității din Cernăuți (1883-1884), episcop de Rădăuți (1898), mitropolit al Bucovinei și Dalmației din 1902, vicepreședinte al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina; este anchetat de autoritățile habsburgice deoarece a fost nevoit să-l pomenească, în timpul ocupației rusești, cu prilejul slujbelor religioase, pe Țarul Nicolae; în august 1918 a fost îndepărtat de la conducerea Arhidiecezei Bucovinei (vezi Grigore N. Popescu, *op. cit.,* p. 73-74).

[31] Rudolf Johann Franz, Graf von Meran (n. 9 XII 1872, Graz – d. 17 IX 1959, Salzburg) – văr al împăratului Franz Joseph, jurist, înalt funcționar public; guvernator al Ducatului Bucovina (15 I 1912 – 15 XII 1916); la începutul războiului, sub semnătura sa, apar diverse ordonanțe care prevedeau pedeapsa capitală, inclusiv pentru delicte presupuse (vezi Ordonanța din 14 septembrie 1914, în Teodor Balan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul Războiului Mondial. 1914-1918*, Cernăuți, 1923, p. 67).

[32] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 84.

[33] *Ibidem*, p. 246.

[34] *Ibidem*, p. 85.

[35] *Ibidem*, p. 86.

simplilor țărani, pentru a se putea bucura de ceea ce el numea, ”o libertate absolută”[36]. Nu aceeași atitudine au avut-o alți români din generația sa, printre care Traian Popovici, fostul său coleg de gimnaziu, care s-a înrolat voluntar în armata Vechiului Regat, pentru a lupta în vederea realizării idealului național[37]. Acesta, veteran al luptei sângeroase de la Cireșoaia[38], a apărut pe neașteptate la Berchișești, după armistițiul din toamna anului 1917, călare și îmbrăcat în uniformă de sublocotenent[39]. La data de 9 august 1915, Jitariu Procopie nota câteva ”noutăți mondiale” legate de situația generală de pe Frontul de Răsărit: ”Varșovia a căzut, Ivangorodul, și el și-a deschis de nevoie porțile în fața oștirilor biruitoare ale germanilor și austriecilor”[40]. Autoizolat în propria lume interioară, era decepționat de situația creată de Războiul Mondial și, intuind scopurile acestuia, consemna, în 11 decembrie, că ”toate popoarele care locuiesc pe fața pământului larg de la Marea înghețată până la Mediterana și de la Oceanul Atlantic până la cel Pacific s-a sculat un popor asupra altuia voind să tragă fiecare oghialul de pe vecinul său, să se învelească el mai comod”[41]. Doi ani mai târziu, la 18 iunie 1917, într-o notă intitulată *Wer zuletzt lacht, lacht am besten* (”Cine râde la urmă, râde mai bine”), deplângea soarta națiunilor europene silite să lupte în tabere dușmane, dar era convins de faptul că sângele vărsat pe toate teatrele de operații ”este cea mai măreață jertfă din câte a adus neamul meu ideii naționale românești”[42]. În scurt timp însă veștile care soseau de pe front, trecute în mod evident prin filtrul cenzurii, erau mai mult decât demoralizante, deoarece păreau total potrivnice cauzei naționale. Astfel, Puterile Centrale au luat Tarnopolul, rușii se retrăgeau din Câmpulung, iar germanii au rupt frontul românesc de la Tg. Ocna[43].

Autorul acestor amintiri remarcă faptul că necesitățile războiului au determinat ca oameni cu meserii bine definite să se ocupe acum cu lucruri total diferite: ”pe preot l-a făcut negustor, pe învățător bucătar, pe ciobotar, dulgher, pe dulgher călău, pe hingher, păzitor al liniștei publice, pe judecător săpător de tranșee, pe inginer medic, pe medic general […]”. Situația cea mai favorabilă o dețineau acum membrii Jandarmeriei austriece: ”De voiești să mergi până în satul din apropiere sau până la oraș trebuie să ai încuviințarea jandarmului”, ce nu ezita să bage la închisoare femeile care vindeau la târg produse agricole cu prețul care depășea pe cel maximal[44]. Zvonurile îngrijorătoare legate de poliția politică exercitată de aceștia stârneau îngrijorarea locuitorilor din Bucovina. Lui Jitariu Procopie îi era, totuși, greu să creadă că preotul Gribovschi din Capu Câmpului ar fi fost arestat pentru anumite declarații, în condițiile în care era cunoscut drept ”un înfocat patriot austriac”[45]. Cu toate acestea, în perioada ocupației rusești, numeroase persoane așteptau revenirea jandarmeriei austriece ”cu acea ardoare, cum era așteptată în Palestina venirea lui Mesia”[46]. Cu toate că recolta anului 1915 a fost bună, oamenii din sat erau convinși că războiul este departe de a se încheia și ”văd în toate cele semnul unor vremi și mai apocaliptice”[47]. Vechiul Regat, aflat în

---

[36] *Ibidem*, p. 88.
[37] Despre problema voluntarilor bucovineni vezi D. Vatamaniuc, *Voluntarii bucovineni în războiul pentru întregirea ţării*, în „Analele Bucovinei”, București, An I, Nr. 1/1994; Anghel Popa, *Între fronturi. Bucovineni în România Primului Război Mondial*, Câmpulung Moldovenesc, 1998.
[38] Vezi Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, Ed. a II-a, vol. II, București, f.a., p. 609-614.
[39] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 88-89. În legătură cu contextul intervenției armatei române în sudul Bucovinei vezi Mihai-Aurelian Căruntu, *Ideologie și structuri bolșevice în Bucovina și în județul Suceava* (*1917-1918*), în „Suceava”, XLI, Suceava, 2014, p. 209 și urm.
[40] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 147.
[41] *Ibidem*, p. 151.
[42] *Ibidem*, p. 204.
[43] *Ibidem*, p. 232.
[44] *Ibidem*, p. 150-151.
[45] *Ibidem*, p. 197.
[46] *Ibidem*, p. 213.
[47] *Ibidem*, p. 172.

perioada neutralității, continua să aprovizioneze cu produse agroalimentare Austria, autorul reușind să numere pe drumul care urma cursul apei Moldovei, în decurs de o oră, nu mai puțin de 160 de căruțe încărcate cu porumb, ovăz, făină de grâu și o întreagă cireadă cu 100 de bovine[48].

Anii 1917 și 1918 au fost cruciali, prin evenimentele militare și politice, pentru reconfigurarea raporturilor dintre beligeranți. Masarea de trupe în Bucovina anunța noi bătălii pe Frontul de Răsărit. Sosirea, la sfârșitul lunii aprilie 1917, a trupelor ruse a constituit un eveniment care nu putea să treacă neconsemnat. Pe ulițele satului, în prag de seară, pe drumul spre Corlata, apar ”grupuri de soldați înveșmântați în haine mohorâte trag la cotiuge încărcate, unele cu ciobote vechi, altele cu haine de iarnă, cu cojoace, cu pantaloni căptușiți cu lână, cu cușme, cu unelte de covălie”, pentru ca în scurt timp să sosească și un întreg regiment de cavalerie, ”de întunecă omătul de pe marginea drumului”, tulburând liniștea patriarhală a localității[49]. Pentru copiii din sat, rușii par ”mulți câți nisipul Moldovei” și provoacă îngrijorare, deoarece, foarte probabil, ”au să mănânce tot ce biata mai avem”[50]. La 19 iunie 1917, nota faptul că nu mai puțin de patru mii de husari ruși și două mii de cai au fost cantonați în Berchișești, unde ”au cântat pe ulițele satului meu două luni de zile, au dormit câte patruzeci la un loc în casele vechi și pline de copii și de femei lipsite de brațul ocrotitor al bărbaților și al taților duși să moară pentru împărat și țară”[51]. Jitariu Procopie a avut prilejul de a cunoaște acum un german din armata rusă, analfabet, dar mulțumit de situația materială înfloritoare din Siberia, unde de ”sate nemțești e plin pământul”, ținut aspru, de care nu s-ar despărți cu niciun chip[52]. Plecarea acestora din localitate a lăsat și unele regrete, cu toate că ”oastea rusă i-a reqiurat (rechiziționat – n.n.) aproape tot iernaticul, toate vitele de muncă”. Potrivit unei sătence, care avea bărbatul pe front, rușii ”oameni răi n-au fost”, deoarece au făcut toate treburile din gospodăria unde erau cazați, iar cu copii gazdei se jucau, ”îi îmbrăcau soldățește și cum le intrau în toate voile, îi îndopau cu ceai”[53]. Trupele ruse republicane au continuat să fie încartiruite în localitate, astfel încât rechizițiile erau ”în floare” la sfârșitul lui noiembrie 1917. Familia Jitariu avea două vaci, șase oi și un porc (”mascur”), astfel încât a fost nevoită să ia măsuri pentru a-și proteja avutul, cu toate că rechizițiile se făceau cu plată. Vitele au fost duse la o moară de la Stoineasa, două oi, la o rudă din Măzănăești, iar porcul a fost ascuns sub niște paie în șură, unde a fost însă descoperit. Pierderile economice în urma rechizițiilor nu s-au oprit aici, astfel încât autorul menționa: ”Și din iritări în iritări, din pagubă în pagubă, din silnicii în silnicii am dat în gălbinare”[54].

Armistițiul care a intrat în vigoare pe Frontul din Răsărit, de la Marea Baltică la Marea Neagră, în data de 4/17 decembrie 1917[55], a produs incidente neașteptate între aliați. Astfel, la 23 decembrie 1917, Jitariu Procopie nota: ”În Austria, în Câmpulung nemții descarcă canoanele în austrieci și austriecii le răsplătesc pentru această amabilitate, la fel”, deoarece primii se consideră încă în stare de război. Armata rusă republicană trece prin noi transformări în urma cărora apar regimente constituite pe criteriul național. Autorul nu își ascundea satisfacția, când a văzut că militarii polonezi ”purtau pe frunte insigniile Poloniei”, în timp ce culorile naționale purtate de ucraineni le dădeau acestora ”aspectul unor boi îngrășați”. Cu prilejul trecerii prin Suceava, observă un intens comerț practicat de soldații ruși, care ofereau spre vânzare diverse obiecte de îmbrăcăminte sau animale cu origine dubioasă: ”Obiecte de la țărani luate și la țărani date și toate

---

[48] *Ibidem*, p. 173. Eduard Fischer a patronat comerțul legal, dar și cel clandestin, cu produse alimentare aduse din Vechiul Regat; vezi Mihai-Aurelian Căruntu, *Aspecte legate de asigurarea cu alimente a populației din Bucovina în timpul Primei Conflagrații Mondiale,* în „Suceava”, XLII, Suceava, 2015, p. 113 și urm.
[49] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 208.
[50] *Ibidem*.
[51] *Ibidem*, p. 205.
[52] *Ibidem*, p. 214.
[53] *Ibidem*, p. 206-207.
[54] *Ibidem*, p. 220-223.
[55] John W. Wheller-Bennett, *Brest-Litovsk. The forgotten Peace. March 1918*, London, 1938, p. 379.

furate”[56]. În aceste condiții, retragerea rușilor, ”ca o turmă ce se înspăimântă”, la începutul lui ianuarie 1918[57], a fost o veste primită cu bucurie de localnici, care au privit sutele de atelaje ce treceau pe drumul care făcea legătura cu România. Nu același sentiment îl provocau condițiile impuse prin viitorul tratat de pace, care se anunța deosebit de dur pentru Vechiul Regat: ”Bucovina nemților, marginile Moldovei ale ungurilor, tot ale ungurilor sub controlul nemților părțile cele mai bogate ale Munteniei; Dobrogea a bulgarilor, a rușilor Basarabia, a românilor durerea nesfârșită de aș ridica capul palid de sub haturile pustiite ale Moldovei ciuntite pentru vecii vecilor”[58]. Din nefericire, în amintirile lui Jitariu Procopie, atât de generoase în privința oferirii unor informații cu caracter politico-militar din perioada Marelui Război, nu sunt menționate și evenimentele din toamna anului 1918, care au dus, în cele din urmă, la Unirea Bucovinei cu România.

Procopie Jitariu îmbrăcat cu hainele purtate în perioada arestului (1914-1915)

[56] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 227-228.
[57] În legătură cu ciocnirile care au avut loc cu această ocazie vezi: Kirițescu, Constantin, *op. cit.*, vol. III, București, f. a., p. 33 și urm.;
[58] Prof. Jitariu Procopie, *op. cit*., p. 232; vezi și Mihai-Aurelian Căruntu, *Unirea Bucovinei cu România*…, p. 59-61.

TENSIUNILE DINTRE TRUPELE ROMÂNEȘTI ȘI CELE RUSEŞTI AFLATE PE FRONTUL DIN MOLDOVA (1917-1918)

Costin SCURTU

Rezumat: România traversa o situaţie greu de rezolvat din toate punctele de vedere la sfârșitul anului 1917, izolată de aliaţii ei, a fost nevoită să accepte condiţiile armistiţiului impus de Puterile Centrale. Informaţiile despre activitatea de destrămare a armatei ruse, alarmau conducerea politică şi militară română. La întrunirile revoluţionare, ruşii îndemnau „populaţia noastră la revoltă, la uciderea tuturor conducătorilor noştri şi la detronarea dinastiei". În luna octombrie 1917, la Iaşi s-au făcut mai multe planuri în care unităţile româneşti urmau să înlocuiască toate unităţile ruseşti. În decembrie 1917, Marele Cartier General român şi, ulterior, comandamentele celor 8 zone, nou create în Moldova, au emis ordine circulare scrise în limbile română şi rusă, sub formă de foaie volantă, pentru a combate anarhia şi vandalismul trupelor ruseşti. Trupele ruse din corpurile 18 şi 40 armată au încercat să forţeze trecerea spre nord prin localitatea Siret, dar s-au lovit în zona Mihăileni-Terebleşti de opoziţia regimentelor 34 infanterie şi 9 vânători, care beneficiind de sprijinul artileriei, au respins atacul rus. Ca urmare, Corpul 18 rus s-a predate austriecilor, iar forţele Corpului 40 rus au acceptat să fie dezarmate de unităţile române. În luna februarie 1918, reperezentanţii armatei române făceau publică informaţia că „armata rusă nu mai există".

Cuvinte cheie: Armata română, Armata țaristă, Primul Război Mondial, Bucovina, Divizia 9 infanterie dobrogeană

Abstract: Romania experienced a difficult time during 1917. Being isolated from its allies, Romania was forced to accept all the terms of the truce which was imposed by the Central Forces. The information on the dissolution of the Russian army had become a major concern for the Romanian political and military leadership. During their revolutionary gatherings, the Russians" encouraged our population to protest, to kill all our leaders and to dethrone the dinasty." During October 1917, in Jassy several plans were made in regards to the replacement of the Russian army by the Romanian army. In December 1917, the Romanian Headquarters and later on all those 8 newly created areas in Moldavia, emitted under the form of flyers of written Romanian and Russian orders aimed at supressing the anarchy and vandalism of the Russian army. The Russian troops from the 18th and 40th Army Corps tried to force the passage northwards through Siret yet in Mihaileni-Tereblesti they faced the opposition of the regiments 34 infantry and 9 hunters that defeated the Russian attack. Consequently, the 18th Russian group of soldiers surrendered to the Austrians whereas the 40th Russian group of soldiers accepted to be disarmed by the Romanian troops. During the month of February 1918, the representatives of the Romanian army issued a public statement that "the Russian army no longer existed."

Keywords: Romanian army, Tsarist army, the First World War, Bukovina, 9th infantry division from Dobrogea

Românii erau foarte nemulţumiţi de performanţele slabe ale unităţilor ruseşti în bătălia pentru apărarea Moldovei. „Ruşii au jefuit ţara şi acum nu mai vor să lupte", declara un prizonier român interogat de inamic german[1]. Generalul Constantin Prezan, comandantul Marelui Cartier General atrăgea atenţia între cele două armate române, că nu sunt indicate „[…] judecăţi ofensatoare la adresa armatei ruse […], numai Corpurile 7 şi 8 au avut aproape treizeci de mii de morţi şi răniţi […], nu sunt spre binele ţării noastre, căci vor avea ca efect răcirea sentimentelor aliaţilor noştri faţă de noi şi slăbirea legăturilor de camaraderie în luptă, ca şi solidaritatea care ar trebui să ne unească, mintea şi spiritual"[2].

[1] Glenn E. Torry, *Armata revoluţionară rusă şi România, 1917*, Bucureşti, Editura Militară, 2005, p. 68.

[2] Arhivele Militare Române, (se va cita A.M.R.), fond M.C.G., Şcerbacev către Prezan, 20 septembrie; Dosarul Grigorescu, M.C.G. către Armata 2 şi Şcerbacev, 25 august. Apud Glenn E.Torry, *op. cit.*, pp. 68-69.

Avântul propagandei revoluţiei ruse nu a mai putut să fie oprit în rândurile militarilor ruşi. După căderea generalului Lev Kornilov, comandantul Frontului de sud-vest rus, generalul Dmitri Şcerbacev şi-a declarat loialitatea faţă de Guvernul provizoriu rus. În Moldova, s-a ajuns la conflicte deschise între ofiţeri superiori şi militari, între ofiţeri şi comitetele de militari de rang superior. Guvernul provizoriu şi consiliile superioare şi-au pierdut credibilitatea, iar bolşevicii au avut de câştigat[3]. Soldaţii ruşi maximalişti, în anul 1917 şi la începutul anului 1918, au fost dirijaţi de autorităţile bolşevice de la Petrograd, prin intermediul reprezentanţilor (comisarilor) lor din Basarabia şi Odessa. Mai multe comandamente de armate, corpuri şi divizii au fost înlocuite de comisarii maximalişti, sau de teamă diferire comandamente executau ordinele acestora[4]. La 10/23 decembrie 1917, maiorul Christea Vasiliescu, ataşat militar pe lângă comandamentul rus de la Moghilev, raporta Marelui Cartier General român, că: „Fiecare unitate face ce vrea şi de aceea, în viitor, cooperarea cu armatele rusă şi ucraineană trebuie exclusă”[5].

Informaţiile despre activitatea de destrămare a armatei ruse, alarmau conducerea politică şi militară română. La întrunirile revoluţionare, ruşii îndemnau „populaţia noastră la revoltă, la uciderea tuturor conducătorilor noştri şi la detronarea dinastiei”. Trupele ruse sunt conduse de simpli soldaţi, deoarece ofiţerii au părăsit frontul românesc. „Sate întregi româneşti au fost pustiite”. „Aceste trupe trebuie dezarmate”. Ca atare s-a ajuns la lupte deschise între militarii români şi ruşi[6].

Locotenent - colonelul Ion Antonescu, care îndeplinea funcţia de şef al Biroului 2 operaţii al Marelui Cartier General, a primit ordinul de a găsi o rezolvare la aceste mari probleme. În consecinţă, soluţia propusă de el, era dezarmarea tuturor trupelor ruseşti aflate pe teritoriul românesc, care părăseau frontul, precum şi luarea de măsuri pentru a se asigura securitatea şi circulaţia normală pe căile ferate. Situaţia era complicată şi pentru că România nu mai avea suficiente alimente „nici pentru nevoile ei”[7].

România traversa o situaţie greu de rezolvat din toate punctele de vedere, pe care feldmareşalul August von Mackensen a exprimat-o sugestiv: „o divizie [rusească] rămâne total pasivă, alta negociază, o a treia execută foc, iar o a patra luptă şi soldaţii se împuşcă între ei. Românii nu ştiu cum să iasă din această dilemă”[8]. În luna octombrie 1917, la Iaşi s-au făcut mai multe planuri în care unităţile româneşti urmau să înlocuiască toate unităţile ruseşti.

În partea de nord a Moldovei, generalul Alexandru Averescu l-a însărcinat pe un comandantul de brigadă, colonelul Romulus Scărişoreanu[9] cu formarea unui grup special, numit „Grupul Tazlău”, pentru recunoaşterea celor mai nesigure sectoare ruseşti şi asigurarea sprijinirii acestora în eventualiatea unui atac inamic[10].

Măsurile luate de partea română pe fondul ascensiunii liderului bolşevic, Vladimir Ilici Lenin şi apelului acestuia pentru pace[11], se dovesc eficiente pentru că statul român aflat în Moldova

---

[3] Allan Wildman, *The end of the Russian army*, vol. II, Priceton, 1980, pp. 221-225. Apud. Glenn E.Torry, *op. cit.*, pp. 72-73.

[4] Marin C. Stănescu, *Armata română şi Unirea Basarabiei şi Bucovinei cu România*, 1917-1919, Constanţa, Editura Ex Ponto, 1999, pp. 37-39.

[5] *Ibidem*.

[6] A.M.R., fond Marele Stat Major, (se va cita M.St.M.), Servicul Studii Istorice, dosar nr. 135, f. 56.

[7] A.M.R., fond Armata a 2-a, dosar nr. 4, f. 79 - 153.

[8] Wolfagang Foerster, *Mackensen: Briefe und Aufzeichunugen*, Leipzig, 1938. Apud. Glenn E. Torzzy, *op. cit.*, p. 78.

[9] Colonelul Romului Scărişoreanu era fratele generalului Constantin Scărişoreanu, comandantul Diviziei 9 infanterie.

[10] Glenn E.Torry, *op. cit.*, p. 79.

[11] Decretul asupra păcii, emis la cel de-al doilea Congres al sovietelor de deputaţi, la 12-13 (25-26) octombrie 1917, prin care guvernul bolşevic deschidea calea negocierilor pentru semnarea armistiţiului, care au demarat la 20 noiembrie/3 decembrie, după ce generalissimul Krînlenco aunuţase suspendarea ostilităţilor pe întreg frontul de la Marea Baltică la Marea Neagră. Vezi Colonel dr. Vasile Popa, *„Defecţiunea” rusă. Documente diplomatice şi militare inedite*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, An. IX, nr. 1-4 (31-34) 2006, p. 35.

se confrunta cu o retragere masivă a armatelor ruse de pe frontul românesc. Puterea sovietelor instaurată în Rusia, în octombrie 1917, a încheiat pace separată cu Puterile Centrale, prin Tratatul de la Brest-Litovsk, la 20 noiembrie/3 decembrie 1917[12]. Ofiţerii francezi de pe frontul românesc au recunoscut „că amestecul infanteriei şi artileriei ruseşti şi româneşti ne silea - scria în jurnalul său, Nicolae Iorga, n.n. - să intrăm şi noi în armistiţiu. Se spune că pe alocuri ruşii lasă în mâinile a lor noştri tunuri şi cai pleacă, cu ofiţerii în frunte”[13]. România rămasă singură, izolată de aliaţii ei, a fost nevoită să accepte condiţiile armistiţiului impus de Puterile Centrale, la 26 noiembrie/9 decembrie 1917. Misiunea delegaţiei româneşti era „să încheie armistiţiul, pe acelaşi baze ca armata rusă, fără a se angaja câtuşi de puţin în vederea păcii”[14]. Pentru a desăvârşi izolarea României şi de a se asigura sursa de cereale şi materii prime, Puterile Centrale, la 10 ianuarie 1918, „au recunoscut Ucraina ca stat independent şi că a fost admisă să ia parte la conferinţa de la Paris”[15].

Pentru dobrogeni era o perioadă încărcată de dramatism, desfăşurată de-a lungul negocierilor de armistiţiu şi de încheierea păcii cu Puterile Centrale. O delegaţie de deputaţi dobrogeni, în frunte cu I.N. Roman, Roşculeţ, primar la Mangalia, au fost la primul ministru Alexandru Marghiloman. „El crede - scria Nicolae Iorga, la 2 mai 1918, n.n. - Dobrogea pierdută definitiv. Ei nu vor putea rămâne sub bulgari, aşa cum îi cunoaşte el. Să zăborească vânzarea averii lor numai pentru a nu lua preţuri prea mici, în grabă. O întoarcere a vechii stări de lucruri nu se poate decât prin minune. El nu crede în minuni. Cei ce au crezut în ele au dus Ţara la dezastru. Dar recunoaşte că o minune a fost dărâmarea Rusiei”[16].

La 23 noiembrie/6 decembrie 1917, Divizia 9 infanterie dobrogeană a primit ordinul de a se concentra în interiorul şi în jurul oraşului Iaşi. În vechea capitală a Moldovei, ostaşii dobrogeni aveau să fie implicaţi într-un incident, care va fi exploatat de către bolşevici, la începutul anului 1918. V.I. Lenin a trimis în Moldova pe comisarul Simion Grigorievici Roşal. Acesta avea misiunea de destitui, aresta, executa pe generalul Şcerbacev, „declarat duşman al poporului”, asasinarea regelui Ferdinand, pentru măsurile luate de Marele Cartier General român, arestarea guvernului român, trecerea tuturor trupelor ruse din România sub comanda bolşevicilor, precum şi înfăptuirea revoluţiei în România. În noaptea de 8-9 (21-22) decembrie, comisarul Roşal a ajuns la Iaşi şi a fost primit acasă la Şerbacev.

Colonelul Gh. Rasoviceanu, comandantul Regimentului 9 vânători[17] a relatat lui Nicolae Iorga derularea faptelor petrecute în casa generalului Şcerbacev. „În locul unei delegaţii restrânse - nota în jurnalul său Nicolae Iorga, n.n. -, un grup de douăzeci s-a prezentat la comandamentul suprem. Când acesta - generalul Şerbacev, n.n. - i-a spus lui Conov că nu-l recunoaşte ca şef al frontului şi i-a cerut ceva scris, Conov a scos revolverul. Îndată au intrat cazacii. De afară au năvălit vânătorii - din Regimentul 9 vânători din organica Diviziei 9 infanterie, n.n -, şi doi dintre ei s-au înfipt de pază la uşă, după care au urmat cele ştiute”[18]. Pentru restabilirea ordinii la Iaşi au fost destinate regimentele 9 şi 10 vânători, două batalioane din Regimentul 1 grăniceri. Grupurile ruse au fost atacate convergent, încercuite şi obligate să se predea. După ce au fost dezarmate, trupele

[12] Sovietul de la Petrograd propunea pentru România: reintegrarea în frontierele sale; statul român să acorde drepturi politice evreilor; Dobrogea să fie declarată autonomă; Să se asigure neutralitatea mărilor şi a canalelor Suez şi Panama. Germania era mulţumită de „propunerile de pace” ruseşti. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, Vol. II, România şi situaţia externă, 1912-1921, Bucureşti, 1994, p. 261.
[13] N. Iorga, Memorii. *Însemări zilnice (maiu 1917-mart.1920). Războiul naţional. Lupta pentru o nouă viaţă politică*, Vol. I, Editura „Naţională” S. Ciornei, f. a., p. 186.
[14] I.G. Duca, *Memorii*, vol. III, Bucureşti, 1992, p. 21.
[15] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, Vol. III, Bucureşti, 1994, p. 60.
[16] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 366.
[17] În Regimentul 9 vânători a fost combatant şi Petru Iorga, fiul lui Nicolae Iorga. Astfel, de la fiul lui şi de la comandantul regimentului de vânători dobrogean, Nicolae Iorga a aflat despre evenimentele la care au participat ostaşii dobrogeni în anii 1917-1919.
[18] N. Iorga, *op. cit.*, p. 200.

ruse din zona Iaşi au fost îmbarcate în trenuri şi expediate dincolo de Prut şi, apoi, la est de Nistru. Pe teritoriul ucrainean, comisarul Roşal avea să fie asasinat[19].

Petrogradul avea să acuze statul român de implicare în acest conflict şi în asasinarea reprezentantului bolşevic. Autorităţile române au respins toate acuzaţiile. Dar bolşevicii au trecut al noi acte agresive, care au culminat, pe baza altor pretexe inventate, cu propunerea lui Lev Davidovici Troţki de a se aresta imediat Legaţia română de la Petrograd şi Misiunea militară, precum şi adresarea unui ultimatum guvernului român pentru „încetarea tuturor exceselor" de care se făcea vinovata autoritatea română. În aceeaşi zi, la 31 decembrie 1917/12 ianuarie 1918, V.I. Lenin, după ce a primit telegrama de la Troţki, a trecut la arestarea întregului personal diplomatic, consular şi a misiunii militare române. La 13/26 ianuarie 1918, Rusia Sovietică a rupt relaţiile diplomatice cu România[20].

Dobrogenii au stat în zona Iaşului în perioada 6/19-15/28 decembrie 1917. După această dată, trupele Diviziei a 9-a, complet echipate, prin marş sau transportate pe calea ferată, s-au deplasat în preajma Sucevei, Rădăuţilor şi Botoşanilor, unde trupele ruseşti încercaseră să forţeze ieşirea din România. Comandantul diviziei, generalul Nicolae Rujinschi, a fost numit şi comandant al zonei a IV-a, cu centrul de comandă al diviziei la Podul Iloaiei.

Până la 20 decembrie 1917/2 ianuarie 1918, majoritatea forţelor diviziei dobrogene au ajuns în zona Botoşani, care a fost împărţită în două sectoare - Sectorul I, cu punctul de comandă la Dorohoi, care cuprindea forţele Brigăzii 17 infanterie, un batalion din Regimentul 5 vânători, Regimentul 18 obuziere şi un escadron de cavalerie, toate sub comanda generalului Stan Poetaş. Sectorul II, cu punctul de comandă la Botoşani, care includea Brigada 18 infanterie, două divizioane din Regimentul 13 artilerie şi un escadron de cavalerie, aflate sub comanda colonelului Gheorghe Scărlătescu[21].

Până „La Crăciun, în 1917, Regimentul 34 infanterie a fost deplasat în Bucovina. Era o înţelegere între noi şi austrieci, cum stăteam noi pe malul Siretului, că acolo tot de Siret am dat, dar mai la izvoare. Pe un mal eram noi, pe celălalt mal austriecii. Se discuta despre armistiţiu. Când primeau ordin austriecii că noi suntem în armistiţiu, noi primeam ordin să fim gata de atac sau de apărare. Când primeau austriecii ordin să fie gata de atac, noi primeam ordin de armistiţiu. Şi tot aşa, în această situaţie eram.

Dar noi ne împrietenisem, pe front, acolo. Şi ei vânau peşti şi noi vânam peşti. Şi ei trimiteau grenade în Siret ca să omoare peştii, şi noi trimiteam. Şi peştii veneau la suprafaţă morţi. Şi-i culegeau şi noi şi ei. Era aşa o mică înţelegere, nu mai era război ca înainte"[22].

În decembrie 1917, Marele Cartier General român şi, ulterior, comandamentele celor 8 zone[23], nou create în Moldova, au emis ordine circulare scrise în limbile română şi rusă, sub formă de foaie volantă, pentru a combate anarhia şi vandalismul trupelor ruseşti. Astfel, ordinul de la 2/15 decembrie, cu nr. 5424, făcea apel şi la ostaşii ruşi „nebolşevizaţi", să-i pedepsească pe „camarazii lor care se trasformaseră în bande de ucigaşi şi de jefuitori". Se dispunea ca trenurile să fie păzite de ostaşii români cu armamentul din dotare. Iar trupelor ruse le-a fost interzisă tranzitarea prin Iaşi, staţionarea în zona Cristeşti - Mogoşeşti - Voineşti, precum şi de a se grupa între Iaşi şi Ungheni. Ordinea trebuia asigurată de jandarmii români şi ostaşii ruşi. Nerespectarea acestor ordine, va duce

[19] Referitor la dispariţia lui Roşal în condiţii neelucidate, I.G. Duca a arătat că: „Asasinarea a fost pusă la cale şi executată de misiunea militară franceză, care trăia atunci cu iluzia reconstituirii unui front ucrainean sub preşedinţia lui Şcerbacev". I.G. Duca, *op. cit*., pp. 55-56.

[20] Vezi pe larg, Marin C. Stănescu, *op. cit.*, pp. 48-49.

[21] Jipa Rotaru, Leonida Moise, *Regimentul 13 artilerie. Un destin eroic*, Bucureşti, Editura Paideia, 1997, p. 65.

[22] Neculai Moghior, Ion Dănilă, Leonida Moise, *Cuvânt pentru întregirea neamului românesc*, Bucureşti, Editura Metropol, 1994, p. 49.

[23] M.C.G român prin ordinul circular nr. 5.504 din 5/18 decembrie 1917, a dispus împărţirea teritoriului Moldovei în opt zone cu comandamentele la Botoşani, Fălticeni, Iaşi, Podul Iloaiei, Roman, Vaslui, Bacău şi Bârlad.

imediat la pedepsirea celor vinovaţi şi acţiunea lor „va fi reprimată pe loc şi imediat, după legile române”[24]. Prin aceste ordine se urmărea a se feri ţara de devastări, a se asigura viaţa şi avutul locuitorilor, menţinerea frontului, împiedicarea unei invazii din est şi a infiltrării trupelor maximaliste de a se strecura şi organiza în spatele frontului român[25].

Divizia 9 infanterie se afla în fâşia zonei de dispunere a Corpului 1 armată, cu punctul de comandă la Botoşani, care se afla pe frontiera cu Bucovina şi pârâul Aţa. Unităţile diviziei dobrogene au acţionat pentru menţinerea ordinii şi controlului pe cele mai utilizate comunicaţii de către trupele ruse: Botoşani - Stefăneşti; Botoşani - Săveni - Manoleasa; Săveni - Răduţi - Prut; Botoşani - Dorohoi - Dubăsari; Rădăuţi - Prut; Dorohoi - Vorniceşti -Săreni. Probleme s-au ivit la punctele de trecere peste Prut de la Dărăbani, Rădăuţi, Şerpeniţa şi Ştefăneşti[26]. Cele mai grave incidente aveau să se petreacă la Mihăileni, unde, încă de la 2/15 ianuarie 1918, delegaţii armatei ruse au solicitat libera trecere spre Rusia. Partea română a respins cererile ruşilor. Românii au înaintat cererea către reprezentanţii trupelor ruse, de a depune armele, după care ar fi urmat să li se permită ieşirea, spre nord, în Basarabia. Divizia 9 infanterie a ocupat poziţii de luptă cu centrul în localitatea Mihăileni.

În după amiaza zilei de 2/15 ianuarie trupele ruse au atacat la Sinăuţii de Sus şi Sinăuţii de Jos obligând subunităţile române să se retragă. A doua zi, partea română a trecut la atac cu ajutorul unei baterii de obuziere şi a unei baterii de tunuri, care au deschis focul asupra coloanelor ruse. A urmat atacul infanteriei pe direcţia Mihăileni, Sinăuţii de Sus, după care s-a trecut la urmărirea ruşilor, o parte din ei au trecut Siretul, alţii s-au predat. La acţiunea armatei române au participat şi unităţile ucrainene, ceea ce a condus la retragerea ruşilor spre vest şi să se predea trupelor austrice[27].

La 7/20 ianuarie 1918, Regimentul 34 infanterie, în urma ordinului de operaţie nr. 1 din 6 ianuarie 1918 al Brigăzii 17 infanterie, trebuia să ocupe sectorul de tranşee pe frontul din Bucovina cuprins între Mamorniţa - Tereblecea. Batalioanele au fost dispuse astfel: Batalionul 1 rămâne în sectorul Văculeşti - Suceviţa - Valea Câmpului - Horlăceni; Btalionul 2 se pune în marş de la Herţa spre Godineşti şi ocupă frontul situat pe râul Prut - Marmoniţa - cota 385 Gârla cu trei companii în linia întâi; Batalionul 3 va ocupa sectorul de la cota 385 prin Oprişani până la râul Siret (Mihăileni) cu două companii în linia întâi şi o companie în rezervă la Terebleşti.

Prin ordinul nr. 8060 din 10/23 ianuarie 1918, comandantul regimentului constănţean stabilea măsurile ce trebuiau aplicate în eventualitatea producerii unui atac inamic cu forţe superioare: Terenul se va apăra cu îndârjire şi nu se va ceda decât pas cu pas […]. Se va avea ca normă permanetă legătura între unităţi şi batalioane şi susţinerea lor reciprocă faţă cu poziţiile care se vor indica ulterior. Rezistenţa pe poziţia iniţială. De la primirea acestui ordin regimentul se dispune pe frontul Marmoniţa-Terebleşti-Siret cu două batalioane (II şi III) în linia I-a şi cu Batalionul 1 în rezervă înapoia stângii (Gherbăuţi). O companie din acest batalion rămâne la Stoeneştii de Sus, pentru a face legătura cu cele două batalioane de pe front […].

A doua poziţie de rezistenţă.

În cazul când trupele ar fi nevoite a se retrage în faţa forţelor superioare din prima poziţie de rezistenţă arătată mai sus, direcţiunile şi noile poziţii de rezistenţă vor fi următoarele: Batalionul 2 se va retrage prin Buda-Mare şi Godineşti către Mogoseştii din Deal, ocupând frontul de la satul Tolnaca până la cota 434 vest Mihăileni; Batalionul 3 se ca retrage pe frontul Poenii Români - Sinăuţi Români inclusiv (est de şoseaua Mihăileni-Poeni); Batalionul de rezervă (1/34) va susţine retragerea stângii regimentului, ocupând o poziţiune la cota 381 (sud-est de Ghebăuţi), apoi la est de şoseaua Mihăileni-Sinăuţi Români;

[24] Marin C. Stănescu, *op. cit.,* p. 44.
[25] A.M.R., fond Microfilme, rolele P.II 1.2514, c. 437. Apud. Marin C. Stănescu, *op. cit.*, p. 44.
[26] General de brigadă dr. Dumitru Seserman, (se va cita Gl. Dumitru Seserman), *Acţiunile armatei române în spaţiul dintre Carpaţii Orientali şi Nistru, (1917-1920)*, Bucureşti, Editura Universităţii Naţionale de Apărare, 2004, p. 73.
[27] *Ibidem*, pp. 74-75.

Trenurile de luptă ale batalioanelor (chestoanele, ambulanţele, trăsurile, trăsurile de bucătărie, grenade, terasieri) în situaţia iniţială se vor găsi la rezervele batalioanelor, iar în situaţiile create succesiv vor precede deplasarea trupelor pe noile poziţii aşezându-se după normele arătate pentru situaţia iniţială. Trenul regimentar rămâne la Dorohoi până la noile ordine. Evacuarea bolnavilor şi răniţilor se va face prin Dorohoi; Postul de comandă al regimentului în situaţia iniţială este la Terebleşti; în cazul unei retrageri, va fi la punctul de la Tureatea; în ultima variantă de apărare, la Dersca[28].

La 11/24 ianuarie 1918, Corpul 1 armată a ordonat ca majoritatea forţelor Diviziei 9 infanterie să fie concentrate către limita vestică a zonei „având în vedere misiunea trupelor din acel sector şi nevoia ca el să fie cât mai stâns”[29]. Două zile mai târziu, prin ruperea relaţiilor diplomatice între Rusia Sovietică şi România se instaura starea de război, care avea să afecteze relaţiile româno-sovietice aproape două decenii. În multe cazuri, reprezentanţii ruşi solicitau comandanţilor marilor unităţi germano-austro-ungare, să sprijine deplasarea şi ieşirea înarmată a trupelor lor pe la frontiera din nordul Moldovei. Inamicul solicitat, de regulă, îşi declina participarea la conflictul între ruşi şi români[30].

Au urmat lupte înverşunate între români, unde erau dispuse şi trupele dobrogene, şi ruşi, în care s-a folosit şi artileria. „Au fost nişte lupte teribile”, consemnau serviciile austriece de informaţii. Se menţiona în rapoartele austriece, că „la Botoşani, proiectilele, cu vuietul lor inconfundabil, treceau chiar pe lângă urechile unor ofiţeri austrieci care, având liberatate de mişcare peste liniile frontului, se găseau în oraş”[31].

La 7/20 ianuarie 1918, batalioanele 2 şi 3 din Regimentul 34 infanterie au ocupat poziţiile de la Marmoniţa, Terşeni şi Mihăileni. Două zile mai târziu, Brigada 17 infanterie a primit ordinul să întărescă trupele dinspre frontieră, atât pentru dezarmarea corpurilor 18 şi 40 ruse, cât şi de a fi gata de a respinge un eventual atac din partea austriecilor. S-au înregistrat ciocniri între trupele române şi cele ruse în retragere. Un incident s-a petrecut la 13/26 ianuarie, când o companie din Regimentul 34 infanterie aflată în satul Mihoreni, ca rezervă a trupelor din tranşee, a fost prinsă în sat de către ruşi, dezarmată şi o parte din ea capturată.

Generalul Gheorghe Mihail fiind implicat în acest incident, relatează, că: „… aici rămăsesem tot comandant de regiment - 34 infanterie, n.n. - şi aveam şi corpul de comandă la Dorohoi. Am primit ordin de la brigadă să detaşez două companii la un regiment apropiat care avea o misiune de îndeplinit. Trimit două companii sub comanda unui căpitan ca, după câtva timp, să mi se raporteze că cele două companii au fost capturate de ruşi. Intraseră ruşii în Bucovina. Phii… Ce ruşine! Eu comandant de regiment să rămân fără companii…”[32].

În registrul istoric al Regimentului 34 infanterie s-a consemnat acest incident, astfel:

„Bat. III la Mihoreni. Comand. Bat. Cpt. Mihail Vasile.

La orele 16 acest batalion porneşte în marş spre Poeni, conform ordinului Col. Georgescu. Comandantul Reg. 40 Inf, la dispoziţia căruia era. Pe drum este întâlnit de o coloană rusă (1 brigadă), ce se retrăgea fiind armată. Se fac parlamentări pentru predarea armelor. Ruşii sub formă că primesc înşeală buna credinţă a comandantului de batalion şi venind tot puhoiul înconjoară tot batalionul, îl dezarmează şi-l ia prizonier cu toţi ofiţerii. La ora 19 alte trupe trecând în retragere prin Buda-Mare, surprinde şi înconjoară 3 plutoane din Campania 6/34 pe care le dezarmează şi îi ia prizonieri”[33].

---

[28] A.M.R., Registrul de operaţii al Regimentului 34 infanterie, f. 183-188.

[29] Gl. Dumitru Seserman, *op. cit.*, p. 74.

[30] Glenn E. Torry, *op. cit.*, p. 104. Apud Kriegssarchiv [KA] Viena, 1st Armeekmdo, Fasz. 255, din 12 şi 26 ianuarie 1918.

[31] *Ibidem*.

[32] Neculai Moghior, Ion Dănilă, Leonida Moise, *op. cit.*, p. 49.

[33] La 20 ianuarie/2 februarie 1918, s-au întors ofiţerii şi o mică parte din trupa capturată din Batalionul comandat de cpt. Vasile Mihail, cărora le-a înlesnit fuga din Noua Suliţă de un ofiţer sârb. A.M.R., Registrul de operaţii al Regimentului 34 infanterie, f. 189, 192.

Mai târziu s-a aflat că ruşii au mai luat încă 8 ofiţeri. 281 trupă, 49 cai , 6 mitraliere, 3 puşti mitraleră şi 337 arme[34]. Brigada 17 infanterie avea să înregistreze un eşec în încercarea de a dezarma regimentele 166 şi 170 ruse, care au reuşit să treacă în Basarabia, la 14/27 ianuarie.

Efectivele regimentului constănţean, la 13/26 ianuarie, era de 46 ofiţeri disponibili şi 10 ofiţeri indisponibili, trupă - 1.986 disponibili şi 336 indisponibili, 467 cai şi 89 trăsuri[35].

La acea dată, Regimentul 34 infanterie se afla cu Batalionul 1 la Herţa, Batalionul 2 la Hreţca, având numai 4 plutoane în linia întâi în sectorul afectat, Batalionul 3 la Terebleşti cu 4 plutoane în linia întâi, iar Compania 11 infanterie fusese deplasată la Vaslui pentru paza T.F.F. situaţia efectivelor se prezenta astfel: ofiteri - 49 disponibili şi 8 indisponibili; trupă - 1.685 disponibili şi 448 indisponibil; 419 cai şi 88 trăsuri[36]. La 15/28 ianuarie, regimentul constănţean, conform ordinului nr. 308 al Brigăzii 17 infanterie, dispune ca batalioanele 1 şi 2 să se pună în mişcare spre Mihoreni, unde vor ajunge la ora 20.00. Batalionul 3 va rămâne la Terebleşti[37].

Prin ordinul nr. 8334 din 15/28 ianuarie, comandantul Regimentului 34 infanterie, se adresează celor trei batalioane de infanterie ale regimentului, companiilor 1, 3 şi 7 infanterie, bateriilor 1 şi 2/Regimentul 18 obuziere, 1/Regimentul 13 artilerie, comandantului tren de luptă şi comandantului tren regimentar, aducându-le la cunoştinţă modificările în dispozitivul operativ al Brigăzii 17 infanterie, astfel:

Batalionul 2/Regimentul 34 îşi menţine dispozitivul cu o companie şi patru piese militare la Mihoreni, restul batalionului la Culiceni, conform ordinului deja primit de la Brigada 17 infanterie în ziua de 14/27 ianuarie;

Batalionul 3/Regimentul 34 va lua imediat sectorul de la cota 385 inclusiv, până la Siret (flancul drept al Brigăzii 18 infanterie). Compania 10/Regimentul 34 va înlocui „Compania 1/[Regimentul]34 aflată la Stăneştii de Sus, luând în primire în detaliu sectorul pe teren, precum şi dosarul operativ al Companiei 1/[Regimentul] 34. Comandantul Batalionului 3/[Regimentul] 34 va asista personal la instalarea Companiei 10/[Regimentul] 34 în acest sector. Compania 1/[Regimentul] 34 după schimbare, va pleca imediat la Gherbăuţi, la reşedinţa Batalionului 1/[Regimentul] 34”[38].

Batalionul 3/Regimentul 34 va lua în subsectorul său, dispozitivul general cu trei companii în linia întâi şi cu a patra în rezervă, la Terebleşti. „Fiecare companie va lua pe linia de supraveghere 2 plutoane şi 2 în rezervă în imediata apropiere a centrelor de rezistenţă şi anume: a) Compania 10-a [la] Stăneştii de Sus; b) Compania 11-a [la] Stârcea; c) Compania 9-a, [la] Sud-Vest Terebleşti”.

Batalionul 1/Regimentul 34 rămâne cu aceeaşi misiune: rezerva aripii stângi la Gherbăuţi.

„Poziţiile bateriei afectate regimentului, rămân cele următoarele: a) O baterie de obuziere la Mihoreni; b) O baterie de obuziere la Terebleşti; c) O baterie din [Regimentul] 13 art. la Est de Mihăileni, având poziţie recunoscută şi la Gherbăneşti”[39].

La 16/29 ianuarie, la orele 5.00 dimineaţa, Batalionul 1 a început marşul din Mihoreni spre Terebleşti, iar Batalionul 2 se îndrepta spre localităţile Păsatul şi Slobozia. În acest timp, Batalionul 3 aflat la Terebleşti primea lupta cu o colană rusă. Atunci Batalionul 1 a primit misiunea de a se îndrepta spre Gherbăuţi, pentru a cădea în spatele ruşilor şi a le tăia retragerea spre nord. Ruşii sunt siliţi a se retrage spre orăşelul Siret[40].

---

[34] Jipa Rotaru, Leonida Moise, Ion Giurcă, Costin Scurtu, *Divizia 9 „Mărăşeşti”. 120 de ani de la înfiinţare (1879 - 1999)*, (se va cita în continuare Divizia 9 „Mărăşeşti”. 120 de ani…), Bucureşti, Editura Punct, 1999, pp. 75-76.
[35] A.M.R., Registrul de operaţii al Regimentului 34 infanterie, f. 189.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*, f. 190.
[38] *Ibidem*.
[39] *Ibidem*, f. 190-191.
[40] *Ibidem*, f. 192.

Trupele ruse din corpurile 18 şi 40 armată au încercat să forţeze trecerea spre nord prin localitatea Siret, dar s-au lovit în zona Mihăileni-Terebleşti de opoziţia regimentelor 34 infanterie şi 9 vânători, care beneficiind de sprijinul artileriei, au respins atacul rus. Ca urmare, Corpul 18 rus s-a predate austriecilor, iar forţele Corpului 40 rus au acceptat să fie dezarmate de unităţile române. Pierderile militarilor dobrogeni au fost, la 16/29 ianuarie, de 20 ofiţeri, 1 plutonier şi 49 trupă răniţi şi 5 camarazi morţi[41].

Rapoartele serviciilor de informaţii germane consemnau: „Corpul 2 Armată Rus, într-o încercare de a pleca spre Basarabia […] a fost interceptat, dezarmat în cea mai mare parte. Câţiva soldaţi, cam o mie, au trecut la noi […]. La fel a eşuat şi tranzitul cu armament al Corpurilor 18 şi 40 Armată. Luptele din apropierea Siretului şi de la Mihăileni purtate cu românii, au sfârşit prin dezarmarea trupelor. Numai o parte din Divizia 43 infanterie a reuşit să ajungă pe teritoriul Rusiei. Aproximativ opt sute de soldaţi … cincizeci de căruţe şi douăzeci de motociclete … au dezertat la noi. O parte şi mai mare din ambele corpuri, în totală dezordine, ar putea încerca să ajungă la graniţă, fără arme. Corpurile 2, 18 şi 40 sunt ca şi dizolvate … Divizia 9 română preia acest sector …Corpul 8 Armată, s-a întors şi şi-a ocupat vechile poziţii”[42].

Dacă în noiembrie 1917 pe frontul din Moldova se aflau 1.200.000 de militari ruşi, în ianuarie nu mai rămăseseră decât 50.000! La începutul lui februarie 1981 Marele Cartier General român anunţa că armata rusă nu mai exista! Singura forţă disciplinată a Antantei de pe frontul de răsărit rămăsese mică armată română.

Dar presiunile Puterilor Centrale erau accentate asupra statului român. Colonelul Scarlat Panaitescu nota, la 16/29 ianuarie 1918, la Iaşi, că: „Germanii au dezarmat pe Bulgarii din Dobrogea, înlocuindu-i cu totul în apărarea şi ocuparea provinciei”[43]. Tot el avea să scrie, la 22 ianuarie/4 februarie 1918, că: „Mackensen ne impune să rectificăm linia de despărţire consfinţită prin armistiţiu prin aceea rezultată de golul lăsat de ruşi pe întreg frontul românesc. Cu câtva timp mai înainte ni s-a impus de germani, prin ameninţări de represalii, să eliberăm pe cetăţenii dobrogeni de origine bulgară, dar pe care nu-i avem”[44]. La sfârşitul lunii ianuarie 1918, armata germană dispunea pe frontul românesc de 24 divizii infanterie, 4 brigăzi de cavalerie, 7 divizii de cavalerie faţă de 16 divizii de infanterie, 2 divizii de cavalerie, 2 brigăzi de vânători, 5 brigăzi de cavalerie româneşti[45].

Autoritatea română aflată la Iaşi a reuşit să încheie, în linii mari, retragerea trupelor ruse de pe front în ultima decadă a lunii ianuarie. De la începutul lunii noiembrie 1917, până la sfârşitul lunii ianuarie 1918, efectivele ruseşti, pe întregul front din România, au scăzut de la peste 1.200.000 până la circa 50.000 de soldaţi[46]. Intr-un buletin de informaţii al Marelui Cartier General român, de la 20 ianuarie/2 februarie, se arăta despre situaţia trupelor ruse, că în majoritatea lor nu se mai aflau pe teritoriul românesc, „Deşi resturile de unităţi ce se găsesc pe front au asupra lor tot materialul special […] şi din cauză că parte sunt unităţi care abia se organizează acuma (diviziile musulmane), valoarea lor combativă este inferioară numărului ce reprezintă aproape 30.000 de combatanţi”[47].

În luna februarie 1918, reperezentanţii armatei române făceau publică informaţia că „armata rusă nu mai există”[48]. Au mai rămas numai soldaţi rătăciţi şi comisiile de lichidare a depozitelor

[41] Divizia 9 „Mărăşeşti”. 120 de ani, *op. cit.*, p. 76.
[42] Glenn E. Torry., *op. cit.*, pp. 104-105. Apud Kriegsarchiv [KA], Viena, 1st Armeekmdo, Fosz. 255, 2 februarie 1918.
[43] General Scarlat Panaitescu, *Aspecte militare. Efemeride de războiu (1916-18). Jurnal de operaţie (1913)*, Volumul al II-lea, Bucureşti, Tipografia „Geniului”, 1927, p. 115.
[44] Ibidem, p. 116.
[45] Gl. Dumitru Seserman, *op. cit.*, p. 81.
[46] AM.R., fond M.C.G., dosar Armata 2 română, 17 ianuarie. Apud. Glenn E. Torry, *op. cit.*, p. 105.
[47] A.M.R., fond Microfilme, rola F.II 1.2577, c. 791. Apud Gl. Dumitru Seserman, *op. cit.*, pp. 80-81.
[48] Glenn E. Torry, *op. cit.*, p. 106.

pentru aprovizionarea ruşilor. Maiorul Ion Antonescu concluziona că: „Moldova era plină de cai, tunuri, mitraliere şi vagoane de marfă, toate abandonate”[49].

În acest context, Divizia 9 infanterie a primit ordinul de a ocupa sectorul de la Prut la Iaslovăţ, cu regimentele 34 şi 35 infanterie. Situaţia efectivului la Regimentul 34 infanterie era de 57 ofiţeri, 2.133 trupă, 419 cai şi 88 trăsuri. Regimentul 40 infanterie împreună cu 3 baterii de artilerie şi un divizion de cavalerie divizionară au fost trimise, la 23 ianuarie/11 februarie 1918, în sectorul Lipcani - Rădăuţi Prut, cu însărcinarea de a ocupa Lipcanii şi a dezarma o baterie de mortiere, care se organizase la Kriva, „pentru a evita un atac din partea maximaliştilor ucranieni”[50]. Subunităţile regimentului au executat săpături şi programul de instrucţie a trupei. De la inamic veneau, până la reţelele de sârmă, în grupuri de 5-10 soldaţi inamici, care spuneau soldaţilor români, că s-a încheiat pacea cu România[51]. La 26 februarie/11 martie 1918, regimentul constănţean a fost înlocuit de pe frontieră de Regimentul 40 infanterie. Batalioanele regimentului retras au fost cantonate în localităţile Vânători, Blândeşti şi Botoşani. Aici sunt făcute curăţenia, spălatul şi vizita medicală generală şi instrucţia la nivel de plutoane[52].

În organizarea dată nu s-a petrecut nici un incident, trupele române au rămas pe malul de vest al Prutului. Generalul Stan Poetaş, revenit în sectorul Brigăzii 17 infanterie, a organizat apărarea dobrogenilor. La 14/27 februarie, Divizia 9 infanterie avea structura completă, fapt pentru care era gata să îndeplinească noi misiuni[53].

Haosul revoluţionar din armata rusă a precipitat intrarea armatei române în Basarabia. Chemările adresate de generalul Şcerbacev şi de reprezentanţii Sfatului Ţării de la Chişinău, la 5/18 ianuarie 1918, concomitent cu apelul adresat Aliaţilor şi Puterilor Centrale, au convins guvernul român să acţioneze, deşi cu timiditate şi reticienţă[54]. Autorităţile române au trimis o divizie de infanterie, care i-a alungat pe bolşevici din Chişinău, la 13/26 ianuarie, restabilind ordinea şi asigurând liniştea şi siguranţa populaţiei[55]. Intrarea armatei române în Basarabia, a condus la tensionarea conflictului dintre revoluţionarii ruşi şi România. Partea rusă bolşevică a emis şi o declaraţie de război la adresa României. A fost sechestrat „fondul românesc de aur”. Bolşevicii din Kiev au trecut la arestarea cetăţenilor români - persoane oficiale şi particulare - aflate la Odessa, închiderea Consulatului român, sechestrarea bunurilor româneşti şi a depozitelor de la Karlovka şi Seletina[56].

La 2/15 februarie 1918, „Rumcerod”-ul[57] a trimis un ultimatum guvernului român, în care se cerea în mod categoric retragerea, în 48 de ore, a trupelor române din teritoriul ocupat al republicii Federative Ruse. Dacă nu se va da curs, atunci va începe o acţiune militară viguroasă din parte armatei revoluţionare ruse[58].

Armata germană părăseşte Brăila, dar lasă acolo, ca şi la Galaţi, observatori. În speranţa tuturor că războiul se va sfârşi, Armistiţiul aducea o rază de pace, tulburată însă de conflictul cu ruşii. La Galaţi, două divizii siberiene au fost înfrânte până la urmă de Divizia 4 infanterie

[49] *Ibidem*.
[50] Divizia 9 „Mărăşeşti”. 120 de ani, *op. cit.*, p. 77.
[51] A.M.R., Registrul de operaţii al Regimentului 34 infanterie, f. 194.
[52] f. 195-196.
[53] A.M.R., fond Microfilme, rola II. 1.23.70, c.129, 160.
[54] Glenn E. Torry, *op. cit.*, p. 109.
[55] La 24 ianuarie/6 februarie, Sfatul Ţării a declarat independenţa Republicii Moldova, iar la 27 martie/9 aprilie 1918, majoritatea moldovenilor din Sfatul Ţării a votat unirea cu România în anumite condiţii.
[56] *România în anii primului război mondial, 1916-1919, Documente-Anexe*, vol. I, Bucureşti, Tipografia „Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională”, 1934, p. 435.
[57] Rumcerod este denumirea prescurtată a Comitetului executiv al sovietelor de deputaţi ai soldaţilor, matrozilor, muncitorilor şi ţăranilor de pe frontul român, al flotei Mării Negre şi ai regiunii militare Odessa - organism politic reprezentând puterea sovietică în Ucraina.
[58] România în anii primului război mondial, *op. cit.*, p. 435.

română care a folosit artileria, baionetele şi tirul monitoarelor de pe Dunăre[59]. În Basarabia, atât în zona Bălţi cât şi în sud producând-se incidente (sursele bolșevice menţionând şi execuţii ale „revoluţionarilor”/bandiţilor de către trupele române iar surse româneşti-militare oferă informţii despre execuţia la Ocnita a 15 bolşevici de către trupele române fapt trecut în raportul oficial). Costul ocupării Basarbiei a fost totuşi mic având în vedere haosul din întregul Imperiu Ţarist: 3 ofiţeri şi 122 soldaţi morţi, 12 ofiţeri şi 300 soldaţi răniţi, 151 dispăruţi (probabil dezertori la bolşevici).

La 18 februarie/4 martie 1918, Marele Cartier General român a emis Instrucţiunile operative nr. 8910, în care se precizau următoarele: „Fiind cu desăvârşire izolaţi, fără a avea putinţă să sperăm într-un ajutor, fără o linie de retragere şi pe cale de a fi complet încercuiţi ne găsim într-o situaţie militară fără precedent în istorie. Totuşi […] datoria comandamentelor şi a trupelor noastre este de a salva onoarea, integritatea şi independenţa ţării”[60]. Pe de altă parte, până la 3/16 martie, cu excepţia judeţului Hotin, ocupat de forţele austriece, întreaga Basarabie a fost luată sub controlul forţelor române din Corpul 6 armată[61].

România izolată a acceptat să înceapă negocierile pentru încheierea păcii separate cu Puterile Centrale. La 20 februarie/5 martie 1918, s-au semnat preliminariile de „pace de la Buftea”. La Consiliul de Coroană, de la 27 februarie/2 martie, generalul Alexandru Averescu s-a pronunţat pentru începerea tratativelor de pace, arătând că: „armata nu poate face decât o scurtă rezistenţă, că ne lipsesc subzistenţele şi muniţia şi că aceasta ar fi şi părerea comandanţilor de armată”[62].

Începutul negocierilor a dus la plecarea misiunilor militare străine din ţară. Generalul Scarlat Panaitescu nota despre plecarea misiunii militare franceze, la 24 februarie/9 martie 1918, că: „a plecat astăzi prin Rusia străbătând o regiune nesigură între Nistru şi Nipru. Germanii în primele tratative ar fi convenit să asigure, prin Austria, întoarcerea misiunii franceze, acum însă pretind schimb de prizonieri”. În ziua următoare, el a consemnat: „Germanii au ţinut în suspensie, cât au putut, călătoria misiunii franceze, pentru a o putea captura. Au concentrate, în acest scop, un mare număr de la Bolgrad ca să captureze trenurile misiunii franceze. Din fericire am luat la timp măsuri de impracticabilitatea drumurilor şi de întârziere a acestui marş, dând timpul necesar de scurgere peste Nistru, trenurilor misiunii franceze”[63].

În acest tablou de schimbări politico-militare, prin ordinul Marelui Cartier General cu nr. 9061, trupele dobrogene au primit ordinul de a evacua Bucovina şi să se retragă pe frontiera dintre România şi Austro-Ungaria, pe un sector de pază cuprins între râul Prut şi Vereşti exclusiv. Trupele Diviziei 9 infanterie au fost dispuse astfel: Regimentul 40 infanterie, între Prut şi Movila Borţoasă; Regimentul 34 infanterie, între Movila Borţoasă şi Talpa; Regimentul 36 infanterie, între Talpa şi Vereşti exclusive; Regimentul 18 obuziere, la Dersca, Culiceni, Zamostea; Regimentul 13 artilerie cu bateriile 1, 2 şi 3 la Adâncata şi Bucecea şi Divizonul 2 la Salcia64.

Ulterior, printr-un alt ordin emis de Marele Cartier General român, cu nr. 9144, majoritatea unităţilor diviziei au fost retrase de pe frontieră, rămânând pe poziţie Regimentul 40 infanterie, Divizonul 3 din Regimentul 13 artilerie, cavaleria divizionară şi plutonul de poliţie al Brigăzii 17 infanterie. Unităţile menţionate au misiunea de a asigura un sector de la 2 km sud - est Poenii la Marmorniţa, iar de aici pe Prut până la Mitoc (Viişoara)[65].

---

[59] Cu aproape un an înainte de Bătălia Galaţilor, 7-9 ianuarie 1918, comandantul Corpului 5 Siberian, generalul Leonid-Otto Otovici Sirelius era primit cu fast la Prefectură.

[60] A.M.R., fond Microfilme, rola F.II 1.2577, c. 810 - 814. Apud Gl. Dumitru Seserman, *op. cit.*, pp. 81-82.

[61] Linia de demarcaţie între armatele română şi austriacă avea să fie marcată la 9/22 martie 1918 pe linia localităţilor Mitoc, Edeniţa, Iarova. Gl. Dumitru Seserman, *op. cit.*, p. 114.

[62] Nicolae Iorga, *Acte privitoare la istoria marelui război*, în „Revista de Istorie”, an XVIII, nr. 7-9 din iulie-septembrie 1932, p. 195.

[63] General Scarlat Panaitescu, *op. cit.*, pp. 122-123.

[64] Jipa Rotaru, Leonida Moise, *op. cit.*, p. 65.

[65] Divizia 9 „Mărăşeşti”. 120 de ani, *op. cit.*, p. 77.

Unităţile militare dobrogene care au fost retrase de pe frontieră, fiind degrevate de sarcinile operative, au fost implicate în activităţi de curăţire a zonei prin desfacerea reţelelor de sârmă, acoperirea tranşeelor, întreţinerea cantonamentelor, personalului şi cailor, participarea la muncile agricole, dar şi la cercetarea localităţilor pentru adunarea armamentului deţinut ilegal de populaţie. Armele albe şi de foc de provenienţă rusească au fost confiscate şi luate în evidenţă de către regimente[66].

La palatul Cotroceni, la Bucureşti, la 24 aprilie/7 mai 1918, s-a semnat tratatul propriu-zis de „pace", semnat din partea României de Alexandru Marghiloman. La articolele 10 şi 11 se menţiona că Dobrogea şi Munţii Carpaţi intrau sub stăpânire străină. Constanţa a rămas sub administraţia comună a Puterilor Centrale. Constanţa era considerată zonă a portului liber.

În vara anului 1918 a fost linişte pe Nistru, asta şi pentru că germanii şi austro-ungarii au ocupat Transnistria. Malul stâng al Nistrului era păzit de grănicerii ucrainieni, plătiţi de germani, iar austriecii făceau poliţia satelor[67]. Până în luna octombrie nu s-au înregistrat incidente, unităţile dobrogene si-au desfăşurat activităţile specifice de pace.

Armata română mai avea în vară doar 160.000-170.000 de militari, inclusiv cei din diviziile staţionate în Basarabia cu acordul germanilor pentru a proteja şi securiza provincia de incursiunile bolşevicilor, dar oricum cu 60.000-70.000 mai mulţi soldaţi şi ofiţeri decât i-ar fi permis tratatul cu Puterile Centrale.

[66] *Ibidem*, p. 78.

[67] Jipa Rotaru, *Salvgardarea prin braţul înarmat al ţării a Marii Uniri şi consfinţirea graniţelor româneşti stabilite prin Conferinţa de Pace de la Paris (1918 - 1920)*, în „România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920)", Focşani, Editura EMPRO, 1999, p. 33.

ACȚIUNEA POLITICĂ ȘI MILITARĂ A ROMÂNIEI ÎN 1919

Ioan POPOIU

Rezumat: La sfârșitul anului 1918, după înfăptuirea marii uniri, România se afla într-o situație complexă, politic și militar. Pătrunzând în Transilvania, după reintrarea în război, la 10 noiembrie (st. n.), armata română a înaintat până la linia de demarcație de pe Mureș, fixată arbitrar de aliați prin armistițiul încheiat cu Ungaria, la Belgrad, la 13 noiembrie 1918. Ulterior, cu sprijinul Franței, trupele române au trecut Mureșul, pentru a ocupa zona Cluj - Gherla - Dej, la 24 decembrie, ele au intrat în Cluj, încât cea mai mare a Transilvaniei se afla sub controlul lor. Ca urmare a incidentelor din zona limitrofă, care separa cele două armate, armata română a continuat înaintarea și, în ianuarie 1919, a fost ocupată zona Sighet - Baia Mare-Zalău, însă Munții Apuseni nu se aflau în posesia noastră. În lunile ianuarie-aprilie, efectivele trupelor române din Transilvania au fost completate, ele dispuneau acum de patru divizii, cu un total de 40. 000 de oameni, la care se adăugau cele două divizii ardelene. În urma unor noi incidente în zona de demarcație, guvernul român a decis, în februarie 1919, să treacă Munții Apuseni și să ocupe zona Satu Mare - Oradea - Arad, ceea ce Consiliul aliat de la Paris a admis. Dar Ungaria a refuzat să accepte noua linie de demarcație militară, în martie 1919, guvernul Karolyi a demisionat și s-a format un guvern radical, condus de Bela Kun, bolșevic evreu, care a rupt relațiile cu puterile aliate. În noaptea de 15-16 aprilie, trupele ungare au atacat pozițiile române și s-a ajuns astfel la bătălia din Munții Apuseni, din 16-18 aprilie 1919, trupele române învingătoare au ocupat Satu Mare, Carei, Salonta și Oradea, iar la 1 mai 1919, au atins Tisa. Consiliul Aliat s-a opus acțiunii României, dar aceasta nu a cedat și, în urma atacului ungar din 20 iulie, armata română a trecut la contraofensivă, a trecut Tisa și a ocupat Budapesta, 4 august 1919. În noiembrie, Budapesta a fost evacuată.

Cuvinte cheie: istorie, unire, libertate

Abstract: At the end of the year 1918, after the great union, Romania was in a complex situation politically and militarily. Entering Transylvania, after re-entering the war, on November the 10th, the Romanian army advanced to the demarcation line on Mureș, fixed arbitrarily by the allies through the armistice concluded with Hungary, in Belgrade, on November 13th, 1918. Later, with the support of France, the Romanian troops crossed Mureș in order to occupy the Cluj - Gherla - Dej area. On December the 24th, they entered Cluj, so that the largest part of Transylvania was under their control. As a result of the incidents in the surrounding area, which separated the two armies, the Romanian army continued to advance and in January 1919, the Sighet - Baia Mare - Zalău area was occupied, but the Apuseni Mountains were not in our possession. In January-April, the Romanian troops from Transylvania were completed, they now had four divisions, with a total of 40,000 men, to which were added the two Transylvanian divisions. Following new incidents in the demarcation area, the Romanian government decided, in February 1919 to cross the Apuseni Mountains and occupy the Satu Mare - Oradea - Arad area, which the Allied Council of Paris admitted. But Hungary refused to accept the new line of military demarcation. In March 1919, the Karolyi government resigned and a radical government was formed, led by Bela Kun, a Jewish Bolshevik, who cut ties with the Allied Powers. On the night of April 15th to 16th, Hungarian troops attacked the Romanian positions. This way, in 1919 between 16 and 18the of April took place the battle of the Apuseni Mountains. The victorious Romanian troops occupied Satu Mare, Carei, Salonta and Oradea and on the 1st of May 1919 the troops reached Tisa. The Allied Council opposed Romania's action, but Romania didn’t give up and following the Hungarian attack from July the 20th, the Romanian army initiated the counter-offensive, crossed Tisa and occupied Budapest on August the 4th, 1919. In November, Budapest was evacuated.

Keywords: history, union, liberty

În vara lui 1918, s-a produs marea întorsătură a războiului, evenimentele precipitându-se în favoarea forţelor Antantei. La 2/15 iulie, germanii au declanşat a patra ofensivă, decisivă, în optica lor, care trebuia să le deschidă drumul Parisului. Însă după numai trei zile, la 5/18 iulie, armatele aliate, franceze, engleze şi americane, comandate de generalul Ferdinand Foch, au declanşat o contraofensivă hotărâtoare, în a doua bătălie de pe Marna, aplicând lovituri puternice pe întreaga lărgime a frontului de vest. Rezistenţa germană cedează pas cu pas, la 26 iulie/8 august, frontul de pe Somme e străpuns de aliaţi, iar germanii se retrag pe linia Siegfried, considerată inexpugnabilă, dar şi aceasta a fost depăşită de aliaţi, în timp ce germanii, aflaţi la capătul puterilor, se retrag de peste tot[1]. În timp ce continua ofensiva aliată în vest, evenimente decisive se petreceau în Orient, unde noul comandant al Armatei de la Salonic, generalul Franchet d'Espérey, dispunea acum de o puternică armată alcătuită din divizii franceze, britanice, italiene, sârbe şi greceşti, care staţionau pe un front întins de la Marea Adriatică până la Marea Egee. În faţa unor forţe slabe, austro-ungare, bulgare şi germane, Armata de Orient a declanşat ofensiva, la 2/15 septembrie, şi după zece zile de lupte, la 12/25 septembrie 1918, a reuşit să străpungă frontul bulgar, la Dobropolje (100 km sud-est de Skoplie), îndreptându-se spre Sofia. Bulgaria a capitulat şi la 16/29 septembrie, a semnat armistiţiul de la Salonic. În urma victoriei obţinute, trupele aliate au eliberat Albania şi Serbia, apropiindu-se de Dunăre. Apoi trupele engleze ale acestei armate, comandate de generalul Milne, s-au îndreptat spre Adrianopol şi, la începutul lui octombrie 1918, se aflau în faţa Constantinopolului, silind Turcia să ceară pace. În urma acestor noi înfrângeri, la începutul lui octombrie, Puterile Centrale s-au adresat preşedintelui Wilson, făcând propuneri de pace. În aceeaşi vreme, la 18/31 octombrie 1918, la Budapesta, izbucnea revoluţia, iar noul organism de conducere al românilor transilvăneni cerea guvernului trecerea grabnică a trupelor române peste Carpaţi, pentru a-i sprijini[2].

În cadrul Armatei de Orient, pe lângă forţele care acţionau spre Budapesta şi Constantinopol, s-a constituit o grupare nouă, Armata de Dunăre, sub comanda generalului Henry Berthelot, chemat de pe frontul din Champagne, alcătuită din trei divizii (Divizia 30 franceză, Divizia 16 colonială şi Divizia 27 engleză). Acestei armate eliberatoare îi revenea misiunea de a contribui la înfrângerea trupelor germane din România, creându-se astfel condiţiile remobilizării şi reluării luptei de către armata română, fiind prevăzută joncţiunea trupelor franceze şi române la Ploieşti. În octombrie, forţele Armatei de Dunăre se aflau în curs de concentrare la sud de fluviu, în zona Rusciuc-Siştov[3].

Aceste răsturnări uluitoare de situaţie erau urmărite cu mare emoţie şi febrilitate în România. Armata condusă de Berthelot începea înaintarea spre Dunăre, dar, pentru reuşita misiunii ei, cooperarea armatei române era absolut necesară. În acest scop, la 16 septembrie 1918, V. Antonescu, ministrul României la Paris, era chemat şi primit în audienţă de primul ministru G. Clemenceau, în vederea reluării cooperării militare şi a operaţiilor împotriva Puterilor Centrale, înainte de încheierea războiului. Ulterior, un aeroplan francez pleca din Salonic şi ateriza la Iaşi, în dimineaţa de 20 octombrie, aducând în ţară pe Victor Antonescu. În aceeaşi zi, el se întâlnea în secret la reşedinţa lui Saint-Aulaire, ministrul Franţei la Iaşi, cu vârfurile politice şi militare de aici, printre care Brătianu şi generalul Prezan. Planul, despre care va fi anunţat imediat şi regele, prevedea mobilizarea a cel puţin patru divizii române, care aveau să înainteze din valea Siretului pe direcţia sud-vest şi să facă joncţiunea în zona Ploieşti cu Armata Berthelot, ce trebuia să forţeze Dunărea, la Giurgiu. Forţele franco-române acţionând împreună aveau să constituie flancul drept al armatei aliate a generalului Fr. d'Esperey, continuând apoi operaţiile împotriva Germaniei. Antonescu aducea un mesaj verbal din partea lui Clemenceau către Brătianu: „Fiţi gata, soseşte Berthelot!". Într-o Notă înmânată personal lui Saint-Aulaire din partea Comandamentului aliat se spunea: „Este indispensabil pentru România să reia armele şi să se unească cu trupele noastre pentru a dovedi fidelitatea sa nezdruncinată faţă de Antanta, să-şi elibereze teritoriul şi să cucerească, astfel, noi titluri pentru înfăptuirea revendicărilor sale naţionale"[4].

---

[1] C. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 300-302; *România în primul război mondial*, p. 416-417; *Istoria Românilor*, p. 452.

[2] C. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 417; *Istoria Românilor*, p. 452.

[3] C. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 308-309; *România în primul război mondial*, p. 417.

[4] D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, Bucureşti, 1994, p. 43, 44.

Răspunsul regelui şi al celorlalţi factori de la Iaşi a fost prompt, telegrame transmise a doua zi preşedintelui Poincare şi lui Clemenceau reînnoiau asigurarea ataşamentului neclintit la cauza comună, voinţa de a fi reluată lupta alături de aliaţi. În telegrama către primul ministru francez, Brătianu arăta: „Noi nu vom neglija nimic pentru a dovedi din nou legăturile indisolubile care ne unesc... şi pentru a facilita realizarea celor mai scumpe aspiraţii ale poporului nostru.” Această decizie de maximă importanţă, din 4 noiembrie 1918, considerată de unii istorici momentul efectiv al reintrării României în război, avea să ducă la demisia lui Marghiloman. Generalul Lafont, ataşatul militar francez la Iaşi, transmitea la Salonic un mesaj încurajator: „Entuziasmul naţional este aici în plină exaltare. Va fi suficientă o simplă scânteie pentru a aprinde focul. (...) O mobilizare energică dorită rămâne posibilă, în mai multe etape. Puteţi conta pe 6 divizii..., armament şi muniţie există pentru 250 000 de oameni...Tot acest material de război se află în teritoriul ocupat...”.

O nouă comunicare a generalului Berthelot, din 4 noiembrie, adusă de Robert de Flers, scriitor şi publicist, locotenent în armata franceză, amic al românilor, cerea o „mobilizare...energică şi rapidă”. România să mobilizeze toate diviziile disponibile şi să le înzestreze cu artilerie. Berthelot arăta că „rapiditatea evenimentelor..” l-a determinat să grăbească trecerea Dunării . La 8 noiembrie, guvernul român de la Iaşi hotăra mobilizarea armatei. În noaptea de 9-10 noiembrie, francezii treceau Dunărea la Giurgiu. Cele două armate, franceză şi română, trebuiau să-şi coordoneze acţiunea şi să se reunească la nord de Capitală, la Ploieşti. Planurile de mobilizare şi cooperare militară au fost elaborate de generalul Prezan, deşi el, ca şi Brătianu, nu avea nicio calitate oficială[5].

În noile condiţii, odată cu prăbuşirea Puterilor Centrale, guvernul Marghiloman, anacronic pentru români şi indezirabil pentru aliaţi, care îşi asumase răspunderea în zilele grele ale păcii de la Bucureşti, îşi încheiase misiunea. Cercurile politice de la Iaşi înţelegeau că este nevoie de un nou guvern, care să se alăture aliaţilor şi, la 24 octombrie/6 noiembrie 1918, regele a cerut demisia guvernului Al. Marghiloman, care s-a conformat („maurul şi-a făcut datoria, poate să plece”) şi a numit un nou guvern, de tranziţie, condus de generalul Const. Coandă. În noul cabinet, au fost incluşi şi militari, generalul Eremia Grigorescu, ministru de război, şi generalul Arthur Văitoianu, ministru de interne, iar primul-ministru Coandă deţinea şi externele, guvernul fiind sprijinit de liberali. Imediat, prin două decrete-legi succesive, Camerele, constituite sub Marghiloman, erau dizolvate şi erau anulate toate actele fostului guvern[6].

Misiunea principală a noului guvern, instalat în acele zile febrile, era aceea de a pregăti armata română pentru reintrarea în luptă alături de Antantă. În acest scop, chiar în ziua de 6 noiembrie (st.n.), regele adresa o scurtă proclamaţie, arătând că „împrejurările dau ţării noastre putinţa de a îndeplini ceea ce am făgăduit: realizarea dezideratului naţional”. Ulterior, armata a fost din nou mobilizată şi, la 28 octombrie/10 noiembrie 1918, când trupele aliaţilor, comandate de însuşi generalul Berthelot, treceau Dunărea la Giurgiu, regele Ferdinand ordona mobilizarea armatei, decretul fiind contrasemnat de generalul Eremia Grigorescu, eroul de la Mărăşeşti, noul ministru de război. Regele adresa, în această zi, o nouă Proclamaţie către ţară, prin care anunţa reintrarea în luptă, alături de Aliaţi, „pentru ca, împreună cu ei, să mergem la biruinţa definitivă, care ne va aduce roadele întregi ale jertfelor noastre”[7].

În acelaşi timp, regele adresa soldaţilor români un Apel (Ordin de zi) solemn şi emoţionant: „Ostaşi! Ora mult aşteptată de toată suflarea românească şi îndeosebi de voi, vitejii Mei ostaşi, a sunat în sfârşit, după lungă şi dureroasă aşteptare. Trecerea trupelor aliate peste Dunăre ne impune, ca o sfântă şi patriotică datorie, să luăm iarăşi arma în mână...Regele Vostru vă cheamă din nou la luptă ca să înfăptuiţi visul nostru de atâtea veacuri: Unirea tuturor românilor, pentru care, în anii 1916-1917, aţi luptat cu atâta vitejie. Sufletele celor căzuţi pe câmpul de onoare vă binecuvântează pentru această ultimă sforţare (...) Fraţii noştri din Bucovina şi din Ardeal vă cheamă pentru această ultimă luptă... Biruinţa e a noastră... Dumnezeu este cu noi!”. Proclamaţia regelui Ferdinand a provocat mari manifestaţii spontane la Iaşi şi Bucureşti: „Aici (manifestaţia din Piaţa Palatului Regal), mulţimea e imensă (...) Pretutindeni, fâlfâie imense drapele tricolore. De pe scările

[5] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 315-317; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 44, 45; Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913-1947*, Bucureşti, 1980, p. 180.

[6] Al. Marghiloman, *op. cit*., IV, p. 133; C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 317-318; *România în primul război mondial*, p. 418; *Istoria Românilor*, VII/$_2$, p. 452.

[7] C. Kiriţerscu, *op. cit*., III, p. 318; Glenn Torrey, *op. cit*., p. 275-334; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 53, 55; *România în primul război mondial,* p. 418.

palatului, oratori...vorbesc mulţimei în delir! Manifestaţii ostile, fluierături şi huiduieli însoţesc, din când în când, trecerea câte unui militar german...". În acelaşi timp, guvernul trimitea miniştrilor Antantei la Iaşi un memoriu, în care menţiona faptul că România şi-a reluat cooperarea militară cu aliaţii, ceea ce îi dădea dreptul să înfăptuiască revendicările teritoriale pentru care a intrat în război[8].

În noaptea de 9-10 noiembrie (st. n.), primele unităţi franceze treceau Dunărea la Giurgiu, iar altele au trecut pe la Zimnicea şi Turnu-Măgurele. De la Giurgiu, generalul Berthelot, primit ca un erou, adresa românilor un mesaj de încurajare: „Ceasul dreptăţii a sunat!. Duşmanul este învins! A venit timpul să ardeţi petecul de hârtie (tratatul!) cu care vi s-a făcut silă la Bucureşti". Soldaţilor români, generalul eliberator le adresa un apel şi mai înflăcărat: „La arme! E strigătul patriei române pentru care aţi suferit! E chemarea Regelui vostru, care a jertfit totul pentru mărirea României! E strigătul strămoşilor voştri, a sufletelor domnilor voştri, Mircea, Ştefan, Mihai Viteazul. E strigătul fiilor şi fraţilor voştri, căzuţi vitejeşte pe câmpurile de bătaie de la Oituz şi Mărăşeşti... Mâine, veţi vedea tricolorul Franţei plutind în bătaia izbândi şi neatârnării, alături de steagul vostru tricolor!"[9].

În seara de 28 octombrie/10 noiembrie 1918, reintrând în luptă „fără nicio ezitare", potrivit aprecierii miniştrilor aliaţi de la Iaşi, înainte ca armistiţiul general cu Germania să fie încheiat, România şi armata sa deschideau un nou capitol din războiul pentru întregirea neamului. Era actul de voinţă al unei naţiuni dornice de a trăi într-un singur stat naţional. În aceeaşi zi, la ora patru dimineaţa, ataşatul militar al guvernului român la Bucureşti, generalul Eremia, înmâna mareşalului Mackensen o notă a guvernului Coandă: „Pentru a împiedica ca România să devină din nou teatru de război, este absolut necesar ca trupele germane să părăsească teritoriul român în termen de 24 de ore. După scurgerea acestui timp, trupele vor trebui să depună armele... Aşteptăm răspuns până mâine dimineaţă, la ora 9...". Era un ultimatum, care conţinea de fapt şi declaraţia de război, ceea ce irita pe Mackensen, care punea la dispoziţia ofiţerilor români, aflaţi în Bucureşti, un tren special care să-i conducă afară din teritoriul ocupat. Operaţiile militare declanşate de armata română, în noaptea de 10 spre 11 noiembrie 1918, concertate cu acţiunile la Dunăre ale armatei franceze, au silit pe Mackensen să ordone trupelor germane să înceapă evacuarea chiar în seara acelei zile[10].

La 12 noiembrie, evacuarea Bucureştilor de către germani este încheiată, capitala e în sărbătoare, în aşteptarea aliaţilor, la 16 noiembrie (st. n.), grupuri de ofiţeri francezi şi englezi îşi fac apariţia pe străzi, fiind salutaţi cu entuziasm de populaţie. Mackensen a început retragerea armatei sale, în noaptea de 10-11 noiembrie (st. n.), pe două coloane, trupele germane în retragere distrug poduri şi căi ferate, incendiază depozite, dezarmează şi iau prizonieri pe jandarmii români, execută locuitori, fac rechiziţii silnice. La sfârşitul lui noiembrie, ultimele unităţi germane părăsesc teritoriul României. La 1 decembrie 1918, Bucureştii, în veşminte de sărbătoare, trăieşte „ziua învierii" (Kirit), regele Ferdinand, regina Maria şi generalul Berthelot, în fruntea armatei, au pătruns în capitală, unde au fost primiţi triumfal. În această zi sărbătorească, regele declara: „Când am luat moştenirea întemeietorului României moderne, am făgăduit înaintea reprezentanţilor naţiunii că voi fi bun român. Cred că m-am ţinut de cuvânt. Grele au fost timpurile, mari au fost jertfele, dar strălucită e răsplata. Astăzi pot spune cu fruntea senină: faţă de Dumnezeu şi faţă de poporul meu, am conştiinţa curată"[11].

În momentul în care se decidea mobilizarea, armata română dispunea de 15 divizii de infanterie, grupate în 5 corpuri de armată, 2 divizii de cavalerie şi de arme şi trupe constituite în comandamente speciale, artilerie grea, avioane, trupe de comunicaţie, grăniceri, jandarmerie şi marină militară. În total, armata română dispunea de 163 240 militari, iar forţa combatantă cuprindea 180 batalioane, 98 escadroane şi 260 baterii. Dar efectivele reale ale acestor unităţi erau foarte reduse. Totuşi, armata română reuşise să păstreze în teritoriul neocupat din Moldova o cantitate suficientă de armament şi muniţii: 160 baterii de câmp (75 mm), 65 baterii obuziere (105 şi 120 mm), 31 baterii grele (tunuri de 120, 150 şi 155 mm, obuziere de 210 mm), 100 mortiere de tranşee (58 mm), 15 baterii de munte, mitraliere (franceze engleze şi ruseşti), puşti-mitraliere,

---

[8] Al. Marghiloman, *op. cit*., IV, p. 133; C. Kiriţescu, *op. cit*., p. 318-319; Th. Cancicov, *Impresiuni şi păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic. 13 august 1916-31 decembrie 1918*, II, Bucureşti, 1921, p. 635, D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 55; *România în primul război mondial*, p. 418.

[9] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 321-322.

[10] *Ibidem*, p. 319, 320.

[11] Th. Cancicov, *op. cit*., II, p. 653, C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 322-325, 327; Maria, regina României, *Povestea vieţii mele*, III, Iaşi, 1991, p. 431-434; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 69-71, 71-73, 78-80; *Istoria Românilor*, VII/$_2$, p. 453.

muniţie suficientă. Dar subzistenţele şi echipamentul erau precare, la fel serviciul sanitar, lipseau medicii militari[12].

Remobilizarea armatei s-a făcut prin depăşirea unor numeroase greutăţi, armamentul şi muniţiile s-au păstrat, dar lipseau caii, necesari unităţilor de cavalerie şi artilerie, ca şi coloanelor de muniţii şi aprovizionare. Cea mai mare parte a efectivelor demobilizate, ofiţeri, oameni, cai, erau dincolo, în teritoriul ocupat, magaziile erau goale, soldaţii nu aveau uniforme şi hrană. Cu eforturi foarte mari, au putut fi mobilizaţi în total aprox. 90 000 de oameni, care dispuneau însă de puţine baterii de tunuri şi de obuziere, fiind gata de acţiune în noiembrie 1918. În momentul decretării remobilizării, la 28 octombrie/10 noiembrie 1918, conform Ordinului Marelui Cartier General român, trupele noastre aveau misiunea să treacă simultan în Transilvania, Muntenia şi Dobrogea. Operaţia a început în noaptea de 28 octombrie/10 noiembrie-29 octombrie/11 noiembrie. Cele dintâi unităţi mobilizate au fost diviziile 7 şi 8 infanterie şi divizia 1 vânători, care alcătuiau Corpul IV armată, cu garnizoana în Moldova. Diviziile din Muntenia şi Oltenia au putut fi mobilizate mai târziu, soldaţii lor, demobilizaţi, fiind trimişi la vetrele lor. Divizia 8 infanterie avea să opereze în Bucovina, iar celelalte două divizii urmau să treacă Carpaţii, în Transilvania. Aceste divizii aveau efective slabe, un regiment de infanterie avea în jur de 1300 soldaţi, iar unul de vânători avea 600-800 de soldaţi, ele dispuneau numai de două baterii de tunuri şi una de obuziere, iar unităţile de vânători aveau şi o baterie de munte[13].

Pătrunderea armatei române în Transilvania, în toamna târzie a anului 1918, a fost determinată de faptul că, după ruperea tratativelor româno-ungare de la Arad, la 15 noiembrie, tensiunea politică în Transilvania şi celelalte provincii româneşti a crescut simţitor, iar actele de violenţă s-au înmulţit. Apelurile repetate ale C.N.R.C. şi ale unor consilii locale solicitau intervenţia rapidă a trupelor române, ceea ce provoca îngrijorarea guvernului şi armatei române. În acelaşi timp, încă înainte de tratative, prin armistiţiul de la Belgrad, din 13 noiembrie, semnat de Ungaria, pe cursul Mureşului se stabilise linia demarcaţională, care separa forţele ungare de cele române. Deşi provizorie şi cu destinaţie strict militară, linia demarcaţională, arăta Iuliu Maniu într-un memoriu din 28 noiembrie, „împarte naţiunea română din Transilvania şi Ungaria în două părţi, ceea ce agravează dificultăţile...". În acest context, conducerea armatei române începea acţiunea de eliberare a teritoriilor româneşti intracarpatice. Încă de la 5/18 noiembrie, Marele Cartier General ordonase ca deplasarea trupelor pe aliniamentul demarcaţional de pe cursul Mureşului să fie grăbită[14].

Singurele mari unităţi care puteau interveni imediat, fiind gata de luptă, erau numai diviziile 7 infanterie şi 1 vânători. La 7/20 noiembrie, când începea deplasarea elementelor avansate ale celor două unităţi, generalul Const. Prezan, şeful M.C.G., adresa următoarea Proclamaţie: „Români! Din înaltul ordin al regelui Ferdinand I, în urma chemării Comitetului National Român, armata română a trecut Carpaţii pentru a desfiinţa hotarele care se ridicau între noi, rupând în două trupul aceluiaşi neam. Păşind cu dragoste frăţească pe pământul Transilvaniei, oştirea română vine, în numele unor sfinte drepturi naţionale şi umane, pentru a garanta libertatea deplină a tuturora. Însufleţiţi de aceste gânduri, asigurăm pe toţi locuitorii pământului românesc, până la Tisa şi Dunăre, fără deosebire de neam şi lege, că vom păzi cu credinţă viaţa şi avutul tuturora"[15].

Trupele Diviziei 7 infanterie, concentrate la Piatra-Neamţ, sub comanda generalului Traian Moşoiu, care aveau să opereze în estul Transilvaniei, au fost precedate de un pluton de grăniceri, care a trecut graniţa Carpaţilor, la 16 noiembrie (st. n.), şi a ocupat Borsec. Apoi, un detaşament de avangardă al acestei divizii, alcătuit dintr-un batalion din Regimentul 15 Războieni, un escadron de cavalerie şi o baterie de artilerie, a trecut munţii prin pasul Prisăcani, la 20 noiembrie (st. n.), şi a pătruns în Tulgheş, înaintând apoi prin Borsec, Topliţa şi Ditrău. În acelaşi timp, avangarda Diviziei 1 vânători, concentrată la Comăneşti şi Asău, în valea Trotuşului, a trecut Carpaţii prin trecătoarea Ghimeş-Palanca, şi a ocupat Miercurea Ciuc. Sub protecţia avangărzilor, care ocupaseră poziţiile-cheie, grosul celor două divizii a continuat traversarea munţilor şi a pus stăpânire pe văile superioare (izvoarele) ale Mureşului şi Oltului, cu însemnata cale ferată de-a lungul lor. Unităţile române s-au conformat literei armistiţiului, semnat între Antanta şi Ungaria, şi s-au oprit la Mureş.

[12] D. Preda ş.a., *op. cit.*, p. 63-64, 67-68.
[13] C. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 387-388; D. Preda ş. a., *op. cit.*, p. 74-76, *România în primul război mondial*, p. 419.
[14] D. Preda ş.a., *op. cit.*, p. 124-125, 126.
[15] *Ibidem*, p. 127.

Obiectivul urmărit, constituirea unui aliniament operativ de acoperire pe cursul Mureşului, pentru eliminarea posibilelor ameninţări dinspre nord şi est asupra oraşului Alba Iulia, a fost atins până la 1 decembrie[16].

În condiţii grele de iarnă, cu drumurile acoperite de zăpadă mare (înaltă), când soldaţii erau „rău îmbrăcaţi, slab aprovizionaţi şi aproape desculţi" (Kirit.), trupele române au continuat înaintarea, Divizia 7 a ocupat Reghinul Săsesc, la 17/30 noiembrie. În aceeaşi vreme, înaintând spre sud-vest, Divizia 1 vânători se apropia de Braşov, întâlnind avangărzile armatei lui Mackensen în retragere, iar la 24 noiembrie/7 decembrie, Regimentul 6 vânători ocupa Braşovul. Trupele române au continuat să înainteze rapid, fiind primite cu bucurie de locuitorii români, în timp ce gărzile româneşti ardelene s-au pus la dispoziţia lor, iar cele ungureşti s-au menţinut în rezervă, pentru a evita incidentele[17].

Pentru a face faţă unor eventuale evenimente şi operaţiilor militare viitoare, Marele cartier român a decis să fie trimise în Transilvania încă două divizii, la 16/29 noiembrie, Divizia 6 infanterie, care a pătruns pe calea ferată dincolo de munţi, pe la sud de Palanca, iar ulterior Divizia 2 vânători, comandată de generalul Gh. Dabija, care a pătruns pe la Predeal. Divizia 6 a rămas în zona Braşov, iar Divizia 2 a fost trimisă în zona Sibiu - Sebeş - Simeria - Petroşani. La 2 decembrie, Brigada col. Gherescu ocupa Târgu Mureş, iar la 4 decembrie, armata română pătrundea în Bistriţa şi Năsăud. Pentru coordonarea acţiunii celor patru divizii, aflate acum la nord de munţi, s-a înfiinţat un comandament unic al trupelor române din Transilvania, condus de generalul Traian Moşoiu, originar din Bran, cu reşedinţa în Sibiu, unde se afla şi sediul Consiliului Dirigent. La 24 decembrie 1918, generalul Traian Moşoiu, împreună cu statul său major, intra în Sibiu, fiind primit ca un erou de Consiliul Dirigent[18].

La sfârşitul lui noiembrie 1918, în înaintarea lor, coloanele diviziilor române au ajuns pe aliniamentul Bistriţa-Braşov, apropiindu-se astfel de linia Mureşului, unde se afla, conform armistiţiului de la Belgrad, „linia de demarcaţie" între zona ocupată de armatele aliate şi aceea aparţinând armatei ungare. Această linie de pe cursul Mureşului, arbitrară în fond, fusese fixată în numele armatelor aliate de generalul Franchet d'Esperey, în necunoştinţă a stărilor de lucruri din Transilvania. În toamna târzie a anului 1918, la nord de Mureş, ungurii încep agitaţii naţionaliste, concentrează forţe dincolo de râu, şi adoptă o atitudine tot mai ameninţătoare faţă de locuitorii români şi mai ales faţă de gărzile româneşti. Sufletul acestor acţiuni era profesorul Apathy, rectorul universităţii maghiare din Cluj, un savant renumit, dar şi un naţionalist inflexibil. El iniţiase constituirea unui guvern naţional maghiar, la Cluj, pe care îl conducea, dar care nu era recunoscut denimeni[19].

Trupele române nu puteau, din proprie iniţiativă, să încalce linia de demarcaţie, stabilită prin armistiţiu, dar, în urma unor negocieri îndelungate cu generalul d'Esperey, care s-a aflat la Bucureşti, în decembrie 1918, şi a sprijinului acordat de Berthelot, armata română a obţinut permisiunea de trecere a Mureşului, pentru a ocupa zona Cluj - Gherla - Dej. Pentru a neutraliza o eventuală tentativă de împotrivire a trupelor ungureşti, Divizia 7 a înaintat direct spre Cluj, iar Divizia 1 vânători a deplasat forţe numeroase în direcţia Alba Iulia – Teiuş - Aiud. Armata română a ocupat pe rând Sighişoara, la 15 decembrie, Blajul şi Mediaşul, la 16 decembrie, Alba Iulia, la 19 decembrie, Dejul, pe 21, Turda, pe 22, Gherla, pe 23. În acelaşi timp, partea română s-a adresat comandantului militar ungur din Cluj să evacueze zona respectivă, pentru a preveni un conflict armat nedorit. Ungurii au fost nevoiţi să se retragă, iar la 24 decembrie 1918, trupele române ale Diviziei 7, comandate de generalul Const. Neculcea, au intrat în Cluj, întâmpinate de locuitori români din împrejurimi. La sfârşitul lui decembrie 1918, cea mai mare parte a Transilvaniei se afla sub controlul trupelor române[20].

După ocuparea principalelor oraşe (puncte) ale Transilvaniei, autorităţile militare române au trecut la desfiinţarea gărzilor naţionale, ieşite din revoluţie, ungureşti, săseşti şi româneşti, ultimele

[16] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 389; D. Preda ş. a., *op. cit*., p. 127; *România în primul război mondial*, p. 419-420.

[17] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 389; I. Rusu - Abrudeanu, *România şi războiul mondial. Contribuţiuni la istoria războiului nostru*, Bucureşti, 1921, p. 257; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 128; *România în primul război mondial*, p. 420.

[18] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 391; D. Preda ş.a., *op. cit.*, p. 129-130, 138-139.

[19] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 390; *România în primul război mondial*, p. 420.

[20] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 390; D. Preda ş.a., p. 131-135, 136, 137-138.

fiind transformate în unităţi de poliţie şi jandarmerie regulate. În paralel, s-au constituit două divizii noi, alcătuite din foşti soldaţi români ai armatei austro-ungare, şi anume diviziile 16 şi 18. Au fost cumpăraţi numeroşi cai de la armata germană în retragere, care se scurgea prin Transilvania în Germania, şi de la armata franceză a lui Berthelot. Lunile de iarnă 1918-1919 au fost întrebuinţate pentru instrucţia trupelor, iar în primăvară, armata din Transilvania, cuprinzând şase divizii, era bine antrenată fizic, iar moralul ei era foarte ridicat[21].

Între timp, ungurii au provocat noi agitaţii, a fost organizată o grevă generală la căile ferate, pentru a paraliza mişcările armatei, dar comandamentul român a acţionat energic, a pus capăt grevei, prin arestarea agitatorilor şi a sute de greviști, iar profesorul Apathy a fost arestat pentru agitaţie, dus la Sibiu, judecat şi condamnat la 5 ani de închisoare, apoi expulzat. O revoltă a muncitorilor din regiunea minieră Petroşani a fost potolită în acelaşi mod.

Mai grav era faptul că, în zona limitrofă, care separa cele două armate, s-au produs numeroase incidente armate, la nord-vest de Cluj, trupe maghiare se concentrau în valea Crişului Repede, şi spre nord, în zona Jibou-Zalău, ceea ce ameninţa aripa dreaptă a trupelor române de pe valea Someşului. Încurajaţi de prezenţa trupelor ungureşti, locuitorii maghiari din regiune au prins curaj şi, în noaptea de 4-5 ianuarie 1919 (st. n.), circa 800 de lucrători de la minele de aur din Baia Mare au atacat cu arme de foc şi grenade de mână pe români. În apărarea lor, a fost trimis din Cluj, un batalion de infanterie român, dar incidentul, neaşteptat şi grav, i-a determinat pe Aliaţi, prin intermediul generalului Berthelot, să acorde comandamentului român permisiunea de a ocupa zona Sighet - Baia Mare - Zalău[22].

Pentru a prelua controlul regiunii, Divizia 7 infanterie, cantonată la Cluj, a organizat două detaşamente mixte, alcătuite dintr-un regiment de infanterie, cu artilerie şi cavalerie, care au fost direcţionate spre Baia Mare-Sighet şi Jibou-Zalău. Primul detaşament a ocupat Baia Mare, la 14 ianuarie, apoi a pornit în marş, pe jos, spre Sighet. În timpul marşului, o delegaţie a „Comandamentului gărzii ucrainene" din oraş a avertizat trupele române că Sighetul este ocupat de ucraineni şi le-a cerut să oprească înaintarea. Comandamentul român a ignorat avertismentul şi a continuat înaintarea, dar la Vadul, la patru km sud de Sighet, trupele române au fost întâmpinate cu focuri de arme de bolşevici ucraineni. În aceste condiţii, trupele române au atacat gărzile ucrainene, a izbucnit o luptă, iar un detaşament condus de căpitanul Luca a reuşit, în noaptea de 16-17 ianuarie, să ocupe poziţia de la Vadul, respingând pe ucraineni. O nouă luptă a fost angajată la Sighet Kamara, unde ucrainenii au fost înfrânţi, suferind mari pierderi, 30 morţi, 50 de răniţi, 7 ofiţeri şi 337 soldaţi luaţi prizonieri, au fost capturate arme şi mitraliere. La 18 ianuarie 1919, Sighetul şi regiunea înconjurătoare erau ocupate de armata română, zona fiind curăţată de bolşevici ucraineni[23].

Al doilea detaşament, cuprinzând un regiment de infanterie, a fost direcţionat spre Zalău, după ce primise asigurări că va fi evacuat de trupe ungureşti, dar trenul militar românesc a fost atacat în gara Ţigani, înregistrând 6 morţi, 15 răniţi şi 7 dispăruţi. În final, în ajutorul regimentului, a intervenit un batalion românesc, care a ocupat Zalăul, înainte de 20 ianuarie, curăţind apoi zona de trupe ungureşti. Ocuparea regiunii de nord-vest a asigurat trupelor române stăpânirea văii Someşului mijlociu, dar şi a căilor de comunicaţie din zonă. În urma acestor acţiuni, la 22 ianuarie 1919, trupele române ocupaseră întreg teritoriul până la linia de demarcaţie fixată de Aliaţi. Trupele maghiare atacau adesea şi hărţuiau posturile româneşti, uneori cu forţe însemnate de peste 1000 de oameni, dar trupele române nu puteau reacţiona din cauza împotrivirii Aliaţilor. Deocamdată, Munţii Apuseni nu se aflau în posesia noastră[24].

Situaţia celor patru divizii dislocate în Transilvania era dificilă, efectivul lor combatant totaliza 14 056 oameni, cu totul insuficient, ca urmare, Marele Cartier General a decis, la 3/16 ianuarie 1919, redresarea rapidă a situaţiei, prin completarea efectivelor. Măsurile luate în următoarele luni (ianuarie-aprilie) au dus la îmbunătăţirea situaţiei militare, la 1 aprilie 1919, efectivele trupelor din Transilvania au crescut la aproximativ 40 000 de oameni. Trupele au fost prevăzute cu escadrile de aviaţie, artilerie antiaeriană, trenuri blindate armate cu tunuri, mitraliere şi puşti-mitraliere, servicii sanitare corespunzătoare, încât starea generală combativă a trupelor, în aprilie 1919, era ridicată. Pe lângă întărirea trupelor dislocate în Transilvania, o altă măsură

[21] C. Kirițescu, *op. cit*., III, p. 392.
[22] *Ibidem*, p. 392-393.
[23] *Ibidem*, p. 393-394; D. Preda ş.a*., op. cit*., p. 146-147.
[24] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 394-395; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 145-146.

binevenită a fost constituirea diviziilor ardelene. Încă din 5/18 ianuarie 1919, conform hotărârii Consiliului Dirigent, era înfiinţat Comandamentul general teritorial Sibiu, având în frunte pe generalul Ioan Boeriu (ardelean de origine, născut la Recea, jud. Braşov). Prin decretul - lege din 7 februarie 1919, s-au constituit corpurile 6 şi 7 armată, pentru început, formându-se doar două divizii, 16 şi 18, numite şi diviziile ardelene. În afara acestora, în februarie 1919, Consiliul Dirigent (guvernul provizoriu de la Sibiu) a chemat sub arme Corpul Voluntarilor Ardeleni, în întregimea lui, alcătuit în 1917 din foşti prizonieri români din Rusia, aflat la dispoziţia autorităţilor ardelene. Lor li se va alătura treptat, pe măsura sosirii în ţară, şi legiunile de voluntari care luptaseră în Italia. În Apelul adresat de Iuliu Maniu acestora se spunea: „Este ceasul sfânt când trebuie să punem stăpânirea noastră pe întreg pământul moştenit de la strămoşi, când trebuie să punem temelia unui viitor demn de jertfele şi suferinţele de veacuri ale părinţilor noştri. Aveţi să răspundeţi chemării pentru a dovedi lumii întregi că ne iubim Ţara şi moşia şi că ştim să o stăpânim cu vrednicie...”[25].

La linia de demarcaţie, în ianuarie-aprilie 1919, au avut loc o serie de incidente. Din neputinţă sau răzbunare, neputând să se împace cu abandonarea teritoriilor, trupele ungare s-au dedat la excese, la 20 februarie, la Şiria, au fost ucişi 60 de oameni, printre care femei şi copii, la Sohodol, au fost ucişi cei doi preoţi ortodocşi, la Ciuci, a fost executat sublocotenentul invalid Gh. Tamaş, după ce a fost mai întâi torturat şi pus să-şi sape groapa. În aceeaşi vreme, trenuri blindate ungureşti, care circulau de la Arad la Zam şi de la Timişoara la Făget, trăgeau cu mitraliera asupra ţăranilor români din gări sau aflaţi pe câmp. La Arad, chiar în timpul vizitei generalului Berthelot, trupe ungare au deschis focul asupra populaţiei româneşti, venite din împrejurimi, şi au ucis şi rănit numeroşi ţărani, 180 de români au fost ucişi în judeţul Caraş-Severin şi 300 în jud. Arad. În judeţul Bihor, în aceeaşi perioadă, trupe regulate şi neregulate maghiare, în special secuii, s-au dedat la jafuri, loviri şi uciderii în satele din zonă. Localitatea Sighiştel a fost atacată de mai multe ori, în martie 1919, soldaţi unguri au înconjurat satul, au incendiat casele şi au tras cu mitralierele, ucigând 50 de locuitori. La 26 februarie, cortegiul funerar al preşedintelui Gh. Pop de Băseşti a fost atacat de secui cu focuri de mitraliere, trebuind să intervină trupele române de la linia de demarcaţie. În noaptea de 3-4 aprilie, căpitanul Verboczy a ridicat din locuinţele lor, din Beiuş, pe Ioan Ciordaş, fruntaş român, membru al conducerii PNR, desemnat prefect al judeţului Bihor, şi pe avocatul dr. Nicolae Bolcaş, care au fost duşi în comuna Lunca, la 20 km de oraş, unde au fost torturaţi cumplit (li s-au scos ochii ş.a.), apoi au fost ucişi[26].

Faţă de această stare de lucruri, din lunile ianuarie-martie 1919, încă la 7/20 ianuarie 1919, Marele Cartier General, prin generalul Prezan, adresa un raport guvernului român, în care arăta că pentru a preveni „pierderea multor vieţi, prădarea bunurilor, vă rog cu insistenţă să dispuneţi ca armata română să înainteze până la Arad - Oradea - Satu Mare...”. La 12/25 ianuarie, M.C.G., prin acelaşi general Prezan, se adresa din nou guvernului în aceiaşi termeni, subliniind că „pe zi ce trece pericolul se agravează”. Aceste fapte grave sunt menţionate şi în protestul înaintat, la 23 ianuarie/5 februarie 1919, de către preşedintele Consiliului Dirigent, Iuliu Maniu, guvernului maghiar Berinkey (era amintită teroarea în care trăiesc locuitorii din comitatele Cojocna, Arad, Bihor, Sălaj şi Satu Mare). Ca urmare, guvernul român, în absenţa primului ministru Brătianu (aflat la Paris), a hotărât, în şedinţa din noaptea de 25-26 ianuarie/7-8 februarie 1919, ca armata română „să treacă Munţii Apuseni pentru a ocupa toate ţinuturile revendicate de noi”. Însă această hotărâre a trebuit să fie curând amânată datorită situaţiei militare din Transilvania, dar şi din alte raţiuni. Astfel, Înaltul Comandament Aliat de la Paris aprecia ca „neoportună” o nouă operaţie, care să modifice statu quo-ul din Ungaria şi Transilvania. În acelaşi sens, într-o telegramă din 1 februarie adresată generalului Berthelot, generalului d'Esperey întreba „dacă Comandamentul român e dispus să se supună ordinelor mele în Transilvania”, adăugând: „în ce măsură Dv. vă solidarizaţi cu el”. Generalul Berthelot încerca să medieze între conducerea militară aliată şi cea română, la 19 februarie 1919, el nota în caietul său de însemnări: „generalul Prezan vine să-mi spună că guvernul român e decis să ocupe zona Arad, Oradea, Satu Mare. L-am sfătuit să nu facă acest lucru...”[27].

În ciuda contextului nefavorabil, la 29 ianuarie/11 februarie 1919, M.C.G. se adresa Comandamentului Trupelor din Transilvania (C.T.T.) să întărească unităţile disponibile, urmând să fie trimise noi trupe, în eventualitatea unei noi acţiuni militare. În urma demersurilor guvernului şi armatei române, generalul Berthelot, comandantul forţelor aliate din România, a trimis ofiţeri în

[25] *Ibidem*, p. 150-154, 154-155.
[26] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 396-399; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 161-164.
[27] *Ibidem*, p. 164-166, 166-167, 169.

misiune în Transilvania, pentru a ancheta faptele semnalate, iar rapoartele lor au confirmat provocările, violenţele, încălcările părţii ungare, de unde impresia că, de fapt, „trupele ungare nu se mai supun guvernului de la Budapesta". În urma acestor rapoarte, generalul Berthelot se adresa (telegrafia) de urgenţă, la 20 februarie 1919, lui Clemenceau, arătând că „ungurii (trupele lor) au comis masacre asupra locuitorilor români" şi cerea ca „ungurii să fie obligaţi să-şi retragă trupele pe un nou aliniament". În noile condiţii, la 26 februarie 1919, la Paris, Consiliul militar aliat a admis mutarea liniei de demarcaţie spre vest, fixând drept limită a trupelor române calea ferată Satu Mare - Oradea - Arad, fără includerea acestor oraşe. La 7 martie, generalul Berthelot comunica oficial generalului Prezan, şeful M.C.G. al armatei române: „Conferinţa de Pace, în ședința sa din 26 februarie, în scopul de a evita orice conflict susceptibil de a-i stânjeni lucrările în curs, a decis crearea în Transilvania, între români şi unguri, a unei zone neutre, liberă de orice trupe române sau ungare. Punctele principale ale acestei zone vor fi ocupate de trupe franceze..". Zona neutră era delimitată astfel: la nord, cursul Someşului, la sud, cursul Mureşului, la est, şoseaua Arad-Salonta, calea ferată Salonta - Oradea - Carei - Satu Mare, la vest, o linie ce pornea de la Tisa[28].

O porţiune de 5 km era declarată zonă neutră şi pusă sub controlul trupelor aliate (franceze). Urma ca trupele maghiare să fie retrase dincolo de această linie, în termen de zece zile, începând de la 23 martie, iar trupele române aveau să fie însoţite şi supravegheate în înaintarea lor de un ofiţer aliat, sosit în acest scop la Sibiu. La 20 martie 1919, colonelul Vyx, ofiţer francez, care conducea Comisia militară aliată de la Budapesta, comunica oficial guvernului ungar decizia Consiliului Suprem de la Paris privitoare la noua linie de demarcaţie militară româno-maghiară, fixată de-a lungul Munţilor Apuseni. Dar contele Karolyi, preşedintele ungar, nemulţumit şi stupefiat de faptul că noua linie depăşea cu mult cursul Mureşului, aşa cum se stabilise prin armistiţiu, a refuzat s-o aplice. El a adresat un Manifest către maghiari, prin care declara că este cu neputinţă să accepte graniţe „atât de dăunătoare intereselor Ungariei", arătând că guvernul ungar Berinkey se află în imposibilitate de a aplica această hotărâre, apoi a demisionat, la 21 martie 1919. În aceeaşi zi, puterea a fost preluată la Budapesta de un guvern „revoluţionar", radical, alcătuit din socialişti şi comunişti, sub preşedinţia nominală a lui Garbai, dar rolul determinant îl avea Bela Kun, ministru de externe, bolşevic evreu[29].

Noul guvern radical ungar, aflat în conivenţă cu cel de la Moscova, a hotărât ruperea relaţiilor cu puterile aliate, Misiunea aliată a fost pusă sub supravegherea gărzilor roşii, divizia 16 franceză din Budapesta a fost izolată, iar forţe însemnate ungare au fost concentrate în zona Bichiş - Ciaba. În replică, Consiliul Suprem aliat a instituit blocada împotriva Ungariei. Delegaţia română de la Paris, condusă de Brătianu, arăta că „România e cel din urmă zăgaz împotriva bolşevismului", că o acţiune militară românească este de interes european şi solicita ajutorul moral şi material al aliaţilor. Însă, pentru aplanarea situaţiei, Consiliul aliat a decis să angajeze negocieri şi a trimis în misiune de mediere la Budapesta, în aprilie 1919, pe generalul sud-african Jan Smuts. Acesta a propus, la 4 aprilie, retragerea armatei ungare pe noua linie de demarcaţie, în schimbul ridicării blocadei. În Nota de răspuns, din 7 aprilie, Bela Kun a acceptat, dar a pus condiţia ca armata română să se retragă, la rândul ei, pe linia Mureşului, conform armistiţiului de la Belgrad, Dar Consiliul Suprem n-a acceptat condiţia pusă de guvernul maghiar şi misiunea generalului Smuts a eşuat. Situaţia devenea confuză şi periculoasă şi, în noile condiţii, ambele armate s-au pregătit de luptă[30].

Armata română din Transilvania şi-a întărit efectivele, în aprilie 1919, ea cuprindea patru divizii din Vechiul Regat, două divizii ardelene, o divizie şi o brigadă de cavalerie. În total, 64 batalioane, 28 escadroane şi 45 baterii, cu 152 tunuri, 32 obuziere, 8 auto-tunuri, 1 tren blindat, 1 grup de moto-mitraliere, 3 escadrile de aviaţie, două batalioane de pionieri, care însumau 64 000 de oameni. Trupele române erau organizate în două mari grupuri, Grupul de Nord, comandat de generalul Tr. Moşoiu, dispus de la Sighet până la Huedin - Ciucea, şi Grupul de Sud, comandat de generalul George Mărdărescu, noul comandant al trupelor române din Transilvania, dispus între Hălmagiu, pe valea Crişului Alb, şi Brad-Deva. Trupele ungare erau mai reduse numeric, dar erau bine înarmate, dispunând de tunuri, mitraliere şi trenuri blindate. La 10 aprilie 1919, guvernul

[28] *Ibidem*, p. 167-169, 170, 170-171, 172-173; *1918. Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională*, vol. III, *Documente interne şi externe, august 1918-iunie 1919*, Bucureşti, 1986, doc. 530 şi 545.

[29] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 401-402; D. Preda ş.a., *op. cit*., 173; 1918. *Desăvârşirea, doc.*, *558*.

[30] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 402-405; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 175-177, 178-194.

român, întrunit sub conducerea regelui Ferdinand, stabilea să se treacă, în cel mai scurt timp, la ofensivă pentru ocuparea militară a liniei fixate de Consiliul Suprem. În noaptea de 15-16 aprilie, după o scurtă pregătire de artilerie, armata ungară a atacat violent poziţiile române în trei puncte ale liniei de demarcaţie, de pe valea Someşului, dar atacul a fost respins[31].

Pentru a înţelege motivaţia deciziei luate de guvernul român, este important să menţionăm scrisoarea pe care regele Ferdinand o trimite, la 14 aprilie 1919, lui I. I. C. Brătianu, aflat la Paris, în care el aprecia „înaintarea noastră în Transilvania ca o necesitate absolută, atât din punct de vedere al politicii noastre externe, cât şi din acela al situaţiei interne". Ca urmare a atacului ungar, în dimineaţa de 16 aprilie 1919, la ora 3, armata română a declanşat o ofensivă generală de-a lungul Munţilor Apuseni, pe un front de 200 km, de la nord de Zalău până la Arad. Timp de trei zile, între 16 şi 18 aprilie, trupele române au angajat lupte crâncene pentru forţarea defileurilor din văile Crişurilor şi străpungerea poziţiilor inamice. Lupte grele s-au angajat la Hodod şi la cota 344, unde trupele ungare au înregistrat pierderi, 30 morţi şi 30 de răniţi. După trei zile de lupte grele, poziţiile ungare au fost străpunse, iar cele cinci divizii române au continuat urmărirea inamicului pe toată linia frontului, de la Tisa maramureşeană până la Mureş, fiind ocupate pe rând oraşele Satu Mare, Carei, Salonta şi Oradea. Continuând cu energie ofensiva spre vest, armata română a ocupat Debreţinul, la 23 aprilie, iar în seara de 1 mai 1919, a atins Tisa, trupele ungare fiind respinse dincolo de acest râu. Astfel, bătălia din Munţii Apuseni se încheia cu victoria armatei române, care controla întreg teritoriul ţării, de la Nistru până la Tisa[32].

Aflat într-o situaţie disperată, Bela Kun a atacat pe cehoslovaci, care au fost înfrânţi, la 20 mai, ungurii au ocupat Miskolcz, în aceste condiţii, cehii au cerut ajutorul trupelor române. Acestea au trecut în dreapta Tisei, acţionând împotriva armatei ungare, pentru a slăbi presiunea asupra cehoslovacilor. În cursul acestor acţiuni, la 22 mai 1919, Divizia 8 infanterie, comandată de generalul Iacob Zadic, aflată în Bucovina, a înaintat spre nord-vest, pentru a stabili legătura între armata română din Maramureş (Detaşamentul Olteanu) şi armata poloneză. Trupele române au înaintat pe teritoriul Galiţiei de sud, unde operau grupuri de bolşevici ucraineni, care s-au retras, şi au ocupat Colomeea, veche localitate istorică poloneză, între 24 şi 26 mai, apoi s-au retras, în august 1919. În acele zile de glorie şi incertitudini, vizita regilor României, Ferdinand şi Maria, în Transilvania (22 mai-2 iunie) avea să aducă încurajare şi încredere în inimile românilor, care au însoţit ca un torent convoiul regal la Sibiu, Blaj, Turda, Bistriţa, Carei, Oradea. Nichifor Crainic scria: „Suveranii erau prizonierii dragostei populare. N-am crezut că admiraţia şi recunoştinţa pot lua vreodată înfăţişarea aceasta de forţe mistice, entuziaste, curgând în şiroaie de lăcrămi şi-n torente de suflet. N-am crezut, dar am văzut...". Un moment sublim s-a petrecut la 26 mai 1919, la Turda, pe câmpul unde Mihai Viteazul a fost ucis, regele României Mari, Ferdinand, îngenunchea cu pioşenie, într-un omagiu şi un legământ faţă de jertfa şi opera sa[33].

Pe de altă parte, acţiunea militară a României şi înaintarea trupelor române până la Tisa au provocat nemulţumirea Consiliului Aliat, care a cerut retragerea trupelor pe linia de demarcaţie. Dar România a respins cererea aceasta şi a menţinut armata sa pe Tisa până la sfârşitul lui iulie. La 10 iunie 1919, Consiliul celor Patru a convocat într-o conferinţă pe reprezentanţii României şi Cehoslovaciei, reproşându-le dificultăţile din Ungaria, prin înaintarea trupelor lor. Astfel, România era „vinovată" de faptul că, prin pretenţiile ei teritoriale, a provocat demisia lui Karolyi şi venirea bolşevicilor, fiind acuzată că a depăşit, rând pe rând, liniile de demarcaţie fixate de Aliaţi, înaintând în teritoriu pur unguresc, până la Tisa. Brătianu răspundea acestui rechizitoriu sever că România nu poate fi făcută răspunzătoare de „anarhia din Ungaria", ea a acţionat pentru apărarea drepturilor ei naţionale: „Dacă ungurii nu înţeleg situaţia lor adevărată şi nu renunţă la vechile lor pretenţii, pacea va deveni din ce în ce mai dificilă", iar guvernul său „nu va putea să-şi ia răspunderea unei retrageri a forţelor române de pe Tisa, până când nu va cunoaşte garanţiile obţinute de la unguri, pentru a evita pe viitor conflictele cu ei". A doua zi, la 11 iunie, Aliaţii comunicau delegaţiei române

[31] *Ibidem*, p. 193, 207-212, 212-219, 219; C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 406-409.

[32] D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 220-228, 229-239, 239-248; *1918. Desăvârşirea, doc. 581*; C. 194; Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 409-418, 419-425; Lt.-col. R. Băldescu, *Răsboiul naţional. Operaţiunile din anii 1917, 1918 şi 1919,* vol. II, Sibiu, 1934, p. 147-149.

[33] *Cartea Unirii 1918-1928*, Bucureşti, 1929, p. 145-160; I. G. Duca, *Amintiri politice*, III, Munchen, 1981, p. 278-279; Dr. V. Bianu, *Însemnări din răsboiul României Mari,* vol. II, Cluj, 1926, 259-274; Lt.-col. Const. Drăgănescu, *Campaniile din 1848/49 şi 1919 în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1930, p. 187-189, 189-191 şi 194, C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 430-433, D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 248, 249-250.

frontiera de vest şi nord-vest cu Ungaria. În sfârşit, la 13 iunie, Clemenceau adresa prin radio o notă guvernului român, prin care, în numele Puterilor Aliate şi Asociate, declara: „... forţele armate ale acestor state (Ungaria, Cehoslovacia şi România) trebuie imediat să înceteze ostilităţile şi să se retragă în cel mai scurt timp posibil în interiorul frontierelor naturale astfel stabilite". Guvernul român s-a întrunit de urgenţă, în prezenţa regelui Ferdinand, pentru a analiza răspunsul la condiţiile impuse de Conferinţa de Pace şi a decis rechemarea lui Brătianu la Bucureşti. Trupele române au rămas în continuare pe Tisa[34].

La 18 iunie, Marele Cartier General, examinând nota Aliaţilor, aprecia că executarea unei asemenea operaţii complexe de retragere a trupelor române în spatele „liniei Clemenceau", „înainte de restabilirea completă a stării de pace cu Ungaria, constituie pentru noi un mare pericol militar...", în concluzie, armata română era obligată să rămână în continuare pe Tisa. La 22 iunie, în urma avizului Comandamentului român, M. Pherekyde, primul ministru interimar, comunica la Paris următoarele: „... domnul Clemenceau ignoră că noi am fost cei hărţuiţi de atrocităţile comise de unguri împotriva populaţiei noastre şi că, în final, în faţa pasivităţii acelora care vegheau la executarea armistiţiului, a trebuit să luăm armele pentru a ne apăra contra actelor de război....". În aceste condiţii, România „nu poate să nu ia precauţiile ... necesare". Dacă factorii politici ai Aliaţilor erau reticenţi, mareşalul Foch aprecia astfel situaţia geostrategică din zonă: „Există motive să se creadă că România se va conforma cu scrupulozitate hotărârilor Conferinţei de pace (...) Pentru a pune România la adăpost de pericolul ungar (...), este important să se subordoneze retragerea forţelor româneşti la est de Tisa aplicării integrale de către Ungaria a clauzelor armistiţiului din 13 noiembrie, adică de a i se impune o demobilizare imediată..., astfel încât să fie exclusă orice ameninţare de ofensivă împotriva vecinilor ei"[35].

În aceeaşi vreme, România a fost confruntată cu problema Banatului, în toamna lui 1918, înaintând ca avangardă a armatelor franceze, trupele sârbe, după eliberarea patriei lor, au trecut Dunărea şi au pătruns în Banat. Neîntâmpinând nicio împotrivire, armata austro-ungară fiind dezmembrată, sârbii au ocupat întreg Banatul, inclusiv Timişoara, cu intenţia de a pune pe Aliaţi în faţa unui fapt împlinit. După ce au preluat controlul Banatului, sârbii s-au comportat ca nişte ocupanţi, au avut loc arestări, întemniţări, violenţe, jafuri, deportări (ţărani români erau deportaţi în Serbia ca forţă de muncă). Autorităţile administrative şi militare sârbe din Banat procedau la rechiziţii forţate, au preluat instalaţiile fabricilor şi şinele căilor ferate pe care le-au transportat în Serbia. Delegaţia României aflată la Paris a protestat energic şi a cerut ca armata sârbă să evacueze Banatul. Consiliul suprem aliat a stabilit ca Banatul să fie partajat între cele două ţări, României urmând să-i revină partea de est a provinciei, de unde sârbii s-au retras la începutul anului următor. În ianuarie 1919, Lugojul a fost ocupat de francezi, care au preluat apoi şi Timişoara şi Arad. După câteva luni de pertractări, în iulie 1919, trupele române au pătruns în partea răsăriteană a Banatului, atribuită României de Conferinţa de la Paris[36].

La începutul lui iulie, Consiliul Suprem aliat cerea ca România să-şi retragă trupele de pe Tisa; guvernul român, cooperant, răspundea că acest lucru este posibil, dacă armata maghiară este demobilizată şi dezarmată. Consiliul aliat, luând notă de acest răspuns, notifica guvernului ungar necesitatea demobilizării şi dezarmării armatei sale, în virtutea clauzelor armistiţiului. Dar guvernul lui Bela Kun a refuzat să se supună acestei decizii şi răspundea că el nu se mai sprijină decât pe armata ungară. La 2 iulie, Comandamentul ungar dădea un „ultimatum" armatei române, cerând să înceapă, de la 4 iulie, retragerea sa la est de „linia Clemenceau". M.C.G. a ordonat C.T.T. să rămână pe poziţiile deţinute de pe Tisa. La 4 iulie, mareşalul Foch aviza favorabil poziţia guvernului român, recomandând ca trupele acestuia să fie autorizate să se menţină pe linia Tisei până ce Ungaria va dezarma, conform angajamentelor asumate. Într-o scrisoare adresată primului ministru Clemenceau, mareşalul sublinia: „dacă nu sunt aprobate justele cereri ale României, securitatea ei va fi compromisă şi odată cu aceasta se va pune din nou în pericol pacea în întreaga Europă de sud-est". Drept urmare, la 6 iulie, Consiliul Suprem decidea menţinerea statu quo-ului în regiune. Lucrurile luau o întorsătură gravă şi Consiliul era decis să adopte măsuri militare, prin acţiunea comună a trupelor franceze din Orient, a celor sârbe, cehoslovace şi române. La 11 iulie 1919, Consiliul Suprem s-a întrunit sub preşedinţia lui Clemenceau, cu participarea mareşalului

[34] I. Rusu - Abrudeanu, *op. cit.*, p. 385-387; D. Preda ş.a., *op. cit.*, p. 250-252; *1918. Desăvârşirea, doc. 622, 630, 635*; C. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 434-438.
[35] D. Preda ş.a., *op. cit.*, p. 252, 252-253, *1918. Desăvârşirea, doc. 639*.
[36] C. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 438-442.

Foch, şi a stabilit o acţiune militară comună împotriva Ungariei. Din partea României au participat N. Mişu şi Al. Vaida-Voevod. Aliaţii dispuneau pe frontul ungar de 12 divizii, din care 7 erau române, în total, 84 000 militari. Dar Consiliul nu a luat o decizie definitivă, mareşalul Foch fiind însărcinat să reexamineze problema ungară[37].

În aceeaşi zi de 11 iulie, Clemenceau a primit o radiogramă din partea lui Bela Kun, prin care cerea Aliaţilor să impună României retragerea armatei sale de pe Tisa, dincolo de linia de despărţire româno-ungară. În urma misiunii încredinţate, mareşalul Foch solicita comandamentelor aliate (român, sârb şi cehoslovac) acordul pentru rezolvarea problemei ungare pe cale militară. La 12 iulie, generalul Weygand solicita M.C.G. român concursul necesar. A doua zi, la 13 iulie, Foch s-a adresat printr-o telegramă generalului Prezan, şeful statului major al armatei române, solicitând concursul acesteia („să consacraţi acestei operaţiuni maximum de mijloace de care dispuneţi"). România, prin generalul Prezan, şi-a exprimat imediat disponibilitatea ca trupele sale să dea cel mai larg concurs Aliaţilor, dând asigurări că va acorda tot ajutorul posibil. La 17 iulie 1919, avea loc o nouă şedinţă a Consiliului Suprem, fiind rediscutată problema unei acţiuni militare a Aliaţilor împotriva Ungariei, însă după şedinţă, Foch informa delegaţia română despre eşecul încercărilor Conferinţei de Pace de a se pune de acord în această privinţă. El concluziona tardiv că, în consecinţă, „România şi statele aliate trebuie să-şi rezolve singure problemele militare ce li se pun..."[38].

Dar negocierile începute au fost întrerupte brusc, deoarece, la 17 iulie 1919, pe neaşteptate, armata ungară a atacat trupele române, pretextul atacului fiind refuzul românilor de a se retrage de pe Tisa. Armata ungară concentrase forţe puternice ce însumau 8 divizii şi două brigăzi, în total 100 batalioane, 10 escadroane, 70 baterii de artilerie, 800 de mitraliere şi 9 trenuri blindate. Aceste forţe au fost împărţite în trei grupuri, iar planul de campanie prevedea trecerea simultană a Tisei, respingerea trupelor române şi ocuparea liniei Satu Mare - Carei - Oradea - Arad. Ofensiva maghiară era prevăzută pentru 20 iulie 1919, ora 3 dimineaţa. Armata română era la curent cu pregătirea ofensivei maghiare. Marele cartier român a trimis întăriri, încât armata de operaţii de pe Tisa cuprindea acum 8 divizii de infanterie şi două de cavalerie, care însumau 92 batalioane de infanterie, 58 escadroane de cavalerie şi 80 baterii de artilerie, în total, 90 000 oameni[39].

Lupta a început printr-un bombardament formidabil de artilerie, executat de unguri, în cursul nopţii, cu toate tunurile din dotare asupra malului stâng al Tisei, iar la 20 iulie, ora 3, ofensiva ungară a fost declanşată pe tot frontul. Ofensiva maghiară de pe Tisa viza trei puncte cheie: la nord, în zona Tokay, la centru, în zona Szolnok, şi la sud în zona Csongrad, dar atacul principal era concentrat în partea centrală a frontului. În seara de 20 iulie, generalul Mărdărescu a transmis trupelor Ordinul de operaţii nr. 17, unde era prezentat detaliat planul de apărare, în scopul opririi ofensivei ungare. După trei zile de lupte intense, în seara de 23 iulie, trupele ungare înaintaseră în sectorul central al frontului pe un teritoriu de 80 km lăţime şi 60 km adâncime dincoace de Tisa. Ungurii se considerau deja victorioşi. Dar comandamentul român controla situaţia, iar generalul C. Prezan, şeful Marelui cartier general român, creierul armatei, era pe teatrul de operaţii. Cei doi mari generali, Prezan şi Mărdărescu, urmăreau cu atenţie operaţiile şi, speculând greşelile inamicului, pregăteau metodic contraofensiva. La 24 iulie 1919, dimineaţa, armata română de pe Tisa a declanşat contraofensiva, prin trimiterea în luptă a grupului de manevră, format din trei divizii, aflat sub comanda generalului Tr. Moşoiu, astfel încât trupele ungare erau prinse într-un cerc de fier şi nimicite metodic. După şapte zile de lupte crâncene, armata română a reuşit să respingă trupele ungare ce forţaseră râul şi să le arunce peste Tisa., după cum se consemna în Comunicatul M.C.G. român din 27 iulie 1919. Bătălia de pe Tisa (20-26 iulie 1919), a doua după cea din Apuseni (16-18 aprilie), este una din marile lupte ale războiului de întregire, după cele din vara anului 1917[40].

---

[37] *1918. Desăvârşirea*, IV, *doc. 650*; Gh. Brătianu, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919*, Bucureşti, 1939, p. 109; D. Preda ş.a., *op. cit.*, p. 259-261.

[38] *1918. Desăvârşirea*, *doc. 651, 655, 656, 657*, C. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 451-452, D. Preda ş.a., *op. cit.*, p. 261, 261-262; Eliza Campus, *op. cit.*, p. 227.

[39] Generalul G. Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei (1918-1920)*, Bucureşti, 1922, p. 95-96, 106-107; Lt.-col. Const. Drăgănescu, *op. cit.*, p. 210-211, 214-215; Lt.-col. R. Băldescu, *op. cit.*, p. 169; C. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 453-459; D. Preda ş.a., *op. cit.*, p. 263-270.

[40] Gen. G. Mărdărescu, *op. cit.*, p. 123-127; Lt.-col. Const. Drăgănescu, *op. cit.*, p. 254-261; Lt.-col. R. Băldescu, *op. cit.*, p. 173-188; *Pagini de glorie. De la Tisa la Budapesta*, p. 18-20; C. Kiriţescu, *op. cit.*, III, p. 459-472; D. Preda ş.a., *op. cit.*, p. 271-274, 276, 276-279.

Ultima bătălie - Ocuparea Budapestei. Marele Cartier General român a emis Ordinul de operaţii nr. 85, din 26 iulie 1919, prin care cerea ca inamicul să fie urmărit „până la completa lui distrugere". În acest scop, au fost puse la dispoziţie încă două divizii, 2 şi 7 infanterie. Armata română a continuat înaintarea, la 29 iulie, generalul Mărdărescu a decis trecerea Tisei şi începerea marşului spre Budapesta, pentru a preveni concentrarea trupelor ungare şi declanşarea unui nou atac al acestora. Pe frontul Tisei, comandamentul român a adus noi trupe, încă trei divizii, armata de operaţii dispunând acum de 119 batalioane, 60 de escadroane şi 99 baterii de artilerie, cu 392 guri de foc. Operaţiile de trecere a râului n-au putut începe imediat, trupele ungare, în retragerea lor, au distrus toate podurile de pe Tisa. Mai mult, aceste forţe au început un violent foc de artilerie şi mitraliere asupra malului stâng, pentru a împiedica trecerea râului. Trupele române au răspuns, în zilele de 27-29 iulie, o vie activitate de artilerie se înregistrează de-a lungul Tisei. Trecerea Tisei urma să aibă loc, în noaptea de 29-30 iulie, în sectorul aflat la 20-30 km nord de Szolnok. Pentru executarea acţiunii principale de trecere a Tisei, trupele române au fost organizate în trei grupuri: grupul Holban, format din două divizii de vânători, grupul Moşoiu, alcătuit din două divizii de infanterie, şi grupul Demetrescu, format dintr-o divizie de cavalerie şi o brigadă de roşiori[41].

În noaptea de 29-30 iulie 1919, la ora 3, înainte de răsăritul soarelui, 18 baterii de artilerie bombardează violent malul drept al râului, controlat de unguri, în dreptul satului Tiszabo, apoi generalul Holban dă ordinul de trecere a Tisei, de către trupele Divizia 2 vânători. Pe malul râului se află regele Ferdinand şi regina Maria, care privesc, „cu ochii umezi de emoţie" (Kiriţescu), alături de primul ministru Brătianu, venit special de la Paris, trecerea coloanelor militare române pe podul de peste Tisa. Până în seara de 30 iulie, toate trupele române pregătite pentru ofensiva asupra Budapestei, cinci divizii de infanterie şi una de cavalerie, se aflau pe malul drept al Tisei. Trupele române au început marşul asupra Budapestei, urmărind forţele ungare aflate între Tisa şi Dunăre, înaintând nestânjenite în Pusta maghiară, „imens bărăgan, lipsit cu totul de obstacole naturale, în care privirea se pierde în nemărginit" (Kirit.). În timp ce trupele ungare încep o retragere generală spre Budapesta, fiind urmărite fără cruţare, la 1 august, trupele române au înfrânt, prin lupte îndârjite, grosul forţelor inamice şi au ocupat Szolnok şi Rekas. Înfrânţi, încercuiţi, complet demoralizaţi, ungurii trimit parlamentari pentru capitulare, în timp ce unităţi de infanterie şi artilerie încep deja să se predea românilor. Pusta maghiară e împânzită de trupe române, care urmăresc trupele ungare, risipite, pradă agoniei. La 3 august, trei divizii ungare, încercuite în triunghiul Czegled-Abony-Nagykoros, au depus armele şi au capitulat, urmate de alte trei divizii, la Csongrad şi la Miskolcz. Practic, în această zi, armata ungară a încetat să mai existe! În mâinile românilor au căzut 1235 ofiţeri, 40 000 soldaţi (restul s-au împrăştiat pe la casele lor), 348 tunuri, 332 mitraliere, 52 000 puşti, 87 de aeroplane şi o cantitate enormă de material de război şi muniţii. Trupele române au suferit, la rândul lor, pierderi: 39 ofiţeri şi 1730 soldaţi morţi, 81 ofiţeri şi 3125 soldaţi răniţi, 3 ofiţeri şi 1579 soldaţi dispăruţi, în total, 123 ofiţeri şi 6434 soldaţi[42].

Prin dezastrul suferit de armata ungară în pustă, drumul spre Budapesta, unde, după fuga lui Bela Kun, se instalase un nou guvern social-democrat, era deschis armatei române, la 3 august, avangarda se afla la porţile capitalei, iar la 4 august 1919, trei escadroane din Brigada 4 roşiori, sub comanda generalului Gh. Rusescu, intrau în Budapesta. La ora 18, trupele Diviziei 1 vânători intrau în Budapesta, pe marele bulevard Andrassy trec coloanele trupelor române, iar generalul Mărdărescu primeşte defilarea trupelor sale. Războiul pentru întregirea neamului românesc, început în august 1916, se încheia victorios, în august 1919, de la Turtucaia la Budapesta, de la înfrângere la victorie, România încheia războiul printr-un triumf[43].

După ocuparea Budapestei, armata română a continuat înaintarea pe teritoriul Ungariei, pentru a neutraliza grupurile înarmate izolate, apoi a ocupat oraşele Gyor şi Vesprem. A fost lăsat liber colţul de ţară din sud-vestul ţării, în regiunea lacului Balaton, unde începea să se formeze, sub conducerea amiralului Horthy, armata naţională ungară. Guvernul român a desemnat drept înalt comisar al său în capitala ungară pe fostul ministru Const. Diamandy. La 7 august 1919, Consiliul Suprem informa guvernul român că, fără autorizaţia Conferinţei de Pace, nu avea dreptul să încheie niciun armistiţiu cu inamicul învins (1918, IV, doc. 673). După victoria pe câmpul de luptă,

[41] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 473-476; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 2780-284.

[42] Gen. G. Mărdărescu, *op. cit*., p. 145-146, 147, 160; Lt.-col. Const. Drăgănescu, *op. cit*., p. 287-288; Lt. col. R. Băldescu, *op. cit*., p. 188-202: Gh. Brătianu, *op. cit*., p. 122-123; C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 477-484; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 285-290.

[43] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 484-491.

comandamentul român a impus guvernului ungar încheierea unui armistiţiu, care prevedea predarea întregului material de război, a jumătate din materialul feroviar, utilajul agricol ş.a. Dar Consiliul suprem aliat nu a aprobat impunerea unui armistiţiu separat Ungariei şi nici prevederile acestuia privitoare la rechiziţii. La 16 octombrie 1919, guvernul român anunţa printr-o notă Consiliul Suprem că îşi va retrage trupele din Ungaria, în înţelegere cu Aliaţii. La 11 noiembrie 1918, generalul Mărdărescu şi înaltul comisar Diamandy anunţau populaţia, într-o proclamaţie, că armata română se retrage din Budapesta şi Ungaria. După câteva luni de ocupaţie militară, la 16 noiembrie 1919, autorităţile militare române au predat Budapesta Comisiei aliate, iar trupele române au evacuat oraşul în linişte şi ordine. La 22 noiembrie, ultimele trupe au fost trecute dincoace de Tisa, iar între 14 februarie şi 28 martie 1920, Ungaria a fost evacuată în întregime[44].

[44] C. Kiriţescu, *op. cit*., III, p. 491-501; D. Preda ş.a., *op. cit*., p. 318-327.

ÎNTRE ELITISM ŞI MASE – ASPECTE CULTURALE ALE SLOVACIEI FASCISTE

Radu Florian BRUJA

Rezumat: Studiile recente despre fascism analizează din ce în ce mai aprofundat o serie de elemente ale societăților totalitare, absente în trecut. Între acestea, rolul culturii de curea de transmisie între guvernanți și națiune este tot mai prezent în abordările istoriografice. Analiza de față are în vedere, o serie de aspecte culturale ale Slovaciei fasciste dintre anii 1939-1945. Accentul a fost pus pe o dublă provocare, căreia i-a avut de făcut față oamenii de cultură ai epocii amintite. Pe de o parte a existat o tendință de continuare a politicilor culturale și educaționale din perioada Cehoslovaciei. Pe de altă parte, autoritățile de la Bratislava urmăreau să creeze un spațiu național, diferit de cel al cehilor. A doua provocare a fost legată de dubla structură a statului slovac. În prim plan au stat colaboratorii președintelui Jozef Tiso, care militau pentru un curent conservator, naționalist și ultracatolic. De cealaltă parte a baricadei, erau adepții curentului antiavangardist din jurul Gărzii Hlinka, militanți ai unei orientări mai bine sudate de național-socialismul german. Plecând de la aceste contradicții, am avut în analiză politicile educaționale, viața științifică, opera literară, artistică și arta plastică a regimului. Accentul a căzut pe încercările oficialilor de a crea o cultură națională, care să se delimiteze de influențele din afară.

Cuvinte cheie: Fascism clerical, sistem de învățământ, literatură, arta plastică, renaștere națională, propagandă

Abstract: Recent studies on fascism examine in more depth a number of elements of totalitarian societies, absent in the past. Among them, the role of culture as a transmission belt between rulers and the nation is increasingly present in historiographical approaches. The present analysis considers a number of cultural aspects of fascist Slovakia between 1939 and 1945. The emphasis was on a double challenge, which was faced by the men of culture of the mentioned era. On the one hand, there was a trend to continue the cultural and educational policies from the Czechoslovakia period. On the other hand, the authorities in Bratislava aimed to create a national space, different from that of the Czechs. The second challenge was related to the dual structure of the Slovak state. In the foreground were the collaborators of President Jozef Tiso, who campaigned for a conservative, nationalist and ultra-Catholic current. On the other side of the barricade were followers of the anti-avant-garde movement around the Hlinka Guard, militants of an orientation closer to German National Socialism. Starting from these contradictions, we analyzed the educational policies, the scientific life, the literature, the artistic work and the plastic art of the regime. The focus was on officials' attempts to create a national culture that would be free from outside influences.

Keywords: Clerical fascism, education system, literature, plastic art, national rebirth, propaganda

Precizări introductive

Regimurile fasciste au încercat să îşi creeze o cultură proprie, care să devină o curea de transmisie între guvernanţi şi guvernaţi. Aceste regimuri au căutat să exercite o influenţă tot mai mare asupra spaţiului cultural naţional, dar nu au reuşit, decât într-o mică parte, să modifice tendinţele generale de dezvoltare a culturii. De la un regim la altul implicarea politicului în lumea culturii s-a manifestat diferit. Dar peste tot cultura din societăţile care au îmbrăţişat ideologiile naţionaliste, de dreapta, a devenit puternic politizată. Însă nevoia de a transmite mesajul politic la o categorie cât mai mare de populaţie a făcut ca relaţia cultură-politică să se modeleze într-un mod cât se poate de original. Sub acest aspect, Slovacia din anii celui de al doilea război mondial, constituie un subiect de investigaţie extrem de atractiv. Ceea ce ne propunem este să vedem care au fost particularităţile vieţii culturale din această ţară, şi ce o deosebeşte de celelalte state cu care se înrudea ideologic.

În spaţiul istoriografic european s-a scris relativ mult despre rolul culturii şi a educaţiei în regimurile de dreapta. Aspectele culturale din Italia fascistă sau din Germania naţional-socialistă s-au bucurat de atenţia specialiştilor şi au beneficiat de exegeze cuprinzătoare. Chiar şi alte ţări europene, cu orientări politice din sfera fascismului, ipostazele culturii au fost tratate de specialiştii problematicii în diferite grade. Nici analiştii români nu au neglijat aceste aspecte. Rolul culturii în regimurile de dreapta a fost bine evidenţiat chiar şi pentru spaţiul românesc. În comparaţie cu ţările occidentale, politicile culturale ale Slovaciei fasciste au rămas surprinzător de puţin cercetate. Acest deziderat este cu atât mai necesar cu cât nici istoriografia europeană nu a explorat subiectul. Nici istoricii slovaci nu au reuşit să investigheze în toată complexitatea sa tematica. Majoritatea s-au limitat la a arăta rolul statului în viaţa culturală. Modul cum s-au implicat oamenii de cultură în viaţa politică a fost menţionat şi examinat. Însă cei mai mulţi s-au mărginit la a demonstra că viaţa culturală a Slovaciei, în epoca regimului lui Jozef Tiso, a cunoscut un avânt. Rezultatul anchetelor lor se rezumă la precizarea rolului pe care personalităţile culturale l-au avut, la operele apărute sub imboldul epocii, şi la dezbaterile dintre beneficiarii regimului şi opozanţii săi. Din studiile avute de noi în vedere rezultă, mai degrabă, că istoriografia slovacă s-a aplecat pe analize cantitative, şi mai puţin calitative, cultura înregistrând o perioadă fastă în definirea identităţii naţionale. Spaţiul istoriografic românesc a neglijat aceste aspecte, preferând să le încadreze în contextul mai larg al fenomenului din deceniile patru şi cinci ale veacului trecut.

Încă din perioada Cehoslovaciei, viaţa culturală şi artistică a slovacilor a înregistrat un salt calitativ, care a continuat şi după obţinerea independenţei. Cultura ar fi trebuit să fie un liant între cehi şi slovaci, dar cele două decenii ale existenţei Cehoslovaciei nu au reprezentat un interstiţiu temporal suficient, pentru crearea unei coeziuni naţionale. Slovacii au profitat de capitalul cultural venit dinspre Praga, pentru a accentua diferenţele civilizaţionale, în detrimentul creuzetului comun.

Perioada interbelică a reprezentat momentul în care slovacii au realizat că ţara lor este o realitate geografică, bine definită. Slovacia, „de la Dunăre la munţii Tatra", devenea în conştiinţa lor teritoriul naţional, ceea ce le lipsise sub maghiari. Mai mult, drama din 1938 a venit peste o societate care realizase în deceniile interbelice că slovacii erau „popor creator de stat", aşa cum percepuseră ei stările de fapt în cadrul Cehoslovaciei[1]. Esenţa problemei slovace a constat în faptul că naţiunea a realizat că limba şi cultura slovacă aparţineau unui spaţiu geografic conturat de graniţe bine definite. Dacă Praga a încercat să caute în slavism originea comună a cehilor cu slovacii, definiţi diferit de maghiari, tocmai politicile culturale au generat la slovaci un curent opus. Noţiune de natură etno-lingvistică, mult mai puţin permeabilă, potenţial mai intolerantă, problema naţională a dat naştere unor tendinţe centrifuge[2]. Slovacii se percepeau ca fiind diferiţi şi de cehi. Aceste diferenţe au fost accentuate de poziţia pe care Biserica Catolică o avea în societate. Cehii erau „liberali în gândire, mai mult laici decât religioşi şi, nu în ultimul rând, convinşi că sunt cei cărora li se datora existenţa statului, motiv pentru care erau îndreptăţiţi să-l şi conducă"[3]. În cultura slovacă, rolul bisericii era determinant şi nu putea lipsi din spaţiul civilizaţional. Secularizarea societăţii, socialismul şi curentele de stânga aveau puţini adepţi printre slovaci. Astfel, dezideratele confesionale s-au împletit cu cele politice şi naţionale. Odată obţinută independenţa, elitele politice slovace au încurajat dezvoltarea culturală, au pus stăpânire pe educaţie şi a transformat-o, continuând în fapt, politica demarată de cehi, cu două decenii mai devreme.

Cadrul în care a evoluat elita culturală slovacă până la 1939 a devenit fundamentul pentru anii următori „mai ales în opinia publică a acelor popoare care şi-au trăit istoria din secolul 20 ca pe

---

[1] *Scurtă istorie a Slovaciei*, coord. Elena Mannová, traducere Eva Mârza şi Radu Mârza, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2011, p.346.

[2] Csaba G. Kiss, *Europa Centrală, naţiuni, minorităţi, Studii, eseuri, articole*, Sf. Gheorghe, Pesti Szalon - Kriterion, p.100

[3] Daniel Citirigă, *Europa Centrală şi tentaţia federalismului. Istorie şi diplomaţie în perioada interbelică*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2015, p.166.

o permanentă ascensiune, încât mitul comunitar al unităţii naţionale a putut reînflori fără impedimente”[4]. În nici un domeniu anul 1939 nu a reprezentat o ruptură totală de vechile curente. Dar viaţa culturală în statul creat după prăbuşirea Cehoslovaciei s-a modulat în funcţie de doi factori. Pe de o parte, regimul politic a avut nevoie de un parteneriat cu elita culturală, dispusă să îl justifice prin actele sale. O serie de personalităţi culturale au beneficiat de pe urma regimului politic. Cei care au acceptat să se pună în slujba propagandei naţionale au primit sinecuri profitabile. Pentru aceşti oameni de cultură, contractul mutual sau chiar cu beneficii reale a reprezentat o formă de existenţă şi un sprijin în creaţia artistică. Pe de altă parte, acea categorie de oameni de cultură care nu au împărtăşit orientarea politică a regimului şi nu au colaborat cu acesta, şi-au creat propria formă de rezistenţă, creând o cultură de samizdat. Ei au considerat că regimul politic din Slovacia, mult prea influenţat de ideologia naţional-socialistă, împiedica orice formă de manifestare artistică autentică.

Cultura a trebuit să răspundă dorinţelor diriguitorilor politici de la Bratislava. Producţiile culturale şi artistice au fost nevoite să se adapteze, în funcţie de cerinţele celor care conduceau statul dar, în acelaşi timp, au ţinut cont de conflictul de la vârful conducerii Slovaciei. Lupta pentru supremaţia politică s-a dat între două grupări bine definite. Prima tabără a fost reprezentată de monseniorul Jozef Tiso şi de o grupare naţionalistă, conservatoare şi catolică. Devenit preşedintele Republicii, Tiso a coagulat în jurul său aceste elemente, urmărind o politică independentă faţă de Berlin. El definea în mod original dependenţa de germani declarând că să le oferea germanilor „doar ceea ce nu puteau evita să le dea”[5]. Cultura avea rolul de a transforma ideologia aridă într-un repertoriu naţional, care să mobilizeze societatea în proiectul politic, prin crearea unui sistem de educaţie şi a unei vieţi cultural-artistice şi sociale menite să fie o curea de transmisie între factorii politici şi populaţie. Un colaborator al lui Tiso, filosoful creştin Štefan Polakovič, devenit ideologul regimului, publica o serie de lucrări prin care explica particularităţile sale naţionale slovace, care au origini naţional creştine. El a combinat ideile creştinismului universal cu naţionalismul slovac, pentru a le integra unei ideologii oficiale ale regimului care să combată, subtil, influenţele naţional-socialiste germane[6]. Oamenii de cultură şi mediile intelectuale trebuiau să creeze o tradiţie naţională, să imprime un anumit sens al istoriei, care să îi atragă pe cetăţeni, într-o anumită formă de gândire. Societatea trebuia fagocitată într-un anume tip de spaţiu, în care să aibă „starea şi sentimentul deplinei integrări în masele care devin unicul element dominator capabil de a conferi dimensiune puterii recent cucerite”[7].

Cea de a doua tabără, care revendica puterea, s-a format în jurul radicalilor Gărzii Hlinka. Din 1940, s-a format un triumvirat compus din Vojtech Tuka, Alexander Mach şi Karol Murgaš, care reprezenta echipa de promovare a ideologiei naţional-socialiste în Slovacia. Ei au condus întreaga mass-media, urmărind răspândirea ideilor naţionaliste pe teritoriul Slovaciei. Mach, care avea în coordonare propaganda slovacă, a reuşit să adune în jurul său o serie de intelectuali slovaci cu notorietate, conduşi de scriitorul Milo Urban. Slovacii de pretutindeni erau îndemnaţi să găsească valorile comune în naţional-socialism de la care, propuneau propagandiştii de la Bratislava, se aştepta supravieţuirea poporului slovac în faţa ameninţării maghiare sau cehe[8].

---

[4] Csaba G. Kiss, *op. cit*., p.37.

[5] Joseph A.Mikus, *La Slovaquie dans le drame de l'Europe (Histoire politique de 1918 a 1950)*, Paris, Les Iles d'Or, 1955, p.176.

[6]Anton Hruboň, *K problematike ideológie slovenského národného socializmu* în *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republica 1939-1945 očami mladých historikov* VIII coord. Zostavil Peter Sokolovič, Bratislava, Ustav Pamäti Národa, 2009, p.25-26.

[7] Sorin Vasilescu, *Arhitectura Italiei fasciste*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Arhitect design, 2011, p.17-18.

[8] Anton Hruboň, *Náčrt politickej činnosti Alexandra Macha ad oktobra 1938 do júla 1940*, în „Moderne dejiny Slovenska I. Zbornik odbornych prispevkov k historii Slovenska v. rockoch 1918-1945”, Ružomberok, 2008. p.26-27.

„Manifestul de la Lomnický“ era documentul care au pus bazele culturale ale regimului. Deşi se aminteau principiile naţional-socialiste în acest document, arta şi cultura slovacă poartă amprena ideologiei clericale, absentă în doctrina nazistă. Acest compromis se datorează tensiunilor din viaţa politică slovacă. Cele două aripi ale Partidului Popular Slovac al lui Hlinka (*Hlinkova slovenská ľudová strana* - H.S.Ľ.S.) s-au răsfrânt şi în viaţa culturală[9]. Tensiunile dintre cele două grupări politice şi conflictul din sânul elitelor culturale slovace au creat fundamentul în care s-a manifestat viaţa culturală şi artistică slovacă. O particularitate a ideologiilor naţionale central-europene se regăsea între obiectivele statului naţional slovaci. Crearea identităţii naţionale proprii era posibilă doar „în detrimentul vecinilor precum şi în complexele generate de slăbiciune”[10]. Cehii şi maghiarii trebuiau excluşi din viaţa societăţii, cultura trebuind să fie naţională. Tocmai liantul pe care cehii îşi propuneau să îl creeze avea să aibă un revers al medaliei. Slovacii doreau să îşi promoveze propriile valori. Pentru ei, cultura nu lega naţiunile, ci le diferenţia. Anatema aruncată asupra Cehoslovaciei viza mediul cosmopolit urban. Nu întâmplător, ideologii clericalismului slovac vor milita pentru reîntoarcerea la natură, la mediul idilic al lumii rurale şi la catolicism.

Ştiinţa şi educaţia

Un prim sector care a fost adaptat la viaţa naţională a fost sistemul de învăţământ. Educaţia trebuia reformată, iar tinerii îndepărtaţi de ideile venite din afara graniţelor. Slovacia moştenise de la statul dual un sistem care era inspirat de Praga. Era necesară crearea unei reţele de şcoli, la toate nivelele, care să răspundă mai bine nevoilor unui stat tânăr. Ministerul Educaţiei din Slovacia a fost structurat, sub îndrumarea lui Jozef Sivák, în trei departamente. Primul departament, de Ştiinţă şi Artă, se îngrijea de dezvoltarea generală a producţiei ştiinţifice, a literaturii, patronând asociaţiile ştiinţifice, literare şi editurile. Departamentul mai era responsabil de teatrele din ţară, de mass media, supraveghind artele plastice, muzicale, cercetarea etnografiei şi protejarea patrimoniului şi a monumentelor. Departamentul Educaţiei se ocupa de sistemul de învăţământ şi de răspândirea rezultatelor cercetării ştiinţifice. Aici erau incluse şi activitatea bibliotecilor şi industria cinematografică. Al treilea departament, organizaţional şi juridic, era responsabil cu problemele juridice, cu cooperarea cu Ministerul Propagandei, cu H.S.Ľ.S., şi avea atribuţii de relaţii culturale cu străinătatea[11].

Universitatea Comenius, devenită Universitatea Istropolitană din Bratislava, a fost completată la 1939, de prima Universitate Tehnică de la Bratislava. Ea funcţionase ca Universitate Tehnică la Košice, încă din 1937, dar după ocuparea oraşului de către Ungaria, în urma Abitrajului de la Viena, din noiembrie 1938, s-a luat decizia transferării ei la Bratislava. În 1940, a fost fondat şi Colegiul Economic, care urma să pregătească economiştii slovaci. Diplomele de absolvire ale diferitelor şcoli din Slovacia au permis crearea unei generaţii de specialişti în varii domenii, care au putut lua locul, rămas vacant, după îndepărtarea cehilor. Doar că aceşti specialişti nu puteau rămâne în afara statului. Ei trebuiau să devină colaboratorii regimului politic, să îl susţină, şi să se integreze în viaţa socială promovată de diriguitorii de la Bratislava. Şi învăţământul teologic a fost reformat. Deşi şcoala teologică slovacă fusese puţin influenţată de Praga, după 1938, ea a intrat în vizorul noilor diriguitori. Aceştia doreau uniformizarea întregului sistem, cu o pondere mai mare a şcolilor

[9] Denumirea partidului şi a gărzii venea de la militantul slovac pentru drepturile naţionale, Andrej Hlinka (1864-1938), considerat liderul incontestabil al slovacilor. Acesta luptase pentru drepturile naţionale ale slovacilor, atât în vremea Austro-Ungariei, cât şi în perioada apartenenţei la Cehoslovacia. Formaţia sa clericală a influenţat cultura şi ideologia regimului.

[10] Csaba G. Kiss, *op. cit.*, p.36.

[11] Mária Ďurkovská, *Kultúra ako jedna z dimenzií slopočenského života v Slovenekej repulike v rokoch 1939-1945* în *Život v Slovenskej republike. Slovenská Republika 1939-1945 očami mladých historikov* IX, coord. Zostavil Peter Sokolovič, Bratislava, Ústav Pamäti Národa, 2010, p. 247-248.

catolice, dar fără să lovească în cele luterane, sau în cele greco-ortodoxe şi ortodoxe, din estul Slovaciei.

Regimul politic de la Bratislava a căutat de la început să confere sistemului de învăţământ o puternică amprentă naţională şi creştină. Legea 308, din noiembrie 1940, statua ideologia care trebuia să predomine în şcoală. Intenţia generală era de a întări poziţia bisericii în sistemul de educaţie. Dar preocuparea legiuitorului era de a proteja tineretul, mai ales din şcolile primare şi secundare, de influenţa aripii radicale a Gărzii Hlinka. Conservatorismul taberei moderate, dublat de catolicism, a influenţat decisiv caracterul educaţiei în Slovacia. După introducerea legii, 2593 de şcoli au trecut în subordinea bisericii, şi doar 324 au rămas sub autoritatea laică[12]. Nici accesul la lectură nu a fost lăsat liber. Autorităţile urmăreau să creeze o societate catolică, conformistă şi conservatoare, neinfluenţată de ideile liberalismului interbelic sau socialismului. Ministerul Educaţiei a cenzurat titlurile care se găseau în biblioteci. Peste 800 de volume au fost scoase din biblioteci, fiind considerate ca neadecvate ideologiei naţionale. În general, erau lucrări marxiste sau de propagandă cehoslovacistă. Dar, în Slovacia, nu a existat un autodafé, după modelul german. Ele nu au fost interzise, ci mutate în biblioteca Societăţii „Matica Slovenska", unde cititorii erau mai uşor de controlat[13]. Noua elită culturală a Slovaciei s-a plămădit în acest mediu educaţional.

Nici ştiinţa nu a rămas în afara statului. În 1939, au fost desfiinţate vechile Asociaţii de Ştiinţă şi a fost creată Societatea ştiinţifică slovacă. Preşedintele acesteia a fost profesorul František Valentin, iar secretar general, lingvistul Ľudovít Novák. Membrii Societăţii ştiinţifice slovace au devenit profesorii din corpul universitar. În iulie 1942, aceasta s-a transformat în Academie Slovacă de Ştiinţe şi Arte (SAVU- *Academia Scientiarum et Artium Slovaca*). Academia avea atribuţii în domeniile: teologie, ştiinţele naturii şi arte. Aceasta trebuia să fie tot un instrument docil în mâna autorităţilor, un soi de fortăreaţă ideologică, menită să fie o curea de transmisie între inteligenţie şi aspiranţii la un statut intelectual. De aceea, Academia a intrat repede în conflict cu mai vechea societate „Matica Slovenska", care a rămas ancorată în principii tradiţionaliste. „Matica" şi-a păstrat vechiul sediul de la Turčanský Sväti Martin, oraşul renaşterii identităţii naţionale la slovaci, din vremea Austro-Ungariei, în vreme ce Academia a fost atrasă de liderii de la Bratislava. Activitatea ştiinţifică promovată prin intemediul societăţii din Turčanský Sväti Martin a continuat şi după înfiinţarea Academiei. Dar, între „Matica Slovenska" şi SAVU, s-a iscat o aprigă dispută. Erau consecinţele conflictului dintre cele două aripi ale vieţii politice slovace. În cele din urmă, Ľudovít Novák a hotărât să plece la Bratislava, în vreme ce alţi oameni de ştiinţă au rămas la Martin. Cu toate acestea, în vechea capitală a renaşterii naţionale slovace, a continuat să apară gazeta „Sborník Matice slovenskej", unde semnau, în principal, autori din ştiinţele umaniste, precum scriitorii Jozef Škultéty şi Jozef Cíger Hronský, graficianul Jozef Cincík, criticul literar Stanislav Mečiar, sau istoricul František Hrušovský. Acesta din urmă, secretar al Societăţii, a publicat o monumentală sinteză, care populariza istoria slovacilor. Şi teologul catolic, Jozef Špirkov, a lansat, în cadrul Societăţii, două volume despre istoria bisericii[14]. În general, viaţa ştiinţifică din Slovacia anilor 1939-1945 a avut de suferit de pe urma conflictului dintre cele două aripi ale regimului. Dacă

---

[12] Róbert Letz, *Slovenské dejiny* V *1938-1945*, Bratislava, Literárne informačné centrum, 2012, p.208.

[13] Sociatatea „Matica Slovenska", creată la 1863, a fost o instituţie menită să promoveze limba şi cultura slovacă în sânul naţiunii. A fost desfiinţată de maghiari, la 1875, şi reînfiinţată sub Cehoslovacia interbelică. Redefinită, Societatea ar fi trebuit să susţină ideea solidarităţii cehoslovace. Dar, tocmai o astfel de societate, a avut rolul de a sublinia ideea specificităţii poporului slovac. Dacă cehii credeau că lumea germană, sub care au trăit, a fost superioară celei maghiare, care a influenţat negativ cultura slovacă, slovacii considerau că ei reprezintă cultura şi limba slavă autentică, prezervată de izolarea la care fusese supusă de maghiari. Societatea şi-a păstrat o relativă independenţă sub regimul fascist, fiind mai apropiată mediilor conservatoare din jurul lui Jozef Tiso, Elisabeth Bakke, *Czechoslovacism in Slovak history* în *Slovakia in History*, edited by Mikulaš Teich, Dušan Kováč and Martin D. Brown, Cambridge University Press, 2011, p.260

[14] Róbert Letz, *op. cit.*, p.210.

„Matica Slovenska” s-a apropiat de cercurile moderate, catolice, membrii Academiei de Ştiinţe şi Arte au fost atraşi de mediile radicale ale Gărzii Hlinka. Toate aceste realităţi, adesea confuze şi contradictorii, au fost determinante în formarea culturii naţionale slovace, din perioada statului fascist al lui Jozef Tiso.

Literatura şi artele dramatice

Unul din primele domenii culturale care s-a modelat pe noua orientare politică a fost literatura. Ea a păstrat legăturile cu vechea tradiţie literară născută în veacul anterior, dar a fost influenţată de ideologia regimului. Literatura a căpătat rolul de liant între societate şi autoritate. Ea trebuia să reflecte atitudinea antimaterialistă a fascismului slovac, cuprinzând simboluri ale trecutului, ale naturii. În acelaşi timp, arta şi literatura transmiteau un puternic mesaj al stereotipiei prezentului. Un întreg vocabular, înţesat de termeni creştini, cu semnificaţii diverse, a cuprins mesajele partidului. „Sângele”, „martiriul” sau alţi termeni au însoţit milenarismul creştin, adresat tuturor claselor şi categoriilor sociale[15]. Acesta s-a regăsit şi în limbajul fasciştilor slovaci. Se adăuga curentul romantismului, care făcea trimitere la valori naţionale şi a însoţit mişcările naţionale din secolul al XIX-lea. „Realismul magic propunea o viziune romanţată despre trecut”[16]. Mesajul creştin era dublat de unul care milita pentru revenirea la moralitatea tradiţională. Tradiţionalismul mişcării fasciste slovace coincidea cu valorile morale ale unei societăţi rurale, conservatoare, apropiate de biserica catolică[17].

Literatura slovacă din anii independenţei a continuat curentele secolului iniţiate de Jozef Cíger Hronský şi Milo Urban, dar a fost pusă în slujba regimului politic, cum au fost romanele *Pisár Gráč* sau *V osídlach*, ambele apărute la 1940. Între autorii care s-au impus în proza lirică se numărau František Švanter, Dobroslav Chrobák, Margita Figuli, Ľuda Ondrejova şi Štefan Rysuľa. Ei au scris fără restricţii, devenind colaboratorii regimului. La fel au fost şi Dominik Tatarka sau Ján Červeň, care au debutat cu proză psihologică. Dobroslav Chrobák a înfățișat, în mod realist, satul slovac. Şi în poezie s-au găsit autori dispuşi să susţină ideologia naţională. Între operele semnificative ale acelor ani s-au numărat *Štít*, de Andrej Žarnov, *Ozubený čas*, *Puknutá váza* sau *Všteko je dobre* de Ján Meník[18]. Emil Boleslav Lukáč a susţinut cauza naţională a regimului angazându-se de partea Ľudáks[19] până la capăt. František Švantner a scris nuvela *Malka* împotriva războiului. Janko Jesenský a fost poetul care a creat o adevărată literatură de samizdat. Lirica sa erotică nu putea fi acceptată de regim. De aceea, a fost cel mai cunoscut nume care a fost interzis[20]. Poetul Ján Smrek a insultat, în scrierile sale, pe *Ľudáks* iar jurnalul literar *Elan*, editat la Bratislava, din 1939, a făcut carieră în timpul insurecţiei. Aceştia literaţi, ca şi alţi oameni de cultură, au fost persecutaţi de regim. La rândul lor, evreii au fost eliminaţi din viaţa culturală slovacă. Nici literatura în limba cehă nu a fost acceptată.

În schimb, colaboratorii regimului au beneficiat de privilegii semnificative sau au reuşit să se impună pe scena literară. Valentín Beniak a devenit un reprezentant de seamă a poeziei slovace. Implicat în viaţa politică, el a devenit preşedintele unei importante asociaţii culturale, şi şeful secretariatului Ministerului de Interne. Andrej Žarnov a fost membru în Consiliu de Stat. Dintre toţi scriitorii, cel mai angajat în viaţa politică a fost Tido J. Gašpar. Acesta a activat încă din anii interbelici, devenind membru al Parlamentului şi şeful oficiului de Propagandă. El a fost

---

[15] George L. Mosse, *Către o teorie generală a fascismului* în *Fascismul european 1918-1945. Ideologie, experimente totalitare şi religii politice*”, editor Constantin Iordachi, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, 2014, p.85-86.
[16] *Ibidem*, p.94.
[17] *Ibidem*, p.91.
[18] Mária Ďurkovská, *op. cit.*, p.250.
[19] Ľudáks, nume generic dat activiştilor Partidului Popular şi a Gărzii Hlinka.
[20] Mária Ďurkovská, op. cit., p.251.

colaborator al lui Mach şi semnatar al manifestului „Naše stanovisko" (*Opinia noastră*), lansat în urma întrunirii scriitorilor, poeţilor şi oamenilor de cultură de la Tatranská Lomnica, din august 1940. În acest document a susţinut că naţional-socialismul este cel mai bun sistem pentru viaţa politică slovacă. În ultimii doi ani a fost şef al Propagandei. Milo Urban a fost un alt activist al H.S.Ľ.S., încă din anii interbelici, şi redactor şef la gazeta „Gardista". Tot membru al legislativului a fost şi Emil Boleslav Lukáč. Alţi scriitori şi oameni de cultură care s-au angajat în viaţa politică au fost J. Ambruš, J. Čečetka, V. Beniak, J. Smrek, J. Cincík, J. Kútnik-Šmálov[21]. Aceştia au reuşit să imprime un anumit limbaj, care, deşi se adresa societăţii acelei epoci, avea un stil care se adresa unei ipotetici posterităţi. În esenţă, literatura s-a adresat societăţii colectiviste, fiind opusă individualismului de tip burghez. Era promovată cultura rustică, firească într-o ţară în care populaţia din mediul rural era majoritară. Imaginea ţăranului, „copilul răsfăţat al regimului"[22], prezentată în chip idealist, constrasta cu burghezul spaţiului urban. Săteanul era purtătorul tradiţiilor, a purităţii naţionale slovace, colportorul unei etici şi a unor moravuri creştine. Dar regimul nu a reuşit să masifice cultura prin crearea unei categorii distincte de intelectuali dispuşi să-şi arate obedienţa totală. Foarte curând, au apărut între literaţii slovaci opozanţi, mai mult sau mai puţin nemulţumiţi de ideologia regimului, dar total nemulţumiţi de realităţile războiului.

Progrese semnificative a înregistrat şi critica literară. Cele mai importante nume au fost Ján Elen Bor, Ján Sedlák, Alexander Matuška, Jozef Kútnik-Šmálov sau Rudo Brtán. Şi alte personalităţi ale culturii au susţinut cauza Gărzilor Hlinka, cum a fost Rudolf Dilong sau artistul grafic Kolomon Sokol[23]. Efectele acestei colaborări s-au resimţit în scurt timp. Astfel, a crescut semnificativ şi numărul periodicelor care publicau literatură. În anii 1939-1945, au fost editate 221 de periodice din care cinci gazete apăreau zilnic, 36 săptămânal, 33 la două săptămâni, 107 lunar. Între acestea, „Elan" a devenit organul de presă a scriitorilor slovaci. Alte titluri precum „Slovenské pohľady" editat de Stanislav Mečiar, gazeta luterană „Tvorbu" editată de poetul Emil Boleslav Lukáč sau gazeta catolică „Kultúra" sub redacţia lui Ladislav Hanus, Mikuláš Šprinc şi Ján Sedlák s-au bucurat de popularitate[24]. În acest interval au fost create 709 compoziţii literare, 437 în proză, 169 volume de poezii şi 103 piese de teatru[25]. Aceste compoziţii au rămas relativ libere de influenţele ideologice.

Dramaturgia a fost reprezentată de Ivan Stodola, Július Barč-Ivan, Mária Rázusová-Martáková sau Jozef Gregor Tajovský. Succesul lor a început după ce, nume importante ale artei teatrale au părăsit ţara, datorită originii lor cehe. Piesa dramatică *Janošík*[26], semnată de Mária Rázusová-Martáková, s-a bucurat de un mare succes la public. În acei ani, scena teatrului naţional a fost dominată de personalitatea lui Ferdinand Hoffman, dramaturg şi regizor, devenit şeful departamentului cultural din cadrul Ministerului Propagandei. Dar, în mare măsură, activitatea teatrală s-a bazat pe opere fundamentale ale dramaturgiei universale. Tot în acest departament şi-a desfăşurat activitatea şi poetul Ján Smrek. Un adept al conservatorismului a fost Janko Borodáč, care a condus Teatrul Naţional Slovac în anii primei republici slovace. Acesta a promovat o generaţie întreagă de actori. Pe lângă mai experimentaţii Ján Jamnický ori Jozef Budský, s-au lansat František Dibarbora, Mikulaš Huba, Karol L. Zachar, Viliam Záborský, František Zvarík, Ladislav

---

[21] Róbert Letz, *op. cit.*, p.218.

[22] Adelin Guyot, Patrick Restellini, *Arta nazistă*, traducere de Cristina Jinga, Bucureşti, Editura Corint, 2002, p.135.

[23] Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *Illustrated Slovak History. A Struggle for Sovereignity in Central Europe*, Wauconda, Illinois, Bolchazy-Carducci Publishers, 2006, p.225 şi urm.

[24] Róbert Letz, *op. cit.*, p.214-215.

[25] Stanislav J. Kirschbaum, *A History of Slovakia. The Struggle of Survival*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, p.202.

[26] Juraj Jánošik a fost un brigand din zona Munţilor Fatra-Tatra, de la cumpăna veacurilor XVII-XVIII, care a devenit în cultura slovacă echivalentul haiducului, care lupta pentru dreptate, sub stăpânirea habsburgică. El a devenit un personaj de legendă, fiind subiectul multor opere literare şi artistice.

Chudík, Július Pántík sau solista Mária Kišoňévá-Hubová[27]. Totodată, au apărut şi noi lăcaşe de cultură. Noi teatre au fost fondate la Nitra, Prešov şi Turčanský Sväti Martin. Viaţa culturală a fost deosebit de activă, chiar în condiţiile înrăutăţirii situaţiei politice internaţionale. Regizorul Andrej Bagar a pus în scenă numeroase piese la teatrul din Martin, până în momentul declanşării insurecţiei naţionale antigermane, din august 1944. Teatrul de Prešov, localitate neafectată de evenimentele militare ale insurecţiei, şi-a păstrat deschisă scena până la venirea trupelor sovietice, la începutul anului 1945[28]. Acestea sunt, fără îndoială, iniţiative meritorii, dacă nu vedem şi faptul că ele trebuiau să atragă noi spectatori spre mesajul general. În fapt, „arta nu se consuma individual, ci colectiv", ea nu era nici măcar produsul unui anumit artist, ci a unei colectivităţi, devenind „un produs pentru colectivitate, creată colectiv". Această realitate se poate observa urmărind creaţia generaţiei de artişti din anii primei republici slovace. O anumită stereotipie caracterizează întreaga operă a acelei generaţii. Însă nu toate au susţinut regimul. În operele opozanţilor regimului, se poate vedea mai lesne un anumit mesaj original. Piesa *Mastný hrniec*, care ridiculiza prin soţii Babíkovcov, pe ministrul Educaţiei, J. Sivák, şi pe soţia acestuia, poate fi un bun exemplu. Ca şi literatura, nici dramaturgia nu a avut motive de frică faţă de producţiile impuse de regim, punându-se mai degrabă în slujba naţionalismului slovac, decât al ideologiei promovate de partizanii lui Mach sau Murgaš[29].

Şi în alte domenii ale vieţii cultural artistice s-au afirmat noi personalităţi slovace. Arta avea aceeaşi menire ca în celelalte regimuri fasciste sau fascistoide ale epocii, devenind „un instrument al puterii, al propagandei, un instrument care să îmbrace nevoile sociale nu în haina artistică a momentului", ci să exprime „acţiunea directă şi imediată de informare, cu rol simbolic, dar superficial, pândit de forma cea mai acută de perisabilitate"[30]. În dorinţa autorităţilor de reînnoire culturală şi spirituală, cu puternice tendinţe naţionale, arta a devenit subiectul unei vaste campanii propagandistice. Dar subsumarea actului artistic propagandei a dus la pierderea autonomiei acestuia şi, totodată, a creatorilor de artă. Mai mult, conform unui filosof german, estetismul promovat de un astfel de regim „incumbă un corpus de imagini, simboluri inclus în mişcările şi spaţiul ideatic fascist; acesta trebuia să transforme arta într-o formă socială şi politică de temut"[31]. Popularizarea excesivă a operelor de artă, a literaturii naţionale şi a întregului produs spiritual a transformat întreaga cultură într-o unealtă de propagandă. Astfel, arta şi cultura trebuiau să fie accesibile unui public larg, adesea neinstruit, ceea ce a făcut-o, în numeroase cazuri, să îşi piardă caracterul elitist[32].

Creaţie a revoluţiei industriale, cinematografia a fost pusă în slujba tuturor regimurile politice ale vremii. Ea avea darul de a explicita, mult mai lesne, şi unui public mai larg, prin intermediul imaginilor, mesajele ideologice ale regimului. Compania de film „Nastup" a fost înfiinţată în noiembrie 1939, cu susţinerea Tatra Bank, pentru a produce filme documentare şi de propagandă. Au fost însă interzise filmele cehe, americane sau sovietice. În schimb, activitatea Gărzii Hlinka şi ideologia H.S.Ľ.S. înlocuia vechea cinematecă. Vechile săli de proiecţie, care aparţinuseră cehilor şi evreilor, au fost confiscate de stat. Gazeta „Slovenský filmový kuriér" atrăgea atenţia, la 1940, că cinematografia are rolul de a susţine regimul şi de a disemina ideile acestuia unui public larg[33]. Cinematografia urmărea să îi atragă şi pe cei mai puţin iniţiaţi în artă şi cultură. Ea explica pe înţelesul tuturor mesajul superior al artei. Doar tehnicile cinematografice puteau să creeze coeziunea întregii comunităţi şi să ofere vulgului produsul artistic. De succesul

[27] Róbert Letz, *op. cit.*, p.214.
[28] František Cséfalvay, Ľubica Kázmerová, *Slovenská republika 1939-1945. Chronologia najdôležitejších udalosti*, Bratislava, Historický ústav SAV, 2007, p.113.
[29] Róbert Letz, *op. cit.*, p.215.
[30] Apud Sorin Vasilescu, *op. cit.*, p.38.
[31] cf. Vlad Gafiţa, *Originile ideatice ale totalitarismului de dreapta. Repere ale teoriei viral-metamorfice*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2018, p.291.
[32] Adelin Guyot, Patrick Restellini, *op. cit.*, p.86.
[33] Mária Ďurkovská, *op. cit.*, p.254.

companiei „Nastup" putea să depindă întregul mesaj propagandistic. O frumoasă carieră au făcut aici regizorul Ivan J. Kovačevič, ajutat de cameramanul Bohumil Havránek. Printre alţi realizatori de film s-au numărat Paľa Bielika şi Eugen Mateičku. Caricaturistul Viktor Kubal a încercat, la 1943, să realizeze şi primul film slovac de benzi desenate, intitulat *Únos*[34]. Deşi banda desenată este tot o formă de artă, ea se adresa unui public de vârstă fragedă, având un dublu rol: cel de a amuza şi cel de a educa. De aceea, temele atinse trebuiau să fie agreate de liderii politici[35]. Dar cele mai multe filme care rulau în cinematografele slovace erau producţii germane sau cehe, mai noi fiind cele din Protectorat[36]. Publicul participant la diverse producţii cultural-artistice era format din angajaţii statului şi organizaţi de liderii corporaţiilor din care făceau parte. Cea mai cunoscută era cea a funcţionarilor publici. Îi găsim atât la carnavaluri cât şi la concertele din sala Reduta din Bratislava[37]. Dar cea mai mare parte a populaţiei a rămas ataşată de scena tradiţională, numărul mic de evenimente culturale din localităţile rurale sau din orăşele de munte, şi lipsa cinematografelor, lăsând o parte a populaţei în afara programului cultural oficial.

Nici scena muzicală nu a scăpat atenţiei diriguitorilor politici. Mulţi muzicieni şi instrumentişti cehi au părăsit Slovacia, făcând loc unei noi garnituri de artişti. Muzica a fost reprezentată de compozitorii Alexander Moyzes, Eugen Suchoň şi Ján Cikker, iar opereta de Gejza Dusík şi solistul Frantisek Kristof Vesely. Alexander Moyzes a fost profesor de compoziţie la Conservatorul din Bratislava şi consilier la Radio Bratislava. Eugen Suchoň, considerat cel mai important compozitor slovac al secolului XX, s-a manifestat destul de discret în anii războiului. Mai degrabă, Ján Cikker, profesor la Conservator, a compus o suită de poeme în anii 1941-1945, apreciate de regim[38]. În paralel, compozitorul Mikuláš Schneider-Trnavský a condus Şcoala de muzică populară, care avea misiunea de a culege repertoriul tradiţional al muzicii slovace[39]. Consumatorii de muzică au rămas ataşaţi valorilor tradiţionale, fiind greu de cuantificat ce public a apreciat scena muzicală oficială. Imnurile organizaţiilor fasciste aveau rol de legătură între activişti şi comandament. Unitatea creată de intonarea lor era, la scară mică, reprezentarea unităţii naţionale. Nici Imnul de stat nu a fost ales întâmplător. *Hej, slovácí, ešte naša Slovenská rečžije* (Hei slovaci, Slovacia noastră trăieşte), compus de Samo Tomášik, era un cântec de glorificare a solidarităţii tuturor slovacilor, iar *Nad Tatrou sa bliska* (Fulgeră deasupra Tatrei), al lui Janko Matúška, combina aspecte din cântece populare care reflectau peisajul ideal al patriei[40]. Ideologia naţională se exprima prin acest set de valori. Peisajul natural şi ideea renaşterii naţionale au concurat în crearea spaţiului în care s-a născut, a evoluat istoric, şi trebuie să se dezvolte naţiunea. Tatra nu mai reprezenta doar simbolul romantic al „slovacităţii", ci, prin transformarea slavisticii din veacul al XIX-lea în ideologie în secolul XX, devenea leagănul a tot ce e slav, în consecinţă, al solidarităţii slave.

Artele plastice şi arhitectura

Dezvoltate sub patronajul Departamentului de grafică şi pictură, din cadrul Şcolii Tehnice din Bratislava, artele plastice au fost reprezentate de profesorii Martin Benka şi Ján Koniarek, susţinuţi de o pleiadă de asistenţi din tânăra generaţie. Ideologia regimului a trecut din domeniul

---

[34] Róbert Letz, *op. cit.*, p.216

[35] Dodo Niţă, *Despre cum ne-am imaginat trecutul şi cum l-am livrat copiilor. Ultimii 100 de ani de bandă desenată istorică în România* în *Un Centenar şi mai multe teme pentru acasă. Ce au învăţat şi ce nu au învăţat românii din ultimul secol de istorie*, editor Adrian Cioroianu, Iaşi, Editura Polirom, 2018, p.338.

[36] Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *op. cit.*, p.224.

[37] Stanislav Mičev, *Kaleidoskop roku 1941 na stránkach nového sveta în Slovensko v roku 1941* în *Slovensko v roku 1941. Politika – Armada – Spoločnosť*, ed. Marek Syrný a kolectiv, Banská Bystrica, Múzeum Slovenského Národného Povstania, 2012, p.226.

[38] Mária Ďurkovská, *op. cit.*, p.251.

[39] František Cséfalvay, Ľubica Kázmerová, *op. cit.*, p.80.

[40] Csaba G. Kiss, *op. cit.,* p. 46.

literelor pe pânză, datorită unor artişti ca Martin Benka sau Ľudovít Fulla. Fraňo Štefunko s-a remarcat în portretistică. În sculptură au cunoscut consacrarea Ján Koniarek, Fraňo Gibala, Ladislav Majerský, Jozef Pospíšil, Fraňo Štefunko sau Rudolf Pribiš. O nouă generaţie de artişti s-au consacrat în perioada primei Republici slovace. Între aceştia nume ca Ján Mudroch, Peter Matejka, Vincent Hložník, Jozef Kostka, Rudolf Pribiš, Štefan Bednár au devenit foarte populare. Pentru aceştia, Casa Artelor din Bratislava îşi deschidea porţile, pentru marile expoziţii. Cel mai remarcabil eveniment a avut loc la 14 octombrie 1943, la Martin, când s-au împlinit 80 de ani de la fondarea societăţii „Matica Slovenska". Expoziţia vernisată atunci a cuprins 60 de lucrări originale, ale majorităţii artiştilor slovaci ai vremii[41]. Alte expoziţii erau organizate în sălile Caselor diferitelor corporaţii[42]. Rudolf Pribiš a fost premiat, spre exemplu, de Camera de Comerţ şi Industrie din Bratislava, în octombrie 1941. Vincent Hložník a inaugurat salonul de pictură de la Bratislava, începând cu anul 1942[43]. Mulţi artişti nu au fost beneficiarii regimului, ci chiar opozanţii acestuia, ceea ce nu i-a împiedicat să se manifeste plenar în artă. Astfel, pictorii Cyprián Majerník şi Ján Želibský s-au opus regimului încă de la început. Pentru potenţialii amatori de artă, pictura trebuia să combine elemente naţionale, istorice şi religioase. Naţionalismul era conceput ca un „proiect care explorează imaginarul naţiunii"[44]. Iar fanteziile care au luat, astfel, naştere se vor regăsi în cultură, în artele plastice, în literatură sau monumente.

O primă temă abordată de artele plastice era Republica. În *Apologia originilor republicii*, o gravură impresionată prin lungime, ne sunt prezentate, în accepţiunea artistului, originile spirituale şi istorice ale statului creat la 1939. În prim plan se află Isus, care din spatele simbolului naţional (Crucea Sf. Chril şi Metodiu), stă cu braţele deschise, binecuvântând Slovacia. Reprezentarea ţării se face prin trecut şi prezent, Hristos fiind liantul între cele două. Astfel, în partea stângă apar începuturile statalităţii medievale ale Nitrei, cu cneazul Pribina, creatorul Cnezatului Nitrei, având în braţe o biserică, altar al statului. În partea dreaptă, la capătul gravurii stă Andrej Hlinka, iar Garda, care i-a împrumutat numele, îndeamnă poporul la luptă[45]. Imaginea salvatorului-mântuitor al naţiunii este explicită. Cercetările recente au avut în vedere şi natura palingenezică a fascismelor central-europene, evidenţiată prin mitul salvatorului (mântuitorului naţiunii), cu rol mobilizator de salvare a naţiunii. Acest proces de regenerare a naţiunii este menit să dovedească sacralitatea naţiunii şi originalitatea ei[46]. În tablou prezentat se poate vedea relaţionarea dintre prezent, fără să fie clar exprimat, şi mitul salvatorului. Isus, cneazul fondator la statului medieval şi Hlinka, părintele naţiunii, formează triada care valorizează statul slovac.

Istoria are un rol central în mitologia naţională. Temă privilegiată, lupta pentru libertate se regăsea în numeroase opere. Andrej Kováčič, în *Bătălia de la Devín*, ne înfăţişează întreaga simbolistică. În prim plan conducătorii Moraviei coordonează trecerea Dunării de către armată. Dar spaţiul este mai curând ficţional. Ceea ce atrage atenţia este cetatea Devín, înălţată deasupra fluviului, şi care nu doar că domină scena, dar atrage mai degrabă atenţia[47]. Simbolul este clar

---

[41] Mária Ďurkovská, *op. cit.*, p.252.

[42] În noiembrie 1940, toţi cetăţenii activi erau împărţiţi în şase corporaţii: agricole, industriale, comerciale, financiare, ocupaţiuni libere, funcţionarii publici, Milică Moldoveanu, *Statul „independent" slovac* în *Regimurile fasciste şi totalitare din Europa*, Vol. III, Bucureşti, Editura Militară, 1979, p.26-27

[43] František Cséfalvay, Ľubica Kázmerová, *op. cit.*, p.86.

[44] Marius Turda, Maria Sophia Quine, *Istorie şi rasism. Ideea de rasă de la Iluminism la Donald Trump,* traducere de Marius-Adrian Hazaparu, Iaşi, Editura Polirom, 2019, p.67.

[45] *Sen x Skutučnosť. Umenie & Propaganda, 1939-1945*, Katarina Bajcurova, Petra Hanáková, Bohunka, Koklesová (editori), Bratislava, Slovenská národná galéria, 2017; volumul a fost editat după expoziţia cu acelaşi nume, organizată de Galeria Naţională Slovacă, şi vernisată la 19 octombrie 2016. Imaginile sunt descrise după fotografiile făcute, cu acel prilej, de semnatarul acestor rânduri.

[46] Constantin Iordachi, *Fascism, totalitarism şi religii politice. Noi perspective comparative* în *Fascismul european 1918-1945. Ideologie, experimente totalitare şi religii politice* ..., p.54.

[47] *Sen x Skutučnosť. Umenie & Propaganda, 1939-1945.*

exprimat. Devín, fortăreaţa simbol, nu este aleasă întâmplător. Micul teritoriu, din apropierea capitalei slovace, a fost încorporat Reich-ului la 1938. În această operă, cadrul natural şi naţiunea par a fi una şi aceeaşi. Şi Ján Ladvenica îl reprezintă pe cneazul Svätopluk, pe malul Dunării. Cetatea care se vede de sub copitele calului, în fundal, nu poate fi decât cea de pe stânca Devín. Legătura cu trecutul este întâlnită permanent. Arcaşii şi oştenii lui Ján Ladvenica poartă pe scuturile lor simbolurile Slovaciei fasciste[48]. De data aceasta, legăturile dintre trecutul imaginat şi prezent redau ideea de viaţă a naţiunii. Dacă în primul tablou avem o viziune aproape dramatică, în cea de a doua vedem mai curând una patetică. Dar tematica şi stilistica sunt similare. În schimb, la artiştii neînregimentaţi este mult mai expresiv redată moartea. De exemplu, la graficianul Jozef Fedora, ea are chipul lagărului de concentrare[49]. *Crucificarea* lui Jozef Šturdik, din 1941, ni-l arată pe Isus pe o cruce, pe cale să fie dărâmată de un tanc. Ján Mudroch, în pictura *Mama cu copilul*, ne prezintă scena maternă a cărui copil a murit ,pe un fundal neclar al distrugerilor războiului[50].

Tematica, atât în artele plastice cât şi în literatură, este mult mai variată. Natura, diverse simboluri tradiţionale, sau religia, sunt prezente în majoritatea operelor. Arta sacră reprezintă sfânta familie, în multe ipostaze, dar peisajul este slovac. Munţii, pădurile, apele sau chiar costumul tradiţional slovac, în care este îmbrăcat copilul Isus, ne fac aceleaşi recomandări. Gustul pentru imaginile idilice, redate într-un stil realist, apropie artele plastice de fotografia de tip carte ilustrată. Bărbatul sau femeia aveau trăsăturile pe care regimul le dorea. Bărbatul era puternic masculinizat, viguros şi sănătos, în vreme ce femeia reprezenta mai curând maternitatea, decât frumuseţea feminină. Karol Ondrvička ne descrie peisajul slovac, încadrând, între munţi, un car cu cei doi soţi, împreună cu copilul, venind de la muncă. Peisajele naturale au un model comun: prin adăugarea unor elemente simbolice ele definesc spaţiul naţional. Costumul naţional este un alt simbol al slovacităţii. Nici valašská nu lipseşte din peisaj. Toporişca faimoasă, care l-a însoţit pe Jánošik, a devenit un simbol naţional[51]. Şi simbolul creştin al troţei îşi face loc în tablou[52]. În fapt, avem de a face cu un curent puternic antiavangardist, proferând un creştinism rural. Există şi un împrumut clar din estetica naţional-socialistă. În expoziţiile de epocă, reprezentările tradiţionale, costumul popular sau casele rurale „alternează cu fotografii realizate conform unei estetici a dinamismului stil Leni Riefenstahl”[53]. Mai mult, conchidea un observator al epocii, „contrastul dintre privirea goală a burghezului şi vigoarea fizică a tânărului autoritarist disciplinat, beneficiar al revoluţiei trupului” era atât de evident, încât arta nu îl putea neglija[54].

Cărţi ilustrate erau scoase în tiraje mari, cu ocazia sărbătorilor religioase. De pe aceste ilustrate nu lipseau simbolurile statului sau efigia lui Tiso. Ca şi în cazul altor regimuri de nuanţă fascistă, artele plastice se încadra între limitele fotografiei sau cromolitografiei, făcând o trecere bruscă de la arta expresionistă spre realismul figurativ[55]. Mesajul creştin era dublat de unul care milita pentru revenirea la moralitatea tradiţională. Tradiţionalismul mişcării fasciste slovace

---

[48] *Loc. cit.*
[49] *Loc. cit.*
[50] *Loc. cit.*
[51] Unealtă tradiţională a locuitorilor din regiunile de munte, valašská are origini româneşti, fiind o toporişcă specifică ciobanilor valahi, colonizaţi în munţii Slovaciei de către regii maghiari, în secolele XV-XVI. Peste secole, această unealtă a devenit un simbol naţional al slovacilor, împrumutând numele de la valahii colonizaţi aici. Cele mai multe ipostaze îl prezintă pe Jánošík cu o astfel de toporişcă. Astăzi, face parte din patrimoniul UNESCO, datorită frumoaselor decoraţiuni care sunt încrustate, atât pe bastonul de lemn, cât şi pe lama metalică.
[52] *Loc. cit.*
[53] Anne-Marie Thiese, *Crearea identităţilor naţionale în Europa. Secolele XVIII-XX*, traducere de Camelia Capverde şi Giuliano Sfichi, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p.196.
[54] Mark Mazower, *Umbre peste Europa. Democraţie şi totalitarism în secolul XX*, traducere de Mihnea Gafiţa, Bucureşti, Editura Litera, 2018, p.41 şi urm.
[55] Adelin Guyot, Patrick Resellini, *op. cit.*, p.89.

coincidea cu valorile morale ale unei societăţi rurale, conservatoare, apropiată de biserica catolică[56]. Spre diferenţă de arta nazistă, cea slovacă era impregnată de simboluri creştine[57]. Imaginea femei în reprezentările artistice este cea pe care regimul clerical doreşte să o dea. În timp ce maternitatea copleşeşte prin numărul de scene, iar nuditatea are doar sensul matern, frumuseţea feminină lipseşte. Dar de cele mai multe ori, mama este supravegheată din cer de Fecioara Maria[58]. Dar mesajul transmis prin astfel de scene, prezente în afişele propagandistice, este unul pronatalist, fără conotaţia sexualităţii[59]. Acest gen de interpretare se regăseşte în arta nazistă, dar la slovaci modelul pare mai degrabă împrumutat de la italieni, mai apropiaţi, prin relaţia cu Biserica catolică, de valorile creştinismului. Încercarea slovacilor de a-şi crea o cultură originală a avut rădăcini în fascismul italian. Acesta a reprezentat o atracţie pentru liderii radicali slovaci. Pe parcursul anului 1939, consulatul italian de la Bratislava a difuzat o întreagă literatură fascistă, tradusă pentru publicul slovac. Temele se regăsesc în ambele ideologii, iar arta plastică le-a transpus pe simeze[60]. Estetismul artei Slovaciei fasciste avea ca forţă motrice mitologia sau trecutul istoric, temă frecventă în arta epocii. Pictura avea rolul de a reda schematic, nu doar începuturile istoriei slovacilor în acest spaţiu, dar şi continuitatea naţiunii în mileniul dominaţiei maghiare. Aspectele monolitice care pot fi sesizate lesne în arta epocii, ierarhia valorilor bine precizată, în care deasupra tuturor stă o forţă superioară, aproape religioasă, îşi avea rolul bine precizat. Dar dacă Tiso nu a urmărit să îşi creeze un mit al personalităţii, Hlinka era cel care se poziţiona într-o lume din afara realului. Cu alte cuvinte, terestrul (Tiso) nu ar avea nici un sens, dacă nu ar fi inspirat de un reflex al celestului (Hlinka)[61]. O caracteristică o reprezintă şi imaginea cvasireligioasă, de martir, folosită în toate procesiunile publice şi de stat, pe care a căpătat-o Hlinka.

În arta monumentală s-a remarcat Ján Koniarek. Spre exemplu, o operă a perioadei cum era *Alegoria transportului aerian*, o scenă cu trei statui, aparţinând lui Koniarek, înfrumuseţau faţadă Gării feroviare din Bratislava, la 1940[62]. Şi arhitectura s-a bucurat de interesul noului stat. Emil Belluš a fost unul din cei mai prolifici arhitecţi ai perioadei, fiind creatorul Palatului de Justiţie, din Prešov, sau a clădirii Camerei Inginerilor, din Bratislava. Eugen Kramár şi Štefan Lukačovič au fost autorii teatrului P.O. Hveizdoslav din Bratislava, sau a sediului Băncii Naţionale din Trenčin. Ferdinand Čapka a desenat Piaţa comercială din Žilina, iar Ján Svetlík clădirea Radioului din Prešov. František Bernarík şi Václav Houdek au fost arhitecţii Observatorului de la Skalnaté Pleso, la 1786 de metri altitudine[63]. Şi arhitectura epocii reflectă dezbaterea ideologică. S-a renunţat la influenţele Secession, care au caracterizat spaţiul austro-maghiar, şi chiar la stilul Art Deco, specific perioadei interbelice, pentru a se face loc aspectelor funcţionaliste, arhitecţii ţinând cont de cerinţele confortului modern şi de cuceririle tehnice ale epocii. Şi în arhitectură se observă fixaţiile regimului. Slovacia anilor 1939-1945 a experimentat două mari temeri: frica de unitatea forţată în cadrul Cehoslovaciei şi obsesia dominaţiei maghiare. De aceea, trebuia valorificat orice simbol naţional care să nu fie pervertit, nici de amintirea Cehoslovaciei, nici de dominaţia maghiară. Iată că

---

[56] George L. Mosse, *op. cit.*, p.91.
[57] Adelin Guyot, Patrick Restellini, *op. cit.*, p.139.
[58] *Sen x Skutučnosť. Umenie & Propaganda, 1939-1945.*
[59] În cadrul „Sărbătorii familie slovace", organizată de Tineretul Hlinka, la 1940, s-a lansat un astfel de mesaj: „Zdravé dieťa v rodine/ Zdravé občan v dedine/ Zdravé národ v krajine/ Taký národ nezhynie!" (Copil sănător pentru familie, Locuitor sănător pentru sat, Popor sănător pentru ţară, Astfel de popor nu va muri!), *Loc. cit.*
[60] Diversitatea temelor abordate este redusă, dar mesajul avea în vedere toate categoriile sociale, dar şi toate categoriile de vârstă; iată, de exemplu, câteva titluri, dintr-un raport al consulului italian, Lo Farro: *Fascismul creşte muncitorimea*, *Il Dopolavoro şi Italia* sau *Maternitate şi copii*, Petr Kubik, *Slovensko-talianske vztahy 1939-1945*, Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, p.460.
[61] Sorin Vasilescu, *op. cit.*, p.21.
[62] *Sen x Skutučnosť. Umenie & Propaganda, 1939-1945.*
[63] Róbert Letz, *op. cit.*, p.217.

şi monumentele au avut soarta lor în aceste condiţii. Unele, reprezentative pentru istoria naţională a slovacilor, au avut destinul modificat în urma rapturilor teritoriale. Aşa s-a întâmplat cu statuia lui Anton Bernolák[64] din Nové Zamky, adusă după 1938, la Žilina, sau cu cea a lui Milan R. Štefánik[65] din Košice, mutată la Prešov. O altă statuie, a generalului slovac de la 1918, aflată la Komárno, a fost transferată la Banská Bystrica. În schimb, au dispărut statuile care reprezentau personalităţile din vremea Austro-Ungariei sau a Cehoslovaciei. Aşa s-a întâmplat cu statuia Mariei Tereza din Bratislava, sau cu cea a lui Thomas G. Masaryk din Prešov[66]. Era o altă formă de venerare a unor simboluri prin distrugerea altora, străine de corpul naţional.

În loc de concluzii

În ciuda încercărilor autorităţilor de a atrage societatea spre cultura elitistă, mare parte a populaţiei a rămas ataşată valorilor culturale tradiţionale, neinfluenţate politic. În domeniul cultural, regimul politic de la Bratislava nu a reuşit să exercite o influenţă covârşitoare. Viaţa privată şi-a continuat ritmul ei firesc, mai ales în lumea rurală. Ca şi în alte regimuri autoritare sau totalitare, „în paralel cu presiunea crescândă pentru performanţă şi pentru conformism", şi în Slovacia lui Tiso, „au apărut nişe de conştiinţă culturală, în care tot mai mulţi oameni au încercat să-şi potolească acea foame spirituală pe care o presă uniformizată şi manifestări de masă propagandistice nu puteau să o satisfacă"[67]. Fascismul slovac s-a definit, mai curând, ca o mişcare de restaurare a unei societăţi patriarhale, conservatoare, decât una revoluţionară, militând pentru un regim totalitar. Cu toate acestea, cele mai radicale elemente din Garda Hlinka, influenţate de circulaţia largă a ideilor în Europa dinspre vest spre est şi invers, ar fi mers mai departe, spre un regim naţional-socialist. Exegeţii au încadrat clericalismul slovac în aşa numitul „fascism est-european", preluând o serie de elemente ale modelului maghiar (într-un anumit moment chiar şi legionar românesc), dar având o puternică coloratură locală, care ţinea de realităţile unui stat abia născut, şi asta printr-o dureroasă operaţie de „cezariană". Studiile recente despre fascism nu se limitează doar la analiza tipului de regim, ci introduc în circuitul cercetării teme noi, precum ideologia, limbajul politic şi cultura fascistă, circulaţia ideilor şi a tipăriturilor, tehnicile de guvernare şi dominare, demografia, aspectele rasiale, eugenismul, ritualurile fasciste s.a.[68]. Aceste considerente pot fi lesne observate la slovacii din vremea lui Tiso, dar nu toate sunt prezente în clericalismul slovac, sau au o intensitate variabilă. Dacă eugenismul sau rasismul artei naziste lipseşte, o serie din imaginile reprezentând masculinitatea se aseamănă cu cele din Uniunea Sovietică. Dar peste tot realismul slovac, este impregnat de mesaje sau simboluri religioase. Muncitorul, ţăranul sau soldatul sunt reprezentaţi realist, dar din mesajele care însoţesc afişul de propagandă al unei expoziţii artistice „Dumnezeu binecuvântează cu recolta sa poporul său! ori „Muncă şi luptă curajoasă pentru mai multă pâine!", ne relevă o ideologie diferită[69].

Cultura s-a bucurat de un rol aparte în societatea slovacă, fiind dependentă de regimul politic şi a exprimat epoca în care a fost creată. Fasciştii slovaci au adoptat o anumită conduită în artă şi cultură. Atitudinea faţă de viaţă, faţă de comunitate, era transmisă în actul artistic prin acceptarea

---

[64] Lingvist slovac din veacul al XIX-lea, Anton Bernolák a fost creatorul limbii slovace moderne, utilizată mai ales în mediile catolice, *Scurtă istorie a Slovaciei*, p.248.

[65] Politicianul şi generalul slovac a fost unul din cofondatorii Cehoslovaciei, la 1919. Dar, moartea sa tragică, în acel an, l-a transformat într-un erou naţional. Liderii naţionalişti slovaci au încercat să acrediteze ideea că Štefánik ar fi fost adeptul unui stat federalist, în care cehii şi slovacii să fie consideraţi naţiuni egale.

[66] Róbert Letz, *op. cit.*, p.222.

[67] Norbert Frei, *Statul Führerului. Regimul naţional-socialist 1933-1945*, traducere de Irina Cristea, Bucureşti, Grupul Editorial Corint, 2007, p. 136.

[68] Constantin Iordachi, *op. cit.*, p.54.

[69] *Sen x Skutučnosť. Umenie & Propaganda, 1939-1945.*

unei etici a muncii şi a credinţei în regim. Comunitatea era percepută ca o formă de continuitate istorică, mergând de la legendele Principatului de Nitra, până la peisajele naturale autentice slovace, cu îmbinarea munţilor şi a peisajelor rustice, într-un registru naţional. Aceste elemente ale unei culturi de masă au creat relaţia dintre guvernanţi şi guvernaţi. Apelul la realismul eroic sau la ideile istorisite a avut un ecou relativ, mulţi, din ignoranţă, preferând să creadă lucrurile aşa cum le erau prezentate şi nu să le treacă prin filtrul raţiunii. Nostalgia trecutului trebuia să revigoreze prezentul, în salvarea comunităţii etnice care se dorea autentică, naturală şi slovacă. Mesajul era unul realist, care urmărea să fie înţeles de o societate nepregătită pentru un regim totalitar. Acest tip de mesaj trebuia eficientizat la maxim pentru a educa o populaţie relativ apatică. De aici nevoia de a combina elementele unui trecut mitic cu cele ale religiei creştine. Această simbioză trebuia să creeze un limbaj comun, care nu putea fi decât naţional şi slovac, deopotrivă. Cultura şi producţiile culturale au avut, aşadar, rolul lor în susţinerea noului stat. Iar oamenii de cultură trebuiau să se responsabilizeze, prin găsirea unui loc în viaţa publică. Prin cenzură şi control, producţia culturală a fost supusă comandamentelor ideologice sau, după caz, propagandistice. Literaţii, artiştii şi oamenii de cultură erau acceptaţi şi se bucurau de o serie de privilegii doar dacă acceptau colaboraţionismul. Spaţiul libertar nu s-a putut afirma dar, sub pactul tăcerii, s-a putut manifesta liber ca o formă de rezistenţă prin cultură. Împreună, colaboratorii şi opozanţii regimului, au creat o variantă originală a culturii, reprezentând unul din cele mai inedite episoade ale istoriei slovacilor. Majoritatea au supravieţuit războiului şi au putut să se manifeste şi în perioada postbelică.

PAGINI DIN ISTORIA EXPLOATĂRII LEMNULUI DE REZONANŢĂ DE PE DOMENIUL COROANEI MĂLINI. UN JETON AL CANTINEI FABRICII „GUSTAV EICHLER" DE LA GĂINEŞTI

Dorel BĂLĂIŢĂ

Rezumat: Autorul face o incursiune în istoria exploatării lemnului de rezonanţă de le Domeniul Coroanei Mălini. Primele exploatări ale lemnului de rezonanţă din România s-au făcut, începând cu 1886, de către două firme germane, „Gustav Eichler" din Gera-Reuss şi „Kissing Mohlmann" din Iserlohn. La Găineşti, judeţul Suceava, „Gustav Eichler" a luat în exploatare o parte din pădurile deţinute de Domeniul Coroanei de la Mălini, cu scopul de a valorifica lemnul de rezonanţă necesar construirii de piane, viori şi alte instrumente muzicale specifice. La Găineşti se producea lemn de rezonanţă sub forma scândurilor de rezonanţă, care se exportau ca atare dar şi funduri şi claviaturi de piane. Lemnul de rezonanţă era exportat în marea majoritate în ţări din Europa, Franţa, Germania sau Anglia, dar şi peste ocean până în America. Autorul prezintă un jeton, aflat într-o colecţie particulară, care era utilizat de angajaţi la cantina fabricii din Găineşti pentru procurarea de alimente ori alte obiecte necesare muncitorilor.

Cuvinte cheie: Găineşti, Suceava, jeton, lemn de rezonanţă, Gustav Eichler, cantina lucratorilor

Abstract: The author makes a journey into the history of the exploitation of resonant wood from the Mălini Crown Domain. The first exploitations of resonant wood in România were made, starting with 1886, by two German companies, Gustav Eichler from Gera-Reuss and Kissing Mohlmann from Iserlohn. In Găineşti, Suceava County, Gustav Eichler took over some of the forests owned by the Crown Domain from Mălini, in order to capitalize on the resonant wood necessary for the construction of pianos, violins and other specific musical instruments. Găineşti produced resonant wood in the form of resonant boards, which were exported as such but also piano bottoms and keyboards. The resonant wood was mostly exported to countries in Europe, France, Germany or England, but also overseas to America. The author presents a token, found in a private collection, which was used by employees in the factory canteen in Găineşti to purchase food or other objects necessary for workers

Keywords: Găineşti, Suceava, token, resonant wood, Gustav Eichler, workers canteen

Jetonul pe care vi-l prezentăm aminteşte de o industrie mai puţin studiată şi cunoscută la noi în ţară, industria exploatării şi prelucrării lemnului de rezonanţă[1]. Chiar dacă inscripţiile de pe piesa analizată nu pomenesc nimic despre această ramură a valorificării lemnului din pădurile Moldovei, satul unde se afla cantina fabricii ce a emis aceste pseudomonede, Găineşti, este considerat unul din primele centre de exploatare a lemnului pentru fabricarea instrumentelor muzicale din ţara noastră. Piesa, aflată într-o colecţie particulară este similară unei monede, are diametrul de 22 mm şi este din cupru. Pe avers, în interiorul unui cerc perlat prezintă următoarea inscripţie: circular, **CANTINA FABRICEI *GUSTAV EICHLER***, iar în câmp **GĂINEŞTI**. Dedesubt este trecut numele gravorului: **CARNIOL FIUL**. Pe revers este trecută valoarea nominală în interiorul unui cerc perlat: **2**[2].

Aceste pseudomonede aveau putere circulatorie doar pe raza localităţii Găineşti şi puteau fi utilizate doar la cantina fabricii pentru procurarea de alimente ori alte lucruri (inclusiv îmbrăcăminte şi unele obiecte necesare lucrului la pădure). Angajaţii fabricii „Gustav Eichler" primeau aceste jetoane ca o parte din salariu, de obicei în avans. Sistemul era similar actualelor tichete de masă, astfel că putem considera că aceste piese erau un fel de „strămoş" al tichetelor de masă de astăzi. Deşi deocamdată nu cunoaştem şi alte valori nominale nu excludem existenţa

[1] Este considerat lemn de rezonanţă lemnul de molid (molift), brad, paltin, anin, carpen, cedru.

[2] În catalogul Schäffer jetonul este trecut la poziţia GAN-1 (Erwin Schäffer, *România, jetoane, semne valorice şi mărci*, Guttenbrun, 2012, p. 154).

acestora. Scopul acestor jetoane era de a sprijini şi aproviziona angajaţii cu cele necesare traiului. În general, fabricile de cherestea sau exploatările forestiere erau în zone izolate sau sărace, iar aprovizionarea cu cele necesare traiului lucrătorilor şi familiilor acestora era mai dificilă, aşa că aceste cantine erau foarte utile. Emiterea şi utilizarea unor astfel de pseudomonede era o practică des întâlnită la societăţile forestiere din judeţele cu mari întinderi de păduri, Bacău, Neamţ, Suceava, Argeş etc., în perioada de sfârşit de secol XIX până la mijlocul secolului XX. Sunt cunoscute jetoane emise de Societatea în Comandită "Tarcău"[3], sau de fabricile de cherestea de la Ciughieş[4], Dărmăneşti[5], Asău[6], Agăş[7], Schitu Frumoasa[8], Râşca[9], Calu (judetul Neamţ)[10], Albina Tarcău[11], Sabasa[12] etc.

Fig. 1. Jeton Cantina Fabricii „Gustav Eichler"-valoarea nominală: 2

Primele exploatări ale lemnului de rezonanţă din România[13] s-au făcut, începând cu 1886, de către două firme germane, „Gustav Eichler" din Gera-Reuss şi „Kissing Mohlmann" din Iserlohn. Extragerea şi industrializarea lemnului de rezonanţă, a început, în special, din pădurile Farcaşa,

[3] Erwin Schäffer, *op. cit.*, p. 197-198.
[4] *Ibidem*, p. 135.
[5] Dorel Bălăiţă, *Monedele dienermanice*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei", vol. XLII, Ed. Universităţii „Ştefan cel Mare" din Suceava, 2015, p. 119-124.
[6] Erwin Schäffer, *op. cit.*, p. 285.
[7] *Ibidem*, p. 10.
[8] *Ibidem*, p. 190.
[9] *Ibidem*, p. 207.
[10] *Ibidem*, p. 208.
[11] *Ibidem*, p. 197.
[12] *Ibidem*, p. 188.
[13] Lemnul de rezonanţă nu creşte pretutindeni, ci numai în anumite regiuni, unde condiţiile climaterice, de altitudine, de teren etc. îi sunt prielnice. Alegerea lemnului de rezonanţă, când lemnul nu este încă doborât, este foarte dificilă, motiv pentru care chiar şi cei mai buni specialişti se puteau înşela de multe ori la selecţionarea arborilor. Condiţiile ce trebuiau să le îndeplinească lemnul de rezonanţă erau: „să fie crescut la o altitudine de la 600 m în sus, să nu fie crescut pe teren mlăştinos, unde creşterea este rapidă, ci pe un teren uscat şi tare, unde copacul se desvoltă încet, uniform şi drept. Lemnul trebuie să fie neted, drept, cilindric, fără noduri, fără canale de răşină, absolut sănătos, cu inelele anuale foarte dese. Doborârea copacilor de rezonanţă se face numai din toamnă până în primăvară. Copacii doborâţi trebuiesc imediat cojiţi, pentru ca lemnul să se poată usca cât de curând. O atenţie deosebită se dă scosului lemnului din pădure, evitându-se ca lemnul să fie detunat, crăpat sau găurit de ţapine, pentru că cu cât scândura de rezonanţă este mai lungă, cu atâta ea are o valoare mai mare. De aceea întrucât scosul lemnelor din pădure nu se poate face cu vagonetele de cale ferată, funiculare, căruţe sau sănii, se utilizează ulucii de lemn, cari trebuie să aibe o scurgere bună, pentru ca lemnul să alunece fără de a se lovi de pereţii ulucilor. Butucii aduşi la fabrică sunt stivuiţi şi cât de curând posibil prelucraţi în fabrică." (H. Brauner, *Comerţul şi industria lemnului din România*, Ed. Krafft&Drotleff S.A., Sibiu, 1929, p. 112-113).

Borca, Pintec, Bistra, Bicaz, Mălini, Nehoiu, Palanca[14]. „Aceste firme aveau aproape exclusivitatea extracţiunii şi industrializării rezonanţelor din România înainte de război, având fabrici proprii instalate la Piatra-N., Straja, Găineşti, Palanca, Nehoiu, etc"[15], se preciza într-un volum despre industria şi comerţul lemnului în 1929.

Gustav Eichler, comerciant originar din oraşul german Gera-Reuss[16], a ajuns în România în 1886, fiind interesat de extragerea şi industrializarea lemnului de rezonanţă din zona Moldovei[17]. Acesta a înfiinţat în 1888[18] o societate, „Gustav Eichler", de exploatare şi prelucrare a lemnului, cu sediul în Piatra-Neamţ, cu sucursale la Mălini şi Fălticeni, judeţul Suceava[19], pentru care a beneficiat de avantajele legii de încurajare a industriei autohtone începând din anul 1900 şi până în 1907[20]. La Găineşti, Gustav Eichler a luat în exploatare, încă de la venirea în ţară, o parte din pădurile deţinute de Domeniul Coroanei[21] de la Mălini, cu scopul de a valorifica lemnul de rezonanţă necesar construirii de piane, viori şi alte instrumente muzicale specifice. Lemnul de rezonanţă şi-a gasit întrebuinţare şi în construcţia aeroplanelor.

Din pădurile de răşinoase aparţinând Domeniului Coroanei de la Mălini[22] exploatarea s-a efectuat prin două centre, la Suha şi Găineşti. Domeniul Coroanei Mălini separa judeţul Suceava în două: pe deoparte până la frontiera Bucovinei spre Câmpulung, Gura-Humorului şi pe de altă parte spre lanţul de munţi, din dreapta Bistriţei spre Broşteni, care continua apoi spre Piatra-Neamţ şi Transilvania.

Găineşti se află la o depărtare de 32 km de Fălticeni, iar Suha la 36 km. „În ambele aceste localităţi se află instalate fabrici de cherestea, iar la Găineşti pe lângă fabrica de cherestea se află o fabrică de resonanţă şi una de mobile"[23], toate aparţinând lui Gustav Eichler.

Transportul materialului fasonat de la fabricile din Găineşti şi Suha până la Fălticeni, unde se aflau depozitele centrale şi de unde mărfurile erau încărcate în vagoane de cale ferată, se făcea cu carele. La Găineşti se producea lemn de rezonanţă sub forma scândurilor de rezonanţă, care se

[14] H. Brauner, *op.cit*., p. 111.
[15] *Ibidem.*
[16] Monitorul Oficial al României, nr. 197, 1 decembrie 1909, p. 7787.
[17] H. Brauner, *op.cit*., p. 111.
[18] Gheorghe Verşescu, *Istoria monografică a oraşului Piatra Neamţ*, Bucureşti, 1971, p. 93.
[19] Monitorul Oficial al României, nr. 136, 18 septembrie 1909. p. 5546.
[20] Gheorghe Verşescu, *op. cit*., p. 93.
[21] Domeniile Coroanei României au fost un grup de societăți comerciale sau proprietăți aparținând Statului Român, al căror venit era menit să asigure parțial finanțarea activităților instituției Coroanei României (Familia Regală a României și Casa Majestății Sale Regelui). Scopul funcționării Domeniilor Coroanei era acela de a face posibilă finanțarea normală a activităților familiei regale fără a împovăra excesiv bugetul de Stat (banii publici). Domeniile Coroanei au luat naștere prin legea de la 9 iunie 1884, la inițiativa omului politic liberal Ion C. Brătianu. Următoarele proprietăți din România (moșiile însumau 129.989 hectare) făceau parte, în mod tradițional, din Domeniile Coroanei:
- în județul Brăila: 6.367 ha:
- în județul Dolj: Sadova 19.353 ha; Segarcea 11.800 ha;
- în județul Ilfov: Cocioc 3.674 ha;
- în județul Neamț: Bicaz 13.224 ha;
- în județul Prahova: Gherghița 2.900 ha; Clăbucetul cu Caraimanul 1.953 ha;
- în județul Râmnicu-Sărat: Domnița 5.487 ha;
- în județul Suceava: Mălini 27.405 ha; Borca 17.871 ha; Sabasa și Fărcașa 3.955 ha;
- în județul Vaslui: Dobrovăț 6.300 ha.

Prin legea de funcționare, proprietățile Domeniilor Coroanei nu plăteau impozite bugetului central, ci numai bugetelor locale (https://ro.wikipedia.org/wiki/Domeniile_Coroanei_României, accesat la 21.11.2019).
[22] H. Brauner, *op. cit*., p. 12.
[23] *Ibidem.*

exportau ca atare dar şi funduri şi claviaturi de piane[24], fiind una din puţinele fabrici din ţară[25] pentru astfel de componente pentru piane. Tot pe Domeniul Coroanei Mălini s-a construit o fabrică de păpuşi şi jucării[26] şi o alta de unelte de lucru şi obiecte utilizate în gospodărie. Lemnul de rezonanţă era exportat în marea majoritate în ţări din Europa, Franţa, Germania sau Anglia, dar şi peste ocean până în America[27].

Într-o revistă a vremii dedicată agriculturii, industriei şi comerţului este prezentată în termeni laudativi activitatea societăţii „Gustav Eichler" de pe Domeniile Coroanei de la Mălini: „Pentru desvoltarea exploatărei pădurilor, Administraţiunea Domeniului Coroanei s'a servit de vechea firmă G. Eichler, stabilită în ţara românească de mai bine de 20 de ani şi cu care Domeniul Coroanei a fost dela început în relaţiuni de afaceri, mai ales pentru lemnul de resonanţă, adecă a scândurilor subţiri şi elastice, care întră în construcţiunea pianelor, vioarelor, etc. Fabricarea acestui articol s'a dezvoltat în vremea din urmă în ţară, graţie în mare parte exemplului dat de Domeniul Coroanei. Astăzi se produc pe domenii, afară de lemn de lucru şi de construcţie, scânduri de resonanţă pentru piane, şi tot cu concursul firmei de mai sus, s'au înfiinţat ateliere şi fabrici pentru mobile de tot felul, pentru obiecte de gospodărie, unelte de lucru, jucării de copii, păpuşi şi altele. Scândurile de resonanţă să exportează în cantităţi tot mai mari în Franţa, în Anglia şi în America. Fabricaţiunea de jucării şi de păpuşi datează numai de 6 luni. S'a luat pildă dela oraşul Nürnberg şi împrejurimile lui, unde această fabricaţiune formează un mijloc de câştig pentru mulţi locuitori. Prin introducerea acestei industrii s'a dat ocupaţiune femeilor şi copiilor din cat. Găineşti de pe Domeniul Mălini, care nu pot munci la pădure sau în ferestrae. Până acum lucrează peste 80 de băeţi şi fete cari au terminat cursurile şcolare, sub conducerea unor maeştri străini aduşi pentru ai iniţia şi învăţa. Au fost multe greutăţi, dar au fost învinse prin stăruinţa aceleaşi firme, aşa încât e speranţă că în curând să va reduce importul acestui articol care să aduce încă în cea mai mare parte din străinătate. Ca şi în celelalte ateliere s'a dóvedit şi aci, din jucăriile şi păpuşile făcute cu caracter românesc, că ţăranul român e îndemânatic, în industrie, şi că dacă e bine îndrumat ajunge a fi un vrednic lucrător industrial. Această destoinicie o arată şi modelele şi reproducerile de şcoli şi biserici, lucrate tot de micii ţărani de pe Domenii, şi expuse în Pavilionul Domeniului Coroanei"[28].

Fabrica de jucării şi păpuşi înfiinţată în 1905[29] la Găineşti, deşi „era instalată cu maşinile cele mai moderne şi articolele fabricate rivalizau chiar cu produsele similare străine"[30], nu a rezistat prea mult deoarece „Pe acea vreme însă taxele de import pentru aceste articole erau mici"[31].

Potrivit săptămânalului „România Economică"[32], societatea „Gustav Eichler" deţinea în 1905, o fabrică de cherestea la Piatra Neamţ, o fabrică de cherestea şi scânduri de rezonanţă la Bicaz şi o fabrică de lemne de construcţii la Mălini - Suceava. Acesta mai avea în patrimoniu şi o fabrică de mobilă la Găineşti, Suceava[33].

---

[24] *Ibidem*, p. 115.

[25] În 1929 în H. Brauner, *op. cit*., p. 115, se preciza că în ţară existau 4 fabrici de funduri de piane, la Tg Mureş, Piatra Neamţ, Comăneşti şi Găineşti. Capacitatea de producţie a acestor fabrici era de 4.000-5.000 funduri de pian pe lună şi majoritatea mergeau la export. Dintr-un vagon de 10 tone de scândurele de rezonanţă se fabricau 800 funduri de pian, iar dintr-un vagon de funduri de pian se confecţionau circa 1600 de piane.

[26] Nicolae St. Noica, *Domeniul coroanei - o instituţie model a regelui Carol I*, în vol. *Regele Carol I ctitorul României moderne*, vol. I, Muzeul Naţional Peleş, Sinaia, 2019, p. 127.

[27] Catalog *Administraţia Domeniului Coroanei* la Expoziţia Generală Română din Bucureşti 1906, Inst. de Arte Grafice „Carol Gobl" Sr I. St. Rasidescu, 1906, p. 24.

[28] „Bunul Econom, revista pentru agricultura, industrie şi comerciu", an VII, nr. 43/18 noiembrie 1906, Orăştie, p. 3.

[29] Nicolae St. Noica, *op. cit*., p. 320.

[30] H. Brauner, *op. cit*., p. 142.

[31] *Ibidem.*

[32] România Economică, VII, nr. 45/13 (26) noiembrie 1905, p. 12-13.

[33] C.G. Rommenhoeller, *La Grande-Roumanie - Sa structure économique sociale, financière, politigue et particuliérement ses richesses*, La Haye Martinus Nijhoff, 1926, p. 92.

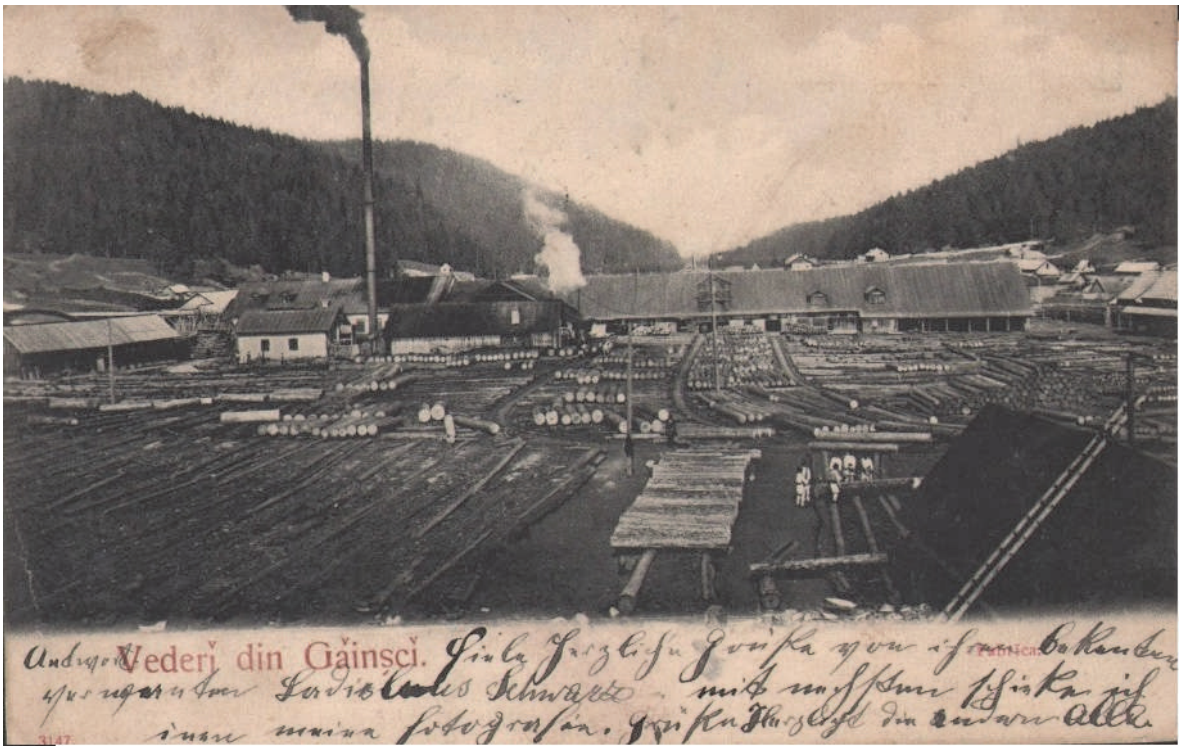

Fig. 2. Fabrica de la Găineşti[34]

Locurile de muncă create de societatea Eichler ca urmare a exploatării pădurilor de pe Domeniul Coroanei Mălini au dus la o îmbunătăţire a condiţiilor de trai ale ţăranilor, astfel că un ardelean aflat în vizită prin zonă avea să constate că localnicii ajunseseră să-şi denumească fostul cătun Găineşti, „piciorul Parisului”: „Ne încrucişăm cu trăsurile ce vin dela fabrica de cherestea din Găineşti, firma Eichler. Ca pretutindeni, unde s'au stabilit germanii la noi, satele şi-au schimbat faţa. Găineştilor îi spun astăzi localnicii „Piciorul Parisului" şi poate că au dreptate. În această fabrică, lemnul e transformat pentru toate trebuinţele dela rudimentarele pazii până la finul lemn de resonanţă pentru piane, care e transportat până peste ocean. De bogăţiile munţilor noştri se bucură în parte străinii, şi mă gândesc că dacă banii ar putea face fericiţi pe oameni, atunci şi precedentul proprietar al firmei ar avea dreptul la o astfel de fericire. Dar o tragedie familiară, i-a aruncat un gol în suflet. Unicul lui copil, a murit printr'un capriciu al morţii, par'că ar fi fost o răzbunare, venită de undeva, nu se ştie de unde...“[35]

În vederea sprijinirii și întrajutorării financiare a angajaţilor în 1908 la Piatra Neamţ s-a înfiinţat Casa de ajutor reciproc „Gustav Eichler”[36]. Societatea „Gustav Eichler” îi avea ca acţionari în 1912 pe „Gustav Eichler, Arthur Schlessiger şi Brunno Schlessger, toţi trei cu domiciliul în Gera-Raiss, din imperiul Germaniei”[37].

Obiectul de activitate al societăţii era: „intreprinderi de comerţ şi industrie, pentru exploatarea de păduri, a lemnului în general şi derivatele sale, fabricare de mucava şi hârtie”[38], iar „Capitalul social este de lei 1.952.925, bani 44, vărsat de fiecare în trei părţi egale”[39].

[34] Carte poştală, www.okazii.ro (22.11.2019).
[35] Vasile Savel, *Note de călătorie*, în „Tribuna„, an 15, nr.131-16/29 iunie 1911, Arad, p. 1.
[36] Gheorghe Verşescu, *op. cit*., p. 69.
[37] Monitorul Oficial al României, nr. 136, 18 septembrie 1909. p. 5546.
[38] Până în 1909 obiectul de activitate al firmei Gustav Eichler fusese „comerţul de fasonare şi vânzare *en gross* şi *en detail* de material lemnos” (Monitorul Oficial al României, nr. 136, 18 septembrie 1909. p. 5547).

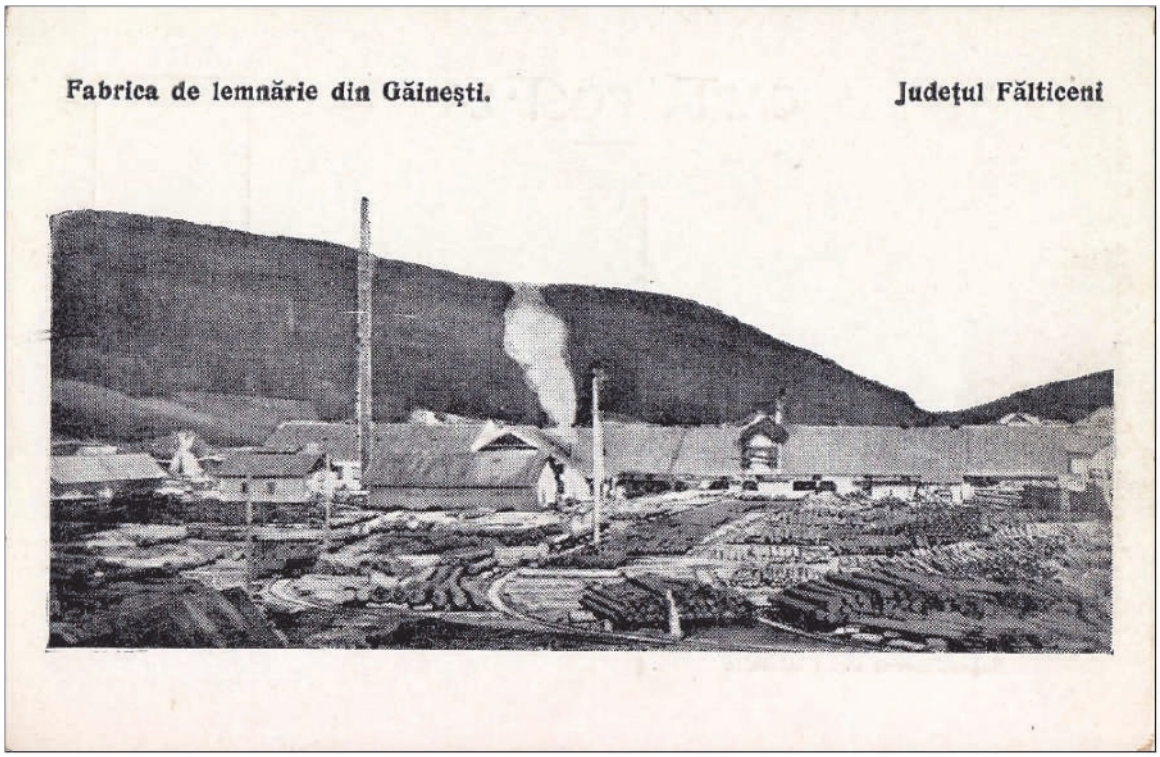

Fig. 3. Fabrica de lemnărie din Găineşti - carte poştală, cca 1915[40]

Pentru a valorifica deşeurile lemnoase de la fabrica sa de cherestea, societatea înfiinţează la Piatra Neamţ, pe strada Colonel Rosnoveanu, în august 1908[41], o fabrică de mucava şi hârtie de împachetat. Aceasta a funcţionat cu întreruperi între anii 1908-1912 şi 1916-1920, iar începând din 1920 avea să funcţioneze fără întrerupere. Încă de la înfiinţare fabrica de hârtie şi mucava a beneficiat de avantajele legii industriale, primind „scutire de orice impozite directe către stat, judeţ şi comună; scutire de vămi pentru maşini, părţi şi accesorii; scutire de vamă pentru maşini necesare la prima instalare”[42].

În şedinţa din 16 aprilie 1912, Consiliul de miniştri a hotărât acordarea facilităţilor legii de încurajare a industriei naţionale, fabricei de cherestea, resonanţă, mobile, jucării şi câlţi de lemn a societăţii în nume colectiv „Gustav Eichler”, de pe Domeniul Coroanei Mălini, comuna Găineşti, judeţul Suceava care constau în: „I) Scutire de vama pentru maşini, părţi de maşini şi accesoriile lor, necesare, atât în cursul funcţionării, precum şi în cazuri de schimbare, completare sau adăugire a fabricei. Aceste foloase se acordă aşa după cum se prevede la art. 3, alin. c din lege, adică: întrucât ele nu pot fi procurate în mod curent de la fabricile din ţară, la timp, de calitatea, sistemul şi

[39] Monitorul Oficial al României, nr. 136, 18 septembrie 1909, p. 5546.
[40] www.delcampe.net (21.11.2019).
[41] În privinţa datei de înfiinţare a fabricii de hârtie şi mucava „Gustav Eichler” părerile sunt împărţite. Există surse care susţin că fabrica s-a înfiinţat în 1908. În fişa fondului de arhivă „NT-F-00029 Fabrica de Hârtie şi Mucava Piatra Neamţ, 1923-1968” (vezi http://cautare-is.arhivelenationale.ro/cautare-is/detail.aspx?ID=54630, accesat la 12.05.2019) existentă la Arhivele Naţionale Centrul Regional Iaşi, este precizată această dată, vehiculată şi de alţi autori. În *Enciclopedia României*, vol. III, 1938, p. 943, este trecut ca an de înfiinţare 1909, dată preluată şi de Volker Wollmann în volumul II din *Patrimoniul preindustrial şi industrial în România*, Ed. Honterus, Sibiu, 2011, p. 144. În octombrie 1908 sunt acordate avantajele legii industriale „fabricii de mucava şi hârtie de împachetat ce d. Gustav Eichler va înfiinţa la Piatra Neamţu” (cf. Monitorul Oficial al României, nr. 156, 10 octombrie 1908, p. 6638). Firma legal s-a înfiinţat în 1908, iar construcţia, importul de utilaje specifice şi punerea în funcţiune a fabricii s-au realizat în 1909, de aici apărând cele două date diferite.
[42] Monitorul Oficial al României, nr. 156, 10 octombrie 1908, p. 6638.

brevetul declarat de fabricant şi sub rezerva ca ele să fie prevăzute cu aparatele de prevenire a accidentelor de muncă ale lucrătorilor, cel mai târziu în timp de 6 luni dela primirea avizului Casei centrale a meseriilor, asupra aparatelor întrebuinţate pentru a evita accidentele eventuale ale muncitorilor; II) Reducerea de transport pe C.F.R., conform dispoziţiunilor referitoare din lege, prevăzute la art. 3, punctul d; III) Scutire de orice alt impozit direct către Stat, judeţ şi comună, afară de obligaţiunea de plată din beneficiul net anual, conform dispoziţiunilor art. 19 şi art. 3, din lege, şi anume:
-3% pe an în cei dintâi 10 ani;
-4% a doua perioadă de 10 ani, si
-5% în ultima perioadă de 10 ani.
Aceste foloase se acordă, conform art. 3 din lege, dela 1 Aprilie 1912 şi până la 1 Aprilie 1942, cu condiţiunea ca zisa fabrică să îndeplinească prevederile art. 21 din lege în ceea ce priveşte proporţia de români pentru lucrătorii întrebuinţaţi, personalul administrativ şi personalul tehnic şi sub rezerva că la constatarea făcută de delegatul ministerului la completa ei instalare să se găsească în stare de funcţionare, îndeplinind condiţiunile legei industriale prevăzute la art. 2"[43].

Aceleaşi beneficii ale legii şi pentru aceeaşi perioadă le primeşte şi fabrica de cherestea „Gustav Eichler" din comuna Mălini[44].

În aprilie 1912, fabrica de mucava şi hârtie de la Piatra Neamţ e distrusă într-un incendiu, „însă este reconstruită imediat şi în 1913 funcţionează iarăşi"[45]. Tot în 1913, firma îşi schimbă denumirea în „Societatea anonimă română pentru industria hârtiei şi a lemnului, fostă Gustav Eichler" cu un capital social de 5 milioane lei[46]. La această dată proprietarii firmei „Gustav Eichler" erau[47]: Bruno Schlessiger, comerciant, domiciliat în Gera (Germania), Margareta Fledwig Dr. Rolle, rentieră, domiciliată în Gera, şi Artur Schlessiger, comerciant, domiciliat în Gera[48].

Afacerile societăţii Eichler au avut succes în Romania. O dovadă este şi bogatul aport social adus la noua societate înfiinţată: „a) Fabricile de cherestea şi de hârtie ale firmei noastre, situate în oraşul Piatra-Neamţu, strada Colonel Rosnovanu, cu tot terenul înconjurător, cu toate clădirile, instalaţiunile, maşinile, uneltele şi accesoriile lor, conform alăturatului inventar, libere de orice sarcine; b) Instalaţiunile firmei noastre, atât mobile cât şi imobile, pentru exploatarea lemnului, aflate la Bicaz, Hangu, Râmnicu-Sărat, Tulgyesi, Fărcaşa, Szugo, Gyorgyszent Micloş, cu toate clădirile, uneltele, maşinile şi accesoriile lor, precum şi liniile ferate, liniile Decauville, liniile ferate aeriane, vagonetele, locomobilele, etc. şi verice alte instalaţiuni aflate la fabricele şi gaterele noastre, precum şi la pădurile din ţară şi Ungaria, ce avem în exploatare, conform alăturatului inventar. Instalaţiunile, imobilele din aceste localităţi, le aducem ca aport social în limitele drepturilor pe cari le avem şi noi, conform contractelor existente;
c) Toate materialele prime, marfa semifabricată sau marfa gata, lemnul de resonantă, lemnul în picioare şi orice alte materiale sau mărfuri aflate la fabricile noastre din Piatra-Neamţu, la Bicaz, Hangu, Râmnicu-Sărat, Tulgyesi, Fărcaşa, Szugo, Gyorgyszent Micloş, aflate cum se specifică în alăturatul inventar; d) Toate contractele de cumpărare de păduri şi de lemne, încheiate cu Statul românesc, cu comunităţile din Ungaria sau cu particularii din ţară sau străinătate, contractele pentru vânzare de materiale, contractele în participaţiune, precum şi verice alte contracte cu antreprenori, furnisori şi cumpărători, concesiunile de căi ferate, creanţele, numerariul aflat în casă, poliţe, efecte

[43] Monitorul Oficial al României, nr. 030, 9 mai 1912, p. 1437.
[44] *Ibidem*, p. 1437-1438.
[45] ****Enciclopedia României*, vol. III, *Economia naţională, cadre şi producţie*, Bucureşti, 1938, p. 943.
[46] Monitorul Oficial al României, nr. 098, 2 august 1913, p. 4067-4070.
[47] Faptul că în lista din 1913 numele lui Gustav Eichler nu se mai regăseşte printre proprietarii firmei ne face să credem că acesta dispăruse fizic. Moştenitoarea sa era probabil Margareta Fledwig Dr. Rolle, cea care apare printre acţionari în locul lui Gustav Eichler.
[48] Monitorul Oficial al României, nr. 098, 2 august 1913, p. 4067.

publice, avantagiile legii pentru Încurajarea industriei naţionale, în fine toată afacerea firmei Gustav Eichler, din România şi Ungaria, cu toate drepturile dobândite pentru această intreprindere, cu tot activul ei care este pe ziua de 1 Ianuarie 1913 de lei 8.383.899, bani 40, şi cu tot pasivul ei, care însumează pe aceeaşi zi lei 3.383.899, bani 40, astfel cum rezultă din aici anexatul inventar, semnat de noi, care face parte integrantă din acest act şi cum rezultă şi din registrele firmei Gustav Eichler, încheiate pe ziua de 1 Ianuarie 1913, cu singura rezervă prevăzută mai jos. Subsemnaţii, Bruno Schlessiger, Artur Schlessiger şi Margareta Hedwig Dr. Rolle, în calitate de proprietari ai firmei Gustav Eichler, nu aducem ca aport social în noua societate, singure contractele ce firma Gustav Eichler le are încheiate cu administraţia Domeniilor Coroanei, referitoare la exploatarea pădurilor Suha şi Găinești, domeniul Mălini şi la arendarea moşiei Mălini, precum şi la contractele de cumpărare de lemn brut, referitoare la pădurile Săbaşa, Borca, Fărcaşa şi Bicaz, cu actele autentificate de tribunalul Ilfov, secţia de notariat, la No. 4.320/910, 4.321/910, 4.322 din 1910,

Fig. 4. Linia funicularului din Găinești[49]

4.323/910, 1.139/911 şi 17.249 din 1911. Numai aceste contracte rămân în patrimoniul firmei Gustav Eichler, cu toate obligaţiunile şi cu toate drepturile prevăzute într'însele, iar firma Gustav Eichler va continua să existe numai la Fălticeni. Întreaga afacere a firmei Gustav Eichler,

[49] Funicularul din Găinești a fost primul din Europa care funcţiona pe plan înclinat. (Radu Tiganasu, *Căi şi posibilităţi de dezvoltare a turismului rural în depresiunea Găinești*, în volumul Ion Talabă, Alina-Petronela Haller, Dănuţ Ungureanu, *Turismul rural românesc în contextul dezvoltării durabile. Actualitate şi perspective*, vol. 16/2009, Tehnopress Iaşi, p. 133.

fără a mai rezerva absolut nimic pe seama noastră, cu excepţiunea contractelor cu domeniul Coroanei, astfel cum se specifică mai sus, subsemnaţii proprietari ai acestei firme o aducem ca aport social pe ziua de 1 ianuarie 1913 st. n. şi toate operaţiunile făcute cu începere de la această dată sunt făcute pe contul societăţei. Valoarea acestui aport social este de lei 5.000.000”[50].

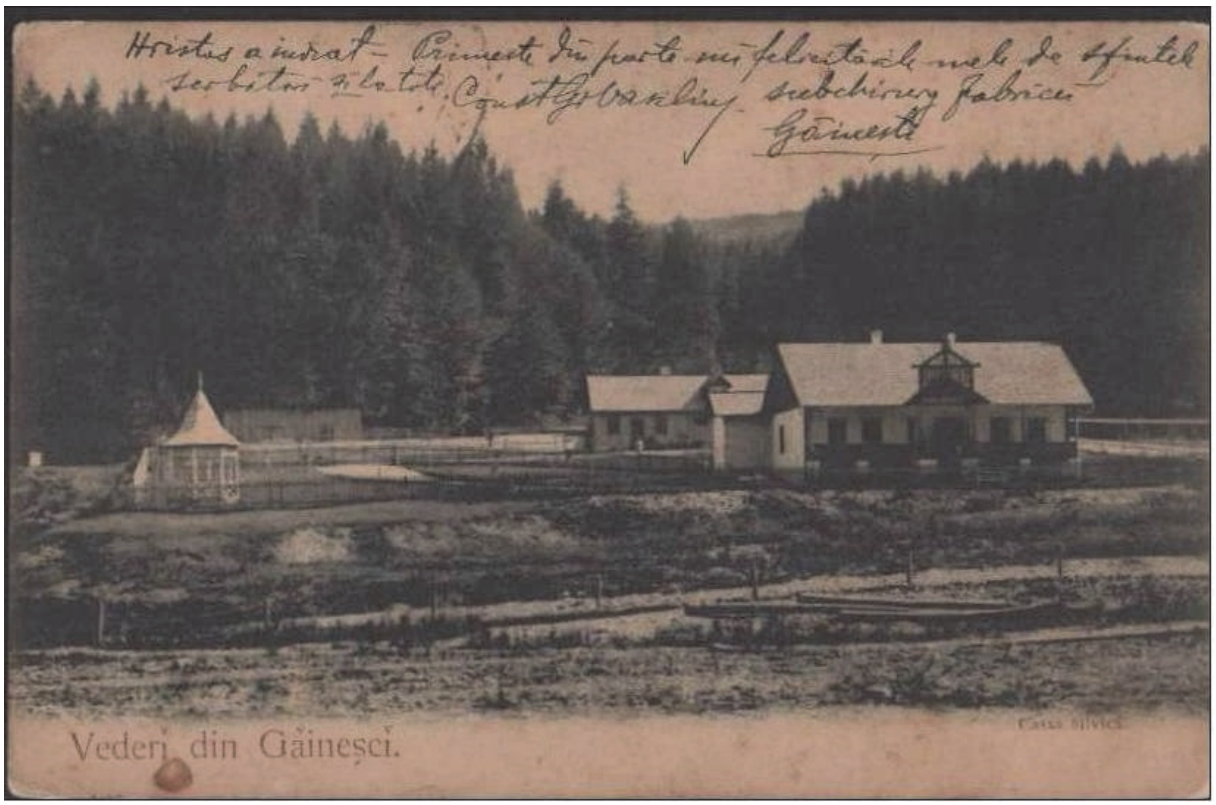

Fig. 5. Găineşti - Casa silvică, 1909[51]

Interesant este faptul că toate contractele de exploatare a pădurilor de pe Domeniile Coroanei de la Mălini rămân pe vechea firmă, aceasta continuând să existe doar la Fălticeni.

Odată cu începerea primului război mondial, exploatarea şi prelucrarea lemnului de rezonanţă de către Gustav Eichler şi Kissing Mohlmann (care deţineau monopolul în acest domeniu) încetează datorită imposibilităţii realizării exportului produselor, iar activitatea nu a mai fost reluată după război din cauza lipsei specialiştilor în prelucrarea lemnului de rezonanţă[52]. În plus, Gustav Eichler fusese suspectat de spionaj în favoarea Austro-Ungariei[53].

Abia în 1921, o firmă din Elveţia, „Oliag”, începe din nou exploatarea lemnului de rezonanţă în România, din pădurile din Transilvania, pe valea Bistriţei şi a Trotuşului. Apoi numărul firmelor preocupate de exploatarea lemnului de rezonanţă a crescut, printre acestea

[50] Monitorul Oficial al României, nr. 098, 2 august 1913, p. 4067-4068.
[51] www.delcampe.net (06.12.2019).
[52] H. Brauner, *op. cit.*, p. 112.
[53] În inventarul nr.723 al Direcţiei Generale a Poliţiei şi Siguranţei Generale pentru anii 1898 -1917, de la Arhivele Naţionale, Serviciul Arhivelor Naţionale şi Istorice Centrale, Biroul Arhive Administrative şi Culturale, există un „ordin, raport, adresă, a Marelui Stat Major privind supravegherea supuşilor austro-ungari Ana Iohan Meisner, Gustav Eichler, Paul Mitelsted şi Martin Smilenco, suspectaţi pentru spionaj în favoarea Austro-Ungariei” (http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Directia-Generala-a-Politiei-si-Sigurantei-Generale.-1898-1917.-Inv-723.pdf, accesat la 8.04.2020).

numărându-se Societatea „Moldova” din Vatra Dornei; „Molidul” şi „J. Rudich” din Cernăuţi; „Maxim Filotti Pelz” din Fălticeni; „Carol Berman” Piatra-Neamţ; „Schmilovici S.A.” Tg.-Mureş[54].

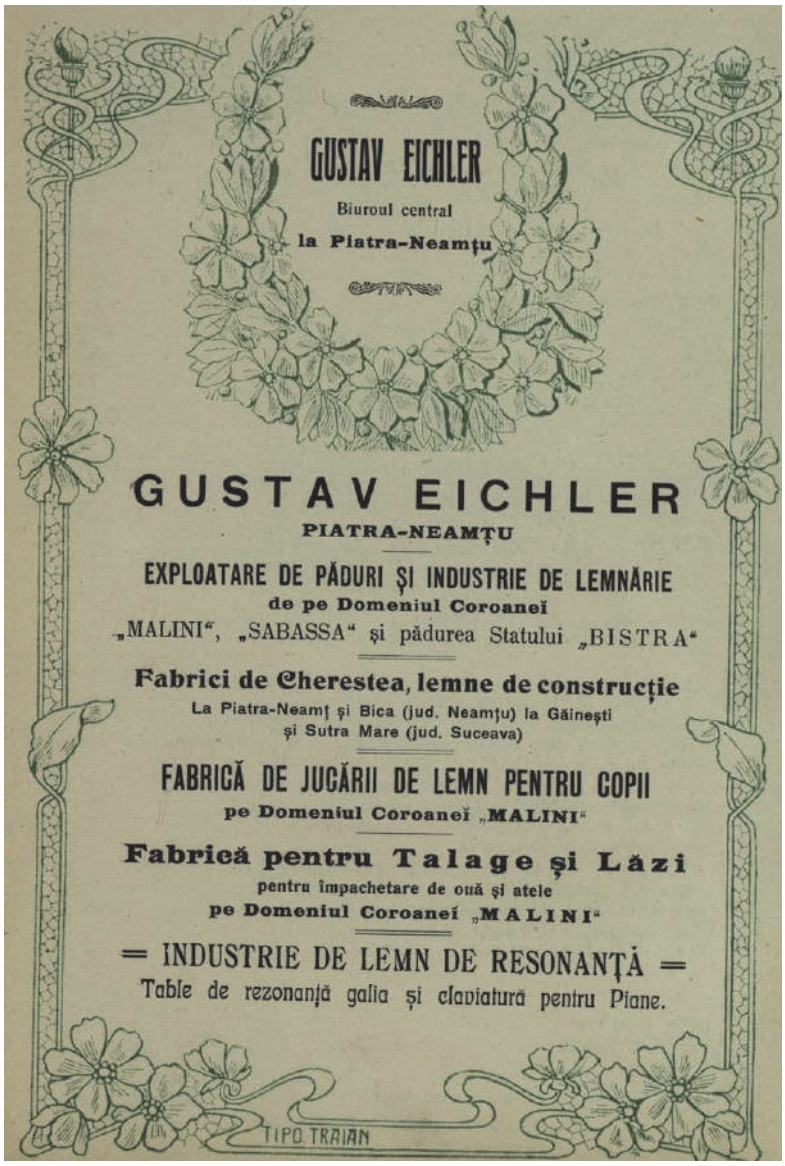

Fig. 6. Reclamă apărută în 1909[55]

La 2 iulie 1921 fabrica de hârtie de la Piatra Neamţ, fostă Gustav Eichler, a fost cumpărată de Banca Marmorosch Blank şi pusă în funcţiune sub numele de „Fabrica de hârtie şi mucava Piatra-Neamţ”[56].

În „Revista pădurilor” din 1924, firma Gustav Eichler era considerată „cel mai renumit exploatator de lemn de rezonanţă din Româania (…) care a exploatat lemnul de pe Domeniul Coroanei de la Găineşti, Salon, Farcaş, Borca judeţul Suceava, apoi Bistra şi Plutari din judeţul

[54] H. Brauner, *op. cit.*, p. 112.
[55] Iacob M. Langhaus, „Anuarul lumii comerciale şi industriale. Portrete şi biografii 1909-1910”, Noua Tipografie Trajan, Bucureşti, 1909.
[56] Dorel Bălăiţă, *Contribuţii la istoria industriei de hârtie din Moldova. Un jeton al fabricii „Gustav Eichler” din Piatra Neamţ*, în „Carpica”, XLVIII, 2019, Ed. Magic Print, Oneşti, p. 367.

Neamţ din pădurile Statului. Tot lemnul se prelucra în fabrica de la Găineşti şi Piatra Neamţ care făcea şi funduri de piane".[57]

În 1926 fabrica de mobilă de la Găineşti încă aparţinea societăţii Gustav Eichler[58]. În 1929, în documentele vremii sunt înregistrate la Găineşti şi Suha doar fabricile de cherestea aparţinând firmei Filoti N, ing. Maxim Al. și Alb. Pelz[59], „societate în nume colectiv pentru exploatarea de păduri şi fabrică de cherestea" cu sediul în Fălticeni[60], unde mai aveau şi o fabrică de mobilă[61].

În 1936, la Găineşti şi Suha Mare sunt consemnate ca funcţionale gaterele societăţii Forestiera Siretul (6 gatere la Găineşti şi 4 la Suha Mare), care tăiau anual aproximativ 50.000 mc de lemn rotund (30.000 mc la Găineşti şi 20.000 mc la Suha Mare)[62].

După naţionalizarea din 1948, fabrica de cherestea de la Găineşti a fost mutată la Fălticeni, înfiinţându-se acolo un Combinat de Prelucrare a Lemnului[63].

[57] M.P. Florescu, *Din bogăţia munţilor noştri. Lemnul de rezonanţă*, în „Revista Pădurilor", an 36, nr. 2/februarie 1924, p. 120.
[58] C.G. Rommenhoeller*, op. cit*., p. 92.
[59] H. Brauner, *op. cit*. p. 216.
[60] „Almanachul special al Ţărei Româneşti pentru industrie şi comerţ", Scrisul Românesc S.A. Craiova, 1930, cap. *Regat I. Industria şi comerţul de lemne şi industria de construcţii*, p. 2.
[61] *Ibidem*, p. 11.
[62] „Anuarul Forestier pentru industria şi comerţul lemnului din România", 1936, Bucureşti, p. 242.
[63] Radu Tiganasu, *op. cit*., p. 133.

DOCUMENTE ŞI MANUSCRISE

VASILE S. CÂRDEI, LA ANIVERSAREA UNUI VEAC

Ion FILIPCIUC

Rezumat: Vasile S. Cârdei, născut în ziua de joi, 30 ianuarie 1921 în satul Bilca, judeţul Rădăuţi, în familia lui Silvestru şi a Ecaterinei Cârdei, cu școala primară în sat, apoi, în anul 1937, Liceul de Băieţi „Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuţi, diploma de bacalaureat, la Liceul „Aron Pumnul" din Cernăuți, înscris, în septembrie 1942, la Facultatea de Medicină din Iaşi, dar înaintea examenului de licenţă, în 29 iulie 1948, este arestat, judecat şi condamnat de Tribunalul Militar din Iași, prin sentinţa nr. 195 din 21 februarie 1949, la trei ani de închisoare corecţională, trei ani interdicţie corecţională şi cinci mii de lei amendă, pentru delictul de „uneltire contra ordinii sociale". După eliberare, obţine într-un târziu (februarie 1966) licenţa în medicină şi funcţionează ca medic în satele Brodina, Falcău, Frătăuţii Vechi şi în Rădăuţi. Realizează monografia satului natal, *Bilca, O aşezare din Valea Sucevei*. Privire istorică, Suceava, 1971, 240 p., în colaborare cu G. Muntean; obține gradul de medic primar în medicină generală în 19 iulie 1974, iar, prin anul 2003, își scrie amintirile, *Visuri şi temniţe*, tipărite la Biblioteca „Miorița" din Câmpulung Moldovenesc, 2006.

În ziua de vineri, 23 noiembrie 2012, Vasile Cârdei se stinge din viață fără să-și vadă culegerea cu *Descântece și leacuri băbești de pe valea Sucevei*, între coperțile unei cărți, veritabilă operă folcloristică, înregistrând texte apotropaice de evidentă arhaitudine și expresivitate poetică, nu mai prejos de culegerile unor specialiști, precum cei de la institute de folclor din Iași, Cluj sau București. O comparație cu cele publicate de-a lungul vremii de S. Fl. Marian, Artur Gorovei sau Lucia Cireș și Lucia Berdan, demonstrează o structură unitară a descântecului românesc, un lexic arhaic și o manieră poetică expresivă, în toate ținuturile locuite de români și iscă o serioasă discuție asupra originii și circulației acestei specii folclorice încă din cele mai vechi timpuri și la toate popoarele.

Cuvinte cheie: *Vasile Cârdei, medic, folclorist, Bilca, valea Sucevei, studii medii și superioare, amintiri din detenție, descântece, leacuri băbești*

Abstract: Vasile S. Cârdei was born on Thursday, January 30, 1921 in Bilca village, Rădăuţi county, in the family of Silvestru and Ecaterina Cârdei. He attended primary school in the village, then, in 1937, he started sudying at "Eudoxiu Hurmuzachi" High School for Boys in Rădăuți. He received his graduation diploma from the "Aron Pumnul" High School from Cernăuți, and then, in September 1942, started studies at the Faculty of Medicine from Iași. Before the bachelor exam, on July 29, 1948, he was arrested, tried and convicted by the Military Tribunal from Iași, by sentence no. 195 of February 21, 1949, to three years of correctional imprisonment, three years of correctional interdiction and a fine of five thousand lei, for the crime of "conspiracy against the social order". After his release, he eventually obtained a degree in medicine (February 1966) and worked as a doctor in the villages of Brodina, Falcău, Frătăuții Vechi and Rădăuți. He writes the monograph of his native village, *Bilca, O aşezare din Valea Sucevei*. Privire istorică (Bilca, A settlement in the Suceava Valley. Historical view) Suceava, 1971, 240 pp., in collaboration with G. Muntean; he obtained the degree of attending physician in general medicine on July 19, 1974, and, around 2003, he wrote his memoirs, *Visuri şi temniţe* (Dreams and Prisons), printed at the "Miorița" Library in Câmpulung Moldovenesc, 2006.

On Friday, November 23, 2012, Vasile Cârdei passed away without seeing his collection of *Enchantments and old natural remedies from the Suceava valley* (*Descântece și leacuri băbești de pe valea Sucevei*) between the covers of a book, a true folkloric work, recording apotropaic texts of obvious archaicness and poetic expressiveness, no less than the collections of some specialists, such as those from folklore institutes from Iași, Cluj or Bucharest. A comparison with those published over time by S. Fl. Marian, Artur Gorovei or Lucia Cireș and Lucia Berdan demonstrates a unitary structure of the Romanian enchantment, an archaic lexicon and an expressive poetic manner, in all the lands inhabited by Romanians and raises a serious discussion about the origin and circulation of this folkloric species since ancient times and among all peoples.

Keywords: *Vasile Cârdei, medic, folklorist, Bilca, Suceava valley, middle and upper studies, memories from detention, enchantments, old natural remedies*

În *Argument* al memoriilor sale, Vasile Cârdei mărturisește: „Generația mea a trecut prin vremuri de cumpănă, istoria a trecut peste noi ca un tăvălug care a lăsat urme adânci în conștiința multor generații, cu suferințe care nu se pot uita și cu atât de puține bucurii. Trecutul nostru a fost răvășit de războaie, foamete, refugii, temnițe cumplite, idealuri spulberate, visuri neîmplinite. Și

dacă ne uităm în urmă prin ce am trecut, ne întrebăm nedumeriți cum a fost posibil să putem suporta atâtea. […] S-a scris mult, s-a suferit mult, s-a murit fără rost, bătrânii au rămas fără copii, tineretul și-a irosit tinerețea fie pe front, fie în temnițele comuniste. Te întrebi uneori cum de se pot întâmpla atât de multe nenorociri într-o viață de om. Cea mai crâncenă pagină de istorie la care a luat parte întreaga populație a țării a fost barbaria comunistă, care ne-a decimat, pervertit, mutilat sufletește și de care nu reușim să scăpăm nici acum.

Iată deci ce greu este să-ți depeni amintirile, să le scoți din vălmășagul anilor, să le cerni cu evlavie și să le așezi la locul cuvenit. […] Simt nevoia să privesc în urmă, să mă destăinui acelora care vor să știe ce a fost odată. Ne știm acei care am trecut prin crâncena bătălie, suntem atât de puțini, dar poate că cineva dintre urmașii noștri, familie, cunoscuți sau curioși vor vrea să știe ce-a fost odată și să nu uite că și noi am scris o pagină de istorie”.

În mare parte, am cunoscut preocuparea medicului Vasile S. Cârdei pentru descântece întrucât în toamna anului 1972 am fost în satul Bilca, la înmormântarea tărăncii Varvara Muntean, mama istoricului literar George Muntean, și am filmat cu un aparat pe 8 mm, film alb-negru, întregul ceremonial, știind că feciorul răposatei va avea grijă, ca un bun cunoscător al folclorului și obiceiurilor din Bucovina (cf. *Folclor din Suceava*, 1959), ca ritualul să se desfășoare în chip autentic și fără ingrediente cu recuzită străină satului tradițional.

Răposata a fost condusă către locul de veci într-un car tras de doi boi cu câte un colac mare legat între coarne, însotită de un cortegiu de sătence si săteni din Bilca si de un sobor de preoti, încât am reusit să prind pe film întreaga desfăsurare, de la iesirea carului mortuar din ograda gospodăriei – o căruță obișnuită, ornată cu tradiționale covoare și brăduți în cele patru colțuri – urmând drumul celor 12 poduri până la biserică și apoi mersul către cimitirul satului, unde s-a săvârșit și slujba de îngropăciune.

Am avut însă și peliculă și inspirația să filmez și întoarcerea alaiului la casa răposatei pentru secvența praznicului bogat înzestrat cu trei cazane – unul cu borș de fasole, altul cu friptură de oaie sau miel și al treilea cu găluște (sarmale) gospodărești din carne de porc și crupe de păpușoi (porumb), înfăsate în frunză de sfeclă sau varză. Cum toate mesele erau întinse în grădina gospodăriei din fata soarelui, acoperite cu stergare de casă și vase de lut, am filmat cu lux de amănunte și pomana funerară oferită pentru sufletul răposatei, cu formula: *Dumnezeu s-o hodinească, Să fie pentru sufletul răposatei Varvara* și *Bogdaproste pentru pomană.*

George Muntean, ca un fecior grijuliu cu memoria scumpei sale mame, m-a rugat să revin, dacă pot, peste 40 de zile când se va oficia parastasul dar să aduc și filmul ca să-l proiectăm în casa cea mare. Ceea ce am și promis cu condiția ca …premiera să fie înainte de ospățul praznicului, iar proiecția filmului, în casă, cu ferestrele astupate de pături, sansă să se vadă imaginile destul de bine.

M-am înfătisat în ziua cu pricina, am instalat aparatul de proiectie, am întins un cersaf alb peste cerga de pe peretele opus ferestrelor și am proiectat filmul. Se înțelege că era un film mut, dar bătrânele din această fantastă sală cinematografică au început să bocească și totul a decurs bine până când imaginile înfățișau grădina cu mesele întinse și cele trei cazane împodobite cu bucate.

Ca într-un adevărat cine-verité pentru un operator școlit la autenticitate, aparatul a surprins și bătrânele ce se împingeau pe lăițile de la mese ca să încapă cât mai repede în fața străchinilor pline cu borș de fasole, a hrincilor de pâine și a plăcintelor cu brânză de vaci. Ca să nu mai aduc vorba și despre sticloantele de rachiu fiert cu secărică si cele pahare sclipitoare de bere. Urmau apoi, la rând, bucățile zdravene de carne friptă si gălustele cu crupe, înfulecate cu mare viteză.

Astfel că parastasul Varvarei Muntean din Bilca s-a sfârșit într-un haz cumplit și o băbuță mai gureșă m-a și felicitat:

– Domnule filmariu, te rog frumos să vii să filmezi și la înmormîntarea mea că am să pregătesc și eu trei cazane cu de toate…

Am promis bucuros că mă voi înfățișa cu același aparat de filmat, însă nu m-a chemat încă nimeni și bănui încrezător că poate bătrânica mai trăiește și-n ziua de astăzi…

Între cei care au fost si la înmormântarea si la parastasul Varvarei Muntean s-a aflat si medicul Vasile S. Cârdei, de loc din satul Bilca și colaborator apropiat al scriitorului George Muntean, în acei ani. Povestesc întâmplarea pentru prima dată pentru că peste câteva zile, medicul Vasile Cârdei m-a poftit în apartamentul său din str. Bogdan Vodă, peste drum de Casa pionierilor de la nr. 9, unde aveam eu atelierul Cercul foto-cinema, și mi-a propus ca să-l însoțesc în câteva sate de la munte să filmăm niște descântătoare în exercițiul funcțiunii lor apotropaice. Am fost încântat de perspectivă, l-am asigurat că fac rost de peliculă pe 8 mm, care era mai ieftină și mai cuprinzătoare decât cea pe 16

mm, mai usor de mânuit cu micul aparat de filmat si mai lesne de procurat de la Cernăuti, unde câtiva turiști rădăuțeni practicau un fel de troc negustoresc, pe care eu i-am școlit cum să ascundă trei inele de aur în mijlocul unei role cu film cinematografic ocolitor al aparatelor pentru detectat metale prețioase. Era și singurul chip de a păcăli vigilența sovietică.

Singura mea condiție a fost să filmez sub lumina unor proiectoare cu lămpi electrice quartz, ceva mai puternice decât becurile economicoase de prin casele sătenilor, pentru că în interior, unde își făceau descântătoarele lucrarea, poate chiar într-un spatiu destul de îngust si slab luminat, în cine stie ce hrubă sau cuhnie, nu aveam cum filma cu lumină naturală. După vreo două săptămâni, Vasile Cârdei m-a avertizat mâhnit cu refuzul descântătoarelor pe care nu a reușit să le înduplece, verdictul lor fiind scurt și sacrosanct: *Ne pierdem puterea!* Era o probă cu două tăișuri: bucovinencele erau convinse de eficiența actului lor magic, arhaic și tămăduitor, și se sfiau să-l impieteze cu intruziunea unor instrumente moderne, perturbante și profanatoare.

Îndatorat și recunoscător încă îi sunt regretatului medic Vasile Cârdei pentru că într-o bună zi mi-a dat să citesc și să-i spun cine ar putea fi autorul sau cum se cheamă o cărțulie, nu mai mare decât o palmă de bărbat, în care se pomeneau spânzurătorile ridicate în Bucovina de jandarmul comandant peste ducatul cezaro-crăiesc, maiorul Eduard Fischer, în toamna anului 1914, în primele luni din marele război al popoarelor. Cartea nu avea copertă și nici primele pagini, rândurile erau destul de scurte, întocmai precum cele din coloana unui ziar, semn că textele au fost mai întâi articole tipărite într-o gazetă. De unde s-au adunat și cusut într-o copertă de carte. N-am știut să-i spun nici care ar fi titlul cărții și nici cine poate fi autorul. I-am înapoiat-o după vreo două săptămâni cu un îndoit regret: că asemenea orori s-au putut petrece în Bucovina și mai cu seamă sub stăpânirea austriacă despre care păstram impresia că a fost totuși o administrație cât de cât civilizată. Dar autorul oferea și explicația: Execuțiile – prin glonț sau ștreang – dar fără judecată, săvârșite de jandarmii de sub comanda maiorului Eduard Fischer, au înstăpânit în poporul român din Bucovina cumplita ură împotriva austriecilor: „*Destul că, dacă a zis cineva că Austria are trei armate, anume una în cer, una în Siberia și una în spitaluri, noi putem adăuga că ea are și numai o singură populație de naționalități, loială : în temniță*.”

Abia după un sfert de veac priponit parcă în nemișcare – precum în zicala „*Ceasul bate și lovește, vremea stă și vremuiește*” –, în zilele când mă documentam în legătură cu marele război al popoarelor desfășurat ca un blestem și asupra Bucovinei (1914-1918), am dat de cartea *Martiriul Bucovinei*, București, 1915, semnată de Nicolae Coman (nume sub care s-a ascuns Nicolae Cotos, un excelent teolog aflat în anii primului război mondial în București) și m-am trezit, în Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava, că am în mână un exemplar din cărticica încredințată cândva de Vasile Cârdei. Era prea târziu să-i dezleg taina paginilor care l-au îndurerat pentru cele pătimite de strămoșii noștri dar i-au și mângâiat suferința că el însuși, în tinerețe, după chinurile din închisorile comuniste, a reușit să supraviețuiască și să se întoarcă teafăr în Bucovina. Acuma însă cărturarul se afla în locul cel cu verdeață, fără durere și întristare.

Al doilea amănunt pentru care îi sunt recunoscător lui Vasile Cârdei este că feciorul său, medicul Dan Cârdei, m-a chemat într-o zi, pe la începutul anului 2019, și mi-a încredințat manuscrisele descântecelor păstrate de la tatăl său spre a le așeza într-o carte. Textele erau culese în computer la mănăstirea Sucevița, prin grija cuvioasei maice starețe Mihaela Cozmei și prin osteneala cucernicei călugărițe Adriana Grosu, cu excepția a două mape, între care una cu descântece de dragoste, pe care a trebuit să le culeg eu însumi pentru a nu mai pierde vremea cu dusul și întorsul de la mănăstire. Îmi oferea prilejul să editez culegerea cu descântece adunate de tatăl său și mă bucuram că măcar acum voi reuși să aduc în lumină o comoară care merită toată atenția nu doar din partea etnologilor, ci și a cititorului obișnuit de peste curând, întrucât astfel de producte folclorice fac parte din cultura poporului român din această primejduită parte de țară, Bucovina.

Peste corectură și tehnoredactare am fost însă nevoit să mă și documentez în …descântece, adică să citesc și să conspectez o serie destul de bogată de culegeri și studii despre descântece, care, ca în orice subiect mai deosebit, mi-au pus mai multe probleme: înainte de orice, amănunte istorice, spre a mă lămuri cât de vechi sunt descântecele românești și cum arată cele culese de-a lungul anilor din Bucovina; apoi, care este structura standard a unui descântec de vreme ce textele probează o considerabilă vechime, încât incantația apotropaică persistă bine conservată în mai toate

ținuturile românești, izbăvitoare de meteahnă și rău. Culegerea lui Vasile S. Cârdei are însă și o secțiune cu leacuri și a trebuit să caut însemnări similare, căutare în care de un real folos mi-a fost cartea lui Vasile Voiculescu, *Toate leacurile la îndemână*, București, 1933, ediția a V-a, 1947, din care spicuiesc rândurile despre *mătrăgună*, buruiana cea mai folosită în descântecele de dragoste însă și: „*cea mai otrăvitoare dintre buruienile ce cresc în țara noastră. Multe nenorociri se întâmplă, mai ales cu copiii, cari crezând că sunt cireșe, mănâncă boabele de mătrăgună. Medicii singuri ştiu cum să dea ca leac mătrăguna. Dar de la babe să nu primim cu nici un chip băuturi cu mătrăgună. Pe dinafară babele pun foi de mătrăgună pisată pe partea inimii și a pieptului la bolnavii cu bătaie de inimă. Tot foi de mătrăgună strivite se pun pe părțile dureroase ale trupului. Nu e voie să se pună pe creștetul copilului mic foi de mătrăgună și de măselariță, ca să doarmă. Asta e o crimă. Cel mult se pot face afumări cu foi uscate de mătrăgună, laur porcesc și măselariță bolnavilor de astm (înec în piept), tuse învechită și bolnavilor cu convulsiuni (apucați). Țigările contra astmului sunt făcute cu mătrăgună și măselariță*." (p. 200-201)

Într-un cuvânt, din locul său cu verdeață, fără durere și întristare, cărturarul Vasile S. Cârdei m-a blagoslovit îmbogățindu-mă cu istoria descântecelor la români, cu structura pentadică a unui asemenea text tămăduitor și cartea cu leacurile însumate de poetul Vasile Voiculescu. Ceea ce pentru un răstimp de doi ani de zile nici nu e chiar puțin lucru.

Toate aceste trei cotloane cu „învățătură de carte" stârnite de Vasile S. Cârdei le-am cuprins în câteva pagini și încercam să demonstrez că descântecele și leacurile băbești din Valea Sucevei ar fi avut toate șansele să alcătuiască o teză de doctorat (după cum i s-a confesat culegătorul, prof. Vasile Schipor din Rădăuți), sub îndrumarea etnologului prof. univ. dr. Mihai Pop, de la Institutul de Etnografie și Folclor din București. Din păcate, îndrumătorul avea o lungă listă de așteptare, încât până și fostului său student, Ioan St. Lazăr, de la Râmnicu Vâlcea, i-a venit rândul la înscriere abia după opt ani de zile.

Numele cărturarului Vasile Cârdei n-a trecut neobservat cititorilor din Bucovina sfârșitului de veac XX, întrucât apare pe două volume: întâiul alcătuit în colaborare cu istoricul literar George Muntean si ..., deasupra titlului ***Bilca, o asezare pe valea Sucevei. Privire istorică***, Centrul Judetean al Creatiei Populare, Suceava, 1971, 240 p., si al doilea, ca autor al unor amintiri din propria viată, Vasile S. Cârdei, ***Visuri și temnițe***, memorii, Biblioteca „Miorița", Câmpulung Bucovina, 2006, 220 p., despre care a scris elogios Constantin Hrehor, *Neputinţa lanţurilor,* „Crai nou", Suceava, an XVII, nr. 4221, 19 iulie 2006, p. 5.

Apoi, folclorista Elena Pascaniuc, „*De plămădit inimile*" – *o culegere inedită de folclor medical din Bucovina*, „Analele Bucovinei", Rădăuți-București, an XIV, nr. 2 (29), iulie-decembrie 2007, p. 619-629, si Vasile S. Cârdei, *Folclor medical. Descântece de deochi (I)*, „Analele Bucovinei", Rădăuti-Bucuresti, 2016, an XXIII 1(46), p. 165-196; idem, *Descântece „de spariet" (II),* „Analele Bucovinei", Rădăuti-Bucuresti, 2016, an XXIII 2(47), p. 529-553.

Un articol dens a tipărit Vasile Schipor, ***Vasile S. Cârdei (1921-2012)***, „Analele Bucovinei", Rădăuți-București, an XX, nr. 21 (40), ianuarie-iunie 2013, p. 333-341, același spornic cercetător așezându-l pe medicul Vasile S. Cârdei în panoplia celor oropsiți de regimul comunist din România, în studiul *Destinul bucovinenilor în spațiul concentrationar al regimului comunist*, în „Analele Bucovinei", Rădăuți-București, an XIII, nr. 2 (27) iulie-decembrie 2006, p. 413-416.

Dar în volumul *Compendiu istoriografic al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi",* Iași, Editura Bucovina, 1997, alcătuit de un colectiv, Vasile Cârdei nu se află printre absolvenţi, iar Iordan Datcu, în *Dicționarul etnologilor români*, Ediția a III-a, Editura Saeculum I. O., București, 2006, îl înscrie pe V. Cârdei (p. 616, 625), colaborator cu George Muntean, la monografia *Bilca. O așezare din Valea Sucevei*, dar nu-l selectează și la indice de nume. În fapt, lucrarea despre satul Bilca a fost realizată în cea mai mare parte de Vasile Cârdei, însă girul consăteanului său mai tânăr era absolut necesar, în 1971, pentru editarea cărții unui ...fost deținut politic.

Din păcate, chiar *Enciclopedia Bucovinei*, alcătuită într-o primă ediție de Emil Satco, 2005, însă revăzută, augmentată si prefatată de Alis Niculică si… într-o editie a doua, în 2018, l-a omis pe **Vasile S. Cârdei**. Lacuna va trebui extirpată pe de o parte pentru că prof. Vasile Schipor elogia cele două cărti publicate de medicul bucovinean, pe de altă parte, culegerea cu descântecele adunate de Vasile S. Cârdei are meritul de a fi așezată cu cinste între lucrările consacrate magiei populare din Bucovina.

Când au fost culese unele texte nu prea putem sti pentru că si acolo unde a fost mentionat numele sursei, nu avem totdeauna precizată și data culegerii. Tot așa, în mai multe cazuri, nici satul sau spațiul în care trăiește informatorul nu a fost consemnat, ceea ce ar fi de explicat prin faptul că medicul Vasile Cârdei a primit descântecul transcris pe o coală de hârtie și l-a copiat întocmai cu bucuria de a mai avea în portofoliu încă o probă că specia trăiește în spațiul bucovinean.

Prof. dr. Vasile Schipor, secretarul științific al Centrului pentru Studierea Problemelor Bucovinei, a confirmat, prin adresa nr. 216 din 22 decembrie 2005, donația făcută de medicul Vasile S. Cârdei instituției academice din Rădăuți, unde a fost păstrată în mape format A4 (31x23 cm), hârtie maro, tip ambalaj, numerotate astfel: Mapa 11235 – *Descîntece pentru animale* – 44 file, format A4 sau jumătăți A5, manuscrise și dactilo; cu 4 pagini dactilo *Din trecutul medical al văii Sucevei*, dr. Vasile Cîrdei (format A4); Mapa 11236 – 9 file mss, format A4 și jumătăți; Mapa 11237 – 8 file mss, format A4 și jumătăți; Mapa 11238 – 2 file mss, format A4 și jumătăți; Mapa 11239 – 18 file mss, format A4 și jumătăți; Mapa 11240 – Descîntece pentru dușmani – 21 file; Mapa 11241 – Descîntece pentru boli umane – 24 file; Mapa 11242 – Descîntece de ulcior – 4 file; Mapa 11243 – Descîntece de orbalț – 20 file; Mapa 11244 – Descîntece de deochi – 61 file; Mapa 11245 – Descîntece de izdat – 5 file; Mapa 11246 – Descîntece pentru boli de piele – 12 file; Mapa 11247 – Diverse – 6 file (surse de folclor medical, conduite, obiceiuri, numele, prenumele, vîrsta și localitatea celor care au rostit textele); Mapa 11248 – Descîntece diverse – 28 file; Mapa 11249 – Descîntece de mușcături de șarpe, helgie –24 file; Mapa 11250 – Descîntece de gîlci – 27 file; Mapa 11251 – Descîntece pentru boli contagioase – 6 file; Mapa 11252 – Descîntece de dragoste – 13 file; Mapa 11253 – Descîntece de speriat și nervi – 45 file; Mapa 11254 – Descîntece de rujă – 33 file; Mapa 11255 – Descîntece de beșică – 45 file; Mapa 11256 – Descîntece pentru unele boli la copii – 9 file; Mapa 11257 – Folclor literar – 54 file, care nu intră în cuprinsul volumului de față, având alt profil; Mapa 11258 – Descîntece din Simion Florea Marian – 33 file care nu intră în discuția de față, textele fiind reeditate în urmă cu câțiva ani.

Culegătorul nu și-a pregătit materialul pentru tipar, doar câteva texte fiind dactilografiate, iar cele două părți consistente sunt *Descîntece* (390 de texte) și *Medicină populară* (cu 196 de leacuri), precum și cele patru pagini dactilografiate *Din trecutul medical al văii Sucevei,* semnate dr. Vasile Cîrdei, pot îndreptăți titlul *Descîntece și leacuri băbești din valea Sucevei*, deși unele texte au ca sursă viețuitori din zona Botoșanilor sau a Fălticenilor, probabil din pricină că informatorii i-au fost pacienți în cabinetul medical si în răstimpul tratamentului sau cu prilejul unor consultatii îi vor fi furnizat descântecele de prin locurile în care trăiau. Nu voi face o comparatie între descântecele adunate de Vasile S. Cârdei și cele din culegerea lui S. Fl. Marian, tipărită în 1866 și pe care culegătorul din anii 1980 a copiat-o cu aleasă râvnă cărturărească. Totuși, medicul Vasile S. Cârdei n-a avut știre sau nu a reușit să-și procure culegerea alcătuită de Lucia Cireș și Lucia Berdan, *Descîntece din Moldova*, Texte inedite, Caietele Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei, II, Iași, 1982, LCII+429 p., și nici tratatul de aleasă erudiție și probitate științifică, semnat de Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova*, Tipologie si corpus de texte, Editia a II-a, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, 578 p., ca să poată face o comparație cu materialul din culegerea sa.

Vasile S. Cârdei s-a născut în ziua de joi, 30 ianuarie 1921 în satul Bilca, judeţul Rădăuţi, în familia lui Silvestru şi a Ecaterinei Cârdei, născută Irimescu, ţărani gospodari cu mai mulţi copii. Şcoala primară o face în sat, apoi, în anul 1937 se înscrie direct în clasa a III-a a Liceului de Băieţi „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuţi, unde are câțiva profesori exigenți, precum Ilie Vișan, Vasile Bujdei, Traian Galan, Ion Șandru, Amuliu Bordeianu, Cornel Hahon sau Vasile Precop, iar în anul 1942 obține diploma de bacalaureat, la Liceul „Arun Pumnul” din Cernăuți, cu media 7,40, al cincilea din 80 de candidați. În septembrie 1942 se înscrie la Facultatea de Medicină din Iaşi, dar înaintea susţinerii examenului de licenţă, în 29 iulie 1948, este arestat, judecat şi condamnat de Tribunalul Militar din Iaşi, prin sentinţa nr. 195 din 21 februarie 1949, la trei ani de închisoare corecţională, trei ani interdicţie corecţională şi cinci mii de lei amendă, pentru delictul de „uneltire contra ordinii sociale”. Detenţia înșiruindu-și-o la Aiud (până în iulie 1951), în colonia de muncă de la Bicaz şi în lagărele de la Cernavodă, Coasta Galeş, Peninsula (Valea Neagră), iar din 2 iunie 1954 şi până la 20 iunie 1956, cu domiciliu obligatoriu la Ezerul, în Bărăgan.

După eliberare, „liber într-o ţară captivă”, obţine într-un târziu (februarie 1966) licenţa în medicină şi funcţionează ca medic în satele Brodina, Falcău, Frătăuţii Vechi şi în Rădăuţi.

Realizează apoi monografia satului natal, pe care o va tipări în colaborare cu George Muntean (care s-a ocupat doar de folclorul satului) sub titlul *Bilca, O aşezare din Valea Sucevei*. Privire

istorică, Centrul Județean al Creației Populare, Suceava, 1971, 240 p., obține gradul de medic primar de medicină generală în 19 iulie 1974, iar, prin anul 2003, fostul său profesor la liceul din Rădăuți, Vasile Precop, îl îndeamnă cu o proprie întrebare – „*Ce-ar fi să las urmașilor familiei mele, unui cerc restrâns de prieteni și (de ce nu) publicului larg, în calitate de martor și de actor, vremurile pe care le-am trăit? Adică să scrieți.”* –, propunându-i un „extemporal” de senectute: să-și depene amintirile, ce se vor aduna sub titlul *Visuri și temnițe*, așternute în două caiete format A5 (20,5 x 14,5 cm), unul cu 195 file (390 pagini), și celălalt cu 150 file (pagini) scrise cu pix, față-verso, care conțin date de la naștere, 30 ianuarie 1921, școală, studii liceale și facultatea de medicină, detenția, revenirea în libertate, până la evenimentele din decembrie 1989, și s-au tipărit la Biblioteca „Miorița” din Câmpulung Moldovenesc, în anul 2006.

În *Argument* la memoriilor sale, Vasile Cârdei mărturisește: „Generația mea a trecut prin vremuri de cumpănă, istoria a trecut peste noi ca un tăvălug care a lăsat urme adânci în conștiința multor generații, cu suferințe care nu se pot uita și cu atât de puține bucurii. Trecutul nostru a fost răvășit de războaie, foamete, refugii, temnițe cumplite, idealuri spulberate, visuri neîmplinite. Și dacă ne uităm în urmă prin ce am trecut, ne întrebăm nedumeriți cum a fost posibil să putem suporta atâtea. […] S-a scris mult, s-a suferit mult, s-a murit fără rost, bătrânii au rămas fără copii, tineretul și-a irosit tinerețea fie pe front, fie în temnițele comuniste. Te întrebi uneori cum de se pot întâmpla atât de multe nenorociri într-o viață de om. Cea mai crâncenă pagină de istorie la care a luat parte întreaga populație a țării a fost barbaria comunistă, care ne-a decimat, pervertit, mutilat sufleteşte şi de care nu reușim să scăpăm nici acum.

Iată deci ce greu este să-ți depeni amintirile, să le scoți din vălmășagul anilor, să le cerni cu evlavie și să le așezi la locul cuvenit. […] Simt nevoia să privesc în urmă, să mă destăinui acelora care vor să știe ce a fost odată. Ne știm acei care am trecut prin crâncena bătălie, suntem atât de puțini, dar poate că cineva dintre urmașii noștri, familie, cunoscuți sau curioși vor vrea să știe ce-a fost odată și să nu uite că și noi am scris o pagină de istorie”.

Iar paginile sale conțin amintiri cutremurătoare și terifiante aspecte din teroarea istoriei românilor după al doilea război mondial: „Îngrămădiţi unii în alţii ca sardelele în cutie, fără aer, cu o lumină slabă, roșie, tăcuţi şi îngrijoraţi asupra destinului nostru. […] Pornim. E noapte de catran care ne intră în celula purtată pe roţi, trasă de un balaur ce scuipă foc pe nări. Mergem, ne oprim, stăm uitaţi pe o linie pustie şi iar pornim în noapte. Mâncăm pentru câteva zile pâine şi ceva sărătură (slănină rîncedă sau un bulgăre de brânză) ne astâmpăra foamea care ne zgâria stomacul. Vrem apă! Şi ni se întindea prin geamlâcul uşii o cană cu apă stătută care nu ajungea la toţi. La o nouă oprire miliţianul o umplea din nou de la robinetul din gară. Unele gări erau pustii, altele forfoteau de lume. Parcă am pornit la drum în alt veac şi zilele se înmulţesc în ordine geometrică, de le-am pierdut socoteala. Dormim în picioare precum caii, ne clătinăm toţi odată la oprirea trenului, ca la pornire să ne clătinăm invers. La unele opriri sunt coborîţi unii dintre noi şi urcă alţii, necunoscuţi. Glasuri de miliţieni sparg bezna nopţii, fără să desluşim ceva. Parc-am fi un vagon de poştă care predă şi preia coletele pe traseu.”(op. cit., p. 113)

Despre volumul *Visuri și temnițe*, poetul Constantin Hrehor apreciază, în cronica *Neputinţa lanţurilor* din „Crai nou”, Suceava, anul XVII, nr. 4221, 19 iulie 2006, p. 5, că „dincolo de toate calităţile, ori poate tocmai datorită acestora –, e un «dosar» valoros pentru ceea ce, lăudabil, se vrea *Martirologiul Bucovinei*, o piesă în acest ansamblu care, până când se vor ridica obligatorii statui simbolice evocatoare, va fi un capitol de istorie pe care Istoria noastră adevărată va trebui să-l aşeze pentru totdeauna la altitudinea care i se cuvine”.

Culegerea *Descîntece și leacuri băbești din valea Sucevei*, întocmită de medicul Vasile S. Cârdei, în urmă cu jumătate de veac, îmi dă prilejul să compar descântecele de pe valea Sucevei cu piese culese anterior din ținuturile românești, iar tematica probează o bogăție care nu poate fi explicată nici prin cunoscuta „circulație folclorică” și nici prin acea banală „transhumanță pastorală”, întrucât babele descântătoare nu hălăduiau dintr-un ținut în altul, nu făceau comerț și, mai cu seamă, erau scutite de ... militărie.

Descântecul este un text ritualic alcătuit dintr-un șir de cuvinte spuse în șoaptă, cântate în gamă pentatonică, asupra unui om sau animal afectat de o boală sau un beteșug provocat de un agent malefic necunoscut sau cunoscut; descântecul se rostește concomitent cu aplicarea unor leacuri preparate din plante (flori, frunze, ramuri, rădăcini), fierte sau în stare naturală, culese din locuri tainice și într-un timp consacrat (solstițiu de vară, solstițiu de iarnă, în cele 12 nopți dintre Crăciun și

Bobotează, noapte cu lună plină ș.a.m.d.). Căci ținta descântecului este durerea. Mai cu seamă cea din dragoste!!!

Folcloriștii și etnologii români au manifestat un interes deosebit pentru specia descântecului tradițional și culegerile realizate de pe la jumătatea veacului al XIX-lea din toate ținuturile locuite de români cuprind o serie bogată de texte și amănunte ritualice, astfel încât astăzi avem la îndemână chiar observații și analize ademenitoare spre o mai bună cunoaștere a unui asemenea fapt cultural:

„Atmosfera de mister, solicitată de unele tehnici psihiatrice, era creată de alegerea timpului adecvat recitării sau cântării descântecului, de arhaismul liniei melodice pentatonice, de ritmul precipitat cu tonalitate joasă și rostire pianissimo, de dramatismul dialogului descântătoarei cu spiritul malefic, cu boală însăși. După identificarea și pronunțarea numelui care a trimis și a provocat îmbolnăvirea, acesta era amenințat și blestemat, scos din corp și izgonit prin cuvinte, gesturi și acțiuni energice, în locuri de unde nu mai putea lua contact cu bolnavul: în talpa iadului, în Marea Neagră, peste 99 de hotare, unde Soare nu răsare, unde om nu calcă, în coarnele cerbilor, în capul lupului etc.” (Ion Ghinoiu, *Mitologie română. Dicționar*, Univers enciclopedic gold, București, 2013, p. 103)

Într-un cuvânt, descântecul este o terapia arhaică, prin cântec, leacuri, gesturi și obiecte ritualice, atestat la toate popoarele încă din cele mai vechi timpuri, precum probează și inscripțiile pe tăblițele de lut de la sumerieni.

Unul dintre cele mai vechi descântece românești a fost aflat de cărturarul Moses Gaster, într-un manuscris copiat în 1784, un ***Descântec de fapt***, cu următorul text:

Spălându-mă
Curățându-mă,
Căutai dispre răsărit,
Văzui luntre di argint,
În luntre di argint,
Dragul cu dragostile,
Iubul cu iubostile,
Frumosul cu frumusățile.
Cum mă văzură
Bine le părură…
În față îm suflară,
Luna în spate îm scrisără
Și în umeri doi luceferi
Și în peptu soarele îm scrisără.
Rostul cu meri unsu-mi-au,
Glas de cuc în gură pusu-mi-au,
Cu cizmi di argint încălțatu-m-au,
Giugiuman domnesc în cap pusu-mi-au,
Sprâncene di dragoste scrisu-mi-au…
De mâna dreaptă luatu-m-au,
Pe cărărușă pornitu-m-au…
Să zbucnesc, să răsăresc,
Cum zbucnești și răsari
Sfântul soare
Din toți norii
Și din toati cețile,
Din toate negurile.
Cum zbucnești și răsari
Sfântul soari,
Mai frumos
Și mai luminos
Și mai vederos
Și mai drăgostos

Aşa să zbucnesc eu.
Câţi în faţă îm căuta,
Ca din azimă de grâu să sătura;
Cine cu mine vorove,
Ca de vin bun se vesăle,
Iar şi eu cu cine vorovem,
Cu boieri, cu nigustori,
Ca cu niere-i îndlucem,
Ca meri di aur le dam.
Cum îi ales mirosul busuiocului
Din toati florile,
Aşe să fiu eu mai ales
Şi mai frumos din toată lume.
Toati faptele să se ducă
Pe capul cui m-au făcut,
Eu să rămân curat,
Luminat
Ca Dumnezeu Sfântu'
Ce m-au lăsat."

(Moses Gaster, *Chrestomaţie română*, II,
Leipzig-Bucureşti, 1891, p. 137-138)

Alte descântece româneşti sunt notate în culegerea călugărului Porfirie de la mănăstirea Bisericani, la anul 1839, din care câteva – *de bubă rea, de beşica cea rea, de năjit, de cârtiţă şi de cel pierit* – au fost publicate de episcopul Melchisedec în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", Bucureşti, an II, vol. 1, fasc. 2, 1884, p. 382, după cum ne încredinţa S. Fl. Marian în introducerea la culegerea sa din 1886. Dar, înaintea altor observaţii, nimerit credem să prezentăm un descântec cules de S. Fl. Marian (din Bucovina?) şi publicat în volumul *Descântece poporane române*, Culese de..., Tip. R. Eckhardt, Cernăuţi, 1886:

De diochi

La răchita cea-nverzită
Şede-o fată despletită,
La răchita rămurată
Şede-o fată-nzorzonată
Şi se-aruncă de pe-o piatră
Pân-pe-alta-ncolţurată.
Ea-i c-un ochi de sânge,
Cu unu' de foc;
Cel de sânge stânge
Pe ochiu' de foc;
Ea-i c-un ochi de apă,
Cu unu' de foc,
Stânge cel de apă
Pe ochiu' de foc....
Aşa mi se frângă
Şi să mi se stângă:
Diochiturile,
Săgetăturile,
Uităturile
Şi pocitura
Şi toată râhna,

Cum se potolește
Și se liniștește
Vântu' pe pământ,
Furiosu' vânt;
Așa să se potolească,
Așa să mi se liniștească
Diochiturile,
Săgetăturile
Și uitățurile,
Și pocitura,
Și toată râhna.
Diochiturile,
Săgetăturile,
Cele grele
Măscățele,
Cele rele.
Și de este deochiat
De femeie cu baiet:
Crepe-i țâțele,
Cură-i laptele,
Să se mire noroadele!
De-i deocheat de vreo fată
Mândră și-mpopoțonată:
Crepe-i țâțele
Pice-i cosițele!
De vr-un băiet:
Crepe-i pulpele,
Cură-i sângele!
De-i deochiat de-o vădană
A unui copil mic mamă:
Moară-i copilu'
Mândru ca bujoru'!
Codru' de l-o deochiat:
Pice-o frunza de pe fag!
Câmpu' de l-o deocheat:
Pice-i florile
Ardă-i frunzele!
De l-o deochiet:
Ochi verzii
Ori căprii,
Sau albăstrii,
Ochii să-i plesnească,
Sângele-l năpădească,
Sângele-l năbușească!
El să rămâie curat,
Să rămâie luminat
Ca și roua florilor,
În revărsatu' zorilor,
Ca lacrima ochilor,
Ca poala Sântă-Măriei,
Sfânta Maic-a veșniciei;
Ca mă-sa când l-o născut
Când s-o născut pe pământ...
Pasăre albă peste N. o sburat

Diociu' în patru o crapat.
Nici cât un fir de mac n-o rămas,
Nici cât un fir de mac uscat
În patru părți despicat –
În fundu' mării aruncat;
Nici atâta n-o rămas,
Căci N. s-o curățit și s-o spalat
Ca auru' strecurat,
Ca argintu' cel curat.
De la mine descântecu',
De la Dumnezău daru';
Descântecu' de la mine,
Leacu' de la Dumnezău,
Că așa voiesc și eu!

Observațiuni: Se descântă diochi cu ascuțitul unui cuțit de 3 ori în cruciș într-un pahar cu apă neîncepută în care se aruncă și niște cărbuni, de unde și zicala – a stinge cărbuni – în înțeles de a descînta de diochi. După ce s-a descântat, suflu de 3 ori în cruciș asupra apei. Poporul crede că descântătoarea, după ce aruncă cărbunii în paharul cu apă, cunoaște imediat dacă N. este deochiat sau nu: dacă e diochiat cărbunii se scufundă imediat în apă, și invers. După ce sting cărbunii, apa respectivă se dă bolnavului să o bea iar ce rămâne se aruncă pe un par sau pe un câne."

Notă I. F.: Fără mențiunea persoanei, ținutului și timpului, de la cine, de unde și când a fost cules acest descântec. Confruntă cu ediția *Vrăji, farmece și desfaceri, Descântece poporane române.* Adunate de..., Editura Coresi, București, 1996, p. 144-145, cu lecțiuni greșite și ortografie hazardată totuși.

Să observăm în textul de mai sus elementele din care este alcătuit:

1. *Descântecul*, textul epic despre o fată cu trăsături fantastice – un ochi de foc și altul de apă –, înzestrate cu puterea de a distruge faptul malefic provocat de un agent – băiet, fată, vădană;

2. *Oficiantul*, descântătorul sau descântătoarea care rostește cuvintele într-un chip misterios asupra pacientului victimă, însoțindu-și textul cântat de un cuțit, un pahar cu apă și cărbuni;

3. *Faptul rău*, beteșugul, boala, urâtul, deochiul, durerea, supărarea, meteahna, ciuma, provocate de un agent malefic;

4. *Pacientul victimă*, băiat, fată, femeie, bărbat, tineri sau bătrîni, oropsiți de un răufăcător, animale domestice, vacă, oi, cal, pomi, livadă, ogor asupra cărora s-a năpustit o năpastă;

5. *Divinitatea creștină* – Dumnezeu, Maica Domnului, Iisus Hristos, Ioan Botezătorul, alt sfânt –, sau păgână, un corp astral – Soare, Lună, Luceafăr – înzestrate cu virtuți ocrotitoare și invocate pentru a oferi leacul tămăduitor.

Altfel spus, oficianta descântătoare, cuvintele și epica textului, obiectele și substanțele din recuzita ritualului nu sunt decât intermedii între pacientul victimă și leacul binefăcător din partea unei forțe celeste sau divine supranaturale.

Să urmărim aceste cinci mădulare apotropaice din structura a unui descântec din culegerea medicului Vasile S. Cârdei, notat – fără mențiunea numelui sau a vârstei persoanei care a rostit textul – din satul Bilca, județul Suceava, în anul 1980:

„Descîntec pentru vaca stearpă

S-o mînecat, s-o mînecat,
Vaca cea grasă și frumoasă,
Voioasă și sănătoasă,
De la casa ei,
De la masa ei,
De la ocolul ei,
De la salașul ei.
O pornit la isvoară cu lapte
Și la fîntîni cu smiceturi.

Vine să se adape,
Vine să sa hrănea.
Cînd o fost primejdii mare pe cărare
S-o întîlnit cu 99 farmacatoare,
Cu 99 de ochitoare,
Cu 99 de zburătoare,
Cu 99 de ochitori,
Cu 99 de zburători;
Coarnele le-o ciuntat,
Pulpa i-o sacat,
Mahna i-o luat.
Ea o răgit,
O mugit
Și-o alergat
Și-o cătat;
Nime-n lume n-o văzut-o,
Nime-n lume n-o auzît-o,
Numai Maica Domnului
Din poarta cerului.
Scară de aur în jos o slobozît
Și la vaca me o coborît,
Pe dînsa o întrebat-o:
– Ce te caieri,
Ce te vaieri,
Tu, vacă frumoasă?
– Cum nu s-a căiera
Și s-a văiera
Că ie nu știe untu' ei,
Brînza ei, smîntîna ei.
De babă-i luată,
De fată-i luată,
De văduvă grasă,
De nevastă cu casă.
În cămară-i lăcătuită,
Cu pietricele zidită,
În putină-i băgată,
În străcători legată,
În tîrg îi vindecată.
– Tu nu te caiera și te văiera
Că eu din ăst cias înainte
Cu secera le-oi secera,
Cu grebla le-oi grebla,
Cu cuțitu' l-oi străpunge
Și înapoi ți l-oi aduce,
De la soră, de la frate,
De la neamuri depărtate;
De la soră și străină,
De la neagră și păgînă,
Cu seceri,
Cu greblă,
Cu cuțitul

Și înapoi ți l-oi aduce
Smîntîna ta grasă ca tocila,
Laptele dulce ca mierea,
Untu' tău galben ca ceara.
Aceea de femeie pizmașă,
De om îi pizmaș
S-o bată sfînta cruce
Mai mult de văcuța mea
să nu s-apuce.
Văcuța mea n-are nimica
pe lîngă dînsa făcut,
Numai brînza și smîntîna
și unt îndestulat
Cît Dumnezeu i-o dat.
A altuia nu-i trebe
Cît îi un fir de mac
În patru despicat.

1980, Bilca

Tehnică: Vaca se descîntă în timp ce mănîncă tărîțe făcute cu sare."

Notă I. F.: Am păstrat scrierea cu „î" precum este în textul ograf.

Întrucât descântecul este un text arhaic și prezintă o structură pentadică, nu ne rămâne decât să ne întoarcem la cei înțelepți antici spre a căuta un spor de înțelegere și în această privință ne vom înlesni cu viziunea prezentată de acad. Alexandru Surdu în *Pentamorfoza artei*, Ediția a II-a, Editura Academiei Române, București, 2018, unde a fost evidențiată o dialectică pentadică chiar în viziunea lui Platon. Să nu uităm însă că același Platon, în dialogul *Charmides*, consemnează ce învățătură și-a însușit Socrate de la discipolii traci ai lui Zalmoxis în privința metehnelor trupului omenesc: „*Să nu te lași înduplecat să îngrijești capul nimănui, care nu-și va fi dăruit mai întâi sufletul spre îngrijire descântecului. Aceasta, zicea el, este greșeala pe care, acum, o săvârșesc oamenii, că încearcă să devină un fel de medici ai câte unei părți, fără de cealaltă*." (Platon, *Dialoguri*. Traducere de Cezar Papacostea, revizuite … de Constantin Noica, Editura pentru Literatură Universală, București, 1968, p. 46.)

Pentru care boală se întrebuința îndeobște și un leac natural: „… *o anumită buruiană, dar că în afară de leac mai era și un descântec care, dacă era rostit odată cu folosirea leacului, îi dădea putere deplină de tămăduire, pe când fără descântec buruiana nu servea la nimic*." (ibidem, p. 44)

Invoc asemenea voroave antice despre descântec, cu atât mai nimerite cu cât pe murul dinspre miazăzi al bisericilor pictate din Bucovina, în ramurile arborelui lui Iesei, ne sunt înfățișate chipurile filosofilor greci, între care Platon sălășluiește cu scrisa pergamentului în plin soare.

În privința structurii ontologice a Ființei Universului în care viețuiește și gândește omul, Platon considera că „genurile supreme sunt cinci: (1) ființa, (2) mișcarea, (3) repaosul, (4) același sau identicul și (5) altul sau diferitul. Raporturile dintre ele sunt următoarele: fiecare dintre ele participă la (4) același și (5) altul; (2) mișcarea și (3) repaosul participă la (1) ființă; (2) mișcarea și (3) repaosul sunt contrare; (4) același și (5) altul sunt și ele contrare. Structură întru care acad. Alexandru Surdu o reprezenta notând „participarea cu o săgeată simplă, iar contrarietatea cu două săgeți opuse." (Al. Surdu, *Pentamorfoza artei*, ed. cit., p. 48), precum în schema următoare:

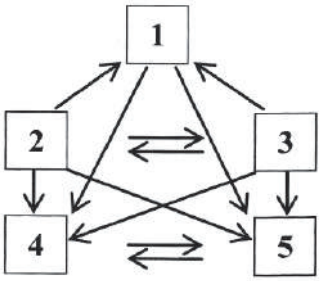

Cu observațiile de rigoare: „Din schema (XI) rămân constante (1), (4) și (5) pe când (2) și (3) pot fi înlocuite cu alte cupluri. Deci, fiecare cuplu este raportat la ființă, la același și la altul pe baza celor 11 relații amintite. Or, această raportare constituie o structură pentadică închisă, saturată, în care nu mai poate fi introdus altceva și din care nu mai poate lipsi nimic. Ceea ce sugerează perfecțiunea, pe care o și visează, de altfel, orice reprezentare pentadică." (*ibidem*, p. 50)

Dar, înainte de a găsi „aplicațiile corespunzătoare", nimerit ar fi să observăm că figura (XI) este înfățișată în plan, ceea ce nu poate reprezenta deplin „Ființa" și relațiile sale ontologice dintr-un univers mental ce se desfășoară în …spațiu. Apoi, observația lui Mircea Eliade – că „Nu există alt mijloc de a înțelege un univers mental decât situându-ne înăuntru, în chiar miezul lui, pentru a ajunge, de acolo la toate valorile pe care le implică." (Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, p. 151) – ne obligă să căutăm acel miez recognoscibil și în „universul mental" al ... Ființei.

În perspectiva unei asemenea …perfecțiuni am sugera ca pentada ființei platonicene să fie ilustrată printr-un *tetraedru* – cel dintâi poliedru regulat, simbolizând *focul* și alcătuit din patru triunghiuri isoscel –, în interiorul căruia să așezăm chiar ... *Ființa*, ale cărei raporturi se păstrează echidistante atât cu mișcarea și repaosul, cât și cu identicul și altul.

Or, structura unui descântec deplin se încadrează în pentada tetraedrului al cărui miez este un punct median între cele patru vârfuri echidistante, figurând relațiile dintre *oficiant*, *pacient*, *faptul malefic* și *textul descântecului* prin care se intermediază *leacul izbăvitor* din partea *Divinității*.

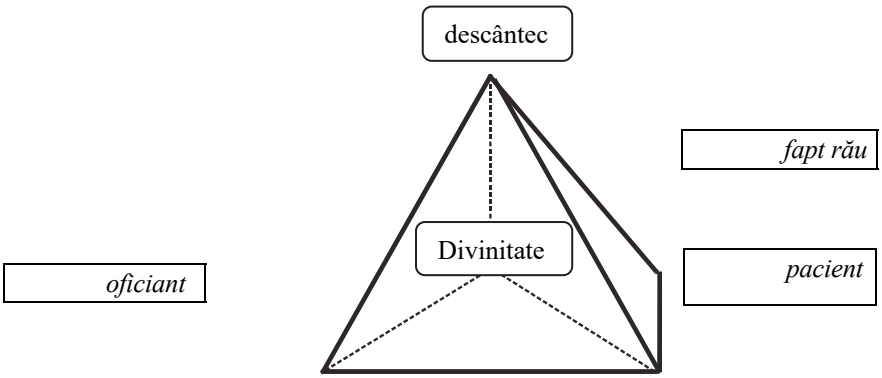

În ziua de vineri, 23 noiembrie 2012, Vasile Cârdei se stinge din viață fără să-și vadă truda cuprinsă între coperțile unei cărți, iar prin anul 2016 familia solicită returnarea donației pentru a se ocupa cu de la sine competență de editarea colecției. Întrucât instituția academică din Rădăuți a introdus manuscrisele într-un inventar și deține întreaga culegere xerografiată, în momentul de față, lucrarea lui Vasile S. Cârdei se păstrează în două locații, astfel că Institutul „Bucovina" din Rădăuți poate edita materialul fără nici o restricție juridică deoarece textele nu sunt „bunuri intelectuale" produse de medicul Vasile S. Cârdei, ci aparțin țăranilor care i le-au dictat culegătorului.

Prin anul 2019, d-l dr. Dan Cârdei, fiul răposatului, mi-a solicitat ajutorul ca să întocmim o carte cu această comoară etnografică. Textele erau culese în computer la mănăstirea Sucevița, prin grija cuvioasei maice starețe Mihaela Cozmei și prin osteneala cucernicei călugărițe Adriana Grosu, cu excepția a două mape, între care una cu descântece de dragoste, pe care a trebuit să le culeg eu însumi pentru a nu mai pierde vremea cu dusul și întorsul de la mănăstire.

Am ajuns cu lucrarea în fața „bunului de tipar", cu o listare la parametrii editoriali într-o tipografie, copertă color, preț de cost per exemplar de 352 de pagini, format A5 (14x21 cm), la un tiraj

de…, numai că mi s-au sugerat, în ziua de sîmbătă, 17 decembrie 2020, din partea proprietarului câteva ingerințe redacționale, pe care nu le-am acceptat, spre a nu impieta memoria culegătorului pe care aș fi dorit să-l omagiem fastuos la împlinirea unui veac de la naștere.

Formula că evenimentul ar fi „în pripă" m-a determinat să renunț cu profundă mâhnire.

Culegerea întocmită de medicul Vasile Cârdei în anii cât a cutreierat satele de pe valea Sucevei, spre a obloji și vindeca trupurile celor săraci, bântuiți de boli și necazuri, este o veritabilă operă folcloristică, înregistrând texte apotropaice de evidentă arhaitudine și expresivitate poetică, nu mai prejos de culegerile realizate de specialiști, precum cei de la institute de folclor din Iași, Cluj sau din București. O comparație a descântecelor adunate de pe valea Sucevei cu cele publicate de-a lungul vremii de specialiști, precum S. Fl. Marian, Artur Gorovei sau Lucia Cireș și Lucia Berdan, demonstrează o structură unitară a descântecului românesc, un lexic arhaic și o manieră poetică expresivă, în toate ținuturile locuite de români și iscă o serioasă problemă asupra originii și circulației acestei specii folclorice încă din cele mai vechi timpuri și la toate popoarele.

Leacurile băbești colectate de medicul Vasile S. Cârdei au și ele un precedent în culegerile altor folcloriști dar absolut valoros în cartea poetului Vasile Voiculescu, medic și el, cu aceeași râvnă de a colinda satele și de a tăifăsui cu țăranii, intitulată *Toate leacurile la îndemână*, într-o primă ediție în 1933, la București, urmată de încă patru, până în 1947, când lucrarea a fost trecută la index, iar autorul trimis la închisoare în baza unor acuze măsluite.

Publicarea culegerii lui Vasile Cârdei se impune pentru a restitui o comoară mai că uitată a satelor din Bucovina (autorul are și câteva texte de pe la informatori din satele de peste ...cordunul bucovinean), pentru a savura frumusețea și expresivitatea imaginilor literare și, mai cu seamă, pentru a o difuza și printre românii din afara hotarelor noastre actuale.

Despre centenarul aniversat, Vasile Schipor scria, în urmă cu șapte ani, cu profundă admirație: „*Cu el pleacă dintre noi încă unul din oamenii înzestrați cu alese daruri, pe care le-a cultivat continuu, benedictin, toată viața. Bogata sa cultură umanistă, bunătatea și generozitatea funciară, înțelegerea profundă a vieții și a mersului istoriei, credința neclintită, dragostea fierbinte de țară și neam, cultul familiei, optimismul robust, omenia și darul superior al iertării reprezintă un model al trăirii într-un «secol violent»...*" (Vasile Schipor, *op. cit.*, 2013, p. 341)

Să-l omagiem, așadar, pe cărturarul Vasile S. Cârdei, într-o pioasă tăcere...

SCRISORI INEDITE: ENEA BORZA CĂTRE DRAGOȘ VITENCU

Aura BRĂDĂȚAN

Rezumat: Corespondența primită de scriitorul Dragoș Vitencu, inedită, a fost donată de Oltea Vitencu în 1981 Fondului memorial-documentar „Simion Florea Marian" din Suceava. Din această colecție prezentăm *in extenso* scrisorile trimise de muzicologul Enea Borza din Cluj Napoca lui Dragoș Vitencu la Piatra Neamț, care conțin, dincolo de amănuntele biografice, și date importante pentru cercetătorii interesați de activitatea acestor oameni de cultură pe care i-a unit, într-o sinceră prietenie, dragostea pentru muzica lui Ciprian Porumbescu. Enea Borza (1926-1991), pianist, muzicolog, profesor universitar, autor al unui impresionant număr de articole, studii, recenzii, lucrări didactice, ediţii critice (Iacob Mureşianu, Mihail Burada, Ciprian Porumbescu ș.a.), a contribuit mult la popularizarea operei lui Ciprian Porumbescu, iar Dragoș Vitencu (1908-1981), scriitor refugiat din Cernăuți la Timișoara și stabilit apoi la Piatra Neamț, prigonit și arestat în timpul regimului comunist, a publicat una dintre cele mai bune și mai documentate cărți despre viața plină de nenoroc a genialului compozitor de la Stupca.
Cuvinte cheie: Enea Borza, Dragoș Vitencu, Ciprian Porumbescu

Abstract: The correspondence received by the writer Dragoș Vitencu, unpublished, was donated by Oltea Vitencu in 1981 to the "Simion Florea Marian" Memorial-Documentary Fund from Suceava. From this collection we now present, *in extenso*, the letters sent by the musicologist Enea Borza from Cluj-Napoca to Dragoș Vitencu in Piatra Neamț, which contain, beyond the biographical details, important data for researchers interested in the life and activity of these people of culture, who were united, in a sincere friendship, by the love for the music of Ciprian Porumbescu. Enea Borza (1926-1991), pianist, musicologist, university professor, author of an impressive number of articles, studies, reviews, didactic works, critical editions (Iacob Mureșianu, Mihail Burada, Ciprian Porumbescu etc.), contributed significantly to the popularization of the work of Ciprian Porumbescu, and Dragoș Vitencu (1908-1981), writer from Chernivtsi, refugee to Timișoara and Piatra Neamț, persecuted and arrested during the communist regime, published the best and most documented book about the life full of ill luck of the brilliant composer from Stupca.
Keywords: Enea Borza, Dragoș Vitencu, Ciprian Porumbescu

Continuăm publicarea corespondenței inedite păstrate în colecțiile Casei memoriale „Simion Florea Marian" din Suceava, oferind tiparului nouă scrisori trimise de Enea Borza din Cluj Napoca scriitorului Dragoș Vitencu la Piatra Neamț, unde acesta s-a stabilit după ce a părăsit forțat Cernăuțiul natal, ocupat de sovietici.

Prietenia dintre acești oameni de cultură s-a clădit temeinic de-a lungul anilor pe dragostea comună pentru creațiile compozitorului Ciprian Porumbescu, a cărui operă, cu excepția unor piese devenite foarte populare (*Balada*, *Crai nou*, *Cântecul Tricolorului*, *Pe-al nostru steag*), era mai puțin cunoscută în acei ani.

Dragoș Vitencu (1908-1981) a susținut numeroase conferințe despre genialul compozitor de la Stupca și a publicat în 1974 romanul de mare succes la public, *Viața pasionată a lui Ciprian Porumbescu*, o carte scrisă cu un real talent literar, în stilul său elegant, inconfundabil, pe baza documentelor, fără exagerări și fără denaturări biografice. Mai tânărul Enea Borza (1926-1991), muzicolog, profesor universitar, autor avizat de lucrări didactice și ediții critice, a fost și un foarte talentat pianist, din concertele sale nelipsind muzica lui Porumbescu. Participa deseori ca prezentator la concerte și era numit președinte al comisiilor de jurizare la concursuri de interpretare instrumentală, datorită reputației sale de veritabil profesionist în domeniu și de om integru.

Sursele documentare despre viața și activitatea lui Enea Piu Borza sunt extrem de sărace. S-a scris puțin despre acest erudit profesor și muzicolog[1]. A trăit dăruindu-se cu devotament pregătirii tinerelor generații de pianiști, având o contribuție remarcabilă la dezvoltarea învățământului și culturii române, dar a dispărut pe nedrept în uitare.

S-a născut la 16 ianuarie 1926 în Cluj Napoca și a fost fiul savantului și celebrului botanist Alexandru Borza[2], pasionat arheolog, preot greco-catolic. A primit, alături de frații săi, o educație deosebită, într-o casă tihnită, cu o bibliotecă spectaculoasă, rămasă în amintirea celor cărora li s-a oferit privilegiul de a împrumuta cărți acasă.[3] Alexandru Borza fusese însă și delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, senator țărănist și secretar general în Ministerul Învățământului. Avea o personalitate proeminentă, care și-a lăsat amprenta și asupra formării intelectuale a fiului său, precum și o activitate socială, culturală și științifică de excepție. Nu putea să treacă neobservat de noua orânduire politică, mai ales că era și preot greco-catolic. Venirea comuniștilor la putere a însemnat pentru familia Borza începutul unei perioade lungi de prigoană și persecuții, tot așa cum a însemnat și pentru familia lui Dragoș Vitencu, forțată să ia drumul pribegiei, pierzându-și casa și toate bunurile, inclusiv biblioteca, la Cernăuți.

Despre această grea perioadă prin care a fost nevoită să treacă familia Borza, fiica Viorica Lascu[4], devenită un reputat filolog, cadru universitar și militant pentru biserica greco-catolică puternic oprimată de comuniști, relatează: „Partea cea mai dură începe în toamna 1947. Securitatea încă nu era foarte riguros organizată; un binevoitor, informat de ce se pregătea, a trimis-o pe soția sa la doamna Borza, cu recomandarea ca profesorul să plece imediat din Cluj. Ceea ce a și făcut, iar noaptea Securitatea a venit să îl ridice. Dar el era plecat în *excursie botanică, nu știu unde*, i s-a răspuns. A urmat percheziția de rigoare. *Excursia* a durat șapte ani."[5] O vreme, capul familiei,

---

[1] Un articol recent apărut: Ovidiu-Valentin Boc, *File din viața și activitatea profesorului de muzică, solistului de pian și criticului Enea Borza (1926-1991)*, în „Apulum" LVII, Alba Iulia, MMXX, p. 277-286.

[2] Alexandru Borza (n. 21 mai 1887, Alba Iulia – m. 3 septembrie 1971, Cluj), savant de renume internațional, părintele Grădinii Botanice din Cluj, întemeietorul geobotanicii din România, președinte de onoare al *Congresului Internațional de Botanică* de la Paris, autorul unor lucrări valoroase despre floră (între care lucrarea *Dicționar etnobotanic*, Editura Academiei R.S.R., 1968, 315 p., membru fondator al Academiei de Științe din România, membru post-mortem (1990) al Academiei Române, preot român unit (greco-catolic), protopop onorar al Clujului; a donat muzeului din Alba Iulia o valoroasă colecție numismatică (1661 monede grecești, dacice, romane republicane, romane imperiale și bizantine). I se datorează și păstrarea singurului album cu fotografiile realizate de Samoilă Mârza la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, pe care i-l încredințase Episcopul Iuliu Hossu; în 1990, albumul unicat a fost donat de fiica sa, Viorica Lascu, Episcopiei de Cluj-Gherla; vezi și Anton Rusal, *Universitari între Blaj și Cluj. Absolvenți ai Școlilor blăjene și profesori ai Universității Babeș-Bolyai*, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 36-45; Nicolae Lupu, Monica Maria Coroș, *Contribuția biologului Alexandru Borza la dezvoltarea patrimoniului Muzeului Municipal „Ioan Raica" din Sebeș*, în „Terra Sebus", Acta Musei Sabesiensis, 9, 2017, p. 473-489.

[3] „Șansa mea de-a avea cărți acasă și de-a putea da iama prin bibliotecile unor preoți, colegi cu tatăl meu, de-a mă împrieteni cu Enea Borza (ah, câte cărți avea!), asistent universitar la Conservatorul de Muzică (fiul întemeietorului Grădinii Botanice din Cluj) ..."; este mărturia scriitorului clujean Marcel Mureșeanu (care a lucrat la Suceava în domeniul culturii vreme de 31 de ani), într-un interviu acordat lui Marin Iancu pentru revista „Tribuna Magazine"; https://tribuna-magazine.com/tag/de-vorba-cu-poetul-marcel-mureseanu/

[4] Viorica Lascu Borza (n. 21 decembrie 1919, Blaj – d. 27 ianuarie 2015, Cluj), filolog și istoric, figură emblematică a rezistenței unite (greco-catolice) în România din perioada comunistă, fiica botanistului Alexandru Borza și sora muzicologului Enea Borza, căsătorită cu filologul Nicolae Lascu; persecutată în timpul regimului comunist, trăind, împreună cu familia sa, teroarea noii orânduiri instaurate în țară. A activat neobosit în cadrul asociațiilor religioase greco-catolice (Asociația Studenților Români Uniți și Asociația Generală a Românilor Uniți), fiind după anul 1990 aleasă director național și reprezentant internațional la Acțiunea Catolică Italiană, președintă a AGRU (1990-1998). În 2003 Papa Ioan Paul II i-a acordat „Titlul Pontifical de Cavaler al Ordinului Sfântul Silvestru, Papă al Romei", iar Papa Francisc a distins-o în 2013 cu medalia „Pentru Biserică și Pontefice"; vezi și Anton Rusal, *Universitari între Blaj și Cluj. Absolvenți ai Școlilor blăjene și profesori ai Universității Babeș-Bolyai*, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 124-126.

[5] http://cclbsebes.ro/docs/Sebus_9_2017/25_NLupu_MMCoros.pdf

marele om de știință cunoscut internațional, a fost lăsat și fără nici un venit, suspendându-i-se pensia, și așa infimă.

Enea Borza a făcut studii superioare la Conservatorul din Timișoara, apoi la cel din Cluj, în anii cumpliți marcați de războiul mondial și de instaurarea regimului comunist (1941-1948), excelând la pian. A fost asistent universitar, profesor de școală la sat (comuna Hida, unde i-a învățat pe copiii țăranilor muzica, limba rusă dar și să cânte la pian, în 1950!), bibliotecar, din nou asistent universitar, lector, conferențiar, șef al Catedrei de pian de la Conservatorul din Cluj, a pregătit serii numeroase de studenți, a predat limba engleză și istoria muzicii, a prezentat concerte și recitaluri, având un repertoriu extrem de bogat, a scris articole, studii, cronici muzicale, ediții critice, lucrări didactice și științifice (*Repertoriu pianistic*, 1963, publicat în șapte volume în colaborare cu Ecaterina Herțeg, *Limba engleză pentru învățământul superior de artă* în colaborare cu Gavril Gabor, Rozalia Izsak, 1965, *Curs de istoria muzicii universale*, 1965), curs de *Metodica predării pianului* ș.a., după cum reiese și din conținutul corespondenței trimise scriitorului Dragoș Vitencu.

Eruditul profesor Enea Borza a trăit modest, nefiind interesat de onoruri și avere, dedicându-se în totalitate muzicii și pregătirii studenților la pian, mulți dintre ei ajungând pe marile scene ale lumii. Generozitatea de care mereu a dat dovadă a rămas în amintirea contemporanilor, fiindu-i recunoscută inclusiv de către cei care, periodic, „ofereau" partidului informații despre el, după cum reiese și dintr-o caracterizare scrisă de Holca George la 14 februarie 1961, păstrată în Fondul Biroului Plan-Salarizare din arhiva Conservatorului din Cluj, actuala Academie de Muzică „Gheorghe Dima" (unde Enea Borza a lucrat), și publicată recent: „Calmul și atitudinea lui în predare au făcut să obțină rezultate bune și cursanții să învețe cu dragoste. De nenumărate ori, din cauza lipsei de spațiu și piane pentru studiu, profesorul Enea Borza chema elevii acasă și îi lăsa să exerseze, oferea ore suplimentare [bineînțeles că neplătite, a nu se confunda cu meditațiile din zilele noastre, n.n.], și ajuta elevii cu material (note muzicale) care erau puține și studenții nu le aveau."[6]

S-a stins din viață la Cluj Napoca, în 18 iulie 1991, singur, sărac și uitat de toți, inclusiv de cei cărora le-a făcut numai bine, ajutându-i să devină celebri. Au rămas în urma sa, pe lângă titlurile de referință publicate, și valoroase manuscrise, care se impun a fi nu numai cercetate, ci și publicate.

Redăm integral în continuare scrisorile inedite trimise de Enea Borza lui Dragoș Vitencu[7].

1

Cluj-Napoca, 12 ian. 1976

Stimate Domnule Vitencu,

M-a entuziasmat cartea D-voastră *Viața pasionată a lui Ciprian Porumbescu* și în vara trecută, la Mangalia, pe plajă și în grădina casei unde am locuit, îmbălsămată de florile „Reginei nopții", am scris o recenzie pe care am trimis-o revistei „Muzica". A apărut în numărul 10/1974 la pag. 39, ciuntită, ceea ce m-a jenat îngrozitor. De aceea am dat-o și la Radio Cluj, unde fiind colaborator permanent, nu a fost nici o problemă. Nici nu mi-au spus cînd s-a transmis. Am copiat-o de la Radio cu ocazia copierii unor emisiuni de ale mele de muzică românească. (Ciclul „Cercul melomanilor", de la Flechtenmacher[8], an. 1972, în fiecare lună, pînă la Enescu[9] în iulie 1975, iar din ian. 1976 se dă întreg ciclul de la început). V-am trimis ieri, cu recipisa nr. 1065/11.1.76 o rolă mică[10] cu textul

[6] Ovidiu-Valentin Boc, *File din viața și activitatea profesorului de muzică, solistului de pian și criticului Enea Borza (1926-1991)*, în „Apulum" LVII, Alba Iulia, MMXX, p. 280.

[7] În Fondul documentar se află nouă scrisori trimise de Enea Borza: opt (inv. 1457-1463) către Dragoș Vitencu și una (inv. 1607) adresată soției acestuia, Oltea Vitencu, după moartea scriitorului.

[8] Alexandru Flechtenmacher (1823, Iași - 1898, București), compozitor, violonist, dirijor, pedagog, director al Conservatorului de Muzică și Declamațiune din București.

[9] George Enescu (1881, Liveni, Botoșani - 1955, Paris), compozitor, violonist, pianist, dirijor, pedagog, cel mai important muzician român.

[10] Banda de magnetofon se păstrează în Fondul documentar „Dragoș Vitencu" de la Casa memorială „Simion Florea Marian" din Suceava, nr. inv. 1651.

recenziei intact, cum l-am trimis şi la „Muzica”, unde am mai imprimat şi un mic text fiind tocmai despre Ciprian Porumbescu, o pasiune comună.

La sesiunea ştiinţifică din Bucureşti, la Conservatorul „Ciprian Porumbescu”, în 8 dec. 1975, am citit comunicarea (de fapt studiul) despre „Compoziţiile pentru pian ale lui Ciprian Porumbescu”, ce am avut prilejul să le descopăr în Muzeul[11] din Suceava, unde am fost patru veri la rînd în juriul Concursului de interpretare instrumentală „Ciprian Porumbescu”[12]. Cu această ocazie, au venit special autorii monografiilor *Ciprian Porumbescu*, Nina Cionca[13], a cărei bunică a fost Marioara Porumbescu, şi Horia Stanca[14], pe care i-am citat în lucrare, ca şi pe D-voastră. Pe Paul Leu l-am cunoscut la Suceava şi i-am scris o recenzie şi lui despre monografia *Ciprian Porumbescu* (în „Muzica”, nr. 5/1974). Rămăseseră̧ţi singurul dintre „porumbescologi” fără legătură cu ceilalţi.

Am avut şansa să vă aflu adresa de la dl Becleanu[15], pictor din Vatra Dornei, a cărui cumnată e în Piatra Neamţ. Cu familia Becleanu ne-am împrietenit la Vatra Dornei, unde am ţinut conferinţe despre Ciprian Porumbescu la Club, în 1973 şi 1974, ca şi la Cluj, Timişoara şi în luna decembrie 1975 şi la Tîrgovişte, unde au fost 400 de auditori în sala Casei Armatei la conferinţa *Viaţa şi creaţia lui Ciprian Porumbescu*, (fiind ostaşi cu bacalaureat care nu au intrat în facultăţi, profesorii şi elevii şcolii de muzică), şi apoi la Ploieşti în cadrul Filarmonicii, în 14 dec. şi în 29 dec. 1975 la Băile Felix.

Am fost în peste 40 de localităţi din ţară cu recitale de pian, conferinţe şi concerte-lecţii, dar în Piatra-Neamţ nu am avut încă ocazia. Oare ar interesa un alt subiect, cum ar fi „*Petru Rareş* - prima operă românească” şi prima operă istorică totodată la noi. Caudella[16] are cred încă priză în Moldova? La Conservatorul din Iaşi am anunţat o temă de concert-lecţie „Piese pentru pian dedicate tineretului de întemeietorii muzicii româneşti”. Nu ştiu dacă ar cadra în cadrul vacanţelor muzicale de la Piatra Neamţ, unde se ţin numai cursuri de interpretare. Poate Comitetul de cultură şi educaţie socialistă sau Şcoala de muzică să fie mai interesate?

Ocazia se va ivi odată şi atunci, dacă veţi fi în localitate, voi putea şi personal să vă exprim sincera admiraţie pentru cartea ce aţi scris-o, şi a cărei recenzie am făcut-o cu modestele mele mijloace. Dacă cumva aţi citit recenzia din „Muzica”, textul ce îl alătur şi cel de pe bandă, vor repara sper finalul articolului ce îi aparţine redactorului de la „Muzica”, „o anumită valoare în domeniul literaturii de evocare”. (!!? numai atît? De ce a fost nevoie să strice concluzia mea: „o valoare literară, de document şi de permanenţă.” !)

---

[11] Colecţia de documente „Ciprian Porumbescu” se află la Muzeul Național al Bucovinei din Suceava, în cadrul Fondului memorial-documentar „Leca Morariu”.

[12] *Lira de aur* este cel mai important concurs de interpretare instrumentală din România, înfiinţat în semn de omagiu adus compozitorului Ciprian Porumbescu. Din 2007 are caracter internaţional. Printre cei care au obţinut de-a lungul anilor preţiosul trofeu se află artişti deveniţi celebri în lume: Mihaela Martin, Liliana Ciulei, Mihaela Ursuleasa, Alexandru Tomescu, Gabriel Croitoru ş.a.

[13] Nina Cionca (n. 4 ianuarie 1926, Cluj - m. 20 ianuarie 2019, București), nepoata Mărioarei Rațiu-Porumbescu, sora compozitorului Ciprian Porumbescu, profesoară de franceză la Timișoara, apoi la Academia Militară din București; este autoarea unor valoroase monografii: *Ciprian Porumbescu. O viață, o epocă, un ideal*, Editura Muzicală, București, 1974, 294 p., *Ciprian Porumbescu. Album ilustrat comemorativ (1883-1983)*, Editura Muzicală, București, 1984, 107 p., *Aurelia Cionca*, Editura Muzicală, București, 1986, 193 p., *Scrisorile lui Iraclie Porumbescu*, Editura *Ars docenti*, București, 1999, 138 p., *Ciprian Porumbescu*, Editura Anima, București, 2011, 319 p.

[14] Horia Stanca (1909, Vulcan, Hunedoara - 2002, Bucureşti), cronicar dramatic, memorialist, traducător, jurnalist, doctor în drept, intelectual de elită, fost deţinut politic. Volume: *Giuseppe Verdi*, sub pseudonimul Dan Vulcan, 1959, *Ciprian Porumbescu*, 1975, *Fragmentarium clujean*, 1987, *Aşa a fost să fie…*, 1994, *Printr-un tunel* (corespondenţa cu I. D. Sîrbu), ediţie îngrijită de Dumitru Velea, 1997, *Fragmentarium berlinez* (1942-1945), 2000, precum şi numeroase traduceri.

[15] Ion Becleanu (1907-2001), pictor amator din Vatra Dornei, originar din Argeş, peisagist şi portretist, cu un număr mare de expoziţii personale şi de grup.

[16] Eduard Caudella (1841-1924, Iaşi), compozitor, dirijor, violonist, critic şi profesor de muzică.

Am multă admiraţie pentru pictorul din Piatra Neamţ, Varahil Teodor Moraru[17] (str. Cantemir nr. 4), a cărui pictură murală de la biserica din Petru Vodă, comuna Poiana Teiului, o consider de mare valoare. Am văzut-o acum 19 ani cînd o lucra şi am fost în vara aceasta să o revăd. Nu cred că îşi mai aduce aminte de un excursionist oarecare care coborînd de pe Ceahlău a admirat mai întîi pictura lui Tonitza de la Durău[18], şi apoi a fost la biserica Coroi din Largu[19], ce azi e Poiana Teiului.

Cu deosebită stimă,

Enea Borza

2

Cluj-Napoca, 2 mai 1976

Mult stimate Domnule Vitencu,

M-am bucurat foarte mult de rîndurile D-voastră, şi vă mulţumesc în mod deosebit de amabila invitaţie de a veni la Piatra Neamţ. În acest sens am scris la Conservatorul din Iaşi, unde cunosc pe toată lumea, şi am să mă duc din nou cu o comunicare la sesiunea din 8 mai a.c.

Cu ocazia unui concert la Cluj, Ion Baciu, dirijorul care e acum şi rector[20], îmi spunea că m-ar invita chiar pentru un ciclu la vacanţele muzicale. După sesiunea de săptămîna viitoare la Iaşi, vă voi scrie ce s-a aranjat. Un ciclu ţin la Oradea, la invitaţia Filarmonicii, şi mă bucur de multă căldură din partea lor. „Din muzica popoarelor Europei" se numeşte ciclul, şi prelegerile mele au loc înainte de concertul educativ al orchestrei lor. Am continue deplasări, mai sînt chemat şi la Arad spre sfîrşitul lunii, şi la Suceava apoi în luna iulie.

Aflu de la prietena mea şi fostă colegă, Nina Cionca, cu ocazia celui de al treilea drum la Bucureşti în acest an, că vă cunoaşte din timpul refugiului la Timişoara! Deci am fost deodată în acelaşi oraş! Atunci bineînţeles vă amintiţi şi de frumuseţea parcului rozelor, care a fost opera tatălui meu, de îndată ce ne-am refugiat acolo. Institutul îl avea lîngă Bega, tocmai lîngă parcul ce a fost mai „înfloritor" în acei ani. Acum e un teatru mare de vară acolo, şi nu mai e ce a fost. Recent a apărut o monografie, ALEXANDRU BORZA, de I. Resmeriţă şi I. T. Tarnavschi, Editura *Litera*, Buc[ureşti][21], 1976. A trecut foarte mult în scurt timp, la Cluj vreo 3-400 de exemplare, în 15 zile. Autorii au plătit ei o sumă importantă, numai să poată apărea cartea. Aş fi foarte bucuros să aflu că există şi la Piatra Neamţ această carte. Nu e tot ce se poate scrie dar e foarte mult şi aşa, e bine că a apărut. Aş fi deosebit de încîntat să aflu că aţi găsit-o.

Cartea Dvs[22], despre care am scris acea recenzie, am cumpărat-o la Suceava. Dacă voi veni la Piatra Neamţ, voi căuta să o aduc, să-mi scrieţi cîteva rînduri. În nici un caz nu are rost să-mi

[17] Varahil Theodor Moraru (n. 26 februarie 1913, Neagra Şarului, jud. Suceava – m. 16 iunie 1999, Piatra Neamţ), pictor şi slujitor al bisericii (Varahil - nume după ce s-a călugărit), publicist, poet, prozator, profesor; a studiat cu Nicolae Tonitza, Corneliu Baba, Honoriu Creţulescu; a participat, împreună cu studenţii conduşi de Nicolae Tonitza, la pictarea Mănăstirii Durău (1935-1937); a fost premiat de Academia de Arte Frumoase din Iaşi, a pictat la mai multe biserici, a avut numeroase expoziţii; autor al volumului *Ecouri şi umbre în zări de lumină* (1995);.casa sa din Piatra Neamţ a devenit monument de patrimoniu, prin fresca exterioară unică; cf. Constantin Tomşa, *Personalităţi ale culturii din judeţul Neamţ*, Ed. Crigarux și Cetatea Doamnei, Piatra Neamţ, 2014.

[18] Nicolae Tonitza (1886, Bârlad - 1940, Bucureşti) şi studenţii săi de la Academia de Arte Frumoase din Iaşi au realizat pictura, o capodoperă, în anii 1936-1937. Din grup a făcut parte şi monahul Varahil, care a pictat paraclisul cu hramul *Schimbarea la Faţă*, în 1938.

[19] Biserica de lemn *Buna Vestire* din Poiana Largului, comuna Poiana Teiului, judeţul Neamţ.

[20] Ion Baciu (n. 21 iulie1931, Brateiu - Sibiu – m. 8 noiembrie 1995, Ploieşti), dirijor, director al Filarmonicii din Iaşi (1968-1974;1982-1986), rector al Academiei de Arte din Iaşi (1974-1976).

[21] I. Resmeriţă, I.T. Tarnavschi, *Alexandru Borza: Biolog român, ctitor al Grădinii botanice din Cluj-Napoca*, Editura *Litera*, Bucureşti, 1976, 160 p.

[22] Se referă la romanul *Viaţa pasionată a lui Ciprian Porumbescu*, tipărit (după o copie dactilografiată, mult cenzurată) în 1974 la Editura Muzicală din Bucureşti. Ediția a doua a acestui roman, bazată în întregime pe

trimiteţi. Mie mi-a apărut în 1975 la Editura Muzicală *Album de piese pentru pian de Iacob Mureşianu,* la care am făcut selectarea, catalogarea şi prefaţarea pieselor. Am cumpărat mai multe exemplare pentru cunoştinţe în specialitate, care cred întotdeauna că un autor are un număr nelimitat. Sper să-mi intre un „Album C. Porumbescu pentru pian".

Cred că între timp aţi audiat şi banda de magnetofon. Regret că în „Muzica" a schimbat şi redus textul, pe care l-aţi putut cunoaşte complet după audiere. Din lectura cărţii Dvs, mi-a venit gîndul că ar mai fi fost ceva, ceea ce mi-aţi confirmat prin scrisoare. Păcat că s-a redus textul! E o ţară de mari miracole şi mult suflet Bucovina aceea!

Mă bucur mult că m-au chemat pentru a cincea oară în juriul Concursului „Ciprian Porumbescu", între 3-10 iulie. Dacă se poate planifica, aş veni după aceea la Piatra, ca apoi să fiu la Cluj, unde sînt programat pentru a doua oară să ţin în limba engleză o prelegere despre muzica românească, pentru studenţii străini, în cadrul cursurilor internaţionale de vară.

Avem un mare necaz, fiindcă fiica mea cea mai mare, Ruxandra, de 10 ani, e bolnavă de… diabet! După două săptămîni de clinică, a revenit acasă şi umblă la şcoală, ţinînd regim şi primind în fiecare zi injecţie cu insulină. Fiul meu Tudor Cristian e de 9 ani, în clasa a III-a, şi citeşte foarte mult, în special istorie, iar fiica cea mică Anca Pia e de 7 ani, în clasa I.

Soţia e biochimistă, asist. univ. la Inst[itutul de] Med[icină şi] Farm[acie], avînd lucrări cu studenţii de la Farmacie, şi mult lucru în laborator. De aceea e greu şi cu plecările mele, neavînd ajutor decît o femeie de două ori pe săptămînă.

Ne descurcăm cum putem. Rugîndu-vă să mă scuzaţi pentru întîrziere, vă asigur că voi citi cu mare bucurie rînduri de la Dvs.

Cu stimă,
Enea Borza

3

Cluj-Napoca, 5 iunie 1976

Mult Stimate Domnule Vitencu,

La Iaşi nu am putut rezolva nimic precis referitor la venirea mea la Piatra Neamţ. D-lui George Pascu[23], cu care ne-am invitat reciproc la masă cu ocazia vizitelor la Iaşi şi Cluj, i-am scris de Anul nou. Mi-a răspuns că a propus să particip. Dirijorul Ion Baciu, avînd concerte la Cluj în februarie, mi-a propus, la mine acasă, să fac un „ciclu" la Piatra Neamţ, ca „să mai învăţăm şi noi", interesîndu-l îndeosebi tema cu tineretul şi studenţii.

Decanul Cozmei[24] din Iaşi mi-a spus recent că programările le face tov[arăşul] Zaharia Constantin, metodist cu muzica la Comitetul de cultură şi educaţie socialistă al judeţului Neamţ. Vă rog, dacă aveţi posibilitatea, să îmi confirmaţi existenţa tov[arăşului] Zaharia, şi dacă ar fi necesar să mă adresez direct d-sale. Dacă există, şi deci chiar vorbiţi cu dînsul, ar putea eventual spune şi dacă tema „Compoziţiile pentru pian de Ciprian Porumbescu", pentru care am şi exemplificări pe bandă de la recitalul din Cluj, ar interesa, alături sau în locul altor teme.

Vă rog să mă scuzaţi pentru întrebare şi incomodare, dar cu siguranţă tov[arăşul] metodist ar fi mai interesat despre o programare, dacă ar primi şi cîteva relaţii în acest sens. Posibil şi ca rectoratul din Iaşi să rezolve singur totul, după adresa ce acum v-o trimit în copie.

---

manuscrisul olograf al lui Dragoș Vitencu, intitulat *Viața fără de noroc a domnişorului Ciprian*, și nu pe textul tipărit în 1974, a apărut în anul 2014, la Editura Istros a Muzeului Brăilei, îngrijită de dr. Aura Brădățan.

[23] George Pascu (1912-1996, Iaşi), muzicolog, profesor, dirijor, compozitor şi publicist.

[24] Mihai Cozmei (n. 10 octombrie 1931, Huşi), muzicolog, profesor, doctor în muzicologie, secretar muzical la Filarmonica *Moldova* din Iaşi (1956-1961), decan (1965-1976) şi rector (1976-1984) la Conservatorul *George Enescu*. A iniţiat şi condus Festivalul *Vacanţe muzicale* la Piatra Neamţ (1972-1984) şi Festivalul Muzicii Româneşti la Iaşi (1973-1992). A iniţiat apariţia revistei „Scrieri muzicologice" (1973) şi reeditarea revistei „Arta", serie nouă.

Numai la Com[itetul] de cult[ură] pot să spun exact dacă profilul este exclusiv pe probleme pedagogice şi de interpretare, sau cu o sferă mai lărgită. De vreme ce am predat zece ani *Metodica predării pianului*, am tot materialul ce cuprinde această sferă.

Oricum, aş vrea să ştiu cît mai curînd posibil care e situaţia pentru a mă putea pregăti cu ce trebuie. În 9 iunie sînt la un Simpozion la Arad, iar prin 21 l.c. la Bucureşti din nou. La Suceava plec în 1 iulie, iar la Cluj cer să fiu programat la Universitate prin 30 iulie, astfel ca între 12-20 iulie să pot activa la Piatra Neamţ.

Autorul monografiei despre Tata mi-a spus că i s-au cerut exemplare de la Piatra Neamţ, şi fiind epuizată, eu achiziţionînd ultimele din oraş, V-am trimis cartea fiind sigur că altfel nu o puteţi obţine, mulţumindu-vă din nou pentru interesul manifestat de D-voastră.

Dacă aflu ceva de la Iaşi vă voi înştiinţa, rugîndu-vă să îmi spuneţi şi mie cum e situaţia, cum văd lucrurile cei de la Comitet.

Cu mulţumiri şi dorinţa de a ne cunoaşte şi personal,

Al D-voastră, Enea Borza

4

Cluj-Napoca, 13 februarie 1977

Mult Stimate Domnule Vitencu,

Vă mulţumesc mult pentru trimiterea hîrtiilor cu programul *Porumbescu* ce l-am avut împreună la Piatra Neamţ! Credeam că mi le va trimite Casa de cultură, doar la ei a fost programul, şi în 11 iulie 1976, cînd a avut loc, erau gata făcute, nu le-am luat numai fiindcă a doua zi, luni, trebuia să se pună ştampila. Duminica era închisă în birou! Urma să îmi fie expediate încă luni 12 iulie! Şi iată că le primesc acum, şi numai datorită D-voastră.

Sînt încîntat că aveţi Almanahul TRIBUNA! Cum aţi găsit remarcele despre pictorul Lövendal[25]? Ce şansă, să îl fi cunoscut! Nu cred că nu aţi scris nimic despre el.

Scriitoarea Irena Puşchilă, în volumul *Adio, Tiţian* (Ed. Cartea Românească, 1973) are două schiţe foarte reuşite şi originale despre Lövendal: *Arcadie* şi *Îndemnul*.

Sînt măgulit de faptul că îmi citiţi volumul acela de versuri. pe care puteţi să îl ţineţi cît doriţi. Dacă voi veni din nou în timpul Vacanţelor Muzicale, la Piatra Neamţ, în iulie 1977, îl voi lua atunci. Dlui Moraru nu i l-am dat de tot, ci cît doreşte. I-am mai lăsat şi alte hîrtii, acelea de tot, mi se pare chiar şi despre Lövendal. Dacă cumva îl întîlniţi, v-aş ruga să îl întrebaţi dacă are cele două articole despre Lövendal, iar dacă nu, oare nu le-ar putea citi din Almanahul D-voastră?

Aş fi bucuros să mai pot citi cîte ceva din lucrările D-voastră. Oamenii au nevoie să se cunoască, să se înţeleagă…

Se vede că momentele de valoare în viaţa omului e dat să fie scurte…

Cu cele mai bune urări şi dorinţi de bine, Enea Borza

5

Cluj-Napoca, 21 mai 1977

Mult Stimate Domnule Vitencu,

O foarte simpatică coincidenţă a făcut ca îndată după primirea scrisorii Dvs, să mă întîlnesc cu dl Ţopa[26]! Ştiam că vine, am vorbit şi la telefon, eu comunicîndu-i unde e cazat, venind pentru

[25] George baron de Lövendal (1897, Sankt Petersburg - 1964, Bucureşti), supranumit *pictorul Bucovinei*, celebru portretist, poet, arhitect, scenograf, regizor, actor, balerin, descendent al Regelui Frederic al III-lea al Danemarcei şi Norvegiei. A fondat primul teatru de păpuşi din România, a lucrat la teatrele din Cernăuţi, Craiova şi Bucureşti, a predat la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu" (1950-1964).

Simpozionul omagial organizat de botanişti, pentru împlinirea a 90 de ani de la naşterea prof. Al. Borza. Aseară am petrecut împreună la Casa Universitarilor, mi-a făcut o nouă explicare despre arborele iubit şi stimat, şi astfel am făcut o nouă variantă a poeziei. De fapt doreşte o relatare ştiinţifică precisă, că e dioic, un exemplar are flori numai bărbăteşti, altul numai femeieşti. Nu ştiam acest amănunt! A uitat să mi-l explice în scrisoare. Acum mi-a spus că se apropie… adică ultima versiune. Bineînţeles că vi-l trimit noul text, ca să fiţi juriu, să spuneţi care e mai bun, şi ce trebuie să fie şi mai bun! Începe să devină pasionant acest rebus, literatură didactică, cu scopul de a trezi în cititori admiraţia pentru arbore şi dorinţa de a-l proteja! E un fel de literatură medievală, numai că aceea se făcea în limba latină.

Dacă continuăm colaborarea, poate voi ajunge şi acolo… Şi ce a fost mai nostim, e că mi-a dat drept exemplu o poezie… a Dvs! Mi-a promis că mi-o va trimite. Tocmai genul despre care îmi scriaţi că nu l-aţi realizat şi cînd colo, sînteţi dat ca exemplu! Cu siguranţă că aţi fost prea modest. Dacă nu vă mai amintiţi, cînd voi şti şi eu despre ce e vorba, vă trimit, dacă vreţi, o copie. A fost foarte simpatică această prietenie comună. *Les amis des mes amis*… Azi s-a reîntors la Iaşi.

Au mai fost profesori din Bucureşti şi din Timişoara. Foarte emoţionantă această participare, şi tot simpozionul, a decurs într-o atmosferă surprinzător de caldă. Le-am spus, că botaniştii nu sînt atît oameni de ştiinţă, cît nişte sentimentali! Ar fi trebuit să se facă cu această ocazie şi dezvelirea bustului ce i s-a terminat la timp, din piatră, dar nu s-a achitat piatra, astfel că întreprinderea nu a lăsat să scoată statuia, deşi soclul era de asemenea gata, şi foarte bine aşezat, în Grădina Botanică, privind spre Institutul botanic.

S-a mai întîmplat, cu statuia lui Daicovici[27], că au lăsat-o să o scoată din incinta cioplitoriei, pe promisiunea că o vor plăti, cu mai multe luni înainte, dar acest eveniment nemaiîntîmplîndu-se, acum nu au lăsat ca cea de a doua statuie să părăsească incinta, nefiind achitată piatra…

Astfel, trecătorul spre cimitir, vedea între pietrele în lucru pentru monumente, şi o statuie destul de masivă, cam nepotrivită în acea ambianţă de şantier, şi neasigurată de o eventuală piatră din drum sau de macaraua alăturată. Iar vizitatorul Grădinii Botanice vede un soclu gol, parcă ar fi un altar roman, o masă pentru jertfă sau o slujbă a unui rit păgîn, închinat naturii, în plină natură, abundentă. Are în spate pietrării cu flora montană, alături copaci mari, în faţă grupuri şi rondouri cu flori de grădini. E foarte verde pretutindeni, şi florile sînt în această ambianţă, multicolore. Soclul gol, e bizar, e ciudat. Îşi aşteaptă destinatarul, deşi nu există absolut nici o certitudine că bustul şi soclul, ce au fost făcuţi unul pentru altul, se vor întîlni, sau cel puţin, că se vor întîlni curînd. E bizară această interdependenţă între cele două statui. Îmi aminteşte din scena vieţii, că prima statuie - în viaţă - a fost cel care a lucrat ca cea de a doua statuie - cînd era în viaţă - să fie scos la prima epurare a profesorilor, la vîrsta de 60 ani, în plină putere de muncă. Apoi, după mulţi ani foarte diferiţi ca aspect, tot prima statuie a avut rolul de a înmîna celei de a doua statui, medalia cu titlul de „Om de ştiinţă emerit". Acest soi bizar de „amiciţie" între un fost şi un actual/atunci/rector, a mai avut conversaţii cu umor, cam după cum urmează: Se întîlnesc duminică dimineaţa în piaţa (ca la vechii greci, în piaţă se întîmplă totul). Prima statuie către cea de a doua:

- Unde mergi?
- La biserică; tu unde mergi?
- Eu la Partid.
- Fiecare la biserica sa.
- Vedea-te-aş spînzurat aici în piaţă!
- Fiecare la rîndul său…

Şi iată, că acum fiecare primeşte cîte o statuie, la rîndul său.

Cu stimă, Enea Borza

[26] Emilian Ţopa (1900, Cuciurul Mic, Cernăuţi - 1987, Iaşi), botanist, profesor şi cercetător, director la Grădina Botanică din Cernăuţi, apoi la Cluj şi la Iaşi, autor al unor importante studii etnobotanice, ecologice, floristice, horticole ş.a. A publicat, între altele, *Călăuza Grădinii Botanice din Cluj*, 1956.

[27] Constantin Daicoviciu (1898-1973), istoric, arheolog, rector al Universităţii din Cluj, membru al Academiei Române.

6

Cluj-Napoca, 23 iunie 1977

Mult Stimate Domnule Vitencu,

Sînt pentru prima dată într-o comisie de bacalaureat, ca preşedinte. Îmi închipuiam că va fi mai greu, dar avînd antrenamentul de la Suceava, constat că e mult mai dărîmător să asculţi de dimineaţa pînă seara muzică, la instrumente, decît ceea ce se debitează la limba română, cum am avut două zile la oral, ieri şi azi. Mai durează cîteva zile. După terminare, dacă mai e şi supravieţuire, mă voi pregăti pentru Suceava, unde trebuie să fiu în seara zilei de 3 iulie. În ajun intenţionez să îmi depun familia la Vatra Dornei, pentru o lună de zile, la vechea noastră adresă, str. Popeni nr. 54 (lîngă hotel Runc) la Pendelea Elena.

După 10 iulie, cînd se termină Concursul de la Suceava, intenţionez şi eu să domiciliez împreună cu familia, şi mi-ar fi necesare şi ceva băi totodată. Audiţiile cu bandă din Concertul laureaţilor, intenţionez să le fac tot în luna iulie, la Vatra Dornei, Cîmpulung Moldovenesc şi Piatra Neamţ, ca şi în vara trecută.

Nu ştiţi cumva, se ţin *Vacanţele Muzicale* la Piatra Neamţ, ale Conservatorului din Iaşi? Aş mai avea un program foarte bun: *Războiul de independenţă în muzică*, ce l-am ţinut la Conservatorul „G. Dima" ca program oficial pentru centenar, apoi la Casa Studenţilor şi la Baia Mare - cu bandă de magnetofon cu imprimări din toate categoriile de muzică: de fanfară, corală, instrumentală, vocală, populară şi o recitare cu acompaniament muzical. La Filarmonica din Oradea am ţinut programul vorbind liber despre temă şi apoi cîntînd la pian zece piese (una cu recitator) ilustrînd epoca şi tematica. Vă alătur un program şi un extras din ziar. La Piatra Neamţ aş prefera să-l ţin cu bandă; cînd vii de pe drum nu poţi să fii prea antrenat în exerciţiu instrumental. De asemenea aş dori ca aceste programe, să zicem două în Piatra Neamţ şi unul în Tîrgu Neamţ, să fie organizate oficial, cu drum cazare etc. de către Piatra.

Nu ştiu dacă trebuie să mă adresez eu secţiei de cultură sau Casei de cultură a sindicatelor, de vreme ce îmi spuneaţi că ar vrea să mă invite ei? Între 4-10 iulie sînt la Suceava, Hotel P.C.R. str. Vasile Bumbac (cu menţiunea, membru al juriului Concursului *Ciprian Porumbescu*). Data cea mai potrivită, între 10-30 iulie o socotesc pe aceea cînd sînteţi şi Dvs în Piatra, ca să vă pot întîlni. Intenţionez să scriu un roman epistolar şi dacă aţi fi de acord, către Dvs, iar remarcile Dvs despre desfăşurarea şi realizarea lui să fie un divertisment şi o inovaţie, pentru cititori. Ipoteze, încercări, dorinţe de realizări… Vedeţi dar că ar fi subiecte de discutat!

Aş putea poate chiar înainte de plecarea din 2 iulie să vă scriu ceva, dacă ar fi posibil să primesc pînă atunci un binevoitor răspuns din partea Dvs. Dacă aţi lipsi tot acest interval, poate că aş merge direct de la Suceava, ca anul trecut, în 10-11 iulie la Piatra. Dacă aş avea şansa să vă pot întîlni în acest interval, v-aş ruga să îmi indicaţi care e. De la Vatra Dornei sînt curse destul de bune spre Piatra, dar de la Tg. Neamţ sînt mai bune spre Vatra Dornei, de aceea aş prefera să plec de acolo la Dorna. Nu va fi timp pentru alte colindări plăcute, doar două zile la Piatra şi una la Tîrgu Neamţ. Cred că Centenarul Independenţei se serbează mereu, iar materialul muzical este foarte puţin cunoscut în comparaţie cu cel literar sau de arte plastice.

Amicul comun Varahil mi-a trimis ceva producţii literare şi mă chinuie cu cererea de a-i face muzică, deşi i-am explicat că nu sînt compozitor. Voi aduce textul cu mine, cînd vin. Aş fi fericit să-i pot îndeplini dorinţa, dar nu am nici o posibilitate.

Mi-a trimis şi nişte coruri, dar cine să le cînte? Toată lumea e atît de înnebunită cu tot felul de ocupaţii, încît nici nu am unde să încerc. La toamnă eventual ar putea încerca la seminarul teologic, dacă directorul şi dirijorul lor ar vrea. Am vorbit cu nişte corişti, care au asistat la o conferinţă de-a mea. Cu continuele festivale de acum a fost o neimaginată nebunie generală. Se zice că am mai făcut şi şcoală… În aşteptarea rîndurilor Dvs, după care îmi voi planifica „vacanţa", vă cer scuze şi vă mulţumesc călduros.

Al dvs, Enea Borza

7

Cluj-Napoca, 22 august 1978

Mult Stimate Domnule Vitencu,

M-am bucurat îndeosebi de ilustrata Dvs cu imaginea din Piatra Neamţ, oraş pe care nu cred că nu îl iubeşte cine-l cunoaşte, fiindu-mi oarecum, într-o anumită măsură, un fel de consolare pentru lipsa de a-l fi vizitat în această vară.

Am avut o prelungită şedere în Cluj, datorită noilor dispoziţii de a nu pleca înainte de 21 iulie. În acest interval soţia mea şi-a dat examenul de doctorat în chimie (biochimie) - vă spun aceasta Dvs care locuiţi pe strada Chimiei… În acest interval nu am avut decît un singur concert, la Blaj.

În 21 iulie am dus familia la Vatra Dornei de unde v-am scris, şi apoi am stat o săptămînă la Suceava în juriu, de unde am mai revenit cîteva zile la Vatra Dornei, unde am avut trei audiţii-conferinţe la Clubul Staţiunii.

La Cîmpulung Moldovenesc am fost pentru o zi, unde am găsit barbaria de a fi fost rupte 29 de ciocănele la pianină şi tăiat tabloul cel mare al lui Ştefan cel Mare, la Casa de cultură a sindicatelor, unde am avut programul (cu exempl. la magnetofon). Am văzut excepţionalul Muzeu al lingurilor, al prof. I. Ţugui[28]. Dragoş Nisioiu era plecat în concediu, aşa că nu am putut avea plăcerea de a-l întîlni de data asta. Îi apreciez foarte mult *Sălbăticiunea*[29] şi *Omul de zăpadă*[30], din care am citit tare mai multe schiţe fetiţei mele celei mai mici.

De la Vatra Dornei am plecat la Rîmnicu Vîlcea, unde am avut o conferinţă şi un concert în cadrul cursurilor muzicale de vară. Vă alătur, pentru lectură, povestirea lor. Cred că a trebuit să scriu ca să-mi descarc nemulţumirea cu care am venit de acolo. Dacă credeţi că face, le puteţi arăta oricui vreţi, chiar şi în afară de D-na Vitencu[31] şi amicului Varahil.

La Suceava am avut deosebita plăcere să îi fac o vizită D-nei Octavia Morar[i]u[32], unde am simţit o atmosferă elevată românească, a intelectualilor bucovineni care l-au ştiut preţui pe Ciprian Porumbescu. (Nu ştiu dacă şi pe d-sa o interesează şi literatura, dar nu aş avea nimic împotrivă să-mi citească schiţa). Mi-a promis nişte partituri de C. Porumbescu, „Hora Prahovei” etc. pe care le aştept cu multă nerăbdare, pentru a-mi îmbogăţi cuprinsul *Albumului C. Porumbescu*, cu piese pentru pian, ce va ieşi la Conservator, xerografiat.

La Muzeul din Suceava mi-au spus că foarte curînd va apare volumul lor[33] - se tipăreşte la Bacău, unde sînt cele mai bune condiţii tipografice - în care e cuprins şi studiul meu despre „Creaţia pianistică a lui Ciprian Porumbescu”, care se spune că aduce date noi, şi care l-am citit - cum vă relatasem deja - la sesiunea ştiinţifică a Conservatorului „C. Porumbescu”, unde s-au strîns porumbescologii din Bucureşti. - De fapt nu aduce date noi, ci le pune la un loc pe cele ştiute, arătînd ce mare loc a ocupat creaţia pianistică în viaţa lui, şi ce însemnătate are, din păcate trecută cu vederea.

D-na Morar[i]u mi-a spus că veţi veni la Suceava în octombrie, să vorbiţi despre Ciprian Porumbescu, înaintea producţiei de pian dată de elevii d-sale. Întrebînd-o dacă nu ar fi potrivit să spun cîte ceva despre „Creaţia pianistică”, după Dvs, mi-a spus că ar fi bucuroasă să vin şi eu. Pe Dvs Vă aduce un părinte de elev cu o maşină, dar de la Cluj, fiind mai departe, l-am întrebat şi pe tov. Nicu Chircă, vicepreşedintele Comitetului de cultură şi educaţie socialistă, şi dînsul a spus că mi-ar trimite o delegaţie şi mi-ar deconta drumul. D-nei Morar[i]u i-am spus că şi la Piatra Neamţ

[28] Muzeul Lingurilor de Lemn din Câmpulung Moldovenesc, înfiinţat în 1945 de profesorul de istorie Ion Ţugui în propria-i casă, deţine în prezent o colecţie de circa 6.000 de linguri de lemn, din ţară şi din străinătate, alături de alte importante obiecte etnografice.
[29] Dragoş Nisioiu, *Sălbătăciunea*, Editura *Junimea*, Iaşi, 1974, 156 p.
[30] Dragoş Nisioiu, *Omul de zăpadă*, Editura *Ion Creangă*, Bucureşti, 1976, 56 p.
[31] Oltea, soţia scriitorului Dragoş Vitencu.
[32] Octavia Lupu Morariu, soţia criticului şi istoricului literar Leca Morariu.
[33] Studiul a apărut în „Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean”, V, 1978, p. 351-366.

am făcut împreună un mic simpozion, cînd V-am invitat eu la Audiţia concertului laureaţilor a Concursului „C. Porumbescu" din 1976, la Casa de cultură a sindicatelor, şi aţi fost cu căldură primit - şi cu mîndrie, fiind autor al cărţii apreciate despre C. Porumbescu, pe care am menţionat-o la fiecare prezentare a Concursului şi la fiecare conferinţă despre Ciprian Porumbescu, recomandînd-o publicului.

Dacă Dvs aţi fi de acord cu participarea mea la Suceava la programul C. Porumbescu, Vă rog să aveţi amabilitatea să o anunţaţi pe D-na Morar[i]u[34], şi forurile în drept cu care aveţi legătură în acest sens. Numai dacă consideraţi că ar fi cazul… Aştept părerea despre schiţă!

Al Dvs, cele cuvenite,
Enea Borza

8

[Cluj Napoca, nedatată]

Mult Stimate Domnule Vitencu,

Am dorit să vă pot scrie pe îndelete, ca şi cînd am sta de vorbă. Şi astfel am făcut necugetatul fapt de a nu vă răspunde imediat, alimentîndu-mi această nădejde. În loc să fi scris frumos pe un bilet atunci: „Adevărat a înviat!", şi apoi, să las timpului şi împrejurărilor, pe care mereu le-am dorit mai îngăduitoare, răgazul îndelung dorit.

Şi iată că nu l-am ajuns, şi acum e iarăşi miezul nopţii, şi încă nu m-am refăcut de cele două nopţi albe din săptămîna aceasta, pentru ultimele emisiuni din ciclul cu independenţa… Totuşi, nu mai pot rezista apăsării de a nu vă fi scris încă, şi între apăsarea ce o simt mereu pe inimă din cauza oboselii, cred că aceea a nemulţumirii pentru neîndeplinirea obligaţiei, este mai mare astă seară.

De fapt nu e numai obligaţie, ci mai mult o plăcere, pe care mi-am dorit-o mai îndelungată, aceea a unei conversaţii tihnite. Am avut un an foarte, foarte greu, cauzat de bolile grave ale copiilor. Dacă fetiţa cea mare, de 11 ani, are diabet, primind în fiecare dimineaţă injecţie cu insulină, menţinîndu-se totuşi destul de bine şi învăţînd foarte bine, parcă mai trăiam cu nădejdea că îi va dispărea această gravă defecţiune a pancreasului, şi odată va redeveni ca ceialalţi copii…

Băiatul, de 10 ani, a debutat în noiembrie cu dureri mari în şold. Primele radiografii după internarea în clinică ne-au făcut să ne îngrozim că ar fi cancer, ce ar fi fost fatal. Dar s-a adeverit părerea profesorului de la chirurgie infantilă, spunînd că e osteomielită coxo-femurală. - Am fost în trei rînduri, cu salvarea, la clinică, pentru aplicarea aparatului ghipsat, apoi acasă.

Reveneam după un interval de patru săptămîni, pentru o nouă radiografie şi o nouă aplicare a ghipsului cu un brîu la mijloc, ce imobiliza şoldul şi genunchiul. Au trecut şi acestea, am scăpat şi de operaţia de curăţire a osului ce se obişnuieşte după ce infecţia este biruită de zecile de injecţii şi antibiotice (ce aproape l-au nevrozat pe copil), iar acum aşteptăm să i se facă un aparat, cred un fel de corset, ce să îi protejeze apăsarea pe şold, pentru a putea umbla, chiar aşa şchiopătînd, fără să-i pericliteze prin apăsarea prea mare, osul ce a suferit o infecţie atît de rea.

Profesorii au venit acasă, şi astfel anul şcolar nu e pierdut, dar nu e acelaşi lucru… Fetiţa cea mică, de opt ani, care era cea mai sensibilă, acum e mai voinică… Aşa zicînd, căci a avut o alergie de a fost umflată o săptămînă, ca o japoneză. Cu ea merg de două ori pe săptămînă la ore de pian, (cu mine nu a vrut să înveţe, fiind foarte jucăuşă), fac zilnic teme la: gramatică română, franceză, engleză, muzică… Partea ştiinţifică e sectorul d-nei.

Cu marile festivale şi aniversări, am avut o avalanşă de programe, conferinţe, concerte, emisiuni. Sînt în mare restanţă cu lucrarea de plan pe linie de Uniunea Compozitorilor (secţia de muzicologie), cu un nou articol cerut de „Tribuna" pentru viitorul Almanah, pentru „Muzica", cu ultimele premiere româneşti.

[34] Se referă la Octavia Lupu Morariu.

Am publicat la „Familia” din Oradea „Independenţa în muzică”, în nr. 2/1977 şi „Centenarul lui Tiberiu Brediceanu”[35] în nr. 3/1977, precum şi articolaşe în „Făclia”, Cluj. Am imprimat la Radio, 10 piese la pian, despre *Independenţă*, ce rămîn în fonoteca Radio.

Cu aceasta v-am făcut oarecum un tabel al acestei stagiuni. La Oradea am fost cam în fiecare lună, colaborînd cu Filarmonica. La Piatra Neamţ au fost trei cadre didactice din Conservatorul din Cluj, în juriul unui festival. Am aflat că au şezut la comisie de dimineaţa pînă seara, nici nu au ajuns să viziteze frumosul Dvs oraş. Mi s-a spus, neoficial, că aş fi şi anul acesta la Suceava, pînă în 10 iulie. Dacă se va confirma, aş dori foarte mult să revin în Piatra Neamţ, să ţin ca anul trecut cu Dvs, despre ultima ediţie a concursului de la Suceava.

Totodată aş vrea să văd *Agheasmatarul* de la Mînăstirea Neamţ, unde pictorul Varahil Moraru face o lucrare minunată. Dacă aş putea, aş revedea şi Secu, Sihăstria, Vovedenia (de imaginea căreia m-am bucurat îndeosebi), şi dacă răgazul ar permite, Agapia din deal. Tuturor acestora le păstrez o amintire ca dintr-o lume de vis, după raidul de acum vreo 21 de ani.

Ce program aveţi în perioada aceea? Poate mergeţi la mare, atunci, dacă Suceava şi urmarea s-ar realiza, v-aş vedea altădată, poate veniţi chiar la Cluj… Vă alătur o „poezie”, adică versificarea istoriei unui arbore, ce mi-a cerut-o bucovineanul Em[ilian] Ţopa, fost colaborator al tatălui meu (pentru care se pregăteşte în 20 mai un simpozion, o expoziţie şi dezvelirea bustului, fiind 90 de ani de la naştere), apoi întemeietor al Grădinii Botanice din Iaşi, unde domiciliază acum, ca profesor pensionar.

Dacă dl Varahil ţine la poeziile acelea, i-aş aduce o altă copie a lor, cu ortografia la zi, din care am cred exemplare. Acel caiet e unic. Mi-ar face o mare bucurie, dacă cumva i-a ajuns răgazul, să copieze un tablou cu Ceahlăul… Dacă nu sînteţi la Piatra în iulie, eu aş reuşi să vin, se poate să le găsesc poeziile iarăşi la dl Varahil? Vă voi mai scrie. De la Iaşi nu am primit nici un răspuns la întrebarea mea, dacă doresc să fac şi în vara aceasta emisiune despre vacanţele lor muzicale la Dvs?

Le-am trimis ziarele din Cluj, în care e vorba despre un simpozion ce l-am făcut pentru profesoara din Iaşi Florica Niţulescu[36] ce a împlinit 80 ani, şi cu cronica ce le-am scris-o cu ocazia turneului formaţiei lor de cameră.

Nu am primit decît un exemplar din vol. II al lor, *Scrieri muzicologice*, apărut în 1976, în care am un studiu important despre fostul lor director I. Sibianu[37], pianist şi compozitor, pe care acum şi-au adus aminte să mi-l trimită. Nimic despre sesiunea ce o au între 16-22 mai şi Festivalul Muzicii româneşti, necum despre Piatra Neamţ la vară.

Ce-ar fi să facem un simpozion al „porumbescologilor”? Acum ar trebui să apară studiul despre „Creaţia pianistică a lui C. Porumbescu”, ce l-am ţinut în dec. 1976 la Conservatorul „C. Porumbescu” din Bucureşti. Ce mai face d-na Zenobia Bogza? Aţi mai întîlnit-o? Mai vine la Suceava? Oare cei de la Casa de cultură ar fi dispuşi să mai găzduiască un program Porumbescu în iulie? Sau ce i-ar interesa oare? Am mult material cu *Independenţa*, şi teoretic, şi muzical. (Cele zece piese pentru pian!) - şi coruri, pe bandă.

Vă rog să primiţi cele mai sincere scuze,
ca şi cele mai sincere doriri de sănătate şi realizări literare,

Enea Borza

[35] Tiberiu Brediceanu (1877, Lugoj - 1968, Bucureşti), compozitor, muzicolog, folclorist, membru corespondent al Academiei Române, a contribuit la înfiinţarea Teatrului Naţional, Conservatorului şi Operei Române din Cluj.

[36] Florica Niţulescu (1897, Turnu Severin - 1988, Iaşi), pianistă, profesoară; a studiat muzica la Iaşi şi Viena, a susţinut numeroase recitaluri, a cântat în 1917 la Iaşi cu orchestra şi sub bagheta lui George Enescu.

[37] Enea Borza, *Ilie I. Sibianu - profesor, pianist şi compozitor*, în „Scrieri muzicologice”, nr. 2, Iaşi, 1976.

9

Cluj-Napoca, 22 august 1982

Mult Stimată Doamnă Vitencu,

Am aflat abia în vara aceasta, cu foarte multă surprindere şi durere, că cel pe care îmi făceam o cinste să îl consider un mare prieten, nu mai e printre noi. M-am gîndit la emoţia şi încîntarea ce mi-a cauzat-o lectura cărţii lui, *Viaţa pasionată a lui Ciprian Porumbescu*, ceea ce m-a făcut să ţin o recenzie la Radio Cluj, şi să-i trimit banda, cînd prilejul mi s-a oferit.

Mi-am amintit de simpozionul ţinut împreună la Casa de cultură a sindicatelor din Piatra Neamţ, cînd am vorbit amîndoi despre Ciprian Porumbescu, dînsul ca autor al unei cărţi atît de frumoase, iar eu ca prezentator al D-sale şi al Concursului de interpretare instrumentală de la Suceava[38], ce poartă numele lui Ciprian Porumbescu. Mi-am amintit de atmosfera atît de plăcută la D-voastră acasă, cînd, pentru întîrzierea mea la masă, m-a sfătuit să spun cînd voi mai fi undeva invitat, că toate florăriile şi bombonăriile sînt închise şi astfel, să nu mai umblu după astfel de lucruri!

Mi-am amintit de drumul făcut împreună, prin Piatra Neamţ, pînă la Varahil Moraru, cînd îmi spunea pe drum, că bătrîneţea nu vine dintr-odată, ci vine în etape…

M-am gîndit la micile fotografii originale şi frumoase ce dînsul mi le trimitea de Anul Nou…

În vara aceasta, am fost, ca de obicei, cu familia la Vatra Dornei. De acolo am făcut o admirabilă excursie cu autocarul, toată familia, cinci persoane, pe valea Bistriţei, la Cheile Bicazului şi Lacul Roşu, am dormit la căsuţele de lîngă ştrandul tineretului din Piatra Neamţ şi dimineaţa ne-a adus în oraş pt o oră. Am vorbit la telefon cu d-na V. Moraru şi cu fam. prof. Bogza. Din păcate nu a fost timpul suficient să vă pot găsi şi să vorbim personal, ceea ce aş fi dorit foarte mult. Ştiam că nu aveţi telefon. Am vizitat în grabă cu copiii şi soţia muzeul de artă, casa Calistrat Hogaş, şi am plecat mai departe cu excursia, la Văratic, Agapia, Humuleşti, Tg. Neamţ, Cetatea Neamţului şi Mînăstirea Neamţ. Eram grup, colectiv, şi nu se putea să întîrzii. Nădăjduiesc să mă programeze la toamnă la Piatra Neamţ cu un concert educativ, şi atunci v-aş vizita pe D-voastră în primul rînd.

Pînă atunci, vă rog să primiţi, cele mai sincere condoleanţe, pentru trecerea în eternitate a celui mai fin, mai distins, mai cult şi mai deosebit om, care a fost soţul D-voastră. Nu îmi vine să cred, că în casa D-voastră nu mai e zîmbetul binevoitor al D-lui Dragoş Vitencu, nu voi mai avea niciodată prilejul să stăm de vorbă, sau să facem din nou o plimbare plăcută împreună.

Mă gîndesc cu toată înţelegerea la D-voastră, şi îmi dau seama cît de greu trebuie să vă fie. Vă rog să mă iertaţi că prin scrisoarea mea vă fac din nou să suferiţi. V-aş fi foarte îndatorat dacă mi-aţi spune cînd s-a întîmplat, dacă a suferit[39]. Aş vrea să am cîteva date despre scriitorul Dragoş Vitencu, din biografia şi lucrările lui[40]. Scrisorile i le păstrez cu sfinţenie.

Odată voi scrie despre toţi prietenii mei, şi pagina ce o rezerv nepreţuitului om de aleasă cultură şi fineţe, Dragoş Vitencu, aş vrea să fie completă, cu unele date. Nu ştiu decît că nu a intrat la tipar

[38] Lira de Aur.

[39] Dragoș Vitencu, scriitorul prigonit de regimul comunist, avea 73 de ani când s-a stins din viață, la 28 iulie 1981, în Spitalul Fundeni din București, după o grea și inutilă intervenție chirurgicală. A fost înmormântat la Piatra Neamţ; „După tradiţia Societăţii academice *Junimea*, i-am aşezat pe piept panglica cu tricolor şi i s-a cântat ultima strofă din *Tricolorul* lui Ciprian Porumbescu”, mărturisea soția sa, Oltea. A fost lăsat, cu cinism, să moară singur, soţiei interzicându-i-se accesul. Prietenii de familie au fost consternaţi de modul în care personalul medical l-a tratat: „O foarte lungă convorbire am avut cu dr. Octavian Lupu, foarte întristat şi el şi foarte revoltat de atitudinea chirurgului şi de lipsurile care au sporit suferinţele lui Dragoş în ultimele zile. Dragă Oltica, el mi-a propus să ne ocupăm amândoi cu pregătirea unei lucrări despre Dragoş, în care Lupu nu va pregeta să amintească şi aceste aspecte dure şi inumane, care din păcate pătează societatea noastră şi degradează o profesie care în primul rând trebuie să afişeze caracterul uman.” (scrisoare semnată de Ion Negură, 4 august 1981, către Oltea Vitencu)

[40] *Dragoș Vitencu – destin de scriitor pribeag*, în volumul *Lada cu mărunţişuri*, ediție *princeps* îngrijită de Aura Brădățan, Muzeul Bucovinei - Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2014, p. 7-12.

tot materialul despre Ciprian Porumbescu[41], şi că tatăl d-sale a fost profesor de franceză şi director de liceu în Cernăuţi[42].

Vă rog să mă credeţi că am scris cu oarecare greutate, dar nu mai puteam să amîn să vă scriu. Cu d-na Varahil Moraru am vorbit la telefon despre d-voastră. Părintele Varahil nu era acasă, şi nu aş fi avut timp să pot să-i văd, nici altfel. Vizita în Piatra Neamţ m-a încîntat, pentru frumuseţea oraşului şi mulţumirea copiilor mei că văd acest oraş, dar m-a îndurerat, ştiind că nu mai e acolo bunul meu prieten, ca un frate mai mare.

Vă rog încă o dată, din inimă, să primiţi toată stima, consideraţia şi înţelegerea mea, şi cele mai calde sentimente de compasiune pentru atît de dureroasa pierdere suferită. Dacă aş putea cumva, să ajut ceva, pe o cale oarecare, în problemele ce le aveţi acum!

Cum îi valorificaţi operele? Mai are lucrări netipărite?[43] Poate cunosc pe undeva vreo modalitate.

Al D-voastră, cu tot devotamentul,

Enea Borza

---

[41] Textul romanului dedicat lui Ciprian Porumbescu, trimis de scriitor la Editura Muzicală, a fost cenzurat; vezi ediția a doua, completă, îngrijită de dr. Aura Brădățan, după manuscrisul olograf (Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014).

[42] Tatăl scriitorului, Alexandru Vitencu (1878-1962), a fost un reprezentant de seamă al generaţiei Unirii, distins cărturar, director al Liceului Ortodox *Mitropolitul Silvestru* din Cernăuţi, vicepreşedinte al Societăţii pentru cultura şi literatura română în Bucovina, vicepreşedinte şi editor (împreună cu fratele său Vasile, director al Liceului nr. 3 din Cernăuţi) al „Gazetei mazililor şi răzeşilor din Bucovina", delegat al României la Congresul de Pace de la Versailles, autorul unor importante lucrări istorice (*Situation etnographique de la Bukovine*, Paris, 1919, *Istoricul Şcolii reale ortodoxe din Cernăuţi*, 1924, *Vechi documente moldoveneşti*, 1925, *Documente moldoveneşti din Bucovina*, 1929, *Contribuţii la istoricul Şcolii reale ortodoxe din Cernăuţi*, 1935 ş.a.). Descinde dintr-o familie de răzeşi din Broscăuţii Vechi, jud. Storojineţ, luptători pentru drepturi naţionale şi culturale. Dragoş a mai avut o soră, Areta, poetă, profesoară, căsătorită cu prof. Radu Bâcu, muzicolog, un fin traducător al lui Eminescu în germană.

[43] Oltea Vitencu, stabilită la Braşov, a donat cea mai mare parte a bunurilor culturale Casei memoriale „Simion Florea Marian" din Suceava; se înrudea cu familia preotului cărturar (bunicul dinspre mamă, preotul Samuil Piotrovschi, era fratele Leontinei, soţia lui S. Fl. Marian) și avea o strânsă relație de prietenie cu Maria, fiica moștenitoare a lui Marian, căsătorită cu prof. Mihai Cărăușu. A donat 1.653 de cărţi, manuscrise, scrisori, fotografii şi documente - Fondul „Dragoş Vitencu". Târziu, după căderea regimului comunist, în 2001, Editura *Vremea* din Bucureşti, „prin strădania domnului Neculai Popa, ajutat de domnul Grigore Caraza", publică *Permanenţe româneşti la miazănoapte şi la răsărit*, 110 p. În 2006, Oltea Vitencu, în vârstă de 94 de ani, mi-a dat „acordul şi binecuvântarea" pentru publicarea caietelor inedite aflate la păstrare în Casa memorială: în 2008 apare volumul *Cernăuţiul meu*, ediţie *princeps* îngrijită de Aura Brădăţan, Editura *Accent Print*, Suceava, 147 p., care conţine două manuscrise: *Cronica romanţată a târgului Cernăuţi* şi *Tradiţii şi obiceiuri bucovinene*); despre această tulburătoare carte, scriitoarea Doina Cernica nota: „Cernăuţiul care nu mai există, Cernăuţiul închis în cartea unei istorii dramatice, citită în prezent arbitrar, Cernăuţiul perioadei interbelice, Cernăuţiul cernăuţeanului Dragoş Vitencu pulsează în fiecare pagină a cărţii şi se desfăşoară fermecător […]. Aproape orice descriere e citabilă în această carte a lui Dragoş Vitencu, singura pe care în ultimii ani am citit-o şi am recitit-o în aceeaşi săptămână, eseu din familia lui *PseudoKinegeticos* şi document al unei vremi care nu mai este."; în 2012 apare romanul memorialistic *Scrisori de la Dumnezeu*, ediţie îngrijită de Aura Brădăţan, Editura „Karl A. Romstorfer", Suceava, 418 p., „un dar aparte pentru toate vârstele, necesar mai ales celor pierduţi cu sufletul, tinerilor îndepărtaţi de origini, neputincioşi de a-şi apăra identitatea. Mulţi nu s-ar ruşina de naţionalitatea lor, nu s-ar lăsa intimidaţi şi umiliţi dacă şi-ar cunoaşte trecutul, s-ar aprofunda în atmosfera de la începutul secolului trecut, când cei mai de frunte români din Bucovina au făurit măreaţa operă a Unirii." (Maria Toacă, scriitoare şi jurnalistă din Cernăuţi); în 2014 a apărut volumul *Lada cu mărunţişuri*, ediţie princeps îngrijită de Aura Brădăţan, Muzeul Bucovinei - Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 174 p., care conține literatură de sertar: poezii scrise în anii 1952-1981 și proză memorialistică, perioada 1945-1981; tot în 2014 este reeditat romanul de mare succes *Viaţa lui Ciprian Porumbescu*, ediţie îngrijită de Aura Brădăţan (după manuscris), Editura *Istros* a Muzeului Brăilei, 150 p.

OPERA ROMÂNĂ CLUJ-NAPOCA

Stagiunea 1982-1983

Duminică aprilie 1983 ora 10 — 17 — OXIGEN

Spectacol de balet
Libretistă — Regia artistică — Coregrafia: VASILE SOLOMON
Scenografia: SILVIU BOGDAN
Regia tehnică: MARIUS HUSIC

Soliști: VALERIA GHERGHEL, LIANA BACIU, ADRIAN BALOGH, ADRIAN MUREȘAN, EMILIAN BARTEȘ, DAN SAS, CONSTANTIN NAOHI, NICOLAE VÂSC.

ora 19,30 — Cu concursul dirijorului VICTOR DUMĂNESCU de la Opera Română din Iași și al tenorului ION TUDOROIU

GAETANO DONIZETTI
LUCIA DE LAMMERMOOR

Operă tragică în două părți (5 tablouri) de SALVADORE CAMMARANO
Conducerea muzicală: VICTOR DUMĂNESCU
Maestru de cor: EMIL MAXIM
Regia artistică: VIOREL GOMBOȘIU
Decorul: SILVIU BOGDAN
Regia tehnică: FILOTTI BUBURUZAN

Lord Enrico Ashton — VASILE CATANĂ
Lucia, sora lui — NICULINA MIREA
Sir Edgardo di Ravenswood — ION TUDOROIU
Lord Arturo Bucklaw — ION MICU
Raimondo Bidebent, educatorul și sfătuitorul Luciei — MIRCEA MOISA
Alisa — SONIA POSTELNICU
Normanno — ION LAZĂR
Doamne și cavaleri, Oștași, Paji, Servitori lordului Ashton
Acțiunea se petrece în sec. al XVII-lea la Scoția

Luni aprilie 1983 ora 19 — 18 — F. FLOTOW
MARTHA

Operă în 4 acte de W. FRIEDRICH
Conducerea muzicală: EMIL MAXIM
Regia tehnică: VIOREL GOMBOȘIU
Decorul: ANDREI ȘCHIOPU
Regia tehnică: MARCEL ȚIGAREANU

Lady Hunter Durham — MARGARETA FINAȚEANU
Nancy — GEORGETA ORLOVSCHI
Lord Tristan Middleford — TRAIAN AGA
Lyonel — MIHAI ZAMFIR
Plunkett — MIRCEA MOISA
Primarul — ALEXANDRU MARCOVICI

Miercuri aprilie 1983 ora 19,30 — 20 — Cu concursul basului NICOLAE FLOREI de la Opera Română din București

CHARLES GOUNOD
FAUST

Operă în 5 acte de J. BARBIER și M. CARRE
Conducerea muzicală: ION IANCU
Maestru de cor: EMIL MAXIM
Decorul și costumele: SILVIU BOGDAN
Asistent regia artistică: RODICA POPESCU
Regia tehnică: FILOTTI BUBURUZAN

Faust — VIOREL BACIU
Mefistofele — NICOLAE FLOREI
Valentin — DAN SERBAC
Margarera — EMILIA CATANĂ
Siebel — SONIA POSTELNICU
Marta — GEORGETA ORLOVSCHI
Wagner — ALEXANDRU KOPECZI
Soliști în balet: LUCIA CRISTOLOVEANU, LIANA BACIU, EMILIAN BARTEȘ, ADRIAN MUREȘAN, DAN SAS.

Vineri aprilie 1983 ora 19 — 22 — FRANZ LEHAR
VĂDUVA VESELĂ

Conducerea muzicală: TIBERIU POPOVICI
Regia artistică: VIOREL GOMBOȘIU
Coregrafia: VASILE SOLOMON
Regia tehnică: FILOTTI BUBURUZAN

Baronul Mirko Zeta — MIRCEA MOISA
Valoncienne, soția lui — ELEONORA TOPAN
Cercle Danilo Danilovici — PETRE GHILEA
Hanna Glawari — ANGELA NEMEȘ
Camille de Rosillon — MIHAI ZAMFIR — debut
Vicomtele Cascada — ALEXANDRU MARCOVICI
Raoul de Saint Brioche — ION TORDAI
Bogdanovici — PARAMON MAFTEI
Sylviane, soția lui — LILIANA BERINDE
Kromow — ALEXANDRU KOPECZI
Olga, soția lui — ANAMARIA RAZOR
Pritschi — FRANCISC CETERCHI
Prascovia, soția lui — IULIA TOTH
Negus — TRAIAN AGA — debut
Un chelner — MARCEL ȚIGAREANU

Duminică aprilie 1983 ora 14,30 — 24 — CIPRIAN PORUMBESCU

Concert de muzică vocală, instrumentală și pagini inedite din creația compozitorului

Dirijor: ION IANCU
Regia artistică: IONEL PANTEA
Maestru de cor: EMIL MAXIM

Participă: NICULINA MIREA, ANGELA NEMEȘ, GEORGETA ORLOVSCHI, MIHAI ZAMFIR, ȘTEFAN POPESCU, ION TORDAI, ION MICU, ALEXANDRU AGACHE, MIRCEA MOISA, IONEL PANTEA. H. TORDAI, V. GOSEA
— ȘTEFAN RUHA
— FERDINAND WEISS
— PETRE BACIU
— VASILE CURTA
— ALEXANDRU MELAK
— ȘTEFAN BONAI
Prezentarea: ENEA BORZA

Luni aprilie 1983 ora 19 — 25 — Cu concursul dirijorului HARY BELA DE LA OPERA MAGHIARĂ DE STAT
W. A. MOZART
NUNTA LUI FIGARO

Operă comică în 4 acte Libretistul LORENZO da PONTE după comedia lui BEAUMARCHAIS
Conducerea muzicală: HARY BELA
Maestru de cor: EMIL MAXIM
Regia artistică: VIOREL GOMBOȘIU
Scenografia: SILVIU BOGDAN
Regia tehnică: CORNELIU PANTEA

Contele Almaviva — MUGUR BOGDAN
Contesa — RODICA TOMA
Figaro, valetul contelui — ION IERCOȘAN
Susanna, camerieră — ANGELA NEMEȘ
Cherubino, paj — MARIA LACZKO
Bartolo, medic — TRAIAN AGA
Marcellina, menajera doctorului — ANA MANCIULEA
În alte roluri: Delia Murașan, Ștefan Popescu, Ion Micu, Alexandru Agache.

Afiș, Opera Română Cluj Napoca: Concertul de muzică vocală, instrumentală și pagini inedite din creația compozitorului Ciprian Porumbescu, prezentat de Enea Borza, 24 aprilie 1983; Fondul documentar „Ciprian Porumbescu" – Muzeul Național al Bucovinei

Consiliul Judeţean Cluj al Organizaţiei Pionierilor
Conservatorul de muzică „George Dima"
Cluj-Napoca

Studioul de concerte

Miercuri 30 aprilie 1986 **orele 18**

RECITAL

susţinut de

Laureaţi clujeni ai Concursului de interpretare instrumentală „Ciprian Porumbescu" - Suceava - ediţiile I - XIV (1972 - 1985)

Prezintă: Conf. univ. **Enea Borza**

Interpretează:

Dana Borşan, Amina Truica, Mirela Chişbora, Simona Ghizdavu, Corneliu Arion, Tudor Bota - pian; **Dorina Mangra, Maria Tamasi, Robert Dan Truţ, Eugen Koppandi, Ştefan Karácsonyi** - vioară; **Marius Suărăşan** - violă; **Diana Ligeti, Andrea Márkos** - violoncel; **Dana Petrescu, Kinga Prada** - flaut; **Adriana Suciu** - oboi; **Nicolae Balu** - corn; **Dorina Pentelescu, Corina Chişu** - xilofon.

In program: **Händel, Locatelli, Haydn, Mozart, Beethoven, Liszt, Skriabin, Paganini, Sarasate, Pugnani-Kreisler, Wieniawski, Bartók, Enescu, Toduţă, Porumbescu, Elinescu, D. Popovici, Iuliu Mureşianu, D. Voiculescu, M. Ptajinska**

Afiș, Recital susținut de laureați clujeni ai Concursului de interpretare instrumentală „Ciprian Porumbescu" din Suceava – *Lira de aur*, prezentat de conf. univ. Enea Borza, 30 aprilie 1986, Cluj Napoca; Fondul documentar „Ciprian Porumbescu" – Muzeul Național al Bucovinei

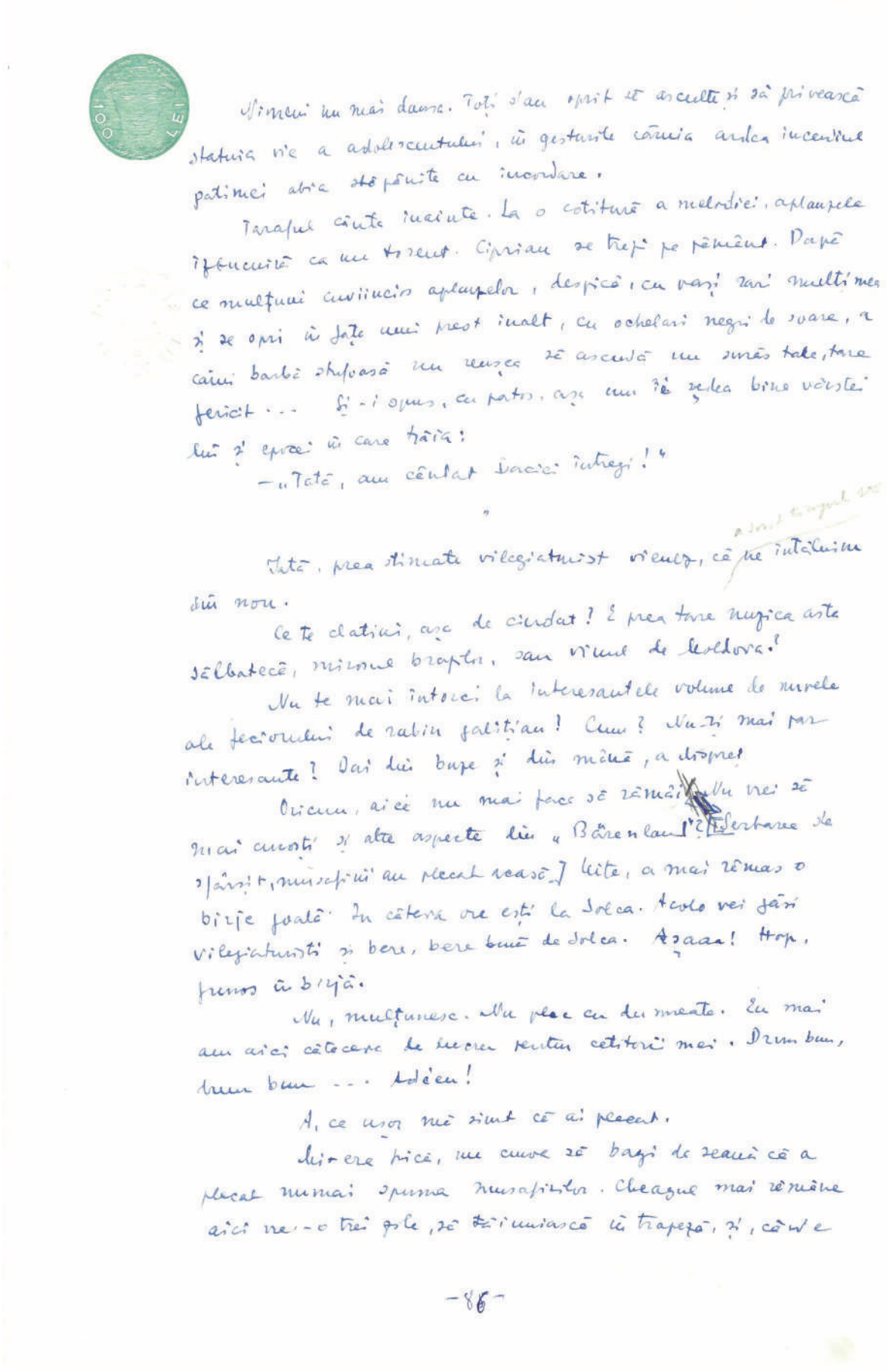

Oameni nu mai dansa. Toți s'au oprit să asculte și să privească statuia vie a adolescentului, în gestanie căruia ardea incendiul patimei abia stăpânite cu inconștiență.

Taraful cântă înainte. La o cotitură a melodiei, aplauzele izbucnite ca un torent. Ciprian se trezi pe pământ. După ce mulțumi cuviincios aplauzelor, despică, cu vagi zari multimea și se opri în fața unei prost ivalt, cu ochelari negri de soare, a cărui barbă stufoasă nu reușea să ascundă un zâmbet tale, tare fericit ... Și-i opus, cu patos, ași cum îi zăcea bine vârstei lui și epocei în care trăia:

— „Tată, am cântat bacii integri!"

Tată, prea stimate vilegiaturist viezuș, că ne înțelegem din nou.

Ce te clatini, așa de cindat? E prea tare muzica asta sălbatecă, mizerne braț, sau vinul de Moldova?

Nu te mai întoci la interesantele volume de nuvele ale feciorului de rabin galițian! Cum? Nu-ți mai par interesante? Dai din bețe și din mână, a dispreț.

Oricum, aici nu mai face să rămâi. Nu vei să mai cunoști și alte aspecte din „Bărenlau"? [Sfârșit de sfârșit, musafirii au plecat veșnic] Hite, a mai rămas o birje goală. În câteva ore ești la Solca. Acolo vei găsi vilegiaturiști și bere, bere bună de Solca. Azaaa! Hop, pumnos în birjă.

Nu, mulțumesc. Nu plac cu dumneata. Eu mai am aici câteceva de lucru pentru cititorii mei. Drum bun, drum bun ... Adieu!

A, ce ușor mă simt că ai plecat.

Mirere frică, nu cumva să bagi de seamă că a plecat numai spuma musafirilor. Cheagul mai rămâne aici ne-o trei zile, să fermenteze în trapeză, și, când e

-86-

Filă de manuscris ograf: Dragoș Vitencu, *Viața fără de noroc a domnișorului Ciprian*; Fondul documentar „Dragoș Vitencu", nr. inv. 1343

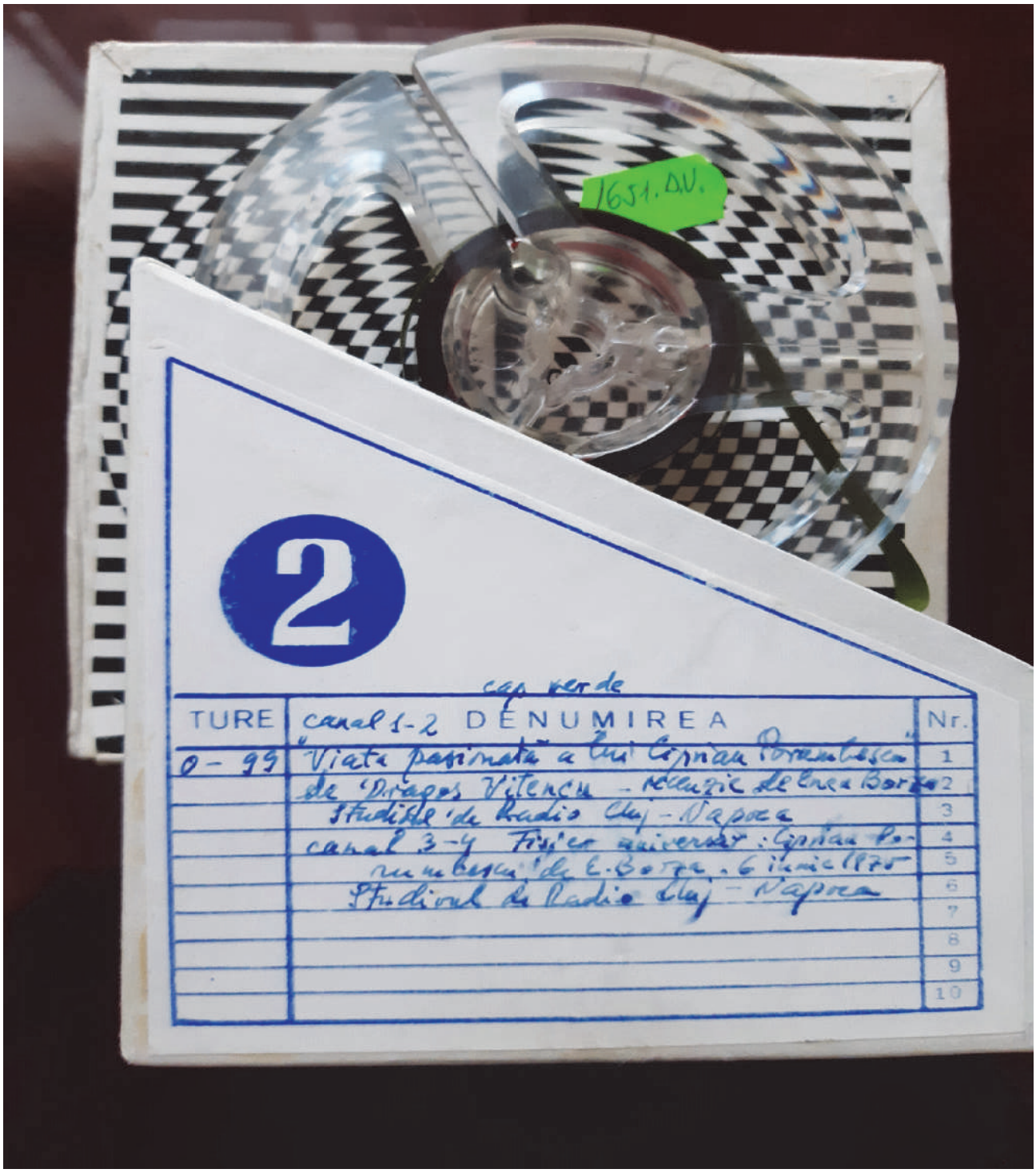

Banda de magnetofon trimisă de Enea Borza lui Dragoș Vitencu;
Fondul documentar „Dragoș Vitencu”, inv. 1343

UNIVERSITATEA DIN CERNĂUŢI[1]

Ion POPESCU-SIRETEANU

La un secol de la răpirea nordului Moldovei, teritoriu numit Bucovina după 1775, imperialii au înfiinţat la Cernăuţi o universitate de limbă germană, numită Francisco-Josefina, după numele împăratului Franz Iosif. Aceasta a fost inaugurată la 4 iulie 1775 şi avea o Facultate de Teologie Ortodoxă, una de Drept şi una Filosofică, numită în alte ţări Facultate de Litere şi Filosofie şi Facultatea de Ştiinţe. Facultatea de Teologie Ortodoxă avea ca înaintaş Institutul Teologic din Cernăuţi, ale cărui cursuri erau prezentate mai ales în limba română, fiind o instituţie românească. Facultatea Filosofică avea o seamă de secţii: Filosofie, Filologie şi lingvistică, Istorie, Matematică şi Ştiinţe ale Naturii, Limbi Moderne (aici se făceau cursuri de stenografie). La celelalte facultăţi, cursurile se predau numai în limba germană. Se ştie că „înfiinţarea Universităţii din Cernăuţi a avut o influenţă **benefică** asupra creării unei intelectualităţi bucovinene româneşti atât prin **cursurile universitare**, cât şi prin apariţia **societăţilor studenţeşti româneşti**", acestea contribuind decisiv la renaşterea spiritului românesc (p. 17).

La 1 februarie 1919, Universitatea din Bucovina îşi reia cursurile, iar la 1 octombrie devine universitate românească. Deşi au fost solicitaţi să rămână în continuare la universitate, să înveţe limba română, cei mai mulţi profesori neromâni au plecat din Cernăuţi, unde au rămas doar câţiva: Carl Siegel (până în 1928), Carol Bauer, Eugen Herzog. Inaugurată la 24 octombrie 1920, de faţă fiind regele Ferdinand şi regina Maria, Universitatea din Cernăuţi a avut rol excepţional în viaţa culturală românească, formând nenumăraţi specialişti şi scriitori ori publicişti. Plecarea profesorilor străini nu a creat niciun fel de dificultăţi, întrucât au fost aduşi, în posturile rămase vacante, noi profesori, din Bucovina şi din celelalte provincii româneşti.

Apar acum periodice ştiinţifice şi literare pregătite de facultăţi şi de profesori, cu precizarea că „universitatea austriacă n-a editat periodice ştiinţifice" (p. 19). Profesorii se impun în faţa studenţilor prin erudiţie şi prestigiu (p. 20).

Faţă de universitatea austriacă, s-a mărit mult spaţiul de învăţământ. Secţiile facultăţilor erau numite institute. Biblioteca universitară era una dintre cele mai mari din ţară şi urma să se construiască un palat al bibliotecii şi al Arhivelor Statului, construcţie care a ajuns până la acoperiş până în 1940, când evenimentele au oprit lucrarea. Centrul universitar Cernăuţi avea la 1938 un număr de 543. 387 cărţi şi broşuri, multe periodice, almanahuri, calendare, cărţi rare, între care şi incunabule, cărţi vechi, aproape 500 manuscrise, cărţi în multe limbi; au fost organizate expoziţii şi alte evenimente la baza cărora a fost cartea. „În prezent, o parte a universităţii de stat ucrainene este instalată în fosta Mitropolie românească a Bucovinei" (p. 31).

Au funcţionat în Bucovina interbelică multe societăţi româneşti, germane, ucrainene, evreieşti, poloneze (p. 33). Acestea au avut legături cu numeroase societăţi culturale din ţară şi de peste hotare (p. 33-36).

În **Dările de seamă** prezentate la inaugurarea fiecărui an universitar, rectorul le atrăgea atenţia studenţilor că ei învaţă nu doar pentru ei, ci şi pentru ţară. Primul rector român (anii 1920-1921) şi ultimul (1939-1940) a fost profesorul Ion Nistor. El a înţeles că universitatea cernăuţeană „a devenit un focar important de cultură şi civilizaţie românească, obţinând frumoase rezultate didactice şi ştiinţifice", că universitatea „a fost şi trebuie să rămână o pepinieră de idei noi şi îndrăzneţe", „iar ciocnirea de idei este de dorit să fie aprigă în mediul academic, universitar, ideile

[1] Acest capitol este scris după cartea **Universitatea din Cernăuţi în perioada interbelică**, Mircea Grigoroviţă, Suceava, 2005. Cartea a fost realizată în 1997, dar apare postum, pregătită pentru tipar şi cu o **Prefaţă** de Emil Satco.

sănătoase triumfând prin propria lor putere de convingere. De aceea în domeniul liber al gândirii forţa brutală nu are ce căuta, nu este locul ei". Rectorul Ion Nistor s-a „pronunţat cu fermitate contra xenofobiei şi intoleranţei, pe care le considera 'barbare' " (p. 39). Rectorul vorbea despre „focul purificator al discuţiilor şi criticilor obiective", universităţile având menirea „să rezerve şi să asigure o arenă liberă de lupte de idei, fără patimă şi ură" (p. 42).

În timp, mulţi dintre absolvenţii Universităţii din Cernăuţi au devenit profesori universitari, profesori de liceu, preoţi, jurişti, membri ai Academiei Române. Ocupaţia rusească a făcut ca mulţi dintre specialiştii formaţi la Universitatea din Cernăuţi să se impună ca mari personalităţi în Occident şi în Statele Unite ale Americii.

Sub auspiciile Universităţii din Cernăuţi s-a continuat publicarea revistei „Candela" (înfiinţată în 1882) şi s-au publicat multe periodice, între care „Codrul Cosminului", „Analele Dobrogei", „Revista filologică", „Bucovina. Revistă lunară de drept, sociologie şi criminologie", „Buletinul Facultăţii din Cernăuţi", „Revista de pedagogie". Leca Morariu a publicat „Buletinul Mihai Eminescu" şi tot el a publicat „Buletinul Institutului de Literatură". Apare revista „Însemnări sociologice" sub conducerea lui Traian Brăilean. Viaţă mai lungă au avut revistele „Junimea literară" scoasă de Ion Nistor (1904-1914 şi 1923-1939) şi „Făt-Frumos" (1926-1944). Viaţă scurtă a avut „Revista Bucovinei". Vlad Bănăţeanu a publicat la Cernăuţi „Revue des etudes Indo-Europeennes". Şi stundenţii au publicat, în societăţile lor academice, unele reviste, între care „Deşteptarea" şi revista umoristică „Hacu", dar şi almanahuri şi anuare.

Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cernăuţi are la bază, cum am spus, Institutul Teologic Diecezan Greco-Oriental, organizat pe cicluri de 4 ani, după model apusean. Această facultate, afirmă Mircea Păcurariu, a devenit „una dintre cele mai bune din lume, fiind şi cea mai veche instituţie românească de cultură teologică din întreaga Românie" şi „a fost maica celorlalte facultăţi de teologie din România şi a celor mai vechi academii teologice ortodoxe române din Transilvania" (Simion Reli, p. 65).

Sub stăpânirea austriacă, profesori au fost Isidor Cavaler de Onciu, „primul profesor la Catedra de studiu biblic şi exegeza vechiului testament şi de limbi orientale semite". Fostul mitropolit al Bucovinei, Vladimir Repta (1841-1923) „a fost primul profesor de Studiu biblic şi Exegeza Testamentului Nou". Eusebiu Popovici (1838-1922) a fost profesor de Istoria Bisericească Universală. Scrierea sa **Istoria Bisericii Universale** „e fără egal la ortodocşi şi superioară operelor similare romano-catolice şi protestante" (S. Reli, p. 66). Sunt şi alţi profesori pe care nu-i mai amintim şi alte activităţi pe care, de asemenea, nu le mai amintim.

În scrieri privitoare la istoria învăţământului românesc, după al doilea război mondial nu s-a amintit nimic despre învăţământul teologic.

Facultatea de Drept din Cernăuţi a fost o pepinieră în care s-au format jurişti bine pregătiţi, doctori în drept şi numeroşi oameni de ştiinţă.

În perioada austriacă, la Facultatea de Drept s-a predat drept austriac şi german, aşa că acum, în Universitatea românească, se cereau schimbări, ca dreptul românesc să fie baza studiului juridic. Mircea Grigoroviţă aminteşte o parte a cursurilor predate şi numele profesorilor care le-au predat. Vom reţine aici numele câtorva dintre profesori: Gheorghe Alexianu (n. Panciu, 1891-1946) Era considerat unul dintre cei mai culţi şi eminenţi reprezentanţi ai noii generaţii de jurişti români" (p. 105-106). A făcut călătorii de studii în Franţa, Italia, Austria, Ungaria, Cehoslovacia. A fost rezident regal al ţinutului Suceava (cu capitala la Cernăuţi), rezident regal al ţinutului Bucegi. Funcţia de guvernator al Transnistriei i-a fost fatală. A îndeplinit o seamă de funcţii, între care şi cea de sfetnic al mitropolitului Visarion Puiu. A condus o seamă de reviste juridice, a dirijat **Colecţia legilor României**. Între alţi profesori au fost Constantin Berariu, Dumitru Busuioceanu, Cristofor Coroamă, George Cristescu, Const. C. Damian, Gh. Drăgănescu, Dimitrie Gălăşescu-Pyk, Ion Chiţescu, Maximilian Hacman, Const. Isopescu-Grecul, Lunguleac, Alexandru Popovici, Const. Rădulescu, Const. A. Spulber, Anastase Ştefănescu-Galaţi, Erast Diti Tarangul.

Autorul prezintă încă două liste cu: 1) numele unor jurişti-cadre didactice care au activat mai puţin timp la Cernăuţi şi 2) numele unor jurişti-cadre didactice care şi-au început cariera înainte de

1940 la Cernăuţi. Între aceştia din urmă: Valentin Al. Georgescu, cu o listă de lucrări impresionantă, Vasile Negru, Octavian Ştefănescu.

Alături de Facultatea de Teologie, cea de Drept avea un mare număr de studenţi, faţă de Facultatea de Litere şi cea de Ştiinţe, care aveau studenţi puţini.

După revenirea Bucovinei la România, Facultatea Filosofică s-a despărţit în Facultatea de Filosofie şi Litere şi Facultatea de Ştiinţe. Facultatea de Filosofie şi Litere a avut secţiile de Filosofie, de Istorie şi de Filologie cu câte un număr de catedre. Profesorii nu erau obligaţi să parcurgă, în 4 ani, o anume materie, ci tratau probleme importante din disciplina şi specialitatea lor, dar studenţii erau obligaţi să parcurgă bibliografia dată şi să pregătească o teză de licenţă. Cursurile se ţineau pe discipline de studiu, şi nu pe ani separat (p. 126-127). Cadrele didactice erau, în marea lor majoritate, bucovineni. Fiecare conferenţiar şi profesor era obligat să fie doctor. Dintre cei care au onorat această facultate, prezentaţi de Mircea Grigoroviţă, îi amintim doar pe Carl Siegel (1872-1941), Vasile Gherasim (1893-1923) suplinit, după deces, de către Traian Brăilean şi Silvestru Găină la Catedra de filosofie şi estetică. La catedra de psihologie şi logică au fost încadraţi Alexandru Ieşean (1883-1965), erudit profesor şi cercetător, asistent Traian Chelariu (1906-1966), sociologul Traian Brăilean (1882-1947, mort la Aiud, în închisoare), asistent Leon Ţopa (1912-1996). La pedagogie a fost Constantin Narly (1896-1956). După 1947, acestuia nu i s-a mai permis să predea în învăţământ. Tot la pedagogie a fost conf. Silvestru Găină (1899-1970). După război, prof. Găină va lucra la Universitatea din Iaşi. L-am avut profesor în 1956-1957. La Secţia de Istorie, titular al Catedrei de Istoria Românilor a fost Ion I. Nistor (1876-1962). Ilie Corfus (1909-1981) a fost asistent al lui Ion Nistor. Teodor Bălan (1885-1972), docent (=conferenţiar) a fost director al Arhivelor Statului şi Director al Bibliotecii universităţii. Teofil Sauciuc-Săveanu (1884 Bosanci-1971 Bucureşti) a predat istoria antică. A făcut săpături la Callatis. Romul Cândea (1886 Avrig-1973 Avrig) a fost titular al Catedrei de Istorie universală. A înfiinţat Institutul de Istorie şi limbă al Universităţii din Cernăuţi. Cunoscut cercetător al istoriei bisericeşti, Alexandru Bocăneţu (1889-1972) a suplinit Catedra de istorie sud-est europeană. În afara studiilor publicate de Bocăneţu, amintite de Mircea Grigoroviţă, noi cităm aici **Istoria oraşului Cernăuţi pe timpul Moldovei** (1929) şi **Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural** (în „Codrul Cosminului", II-III, 1925-1926, p. 121-274, Cernăuţi, 1927). O speranţă pentru istoria artelor a fost Orest Luţia, mort tânăr (în 1924). Al. Tzigara-Samurcaş (1872-1952) a fost titular la Istoria artelor. S-a ocupat şi de arta populară şi de etnografie. Ion D. Ştefănescu (1886-1981), profesor de reputaţie europeană, urmaş al lui Tzigara-Samurcaş la catedra de Istoria artelor. A ţinut cursuri la Atena, Paris, Bruxelles. A avut o activitate impresionantă. Vasile Grecu (1885-1972) a fost titular la Catedra de Bizantinologie. A publicat importante ediţii critice ale unor cronici bizantine, cu traducere în limba română. A publicat prima ediţie a versiunilor greceşti ale **Învăţăturilor lui Neagoe Basarab** şi a **Vieţii lui Nifon**. Încheiem lista cu numele lui Nicolai Grămadă, a cărui operă fundamentală, **Toponimia minoră a Bucovinei** a fost publicată postum de către Ion Popescu-Sireteanu la propunerea şi cu spijinul lui Dimitrie Vatamaniuc.

Secţia de Filologie a fost una bogată în personalităţi bine conturate şi tineri cu totul promiţători.

Alexe Procopovici (1884, Cernăuţi-1946, Cluj) a fost titularul catedrei de Istoria limbii şi literaturii române. Fost membru al Academiei Române Silvia Sluşanschi a fost asistenta lui Alexe Procopovici. Nu am ştiut că Sever Pop (1901-1961) şi-a început activitatea universitară la Cernăuţi. Leca Morariu (1888-1963) a fost titularul Catedrei de Literatură română şi folclor. Are o contribuţie însemnată la dezvoltarea culturii naţionale în Bucovina. S-a ocupat de istroromâni. Petru Iroaie (1900 Mitocul Dragomirnei-1989 Roma). S-a ocupat și el de istroromâni. A popularizat cultura română în Italia. Traian Cantemir (1907 Pătrăuţi-1998 Iaşi). Ca şi Petru Iroaie, a fost asistent al lui Leca Morariu. S-a ocupat mult de istroromâni. A popularizat cultura română în Italia. A scris proză literară, s-a ocupat de folclor. Este autorul unei gramatici istroromâne. Radu Sbiera (1876 Cernăuţi-1946 Caracal). Unul dintre cei mai buni profesori de latină din perioada interbelică. Profesor eminent, era fiul lui I. G. Sbiera. Dimitrie Marmeliuc (1886 Liteni-1970 Bucureşti), cercetător erudit. A fost titularul Catedrei de limba şi literatura elină. Asistent al lui D. Marmeliuc a fost Aram

Frenkian (1894 Constanţa-1964), autor al unor studii savante. La Catedra de filologie romanică a fost titular Eugen Herzog (1875-1928). A fost membru corespondent al Academiei Române. A fost titular şi la Catedra de franceză. Îi urmează la catedra de filologie romanică Ilie Bacinschi, valoros profesor, dar aproape necunoscut ca autor de lucrări. Titular la limba germană a fost Victor Morariu (1881 Toporăuţi, jud. Cernăuţi-1946 Caransebeş). „Acest spirit enciclopedic şi excelent cunoscător al literaturii române a fost unul dintre cei mai mari germanişti români" (p. 146). Dragoş Protopopescu (1892 Călăraşi-1946 Bucureşti) a fost titular la Limba şi literatura engleză. În 1946 s-a sinucis. La catedra de slavistică a fost Grigore Nandriş (1895 Mahala-1968 Londra), mare lingvist. A fost şi preşedinte al Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina. Din 1940 a fost profesor la Universitatea din Londra. Conferinţa Dialectele transdanubiene a fost ocupată de Christea Geagea (1878 Abdela-?). Conferinţa liberă de filologie indoeuropeană a fost deţinută de Vlad Bănăţeanu (1900 Timişoara-1963 Bucureşti). Acesta a predat armeana clasică, persana veche, morfologie comparată a limbilor germanice, limba gotică, fonetica vechii islandeze, gramatica sanscrită, albaneza.

La facultate au fost şi o seamă de lectorate: de franceză, de germană, de limba polonă, de limba cehă, de limba italiană; a fost şi un lectorat de muzicologie. Aceste lectorate au fost onorate de cadre didactice cu o bună pregătire.

La seminarii se prezentau referate care erau discutate. Profesorii amintiţi mai sus făceau şi ore de seminar.

Urmându-se modelul ţărilor latine, după 1918 s-a reorganizat învăţământul universitar cernăuţean şi apare separat Facultatea de Ştiinţe, nu ca secţie a Facultăţii filosofice, după model german. La această facultate erau următoarele secţii: ştiinţe matematice, ştiinţe fizice, ştiinţe chimice, ştiinţe naturale, ştiinţe geografice. Mircea Grigoroviţă ne spune și ce cursuri se făceau la această facultate (p.159). Reţinem cu interes următoarea informaţie: „Facultatea de Ştiinţe a avut, datorită specificului ei, cel mai numeros personal didactic dintre toate facultăţile cernăuţene. Foarte multe dintre cadrele didactice ale facultăţii au intrat în istoria ştiinţei româneşti" (p. 161).

Dintre profesorii care au onorat Secţia de matematică, reţinăm următoarele nume: Simion Stoilov (1887 Bucureşti-1961 Bucureşti). A predat teoria funcţiunilor şi algebră superioară. A fost membru al Academiei Române. Gheorghe Vrânceanu (1900 Valea Hogii, jud. Vaslui-1979 Bucureşti). Fost membru al Academiei Române. Miron I. Nicolescu (1903 Giurghi-1974 Bucureşti). A fost membru al Academiei Române. Octav Mayer (1895 Mizil-1966 Iaşi) a fost profesor câţiva ani la Cernăuţi. Din 1929 profesor la Iaşi. A fost membru al Academiei Române. Dan Hulubei (1899 Ţigănuşi, jud. Iaşi-1964 Bucureşti). Ajunge profesor titular în 1939. Trece la Universitatea din Bucureşti. Constantin I. Pârvulescu (1890 Ploieşti-1945 Bucureşti) a condus laboratorul de astronomie. A fost preocupat de structura universului şi de evoluţia sa cosmică.

Despre Secţia de Fizică, a scris Radu Grigorovici un studiu **Şcoala de fizică de la Cernăuţi (1918-1944)**, unde vorbeşte despre meritele acestei secţii. Avea trei catedre: cea de Fizică experimentală, de Fizică cosmică şi de Fizică teoretică. „Catedra de fizică cosmică a fost unică în ţară" (p. 166), condusă de N. Steleanu şi apoi de Ioan G. Popescu. La Catedra de metereologie şi la cea de seismologie a fost Constantin Cobilanschi. Catedra de fizică experimentală a fost condusă de Eugen Bădărău (1887 Ismail-1975 Bucureşti). Membru al Academiei Române. Deschizător de drumuri în fotoelectricitate, optică şi geofizică. Teodor Câmpan (1899 Arbore-1960 Iaşi). „După 1940 a fost foarte apreciat ca profesor la Universitatea din Iaşi şi la Politehnica „Gheorghe Asachi", care, între 1941-1944 a funcţionat la Cernăuţi". Radu Grigorovici a fost preparator şi asistent la Cernăuţi. Apoi pleacă la Bucureşti, doctorat cu Eugen Botezat. „Va deveni o figură marcantă a fizicii româneşti, fiind cunoscut şi în străinătate pentru contribuţiile sale în spectroscopie, optică, fotometrie şi fizica solidelor. Membru al Academiei Române şi fost vicepreşedinte al acesteia" (p. 168).

Se poate vorbi de o şcoală de chimie cernăuţeană (p. 173).

Secţia de ştiinţe naturale, Ştiinţe biologice, Eugen Botezat (1871 Tereblecea-1964 Bucureşti). Titular al Catedrei de zoologie şi histologie comparată. Membru al Academiei Române. Este „nestorul zoologiei române". Un erudit. A demonstrat că pe stema Moldovei este un cap de

bour nu de zimbru. Constantin N. Hurmuzachi (1863-1937). Studii de drept. Se specializează în biologie. Membru de onoare al Academiei Române în 1919. a studiat lepidopterele şi macrocoleopterele. Fost deputat în dieta de la Viena.

Constantin I. Brătescu (1882 Câşla, jud. Tulcea - 1945 Bucureşti), a fost titular al Catedrei de geografie, membru corespondent al Academiei Române. A publicat la Cernăuţi „Analele Dobrogei”. Elev al lui a fost George Nimigean care a fost profesor la Universitatea din Craiova.

Am restrâns lista aceasta la cadrele didactice cele mai reprezentative.

În cartea lui Mircea Grigoroviţă pe care o folosim ca sursă unică de informare, un capitol consistent este cel de încheiere intitulat **Biblioteca universităţii** (p. 190-220).

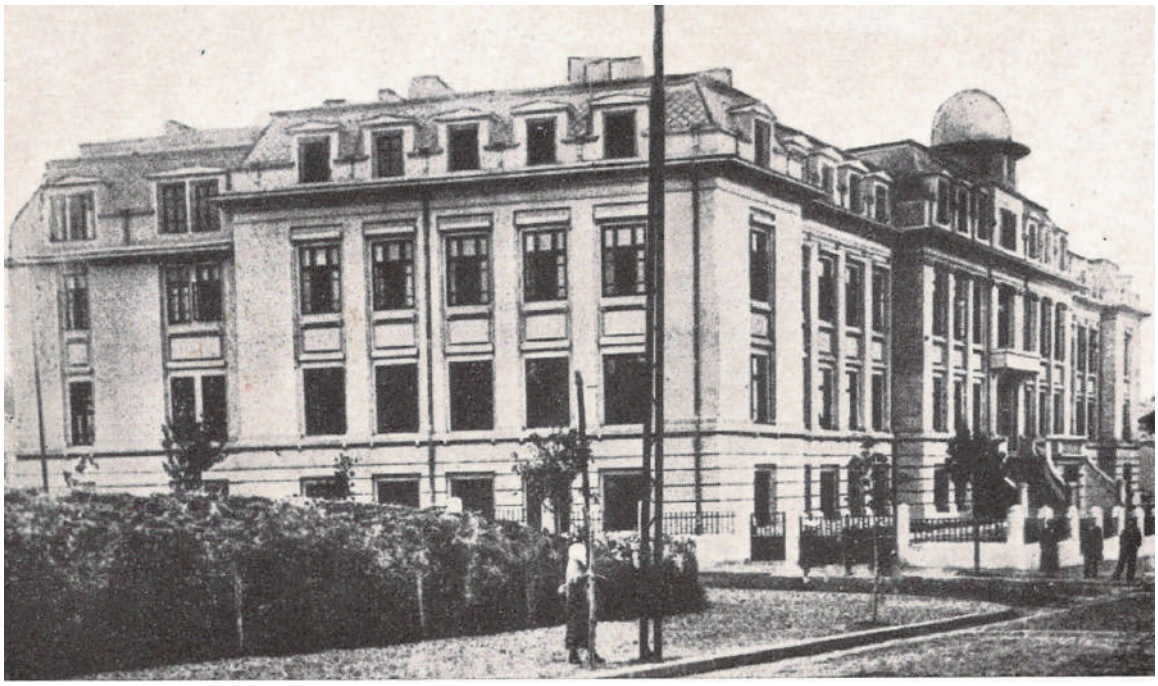

Universitatea din Cernăuți

IMAGINEA IAŞILOR ÎN SCRIERILE ARHIEPISCOPULUI CATOLIC RAYMUND NETZHAMMER (1905-1924)

Dinu BALAN[1]

Rezumat: Ne propunem să relevăm, succint, în acest cadru, imaginea fostului teritoriu moldav, aşa cum reiese din scrierile arhiepiscopului catolic de Bucureşti, Raymund Netzhammer (1905-1924). Impresiile sale prezintă un interes deosebit pentru colecționarul de imagini referitoare la Bucovina. Călător neobosit și rafinat cunoscător al istoriei și culturii românești, călugărul benedictin a ajuns în mai multe rânduri în ducatul austriac, vizitând orașe și localități urbane. El a lăsat descrieri pline de culoare și prospețime despre această zonă, dovedind o cunoaștere temeinică a realităților bucovinene din primele decenii ale veacului trecut. Secvențele și detaliile oferite de autor reliefează, în filigran, imaginea Bucovinei antebelice și a aceleia postbelice. Cu ajutorul acestora, Netzhammer reușește să creioneze un tablou complex al acestui pământ, referindu-se la aspectul localităților bucovinene, la realitățile circumscrise sferei socio-economice, culturale sau confesionale, dar și la starea de spirit a populației.

Cuvinte cheie: Bucovina, Austria, Raymund Netzhammer, călătorie, imagine, descriere

Abstract: We intend to briefly reveal, in this context, the image of the former Moldovan territory, as described in the writings of the Catholic Archbishop of Bucharest, Raymund Netzhammer (1905-1924). His impressions are of particular interest to the collector of images related to Bukovina. A tireless traveler and a refined connoisseur of Romanian history and culture, the Benedictine monk arrived several times in the Austrian duchy, visiting cities and towns. He left colorful and fresh descriptions of this area, proving a thorough knowledge of the realities of Bukovina in the first decades of the last century. The sequences and details provided by the author highlight a filigree-like image of pre-war and post-war Bukovina. With their help, Netzhammer manages to draw a complex picture of this land, referring to the appearance of the localities from Bukovina, the realities of the socio-economic, cultural or religious sphere, but also the mood of the population.

Keywords: Bukovina, Austria, Raymund Netzhammer, travel, image, description

Călugărul benedictin Raymund Netzhammer (1862-1945) avea să pășească pentru prima dată pe pământ românesc în toamna anului 1900, fiind trimis de la mănăstirea benedictină Maria-Einsiedeln, din Elveția, ca profesor la seminarul catolic din București, la cererea arhiepiscopului din capitala Regatului României, Xaver von Hornstein. Era primul său contact cu țara de care avea să rămână atașat pentru totdeauna[2]. Cele dintâi impresii sunt foarte puternice și veridice. Pe retină i se imprimă secvențe vii, pline de farmec și de prospețime. Ochiul său de privitor rafinat și de erudit îi permite să observe, cu o acuitate aparte, ceea ce un călător obișnuit remarcă doar după multă vreme. Pe de altă parte, Netzhammer, cu utilajul mental al occidentalului poposit la porţile Orientului, era captivat îndeosebi de ceea ce era specific lumii noi în care păşise. Tânărul regat de la sud şi est de Carpaţi îi apare ca inextricabil legat de Orient, ca aparţinând cultural şi geografic meridianului estic.

---

[1] Lector universitar dr., Universitatea „Ştefan cel Mare” Suceava, Facultatea de Istorie şi Geografie; dinub@atlas.usv.ro

[2]Vezi primul capitol din cartea lui Raymund Netzhammer, *Din România. Incursiuni prin această ţară şi istoria ei*, Introducere la ediţia românească de Violeta Barbu, traducere din germană de George Guţu, vol. I, Bucureşti, Editura Humanitas, 2010, pp. 23-45. (Se va cita, în continuare, Raymund Netzhammer, *Din România…*). Amintirile sale legate de această primă călătorie în spațiul românesc se regăsesc şi în lucrarea cu caracter biografic, dedicată fostului secretar arhiepiscopal: Idem, *Secretarul meu. Amintiri despre părintele Lucius Fetz O.S.B. (1870-1931), Capitular al mănăstirii Maria-Einsiedeln*, cuvânt înainte: arhiep. Jean-Claude Périsset, trad.: Tudor Soroceanu, Iaşi, Editura Sapienţia, 2006, p. 14 și urm.

În ciuda discernământului şi a spiritului său critic, o anume apetenţă pentru exotism colorează însemnările şi corespondenţa sa, mai cu seamă în primii lui ani petrecuţi în România. O lentilă romantică abureşte privirea şi oamenii – ca şi peisajul – sunt parcă desprinse din vaste compoziţii alegorice şi istorice.

Și dacă această primă călătorie în România i-a fost suficientă pentru a se îndrăgosti de această țară, de locurile și oamenii săi, de cultura și trecutul ei, revenirea la București, în 1905, în calitate de arhiepiscop al diecezei latine de aici, i-a permis să stabilească o legătură durabilă și profundă cu țara care avea să devină a doua sa patrie. În peregrinările lui prin ţară, neobositul călător a străbătut România de la nord la sud şi de la est la vest, cunoscând şi admirând peisajele şi oamenii acestor locuri. Descrierile sale sunt de un farmec aparte, încărcate de culoare, de prospeţime, de sensibilitate, fără a fi însă false sau inexacte. Căci Nethammer este un om lucid, un observator atent, bucuria privirii fiind dublată de capacitatea aparte de a reda şi analiza obiectiv ceea ce vede. Frumuseţea paginilor sale de călătorie constă din acest dozaj extrem de fin între erudiţia sa şi setea neostoită de cunoaştere pe viu a realităţilor din patria adoptivă. Oamenii din spaţiul românesc l-au atras, aşa cum l-a fascinat natura şi l-a interesat istoria României. A dorit să-i cunoască în diversitatea lor etnică şi confesională, să le înţeleagă modul de a gândi şi a simţi, să-i vadă trăind şi acţionând în mediul lor de viaţă. Străin, prin formaţia sa intelectuală şi confesională, de orice fel de naţionalism[3], a redat, în scrierile sale, ceea ce el însuşi a observat, fără a fi robul clişeelor şi al prejudecăţilor ce bântuiau o Europă în derivă.

După schimbările din 1989, personalitatea și opera lui Raymund Netzhammer au ieşit dintr-o nemeritată uitare. Au fost traduse şi publicate multe dintre operele sale. Mărturiile furnizate de el oferă o mai bună înţelegere a tabloului complex al societăţii româneşti din primele decenii ale secolului trecut. Autorul ne-a lăsat informaţii de primă mână despre o perioadă atât de tulbure a istoriei noastre, însemnărilor cu caracter documentar fiindu-le asociate numeroase digresiuni, comentarii şi judecăţi. Trăind aproape douăzeci de ani în România, învăţând limba ţării şi familiarizându-se cu cultura ei, realizând studii de importanţă recunoscută despre trecutul creştin al Dobrogei, încercând să urmeze sfatul papei Pius al X-lea de a fi un „bun român", Raymund Netzhammer nu este nici un simplu şi grăbit voiajor, nici un cleric superficial, nici un interesat diplomat, preocupat doar de aspectele confesionale ori atent doar la intrigile politice şi la importanţa economică a spaţiului prin care trece. De aceea, şi perspectiva sa asupra ţării şi a locuitorilor ei, bogată, nuanţată, echilibrată, plină de înţelegere şi simpatie, e imposibil de subsumat unei sumare relatări de călătorie a unui călător străin. În viziunea lui, spaţiul românesc a dobândit un contur aparte, capabil de o cuprindere integrală, diversificată, printr-o extensiune a orizontului imagologic. Prin intermediul acestor relatări, avem acces nu doar la o serie de informaţii de detaliu, menite a completa tabloul istoric, ci şi la importante tablouri vivante, interesând pe antropolog sau etnolog, ori la reprezentări sociale, adevărate „documente" de viaţă mentală, pasionante pentru istoricul imaginarului. Captivează la el o deschidere autentică spre Celălalt, o disponibilitate pentru a-i înţelege pe oamenii pe care-i întâlneşte, o percepţie profundă a naturii, care îl fac capabil să surprindă şi să exprime, în orizontul textului şi al imaginii, bogăţia şi complexitatea lumii străbătute şi cunoscute[4]. O lume a României începutului de veac trecut, multicoloră, caleidoscopică,

[3] Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo. Raymund Netzhammer O.S.B. Arhiepiscop de Bucureşti 1905-1924*, Bucureşti, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice Bucureşti, 2003, p. 12; Idem, *Introducere*, în *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naţionale şi religioase*, vol. I, ediţie realizată de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, traducere din limba germană realizată de prof. univ. dr. George Guţu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 12.

[4]Foarte frumoase, sensibile și comprehensibile notații în marginea valențelor imagologice ale scrierilor monseniorului Netzhammer se găsesc într-un material al profesorului George Guțu, prezentat la Roma, la 18 mai 2007, în cadrul lucrărilor Simpozionului internațional „Raymund Netzhammer O.S.B. Arcivescovo latino di Bucarest (1905-1924). universalismo e servizio alla società romena", sub auspiciile Deutsch-Rumänische Gesellschaft „Erzbischof Raymund Netzhammer" și al Pontificio Istituto Orientale. Textul, tradus în limba română, a fost publicat ulterior. Vezi George Guțu, *Cum poate fi și un străin un bun român. Arhiepiscopul Raymund Netzhamme și România*, în volumul *Raymund Netzhammer în România. Pe urmele*

polimorfă, zugrăvită în tonuri vii, fără monotonie sau repetitivitate. Toate acestea fac din opera sa o sursă inepuizabilă pentru o cercetare imagologică, iar din autor un martor privilegiat al scenei lumii prin care a trecut. „Pelerin într-o istorie umană", aşa îl considera Violeta Barbu pe benedictinul dornic să cunoască şi să înţeleagă lumea în care fusese trimis. „Curiozitatea lui Raymund Netzhammer - remarcă cercetătoarea -, deschidere fără de care explorarea acelei lumi ar fi rămas un simplu inventar de imagini ciudate şi o colecţie de portrete fără viaţă, era semnul unei inteligenţe superioare, vii şi mobile, al unui spirit pozitiv şi bine organizat, educat la şcoala erudiţiei secolului al XIX-lea"[5].

În opera lui Raymund Netzhammer poate fi decriptată o imagine veridică și plină de interes a României începutului de secol XX. Vom releva impresiile lui despre fosta capitală moldavă și despre oamenii ei, despre frumusețea locurilor și a peisajelor, dar și despre greutățile întâmpinate în anii grei ai războiului. Vom insista asupra percepţiei realităţilor din spaţiul acesta, pe care l-a cunoscut bine, ca urmare a călătoriilor lui prin Moldova sau a relațiilor sale cu elita românească a epocii. Vom însoți cu succinte comentarii pasajele din scrierile sale care se referă la orașul moldav, în vederea unei mai bune înțelegeri a impresiilor, percepțiilor, ideilor sau imaginilor cuprinse. Fireşte că notațiile acestea se cuvin relativizate, fiind influenţate de poziţia sa ierarhică, mediate de interesele şi de cultura autorului, modelate de sensibilitatea europeanului de acum un secol, filtrate prin mintea unui occidental căruia îi este dat să trăiască o vreme la porţile Orientului. Este o viziune impregnată de propriile habitudini intelectuale, culturale şi confesionale, de perspectiva specifică – care este a unui străin, deci a unui exponent al alterităţii, chiar dacă protagonistul dovedeşte o deschidere, o curiozitate participativă şi o empatie excepţionale de-a lungul lungii sale şederi în România. Textele lui nu sunt doar izvoare narative despre realităţile întâlnite în zonă, ci reflectă şi mentalitatea ori opţiunile ideologice ale autorului. Oricât va fi iubit această ţară şi pe locuitorii ei, oricât se va fi străduit să se integreze în societatea românească, n-avea cum să facă abstracţie de „stigmatele" identităţii sale primare. S-ar putea spune, în cuvintele profesorului I. Dumitriu-Snagov, că „[n]imic din ceea ce era românesc nu îi era străin, chiar dacă interpreta totul cu ochii elveţianului germanofon"[6].

Succinte opinii și impresii despre fosta capitală a Moldovei au fost incluse în lucrarea sa *Aus Rumänien. Streifzüge durch das Land und seine Geschichte*[7]. Aceasta este o descriere de o mare forţă plastică şi de o deosebită acurateţe a ţării în care şi-a desfăşurat misiunea pastorală, sub forma unor tablouri de un rafinament aparte, veritabile reportaje, incluzând descrieri ale naturii sau ale unor colectivităţi umane, impresii de călătorie, digresiuni istorice, schiţe arheologice şi alte relatări despre această ţară şi despre locuitorii ei. Extraordinară frescă geografică, psiho-sociologică şi istorico-antropologică a României începutului de secol XX, ea cuprinde numeroase, importante şi uimitor de precise şi nuanţate precizări, de folos pentru reconstituirea atmosferei epocii. Primul volum din această impresionantă carte a apărut în 1909, la Einsiedeln, o altă ediţie văzând lumina tiparului în 1913, când a fost publicat, în trei ediţii succesive, al doilea volum.

În fiecare din cele două volume ale lucrării este inserată câte o secvență, cuprinzând amintiri de călătorie despre orașul Iași[8]. Alte referințe la urbea moldavă și împrejurimile sale se regăsesc dispersate în paginile lucrării. Primele informații, în ordine cronologică, datează din octombrie 1902, la doar câteva luni de la încheierea primei sale misiuni în România. Sunt notații

spiritului locului (coord.: Violeta Barbu și Nikolaus Netzhammer), București, Editura Academiei Române, 2014, pp. 162-183.

[5] Violeta Barbu, *Introducere*, în Raymund Netzhammer, *Din România...* , ed. cit., vol. I, pp. 9-10.

[6] „Rien de ce qui était roumain ne lui paraissait étrangé, même s'il l'interprétait avec les yeux de Suisse-germanophone". I. Dumitriu-Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1866-1914*, Roma, Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1989, p. 176.

[7] Raymund Netzhammer, *Aus Rumänien. Streifzüge durch das Land und seine Geschichte*, 2 vol., Einsiedeln, Benzinger, 1909, 1913. Vezi şi traducerea românească, deja menționată.

[8] Idem, *Din România...*, vol. I, pp. 76-80; vol. II, pp. 43-46.

sumare, reconstituind mai degrabă impresiile și emoțiile călătorului, din timpul unui lung voiaj în Moldova. Observațiile sale referitoare la Iași, ultima etapă a voiajului la nord de Milcov, relevă însă interesul arhiepiscopului catolic pentru cea de „a doua capital[ă] a regatului". Fără vizitarea acesteia, călătoria în Moldova ar fi incompletă. Doar astfel se poate încheia „în mod rezonabil" periplul său, glosează, cu convingere, Netzhammer[9]. Odată ajuns la Iași, cutreieră orașul, pentru a-l cunoaște direct. În cele două zile, pe care le are la dispoziție, reușește să vadă ce are acesta mai reprezentativ, să admire frumusețile sale și unele dintre bisericile și mănăstirile din împrejurimi. Este impresionat de „caracterul oriental" al urbei, de aplasamentul său „pitoresc" și de „panorama minunată" care se dezvăluie privirii din zona sa centrală.

În atenția lui Netzhammer stau, mai ales, așezămintele de cult. Era fascinat de ortodoxie[10]. În acești ani ai primei sale șederi în România, s-a interesat de modul de organizare și de acțiune a bisericii majoritare, de particularitățile liturgice și practica devoțională, de clerul ortodox și de influența sa în rândul poporului. O serie de publicații ale sale din această perioadă probează interesul major pentru biserica din România[11]. A vizitat mai multe așezăminte monahale, descriind arhitectura bisericească, organizarea mănăstirilor și viața culturală și contemplativă de aici[12]. La Iași este impresionat de mulțimea lăcașurilor de cult și de frumusețea lor. Remarcă, în mod deosebit, „marea și noua biserică mitropolitană", flancată de patru masive turnuri de colț. Construcția, începută în vremea mitropolitului Veniamin Costache, dar finalizată de puțină vreme, i se pare monumentală și frumoasă, construită în stil neoclasic. I-a plăcut foarte mult Galata, cu masivul său turn-clopotniță și frumoasa ei incintă, precum și mănăstirea Cetățuia, edificiu impunător, cu aspect de fortăreață, adăpostind însă o biserică „ale cărei contururi și forme delicate sunt remarcabile"[13]. Cea mai puternică impresie avea să i-o facă, după vizitarea altor biserici și mănăstiri, așezământul construit în vremea lui Vasile Lupu, pe care îl consideră cel mai frumos monument al Iașului: „Din punct de vedere artistic, printre toate lăcașurile Domnului și printre clădirile publice primul loc îl ocupă biserica Trei Ierarhi". Admiră dantelăria în piatră, frizele, arcadele și ornamentele aurite, care conferă acestui edificiu „o delicatețe și o noblețe deosebite". Apreciază că, dintre monumentele de artă sacră din România, numai biserica mănăstirii de la Curtea de Argeș este comparabilă cu biserica Trei Ierarhi, ambele fiind atent restaurate de către arhitectul francez Emile André Lecomte de Noüy, discipol al renumitului Eugene Viollet-le-Duc[14]. Și altădată, avea să facă referire la ctitoria lui Vasile Lupu, restaurată cu „strălucire" de Lecomte de Noüy, ca și alte edificii din țară[15].

Citite separat, cele mai puțin de două pagini referitoare la fosta capitală a Moldovei sunt antologice. Acest crochiu semnalează interesul lui Netzhammer pentru tot ceea ce i se pare reprezentativ, autentic, specific românesc. Trecutul și prezentul, monumentele sacre și viața pulsândă a unei localități importante, farmecul urbei și al împrejurimilor sunt puse în valoare fără grandilocvență, dar și fără complexe, cu talent, concizie și lirism. Este emoționant finalul secvenței

[9] *Ibidem*, vol. I, p. 78.

[10] Nikolaus Netzhammer, *Introducere*, în Raymund Netzhammer,*Episcop în România...*, vol. I, p. 15.

[11] Raymund Netzhammer, *Über religiöse Verhältnisse in Rumänien: Skizzen aus der rumänisch-orthodoxen Kirche*, Sonderdruck aus der „Katholischen Kirchenzeitung", Salzburg, Anton Pustet, 1902; Idem, *Über religiöse Verhältnisse in Rumänien: Die Muttergottes-Verehrung in der rumänisch-orthodoxen Kirche*, Sonderdruck aus der „Katholischen Kirchenzeitung", Salzburg, Anton Pustet, 1902; Idem, *Unsere Stellung zur griechisch-orthodoxen Kirche*, Sonderdruck aus der „Katholischen Kirchenzeitung", Salzburg, Anton Pustet, 1903. Toate aceste articole ale lui Raymund Netzhammer au fost traduse de profesorul George Guțu și incluse în volumul *Raymund Netzhammer în România. Pe urmele spiritului locului* (coord.: Violeta Barbu și Nikolaus Netzhammer), București, Editura Academiei Române, 2014, pp. 17-35, 56-66, 67-77. Vezi și *Lista publicațiilor arhiepiscopului R. Netzhammer*, în Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. II, Anexe, pp. 1571-1584.

[12] Raymund Netzhammer, *Nach den großen rumänischen Klöstern. Reiseeindrücke*, în „Alte und Neue Welt", XXXVII, 1902-1903, nr. 9, pp. 264-270.

[13] Idem, *Din România...*, vol. I, p. 79.

[14] *Ibidem*, vol. I, pp. 79-80.

[15] Idem, *Episcop în România...*, vol. I, p. 551 (însemnare de marți, 24 noiembrie 1914).

prezentate mai sus, care filtrează cât se poate de bine reacțiile afective ale călătorului: „Ne-am despărțit foarte greu de orașul Iași și de ispititoarele sale coline, de numeroasele sale biserici și de splendidele sale promenade”[16]. Epitetele sunt elocvente pentru a remarca admirația acestui călugăr erudit, care privește cu ochi de artist frumusețea lumii prin care trece, fiind capabil să se extazieze în fața ei.

Nu mai puțin poetic și la fel de interesant este fragmentul din cel de-al doilea volum al scrierii sale *Din România...*, în care evocă o altă vizită în orașul de pe Bahlui, de această dată în calitate de arhiepiscop catolic de București[17]. Aceste pagini au fost scrise, în septembrie 1910, în tihna unei chilii de la mănăstirea Einsiedeln, din Elveția, acolo unde benedictinul avea obiceiul să se reculeagă și să se odihnească în timpul vacanțelor sale. Voiajul avusese loc cu mai bine de doi ani în urmă, așa cum reiese din paginile *Jurnalului* călugărului benedictin. La capătul unei călătorii „stranii” prin Moldova, nu prea bine pregătită, avea să ajungă în fosta capitală[18]. Înseși expresiile folosite pentru a-și exprima admirația sunt aceleași în ambele lucrări. Este o călătorie atipică pentru un episcop, fiind generată du un „interes geografic și peisagistic”[19]. Este modul de fi, de a trăi, de a se manifesta al unui călător erudit, al unui „pelerin într-o istorie umană” și al unui „colecționar de imagini”, fascinat, deopotrivă, de istorie și natură[20].

Parcurgând drumul spre Iași în trăsură, admiră panorama orașului, așa cum îi apare, drumețului, din depărtare. Ea merită din plin atenția călătorului. „[V]echea capitală a Moldovei”, pulsând de istoria sa „glorioasă”, este, în același timp, un oraș frumos, plăcut, plin de un farmec desuet, cu casele sale ascunse printre copaci, cu turnurile și cupolele care „îi însuflețesc imaginea”. Se bucură de posibilitatea unei scurte excursii la mănăstirea Socola, de la marginea Iașilor. Scurte digresiuni despre acest lăcaș de cult punctează paginile sale de însemnări, făcând trimitere la o icoană făcătoare de minuni aflată, cândva, între zidurile sale. Regretă că nu poate vizita mănăstirea, care e închisă. Se bucură, în schimb, de deplasarea la Cetățuia. Splendorile naturale și frumusețile artei sacre se completează reciproc, în acest loc, oferindu-i pelerinului un ceas de autentică desfătare. Cu asemenea sentimente, privește curtea frumoasă și spațioasă, „imensul arc al turnului”, ruinele unei săli gotice, biserica „pitorească”, cu arhitectura ei „elegantă” și cu numeroase picturi exterioare. Dar cea mai puternică impresie este creată de priveliștea „de neuitat” asupra orașului, care se întindea la picioarele sale. Aceasta e impresionantă, „superbă”, remarcă Netzhammer[21].

Călătoria şi observaţia atentă au fost mijloacele prin care înaltul prelat şi-a obţinut informaţiile şi şi-a format impresiile despre profilul complex al orașului moldovean. Reține și redă o imagine complexă, autentică şi veridică a urbei din estul României sub multiplele ei aspecte: politice, economice, demografice, sociale, culturale etc. Impresionantul său jurnal e dovada capacităţii de a surprinde caracteristicile unei epoci, modernitatea românească, reflectate în conştiinţa şi în opera unui protagonist de prim rang al perioadei, asumând, prin naţionalitate, cultură şi religie, o identitate aparte în raport cu marea masă a populaţiei din acest spaţiu. Cartea arhiepiscopului catolic de Bucureşti a fost apreciată ca „o mărturie excepţională asupra României”, „o operă de istorie considerabilă”[22], „*o operă monumentală*, din toate punctele de vedere”[23]. Şi e,

[16] Idem, *Din România...*, vol. I, p. 80.
[17] *Ibidem*,vol. II, pp. 43-46.
[18] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 181.
[19] *Ibidem*, p.183.
[20] Sunt expresiile foarte inspirate și pe deplin adecvate folosite de profesoara Violeta Barbu, cunoscătoare și admiratoare a operei lui Netzhammer. Vezi Violeta Barbu, *Introducere*, în Raymund Netzhammer, *Din România...*, ed. cit., vol. I, pp. 9-13.
[21] Raymund Netzhammer, *Din România...* ,vol. II, pp. 44-46; Idem, *Episcop în România...*, vol. I, pp. 181-183 (însemnare de vineri, 22 mai 1908).
[22] Andrei Pippidi, *En marge du Journal de Netzhammer*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XLV, 2007, 1-4, p. 499.
[23] Sorin Mitu, *„Rămăşiţele zilei”: universalism catolic* versus *particularism naţional în opera lui Raymund Netzhammer*, în „Studia Universitatis «Babeş-Bolyai». Historia”, 50, 2005, nr. 2, p. 201. Aprecierea

într-adevăr, o lucrare cu totul remarcabilă, ca mărturie documentară, ca text literar, ca scriere memorialistică.

Spre deosebire de lucrarea sa *Din România...*, jurnalul conține mai multe referințe la orașul Iași (câteva zeci). Unele sunt însă lipsite de orice valențe imagologice, neputând da seama de impresiile arhiepiscopului cu privire la urbea moldavă. Altele sunt notații fugare, din care putem deduce însă, fie și numai printr-o atentă hermeneutică, o sugestie utilă, în sensul demersului nostru. În fine, alte referiri sunt la diverse evenimente sau întâmplări legate de viața diecezei catolice ieșene și a prelaților catolici de peste Milcov, interesând mai degrabă pe istoricul vieții ecleziastice. Efuziunile sunt aproape absente, iar impresiile sunt notate într-o cheie mai sobră, limbajul fiind atent supravegheat. Nu înseamnă, nicidecum, că informațiile și relatările despre Iași, cuprinse în jurnal, trebuie minimalizate. Plăcerea de a călători prin „frumoasa Românie”[24], rămasă intactă, în ciuda trecerii anilor și a obligațiilor multiple ori a problemelor survenite în timpul misiunii sale ca arhipăstor, constituie un argument suficient de puternic pentru utilizarea fragmentelor din această amplă lucrare în vederea cunoașterii societății românești de la începutul secolului XX. Observaţiile lui au, dincolo de subiectivismul inerent, aerul unor tablouri realiste, fiind cât se poate de interesante.

Prima vizită la Iași, în calitate de arhiepiscop, datează din ianuarie 1906, la puțină vreme de la venirea lui în România, în decembrie 1905. Vede, ca de obicei, bisericile, considerate „interesante” și admiră Iașul din turnul Goliei. Este, în cuvintele autorului, o „priveliște frumoasă”: ochiul estetului apreciază farmecul locurilor[25]. Având un simț de observație excelent, descrie, în numai câteva rânduri, reședința episcopului catolic din Moldova[26]. Informațiile, deși sumare, sunt suficiente pentru a ne putea reprezenta ambientul respectiv. În continuare, Netzhammer trasează, în tușe precise, portretul gazdei sale. Diaristul se referă la temperamentul înaltului prelat ieșean (de „meridional încins”), la trăsăturile sale morale și de caracter (este orgolios, punând mare preț pe titlul său, dar și harnic și conștiincios în îndeplinirea atribuțiilor care-i revin). Această manieră directă de prezentare a omologului de la Iași este dublată de altă strategie, mai subtilă, profilul lui Camilli construindu-se sub ochii noștri, prin redarea cuvintelor, reacțiilor, atitudinilor și a acțiunilor sale. Ne este dezvăluită o personalitate versatilă, complexă, chiar contradictorie[27].

O a doua deplasare la Iași, ca arhiepiscop, are loc la jumătate de an după aceea menționată mai sus. Prezidează ceremonia de consacrare a unor diaconi și subdiaconi, în locul episcopului Camilli, aflat la Roma. Notațiile sunt laconice: câteva știri sumare despre modul în care a decurs solemnitatea[28]. Din păcate, nu este nicio informație de interes pentru tema noastră: autorul nu pomenește nimic despre oraș.

De altfel, multe dintre notațiile sale se referă la relațiile cu episcopul ieșean, la vizite ale acestuia la București sau ale autorului în orașul moldav. Benedictinul este iritat, uneori, de lipsa de delicatețe a lui Camilli, care nu are nicio reținere de a-și exprima, în diverse cercuri și în felurite împrejurări, opiniile critice despre Netzhammer. Unele dintre neînțelegeri provin, se pare, din deosebirile existente în situația catolicilor din dieceza de Iași și arhidieceza de București. Interesele distincte ale episcopatului, soluțiile diferite adoptate în pastorație, în ceea ce privește limba folosită la predică, ora de religie sau spovadă, în relațiile cu clerul ortodox, în raporturile cu puterea politică

superlativă, în aceeaşi termeni („operă monumentală”), se regăseşte şi la Alexandru Barnea, *Contributo di Raymund Netzhammer all'archeologia cristiana e alla storia paleocristiana dal Basso Danubio*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XLVII, 2009, 1-4, p. 199.

[24] Raymund Netzhammer, *Secretarul meu*, p. 84.

[25] Idem, *Episcop în România...*, vol. I, p. 93 (însemnare de joi, 12 ianuarie 1906).

[26] O prezentare recentă a activității pastorale a lui Camilli, la Anton Despinescu, *Nicolae Iosif Camilli - primul episcop de Iași (1884-1894, 1904-1915)*, Iași, Editura Sapientia, 2015.

[27] Raymund Netzhammer,*op. cit.*, vol. I, p. 92 (însemnare de joi, 12 ianuarie 1906). Un amplu portret al lui Camilli este schițat de arhiepiscopul de București în altă parte, cu prilejul morții episcopului ieșean (*Ibidem*, vol. I, pp. 598-599 (însemnare de duminică, 16 ianuarie 1916).

[28] *Ibidem*, vol. I, p. 115 (însemnare de duminică, 8 iulie 1906).

(Netzhammer nu este dispus să renunțe la libertatea de mișcare și de acțiune, în schimbul unor subvenții acordate de stat) sau în alte domenii, dar și personalitatea puternică a ambilor, precum și apartenența națională au fost de natură să asprească, uneori, legăturile dintre cei doi[29]. Cu toate acestea, benedictinul va ști să recunoască meritele confratelui întru episcopat și chiar să-l susțină, la nevoie. Așa, de pildă, Netzhammer îl apără pe prelatul ieșean în fața primului ministru Titu Maiorescu de presupuse contacte cu cercuri șoviniste maghiare. Cu onestitate și decență, arhiepiscopul de București arăta caracterul „neverosimil" al unor asemenea bănuieli, de vreme ce omologul său ieșeam „și-a afișat mereu, ba chiar mai mult decât era util și necesar, dușmănia față de maghiarime"[30]. La moartea lui Camilli, Netzhammer a oficiat slujba pontificală de pomenire a episcopului ieșean, mergând, pentru aceasta, în Moldova. În însemnările sale, monseniorul relata modul în care a decurs ceremonia funebră și rememora întâlnirile sale din ultimii zece ani cu cel dispărut, căruia îi făcea un portret complex și destul de amplu[31]. Dezmințea și zvonurile, vehiculate în presa ostilă, că ar intenționa să-și subordoneze dieceza de Iași, prin impunerea pe scaunul episcopal a secretarului său, părintele Lucius Fetz[32]. Regele Ferdinand a intervenit, căutând să aibă controlul asupra chestiunii. Într-o convorbire cu Netzhammer, monarhul și-a exprimat părerea că ar trebui să se aștepte „vremuri mai bune", adică sfârșitul războiului, înainte de a fi numit un nou episcop catolic la Iași, deoarece conjunctura internațională era considerată neprielnică și, în acest context, o numire nepotrivită ar fi putut ultragia anumite sensibilități[33].

Dată fiind situația diecezei de Iași după dispariția italianului Nicola Giuseppe Camilli, avea să se afle la Iași, cu diverse însărcinări speciale[34]. Se are în vedere reglementarea situației financiare a episcopatului. În însemnările sale, se referă și la lucrările de restaurare și reconstruire a reședinței episcopale, aflată în proximitatea catedralei. Cu acel prilej, a vizitat și complexul din Copou, unde exista o clădire ce adăpostise seminarul catolic. Din acel loc, „se deschide o priveliște splendidă asupra unei părți a orașului, asupra zonei situate în vale și asupra înălțimilor situate în partea cealaltă, cu așezămintele bisericești asemănătoare mănăstirilor fortificate, de pe Cetățuia și de pe Galata". Are timp și pentru o scurtă excursie la Miroslava, aflată în proprietatea diecezei catolice de Iași. Este nemulțumit, văzând paragina în care este această moșie întinsă și rodnică, care, bine administrată și exploatată în mod sistematic, ar putea îmbunătăți simțitor starea financiară a episcopiei. Nu era în necunoștință de cauză. Laborios, meticulos, chibzuit și ordonat cum era, Netzhammer restabilise ordinea financiară în arhidieceza pe care o conducea, aflată, la preluarea demnității, într-o stare precară[35].

Cu același prilej, a avut întrevederi cu preoții de mir localnici. În pofida faptului că provin din „satele ungurești ale ceangăilor", benedictinul remarcă zelul lor naționalist: „[…] în atitudinea lor sunt însă niște români foarte naționaliști, [care] nu vor să fie considerați ca un fel de unguri, ci ca români pur-sânge"[36]. Nu este locul să glosăm aici în legătură cu o problematică foarte dezbătută în istoriografia românească, ci doar să punem în evidență un stereotip care exista în epocă în legătură cu credincioșii romano-catolici moldoveni.

Demne de reținut sunt detaliile din jurnalul său referitoare la orașul Iași în perioada Primului Război Mondial. Înaltul prelat a avut numeroase relații în mediul politic, diplomatic și

[29] Vezi, *inter alia*, *Ibidem*, vol. I, pp. 408 și 547 (însemnări de luni, 25 noiembrie 1912, respectiv duminică, 8 noiembrie 1914).
[30] *Ibidem*, vol. I, p. 455 (însemnare de vineri, 20 iunie 1913).
[31] *Ibidem*, vol. I, pp. 597-599 (însemnare de duminică, 16 ianuarie 1916).
[32] *Ibidem*, vol. I, pp. 611-612 (însemnări de marți, 22 februarie 1916, respectiv miercuri, 23 februarie 1916); Idem, *Secretarul meu*, p. 88. Vezi, pe larg, Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo...*, pp. 88-92.
[33] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 616 (însemnare de duminică, 30 aprilie 1916); Idem, *Secretarul meu*, p. 88.
[34] *Ibidem*, vol. I, pp. 622-623 (însemnare din 5 iulie 1916).
[35] Nikolaus Netzhammer, *op. cit.*, pp. 30-35 și passim.
[36] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, p. 623.

intelectual românesc, dar a stabilit contacte și cu autoritățile de ocupație. Netzhammer avea să fie considerat, după intrarea României în Primul Război Mondial şi, mai ales, după retragerea în Moldova a autorităţilor române, un instrument al ocupanţilor. Deşi avea cetăţenie elveţiană şi deşi s-a străduit, pe toată perioada războiului, să păstreze o atitudine neutră, fără să prejudicieze în vreun fel interesele României, arhiepiscopul catolic de Bucureşti nu avea nicidecum să fie scutit de bănuieli, calomnii şi acuze[37]. De altfel, a fost considerat suspect de către autorităţile române şi avea să fie urmărit de Direcţia Poliţiei şi Siguranţei Generale[38].

După retragerea autorităților în Moldova, în decembrie 1916, Iașul devine, cum afirma N. Iorga, „un simbol de rezistență”[39]. „Capitală a rezistenței până la capăt”, în formularea, deja celebră, a marelui istoric, orașul s-a confruntat cu suprapopularea, frigul, molimele, lipsurile[40]. Condițiile de viață foarte grele i-au afectat profund pe locuitori. Martorii apreciau că marea majoritate a populației trăia în nesiguranță cronică. Umbra lui Thanatos se simțea peste tot[41]. „Toate sunt din ce în ce mai grele”, nota regina Maria, dificultăților existente adăugându-li-se și cele provocate de vremea „monstruos de geroasă”[42]. Ea contura, în jurnal, un tablou dezolant al atmosferei și stării de spirit din Iașul acelei ierni cumplite, în care bolile, oboseala, dezamăgirea, meschinăria și luptele intestine măcinau moralul oamenilor. O titanică „încleștare între bine și rău” se simțea peste tot[43], scria suverana, sugerând, cu ajutorul hiperbolei, amploarea dezastrului.

După o iarnă agonizantă, un început de speranță se întrevede o dată cu primăvara care urmează. Sărbătorile pascale din anul 1917 apar ca un simbol al renașterii și întăririi morale. I.G. Duca, de pildă, scria: „Paștele ni se înfățișa ca o îndoită înviere, cea creștinească și cea națională”[44].

---

[37] Vezi, pe larg, Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo. Raymund Netzhammer O.S.B. Arhiepiscop de Bucureşti 1905-1924*, Bucureşti, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Bucureşti, 2003 (citat, în continuare, Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo*), pp. 73-88; Idem, *Introducere*, în Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, pp. 34-43.

[38] Arhivele Naţionale ale României. Serviciul Arhivelor Naţionale Istorice Centrale (citat, în continuare, S.A.N.I.C.), fond *Direcţia Generală a Poliţiei*, dosar nr. 5/1918, f. 1.

[39] N. Iorga a utilizat sintagma într-un discurs celebru rostit la Iași, în sala Teatrului Național, în ședința Camerei Deputaților, din 14 decembrie 1916. Discursul său a fost reprodus în presa vremii și comentat pe larg, fiind apreciat de liberalul I.G. Duca în următoarele cuvinte: „[...] incontestabil cel mai elocvent discurs din viața lui [Iorga]. Pot spune, mai mult, unul din cele mai mari discursuri ce s-au rostit vreodată de pe tribuna română”. vezi I.G. Duca, *Memorii*, vol. III. *Războiul.* Partea I (1916-1917), Ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994. Vezi și „Mișcarea” (Iași), an VIII, vineri, 16 decembrie 1916.

[40] Pentru Iașul anilor 1916-1918, a se vedea îndeosebi Ion Agrigoroaiei, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri. Iași 1916-1918,* Iași, Editura Fundației Academice AXIS, 2004; Idem (coordonator), *Orașul Iași - „Capitala rezistenței până la capăt” (1916-1917)*, Iași, Editura Junimea, 2016 - mai ales capitolul semnate de coordonatorul volumului.

[41] Iorgu Iordan aprecia, în *Memoriile* sale, că cel puțin 90% dintre locuitorii fostei capitale a Moldovei erau afectați de condițiile de viață extraordinar de grele. Din cauza aceasta, populația era incapabilă să reziste epidemiilor, care au s-au manifestat cu o virulență extremă în iarna și primăvara anului 1917. El vorbea, în continuare, de camioane enorme încărcate cu cadavre, care erau așezate claie peste grămadă. Tabloul este lugubru. Vezi Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. I, București, Editura Eminescu, 1976, p. 288. Soldații au fost, la rândul lor, victimele epidemiei de tifos exantematic, din cursul iernii 1916-1917. A se vedea Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, București, Editura Meteor Publishing, 2014, pp. 191-194.

[42] Maria, Regina României, *Jurnal de război: 1916-1917 [precedat de însemnări din 1910-1916]*, vol. I, traducere din engleză de Anca Bărbulescu, Ediție îngrijită și prefață de Lucian Boia, București, Editura Humanitas, 2014, pp. 324 și 325 (însemnări de vineri, 20 ianuarie/ 2 februarie, respectiv sâmbătă, 21 ianuarie/ 3 februarie 1917).

[43] *Ibidem*, p. 264 (însemnare de duminică, 4/17 decembrie 1916). Vezi, în aceeași notă, și alte notații ale reginei (*Ibidem*, pp. 270, 285, 295, 452 ș.a.).

[44] I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. II, München, Jon Dumitru Verlag, 1981, p. 160. Imagini foarte asemănătoare și un ton aproape identic folosește și regina Maria, referindu-se la duminica Învierii, a acelui

În același spirit, este percepută ziua de 10 mai 1917 - sărbătoarea națională românească: „Zi de reîmprospătare a durerilor, de reînviere a mândriei și a speranțelor”[45].

Speranța a renăscut, este drept, iar marile victorii ale armatei române din vara anului 1917 au reprezentat turnesolul acestei schimbări a stărilor de spirit și a mentalității defetiste. Dar problemele Iașilor au rămas. Presa a relevat dificultățile majore întâmpinate de locuitori și refugiați, deopotrivă[46].

Asemenea aspecte apar mai puțin în însemnările arhipăstorului catolic de București[47]. Dacă notațiile privind stările de spirit, mentalitățile, greutățile întâmpinate după refugiu și mutarea capitalei la Iași sunt aproape inexistente, există, în schimb, numeroase referințe la aspectele politice și religioase. Rămas în Bucureștiul ocupat, Netzhammer nu a cunoscut nemijlocit situația și privațiunile cu care s-a confruntat orașul de pe Bahlui. În acești ani dramatici ai războiului, nu s-a aflat la Iași. A fost însă la curent cu problemele dramatice cu care a fost confruntat Iașul. Acest lucru se datora informațiilor pe care le deținea și contactelor cu preoții săi, cu oamenii politici români, dar și cu diferite personalități germane și austro-ungare.

În însemnările sale, înaltul prelat catolic notează panica și dezorientarea care însoțește retragerea în Moldova a populației, armatei și autorităților[48]. Înregistrează, cu amărăciune, ostilitatea cu care este privit și tratat de autoritățile române[49]. Notele și rapoartele Direcției Generale a Poliției vorbeau de „partea sa activă de spionaj militar în favoarea Puterilor Centrale”[50]. Pe cât de teribilă este această acuzație, pe atât de greu este de verificat. Informatorii sunt surse prea puțin credibile. O mare parte a presei i-a fost ostilă. Nicolae Iorga scria, în „Neamul românesc”, făcând trimitere la capul Bisericii Catolice din România, că „[...] *ni s-au trimes la București, ca arhiepiscopi, germani și agenți germani* [...]” [subl. ns. D.B.]. Și agenți străini ori spioni sunt, continuă Iorga, nu doar la vârful Bisericii Catolice. Mulți dintre clericii catolici ar fi „simpli ofițeri austrieci schimbați de haine”[51]. Într-o lucrare de istorie, el afirma, câțiva ani mai târziu, că arhiepiscopul catolic fusese „duşman naţional declarat în timpul războiului”[52]. Biserica Catolică ar fi devenit, sub conducerea monseniorului Netzhammer, o unealtă în mâna inamicilor, cu interesele lor inavuabile. Imediat după încheierea războiului a început o puternică campanie, presa lansându-se „în atacuri furibunde la adresa lui”[53].

---

an 1917. Vezi Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. I, pp. 421-423 (însemnare de duminică, 2/15 aprilie 1917).

[45] Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. I, București, 1922, p. 90. Vezi și Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. I, pp. 482-484 (însemnare de miercuri, 10/23 mai 1917).

[46] Am selectat, din presa vremii, câteva materiale care reliefează dificultățile cu care se confrunta populația orașului în anul 1918. Evident, seria propusă are doar caracter exemplificativ, nefiind în intenția noastră să dăm, aici, lista completă a acestor texte. Vezi: *În chestia scumpirii traiului*, în „Iașul”, an III, nr. 53, 29 iunie 1918; *Scumpetea traiului*, în *loc. cit.*, an III, nr. 54, 1 iulie 1918; *Iașul - o ruină*, în *loc. cit.*, an III, nr. 56, 7 iulie 1918; *De ce amenință foamea?*, în *loc. cit.*, an III, nr. 62, 14 iulie 1918; *Chestia pâinii*, în *loc. cit.*, an III, nr. 70, 25 iulie 1918; *În chestiunea refugiaților*, în „Opinia”, anul XIV, nr. 3388, 6 iulie 1918; *Chestiunea salariilor*, în *loc. cit.*, anul XIV, nr. 3391, 11 iulie 1918;*În chestia greutăților traiului*, în *loc. cit.*, anul XIV, nr. 3422, 18 august 1918; *Urcarea prețurilor și măsurile excepționale*, în *loc. cit.*, anul XIV, nr. 3430, 29 august 1918; *Hrana țării*, în „Evenimentul”, anul XXVI, nr. 153, 10 august 1918 etc. Vezi și Ion Agrigoroaiei, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri. Iași 1916-1918.*

[47] Cât privește atitudinea monseniorului Raymund Netzhammer în anii războiului, inclusiv în timpul ocupației germane a Bucureștilor, a se vedea, pe larg, Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo...*, pp. 113-141.

[48] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, pp. 655-680.

[49] Vezi, de exemplu, însemnarea sa de vineri, 27 octombrie 1916, în *Ibidem*, pp. 659-660.

[50] S.A.N.I.C., fond *Direcția Generală a Poliției*, dosar nr. 5/1918, f. 2v.

[51] N. Iorga, *De la Sixt al IV-lea la Benedict al XV-lea*, în Neamul românesc”, an XII, nr. 235, 28 august 1917.

[52] Idem, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a doua revăzută și adăugită, vol. II, București, Editura Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1930, p. 308.

[53] Nikolaus Netzhammer, *Introducere*, în Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 43.

Neîncrederea față de catolici, mulți dintre ei străini, era foarte mare. Aceștia erau considerați inamici ai națiunii române. Numeroase documente de arhivă indică filajul, urmărirea și cercetarea preoților catolici din România, bănuiți sau acuzați de spionaj și alte activități în folosul Puterilor Centrale[54]. Datorită suspiciunilor existente, guvernul român a dispus arestarea preoților catolici, cetățeni ai statelor cu care România era în conflict, internarea lor și percheziționarea locuințelor acestora[55]. Unii fuseseră închiși într-un lagăr, în județul Ialomița[56], dar au fost eliberați, ulterior, datorită intervenției savantului Grigore Antipa, numit de Ministerul de Război membru în Comisia internaților[57]. Alții nu au avut însă o soartă la fel de bună, fiind arestați și trimiși în Moldova, alături de numeroși alți străini, printre ei fiind și viitorul episcop martir Anton Durcovici sau protopopul greco-catolic de București, Ioan Bălan, devenit, mai târziu, viitor episcop de Lugoj[58]. Netzhammer a scăpat de arest datorită cetățeniei elvețiene.

Preocupat fiind de soarta credincioșilor și preoților catolici internați în Moldova, arhiepiscopul catolic stăruie, în *Jurnalul* său, asupra eforturilor întreprinse pentru eliberarea acestora. Avea să intervină și pe lângă autoritățile de ocupație, astfel încât aceștia să facă tot posibilul pentru eliberarea clericilor[59]. Pentru eliberarea acestora a stăruit și liderul conservator Alexandru Marghiloman, apropiat al lui Netzhammer. Într-o scrisoare către regele Ferdinand, din 10/23 ianuarie 1917, îi cerea suveranului să intervină pe lângă factorii responsabili, pentru a fi eliberați supușii germani și austro-ungari internați în lagărul de la Răducăneni, din județul Iași. Măsura ar fi necesară, în opinia expeditorului, pentru ca autoritățile de ocupație din Muntenia să procedeze într-o manieră similară cu românii arestați ca represalii. Marghiloman aprecia că aceste suferințe sunt inutile și că nu se poate justifica, prin considerente strategice, ținerea în prizonierat a cetățenilor statelor cu care România se afla în conflict[60].

Situația lor nu s-a rezolvat. Ioan Bălan adresa la 15 octombrie 1916, din arestul preventiv de la Huși, o cerere către președintele Consiliului de Miniștri, Ion I.C. Brătianu, pentru a fi pus în libertate. El se prezenta ca român ardelean, afirmând: „[...] nu mi-e locul între spioni și suspecți, doar am fost întotdeauna bun român, care mi-am luat partea din munca culturală și politică românească”[61]. Cererii sale nu i s-a dat curs, revenind la București la sfârșitul războiului, manifestând „o orientare complet româno-naționalistă”, după cum scria superiorul său, arhiepiscopul Netzhammer[62].Primii preoți fuseseră însă eliberați încă înainte de Anul Nou 1918, după stilul vechi[63].

În noua conjunctură, deosebit de dificilă, în care se găsea arhidieceza catolică de București, rămasă fără preoți și membri ai diferitelor congregații, dieceza de Iași pare că vrea să sară în ajutor, trimițând preoți pentru asistența spirituală a enoriașilor[64]. O anumită prudență se

---

[54] Vezi, de exemplu, Idem, fond *Direcția Generală a Poliției*, vol. I, dosar nr. 3/1916, ff. 161-162v.; *Ibidem*, dosar nr. 1/1908, ff. 252-253v., 266-267 etc.

[55] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, vol. I, p. 629 și urm.; Nikolaus Netzhammer, *In verbo Tuo…*, p. 114 și urm.

[56] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 630 și urm.

[57] Lucian Boia, *op. cit.*, p. 137. Vezi și Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, pp. 652-653 și 661 (însemnări de duminică, 1 octombrie 1916, respectiv duminică, 29 octombrie 1916).

[58] Vezi și Dănuț Doboș, *Noi mărturii privind viața și activitatea episcopului Anton Durcovici*, în „Buletin istoric”, nr. 3/2002, pp. 23-37; Idem, *Preoți din Arhidieceza de București, internați în Moldova între anii 1916-1917*, în „Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică”, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, nr. 2/2003, pp. 191-204.

[59] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, pp. 711 și 713 (însemnări de marți, 20 februarie 1917, respectiv joi, 1 martie 1917).

[60] Alexandru Marghiloman către regele Ferdinand, 10/23 ianuarie 1917, Biblioteca Academiei Române, Mss., S20(1)/CCLIII.

[61] S.A.N.I.C., fond *Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dosar nr. 1774/1915, f. 14.

[62] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 823 (însemnare din 30 noiembrie 1918).

[63] *Ibidem*, p. 754 (însemnare de vineri, 4 ianuarie 1918) [stil nou - n.ns. D.B.].

[64] *Ibidem*, p. 640 (însemnare de joi, 14 septembrie 1916).

simte în cuvintele arhiepiscopului, care pare să nu fie pe deplin convins de sinceritatea gestului fratern, venit din Moldova. De altfel, avea să continue, alături de secretarul său, elvețianul Lucius Fetz, să apere interesele Bisericii și să suplinească, printr-un uriaș efort, lipsa personalului ecleziastic[65]. A existat și o propunere făcută guvernului de administratorul apostolic, p. Ulderico Cipolloni, ca palatul episcopal din Iași, restaurat de puțină vreme, să fie pus la dispoziție, ca loc de detenție, pentru fețele bisericești din arhidieceza de București[66]. Chiar dacă cererea sa nu a fost acceptat, el s-a ocupat „cu o atenție și o considerație remarcabile" de cei internați și de preoții refugiați[67]. Arhiepiscopul de București i-a mulțumit personal, după război, pentru devotamentul său[68].

Raymund Netzhammer înregistrează, cu atenție, și mișcările politice de la Iași, având ca scop formarea unui cabinet care să negocieze încheierea păcii cu Puterile Centrale. Generalul Mackensen dorea urgentarea discuțiilor și încheierea păcii într-un timp scurt. Autoritățile române voiau să aibă răgaz suficient, pentru a putea chibzui în legătură cu cea mai bună soluție, în contextul dramatic în care se găsea țara după Brest-Litovsk. De aceea, cabinetul condus de Alexandru Averescu, personalitate agreată de germani, dar incapabilă de a avansa cu negocierile de pace, avea să fie înlocuit, la 5/18 martie 1918, de o formațiune guvernamentală, președinte al Consiliului de Miniștri fiind filogermanul Alexandru Marghiloman. În aceste condiții, se semnează la Buftea tratatul preliminar pe baza căruia se continuă tratativele pentru încheierea păcii. După negocieri prelungite, la 24 aprilie/7 mai, s-a semnat Tratatul de pace cu Puterile Centrale[69].

Notațiile arhiepiscopului catolic au, în anumite cazuri, o deosebită valoare documentară. A fost un martor privilegiat, datorită relațiilor pe care le avea cu unii dintre cei direct implicați în negocieri. Astfel, în ziua plecării lui Marghiloman la Iași, unde acesta este chemat de rege, în vederea preluării guvernării, conducătorul arhidiecezei catolice de București are o discuție edificatoare cu omul politic conservator, la domiciliul acestuia din strada Mercur, în care sunt abordate subiecte foarte importante: încheierea păcii sau problema dinastică[70]. Se spera că „politicienii de la București ar obține acum mai multe rezultate decât cei de la Iași"[71]. Marghiloman însuși îi mărturisește înaltului prelat speranța că va reuși să obțină un acord de pace mai bun decât „ceilalți, deoarece germanii au încredere în mine"[72]. După îndepărtarea sa brutală din fruntea guvernului, dezamăgit, omul politic conservator avea să-i mărturisească benedictinului sila stârnită de „îngrozitoarea Sodomă care a existat la Iași pe timpul războiului"[73]. Se referea la dezordinile din sânul familiei regale, dar și la viața de plăceri a celor bogați, într-un oraș confruntat cu lipsurile și suferința provocate de război.

---

[65] Vezi, pe larg, Nikolaus Netzhammer, *op. cit.*, p. 115 și urm.
[66] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 672 (însemnare de joi, 23 noiembrie 1916).
[67] *Ibidem*, pp. 754 și 825-826 (însemnări de vineri, 4 ianuarie 1918, respectiv marți, 10 decembrie 1918).
[68] *Ibidem*, vol. II, p. 908 (însemnare de marți, 23 decembrie 1919).
[69] Vezi, pe larg, Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Din vremea celor de ieri*, vol. al V-lea. Partea a V-a (1918). Anexe documentare (1916-1918), Ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelii, 1995, capitolul al XVIII-lea (p. 9 și urm.); Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III. *România și primul război mondial (1914-1919). România politică după întregire (1920-1924). Addenda (1897-1911)*, Ediție și introducere de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1995, passim (mai ales pp. 53-145). Vezi și S.A.N.I.C., Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dos. 32/1918. Sunt de semnalat și câteva studii de specialitate, relevante pentru istoriografia temei: Ștefan Vâlcu, *Preliminarii ale păcii de la București*, în „Sud-Estul și contextul european. Buletin", 1, 1994, pp. 49-56; Mircea N. Popa, *La paix de Bucarest (1918)*, în „Analele Universității București", Istorie, 29, 1980, pp. 25-36; Viorica Moisuc, *Trataul de „pace" de la București (mai 1918): cauze, semnificație, consecințe*, în vol. *Omagiu profesorului Gh. Buzatu*, Focșani, Editura empro, 1999, pp. 266-275.
[70] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 764-765 (însemnare de luni, 11 martie 1918).
[71] *Ibidem*, p. 760 (însemnare de miercuri, 20 februarie 1918).
[72] *Ibidem*, p. 765.
[73] *Ibidem*, vol. II, p. 859 (însemnare de miercuri, 15 ianuarie 1919).

În jurnalul lui Netzhammer există numeroase alte fragmente de maxim interes istoric. Invitat fiind în casa germanofilului C.C. Arion, ministru de externe în cabinetul Marghiloman, dar apropiat al lui P.P. Carp, prelatul catolic notează discuția avută. I se sugerase să facă demersuri pe lângă Austro-Ungaria, în vederea îndepărtării dinastiei de Hohenzollern de pe tronul României. Atmosfera de la Iași este sufocantă, guvernul fiind lipsit, în opinia ministrului, de autoritate reală. Arhiepiscopul refuză să joace vreun rol în acest scenariu, precizându-i foarte clar interlocutorului că iubește regele și dinastia. „Întreaga expunere a domnului ministru de externe Arion nu mi-a creat o impresie favorabilă", notează, după încheierea întrevederii, Netzhammer[74].

Situația de la Iași este considerată „una disperat de proastă" și de Martha Bibescu[75]. Germanofilă[76], ea percepe negativ întreaga atmosferă ieșeană și spiritul pro-antantist din cercurile politice. Curios este că benedictinul aflat în fruntea arhidiecezei bucureștene se dovedește mai puțin „germanofil" decât mulți români, refuzând, în orice caz, implicarea sa politică și afirmându-și loialitatea față de dinastie și țara adoptivă. Nici măcar tabloul sumbru, creionat de interlocutorii săi, nu îl determină să facă afirmații sau să adopte atitudini potrivnice autorităților românești de la Iași.

După război, o mare parte a însemnărilor lui Netzhammer despre Iași se referă la dieceza catolică din Moldova. Aceasta era condusă de preotul misionar Ulderico Cipolloni, în calitate de administrator apostolic. După moartea lui Nicola Giuseppe Camilli, în decembrie 1915, Sfântul Scaun a evitat să numească un nou episcop. După terminarea războiului, s-au făcut demersuri pentru reglementarea situației. Înalta demnitate episcopală avea să-i revină preotului Alexandru Cisar, din dieceza de București[77]. Ceremonia de consacrare, fastuoasă, a avut loc la București, în catedrala „Sf. Iosif", la 15 august 1920, în sărbătoarea Adormirea Maicii Domnului[78]. Netzhammer însuși a agreat candidatura acestuia, având un rol important în obținerea agrementului guvernului român[79]. Alegerea s-a făcut după consultări îndelungate și reflecții minuțioase, la diverse nivele de decizie. Au existat, se pare, anumite „motive politice", care au întârziat numirea sa: situația episcopatelor catolice din Transilvania, conduse de maghiari, începutul negocierilor pentru încheierea unui *Concordat* și originea lui Cisar[80]. Acesta era ceh și supus austro-ungar. Abia în 1924, la aproape patru ani de la numirea sa în fruntea diecezei de Iași și în urma mia multor demersuri, Parlamentul României Mari a votat acordarea cetățeniei monseniorului Cisar, acesta fiind primul episcop catolic cetățean român[81].

În mai 1921, la aproape 6 ani de când se aflase ultima oară la Iași, revine aici pentru a-i face o vizită noului episcop[82]. Notează, ca o coincidență, faptul că a călătorit în același tren cu mitropolitul primat Miron Cristea. Dincolo de întrevederea cu fostul preot diecezan, are prilejul, în orașul moldav, să afle informații noi despre Sf. Mina, Netzhammer având un interes particular față de cultul acestui sfânt în biserica ortodoxă. În 1922, i-a apărut, de altfel, o lucrare consacrată acestei teme, în limba germană[83].

---

[74] *Ibidem*, vol. I, pp. 769-770 (însemnare de miercuri, 10 aprilie 1918).
[75] *Ibidem*, p. 768.
[76] Vezi Lucian Boia, *op. cit.*, pp. 177-183.
[77] Mons. Anton Despinescu, *Alexandru Theodor Cisar, episcop de Iași (1920-1924)*, în „Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică", București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, nr. 2/2003, pp. 175-189.
[78] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, pp. 939-942 (însemnare de duminică, 15 august 1920); Mons. Anton Despinescu, *op. cit.*, p. 177.
[79] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, pp. 926 (însemnare de duminică, 9 mai 1920).
[80] *Ibidem*, pp. 897, 903, 909, 918, 929 (însemnări din 17 septembrie 1919, 21 noiembrie 1919, 26 decembrie 1919, 30 martie 1920, 6 iunie 1920).
[81] Mons. Anton Despinescu, *op. cit.*, pp. 183-185; Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1247 (însemnare de joi, 31 ianuarie 1924).
[82] *Ibidem*, pp. 1005-1006 (însemnare de joi, 19 mai 1921).
[83] Idem, *Die Verehrung des hl. Menas bei den Rumänen. Eine Skizze*, Bukarest, Grafische Anstalten Socec & Co., 1922. Vezi traducerea acestui text, *Adorarea Sfântului Mina la români. O schiță*, în volumul *Raymund Netzhammer în România...*, pp. 78-100.

Voiajul în capitala Moldovei i-a prilejuit însă și simplele plăceri ale călătorului dornic de cunoaștere și de frumos. Are parte din turnul mănăstirii Golia de „o splendidă privire panoramică asupra întregului oraș”[84]. Prospețimea impresiei și bucuria revederii acestor locuri atestă identificarea sa cu acest spațiu, parte a unei țări care îi devenise „a doua patrie”.

Nu știa atunci, dar aceasta era și vizita de bun-rămas. Nu a mai avut prilejul să vadă Iașul, atât de îndrăgit și de admirat. La 12 iunie 1924, decanul abației benedictine Maria Einsiedeln, pater Athanasius Staub, îi aduce lui Raymund Netzhammer somația de demisie trimisă de Sfântul Scaun, pe care arhiepiscopul, conștient de inutilitatea oricărei rezistențe, avea să o semneze trei săptămâni mai târziu, la 3 iulie 1924[85]. Ea survenea la capătul mai multor ani de intrigi, reproșuri și acuze, venite din diferite părți, având ca obiect îndepărtarea sa de la București. Primește numeroase dovezi de simpatie și încredere de la numeroși prieteni, de la clerul său și de la credincioși. Regele Ferdinand și primul-ministru Ion I.C. Brătianu își exprimă perplexitatea pentru demersul Vaticanului și regretul pentru ceea ce s-a întâmplat[86]. La 15 iulie, același an, după ce a lăsat dieceza în deplină ordine, a părăsit, cu resemnare Bucureștii și România atât de dragă lui[87]. Cât de greu i-a fost să se despartă de ţara adoptivă, de „România cea ospitalieră”, unde a petrecut ani „frumoşi şi interesanţi”[88], o mărturiseşte el însuşi, în 1933, la aproape un deceniu de la îndepărtarea sa de la conducerea arhidiecezei de Bucureşti, într-un text cu caracter (auto)biografic.

Călător neobosit și rafinat cunoscător al istoriei și culturii românești, călugărul benedictin a ajuns în mai multe rânduri în provincia de la nord de Milcov. El a lăsat descrieri pline de culoare și prospețime despre orașul Iași, dovedind un spirit viu, critic, dar și o cunoaștere temeinică a societății românești din primele decenii ale veacului trecut. Impresiile sale prezintă un interes deosebit pentru colecționarul de imagini referitoare la urbea de pe Bahlui. Netzhammer reușește să creioneze un tablou complex al Iașilor, referindu-se la aspectul său urban, la realitățile circumscrise sferei socio-economice, culturale sau confesionale, dar și la starea de spirit a populației. sferei socio-economice, culturale sau confesionale, dar și la starea de spirit a populației.

[84] Idem, *Episcop în România...*, vol. II, p. 1005.
[85] *Ibidem*, pp. 1274-1276 și 1281 (însemnări din 12 iunie 1924 și 3 iulie 1924).
[86] *Ibidem*, pp. 1283-1285 și 1286-1289 (însemnări din 8 iulie 1924 și 12 iulie 1924).
[87] *Ibidem*, 1293-1294 (însemnare din 15 iulie 1924). Vezi și cuvântul său de adio către credincioșii catolici din dieceza de București, în *Ibidem*, pp. 1281-1283 (însemnare din 6 iulie 1924).
[88] Idem, *Secretarul meu...*, p. 106.

PROLEGOMENE LA UN BESTIAR MITOLOGIC AL BASMULUI FANTASTIC ROMÂNESC. (X) PISICA

Costel CIOANCĂ[1]

Rezumat: Probabil nici un alt animal din universul casnic al omului nu este atât de aproape şi de adânc înrădăcinat în intimitatea existenţiei umane de interior, precum pisica. Prezenţa şi importanţa micilor feline în viaţa oamenilor a încărcat cultural particularul uman, cu ecouri în varii domenii (artă, literatură, istorie, credinţe religioase sau populare etc.).

Coerenţa sistemului tradiţional de reprezentare, valorizare şi semnificare ontologică (structură, formă, dinamică) se vădeşte şi la acest animal al bestiarului. Repetabilitatea funcţiilor atribuite şi constanţa mesajelor încriptate în epicul fantast de basm, are la bază tot mecanismul tradiţional de de-formare şi re-semnificare a conţinuturilor mitice pe anumite (supra- sau meta)realităţi. Chiar conotată îndeosebi negativ de către mitofolclorul românesc, la nivelul basmului fantastic românesc pisica are şi ea statutul adjuvantului magic care sfătuieşte, iniţiază, ajută eroul întru îndeplinirea dezideratului, oricare ar fi acela. ●Motivul *mâţei năzdrăvane*, ●iniţierea unui erou de către o pisică, ●metamorfozarea cuiva într-o pisică (din dorinţă proprie ori urmare a unui blestem), ●situaţiile care justifică etiologic anumite comportamente ale pisicii, precum şi cele grupate de mine la ●*varia*, toate se referă la specificitatea viziunii mitofolclorice româneşti. Cum baza social-economică dată de acest animal al bestiarului este, precum în cazul câinelui, una indirectă, funcţia realului a fost preluată, în epicul fantast de basm, de cea simbolică a imaginarului. „Realul" imaginar punând pisica undeva între pozitiv şi negativ, între afectiv şi eti(ologi)c. Cumva oferindu-i acestui animal al bestiarului (încă) o şansă la realitatea antropologică a etosului mitofolcloric.

Intenţia prezentului studiu nu este nicidecum aceea de a trata *in extenso* realităţile unui *mundus imaginalis* cu pisica ca actant principal, ci doar de creionare a prezenţelor, rolului şi semnificaţiilor date acesteia de către imaginarul tradiţional. Prin urmare, voi păstra „armătura" celorlalte studii tratând despre diferite animale ale bestiarului din basmul fantastic românesc. Pornind de la un inevitabil Dosar mitologic, voi prezenta succint valenţele simbolice date acestui animal de către mentalitarul tradiţional (Dosarul mitofolcloric), acestora urmându-le tratarea prezenţelor/ipostazelor decelate la nivelul epicului fantast în care pisica joacă un rol oarecare. Totul urmat, firesc, de o serie de Concluzii. .

Cuvinte cheie: hermeneutică; mitanaliză; bestiar mitologic; basm fantastic românesc; pisică

Abstract: Probably no other animal in the mankind universe is so close and deeply rooted in the intimacy of inner human existence as the cat. The presence and importance of small cats in people's lives has culturally loaded the human particular, with echoes in various fields (art, literature, history, religious or popular beliefs etc.).

The coherence of the representation of the traditional system, values and ontological significance (structure, form and dynamics) and reveals this to the bestiary animal. The repeteability of the assigned functions and the constancy of the messages encrypted in the fantastic epic of the fairy tale, is based on the whole traditional mechanism of de-formation and re-signification of the mythical contents on certain (supra- or meta) realities. Even connoted, especially negatively, by the Romanian mythfolklore, at the level of the fantastic fairy tale the cat also has the status of the magical adjuvant that advises, initiates, helps the hero in fulfilling the desideratum, whatever it is. •The reason of the enchanted cat, •the initiation of a hero by a cat, •the metamorphosis of someone into a cat (of his own volition or as a result of a curse), •the situations that etiologically justify certain behaviors of the cat, as well as those grouped by me •to varia, all refer to the specificity of the Romanian mythofolklorical vision. The socio-economic base given by this animal of the

[1] **Costel Cioancă** este Muzeograf, Coordonator cultural-ştiinţific la Muzeul de Artă Veche Apuseană *ing. D. Furnică-Minovici*, Academia Română. Autor a numeroase studii publicate în periodice interne şi internaţionale, având ca domenii de interes hermeneutica, imagologia, antropologia culturală, etnologia şi folclorul, istoria religiilor etc. Volume publicate: *Contribuţii la o fenomenologie a corpului din basmul fantastic românesc*, Editura Universitaria, Craiova, 2017; *Pentru un imaginar al basmului fantastic românesc. Interdicţia de a te uita în urmă*, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj-Napoca, 2018; e-mail: kishinn@gmail.com

bestiary is, as in the case of the dog, an indirect one, so the function of the real was taken over, in the fantastic fairy tale epic, by the symbolic one of the imaginary. The "real" imaginary is putting the cat somewhere between positive and negative, between affective and ethical, somehow giving to this animal of the bestiary (still) a chance at the anthropological reality of the mithofolklorical ethos.
The intention of the present study is not to treat in extenso the realities of a mundus imaginalis with the cat as the main actor, but only to sketch the presences, the role and semnifications given to it by the traditional imaginary. Therefore, I will keep the "armor" of the other studies dealing with different animals of the bestiary from the Romanian fantastic fairy tale. Starting from an inevitable Mythological Dossier, I will briefly present the symbolic valences given to this animal by the traditional mentality (Mythofolkloric Dossier), followed by the treatment of the presence / hypostases detected in the fantastic epic in which the cat plays a role. Everything followed, of course, by a series of Conclusions.
Keywords: *hermeneutics; myth analysis; mythological bestiary; Romanian fairytale; cat*

Preambul

Ontogentic sau filogenetic, probabil nici un alt animal din universul casnic al omului nu este atât de aproape şi de adânc înrădăcinat în intimitatea existenţiei umane de interior[2], precum pisica. De la contramanifeste artistice faţă de o situaţie politică neagrată de societate precum este considerat clasicul disney-ian *Tom and Jerry*[3], la prezenţa şi importanţa micilor feline în viaţa unor personalităţi marcante ale istoriei (devenind, astfel, ele înseşi parte a istoriei[4]), prezenţa *la interior* a pisicii a încărcat cultural particularul uman, cu ecouri în varii domenii (artă, literatură, istorie, credinţe religioase sau populare etc.), după cum voi arăta pe parcursul prezentului studiu. Manifestele post-moderne ale vieţii publicitare, vin să augumenteze tocmai această aserţiune a specialistului bucureştean (M. Coman) citat supra. Pisicile prezente în reclame (la mâncare de… pisici[5], la centrale termice de apartament[6], ori la altceva), ne relevă o reducţie la *formă*, departe de funcţiile pe care i le-a imprimat concepţia populară de-a lungul timpului. Reprezentările imaginale vizând pisica au, acum, într-o perioadă de avans tehnologic şi regres spiritualiza(n)t, un sens puternic simbolizant, în acelaşi timp conotativ şi figurativ, conştiinţa despre acest animal al bestiarului având preponderent valenţe/conotări pozitive, de fericită relaţionare socială om-animal[7].

Dar, intenţia prezentului studiu nu este nicidecum aceea de a trata *in extenso* realităţile unui *mundus imaginalis* cu pisica ca actant principal, ci doar de creionare a prezenţelor, rolului şi semnificaţiilor date, la nivelul basmului fantastic românesc, acesteia de către imaginarul tradiţional. Prin urmare, voi păstra „armătura" celorlalte studii tratând despre diferite animale ale bestiarului din basmul fantastic românesc[8]. Pornind de la un inevitabil Dosar mitologic, voi prezenta succint valenţele simbolice date acestui animal de către mentalitarul tradiţional, deopotrivă generator şi consumator (şi) de basm fantastic (Dosarul mitofolcloric), acestora urmându-le tratarea prezenţelor/ipostazelor decelate la nivelul epicului fantast în care pisica joacă un rol oarecare. Totul urmat, firesc, de o serie de Concluzii.

---

[2] Acest animal aflându-se, după accepţia lui M. Coman (1996: 76), într-o poziţie „periculos de apropiată de <<vatră>>"…
[3] Lehman 2007: 23-24.
[4] Vezi, în acest sens, Stall 2007.
[5] Dintre cele mai cunoscute şi prezente firme de specialitate cu reclame în calupurile publicitare, amintesc: *Whiskas, Kirby Cat, MiauMiau, Felix Fantastic, KiteKat, FoxyCat, Sheba* etc.
[6] Sugestiv mi se pare un producător de centrale termice, *Motan* (http://motan.ro/) ale cărui reclame folosesc, într-un evident „psihologism" consumerist, tocmai reprezentarea familiară a unei pisici care supervizează şi/sau întreţine confortul cotidian al familiei…
[7] „In modern societies, keeping a pet cat appears to be a remarkable relationship between humans and animals, for cats are often allowed into personal spaces, live in physical proximity with their owners, often enjoy luxury food and are decorated with special accessories, while nothing is asked from them but to provide companionship." (Walker-Meikle 2012: IX).
[8] Vezi Cioancă 2016; 2017a; 2017b; 2018a; 2018b; 2018c; 2019a; 2019b; 2020.

Dosarul mitologic

Dovezile arheologice ale celor mai vechi descoperiri cu resturi osteologice de pisici în spaţiul antropizat al unei locuinţe, relevă prezenţa unor pisici sălbatice africane (*Felis lybica*) în siturile de la Khirokitia şi Shillourokambos din sudul Ciprului, datând între 9.500-9.200 î.e.n. Cum nu există dovezi ale faunei native de mamifere în Cipru, se opinează că locuitorii acestor sate preneolitice cel mai probabil au adus pisica (şi alte mamifere sălbatice) pe insulă din Orientul Mijlociu (Vigne et alii 2004: 259).

Potrivit unor specialişti, domesticirea pisicii a fost un proces de lungă durată, apărut independent în mai multe zone ale globului (zona riverană Huang He din China; Valea Indusului, Pakistan; Semiluna Fertilă – din Iraq până în Anatolia; Valea Nilului în Egipt) şi care a presupus „simbioză, comensualitate şi toleranţă reciprocă" (Serpell 2013: 86)[9]. Pe măsură ce omul trecea de la stadiul de vânător-culegător la cel sedentar (cultivator de cereale), respectivele aşezări neolitice produceau mult mai mult gunoi menajer, care atrăgea rozătoare precum şoareci/şobolani (în special şoarecele de casă – *Mus musculus*). Pentru a obţine aceste mese infinit mai facile decât vânătoarea în sălbăticie, foarte probabil anumite pisici mai îndrăzneţe (dar, încă sălbatice) au început să se apropie de aşezările umane, să tolereze oamenii, iar aceştia, la rându-le, au acceptat pisica datorită utilităţii sale în combaterea rozătoarelor (Driscoll et alii 2007: 519). Spre deosebire de alte animale, domesticite în scop economic (vacă, porc, oaie) sau pentru tracţiune (cal, măgar), pisica a fost domesticită comensual, fiind tolerată/acceptată pentru combaterea dăunătorilor (rozătorilor) ce afectau depozitele de cereale ale primilor fermieri din perioada neolitică. (Când nu avem inedite perspective ştiinţifice asupra imaginariilor vizând domesticirea pisicii – animal de companie, util gospodăriei sau sursă de carne tot timpul „la îndemână"?[10]).

De altfel, moştenirea imaginarului preistoric vizând acest animal se vădeşte în literatura de specialitate, deloc puţină!, care reiterează deopotrivă contradictoria ambivalenţă simbolică şi auxiliaritatea utilitară a acestui animal în viaţa omului (Dodge 1949; Faure, Kitchener 2009; Leyhausen 1978; Rogers 1998; Soennichsen, Chamove 2015; Vocelle 2016). Apartenenţa la clasa felinelor; relativa independenţă şi discontinuitatea comportamentală în raport cu omul, dar, şi concepţia binară sub care este percepută mentalitar (caracteristici folositoare şi trăsături negativ-malefice deopotrivă), au intrigat şi incitat imaginaţia vechilor comunităţi umane. Chiar săracă prin raportare la alte animale ale bestiarului, prezenţa pisicii la nivelul credinţelor religioase (şi nu doar) devenind, astfel, o certitudine.

De la arhicunoscuta reprezentare egipteană a zeiţei-pisică *Bastet* şi până la *Nemuri-neko*, faimosa sculptură a unei pisici adormite care străjuieşte altarul Tōshō-gū din Nikkō, Japonia, cu rămăşitele lui Tokugawa Ieyasu, întemeietorul shogunatului, acest animal al bestiarului are un simbolism eterogen, oscilând tot timpul între tendinţele benefice şi cele malefice.

Asocierea pisicii cu Egiptul antic este de înţeles, vechea cultură egipteană fiind renumită pentru devotamentul faţă de pisică. Zeiţa Bastet, în mod obişnuit descrisă şi/sau reprezentată eminamente ca o pisică sau ca o femeie cu cap de pisică, se număra printre cele mai populare zeităţi ale panteonului egiptean. Este clar stabilit că, până în 450 î.e.n., pedeapsa în Egipt pentru uciderea unei pisici era moartea (se crede că această lege a fost respectată mult mai devreme). Mai mult, chiar şi în situaţii particulare (străini/cuceritori ai ţării), pedepsirea cuiva care ucidea o pisică, era, invariabil, moartea[11]. De asemenea, scoaterea unor pisici de pe teritoriul ţării era strict interzisă, unii

[9] Vezi îndeosebi Chapter 7, „Domestication and the history of the cat", p. 83-100, cu bibliografia aferentă subiectului.

[10] Aici aş menţiona un interesant studiu semnat J.D. Vigne, J. Guilaine (2004), o hermeneutică recuzare a acestui proces de domesticire al pisicii, cu (in)oportune întrebări, cu neaşteptate răspunsuri…

[11] O astfel de situaţie este menţionată de Diodor Siculus: „[…]un roman a ucis o pisică. Mulţimea s-a repezit asupra casei lui şi nici magistraţii care fuseseră trimişi de rege nu izbutiră a face ca acest roman să fie iertat şi nici teama de romani nu-l putu scăpa pe acela de pedeapsă, cu toate că el nu săvârşise înadins fapta" (Diodor 1981: 1, LXXXIII, 8).

mitografi amintind foarte interesante situaţii în care soldaţi egipteni, angrenaţi într-un conflict militar în afara ţării, nu precupeţeau nici un efort material/financiar de a recupera unele pisici şi a le readuce în Egipt[12].

Păstrătoare a căminului şi a secretelor femeilor, gardiană împotriva spiritelor rele şi a bolilor, zeiţa-pisică *Bastet* avea un oraş consacrat ritual (Bubastis), oraş în care, potrivit lui Herodot, în cinstea ei se ridicase un enorm complex de temple. Tot „părintele istoriei" relatează că egiptenii aveau o asemenea grijă de pisicile lor (sacre) încât puneau siguranţa acestora deasupra propriilor lor vieţi şi bunuri materiale[13]. Dar, cel mai elocvent exemplu de devotament egiptean faţă de acest animal considerat sacru, probabil este cel legat de bătălia de la Pelusium (525 î.e.n.) în care Cambyse II al Persiei a învins forţele faraonului egiptean Psametik III, cucerind Egiptul. Cunoscând dragostea şi devotamentul sacramental al egiptenilor faţă de animale, Cambyses i-a pus pe soldaţii săi să adune diferite animale, în special pisici, pornind spre oraşul fortificat Pelusium de pe Nil. Soldaţii persani au pictat imagini cu pisici pe scuturile lor ori au ţinut pisici în braţe, în timp ce înaintau spre forţele militare egiptene. Acestea, reticente în a se apăra de teama de a nu face rău pisicilor (pedeapsa fiind moartea!), s-au demoralizat când au văzut imaginea lui Bastet pe scuturile inamicului sau pisicile purtate de soldaţii perşi în braţe, au predat oraşul şi au lăsat Egiptul să cadă în mâna invadatorilor. Istoricul Polyaenus (secolul II e.n.) scrie că, după predare, Cambyse a intrat triumfător în oraş şi, dispreţuitor, a aruncat pisicile în faţa egiptenilor învinşi.

Moartea unei pisici era prilej de jale pentru egipteni, „toţi ai casei răzându-şi sprâncenele" în semn de doliu[14], astfel de evenimente fiind urmate de ample procesiuni religioase („Pisicile moarte sunt duse în oraşul Bubastis, în lăcaşuri sfinte, unde sunt îngropate după ce au fost îmbălsămate."[15]), menite să reechilibreze, psihic şi social, viaţa comunităţii.[16]

În Grecia şi sudul Italiei (*Magna Grecia*), pisicile domestice au fost introduse pentru prima dată cândva în secolul al V-lea î.e.n. de către fenicieni. Cele mai vechi dovezi privind existenţa unor pisici domestice în arealul habitaţional al grecilor antici, provin din două monede bătute în *Magna Grecia* şi datând de la mijlocul secolului al V-lea î.e.n., care îi arată pe Iokastos şi Phalanthos, fondatorii legendari ai oraşelor Rhegion şi Taras, jucându-se cu pisicile lor (Engels 2001: 57-58). De altfel, pisicile de casă par să fi fost extrem de rare în rândul grecilor şi romanilor antici. Herodot îşi exprima uimirea faţă de mulţimea pisicilor domestice din Egipt, deoarece el văzuse doar pisici sălbatice, în Grecia rolul jucat de către aceste feline pentru combaterea rozătoarelor fiind deţinut de către nevăstuici. Cuvântul grecesc vechi obişnuit pentru „pisică" era *ailouros* (adică „lucru cu coada fluturând"), dar, acest cuvânt ar putea fi aplicat şi oricăruia dintre „diferitele carnivore cu coadă lungă păstrate pentru prinderea şoarecilor" (Rogers 2006: 18-20). Chiar şi ulterior, nevăstuicile erau mult mai frecvent păstrate ca animale de companie, tot ele, nu pisicile, fiind văzute ca ucigaşii ideali pentru rozătoare (Engels 2001: 57). Mai târziu, grecii şi-au sincretizat propria zeiţă Artemis cu zeiţa egipteană Bastet, adoptând toate asocierile lui Bastet cu acest animal al bestiarului, atribuindu-le şi Artemisei (*Ibidem*: 79).

Pentru mitologia nordică, pisica era animalul-atribut al zeiţei Freya, zeiţă a vegetaţiei, fertilităţii şi fecundităţii, soţia zeului solar Baldr, uneori acesta fiind reprezentată într-un car tras de pisici albe sau cenuşii. Pentru a beneficia de ajutorul zeiţei, fermierii nordici lăsau vase cu lapte pe

---

[12] „[…],Se întâmplă ca un egiptean, pornind la vreo luptă, să se găsească într-o ţară străină: el răscumpără pisicile şi şoimii luaţi în captivitate şi-i readuce în Egipt, chiar dacă ar trebui să se lipsească de hrana lui zilnică." (*Ibidem*: 1, LXXXIV, 3).

[13] „[…]Când se întâmplă vreun foc, cu pisicile se petrec lucruri mai presus de fire: egiptenii, aşezându-se din loc în loc, păzesc pisicile, fără să le pese că arde ce s-a aprins. Dar pisicile, strecurându-li-se printre picioare sau sărind peste oameni, se aruncă în foc." (Herodot 1961: I, 2, LXVI).

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem*: I, 2, LXVII.

[16] Pluralitatea formelor, straturilor şi transformărilor psihosociale aduse de pisică în viaţa comunităţilor arhaice ale Egiptului, sunt tratate *in extenso* la Málek 2006, motiv pentru care nu voi insista asupra acestui aspect.

câmpuri, hrană-tribut pentru pisicile care le-ar fi putut salva recoltele de către rozătoare (Howey 2003: 58-60).

În China dinastiei Song (960-1279) pisicile par favorizate. Chiar dacă erau folosite la prinderea şoarecilor şi şobolanilor, exista o categorie de pisici tărcate cu galben şi alb (numite „pisici-leu") care erau apreicate pur şi simplu pentru frumuseţea lor, fiind folosite îndeosebi ca animale de companie. Uneori, acestea erau răsfăţate cu articole special cumpărate pentru ele, precum aşa-numitele „cuiburi de pisici", ori peşti cumpăraţi din pieţe şi consideraţi ca fiind destinaţi hrănirii pisicilor (Gernet 1962: 48, 122-123).

O reprezentare sculpturală din perioada Edo a secolului XVII, considerată tezaur naţional în Japonia, vehiculează câteva interesante legende nipone legate de simbolismul pisicii. Sculptorul, Hidari Jingorō, iubea pisicile şi, pentru a-şi rafina cunoştinţele şi tehnica sculpturală, pentru a reuşi să surprindă toate detaliile, s-ar fi izolat timp de opt luni doar cu pisici, studiindu-le îndeaproape comportamentul zilnic înainte de a se apuca să sculpteze *Nemuri-neko*. Dincolo de raritatea prezenţei acestui animal în sculptura religioasă japoneză, autorul a sculptat, de-o parte şi de alta a pisicii adormite, vrăbii – reprezentare a păcii (un proverb japonez spune că „vrăbiile pot trăi libere când pisicile dorm"…). De asemenea, se crede că ochii pisicii nu sunt complet închişi, sugerând atenţia, alerta, poziţia gata de acţiune contra unor animale necurate (precum şobolanii) care ar invada spaţiul sacru al altarului. În fine, această (sacră) pisică adormită ar reprezenta manifestarea lui *Yakushi Nyorai* (Buddha Vindecării), cel care oferă hrană minţii, corpului şi spiritului, mângâie bolnavii şi vindecă bolile…[17].

În islam, pisica este admirată şi respectată pentru curăţenia ei proverbială şi pentru faptul că profetul Mahomed ar fi avut o pisică preferată, Mu`izza, care l-ar fi salvat de un şarpe, fiind considerată „animalul de companie prin excelenţă" (Campo 2009L 131). Există o credinţă printre musulmani care stipulează că pisicile au capabilitatea de a căuta şi recunoşte persoanele care îşi spun toate rugăciunile (Glassè 2003: 102). Potrivit tradiţiei hadith, dragostea pentru pisici este un aspect al credinţei, fiind interzisă uciderea sau chinuirea pisicilor. O legendă (amintită de Nuha N.N. Khoury, semnatarul articolului) povesteşte că, dorind să îşi îndeplinească ritualul de rugăciune, profetul Mahomed şi-ar fi tăiat mâneca veşmântului spre a nu-şi deranja pisica care adormise pe el; tot el este care îi va da însoţitorului său întru propovăduire, Abu Hurayra, porecla de Tatăl-Pisoi, acest discipol fiind însoţit tot timpul în peregînările lui de către un pisoi (Campo 2009, p. 131).

Dosarul mitofolcloric

Mult mai numeroase şi materializate în act sunt credinţele despre pisică de la nivelul mentalitarului tradiţional românesc. Din postura de creator şi consumator de imaginar (via creator, colportor, interpret, transmiţător in-direct), mentalitarul tradiţional a găsit, mai repede şi mai substanţial, procedeele de semnificare prin care să sublinieze şi să incrimineze pluralitatea de sensuri acordate rolului pisicii în cadrul gândirii arhaice. Că vorbim de privirea reflectorizantă/fosforescentă, de promiscuitatea sexuală, deloc surprinzător şi pornindu-se de la utilitaritatea ei în cadrul gospodăriei, frecvenţa şi funcţiile simbolice acordate pisicile de către etosul folcloric situează acest animal al bestiarului în zona negativului, maleficului, demonicului.

Astfel, avem reprezentări simbolice cu pisica actant principal, în magia homeopatică[18], în ritualuri de invocare a ploii[19], drept totem tribal[20]. Uneori avem atestat şi obiceiul druidic de sacrificare a unor pisici vii la solstiţiul de vară, ca pandant simbolic al unei recolte, cu tot felul de

[17] O amplă analiză dedicată acestei sculpturi şi simbolisticii cu care a fost încărcată mentalitar, o avem la Matsumara 1975.
[18] Frazer 1980: I, 71.
[19] *Ibidem*: I, 153.
[20] *Ibidem*: V, 140.

jocuri rituale înfăptuite de comunitatea respectivă, cu substituiri ontice[21], cu consumarea rituală a unei pisici omorâte în timpul secerişului.[22]

Inevitabil, în creştinism avem numeroase atestări documentare cu procese incriminând pisici ca substitute ale diavolului, cu ritualuri de ardere pe rug ale acestor animale (la Paris, în Place de la Grève!), câteodată chiar cu participarea regilor Franţei…[23]. Nici nu-i de mirare că astfel de ceremonii aveau un real succes la publicul ignorant, atâta vreme cât eruditi teologi creştini (precum Guillaume d`Auvergne) puteau scrie, este drept, la 1230: „Lucifer poate apărea închinătoarilor săi sub forma unei pisici negre sau a unei broaşte râioase, pentru a le cere un sărut, sub coadă pentru pisică, pe gură pentru broască" (Minois 2003: 35.)[24]. Cumulând credinţele şi reprezentările creştine teologice, monastice şi populare despre diavol şi manifestările sale în profan, avem atestate numeroase deformări imaginative şi derapaje comportamentale prin care se încerca instituirea unui *catharsis* subiectiv-colectiv, obiectul mântuirii nemaifiind practica fiecărui individ, ci sacrificarea a mii de animale considerate ca substituiri carnale ale răului; cum exemplele sunt numeroase, mă mărginesc a aminti epocala lucrare a lui Robert Darnton (1985), cu bibliografia aferentă subiectului tratat.

Şi pentru mitofolclorul românesc, acest animal este unul al contrariilor. Chiar episodul mitic al potopului, când pisica are un rol benefic, într-un final va fi reconvertit şi reconsiderat simbolic. Conform unor legende populare, pisica s-ar fi născut dintr-o mănuşă (sau cârpă) aruncată de Dumnezeu (ori de către Noe) în urma şoarecelui (= invenţie a diavolului) trimis să roadă şi să scufunde arca lui Noe. De aici, funcţia utilitară atribuită pisicii: „De atunci, se zice că mâţa stă în casă pe lângă om, căci e nevoie pururi de a-l feri de isprăvile şoarecelui, care are o picătură de duh drăcesc într-însul, deoarece e din drac făcut." (Pamfile 1913: 144). Caracteristicile pozitive şi benefice ale pisicii în cadrul acestui episod mitic, devin, totuşi, repede negative prin simpla ucidere şi consumare a şoarecelui (animal drăcesc) de către pisică (iniţial invenţie dumnezeiască), atributele malefice ale şoareclui transferându-se către pisică. Iar de la acest transfer simbolic de substanţă, la consacrarea pisicii ca un animal eminamente dedicat diavolului, nu mai este decât un pas, credinţele populare culese de către specialişti fiind tranşante: „Iar Satana ieşi din mâţă numai scântei prin perii ei. Şi de-atunci mâţa prinde şoarece şi-i mănâncă, iar când o freci pe spate, lasă scântei. Din Satana, în mâţă au rămas numai ochi şi scântei, de-aia strălucesc ochii mâţei noaptea, ca la dracu." (Brill 1981: 455). Unele credinţe asociind în mod explicit pisica cu diavolul: „Pisica e prietenă cu dracul (…) când trăzneşte, acesta se ascunde sub ea" (Muşlea, Bîrlea 1970: 279). Mai mult, potrivit unor credinţe, până şi Eva a fost creată din coada pisicii: aceasta fură coasta lui Adam din care Dumnezeu preconiza să creeze femeia, divinitatea vrea să prindă pisica, dar, o apucă de coadă, care se rupe, Dumnezeu fiind nevoit să o creeze pe Eva din coada pisicii (*Ibidem*: 542).

Întruchipând substanţial toată concepţia gândirii arhaice, mitofolclorul românesc vehiculează, legat de acest animal al bestiarului, credinţe din cele mai diverse, acoperind câmpuri culturale din cele mai neaşteptate. De la deja consacrata *asociere cu răul primordial/mitic*, trecând prin unele *interdicţii* legate de prezenţa pisicii în momente de trecere importante precum naşterea sau moartea, la *reflecţii meteorologice* date de anumite comportamente ale pisicii, toate aceste credinţe nu fac decât să reflecte, *sine die*, prospeţimea şi/sau deschiderea către universal a gândirii populare. În judeţul Vâlcea, spre exemplu, despre pisicile costelive se credea că arată astfel fiindcă „a arat dracul cu ele". Aducerea unei pisici dintr-o altă localitate era echivalentă cu aducerea sărăciei în casă (Galaţi), pentru alte judeţe (Neamţ, Iaşi, Suceva), fiind de bun augur când o pisică străină se pripăşeşte la casa cuiva, mai ales dacă este de culoare neagră. Matrimonial, în judeţul

[21] Vezi „Spiritul grâului ca pisică" (*Ibidem*: III, 327-329).

[22] „[…]În unele regiuni ale Franţei, când se treieră grâul se pune o pisică vie sub ultimul snop de grâu ce trebuie treierat şi se ucide animalul cu lovituri de îmblăciu. Duminica următoare, pisica se frige şi se mănâncă ca o mâncare de sărbătoare". (*Ibidem*: III, p. 328).

[23] *Ibidem*: V, 71-72.

[24] Această concepţie privind substituirea diavolului sub chipul unor animale consacrate lui, aici pisică, o regăsim şi în mitologia românească – vezi Olinescu 2001: 36 („Chipul dracilor").

Suceava, în seara Sfântului Andrei (30 noiembrie) fetele de măritat frământă nişte plăcinte cu unt şi ulei, fiecare alegându-şi una dintre ele; apoi, aduc pisica acelei case şi pornindu-se de la plăcinţelele care sunt mâncate, se crede că „posesoarele" respectivelor plăcinte se vor mărita primele în cursul anului. În Ţara Oltului, este contraindicat ca o femeie „groasă" (gravidă) să lovească cu piciorul o pisică, în caz contrar, viitorul copil umplându-i-se de păr pe spate. Când o pisică se linge pe bot, este semn de ploaie, dacă se uită către fereastră „îi a vreme rea", când „se culcă-n mijlocul casei sau la prag, are să se-ncălzească". Dacă „trece mâţa peste un copil nebotezat, copilul se spurcă". Este contraindicat „să iei mâţă neagră la casă, că ţii pe dracu-n casă", dar, şi „mâţă ori motan negru, cucoş negru şi câne negru aduc bine la casă" (Gorovei, Ciauşanu 2013: 205-207).[25] Unele credinţe legate de acest animal sunt deopotrivă interesante şi bizare prin spectrul ontologic acoperit: „Când se scârnăveşte mâţa pe sub pat ori după uşă e semn că nu-i curat în casă"; „Dacă pisica nu mănâncă peşte patruzeci de zile, moare"; „Se crede că acel bărbat căruia i-a dat femeia creieri de mâţă în mâncare nu-şi bate nevasta" (Gorovei, Ciauşanu 2013: 205-207).

Dar, există şi superstiţii (mitizate) în care te poţi folosi de pisică fără ca actul tău să aibe consecinţe nefaste. Aş aminti aici credinţa culeasă în Ţara Moţilor potrivit căreia, folosindu-te de pisică, poţi deveni invizibil: pe un foc făcut şi alimentat cu 9 feluri de lemne (esenţe diferite), se fierbe un mâţ negru într-o oală nouă, nefolosită din aramă, până nu-i rămân decât oasele goale, descărnate; privindu-te în oglindă, bagi în gură câte un os până când nu te mai vezi pe tine însuţi, devenind, astfel, invizibil pentru ceilalţi (Ioniţă 1986, p. 115).

Legat tot de etosul folcloric şi de percepţia populară despre pisică, avem numeroase zicale, proverbe, ghicitori cu intenţie simbolizantă. Care, pornind de la caracteristicile fizice şi comportamentale, încearcă să instituie, paremiologic, o viabilitate caracteriologică (a) acestui animal al bestiarului. Despre cineva care este surprins asupra unui fapt reprobabil (înşelăciune, hoţie, minciună etc.) se spune că este „prins cu mâţa-n sac"; dacă cineva reuşeşte să supravieţuiască miraculos unor situaţii limită, se crede că „are nouă suflete/vieţi ca psica"; „a tăia pisica în două", expresie consacrată de Zen Buddhism, semnifică ruperea de iluzii, tranşarea unei situaţii care nu comportă amânare, dar, nici o soluţie evidentă, logică (cumva, corespunzând „nodului gordian"); o altă expresie interesantă, „poţi învăţa o pisică să facă tot ce vrea ea", configurează raportul specific de semnificanţă pe care îl are acest animal în conştiinţa umană (animal independent, ghidat doar de instinctualitatea proprie, de nevoile imediate); „dă târcoale ca mâţa pe lângă laptele fierbinte" se spune despre cineva nerăbdător.

Obiectivând caracteriologiile psiho-somatice şi comportamentale ale acestui animal, proverbele despre pisici vin să marcheze, din perspectiva eticii folclorice, tocmai aceste antinomii, atribute şi credinţe vizând mica felină: „Pisica blândă zgârâie rău"; „Pisica răsfăţată nu prinde niciodată şoareci"; „Pisica după peşte se prăpădeşte, dar nu şi-ar uda labele să-l prindă"; „Când ai pisica bătrână, şoarecii-n casă fac stână"; „Pisica opărită fuge şi de apa rece"; „Când pisica nu-i acasă, joacă şoarecii pe masă"; „E cald de cască mâţele" (proverbe româneşti); „Pisica fierarului nu se teme de zgomot" (proverb indian); „Pisica ajunge asemenea unui tigru când trăieşte în junglă" (proverb indian); „Dacă nu ai un prieten bun, ia-ţi o pisică" (proverb arab); „Nu sfătui/îndemna/pisica să sugrume leul" (proverb armenesc); „Stăpânul zgârcit învaţă pisica hoaţă" (proverb armenesc); „Un stăpân fericit, o pisică fericită. Un stăpân indiferent, o piscă supărată" (proverb chinezesc) etc.

Pisica în basmul fantastic românesc

Dintr-un început trebuie spus că, spre deosebire de celelalte animale ale bestiarului mitanalizate până acum, prezenţa şi rolul pisicii la nivelul epicului fantast de basm sunt periferice, fără transformări/ecouri de esenţă. Această „extirpare" a mitologicului din fantasticul de basm nu este, însă, totală, având şi câteva situaţii interesante (trans-carnalitatea ca transcendenţă, de exemplu). Din cazurile şi situaţiile decelate în antologiile de basme consultate, pisica integrează

[25] Un cumul al credinţelor tradiţionale româneşti despre pisică, avem la Antonescu 2016: 530-533.

organic realului o serie de comportamente/motive fantaste, grupate de mine după cum urmează: ●motivul mâţei năzdrăvane, ●iniţiatoare a eroului, ●are rol major într-o terapeutică a trupului carnal, ●justifică etiologic anumite comportamente, ●varia.

a) **Motivul *mâţei năzdrăvane*** care intermediază şi/sau redefineşte traiectul social al unui erou pauper, este motivul cel mai des întâlnit. Coordonatele structurale ale acestui motiv ne sunt furnizate încă din titlu[26], autorul anonim circumscriind, astfel, derularea narativului. Fie scăpată în mod explicit de către erou de la o moarte sigură[27], fie luată de un cuplu vârstnic drept copil[28], o astfel de pisică năzdrăvană manifestă repede atributele miraculoase şi capacităţile năzdrăvane care o (re)integrează în mitic. Iar acest neaşteptat, nefiresc *reintegratio* mitic este dat de momentul în care respectiva mâţă năzdrăvană începe să vorbească:

> […]Dar mâţa era năzdrăvană şi, mergând pe drum amândoi, - minunea minunilor!- începu să vorbească ca omul şi zise: - Măi copile, tu mi-ai scos capul de la moarte, dar să ştii că io încă, pentru binele ce mi-ai făcut, te-oi însura c-o fată de-mpărat, dacă vei creşte mare. Numai tu să laşi după mine. Auzi tu? Noi să ne facem o colibuţă aici în codru, că eu de pe la stânile de prin codru îşi aduc pâne, mămăligă, caş, brânză şi urdă, până vei creşte mare şi vei fi însurat. Aşa făcură. (Boer et alii 1975: 94)

Simbioza celor două dimensiuni (real şi fantastic), firească până la acest moment narativ, este redefinită şi tensionată de acel „*minunea minunilor!- începu să vorbească ca omul*”, care expediază şi ancorează definitiv epicul doar în fantastic. De aici încolo, toate cele întreprinse de mâţa năzdrăvană par fireşti, eliminând orice posibile fisuri, credibilizarea discursului narativ fiind dată tocmai de *manifestarea* vizibilă a naturii năzdrăvane a pisicii. Uneori, această trecere din sfera animalierului obişnuit în cel ne-obişnuit, cu puteri deosebite, fiind minimalizată de preconcepte tradiţionale ale culturii populare. În care animalul, fie şi cu rol important în viaţa omului, are, totuşi, un loc prestabilit în antropic, fiind nevoie de manifestarea naturii năzdrăvane pentru a redefini structura relaţională om-animal:

> […]După multe greutăţi, fiindcă prin sate şi oraşe se legau de el fel de fel de mârtani jigăriţi şi proşti, văzându-l pe el dolofan şi frumos, ajunse la poarta palatului. Nu mai stătu pe gânduri şi cum puse piciorul în prag bătu cu laba în uşe. Nişte ostaşi cum îl văzură îl azvârliră de pe scară ghiomotoc jos, ca pe-un ghem. Mârtanul se sculă, îi privi pe ostaşi drept în ochi ţintă şi începu să-i mustre: -Ce, necioplţilor, credeţi că vă bateţi joc de mine? Vin de la împăratul Barbă Albastră să-i dau fiicei împăratului vostru această rochie de aur furată de mine de la zânele din cer, şi voi aşa vă purtaţi cu un străin? Ruşine să vă fie! Ostaşii puseră capul în pământ şi-i dădură drumul la împăratul. (Sandu Timoc 1988: 143)

Prin vicleşuguri repetate [păcălirea unor animale sălbatice – iepuri, vulpi, lupi, urşi cărora le promite hrană din belşug de la curtea împăratului la care mergea în peţit, devenind, ele înşile,

[26] Bîrlea 1966, II: 263-273 („Mâţa năzdrăvană”); Boer et alii 1975: 94-100 („Mâţa năzdrăvană”); Ispirescu 1988, I: 267-276 („Cotoşman năzdrăvanu”); Sandu Timoc 1988: 142-144 („Mârtanul năzdrăvan”).

[27] „A fost odată un copil sărac, fără tată, fără mamă. Văzându-se el pustiu în satul lui, au socotit să meragă să-ş caute şi el norocul, unde-l va griji Dumnezeu. Şi aşa, luând lumea în cap şi trecând pe lângă neşte copii răi ce păştea vitele la câmp, văzu că aceştia chinuiau o mâţă, vrând să o omoară. Pe copil l-a lovit mila şi a zâs către ei: –Măi copii, nu chinuiţi mâţa aceea, ci mai bine daţi-mi-o mie. Ce să vă dau pe ea? –Să ne dai un ban – răspunsără copiii. –Chiar numai un ban am, aicea-i. Le dete banul şi luă mâţa şi intră în codru prin care avea să treacă. (Boer et alii 1975: 94).

[28] „[…]A fost odată o pereche de oameni. Ei n-aveau copii. Într-o zi, fiind cu voie bună, zise bărbatul către femeie: –Soro, de la mila lui Dumnezeu noi n-avem copii. Să mergem pe câmp şi ce vom găsi, aceea să ne fie copil. –Bine zici dumenata, frate. Aşa să facem, daca astfel ai găsit dumenata cu cale. […]Când, iată că dete peste un pisoi jigărit, jigărit şi urduros, îl luară şi-l aduseră acasă. Îl îngrijiră şi îl crescură ca pe copilul lor.” (Ispirescu 1988, I: 267).

plocon din partea stăpânului lor, presupus împărat!; arogarea unui statut social al stăpânului său peste cel al împăratului la care merge în peţit; înşelarea unor zmei (Ispirescu 1988, I: 275; Sandu Timoc 1988: 144), urieşi (Bîrlea 1966, II: 272) sau hoţi (Boer et alii 1975: 99-100) naivi cărora le ia palatul şi avuţiile], această mâţă năzdrăvană reuşeşte să redimensioneze statutul social al eroului pauper, însurându-l cu o fată de împărat (Bîrlea 1966, II: 270; Boer et alii 1975: 96-97) sau de boier (Ispirescu 1988, I: 272-273).

Dar, în maniera populară, o astfel de ieşire din real şi o intrare în fantastic, imposibilă în planul naturalului fizic carnal, posibilă imaginativ, presupune şi o oarecare evaluare axiologică a eroului ajutat de acest animal năzdrăvan. Naraţiunea devenind credibilă prin receptarea şi echivalarea fantasticului în/cu real(ul), prin inserarea şi omologarea unor elemente de ritual autentic în fantasticul imaginat epic. Aici aş aminti, legat de acest motiv al *mâţei năzdrăvane*, pasajul de final al basmului omonim din colecţia Şt. Cacoveanu. Pasaj care, cu toate elementele de şantaj vehiculate de mâţă faţă de eroul nerecunoscător, readuce în prim-plan joncţiunea dintre real şi fantastic, dintre memoria cultural-tradiţională şi imaginaţia narativ-folclorică. Subliniind, totodată, nevoia de *ieşire* din (totuşi) experimentalele *nelimite* ale fantasticului imaginat şi de *reintrare* în *limitele* efemere ale realului trăit cotidian, indiferent de specie[29]:

> […]După ce au trecut o vreme şi trăia şi mâţa la curtea lui Negru-Vodă, ce gândi mâţa? Să făcu moartă, să vadă că îngropa-o-va băiatul ei cu sărindar, cu popă şi diac. Copilul însă o luă de coadă şi o svârli deasupra pe gunoi. A doua zi dimineaţa, mâţa se sculă şi mearsă la băiat şi-i zise: -măi, te spuiu la-mpărăteasa că cine eşti şi eu te-am făcut domn. S-au spăriat copilul şi, când au murit mâţa, au îngropat-o cu sărindar. (Boer et alii 1975: 100)

b) În câteva situaţii, gândirea arhaică a simţit nevoia, ca şi în cazul celorlalte animale mitanalizate, să acorde acestui animal al bestiarului un statut participativ-cognitiv peste medie în/la viaţa eroului de basm, o astfel de pisică având rolul de **iniţiator al eroului** în tainele încă nedescifrate ale lumii, ba chiar ale Lumii. În basmul „Cotoşman năzdrăvanu" al colecţiei P. Ispirescu, cât trăiesc părinţii eroului sărac, comportamental respectivul pisic se manifestă ca oricare semen al său, nimic prefigurând capacităţile sale supranaturale[30]. Schimbarea statutului psihosocial al eroului devenit orfan prin moartea părinţilor săi şi vulnerabilitatea lumii sensibile în care se trezeşte acesta este momentul de referinţă în care cotoşmanul năzdrăvan ia atitudine, îşi asumă şi manifestă principiul magic pe care îl încarnează:

> […]Mai trecu ce mai trecu şi amândoi bătrânii dară ortul popii, rămânând în urma lor casa toacă şi o sărăcie lucie. Copilul se alese cu cotoşmanul. După ce văzu că nu mai are de nici unele, şi nici părinţi, se puse pe un plâns de-ţi era mai mare jalea de dânsul. Atunci cotoşmanul îi zise: -Stăpâne, nu te credeam aşa de slab de înger. Eşti cu mine. Nu te întrista aşa de mult. Precum părinţii tăi a îngrijit de mine, aşa şi eu sunt dator să îngrijesc de tine. Şi preum tu nu m-ai dezlipit de lângă tine, nici cât ai clipi din ochi, aşa şi eu nu mă voi dezlipi

[29] Un astfel de moment al valorizării axiologice a eroului uman de către animalierul năzdrăvan, nefiind, câtuşi de puţin, singular. O situaţie întru totul asemănătoare vizează o vulpe năzdrăvană ce pretinde a fi înmormântată, după moartea ei, „în copârşeu de criptă" (Ioniţă 1986: 31-32). Acest aspect este dezbătut, *in extenso*, la Cioancă 2020: 94-95.

[30] „[…]Cotoşmanul era un pisic cuminte. Şoareci nu se mai stăveau prin casa aceea. Când şedeau casnicii la lucru, iarna, în nopţi de-alea lungile şi spuneau la snoave şi la ghicitori, cotoiul sta lângă dânşii şi torcea. Când stăpâna casei făcea la ciorap, pisoiul se juca cu ghemul. Dar nu-l încurca, ferească Dumnezeu. Cum făcea el, cum dregea, se juca aşa de frumuşel, încât ghemul nici nu se desfăşura, nici nu se încurca. Câteodată îl lua în lăbuţele lui de dinainte, ţiindu-l ca un om, şi se trântea cu el pe spate, altă dată îl făcea să se dea d-a rostogolul, lovindu-l cu câte o labă şi se repezea după dânsul ca după şoarecei. Când stăpânul casei se juca cu dânsul, ferit-a sântul să-l zgârâie, pare că-şi pilise ghearele. Când îl mângâia, cunoştea el că îl iubeşte, şi se întorcea şi el cu lâbuţele şi mângâia pe stăpânu-său, dară tot cu ghearele ascunse, o mângâiere lină ca mătasea." (Ispirescu 1988, I: 267-268).

> de tine până ce nu te-oi căpătui şi nu te-oi vedea om în rândul oamenilor. Pasăminte cotoşmanul era năzdrăvan. Băiatul însă rămase cu ochii bleojdiţi la dânsul, când îl auzi vorbind. (*Ibidem*: 268-269)

Epistemologic, manifestarea acestei substanţialităţi corporale *altfel* a respectivei pisici, este gradat derulată de către creatorul anonim de basm (poate în baza unei scheme de gândire de tip arhaic-mitofolcloric?). Fenomenologia corpului anatomic (sărăcia lucie în care se trezeşte copilul după moartea părinţilor, plânsul aferent acestui status, menţionarea vulnerabilităţii de tip uman, acel „Stăpâne, nu te credeam aşa slab de înger"), este contrapusă corpului ontologic pe care îl manifestă această pisică năzdrăvană (vezi sintagmele „eşti cu mine", „cotoşmanul era năzdrăvan" şi, mai ales, momentul în care pisica îi vorbeşte copilului). Iar *obiectul cunoşterii* lumii/Lumii, lucrurilor de către acestă pisică, operaţional se răsfrânge în prima etapă a dezideratului promis copilului orfan („…nu mă voi dezlipi de tine până ce nu te-oi căpătui şi nu te-oi vedea om în rândul oamenilor"). Anume, iniţierea acestuia:

> […]Îi aducea de mâncare şi de băut. Îi ţinea de urât spunându-I fel de fel de basme şi de snoave. El îi spunea ce va să zică cântatul greierilor, ce însemnează săritura locustelor prin iarbă. Îl făcea să înţeleagă că dragostea între fraţi este nesfârşită ca apa fântânei ce curgea p-aproape de locuinţa lor. Când se plimbau amândoi prin câte un luminiş din pădure ori ieşeau la câmp, îi arăta toate floricelele şi i le spunea pre nume. Copilul nu se domirea de ce cocorii umblă înşiruiţi trâmbă, de ce rândunelele se duc şi vin, de ce privighetorile cântă aşa de frumos; iară chiuhurezii, te apucă răcori de groază când îi auzi. Şi cotoşmanul îi spunea pe şart toate şi-l făcea să priceapă că aici pe pământ toate sunt cu rânduiala lor. (*Ibidem*: 269)

Această apartenenţă a pisicii la o realitate metafizică sau cunoaştere a realităţii lucrurilor dintr-o altă lume/dimensiune, este stipulată şi în alte câteva basme. Fără a fi în mod explicit văzută ca o pisică năzdrăvană, aceasta o va sfătui pe tânăra fată gonită de acasă ce trebuie să facă şi să ceară spre a scăpa de Marţolea: pe rând sunt solicitate fiinţei malefice „cizme frumoasă d-alea cu scârţ, de când umbla tăt scârţâie", „o rochie frumoasă", „nişte poale frumoasă", „o chemeşe frumoasă cusută tăt cu fir de aur", la ultimul articol vestimentar solicitat („o năframă") vâlva fiind nevoită să dispară, auzind cântatul cocoşului[31]. Hrănită de fata cea bună a moşului, pisica ce se luase după ea în exil, îi răspunde la întrebarea-leitmotiv (de altfel, basmul chiar se numeşte „Mâţă, ce să mă fac?"), nu acelaşi deznodământ având loc şi în cazul fetei cele rele a babei[32]. Dacă în acest basm solicitarea de ajutor este în mod expres rostită de către eroină, într-un alt basm al aceleaşi colecţii M. Ioniţă („Mâţă-ţâţă, ce să fac?"), cu aceeaşi derulare narativă (Marţolea fiind înlocuită cu un zmeu, obiectele cerute fiind asemănătoare), iniţiativa îi aparţine exclusiv „mâţuţei"[33]. Caz rarisim şi interesant, astfel de obiecte vestimentare/accesorii („sumnă", „păpuci", „cârpă" şi „cercei") sunt solicitate de către o pisică în locul eroinei unor pesonaje fantaste ale mitofolclorului românesc, anume „caii lu` Sântoader" (Hedeşan 2016: 160-161).

Slăbind nucleul personalităţii eroului principal, dar, reiterând permanenta nevoie a mentalitarului tradiţional de a participa la cosmic, de a reconfigura/recontextualiza imaginativ anumite scheme ideatice şi fără a degrada sau compromite *sensul*, avem unele situaţii în care pisica joacă rol mai degrabă de *călăuză* decât iniţiator într-o dimensiune extramundană. Astfel, într-un

[31] „[…]Pă când o vinit vâlva cu năframa, o cântat cocoşu şi s-o făcut o pară verde Marţolea, şi du-te!" (Ioniţă 1986: 27).

[32] „[…]Când o ajuns acolo, s-o apucat de mâncat şi la pisică… dejaba s-o tăt frecat de ie, că nu i-o dat. N-o trecut mult ş-o vinit Marţolea. –Tu, fată, ce coţ aicea? –Am vinit să torc. –Ba nu-i toarce. Hai să te joc. –Mâţă, ce să mă fac? –Nu mă-ntreba, că de mâncare nu mni-ai dat. Fata s-o dus la joc, ş-api o tăt jucat, o tăt jucat până o nimicit. Şi dimineaţa o găsit moartă. Noa. Ş-aşe o fost. (*Ibidem*).

[33] „[…]Fata o pus pogăceaua ş-o luat mâţa cu ie. Şi s-o dus pân-acolo şi s-o băgat în şură. Ş-o zis mâţa cătă ie: - Încuie şura. Fata o încuiet. –Şi tăt ce ţ-oi spune io, aceia să faci." (*Ibidem*: 28).

basm al colecţiei P. Ugliş-Delapecica („Împăratul Cremene şi împărăteasa zidită de vie în stâncă"), copiii deosebiţi ai unui cuplu împărătesc, puşi la naştere de bunica lor într-un coş şi „daţi pe-o apă", vor fi crescuţi „în crunta lor sărăcie" de nişte pescari săraci. Crescând mari şi ducându-se vestea despre frumuseţea lor deosebită, spre a nu trezi bănuielile fiului ei, bătrâna împărătească se duce la coliba pescarilor şi, pe rând, laudă frumuseţea fetei şi a fraţilor ei, menţionând nedesăvârşirea acesteia în lipsa unor obiecte/podoabe dintr-o altă dimensiune: un corn al abundenţei[34], „o oglinduţă frumoasă de argint care v-ar arăta care este măicuţa vostră care v-a născut pe voi şi unde este ea zidită într-o stâncă de cremene, de unde nu poate să iasă niciodată" (*Ibidem*: 276) şi, în fine, „o ozdrea, care arde ca focul, când loveşti orice lucru cu ea, sfarmă şi petrile, ba chiar şi fierul cel mai tare" (*Ibidem*: 278). Rolul de călăuză, respectând funcţia realului din imaginar, este dat unei mâţe subînţeles iniţiate/năzdrăvane, împrumutată tocmai în acest scop de către un bătrân:

> […]Moşul luă mâţa şi i-o dete, punându-i-o în braţe şi îi spune: –Când ajungi la marginea pădurii, dă drumul mâţii şi te ţine după ea. Ficiorul nostru porni la drum şi mergea cu atâta spor, că i se părea că zboară. Ajungând la marginea pădurii, dădu drumu mâţii, şi alerga în urma ei ca să n-o scape din ochi. Deodată se trezi în poiana minunată şi văzu mărul cu merele de aur, care sclipeau sub razele soarelui. […]Pe când soarele era cam de o suliţă pe ceri, el puse piciorul pe pământ, şi găsi mâţa dormind la rădăcina mărului. Cum îl simţi mâţa, ea şi începu să alerge prin poiana spre pădure, şi până să sfinţească soarele, ei ajunseră la căsuţa moşului.[35]

c) Deopotrivă bizare şi interesante sunt cazurile în care *metamorphosis*-ul unei pisici vizează **transcarnalitatea ca transcendenţă** şi **terapeutica trupului carnal**. Într-un basm cules din Banatul jugoslav („Povestea babii vrăjitoare"), unul dintre cei trei fraţi care voiau să îi fure unei babe vrăjitoare cei trei cai deosebiţi[36], se va metamorfoza într-o mâţă pentru a afla modalitatea de a fura respectivii cai.[37] După aflarea modalităţii de a fura cei trei cai, eroul respectiv va reveni la corporalitatea dintâi, umană. Tot întru deconspirarea actelor de răzbunare pune la cale de către mama, respectiv nevestele zmeilor ucişi de către erou, acesta se va transforma într-un „mâţ tare frumos şi s-o băgat pe fereastră în casă". Doar că, imaginal şi parte a unei lumi ne-inteligibile pentru omul obişnuit, mama zmeilor *ştie* că eroul năzdrăvan se ascunde într-o altă corporalitate decât cea firească/naturală, dialogul purtat de această zmeoică cu nurorile ei fiind edificator:

> […]Da n-o cutedzat a-ntreba pe mă-sa că unde-i feciorul iei, şî s-o făcut Mihăilaş un mâţ tare frumos şî s-o băgat pe fereastră în casă. Atunci boresele zmăilor l-o prins pe mâţ ş-o prins a-l drăgosti, ş-o dzâs cătă iel: -Coţorul moşului, cel din dzâle din cele tinere, că tuma aşe o avut şî tata unu cân m-am măritat. Atunci mama zmăilor le-o audzit cum grăiesc de mâţ ş-o dzâs cătă iele: -Ian aduceţi-l încoace, că să-l văd şî io. Ş-aşe o fost de bătrână mama zmăilor cât nu vede de gene, ş-o dzâs cătă iele: -Împingeţî-m genele de pe ochi ca

[34] „[…]Spune-le lor că în pădurea de dincolo de aceea în care merg ei la vânătoare, în mijlocul ei, se află un măr frumos, cu mere de aur iar în vârful mărului este atârnat de o creangă un corn fermecat. Dacă fraţii tăi ar putea ajunge în vârful acelui măr, să ieie cornul, voi nu aţi mai avea nevoie de nimic în lume. Cornul v-ar da toate bunătăţile lumii şi tot ceea ce a-ţi dori voi să aveţi, el vă va da într-o clipită." (Ugliş-Delapecica 1968: 273).

[35] *Ibidem*: 275. Încercările ulterioare ale fraţilor şi surorii lor de a obţine diferitele obiecte adăpostite de mărul cu merele de aur, sunt ghidate de către „o mâţă argintie" (277), respectiv „o mâţă neagră" (281).

[36] „[…]Unu o fost Soarile, unu Luna şi al triilea Vântu; şi or fost caii aşa de frumoşi încât omu nu o putut să să uite la ii de strălucitu părului" (Nişcov 1979: 139).

[37] […]Baba o ştiut gândul la tăt omu, şi care o vrut să-i facă ceva babii, baba l-o făcut stan de piatră. Aşa dară, tri fraţi s-or d-aflat, care i-or fura babii caii. Şi un frate dintră ii s-o făcut mâţă, şi s-o dus mâţu la babă. Fata babii o ars cuptoriu de pită, şi mâţa s-o băgat în cuiina babii şi miauna: „miau, miau!", dară fata babii zisă: -Şiţ, că dau cu jăraticu-n tine şi te omor! Baba din sobă o zâs: -Maică, să nu fie ăsta lotru ăla care vria să ne fure caii? şi să vorbeşte baba cu fetile. (*Ibidem*).

> să văd şî io mâţu. Şi când i-o gătat de-mpâns genele de pe ochi, o şî dzâs baba: –No, fete, mâţu aiest-i cânele de Mihăilaş, şî v-o omorât pă tustrii bărbaţî voştri. –De, du-te, o dzâs fetele, că nu se tem aceia de-un coţor ca aiesta. (*Ibidem*: 177-178)[38]

Trans-corporalitatea din aceste exemple citate supra (uman *versus* animalier), cumva cu funcţie formatică, în alte basme vizează axiologia trupului carnal, trecerea de la *obiect* la *fiinţă*. După cum vom vedea imediat, în următoarele exemple corpul este văzut ca un *principiu vital* (tipul *apolinic*), nu ca o prezenţă efemeră ori un impuls primar într-un corp străin (tipul *dionisiac*) întru descoperirea modalităţii optime de a ieşi dintr-un impas oarecare. Este, în fond, o terapeutică a carnalului prin intermediul căreia dezechilibrul şi principiile morale sunt restabilite. În basmul „Cenuşotca" (colecţia Şt. Cacoveanu), trupul carnal al unei fete de împărat este „închis" într-un corp anatomic de pisică, revenirea la statusul corporal de dinainte fiind posibilă doar prin intermediul unui ritual ignic:

> […]Mâţa iară-i iese înainte şi-l duce la castel în pădure şi-i dă de sluşbă iară să o bată mereu în două zile, iar pe sfârşitul anului, a treia zi, să ieie un cuţât de lemn şi să meargă în pădure, să taie un stânjin de lemne. Iară cu un cuţât de fer, să o taiă pe mâţă tot mici şi fărâme, să o arunce în foc. Din foc va ieşi o scroafă cu o cheiă în gură, să o bată până va pune cheia jos. Copilu s-au întristat să omoare el mâţa care i-au făcut atâta bine, dar gândind „cum o zis mâţa, niciodată n-au fost rău" – au gândit – apoi „aşa să fie şi acum". Deci a treia zi adună din pădure un stânjin de lemne, cum au putut cu cuţitul cel de lemn, le aprinse şi pe mâţă o tăiă şi o aruncă în foc. Din foc ieşi scroafa cu cheia în gură. O bate până puse scroafa cheia jos. Luă cheia, supărat după mâţă şi se duse cu ea la castel, să vadă că ce va fi dacă va deschide cu cheia. La toate uşile au cercat, dar nu s-au lovit nicăiri, numai în partea cea mai deasupra a curţilor cheia intră în zăvor, întoarce şi uşa se deschide. Adeca acolo un împărat şi împărăteasa, bătrâni, şi o fată frumoasă ca soarele. Cât ce intră copilul, fata i sări de grumaz, zicând către părinţi: -Acesta-i care m-au mântuit şi au făcut să mă fac iară fată din mâţă. Căci, pe fată tată-su blăstămându-o când au fost mică, s-au făcut mâţă şi ca mâţă au trăit la casă până la ceasul acela. (Boer et alii 1975: 104)

Prefacerile corporale vizând transferul şi contra-transferul (uman- animalier-uman) presupun un scenariu mitofolcloric bine stabilit, mereu fiind nevoie de o „soluţie de ieşire" dintr-o situaţie-închisă: *acţiunea malefică* ce duce la schimbarea statusului corporal iniţial → *relaţia de întâlnire* → *transferul corporal* (definitiv). Exemplu elocvent fiind, în acest caz, basmul „Pisica albă", colecţia Gr. Creţu. Un împărat condiţionează cedarea averii şi conducerii împărăţiei unuia dintre cei trei fii, de îndeplinirea unor sarcini - trebuie căutate şi aduse un căţel, „care este cel mai mic pe lumea asta"; „o pânză aşa de subţire, ca să încapă în urechile unui ac"; „cea mai frumoasă fată de pe lume, cu care pe urmă se va şi cununa". Fiul cel mic este cel care va nimeri, cum altfel!?, într-o lume uimitoare, ascunzătoare de secrete, aflată sub stăpânirea unei împărătese-pisici[39]. Pe rând, eroul va primi de la aceasta, întru îndeplinirea sarcinilor trasate de tatăl lui, o nucă ce ascundea „un căţeluş cât o alună", apoi, o alună în care se afla un bob de mazăre, în bobul de mazăre un bob de mei, în acesta aflându-se „o pânză care abia se vedea" şi pe care eroul o va băga uşor în urechile acului.

---

[38] Aceeaşi situaţie, cu eroul metamorfozat într-un motan după ce „sa dat di trii ori pisti cap" şi a intrat „în curţâli zmeilor" spre a afla ce pun la cale nevestele zmeilor ucişi, respective mama caestora, avem şi la Ciubotaru, Ciubotaru 2018: 228-229.

[39] „[…]Cel mai mic dintre băieţi se duse şi el până ce dete de un palat mare şi frumos, împodobit pe dinafară şi pe dinlăuntru cu pietre scumpe, şi sună clopoţelul de la poartă. Când i se deschise şi intră înăuntru, ce să vadă? Venise o pisică să-i deschidă şi ea îl duse prin palat până unde era împărăteasa, şi ea era tot pisică, gătită într-o haină mare de mătase, foarte frumoasă, şi ea era albă din cap până în vârful cozii, şi de aceea i se zicea Pisica Albă. Ea îl pofti să şadă şi mai multe pisici îl serveau cu fel de fel de bunătăţi. Văzând toate acestea, el se gândi că aici trebuie să fie o taină mare şi îşi zise să fie cu băgare de seamă, ca să descopere până la urmă ce se ascundea acolo." (Creţu 2010, II: 306).

La ultima cerere a împăratului, de a i se aduce drept noră cea mai frumoasă fată din lume, pisica îi va dezvălui eroului adevărata ei natură, solicitând în mod expres ca ea să fie cea dusă, incarnată în corp de pisică, cu perspectiva re-materializării, re-configurării corporale[40]. Care, materializată în act, o dată în plus vădeşte semiotica imagologică a corpului uman din basmul fantastic românesc (v. Cioancă 2017c), supus unor perpetue re-configurări, re-materializări magice, dincolo de *suportul biologic*:

> […]Se duse întâi cel mare şi el începu să râdă de fratele lui cel mai mic, că a luat de nevastă o pisică. Se duse şi cel mijlociu şi când îl văzu cu Pisica Albă râse şi el de dânsul. Când veni cel mic cu Pisica Albă, ea îi zise: -Vezi că eu am în cap, sub păr, un ţâmburuc mic şi cum îl vei atinge cu degetele eu mă prafc îndată la loc în fată. El făcu cum îi zise ea şi deodată Pisica Albă se prefăcu într-o fată frumoasă, ca o zână din poveşti, iar blana ei albă se prefăcu într-o haină lungă, împărătească, de o mare frumuseţe, din mătasea cea mai scumpă şi împodobită cu multe pietre scumpe. Toată lumea se minună de aşa frumuseţe şi toţi strigară că cea mai frumoasă este nevasta băiatului celui mai mic. (Creţu 2010, II: 309)

d) Ceva mai numeroase sunt basmele cu **componente etiologice**, în care se justifcă caracteriologiile acestui animal al bestiarului. Avem, *ex abrupto*, consemnarea creării Evei (vezi basmul „Eva făcută din coada pisicii", colecţia B. P. Hasdeu 2000: 147), a legendarei neînţelegeri dintre câine şi pisică („Câinele credincios şi pisica infidelă" – *Ibidem*: 187-188)[41], „verificarea" fiind făcută, în perindarea pe pământ, de tandemul divin Dumnezeu – Sf. Petre.

Proteica imaginaţie tradiţională a căutat şi oferit răspunsuri narative şi pentru situaţiile concrete, conţinând experienţa însăşi a practicilor cotidiene executate de către pisică. Astfel, un basm al colecţiei P. Ispirescu („Ciocârlanul şi mârtanul") ne oferă răspunsul la întrebarea *de ce se spală pisica după ce mănâncă?*[42], acelaşi fundament (al păcălirii pisicii) avându-l şi pentru alte basme[43]. Alteori (ca în basmul „Mâţa cu scroafa la valăul cu zăr", colecţia I. Micu Moldovan), „textura" creaţiei folclorice vine să definească şi să sublinieze inofensiva naivitate a neînţelegerii realităţii:

> Odată, cutare domn de casă a pus zăr în valău (troc) la o scroafă şi la mâţa sa. Mâţa licăia când şi când o limbă din zăr, iară scroafa trăgea cu ochii închişi, nici nu altmintrelea, de la o trăsură se golea troaca de un deget. Mâţa săraca cugetă că dânsa goleşte aşa de cumplit şi când era mai acum pre gătate zâce: –Scoală, surată, nu dormi, că io am mai isprăvit zărul din valău. (*Ibidem*: 167)

e) Circumscrise simbolicului sunt alte câteva ipostazieri sub care apare pisica în cadrul basmului fantastic românesc, situaţii grupate de mine la **varia**. Iar recurgerea la simbol este, pentru omul arhaic şi imaginaţia sa, una menită să sublinieze experimentarea ritualicului, să îmbogăţească

---

[40] „[…]Atunci împărătiţa zise: -Bine. Nu e nevoie să umbli, ai să mă duci pe mine la tatăl tău. –Dar cum am să duc o pisică? Ce-o să zică el când te-o vedea? –Ei uite, acum am să-ţi dezvălui adevărul. Eu nu sunt pisică, ci sunt fată de împărat şi sunt fermecată să rămân aşa până ce se va găsi cineca care să mă ia de soţie şi atunci mă fac la loc fată. Tu să laşi să se înfăţişeze la tatăl tău mai întâi fraţii tăi şi când ţi-oi spune eu să faci ceva tu cum ţi-oi spune eu, fiindcă numai atunci mă prefac iar în fată şi nu voi mai fi pisică." (*Ibidem*: 308).

[41] Acest motiv al cvasineînţelegerii dintre pisică şi câine („zapisul animalelor"), este prezent şi la Bîrlea 1966, I: 149, Stăncescu 2000: 158-159 etc.

[42] Păcălită de ciocârlanul prins, care îi impută pisicii că vrea să îl mănânce fără să se fi spălat pe labe, aceasta se spală doar „când e pe mâncate" (Ispirescu 1988, II: 442-443)…

[43] În basmul „Pentru ce mornăieşte mâţa când mănâncă carne" (colecţia I. Micu Moldovan), pisica păcălită „se jură că mai mult n-a mai face ce a făcut, ci va zice Tatăl Nostru mâncând. Şi pentru aceea, când mănâncă ceva carne, până în ziua de astăzi, mornăieşte." (Micu Moldovan 1987: 166).

coerenţa narativă, nu în ultimul rând să (inter)medieze/delimiteze aforistic relaţia dintre real şi fantastic din cadrul acestui epic, uneori prin inserarea unor episoade comice. Spre exemplu, pentru a recupera „puterile lu` stăpânu nostru" (un inel magic luat de către eroul pauper de la o moartă, furat prin viclenie de către nevasta acestuia, fată de împărat, în cârdăşie cu amantul ei, „un zmeu frumos"), cele două animale salvate de la moarte de către erou[44] - „un ogărel" şi „o pisicuţă"-, vor porni într-o călătorie „peste nouă mări, peste nouă ţări". Recuperat cu ajutorul unui şobolan prins de pisică, inelul magic va fi purtat în gură de către pisică opt mări şi opt ţări; şantajată de către câine că nu o va trece înot şi cea de-a noua mare, pisica va ceda şi-l va da câinelui. Dar, obosit şi „cu dinţii rari", câinele scapă inelul magic în mare; va fi înghiţit de către o mreană, prinsă de nişte pescari, astfel pisica recuperând inelul magic al stăpânului.[45]

Pentru a reitera conexiunea acestui animal al bestiarului cu zona maleficului, a demonicului, o babă vrăjitoare se prinde a aduce fata cea frumoasă din pădure, drept soţie pentru feciorul împăratului, din recuzita solicitată pentru îndeplinirea sarcinii făcând parte şi două pisici:

> […]A doua zi, veni o babă şi feciorul împăratului îi povesti întâmplarea şi o rugă să o aducă pe fată la casele împărăteşti. Baba îi spuse că o aduce, dar să-i dea un cărucior, cu o pisică şi un cotoi, o traistă cu mălai şi două butoiaşe, unul cu vin şi altul cu rachiu, o pirostrie şi sare. I se dete îndată tot ce ceru, ea înhămă pisica şi cotoiul la cărucior şi plecă spre locul cu pricina. Pe drum tot îndemna: hăis, cea, pisică şi cotoi, până la fata de împărat. Şi astfel ajunse unde era fata de împărat. (Creţu 2010, II: 284)

Reliefând apartenenţa acestui animal al bestiarului la demonic („creaţie şi uneală a dracului" – Coman 1996: 72), avem menţiunea unui „motan cu douaî capiti", străjer al palatului zmeului, anunţându-l pe acesta tot ce se întâmplă în lipsa lui (Ciubotaru, Ciubotaru 2018: 358).

Întru remedierea situaţiei, dezlegarea din agresivul haotic al fermecării cuiva transformat în pisică, este prezentă şi ea la nivelul basmului fantastic românesc. Marcând deopotrivă stadiul prejudicierii statutului uman al cuiva (degradarea *umanului* în *animalier*), dar, şi existenţa posibilităţii rejecţiei, cu contra-transferul dinspre animalier către uman, este situaţia din deja citatul basm „Pisica Albă" (colecţia Gr. Creţu). Iniţial, pentru a sublinia şi obiectiva *deosebitul formei* sub care apare în cadrul umanului, respectiva pisică năzdrăvană alege să se deplaseze către palatul împărătesc într-o „trăsură trasă de patru cotoi, împodobită neînchipuit de frumos, cu mătase şi pietre scumpe, cum nu mai văzuse niciodată feciorul de împărat", „până şi hamurile cotoilor fiind lucrate cu aur şi împodobite cu mărgăritare scumpe" (*Ibidem*: 308). Ulterior, după executarea ritualului de re-conversie corporală, nu doar fosta pisică albă redevine om, ci şi slujitorii ei:

> […]Pe urmă împărăteasa cea tânără spuse că ea se duce la casa ei, ca să-şi aducă toate slujnicele. Se sui în trăsură şi cei patru cotoi se prefăcură în patru telegari de toată frumuseţea şi când se întoarse aduse cu ea, în locul pisicilor, mulţime de femei slujnice, căci toate se prefăcură în femei. (*Ibidem*: 309)

De mare subtilitate metaforică este situaţia dintr-un basm al colecţie I. Nijloveanu („Cum a mâncat rudarul pisica"). Conturând, omologând şi consacrând un univers socio-cultural deopotrivă ideatic şi verosimil, uneori cu incriminarea caracteriologică şi/sau minimalizarea unor minorităţi entice[46], de multe ori gândirea tradiţională a prezentat - prin intermediul anecdoticului- situaţii reale

[44] Prin cumpărarea de la „nişte băieţ`, copilaş`" care voiau să le omoare (Oprişan 2005, III: 303)…

[45] „[…]Mai vale-ncolo, nişte pescari, prindeau cu năvodu peşte şi-l spăgea. Da maţele-afară… Îl spărgea, da maţele afară… Cum au făcut năvodarii ăia, pescarii, c-au prins şi mreana aia. Când a prins-o, au spart-o, au aruncat maţele. Ea s-a dus mereu unde-arunca ei, mânca mereu. Când a mâncat maţele la peştele ăla, a dat de inel. L-a luat în gură şi p-aici i-a fost drumu. –Hai, Ogărel, că l-am găsit. Aoleu! Nu mai putea de drag şi el, câinele. Ş-au plecat la stăpânu-său. (*Ibidem*: 309).

[46] Vezi pasajele dedicate minorităţii entice a ţiganilor, cu exemple din basme, la Cioancă 2019d: 84-87.

din cotidian ca fiind parte integrantă a fantasticului imaginat. De-o suculenţă deosebită, pasajul merită citat *in integrum*:

> […]Un rudar din ceia ce face roate a prins un iepure, l-a dus acasă, l-a băgat în bordei, a pus o roată la uşa bordeiului, căci n-avea uşă, şi a plecat iarăşi la pădure să taie lemne pentru roate. Când s-a înapoiat acasă, bucuros că va mânca carne de iepure, în bordei nu mai era nici un iepure. Pisica era suită pe căpăţâna roţii şi torcea. Rudaru când a văzut-o, a zis: –A-a-a, hoţule! Ai luat de la urechi ş-ai pus la coadă? Crezi că eu nu-ţi pricep şmecheria? Şi a tăiat pisica şi a mâncat-o. (Nijloveanu 1982: 790)

Concluzii

Rolul jucat de către pisică în viaţa cotidiană a omului postmodern, marchează triumful civilizaţiei moderne asupra celei arhaice, în care semnificaţia simbolicului atribuit acestui animal era preponderent negativă. O multitudine de producţii cinematografice aduc pisica în prim plan[47], rolul jucat de ea fiind supraîncărcat de sens. Ca să nu mai amintesc de productele literare, infinit mai numeroase şi mai celebre, în multe dintre aceste opere pisica devenind aproape un obiect simbolic[48].

Dar, coerenţa sistemului tradiţional de reprezentare, valorizare şi semnificare ontologică (structură, formă, dinamică) se vădeşte şi la acest animal al bestiarului. Repetabilitatea funcţiilor atribuite şi constanţa mesajelor încriptate în epicul fantast de basm, are la bază tot mecanismul tradiţional de de-formare şi re-semnificare a conţinuturilor mitice pe anumite (supra- sau meta)realităţi. Chiar conotată îndeosebi negativ de către mitofolclorul românesc (Coman 1996: 72-78), la nivelul basmului fantastic românesc pisica are şi ea statutul animalului auxiliar, al adjuvantului magic care sfătuieşte, iniţiază, ajută eroul întru îndeplinirea dezideratului, oricare ar fi acela. Motivul *mâţei năzdrăvane*, care restructurează *ex nihilo* statutul social al eroului pauper este, morfologic, poate cel mai elocvent dintre rolurile jucate de către pisică. În cadrul acestui motiv, dincolo de încălcarea normelor convenţionalităţii (un erou sărac şi de condiţie socială obscură va deveni ginere de împărat/el însuşi împărat, cu nume neutru, care să nu fie angajant – „fisioru lu` împăratu Alb" - Bîrlea 1966, II: 263; Negru-Vodă - Boer et alii 1975: 95 ori unul care să reliefeze, totuşi, statutul primar – Mătăhuz împărat[49]; *mătăhuz* = legătură de nuiele, băţ/şomoiag de măturat cuptorul ori de amestecat laptele la stână), pisica este cea care animă secvenţele narative, ea fiind/devenind actantul principal, nu eroul. Aproape un eveniment neaşteptat, apariţia acestei mâţe năzdrăvane în viaţa eroului face parte din schema (ideatică) de gândire mitic-imaginativă a mentalitarului tradiţional: violentând o ordine socială a *realului*, aici, în *fantasticul* de basm şi prin intermediul imaginaţiei, funcţia simbolică va fi substituită de cea utilitară.

Iar în logica gândirii mitofolclorice, iniţierea unui erou de către o pisică, subînţeles un animal năzdrăvan, deja iniţiat în tainele Lumii, face parte din suprarealitatea bine structurată a actului povestirii populare. Capacitatea de invenţie a autorului anonim de basm este, în acest sens, uimitoare şi covârşitoare. Aş reaminti aici episodul în care pisica începe deodată să vorbească, eroul fiind lăsat perplex de această abilitate a animalierului de a se expima inteligibil-uman („Băiatul însă rămase cu ochii bleojdiţi la dânsul, când îl auzi vorbind."- Ispirescu 1988, I: 268-269). Nu ştiu dacă autorul anonim caută, prin această inserţie, abstracţia pură, cea menită ori capabilă să înlăture

[47] O oarecare sistematizare a celor mai importante producţii de acest fel, cu pisica actant, deopotrivă subliniindu-le tipologia animalieră şi reconfigurând transformările din imaginar suferite de către acest animal, avem la https://www.thegreatcat.org/category/cats-in-film-2/ (ultima accesare, 22.11.2020).

[48] A se vedea, în acest sens, https://www.thegreatcat.org/cat-product-guide-review/cat-book-reviews-index/ (ultima accesare, 22.11.2020).

[49] „[…]Băiatul se făcuse flăcău de însurat. Şi-i zise pisoiul: -Stăpâne, acum ţi-a venit vremea să te însori. – Bine, să mă însor, răspunse flăcăiaşul; dară eu n-am de nici unele. Sunt golan precum mă vezi: sula şi căciula. –De asta nu te îngriji, că este de mine îngrjită de mai-nainte. Tu numai să faci ce ţi-oi zice eu. De azi înainte să ştii că te numeşti Mătăzuh împărat." (Ispirescu 1988, I: 269).

confuzia sau *mimesis*-ul prezent în imaginarul suprapunând realul. În schimb, momentul epic în care o mâţă năzdrăvană vorbitoare îl iniţiază pe erou în necunoscutul lumii/Lumii, pare un adevărat „triumf al certitudinii", fiind tocmai momentul în care diferenţierile şi similitudinile unor lumi diferite dispar şi/sau se juxtapun, despovărând de spaimă, cum ar spune M. Brion (Brion 1970: 292), atât receptorul cât şi subiectul creator (autorul). Totul epicul având, de acum, credibilitate.

Metamorfozarea cuiva într-o pisică (din dorinţă proprie ori urmare a unui blestem), cu evocarea mnezică a fostului statut uman şi posibilitatea re-conversiei corporale, este un adevărat spectacol al fenomenologiei corpului, o descărcare catartică urmând unei încărcări a apetenţelor carnale. Noii normalităţi şi alterităţi corporale (umanul trecut în animalier) îi sunt suprapuse una sufletească şi o alta morală. Fata de împărat metamorfozată în pisică încă prelungeşte, manifestă şi practică umanul, trezind deopotrivă suspiciunea şi interesul eroului („Văzând toate acestea, el se gândi că aici trebuie să fie o taină mare şi îşi zise să fie cu băgare de seamă, ca să descopere până la urmă ce se ascundea acolo." - Creţu 2010, II: 306). Iar revenirea la statutul iniţial de om prin intermediul unui act ritual-ignic (terapeutica carnalului), ne readuce în prim-plan axiologia tradiţională, care valorizează în primul rând *moralul* sufletesc, abia apoi *carnalul* anatomic al eroilor de basm. În majoritatea basmelor fantastice româneşti, trupul plăcerii carnale din final fiind posibil doar după filtrarea „plăcerii durerii" din cuprinsul evenimenţialului epic-fantastic. Este, de altfel, funcţia ordonatoare a simbolicului arhaic/popular care, în basm, reactualizează şi sublimează *posibilul* imposibilului doar după epuizarea *imposibilului* posibil.

Iar situaţiile care justifică etiologic anumite comportamente ale pisicii, precum şi cele grupate de mine la *varia*, nici măcar nu sunt particularităţi de structură ale fondului cultural popular, deopotrivă generator şi consumator şi de basm fantastic, toate situaţiile cuprinse la subpunctele *d* şi *e* referindu-se la coerenţa şi specificitatea viziunii mitofolclorice româneşti. Cum baza social-economică dată de acest animal al bestiarului este, precum în cazul câinelui, una indirectă[50], funcţia realului a fost preluată, în epicul fantast de basm, de cea simbolică a imaginarului. „Realul" imaginar/imaginat punând pisica undeva între pozitiv şi negativ, între afectiv şi eti(ologi)c. Cumva oferindu-i acestui animal al bestiarului (încă) o şansă la realitatea antropologică a etosului mitofolcloric.

Referinţe bibliografice

Surse antice

Diodor din Sicilia, 1981, *Biblioteca istorică* (Traducere de R. Hâncu, Vl. Iliescu, Studiu introductiv şi note istorice de Vl. Iliescu), Bucureşti, Editura Sport-Turism.
Herodot, 1961, *Istorii*, vol. I (Studiu introductiv de Adelina Piatkowski, Traducere, notiţe istorice şi note de Adelina Piatkowski, Felicia Vanţ-Ştef), Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Colecţii de basme

Bîrlea, Ov., 1966, *Antologie de proză populară epică*, vol. I-III, Bucureşti, Editura pentru iteratură.
Boer, D.; Stănescu Arădanul, M. V.; Cacoveanu, Şt., 1975, *Poveşti din Transilvania* (Ediţie îngrijită de Ov. Bîrlea şi I. Taloş, Prefaţă de Ov. Bîrlea), Cluj-Napoca, Editura Dacia.

[50] „[…]Ca şi câinele, pisica nu aduce foloase directe, nu oferă produse derivate din propria ei fiinţă; ea nu dă nici hrană, nici lână, nici piele, nici puf; de asemenea, ea nu poate fi utilizată nici la muncile câmpului, nici la cărat, nici la scurtarea distanţelor; în plus, faţă de câine, nici nu păzeşte oile, casa ori curtea de animalele aprige şi nesătule care dau târcoale întregii gospodării, venind din afară, din sălbăticie. În schimb, şi anulând toate aceste dezavantaje, pisica apără bunurile alimentare ale omului de duşmanul cel mai periculos, de duşmanul dinlăuntru. Şoarecele, prădătorul şi hrăpăreţul, cel care nu cunoşte saţ şi măsură, poate distruge, în câteva săptămâni, agoniseala unui întreg an de trudă. Hrănindu-se cu şoareci, omorând şoarecii, pisica asigură – în mod indirect – belşugul şi prosperitatea casei. De aceea şi pentru acest merit, ea este considerată ca o vieţuitoare bună, aducătoare de noroc, „năzdrăvană" şi chiar „plăcută lui Dumnezeu". (Coman 1996: 72-73).

Ciubotaru, I.H.; Ciubotaru, Silvia, 2018, *Basme fantastice din Moldova*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Iona Cuza".
Creţu, Gr., 2010, *Basme populare româneşti*, vol. I-II (Ediţie îngrijită de I. Datcu, I. Stănculescu, Prefaţă de I. Datcu), Bucureşti, Editura Saeculum I.O.
Hasdeu, B. P., 2000, *Literatură populară. Basme populare româneşti* (Ediţie îngrijită de Lia Stoica Vasilescu, Prefaţă de Ov. Bîrlea), Bucureşti, Editura Grai şi Suflet – Cultura Naţională.
Hedeşan, Otilia, 2016, *Basme din Banat. Lecturi postcanonice*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest.
Ioniţă, Maria, 1986, *Cartea Vâlvelor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
Ispirescu, P., 1988, *Legende sau Basmele românilor*, vol. I-II (Ediţie îngrijită de Aristiţa Avramescu), Bucureşti, Editura Cartea Românească.
Micu Moldovan, I., 1987, *Poveşti populare din Transilvania, culese prin elevii şcolilor din Blaj* (Ediţie îngrijită de I, Cuceu şi Maria Cuceu, Prefaţă de Ov. Bîrlea), Bucureşti, Editura Minerva.
Nijloveanu, I., 1982, *Basme populare româneşti*, Bucureşti, Editura Minerva.
Nişcov, Viorica, 1979, *Cele trei rodii aurite. O istorie a basmelor româneşti în texte* (Prefaţă, antologie, bibliografie şi traduceri de Viorica Nişcov), Bucureşti, Editura Minerva.
Oprişan, I., 2005-2006, *Basme fantastice româneşti*, vol. I-XI, Bucureşti, Editura Vestala.
Sandu Timoc, C., 1988, *Poveşti populare româneşti*, Bucureşti, Editura Minerva.
Stăncescu, D., 2000, *Sur-Vultur. Basme culese din gura poporului român* (Ediţie îngrijită, prefaţă şi tabel cronologic de I. Datcu), Bucureşti, Editura Saeculum I.O.
Ugliş-Delapecica, P., 1968, *Poezii şi basme populare din Crişana şi Banat*, Bucureşti, Editura pentru Literatură.

Dicţionare, antologii

Antonescu, R., 2016, *Dicţionar de simboluri şi credinţe tradiţionale româneşti*, Ediţie digitală, cimec.ro.
Brill, T., 1981, *Legende populare româneşti*, Bucureşti, Editura Minerva.
Campo, J. E., 2009, *Encyclopedia of Islam,* New York, Facts On File - Infobase Publishing.
Frazer, J. G., 1980, *Creanga de aur*, vol. I-V (Traducere, prefaţă şi tabel cronologic de O. Nistor, Note de Gabriela Duda), Bucureşti, Editura Minerva.
Glassè, C., 2003, *The New Encyclopedia of Islam*, Walnut Creek, CA Rowman Altamira Press.
Gorovei, A., 1995, *Credinţi şi superstiţii ale poporului român*, Bucureşti, Editura Grai şi Suflet - Cultura Naţională.
Muşlea, I., Bîrlea, Ov., 1970, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu,* Bucureşti, Editura Minerva.

Studii, articole, sinteze

Brion, M., 1970, *Arta fantastică* (Traducere şi prefaţă de M. Morariu), Bucureşti, Editura Meridiane.
Cioancă, C., 2016, „*Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(I) Ursul"*, în *Arhivele Olteniei*, SN, nr. 30, pp. 298-316.
Cioancă, C., 2017a, „*Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(III) Şarpele (partea I-a)",* în *Arhivele Olteniei*, SN, nr. 31, pp. 313-326.
Cioancă, C., 2017b, „*Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(IV) Lupul",* în *Analele Buzăului,* nr. 9, pp. 195-223.
Cioancă, C., 2017c, *Contribuţii la o fenomenologie a corpului din basmul fantastic românesc*, Craiova, Editura Universitaria.
Cioancă, C., 2018a, *„Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(III) Şarpele (partea II-a)",* în *Arhivele Olteniei*, SN, nr. 32, pp. 219-237.
Cioancă, C., 2018b, „*Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(II) Cerbul"*, în *Terra Sebvs. Acta Mvsei Sabesiensis*, nr. 10, pp. 443-469.

Cioancă, C., 2018c, „*Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(V)Boul/Taurul”,* în *Memoria Ethnologica*, nr. 68-69 (iulie-decembrie), (An XVIII), pp. 8-41.
Cioancă, C., 2019a, „*Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(VI) Calul”,* în *Drobeta* (seria *Etnografie*), XXVIII-XXIX, pp. 13-50.
Cioancă, C., 2019b, „*Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(VII) Porcul/Mistreţul”*, în *Suceava*, XLVI, pp. 191-210.
Cioancă, C., 2019c, „*Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(VIII) Câinele”,* în *Danubius*, XXXVII, pp. 261-298.
Cioancă, C., 2019d, „*Pentru o istorie socială a basmului fantastic românesc: marginali, minoritari, excluşi”,* în *AMET*, 9, pp. 68-97.
Cioancă, C., 2020, „*Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc.(IX) Vulpea”,* în *AMEM*, XX, pp. 79-100.
Coman, M., 1996, *Bestiarul mitologic românesc*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.
Darnton, R., 1985, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History,* New York, Vintange Book.
Dodge, A., 1949, *Nine lives: an exhibition of the cat in history and art*, New York, Cooper union Museum for the Arts of Decorations.
Driscoll, C. A.; Menotti-Raymond, Marilyn; Roca, A.; Hupe, K. et alii, 2007, „*The Near Eastern Origin of Cat Domestication”*, în *Science*, 317 (5837), pp. 519-523.
Engels, D. W., 2001, *Classical Cats: The Rise and Fall of the Sacred Cat,* New York – London, Routledge.
Faure, E.; Kitchener, A. C., 2009, „*An archeological and historical review of the relationships between Felids and people”*, în *Anthrozoös*, 22 (3), pp. 221-238.
Gernet, J., 1962, *Daily Life in China on the Eve of the Mongol Invasion, 1250–1276* (Translated by H.M. Wright), Stanford, Stanford University Press.
Howey, O. M., 2003, *The Cats in Magic and Myth*, Mineola - New York, Dover Publications2003.
Lehman, C. P., 2007, *The Cartoons of 1961-1962. American Animated Cartoons of the Vietnam Era: A Study of Social Commentary in Films and Television Programms, 1961-1973*, Jefferson (North Carolina), McFarland & Comp.
Leyhausen, P., 1978, *Cat Behaviour. The predatory and social behaviour of domestic and wild cats*, Garland Press, New York.
Málek, J., 2006, *The Cat in Ancient Egypt*, London, British Museum Press.
Matsumara, Z., 1975, *Nikkō Tōshō-gū Shrine and Hidari Jingorō*, Tokyo, Nohi Publishing Company.
Minois, G., 2003, *Diavolul* (Traducere şi note – A. Ene), Bucureşti, Editura Corint.
Olinescu, M., 2001, *Mitologie românească* (Ediţie critică şi prefaţă de I. Oprişan), Bucureşti, Editura Saceculum I.O.
Pamfile, T., 1913, *Diavolul, învrăjbitor al lumii (după credinţele poporului român)*, Bucureşti, Librăriile Socec & comp.
Rogers, Katharine M., 1988, *The Cat and the Human Immagination. Feline Images from Bast to Garfield*, Ann Arbor, University of Michigan Press.
Serpell, J. A., 2013, „*Domestication and history of the cat”*, în vol. *The Domestic Cat. The biology of its Behaviour* (Dennis C. Turner, Patrick Bateson – eds.), 3rd edition, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 83-100.
Soennichsen, Susan; Chamove, A. S., 2015, „*Responses of cats to petting by humans”*, în *Anthrozoös*, 15 (3), pp. 258-265.
Stall, S., 2007, *100 Cats Who Changed Civilization: History`s Most Influential Felines*, Philadelphia, Quirk Books.
Vigne, J.-D.; Guilaine, J.; Debue, Karyne; Gérard, P., 2004, „*Early taming of the cat in Cyprus”*, în *Science*, 304 (5668), p. 259.

Vigne, J.-D.; Guilaine, J., 2004, „*Les premieres animaux de compagnie 8500 ans avant notre ère?... ou comment j`ai mangé mon chat, mon chien et mon renard*”, în *Anthropozoologica*, 39, pp. 249-273.
Vocelle, Laura A., 2016, *Revered and Reviled: A Complete History of the Domestic Cat*, Olathe, Kansas, Great Cat Publications.
Walker-Meikle, Kathleen, 2012, *Medieval pets*, Woodbridge, The Boydell Press.

CRUCE DE CORONAMENT – CERCETARE ȘI DOCUMENTARE PRELIMINARĂ INTERVENȚIILOR DE RESTAURARE

Mirela HRENIUC, Bogdan UNGUREAN

Rezumat: Expertizarea unui obiect de patrimoniu presupune o cercetare interdisciplinară care începe cu documentarea istorică, stilistică, a tehnicii de execuție și stării de conservare. În ansamblul metodelor de investigare sunt cuprinse procedee și metode fizice, chimice, în vederea obținerii unor informații referitoare la starea de conservare, structura internă a bunului cultural și istoria punerii în operă. Lucrarea prezintă cercetarea preliminară a Crucii de coronament, componentă a iconostasului Bisericii „*Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil și Sf. Voievod Ștefan cel Mare*" din Comuna Scânteia, Județul Iași. Sunt incluse informații legate de tehnica de execuție, analiza stării de conservare și investigațiile științifice efectuate (fotografii în UV, IR și microfotografii) în vederea întocmirii releveelor și stabilirii metodologiei de restaurare. Obiectul luat în studiu face parte din lucrarea de licență, în cadrul proiectului general de conservare și restaurare a iconostasului.

Cuvinte cheie: conservare, restaurare, degradare, investigații științifice, UV, IR, microanaliză, releveu, cruce de iconostas, biserica Scânteia

Abstract: The expertise of a heritage object involves an interdisciplinary research that begins with the historical, stylistic documentation, artistic technique and the state of conservation. In the set of investigations methods there are included physical and chemical procedures, methods, in order to obtain information on the state of conservation, the internal stucture of an cultural object and the history that it carries. The paper presents the preliminary research of the Coronation Cross, component of the iconostasis from the church „St. Archangels Michael and Gabriel and St. Voivode Stephen the Great" from Scânteia, Iași. There are included information related to the artistic technique, the analysis of the state of conservation, as well as the scientific investigations carried out (UV and IR photographs, microphotographs), in order to establish the surveys and the restauration methodology. The object studied is part of the bachelor thesis, regarding the general project of conservation and restauration of the iconostasis.

Keywords: conservation, restauration, degradation, scientific investigations, UV, IR, microanalysis, survey, iconostasis cross, Scânteia church

Scurt istoric al lăcașului de cult și al iconostasului

În absența izvoarelor istorice, tradiția locală menționează că domnitorul Ștefan cel Mare și-a pregătit la Scânteia oștirea pentru luptele cu turcii de la Vaslui din 1475. După luptă, în semn de mulțumire pentru obținerea victoriei, ar fi construit în secolul al XV-lea la Scânteia o biserică[1]. Nicolae Iorga în lucrarea *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor* afirmă: „*La Scânteia, în părțile Vasluiului, este încă o biserică ce poartă tot semnele epocei lui Ștefan-Cel-Mare, a cării inscripție s'a pierdut.*"[2] Istoricul Gheorghe Balș consideră că Biserica "*Sf. Arhangheli*" datează din secolul al XVII-lea, argumentând printre altele că „*forma turtită în plan a curburii altarului*" nu este caracteristică pentru epoca ștefaniană. Analizând documentele de proprietate și de asemenea, săpăturile arheologice efectuate în anii 90 ai secolului al XX-lea,

[1] Lipsa informațiilor cu privire la anul construirii bisericii se datorează pisaniei originale care nu s-a păstrat. Incertitudinea datării face ca aceasta să fie un subiect controversat în rândul istoricilor.

[2] Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a Vieții religioase a românilor*, Vol. I, Ed. Ministerului de Culte, București, 1908, p. 96.

arheologul Stela Cheptea susține că biserica este de dată mai recentă, din perioada secolului al XVII-lea[3].

Biserica „*Sfinții Arhangheli*” a fost reparată de mai multe ori, în diferite perioade istorice. În timpul domniei lui Gheorghe Duca a suferit refaceri importante între anii 1669-1672, apoi refăcută în secolul al XVIII-lea. În vederea lucrărilor de consolidare-restaurare din 1990, s-au realizat cercetări arheologice, în urma cărora s-a formulat concluzia că biserica are două faze de construcție, planul bisericii actuale fiind puțin deviat față de cel al edificiului inițial. Actualmente, biserica nu prezintă pictură interioară, la exterior fiind păstrate fragmente ale icoanei de hram.

Fig. 1. Biserica Scânteia, fațadă de sud și absida altarului

Fig. 2. Ansamblul iconostasului înainte de demontare

Iconostasul bisericii Scânteia, datează din anul 1846, după cum reiese din inscripția de la baza icoanei împărătești a Mântuitorului - „*Dimitrie Pițonea - 1846*”. Ansamblul iconostasului se desfășăară pe cinci registre de icoane dispuse liniar și coronamentul cu trimorfium. Registrele sunt divizate vertical de coloane cu capitele decorate și plinte la bază, iar orizontal de antablamenul cu cornișe profilate. Pictura este realizată în maniera școlii românești de factură neobizantină cu influențe ale artei occidentale creștine, după caracterul aureolelor cu raze. Din punct de vedere silistic, decorația iconostasului realizată din lemn sculptat în altorelief și traforat, reproduce motive (vrejuri, frunze de acant, trandafiri și volute) din repertoriul stilului baroc într-o manieră net simplificată.

Descrierea obiectului

Crucea din ansamblul Trimorfium-ului reprezintă studiul de caz abordat ca parte practică în lucrarea de licență în cadrul Facultății de Arte Vizuale și Design Iași, întocmită sub coordonarea Lect. univ. Bogdan Ungurean, aceasta fiind parte a proiectului de conservare-restaurare a ansamblului.

Crucea este poziționată în axul central superior al ansamblului, făcând referire la reprezentarea Pantocratorului în pictura murală din punctul cel mai înalt al bisericii – turla, de unde prin tradiție se începe citirea programului iconografic. Structura crucii este realizată din trei panouri de lemn, unul pentru fiecare braț iar unul pentru sferă; acestea fiind adosate prin îmbinare cu dibluri de lemn sau cuie țărănești. Forma sculptată încadrează crucea la extremitățile brațelor, având două vrejuri de frunze sculptate de dimensiuni mai mari pe brațul vertical. Se observă de asemenea, urme a unor elemente sculptate ce înconjurau probabil toată structura crucii, însă datorită acțiunii factorilor de degradare, acestea s-au desprins pe urma fibrei lemnului, producându-se lipsuri

[3] Autoarea prezintă argumentul conform căruia Biserica Scânteia nu aparține perioadei ștefaniene mai ales datorită faptului că, moșia Scânteia a aparținut încă din prima jumătate a secolului al XV-lea boierului Duma Negru și a fost păstrată în patrimoniul familiei până în veacul al XVII-lea, iar domnitorii nu ctitoreau biserici și mănăstiri pe o proprietate boierească, ci doar pe pământ domnesc. Stela Cheptea, *Biserica Sfinții Arhangheli din Scânteia, județul Iași*, în vol. "*Monumentul – Tradiție și viitor", Lucrările Simpozionului Național Monumentul – Tradiție și viitor*, Editori: Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Aurica Ichim și Sorin Iftimi, ediția a XI-a, Iași, 2010, pp. 580-581.

importante sculpturii policrome. În zonele desprinderilor, volumetria și continuitatea formei nu se mai poate acum deduce. Intervențiile de restaurare vor viza completarea acestor elemente, numai în cazul în care se vor găsi surse fotografice de dată mai veche, se va putea reîntegi decorația sculpturală prin analogie.

Reprezentarea iconografică se rezumă la imaginea lui Hristos răstignit pe cruce. Acesta are corpul curbat înspre dreapta, cu capul plecat și ochii închiși, ce indică Moartea celui Răstignit. Deasupra capului se regăsesc inscripționate cu nuanță roșu cadmiu caracterele ΟΌΝ (Cel ce Este). Trupul este deosebit de alungit, ușor înclinat spre dreapta. Biruința asupra morții și a iadului este simbolizată prin caverna care se deschide la piciorul crucii, unde este reprezentat craniul lui Adam, al primului om. Tehnica picturală utilizată a fost tempera grasă aproape de ulei, unde cromatica este destul de sobră, întunecată, predomină nuanțe de brun, negru, ocru și puțin alb. Lumina compoziției fiind redată de aureola Mântuitorului, de drapajul alb și de filacterul de aceeași nuanță.

Fig. 3, 4. Ansamblu față și verso după demontare

Investigații științifice

Plecând de la multiplele sale implicații practice, investigarea științifică, prin diversele expertize, ajută la cunoașterea intinsecă și exhaustivă a unei opere de artă. Interdisciplinaritatea activității de cercetare a obiectelor de patrimoniu este subliniată de însăși obiectivele conservării, care vizează menținerea și transmiterea nealterată generațiilor viitoare, împreună cu mesajul istoric, estetic, artistic, documentar sau științific, pe care acestea le poartă.[4] Cercetarea obiectului, utilizând diferite tehnici de examinare în lumină directă, razantă sau controlată în spectru UV și IR, cu ajutorul analizei vizuale și a aparaturii optice de mărire, au generat informații în determinarea: raportului suprafețelor repoleite sau repictate, limita repictărilor și a originalului prin analiza stratigrafică sau particularități ale tehnicii de execuție prin microfotografiere.

Reflectografia în infraroșu este tehnica de investigare ce utilizează lămpi cu fascicol IR și aparate foto cu senzori specifici domeniului de analizat. Mecanismul fizic constă în provocarea fenomenelor de reflexie sau refracție în funcție de substanțele constituente. Degradările peliculei de

[4] Ion Sandu, Irina C. A. Sandu, Antonia van Saanen, *Expertiza științifică a operelor de artă*, Vol. I, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1998, p. 6.

protecție sunt evidențiate prin aspectul de voaluri opace neuniform dispuse pe suprafață, iar intervențiile de repoleire se pot remarca datorită strălucirii specifice de foiță metalică. Caracteristicile manierei picturale se remarcă sub depunerile atmosferice, spre exemplu: inscripțiile ȎC҃N (Cel ce este) din zona aureolei lui Hristos, norii reprezentați la extremitățile brațelor crucii și conturul reliefat al împăstărilor de culoare.

Reflectografia în ultraviolet este o altă tehnică de investigare, ce utilizează lămpi cu radiație UV, iar lumina UV reflectată este înregistrată folosind aparate foto. Radiațiile ultraviolete au proprietatea de a provoca la anumite materiale fenomene de flourescență, ce ajută la identificarea unor tipuri de degradări survenite bunului cultural.[5] Examinarea obiectului în lumina acestor radiații au permis identificarea suprafețelor repoleite, repictate, revenisate în raport cu materia originală, identificarea facilă a pierderilor de strat policrom sau a depunerilor aderente și petelor de naturi diferite.

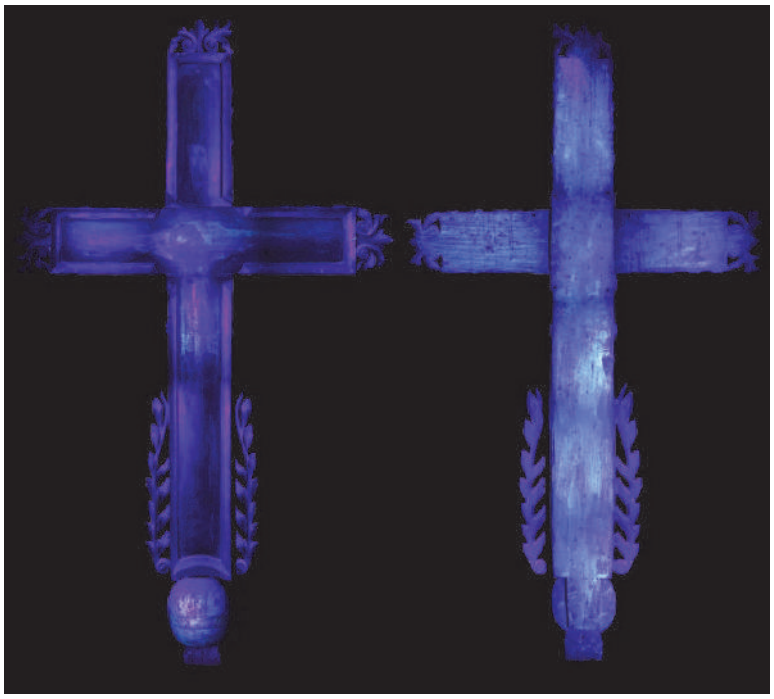

Fig. 5, 6. Ansamblu față și verso în lumină controlată cu spectru UV

Microfotografierea, ca metodă de investigare, este extrem de utilă datorită factorului de mărire pe care îl poate atinge. Pe suprafața picturală mărită de la 20x până la 50x se pot identifica diverse aspecte, pornind de la tipologia craclurilor peliculogenului de protecție, evidențieri ale împăstărilor din tehnica originală de execuție până la aprecierea straturilor de repictare suprapuse stratului de poleire originală cu foiță de argint, patinată cu un lac de culoare verde.

Ultima analiză optică efectuată a fost microanaliza stratigrafică. Aceasta este o metodă de investigare paradistructivă datorită necesității prelevării unei microprobe. Probele au fost analizate, într-o primă fază, cu ajutorul stereolupei pentru examinarea punctuală a materialului prelevat și recunoașterea structurilor materialelor. Probele sub formă de „solzi” sunt incluse într-un amestec de rășină epoxidică, acestea fiind înglobate în materialul solidificat odată cu uscarea amestecului. Blocul dur a fost polizat, realizându-se apoi secțiuni transversale. Microsecțiunea rezultată a permis determinarea stratigrafiei în vederea aprecierii straturilor de repictare și revernisare ulterioară, cât și a altor particularități ale tehnicii picturale.

În continuare sunt prezentate buletinele de analiză, succint redate cu prezentarea unor aspecte specifice ale degradărilor și particularităților operei, supuse procedeelor de investigare științifice.

[5] Barbara Stuart, *Analytical Techniques in Materials Conservation*, Publisher: John Wiley & Sons, New York, 2007, p. 75.

BULETIN DE ANALIZE FIZICE NR. 1 - REFLECTOGRAFIE IR

Nr.	Fotografie	Observații
1/ Filacter și ceruri (Latura centrală)	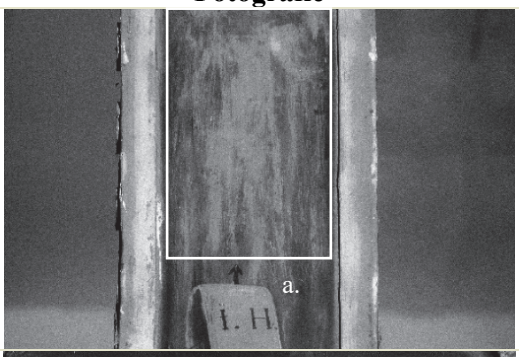	Degradările peliculei de protecție, imperceptibile cu ochiul liber, se evidențiază în lumina infraroșie prin voaluri opace neuniform dispuse pe suprafață (a.).
2/Chipul lui Iisus (Latura centrală)	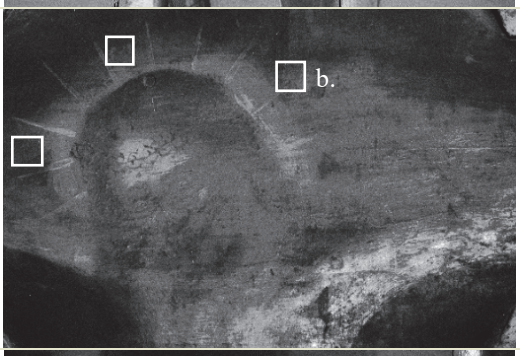	Inscripțiile ȎOC͆ȎN (Cel ce este) se remarcă deasupra aureolei lui Hristos (b. 1,2,3), la fel și conturul reliefat al straturilor de culoare din zona crucii și a brațelor celui răstignit.
3/Ceruri, braț stâng (Latura orizontală)	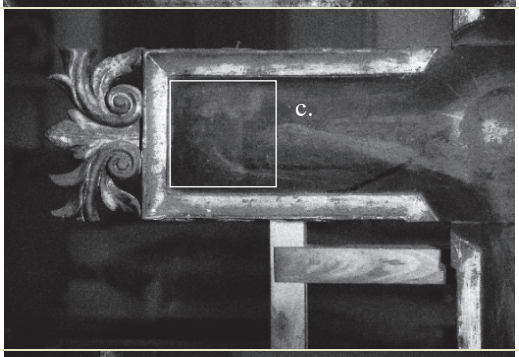	Lumina infraroșie evidențiază detalii greu perceptibile din spatele stratului de depuneri atmosferice, cum sunt norii (c.) -simbol al cerurilor deschise în momentul Răstignirii.
4/Cruce pictată, braț drept (Latura orizontală)		Prin utilizarea lămpilor cu radiații infraroșii pe suprafața pictată, este conturată textura pensulației straturilor de culoare și aglomerările de depuneri aderente.
5/Ramă profilată (Latura centrală)		Intervențiile de repoleire se pot remarca după strălucirea specifică de foiță metalică, având zone neuniform repartizate de depuneri aderente, unde nuanța de gri este mai închisă.

BULETIN DE ANALIZE FIZICE NR. 2 - REFLECTOGRAFIE UV		
Nr.	**Fotografie**	**Observații**
1/Element sculptat (Latura centrală)	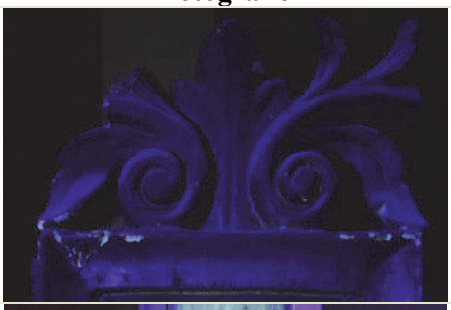	Carbonatul de calciu sau sulfatul de calciu prezintă o flourescență specifică ce ajută la identificarea zonelor lacunare pană în stratul de grund.
2/Filacter (Latura centrală)		Pelicula de verni original degradată se remarcă în lumina ultravioletă cu o nuanță de verde pastel fosforescent; această nuanță gerzuie este neuniform dispusă pe suprafață.
3/Sferă sculptată	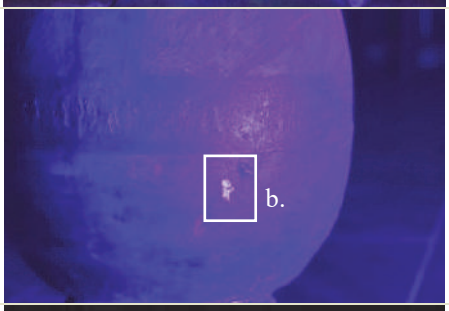	Prin analiza în lumină controlată cu lămpi UV, s-au putut remarca exfolieri (b.) în stratul de repictare grosier, ce au făcut vizibilă foița de argint originală.
4/Braț stâng (Latura orizontală)	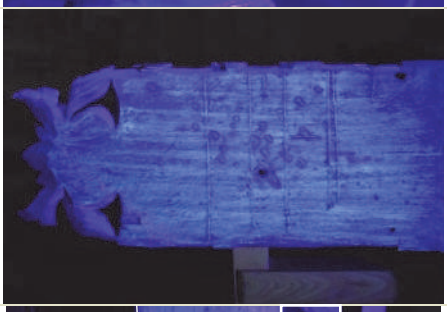	Lumina ultravioletă evidențiază pensulația neglijentă a repictării, dar și conturul reliefat al scursurilor de grund original, acoperit de repictare.
5/Latura centrală (bază) și panou sferă	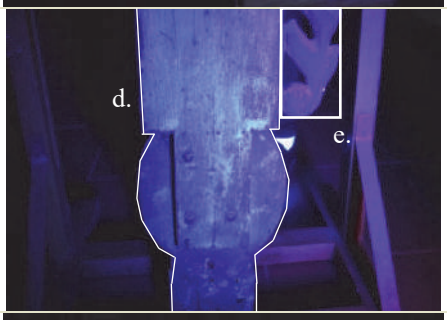	Pot fi remarcați indici diferiți de fluorescență, pentru diferite vopsele de repictare (d.) și suportul fără repictare (e.).
6/Braț stâng (Latura orizontală)	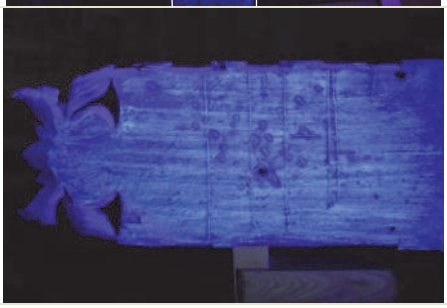	Lumina ultravioletă evidențiază pensulația neglijentă a repictării, dar și conturul reliefat al scursurilor de grund original, acoperit de repictare.

BULETIN DE ANALIZE FIZICE NR. 3 - MICROFOTOGRAFIERE

Nr.	Zonă studiată	Microfotografie	Observații
1			Suprafața pictată prezintă cracluri neregulate caracteristice tehnicii de pictură grasă.
2			Stratul pictural prezintă microfisuri diferite ca serie regulată – neregulată, cu și fără distanțare, datorate tehnicii de execuție.
3	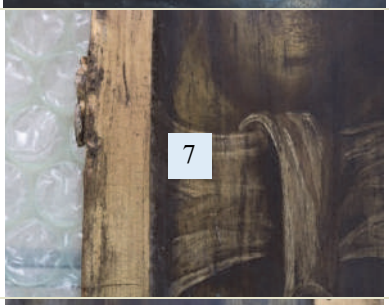		Microfisuri de diferite forme, induse stratului de culoare în urma modificărilor suportului.
4	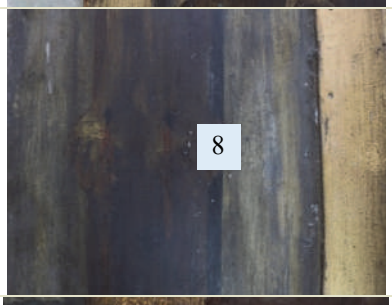		Pelicula de verni prezintă eroziuni, ce permit vizualizarea stratului de culoare opac.
5	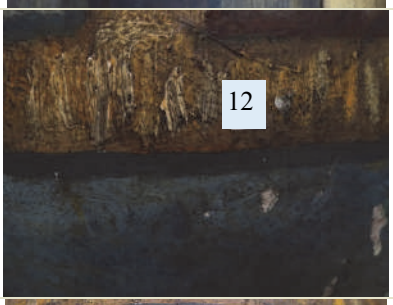		Globul a fost repictat integral peste foița de argint originală, cu o suprapunere de straturi de culoare – albastru și ocru galben.
6		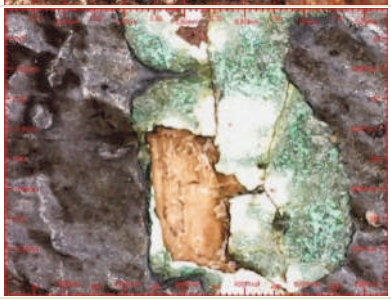	Foița de argint a avut un lac/verni de nuanță verde de protecție; acesta are un aspect grunjos (prezumtiv amestec de pigmenți).

BULETIN DE ANALIZE FIZICE NR. 4 – MICROANALIZĂ STRATIGRAFICĂ

Nr. Cod	Zonă de prelevare	Stereolupă	Microsecțiune	Observații
P2/suport, strat pictural (piept Iisus)	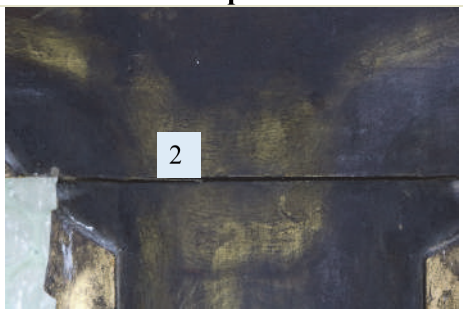	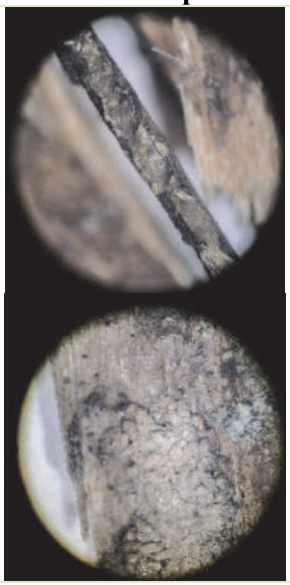	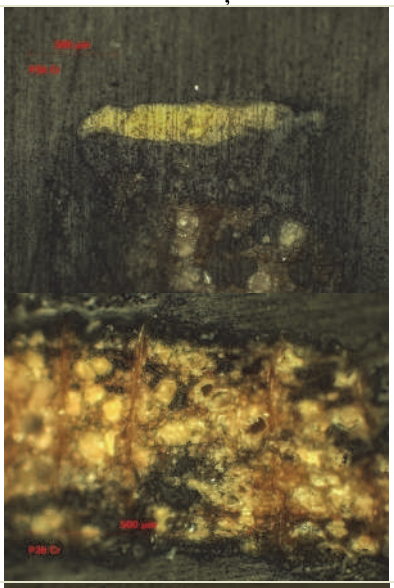	Stratul pictural al panoului nu prezintă o preparație tradițională, pelicula de culoare a fost aplicată direct pe lemn, prezumtiv peste un strat de clei organic. Stratul pictural este compact și dur.
				Fotografia la stereolupă evidențiază o zonă a lemnului ce prezintă urme de rumeguș caracteristice insectei din specia *Anobium punctatum*. Suportul este realizat dintr-un lemn de foioase, cu fibră moale, prezumtiv lemn de tei (*Tillia sp.*).
P4/grund, bolus, poleire originală; peliculă de patină, repictări (fașă glob)			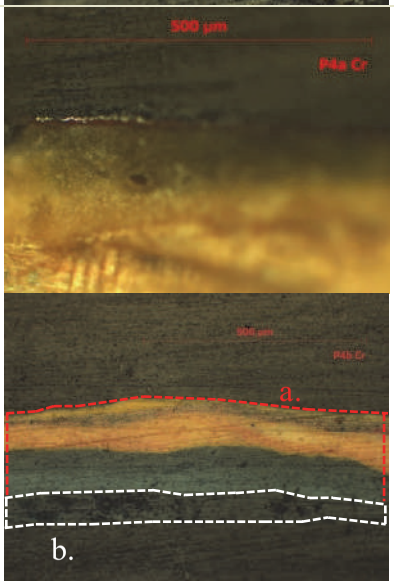	Stratul pictural original al globului prezintă o preparație tradițională de grund și poleire cu foiță de argint pe bolus roșu.
				Poleirea originală cu foiță de argint a fost repictată (a.) cu nuanțe de albastru, ocru galben și alb gălbui. Pe probă se evidențiază stratul de lac verde (b.) cu aspect grunjos, ce a prezentat o aderență mai mare la repictări decât la foița de argint originală.

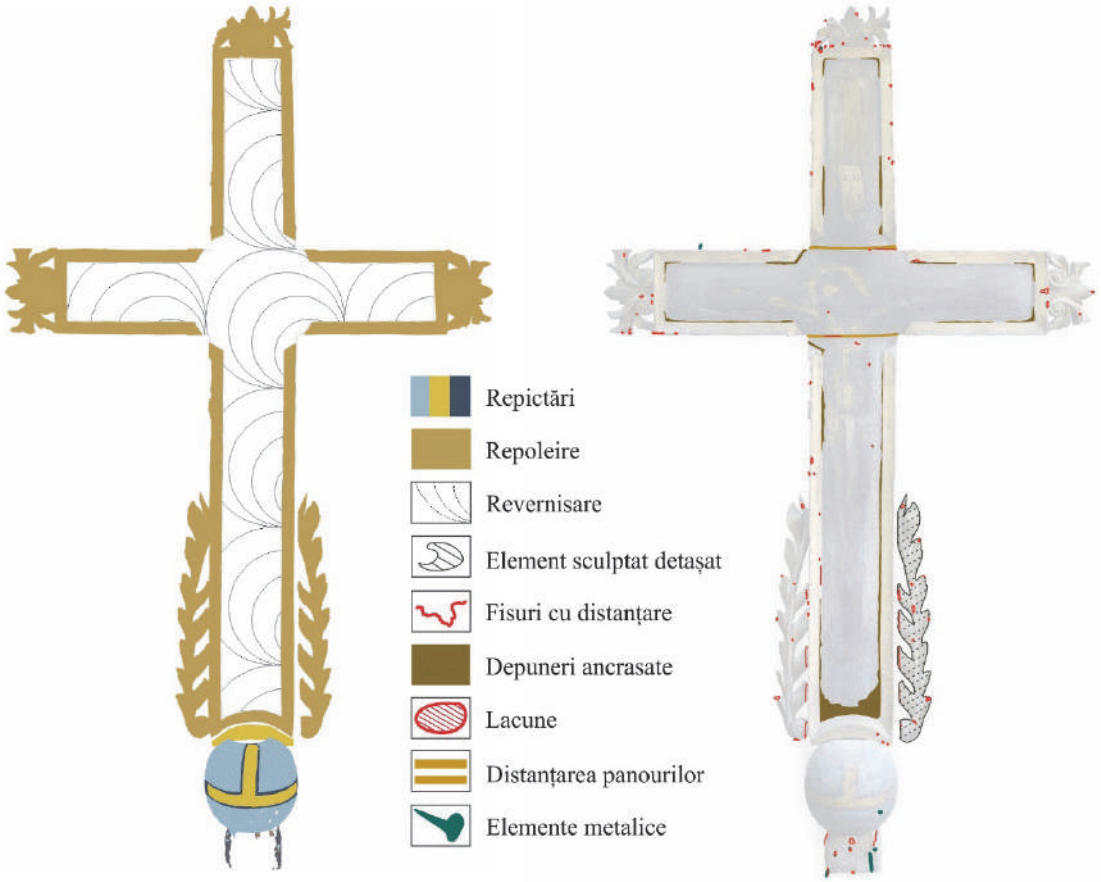

Fig. 7, 8. Relevee stare de conservare – Cruce de coronament, front

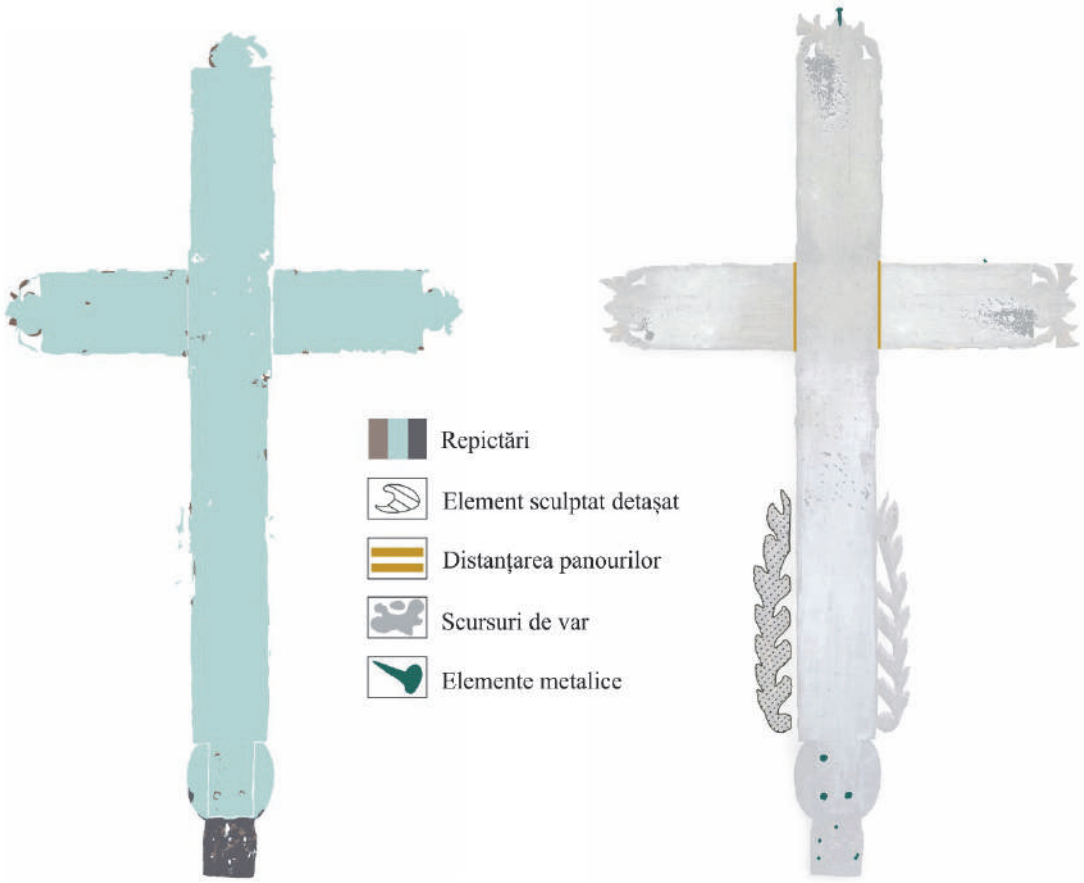

Fig. 9, 10. Relevee stare de conservare – Cruce de coronament, verso

Însumarea analizelor și formularea concluziilor

Analizele efectuate în demararea cercetării obiectului, componentă a iconostasului bisericii Scânteia, au avut un rol important în identificarea materialelor utilizate în timpul intervențiilor ulterioare de repictare și repoleire. Acțiunea agenților de degradare, a determinat nevoia de a ascunde daunele existente în original, prin intervențiile factorului antropic. Repoleirea foiței de aur originală din zona ramei și a vrejurilor sculptate peste depunerile atmosferice aderente, prezumtiv, realizată cu foiță de aur de calitate inferioară sau chiar schlagmetall, constitue o importantă denaturare a operei de artă. Intervenția întregește estetic ansamblul, însă, maniera de aplicare cu mixtion și foița de imitație, realizată cel mai probabil din alamă, aliaj de zinc și cupru, nu prezintă caracterul compatibilității materialelor cu cele originale. Având în vedere globul de la baza crucii, poleit în original cu poliment de bolus roșu și foiță de argint, acesta a fost repictat în nuanțe de albastru cobalt pentru fundal și nuanțe de ocru galben, negru și ocru roșu pentru imitația de fașă. Foița de argint originală prezintă o peliculă de protecție (lac, verni) de nuanță verde, ce probabil vira cromatica foiței de argint într-o gamă verzuie de patină. Pornind de la aceste informații, se vor putea face teste de solubilizare și îndepărtare prin procedee fizico-chimice a intervențiilor necorespunzătoare.

Informațiile rezultate în urma investigațiilor au fost compilate în buletinele de analize și, mai apoi, pentru marcarea zonelor unde se găsesc degradările, prin reprezentare grafică în relevee. Cercetările științifice efectuate în domeniul conservării și restaurării, au ca scop nu doar înțelegerea obiectului studiat, dar mai ales, acestea devin importante în vederea stabilirii unui diagnostic, în baza căruia se va formula metodologia intervențiilor de restaurare. Rezultatele obținute în urma cercetărilor fiind cele ce argumentează fiecare intervenție asupra bunului de patrimoniu în cauză.

Bibliografie:

1. **BALȘ Gheorghe**, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, Editura: Cartea românească, București, 1925.
2. **CHEPTEA Stela**, *Biserica Sfinții Arhangheli din Scânteia, județul Iași*, în *Monumentul – Tradiție și viitor*, Editori: Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Aurica Ichim și Sorin Iftimi, Ed. Doxologia, Iași, 2010.
3. **IORGA Nicolae**, *Istoria Bisericii Românești și a Vieții religioase a românilor*, Vol. I, Ed. Ministerului de Culte, București, 1908.
4. **QUENOT Michel**, *Icoana – fereastră spre absolut*, Ed. Enciclopedică, București, 1993.
5. **SANDU Ion, SANDU C.A. Irina, VAN SAANEN Antonia**, *Expertiza științifică a operelor de artă*, Vol. I, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1998.
6. **STUART Barbara**, *Analytical Techniques in Materials Conservation*, Publisher: John Wiley & Sons, New York, 2007.

RESTAURAREA UNUI CAPAC CE APARŢINE CULTURII PRECUCUTENI

Georgiana SIMION

Rezumat: În acest articol autoarea prezintă condițiile de descoperire a unui capac din material ceramic, date despre tehnica de manufacturare, starea de conservare şi etapele de restaurare pe care le-a efectuat pentru ca obiectul ceramic să poată fi expus și să transmită cât mai mult din funcţia lui originală. Pentru stabilirea unui diagnostic corect şi pentru a alege metodologia de restaurare adecvată, s-au efectuat, în prealabil, o serie de investigaţii fizice și chimice pentru a determina compoziţia pastei din care a fost confecționat obiectul, tehnica de modelare, tipul de ardere, natura depunerilor și cauzele degradărilor existente.
Cuvinte cheie: Baia, ceramică, Precucuteni, restaurare

Abstract: In this article the author wish to present the conditions for the discovery of a ceramic cover, data on the manufacturing technique, the state of conservation and the restoration stages that they have carried out so that the ceramic object could be exposed and transmit as much as possible of its original function. To establish a correct diagnosis and to choose the appropriate restoration methodology, a series of physical and chemical investigations have been carried out beforehand to determine the composition of the paste from which the object was made, the modelling technique, the type of combustion, the nature deposits and the causes of existing degradation.
Keywords: Baia, ceramics, Precucuteni, restoration

Introdusă în circuitul ştiinţific încă din anul 2000, aşezarea pluristratificată de la Baia, punctul „În Muchie”, judeţul Suceava, a oferit rezultate deosebite încă de la prima campanie de cercetări arheologice, efectuată în anul 2012, atunci când au fost dezvelite două locuințe aparținând culturii Precucuteni faza I de dezvoltare. Atunci a fost descoperit un numeros şi valoros patrimoniu ceramic. Cercetările au continuat, iar în 2013, în interiorul locuinţei L3, caroul C6/□ 6/M1, la adâncimea de -0,37 şi C3/□ 3/M3, adâncimea de -0,46 m, a fost descoperit capacul ce face subiectul articolului de faţă.

Este vorba despre un capac cu buton, de dimensiuni medii, ars neuniform, cu nuanţe de la cărămiziu-roşu la negru, decorat cu incizii şi excizii şi angobat. Are marginea uşor evazată, decorată cu două şiruri intermitente de dinţi de lup. Calota este semisferică, decorată cu un şir intermitent de dinţi de lup pe margine, cu benzi meandrice şi unghiulare de câte trei incizii terminate în apex-uri. Corpul butonului este cilindric, decorat cu tablă de şah, închis la parte inferioară, iar calota superioară este convexă.

Înaintea intrării în procedurile de conservare şi restaurare, capacul a fost trimis în laboratorul de investigaţii chimice şi fizice, o etapă premergătoare intervenţiei de restaurare dar necesară pentru primirea de răspunsuri în ceea ce priveşte corpul fizic al bunului dar și în păstrarea informației pe care o conține obiectul în faza inițială, nealterată de actul de restaurare.

Analizele efectuate la nivel macroscopic şi cu ajutorul stereomicroscopului au evidenţiat existenţa următoarelor degradări ale bunului cultural: acesta s-a prezentat sub formă fragmentară, fiind compus din 17 fragmente cu 10% lipsă din materialul de constituţie; fragmentarea vasului a fost cauzată de un accident din epocă, cel mai probabil prăbuşirea locuinţei incediate; pe piesă au existat depuneri aderente de săruri insolubile în apă (carbonaţi de calciu şi magneziu) şi sol arheologic, cauzate de mediul de zacere; de asemenea, au putut fi observate depozite de materie neagră vitroasă, datorată arderii unor materiale organice care compuneau locuinţa; din cauza fragmentării, a procesului de ardere secundară şi a condițiilor de zacere în sol, angoba de pe suprafața vasului s-a exfoliat, au apărut fisuri în structura materialului ceramic, iar canturile fragmentelor ceramice s-au erodat, rezultând o fragilizare a întregului; pe marginea capacului s-a constatat prezenţa ciobiturilor, cu importante pierderi de material de constituţie.

Figura 1. Capacul înainte de restaurare

În urma examinării la stereomicroscop a fragmentelor ceramice ce aparţin capacului precucutenian, am putut concluziona că fabricarea vasului a fost posibilă prin aplicarea tehnicii modelării manuale directe, folosindu-se ca materie primă argila cu proprietăţi plastice. Reducerea coeficientului de contractare la uscare, care putea duce la fisurarea piesei, s-a făcut prin adăugarea unui degresant, format din nisip de granulație mare și cioburi pisate adăugate în cantitate mare. Pasta nu a fost bine amestecată şi frământată, aspectul fragmentelor, în spărtură, fiind neomogen, pasta intrând în categoria pastei semifine. După modelare, vasul a fost angobat şi lustruit, pe suprafaţa fragmentelor încă putându-se observa martori de angobă lustruită. Partea exterioară a capacului are o culoare neuniformă, arderea inițială a capacului având loc în mediu reducător şi secundar în mediu oxidant. Se observă depuneri de săruri minerale și sol arheologic, infiltrate și în porii materialului şi depuneri negre cu aspect vitros, datorate combustiei materialelor vegetale în timpul arderii locuinței.

(a) aspect suprafaţă exterioară

(b) aspect suprafaţă interioară

(c) detalii cu depunerile de săruri

(d) urme de angobă pe suprafaţa ceramicii

(e) aspect în spărtură a ceramicii

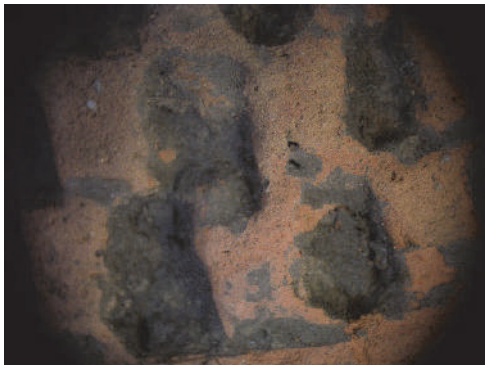

(f) detalii cu modelul „tablă de şah”

Figura 2. Macrofotografii ale diferitelor fragmente ale piesei

Pentru determinarea naturii depunerilor ce se găseau în spaţiile incizate s-a folosit ca metodă Spectroscopia în infraroşu cu transformata Fourier (FTIR). În acest scop a fost utilizat un spectofotometru Smith Detection (FTIR) ce aparţine Laboratorului Zonal de Restaurare al Muzeului Bucovinei.

Prin spectroscopie FT-IR s-au evidențiat benzile de absorbție caracteristice Montmorillonite-ului (3445, 1630, 995, 796, 776 cm-1) și benzile tipice legăturii Si-O (1080-995 cm-1, 798cm-1, 777cm-1, 695cm-1 și 514cm-1). Montmorillonite-ul este un aluminosilicat natural de magneziu, aluminiu şi fier, din grupa mineralelor argiloase. Prezența unui semnal, slab, în jurul lungimii de undă 1420cm-1, demonstrează existența unor urme de carbonat de calciu (CaCO3). În urma arderii secundare la o temperatură ce a depășit 800◦C, fapt explicat prin culoarea roșie a celor două fragmente, carbonatul de calciu se transformă în oxid de calciu (CaO). FTIR este limitată la compuşii care prezintă benzi caracteristice în domeniul 4000-400 cm-1, de aceea nu este exclusă prezenţa unor alţi compuşi, sub limita de detecţie a metodei sau a unor compuşi care nu dau răspuns pozitiv în domeniul menţionat.

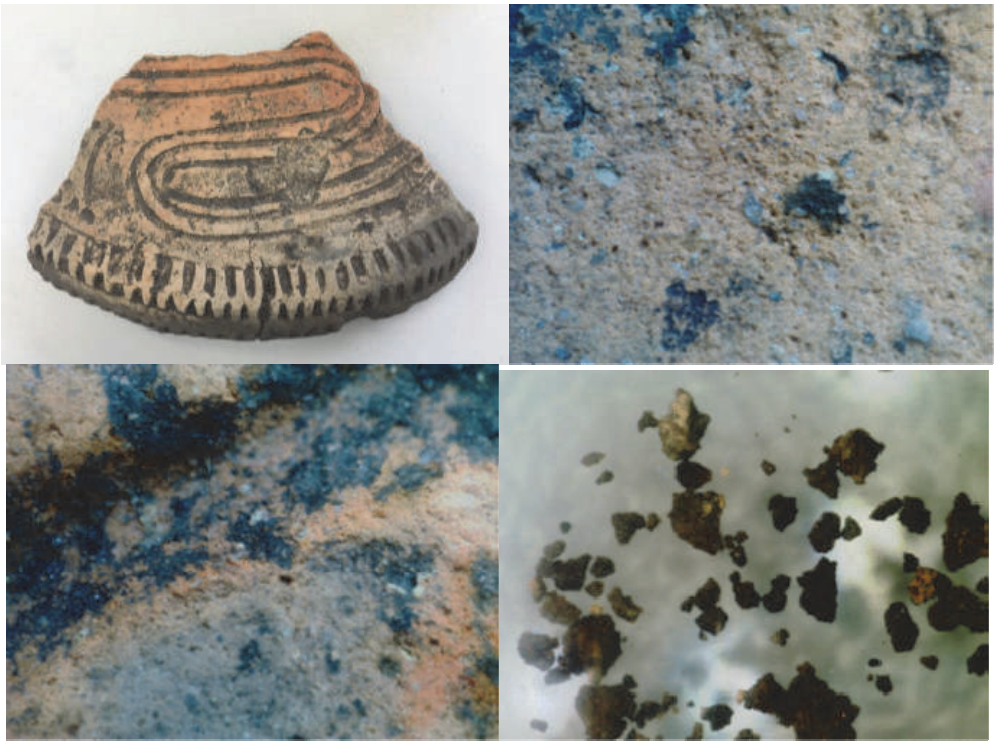

Fig. 3. Capac, șantier Baia, fragment ceramic, Precucuteni locul de prelevare a probei P1, detalii la microscopul portabil DigiMicro, x50

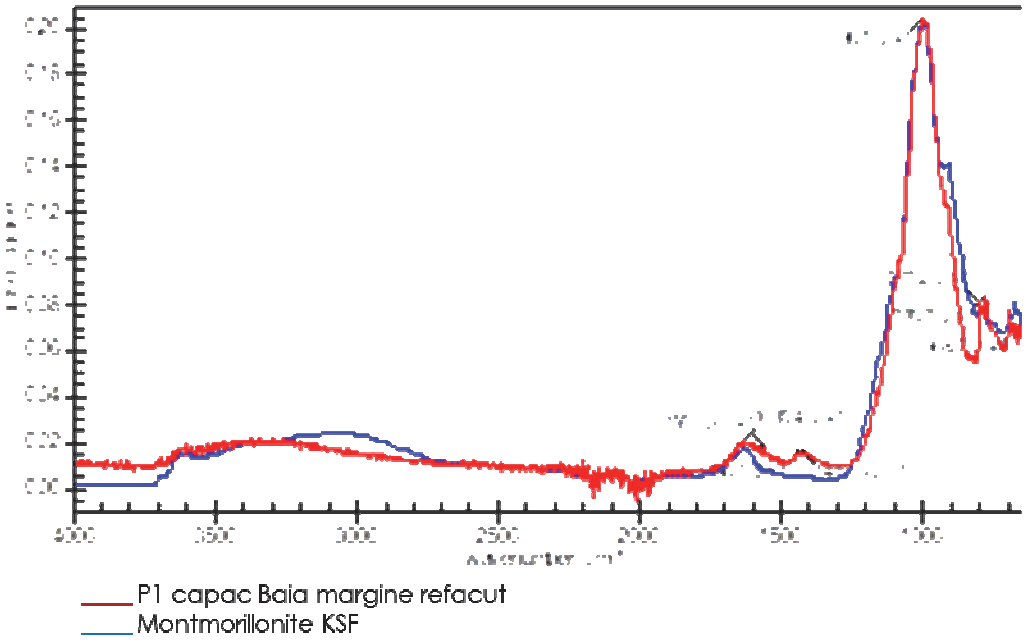

Fig. 4. Spectrul FT-IR al probei P1

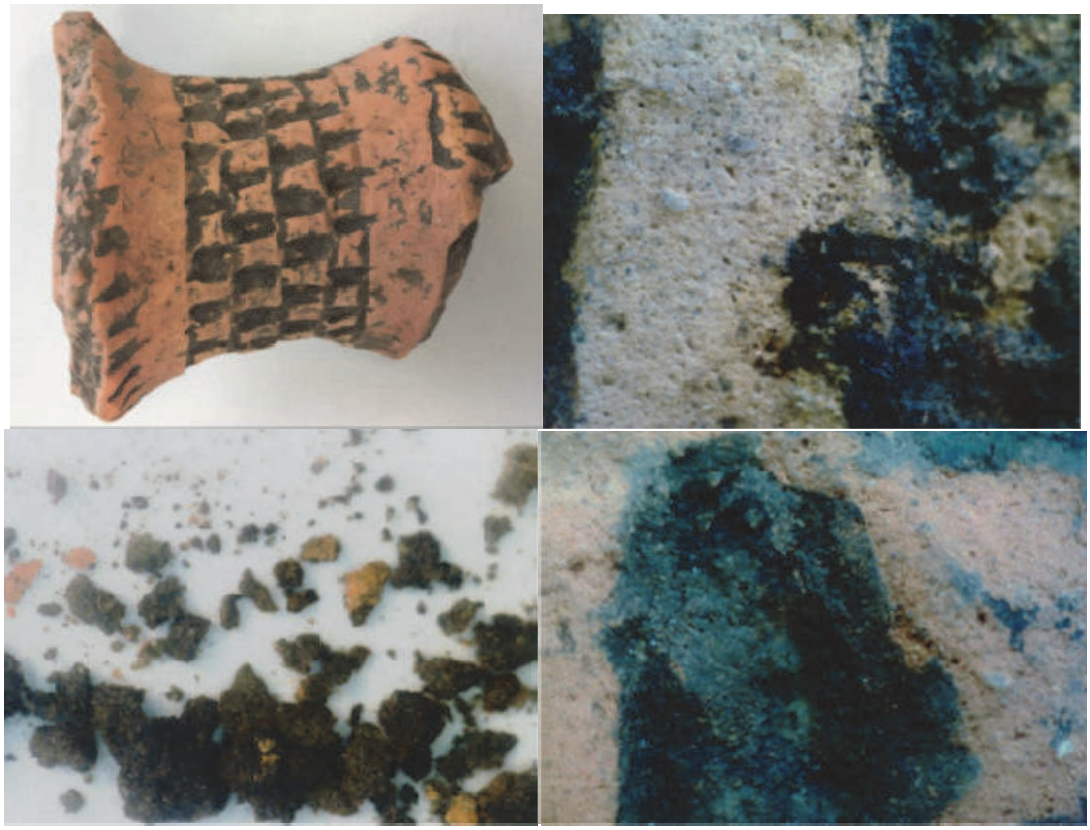

Fig. 5. Buton capac, şantier Baia, fragment ceramic, Precucuteni – locul de prelevare a probei P2, detalii la microscopul portabil DigiMicro, x5

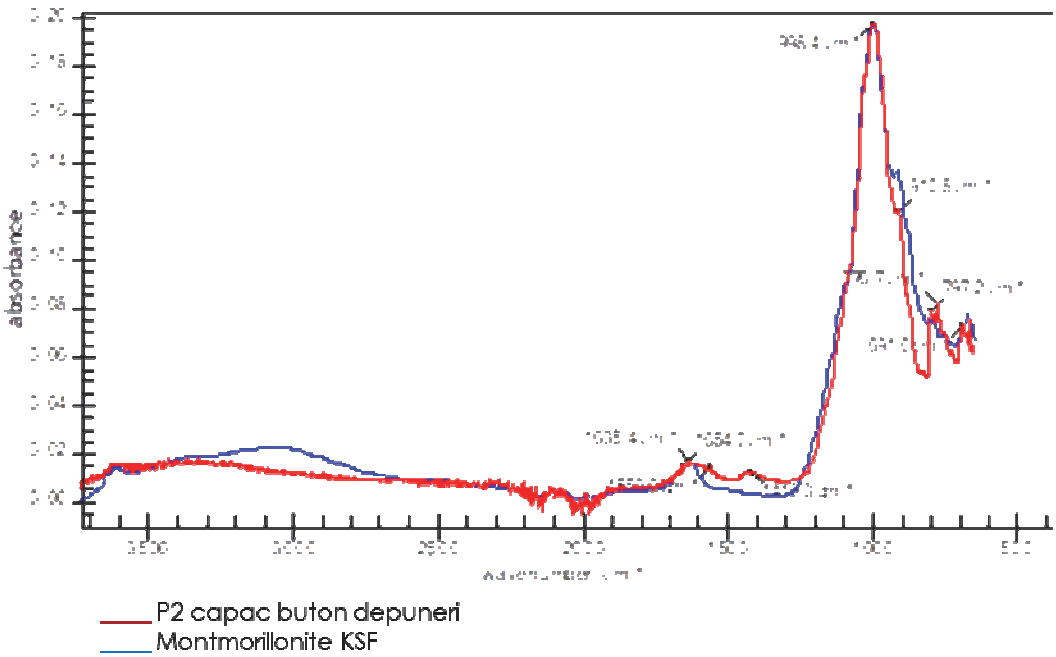

Fig. 6. Spectrul FT-IR al probei P2

Metodologia de restaurare aplicată

Curăţarea fragmentelor pentru îndepărtarea depunerilor aderente de sol, a materiei vitroase, a urmelor de materie proteică şi a sărurilor solubile în apă s-a realizat cu o soluţie de detergent neionic de tip C2000 (Contrad) de concentraţie 2%. Aciditatea apei folosite a fost de 6,5 (pH), valoare pe care o vom

avea ca reper pentru următorii paşi necesari curăţării umede. Toate fragmentele au stat în baia de detergent într-o primă fază până la 30 de minute, după care au fost scoase pe rând şi au fost pensulate uşor pentru îndepărtarea murdăriei şi a substanţelor grase, uleioase şi a materiilor proteice, iar unele depuneri aderente au fost îndepărtate cu ajutorul unui bisturiu. După etapa de clătire, fragmentele au fost puse la scurs şi au fost pregătite pentru băile de tratament chimic pentru îndepărtare crustelor de săruri de carbonat de pe suprafaţa ceramicii. În acest scop am folosit o soluţie de acid citric, în concentraţie de 10%. Piesele ceramice au fost imersate în baia acidă timp de 20 de minute şi s-a constatat imediat reacţia de efervescenţă caracteristică băilor acide, şi s-au urmărit efectele ei, iar crustele de depuneri s-au pensulat uşor pentru a ajuta îndepărtarea produşilor de reacţie. Piesele au fost apoi imersate în băi succesive de apă distilată, până la îndepărtarea urmelor de acid. Pentru verificare s-au efectuat teste cu hârtia indicatoare de pH. Clătirea a fost considerată ca fiind încheiată, în momentul în care pH-ul ultimei băi, a fost identic cu pH-ul apei distilate iniţiale. Fragmentele ceramice au fost aşezate pe un grătar de lemn cu plasă din material plastic, pe hârtie de filtru pentru scurgere şi uscare. Uscarea s-a făcut la temperatura camerei fără surse suplimentare de căldură şi a durat 3 zile.

Fig. 7. Fragmentele ceramice în timpul procesului de curăţire umedă

Consolidarea s-a realizat prin imersia fragmentelor ceramice în soluţia de consolidant. În cazul nostru am folosit Estel 1100, un produs consolidant pe bază de silicat, în soluție de White spirt, 75%, utilizat în restaurarea arheologică pentru consolidarea ceramicii. Uscarea fragmentelor consolidate s-a efectuat pe o sită de plastic, repoziţionându-le periodic pentru a se evita aderenţa.

Operaţiunea de asamblare a fragmentelor pentru reconstituirea formei iniţiale s-a făcut utilizând Polivinil acetat fără plastifiant, de tip D3. Asamblarea a început lipind fragmentele ceramice două câte două, începând cu fragmentele mici până la asamblarea simultană a mai multor părţi mari din obiect. După epuizarea fragmentelor mici, părţile mari au fost montate între ele după ce pe parcurs s-au făcut probe de îmbinare şi potrivire.

Fig. 8. Capacul în timpul procesului de asamblare

Zonele de contact dintre fragmentele ceramice puternic erodate au fost întărite cu ajutorul pânzei de fibră de sticlă şi a adezivului polivinilic, care va conferi o rezistenţă mult sporită obiectului.

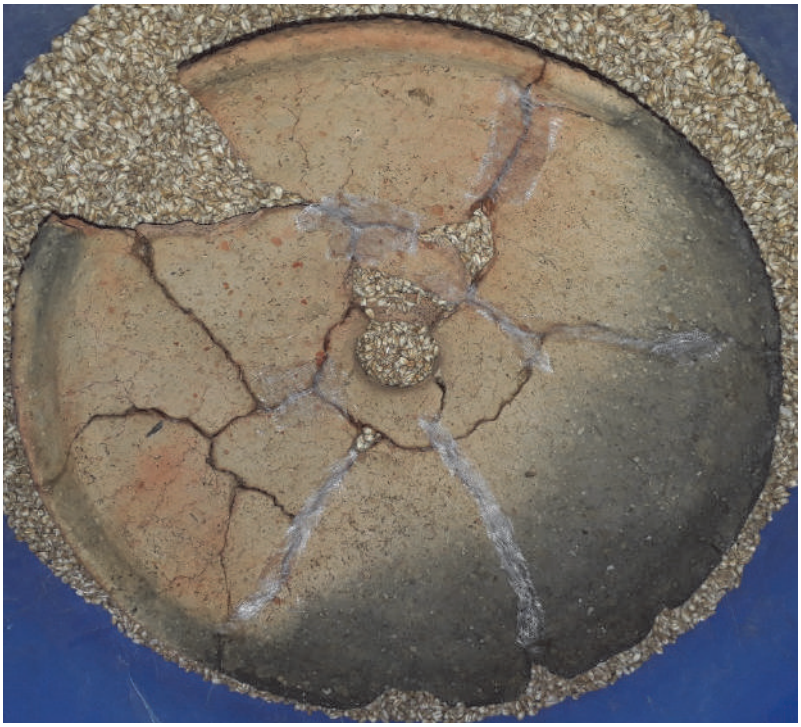

Fig. 9. Consolidarea zonelor de îmbinare a fragmentelor cu fibră de sticlă

Completarea lacunelor de material original s-a făcut cu ajutorul ipsosului de modelaj de calitate, cu o granulaţie fină, lipsit de impurităţi şi cu o rezistenţă mecanică superioară. Pentru negativ, am folosit plăci de ceară dentară, aceasta fiind plasticizată prin încălzirea la o temperatură de 40-45°C cu ajutorul unui aparat cu jet de aer cald. Mulajul de ceară a fost luat din imediata vecinătate a zonei lipsă. Deoarece interiorul butonului este mic (aproximativ 3 cm), zona fiind inaccesibilă pentru prelevarea de amprente, am hotărât folosirea unui balon de cauciuc din comerţ ca material pentru negativ. În figura 11 este reprezentat martorul care stă la baza completării şi refacerii formei butonului.

Degroşarea a fost făcută pe ipsosul încă ud, dar cu un plus de atenţie, pentru că rezistenţa lui mecanică este mai scăzută în stadiul acesta iar finisarea s-a efectuat în totalitate pe ipsosul uscat folosindu-se raşpile, bisturie, hârtie abrazivă cu diferite granulaţii.

Având în vedere importanţa istorică, documentară şi artistică a bunului cultural aflat în lucru, s-a decis ca intervenţia de refacere a decorului să se efectueze, pentru că exista o continuitate firească în decorul original. Decorul incizat şi excizat a fost realizat cu ajutorul Dremelului şi al frezelor metalice.

Fig. 10. Capacul în timpul procesului de amprentare

Fig. 11. Martorul care stă la baza refacerii formei butonului

Fig. 12. Capacul după completarea zonelor lacunare şi refacerea decorului

Integrarea cromatică a plombelor s-a făcut cu ajutorul culorilor de acuarelă, în ton mai deschis faţă de original, respectând astfel principiu lizibilităţii. În general, integrarea este o intervenţie de natură estetică şi nu este indispensabilă unei bune conservări a obiectului, dar se justifică pentru că vizează facilitarea perceperii unităţii potenţiale a obiectului. Intervenția se supune aceluiaşi principiu al reversibilităţii materialelor şi trebuie să fie depistabilă cu ochiul liber.

La sfârşit, plombele de ipsos au fost peliculizate, aplicându-se un strat de vernis, format din Paraloid B72, cu o concentrație de 2 ș, dizolvat în solvenți organici, 60% toluen şi 40% acetonă.

Pentru a nu înlătura total urmele trecerii prin timp ale obiectului, ne-am redus gama de intervenţii. Din aceasta perspectivă, unele fisuri, exfolieri au rămas neatinse în câmpul ceramicii originale.

Fig. 13. Capacul după procesul de restaurare, imagine lateral

Fig. 14. Capacul după procesul de restaurare, imagine de sus

Concluzii

Materialul ceramic de la Baia prezintă câteva caracteristici specifice şi anume că în marea sa majoritate a fost confecţionat din argilă cu exces de material degresant, în special cioburi pisate, nisip de granulaţie mare sau pleavă, ducând în final la piese ceramice mai puţin rezistente la şocuri mecanice şi de temperatură. O altă caracteristică comună ţine de ornamentarea vaselor cu ajutorul decorului incizat şi excizat realizat după aplicarea angobei pe suprafaţă.

Lucrarea de faţă tratează problematica restaurării ceramicii arheologice precucuteniene prin descrierea factorilor de degradare şi influenţa lor asupra materialului suport, descrierea tehnicilor de lucru, a materialelor, a intervenţiilor şi a felului cum au fost realizate

Scopul conservării și restaurării capacului precucutenian este atât cel de salvare a bunului cultural cât și cel de a oferi o mărturie istorică atât științei cât și generațiilor viitoare.

Bibliografie:

Susan Buys, Victoria Oakley, *Conservation and restoration of ceramics*, Editura Butterorth Heinemann Book, 1993, Londra, Maria Britanie;

Constantin Aparaschivei, *Vasul de cult descoperit în aşezarea Precucuteni de la Baia, punctul În muchie, judeţul Suceava*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei", 2014, Editura Universităţii Ştefan cel Mare, Suceava, p. 339;

Norme de conservare şi restaurare a bunurilor culturale mobile clasate, H.G. nr. 1546/2003.

Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediţia a-II-a, CPPC, Bucureşti, 2003;

Lins, P. A., *Ceramics and Glass Conservation: Preventive Measures*, Museum News 55, 3 (1977), pp. 5-9.

RESTAURAREA UNUI BUST DIN COLECȚIILE MUZEULUI NAȚIONAL AL BUCOVINEI

Mugurel VASILIU

Rezumat: În anul 2020 a fost preluat în Laboratorul de Restaurare și Conservare al Muzeului Național al Bucovinei din Suceava un bust de femeie, care figurează în fișa analitică de evidență și în inventar cu numele de „Bust Venus". Piesa prezintă analogii cu alte piese din colecții particulare și face parte din inventarul colecției Casei Memoriale „Simion Florea Marian".

Cuvinte cheie: Simion Florea Marian, memoriale, bust, ipsos, restaurare

Abstract: In 2020, a bust of a woman was brought to the Restoration and Conservation Laboratory of the National Museum of Bukovina in Suceava, which appears in the analytical record and in the inventory with the name "Bust of Venus". The artifact has analogies with other items from private collections and is part of the inventory of the "Simion Florea Marian" Memorial House collection.

Keywords: Simion Florea Marian, memorial, bust, plaster, restoration

Starea de conservare:

Obiectul este un bust turnat într-o matriță din ipsos, din inventarul colecției Casei memoriale „Simion Floarea Marian", datând din secolul al XIX-lea. În urma unor șocuri mecanice, de dinainte de a fi donată muzeului de către urmașii academicianului, piesa prezenta spărturi în mai multe fragmente, de-a lungul timpului suportând și o intervenție necorespunzătoare, prin aplicarea de plombe care nu se integrează nici ca formă și nici ca aspect (vezi fig. 2).

Analizele fizice au dus la concluzia că în timpul intervenției necorespunzătoare a fost folosit un adeziv de tip prenadez care nu respectă principiul reversibilității și compatibilității[1].

Dimensiunile piesei: H = 460 mm, soclu bază ⌀ 320 mm (vezi fig. 1).

Capul bustului prezintă o spărtură pe partea stângă a cutiei craniene, respectiv în zona urechii stângi, având și depuneri de murdărie aderentă pe toată suprafața, cu pierderi de material original de constituție cca 10%. Din punct de vedere artistic, piesa este un produs de serie, turnat în matriță, dovadă fiind faptul că are gravat numele orașului dar și al atelierului care l-a produs: *SCULTUREN-MUSEUM*, *AUGUST-GERBER*, *KOLN A/R CULORE*, *GES. GESCH-DEPOSERE REGISTERD* (vezi fig. 2).

Pentru restaurarea piesei, am propus și efectuat următorul flux tehnologic: desprăfuirea obiectului, îndepărtarea adezivului necorespunzător, refacerea prin analogie a urechii stângi. Ansamblarea fragmentelor a fost făcută cu poliacetat de viniliar, iar plombarea zonelor lipsă a fost realizată cu ipsos de modelaj tip *Duraziv*. În interiorul cutiei craniene a fost pulverizată spumă poliuretanică pentru a putea reface zona lipsă a fizionomiei (vezi fig. 3). A urmat finisarea plombelor cu ajutorul instrumentarului dentar și al aparatului tip *Dremel*. Pentru a acoperi porozitatea ipsosului, a fost aplicată pe suprafața bustului o soluție de poliacetat de vinil 5%. După uscare piesa a fost pensulată cu o culoare acrilică albă, conform cu propunerile din dosarul de restaurare. Conservarea finală a fost realizată cu o soluție Palaroid B72, încheind procesul de restaurare (vezi fig. 4).

[1] A. Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, CPPC, București, 2003, p. 30.

Fig. 1. Bust înainte de restaurare

Fig. 2. Detaliu înainte de restaurare

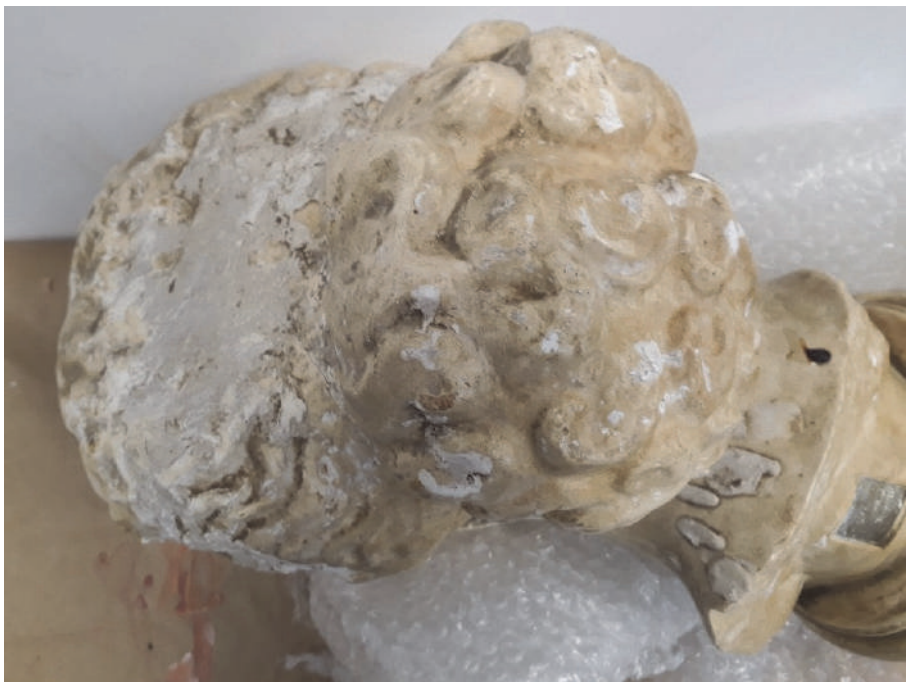

Fig. 2. Bust - intervenție necorespunzătoare

Fig. 3. Inscripția cu denumirea atelierului în care a fost confecționată piesa

Fig. 3. Bust – în timpul restaurării

Fig. 4. Bustul după restaurare

RESTAURAREA UNUI PAT APARŢINÂND COLECȚIEI MEMORIALE „NICOLAE LABIȘ”

Cristi CURELEȚ, Andrei BUTNAR

Rezumat: Piesa de mobilier aparţine Colecţiei Memoriale (Fondul memorial-documentar) „Nicolae Labiş”. După ce a fost restaurat, patul va putea transpune alături de celelalte obiecte din colecţie, imaginea anilor când poetul locuia la Mălini.

Cuvinte cheie: lemn, Nicolae Labiş, restaurare, pat, colecţie

Abstract The piece of furniture belongs to the Nicolae Labiş Memorial Collection (Memorial-Documentary Fund). After restorations, the bed will picture together with the other objects in the collection, the image of the years when the poet lived in Mălini.

Keywords: wood, Labis restoration, bed,collection

„Tot din lemn, bucovinenii au invăţat să-şi confecţioneze mobilierul, obiectele de uz casnic şi ceremonial (...)”[1]

Este bine cunoscut faptul că de-a lungul timpului în zona de munte a judeţului Suceava au existat numeroase ateliere de prelucrare a lemnului, precum şi meşteri care au lăsat urmaşilor numeroase obiecte foarte apreciate. Într-un astfel de atelier, care până la acest moment a rămas necunoscut, a fost realizat şi acest pat la începutul sec. XX. El se află astăzi, după restaurare, în expoziţia Casei Memoriale „Nicolae Labiş”, situată în centrul satului Mălini şi inaugurată în anul 1975, în fosta locuinţă a familiei de învăţători Profira şi Eugen Labiş, părinţii poetului. Expoziţia memorială, desfăşurată în patru încăperi, reconstituie tulburător, graţie obiectelor autentice, mobilier, cărţi şi caiete, piese vestimentare, climatul de viaţă şi de creaţie al genialului poet.[2]

Caracteristicile tehnice ale patului de lemn supus restaurării

Patul a fost realizat înr-un atelier specializat, necunoscut, prin prelucrări mecanice de debitare, rindeluire, ajustare dimensională şi strunjire. Diferite operațiuni ale tehnicilor de tâmplărie precum scobire, cioplire, asamblare cu cep propriu, traforare (profil tetieră) au fost de asemenea folosite în construcția cadrului de pat. Legarea arcurilor și fixarea materialului textil de la exterior s-a făcut de către un tapiţer.

Tipologic, obiectul face parte din categoria pieselor de mobilier destinat odihnei sau relaxării. Piesa este alcatuită din câte 2 traverse şi 2 lonjeroane fixate în patru picioare în tehnica cep propriu și scobitură. Picioarele sunt din prisme de fag (7x7 cm) cu L=38cm şi sunt strunjite la zona vizibilă pe o L=18,5 cm. Pe cele două lonjeroane sunt aplicate câte doua rigle care susţin riglele de fixare a arcurilor somierei.

La zona de căpătâi, pe canturile superioare, sunt fixate două elemente ce alcătuiesc o placă care are rolul de susţinere a tetierei. Aceasta este mobilă fiind conjugată cu cadrul prin două elemente de ghidare care culisează în două locaşuri practicate în placa de căpătâi. Tetiera este confecţionată din răşinoase profilate pe panourile laterale într-o formă specifică, asigurând un sprijin ergonomic pentru odihnă .Confortul este asigurat de un sistem de arcuri de oţel (32 buc.) legate cu sfoară în tehnica tapiţerului peste care este aplicată o pânză de sac şi un strat de umplutură (lâna de oaie), urmat de stratul estetic (catifea grena). Tapiţeria este fixată cu cuie de tapiţer.

Descrierea stării de conservare

[1] Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1983, p. 5.
[2] https://muzeulbucovinei.ro/casa-memoriala-nicolae-labis/

Din motive necunoscute, la un moment dat, patul a fost depozitat în podul casei unde din cauza condiţiilor improprii de păstrare a suferit degradări care nu permiteau expunerea sa în expoziţia permanentă.

Fig.1. Vedere de ansamblu înainte de restaurare

În momentul sosirii în laboratorul de restaurare piesa prezenta degradări specifice condiţiilor de păstrare improprii precum contrageri ale materialului lemnos, fisuri, crăpături, decalibrarea îmbinărilor, pierderea stabilităţii, depozite consistente de praf, cedarea materialului tapiţeriei, tasarea şi ruperea arcurilor somierei. Timpul îndelungat petrecut într-un spaţiu neadecvat a condus şi la oxidarea cuielor de fixare având drept rezultat degradarea ireversibilă a legăturilor de tapiţer. La partea exterioară catifeaua prezenta uzură excesiva şi diverse pete accidentale având nuanțe și mărimi diferite. Zona interioară a dormezei era degradată ireversibil cu sfâșierea pânzei de sac ce a determinat pierderea stratului de umplutură (lâna de oaie). În zona inferioară a picioarelor patului precum şi a riglelor-suport pentru arcuri s-au identificat pete de culoare albă, neuniforme, iar în urma analizelor chimice efectuate s-a stabilit originea acestora.[3]

Fig. 2. Pete albe neuniforme (material ignifug)

Restaurarea obiectului

Primul pas a fost *demontare tapiţeriei.*

Operațiunea s-a realizat cu instrumente specifice: patent, clește, minirangă. S-a constatat că piesa a suferit de-a lungul timpului două tapițări, ultima fiind mai puțin profesională, nivelul dormezei fiind realizat cu petice textile aplicate pe zonele cu arcuri metalice frânte. După

[3] Conform Buletinului de analize chimice nr. 4/2020, Pat din lemn și piele, nr.inv.392.

îndepărtarea materialului textil s-a procedat la curățirea cu aspiratorul a reziduurilor de lână şi a prafului de pe elementele dormezei şi a tetierei. A fost utilizat aspiratorul şi o perie aspră.

A urmat apoi *demontarea tetierei şi a arcurilor somierei*. Operațiunea a fost impusă de starea de degradare a arcurilor metalice rupte sau oxidate la maxim și s-a realizat cu clești şi patent. După îndepărtarea arcurilor s-a efectuat o curățire uscată cu aspiratorul şi perii aspre pentru îndepărtarea reziduurilor textile (cânepă și lâna de oaie) precum şi a prafului aferent.

Fig. 3. Demontarea arcurilor rupte şi oxidate

*Extragerea cuielor metalice și consolidarea tetierei și a dormeze*i. După demontarea arcurilor s-a constatat că în materialul lemnos au ramas cuie metalice de la retapițările anterioare care au fost extrase. Având în vedere că au fost folosite şi cuie supradimensionate, în materialul lemnos au aparut fisuri care impuneau consolidare. Operaţiunea s-a realizat cu adeziv si prese metalice.

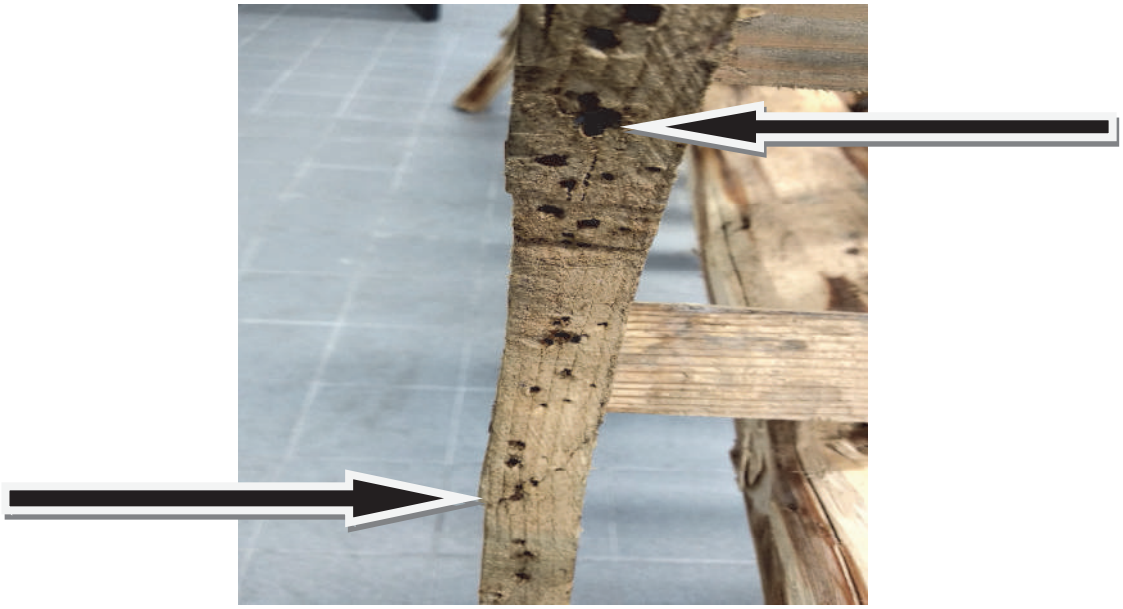

Fig. 4. Găuri supradimensionate şi fisuri

Curățirea umedă. Operațiunea s-a desfășurat pe toate suprafețele, mai intens în zona picioarelor unde erau pete de material ignifug mai rezistent la soluțiile de curățire. Au fost utilizate soluții de curățire (alcool etilic, apa distilată, amoniac - 3/2/1) și lâna de oțel 00. Reziduurile au fost îndepărtate cu prosoape de hârtie, piesa fiind apoi uniformizată cu apă alcoolizată (4/2) urmată de uscare naturală.

Biocidarea și înfolierea. Având în vedere condițiile de zacere a piesei, s-a procedat la biocidarea piesei prin pensulare în exces cu Per-Xil 10 și înfoliere.

Adaptarea dimensională a buretelui și montarea pe somieră și tetieră. Placa de poliuretan a fost adaptată dimensional atât pe somieră cât și pe tetieră și fixată pe elementele de interes cu adeziv specific. Stratul de pe somieră a fost ajustat la 45 de grade pe canturi pentru o formă confortabilă iar cel de pe tetieră a fost ajustat pe formă. La final, peste piesă a fost fixat un strat de 3 cm de NeteX cu rol de protecție a materialului de tapițerie împotriva uzurii mecanice cu structura de baza.

Tapițare cu material nou si retuș cromatic. Materialul a fost ajustat dimensional, pe formă și fixat cu capse metalice in zonele ascunse și cuie estetice în zonele vizibile. Provocarea a fost tetiera unde, după tapițarea zonei funcționale au fost aplicate două capace tapițate pe laterale pentru mascarea zonelor cu pliuri și redarea aspectului estetic(cf originalului).La final au fost retușate picioarele iar suprafețele textile au fost aspirate pentru îndepărtarea scamelor și netezirea suprafețelor.

Etape din timpul restaurării:

Fig. 5. Biocidare în exces cu Per-Xil 10

a **b**

Fig.6. a. Adaptare dimensională a buretelui
b. Capac tapițat tetieră

a

b

Fig.7. Aspect final după restaurare
a - Vedere laterală
b - Vedere frontală

RESTAURAREA UNUI RADIO
DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

Cristi CURELEŢ, Florin HAVRELIUC

Rezumat: În această lucrare este prezentată restaurarea unui aparat radio din prima jumătate a secolului XX, din colecţia Muzeului Naţional al Bucovinei, degradările şi soluţiile de intervenţie ce s-au impus în procesul de restaurare.

Piesa ce face obiectul acestei lucrări îndeplineşte, prin caracteristicile sale funcţionale, rolul de mediu de informare şi divertisment, devenind în acelaşi timp, prin desenul panourilor din lemn furniruit, un element posibil central al locuinţei.

Cuvinte cheie: restaurare, aparat radio, lemn, furnir, prima jumătate a secolului XX

Abstract: This study presents the restoration of a radio from the first half of the twentieth century, from the collection of the National Museum of Bukovina, the specific degradation encountered and the solutions that were aproached in the restoration process.

The piece that is the object of this study, fulfills through its functional characteristics, information and entertainment, becoming at the same time, trough the aestethics of the veneered wood panels, an object that harmonizes the house.

Keywords: restoration, radio, wood, veneer, first half of the XX century

Piesa propusă pentru restaurare este un aparat utilizat pentru recepţionarea transmisiunilor radio. Din datele furnizate de muzeograf în Fişa Analitică de Evidenţă, radioul este marca Minerva, fiind fabricat la Viena în fabrica „Radiola-Radioapparate und Bestandteile W.Wohleber & Co.”, în prima jumătate a secolului XX, aproximativ în perioada 1939-1941, cutia acestuia fiind confecţionată din lemn.

În urma studierii diferitelor surse de infoRmare pentru realizarea documentaţiei dosarului de restaurare, am descoperit câteva modele de aparate radio asemănătoare cu cel ce face obiectul acestui studiu. Exemplul cel mai elocvent în acest sens este modelul „Radio Popular Olt S555B” fabricat în 1955, la fabrica „Radio Popular” din Bucureşti. Această fabrică a fost înfiinţată la 11 iunie 1948, prin naţionalizarea tuturor asociaţiilor, a fabricilor şi întreprinderilor, printre care şi atelierele „Philips”, „Radiomet”, „Starck” şi „Tehnica Medicală”. Un an mai târziu fabrica şi-a început activitatea, până spre anul 1960, majoritatea receptoarelor fiind realizate cu piese importate din U.R.S.S., R.S. Cehoslovacă, R.P. Ungară sau R.D. Germană. Acest model a fost folosit ca model martor pentru replicarea unor elemente lipsă.

Piesa se remarcă prin formele simple ale elementelor constructive, suprafeţe plane conturate cu uşoare linii curbe şi drepte, precizie în execuţie.

Imaginea de ansamblu a piesei denotă funcţionalitate, simplitate, eleganţă, confort, utilitate practică generalizată, caracteristici ce amintesc de stilul Biedermeier (1815-1850), mobilierul din acest stil fiind foarte răspândit în Germania, Austria, în principal Viena, ajungând până în Transilvania şi unele zone apropiate.

Descriere

Cutia radioului este confecţionată din 4 panouri de placaj înnobilate cu furnir de nuc, unul frontal, două laterale şi unul superior. Panoul posterior (spatele), este confecţionat din carton (mucava) şi dimensiunile adaptate pentru obturarea golului rezultat, cu rol de mascare şi protecţie a elementelor electronice.

Panoul frontal, conţine o ramă dreptunghiulară bordurată, realizată din şipci profilate trapezoidal, îmbinate la 45^0 cu rol de mascare a zonei de îmbinare dintre panoul frontal şi rama ce conţine elementele de sonorizare şi scala radioului.

Rama bordurată a panoului frontal este separată de o traversă profilată trapezoidal, ce delimitează zona de sonorizare, în partea superioară a ramei, de cea a scalei radioului realizată din plexiglas, în zona inferioară.

Panoul frontal este racordat cu cel superior (capacul), prin profilarea la la sfert de cerc a cantului dintre cele două panouri. Acest mod de racordare, conferă prin plasticitatea imaginii, o estetică aparte obiectului, sugerând că cele două panouri sunt realizate dintr-o singură bucată.

Cei doi pereţi laterali au forma unui trapez dreptunghic şi conţin comutatoare şi butoane ce acţionează şi selectează diferitele funcţii ale radioului.

Panoul inferior, structura pe care se sprijină întreg ansamblul, este un cadru dreptunghiular din lemn de fag realizat din 4 rigle îmbinate în tehnica tâmplărească nut şi feder, acesta reprezentând totodată şi suportul în care sunt fixate elementele electronice interioare. Cadrul este prevăzut cu o zonă deschisă, ce facilitează accesul la elementele electronice, această deschidere fiind obturată cu o placă de carton (mucava).

Suprafaţa de aşezare a radioului este asigurată de 3 rigle, 2 laterale mai scurte, şi una frontală mai lungă ce prezintă un decupaj cu rol estetic. Cele 3 rigle sunt îmbinate la 45^0 şi prezintă 4 zone în care erau fixate rondele din pâslă cu rol de protecţie a suprafeţei de etalare.

Panoul posterior (spatele) nu este cel original, fiind reprezentat de un panou din placaj, adaptat dimensional conturului interior al cutiei radioului.

În interiorul cutiei radioului, pereţii sunt consolidaţi cu şipci triunghiulare şi dreptunghiulare, iar pe latura din spate a panoului superior este fixată o baghetă profilată, cu rol de susţinere al panoului posterior şi suport al jugului pilelor electrice.

Diagnostic

La intrarea în laboratorul de restaurare piesa se afla într-o stare de degradare avansată. Condiţiile improprii de păstrare, depozitare, şi uz, din punct de vedere microclimatic (umiditate, temperatură şi lumină), au creat un mediu favorabil pentru apariţia unor degradări la nivelul straturilor de furnir, al celui de placaj, atacuri biologice şi deteriorări ale stratului de protecţie.

Starea de conservare a radioului în momentul intrării în Laboratorul de restaurare

Deshidratarea excesivă a lemnului a determinat casarea adezivului, fenomen ce a dus la rândul lui la: gonflarea stratului de furnir şi desprinderea panourilor suprapuse din componenţa placajului (blind), apariţia fisurilor în masa lemnoasă, desprinderea (desfacerea) îmbinărilor şi diminuarea integrităţii structurale.

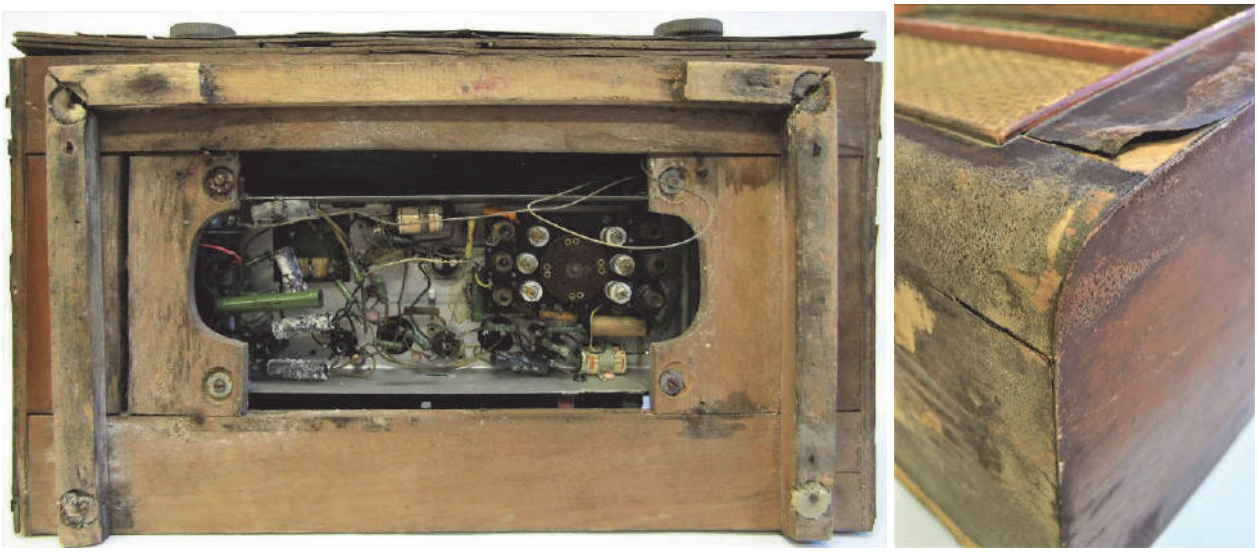

Starea de conservare a radioului în momentul intrării în Laboratorul de restaurare

După investigarea obiectului se poate constata că integritatea acestuia a avut de suferit, atât la nivelul panourilor de blind, a stratului de furnir dar şi la nivelul stratului de protecţie ce a fost degradat ireversibil.

Aceste degradări se datorează expunerii sau păstrării radioului într-o zonă cu variaţii de temperatură şi acţiune directă a razelor solare. De asemenea au fost observate şi degradări survenite în urma uzurii funcţionale, la nivelul suprafeţei aşezare, dar şi şocuri mecanice la panoul superior.

Restaurarea

Prima etapă din procesul de restaurare a radioului a fost desprăfuirea exteriorului şi interiorului, prin periere diferenţiată, în funcţie de zona în care se acţiona, cu pensule moi şi aspre concomitent cu aspirarea depunerilor rezultate.

Pentru un acces facil în zona interioară a cutiei radioului a fost necesară demontarea elementelor electronice şi textile, acestea fiind preluate de sectoarele „Restaurare Metal”, respectiv „Restaurare Textile” pentru operaţiuni specifice.

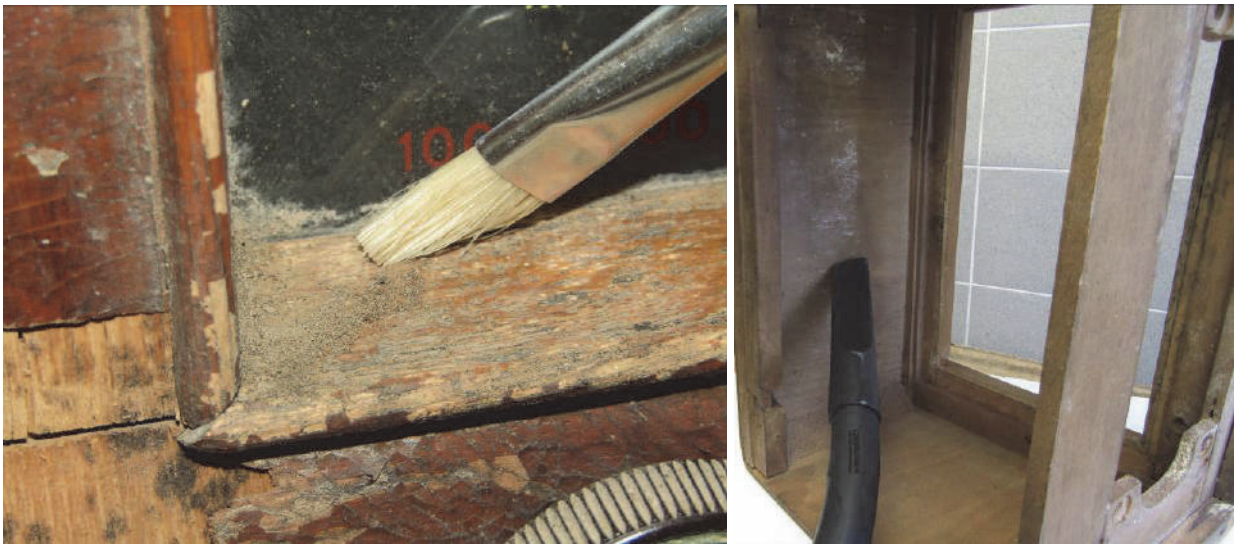

Curăţare uscată şi demontare

Curăţarea umedă şi mecanică a tuturor suprafeţelor panourilor s-a făcut diferenţiat prin ştergere cu bastoncini în zonele fragilizate şi sagomat în zonele stabile, îmbibate în soluţie de: alcool etilic absolut, amoniac, apă distilată şi o picătură ulei de in pentru a preveni albirea suprafeţelor.

Această operaţie a fost urmată de tamponare cu prosoape de hârtie pentru preluarea reziduurilor şi împiedicarea pe cat posibil a pătrunderii soluţiei în structura lemnului.

Pentru îndepărtarea stratului de protecţie degradat (nitroceluloză, conform buletinului de analize chimice nr.1 din 2020), s-a folosit diluant D409.

Operaţia de îndepărtare a stratului de protecţie degradat s-a desfăşurat pe suprafeţe restrânse (maxim 5x5 cm), pentru a nu afecta stratul de furnir. Iniţial s-a efectuat o emoliere a zonei cu material textil îmbibat în diluant D409, apoi în funcţie de stabilitatea stratului de protecţie s-a trecut la îndepărtarea lui cu abraziv sagomat sau cu bisturiul.

Aspecte din timpul şi după îndepărtarea stratului de protecţie degradat ireversibil

Următoarea etapă a procesului de restaurare a fost îndepărtarea adezivului casat, pentru o aderenţă mai bună. Adezivul folosit la încleierea panourilor de placaj, a furnirului şi a elementelor ce alcătuiesc cutia radioului este, conform buletinului de analize chimice nr. 1 din 2020, adeziv de natură proteică, clei animal.

În zonele unde curăţarea umedă iniţială nu a avut efect în îndepărtarea acestui tip de adeziv, acesta a fost îndepărtat prin emoliere cu apă călduţă şi ştergerea cu material textil, injectare cu seringa pentru zonele cu gonflări ale furnirului dar şi prin raclare cu bisturiul.

După această etapă întreg ansamblul a fost supus unui tratament de biocidare, urmele de atac fungic stins fiind îndepărtate în prima fază mecanic cu bisturiul şi aspiratorul apoi prin pensulare cu o soluţie ce are în compoziţie o sare cuaternară (Preventol RI 80, 5%), conform recomandărilor din buletinul de analize nr. 3/2020.

Consolidarea stratului de placaj a început prin îndepărtarea unor cuie metalice afectate de coroziune ce împiedicau aducerea în plan a suprafeţelor panourilor, a urmelor de chit casat folosit la nivelarea suprafeţelor deformate apărute în urma fixării cuielor metalice dar şi a distanţărilor apărute între panourile de placaj.

Aceste operaţii au fost urmate de debitarea unor bucăţi de placaj, din aceeaşi esenţă, tratat preventiv, cu aceeaşi valori ale U%, şi ajustarea lor la formele necesare pentru obturarea zonelor cu lacune în straturile de blind ale placajului.

Încleierea straturilor de placaj s-a făcut cu clei colagenic 10%, preparat cu 2 picături de Preventol RI80 5% la 100 grame de adeziv, fixarea acestora realizându-se între bacuri de lemn şi prese adecvate.

Cleiul a fost adăugat pe suprafeţe prin pensulare sau injectare, în funcţie de zona în care se efectua consolidarea. După uscarea adezivului am trecut la ajustarea elementelor noi adăugate şi curăţarea prin ştergerea cu apă distilată călduţă şi material textil a zonelor a excesului de adeziv.

Aspecte din timpul curăţării şi consolidării straturilor de blind

Consolidarea stratului de furnir a reprezentat, alături de integrarea cromatică, a reprezentat una din cele mai dificile şi solicitante etape ale întregului proces de restaurare.

Pentru completarea zonelor lacunare ale furnirului, ca modalitate de replicare a părţilor lipsă, am considerat că cea mai potrivită metodă ar fi cea de copiere, prin aşezarea stratului de furnir nou (de aceeaşi esenţă, grosime, cu desen cât mai asemănător, tratat preventiv şi cu aceleaşi valori ale U%), sub stratul de furnir vechi şi fixarea lui (cu bandă adezivă sau prese) pentru a evita mişcări accidentale. Marginile neregulate a stratului de furnir vechi, aflat deasupra, au fost copiate atent cu un cuţit de sculptură.

Prima trecerea a cuţitului peste stratul nou de furnir, urmărind marginile neregulate ale stratului de furnir vechi, a fost efectuată atent, evitându-se apăsarea excesivă şi contactul cu furnirul original. Pentru o tăiere în profunzime a stratului de furnir şi o copiere exactă a marginilor neregulate au fost efectuate mai multe treceri, evitându-se aşchierea furnirului nou.

După realizarea replicilor de furnir pentru toate zonele cu lacune, am trecut la încleierea aşchierilor şi a desprinderilor stratului de furnir original cu clei colagenic, fixarea zonei încleiate cu prese adecvate şi curăţarea excesului de adeziv apărut.

Următoarea etapă a fost încleierea replicilor de furnir nou în zonele lacunare.

Marginile neregulate ale replicilor de furnir nou au fost subţiate pe toată lungimea, pentru o mai bună contopire cu furnirul original şi pentru eliminarea pe cât posibil a diferenţelor de nivel între cele două suprafeţe.

Replicile de furnir nou au fost aşezate în poziţie şi fixate cu bandă de hârtie, pentru a se evita deplasarea în timpul fixării lor în prese. Excesul de adeziv a fost îndepărtat cu apă călduţă iar marginile stratului de furnir au fost ajustate.

Aspecte din timpul şi după replicarea zonelor cu lacune de furnir

Reasamblarea elementelor electronice şi textile a început cu piesele din interiorului cutiei radioului. Au fost remontate în ordine: ţesătura textilă pe rama din lemn suport, scala din sticlă a radioului, panoul din placaj suport al elementului de sonorizare, elementul de sonorizare, „acul" scalei radioului, cadrul metalic suport al circuitelor, lămpilor etc. A fost redată funcţionalitatea butonului ce acţionează „acul" scalei, prin montarea unui şnur textil nou pe scripeţii interiori. Ultimul element montat a fost jugul pilelor electrice şi un suport metalic al unui buton lateral. Cele trei rigle ce reprezintă elementul de aşezare au fost reîncleiate în poziţia originală, cuiele metalice afectate de coroziune au fost înlocuite cu cuie de lemn. Tot acum au fost montate şi rondelele de pâslă, ce asigură un element tampon între radio şi suprafaţa pe care este aşezat.

Replica capacelor spate, respectiv a panoului inferior au fost realizate din carton cu grosimea de 2mm (mucava) – conform martorilor. În urma cercetărilor a diferitelor modele de radiouri, pentru documentare, am descoperit un model de radio similar „Radio Popular S 555 B Olt", care a servit drept martor pentru realizarea replicilor panourilor spate şi inferior.

Capacul spate şi panoul inferior au fost obţinute prin suprapunerea martorului peste coala de carton, copierea cu creionul a conturului formei exterioare dar şi a găurilor de aerisire, decuparea pe liniile drepte cu cutterul şi relizarea, prin perforare cu preduceaua, a găurilor de aerisire circulare. Capacul spate şi panoul inferior astfel obţinute au fost integrate cromatic cu baiţ nuc nediluat, prin pensulări succesive până la obţinerea unei nuanţe asemănătoare martorilor.

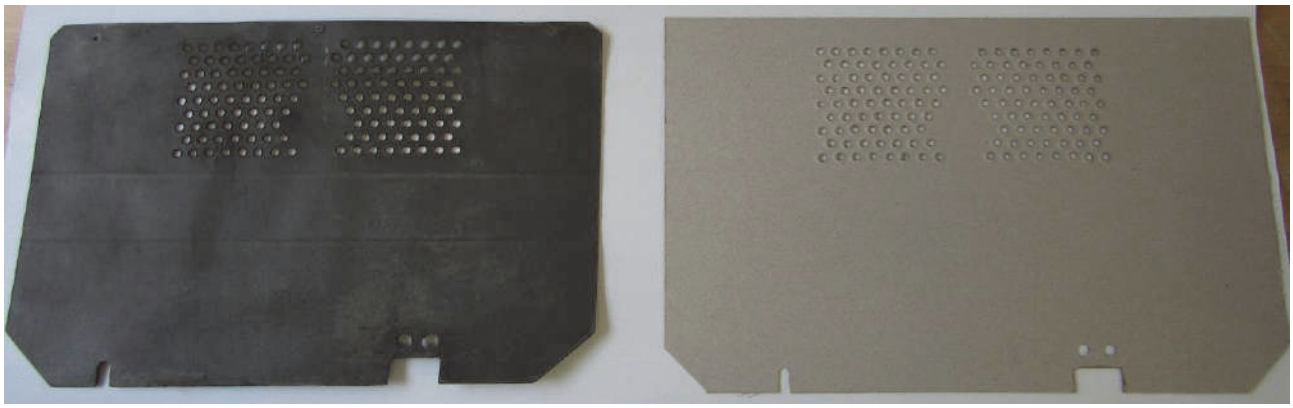

Aspecte din timpul şi după replicarea conform martorilor a panourilor spate, respectiv inferior

Etapa finală din procesul de restaurare a fost integrarea cromatică. Prima fază a integrării cromatice, una din cele mai dificile etape, a fost şlefuirea atentă cu abraziv fin (granulaţie 600) a panourilor cutiei radioului pentru eliminarea eventualelor diferenţe dintre straturile de furnir nou şi cel original. Această etapă a fost urmată de ştergerea cu alcool a cutiei radioului, pentru a elimina impurităţile apărute în urma şlefuirii şi pentru a pregăti suprafaţa pentru băiţuire.

Baiţul folosit a fost diluat cu alcool la o nuanţă deschisă pentru ca în momentul aplicării aceasta să nu producă o închidere accentuată a stratului de furnir şi apariţia unor diferenţe cromatice sesizabile.

Diluarea baiţului pentru obţinerea unei nuanţe cât mai deschise, a început de la amestecul a 100 ml baiţ şi 100 ml de alcool, iar nuanţa obţinută a fost pensulată pe o bucată de furnir, apropiată cromatic cu cel original.

Treptat, în procesul de deschidere a nuanţei baiţului, am adăugat cate 100 ml de alcool şi am pensulat bucata de furnir pentru observarea nuanţei noi obţinute, varianta optimă fiind cea de 2400 ml alcool la 100 ml de baiţ.

Aplicarea baiţului la o nuanţă deschisă ne permite să închidem treptat la culoare anumite zone, unde stratul nou de furnir folosit nu se potrivea perfect cu stratul de furnir original, însă la un nivel cromatic în care diferenţa între straturile de furnir să fie insesizabile unui ochi neavizat.

Baiţul a fost aplicat diferenţiat în funcţie de zona unde acesta acţiona, atât prin pensulare şi ştergerea excesului cu material textil, prin ştergere a stratului de furnir cu un tampon textil îmbibat în baiţ dar şi prin punctare cu pensonul sau bastoncinii a anumitor zone. De asemenea au fost

aplicate un număr diferit de straturi de baiţ în funcţie de cât de închisă sau cât de deschisă era necesar să fie nuanţa în anumite zone.

Ca strat de protecţie, în urma consultărilor, a fost ales shellackul (15%) în detrimentul lacului nitrocelulozic datorită reversibilităţii. Shellackul a fost aplicat cu pensulă moale din păr natural şi atenţie sporită la evitarea apariţiei unor remanenţe inestetice de shellack.

În timpul pensulării s-a încercat evitarea efectuării a mai mult de două treceri cu pensula peste aceeaşi zonă, astfel eliminându-se o eventuală „plimbare" a baiţului dintr-o zonă în alta. Între „prima şi a doua mână" de shellack, cutia radioului a stat în repaus timp de o zi pentru relaxarea materialului şi uscarea mai bună a stratului de shellack. Deoarece şi peliculizarea cu shellack conferă o uşoară îngălbenire a stratului cromatic, am decis aplicarea în patru straturi.

BIBLIOGRAFIE

Gheorghe Țăranu, Romeo Țăranu, *Stiluri de mobilă și tehnica executării decorațiunilor*, Editura Didactică și Pedagogică R. A. București, 1995

Dr. Marta Julia Guttmann, *Studiu - Aspecte teoretice ale curăţirii obiectelor din lemn*, 2008

Hotărârea Nr. 1546 din 18 decembrie 2003, pentru aprobarea Normelor de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate, în Monitorul Oficial Nr. 58 din 23 ianuarie 2004

http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Radioreceptoare_rom%C3%A2ne%C5%9Fti

http://radiomuseum.org/r/minerva

http://radiomuseum-croatia.com/new/kolekcija/

Aspect frontal înainte şi după restaurare

Aspect lateral înainte şi după restaurare

Aspect anterior înainte şi după restaurare

NOTE DE LECTURĂ

Vasile Ursachi, George Dan Hânceanu, Angela Simalcsik,
Robert Daniel Simalcsik, Lucian Munteanu,
***Cimitirul medieval de la Brad. Cercetările arheologice din anii 1963-2004*,**
Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2020, 708 pp.;
ISBN 978-606-654-371-2

Ion MAREȘ

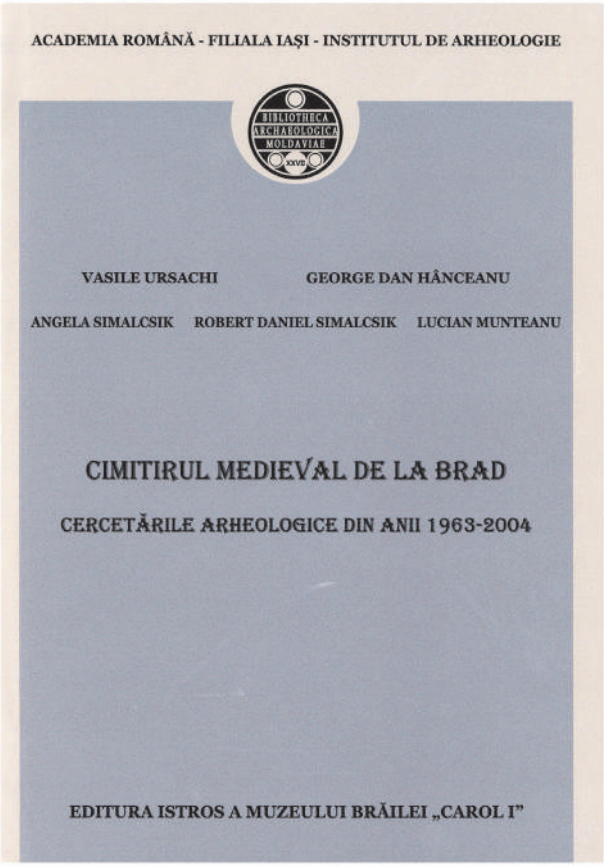
ACADEMIA ROMÂNĂ - FILIALA IAȘI - INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

BIBLIOTHECA ARCHAEOLOGICA MOLDAVIAE XXVII

VASILE URSACHI GEORGE DAN HÂNCEANU

ANGELA SIMALCSIK ROBERT DANIEL SIMALCSIK LUCIAN MUNTEANU

CIMITIRUL MEDIEVAL DE LA BRAD

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN ANII 1963-2004

EDITURA ISTROS A MUZEULUI BRĂILEI „CAROL I”

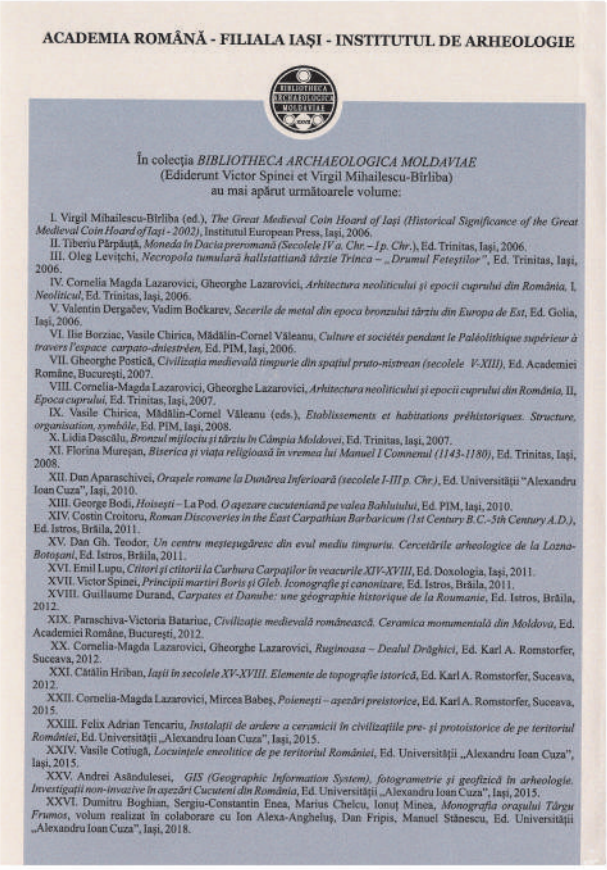
ACADEMIA ROMÂNĂ - FILIALA IAȘI - INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În colecția *BIBLIOTHECA ARCHAEOLOGICA MOLDAVIAE*
(Ediderunt Victor Spinei et Virgil Mihailescu-Bîrliba)
au mai apărut următoarele volume:

I. Virgil Mihăilescu-Bîrliba (ed.), *The Great Medieval Coin Hoard of Iași (Historical Significance of the Great Medieval Coin Hoard of Iași - 2002)*, Institutul European Press, Iași, 2006.
II. Tiberiu Pârpăuță, *Moneda în Dacia preromană (Secolele IV a. Chr. – 1 p. Chr.)*, Ed. Trinitas, Iași, 2006.
III. Oleg Levițchi, *Necropola tumulară hallstattiană târzie Trinca – „Drumul Feteștilor”*, Ed. Trinitas, Iași, 2006.
IV. Cornelia Magda Lazarovici, Gheorghe Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România*, I, *Neoliticul*, Ed. Trinitas, Iași, 2006.
V. Valentin Dergačev, Vadim Bočkarev, *Secerile de metal din epoca bronzului târziu din Europa de Est*, Ed. Golia, Iași, 2006.
VI. Ilie Borziac, Vasile Chirica, Mădălin-Cornel Văleanu, *Culture et sociétés pendant le Paléolithique supérieur à travers l'espace carpato-dniestréen*, Ed. PIM, Iași, 2006.
VII. Gheorghe Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, Ed. Academiei Române, București, 2007.
VIII. Cornelia-Magda Lazarovici, Gheorghe Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România*, II, *Epoca cuprului*, Ed. Trinitas, Iași, 2007.
IX. Vasile Chirica, Mădălin-Cornel Văleanu (eds.), *Etablissements et habitations préhistoriques. Structure, organisation, symbole*, Ed. PIM, Iași, 2008.
X. Lidia Dascălu, *Bronzul mijlociu și târziu în Câmpia Moldovei*, Ed. Trinitas, Iași, 2007.
XI. Florina Mureșan, *Biserica și viața religioasă în vremea lui Manuel I Comnenul (1143-1180)*, Ed. Trinitas, Iași, 2008.
XII. Dan Aparaschivei, *Orașele romane la Dunărea Inferioară (secolele I-III p. Chr.)*, Ed. Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2010.
XIII. George Bodi, *Hoisești – La Pod. O așezare cucuteniană pe valea Bahluiului*, Ed. PIM, Iași, 2010.
XIV. Costin Croitoru, *Roman Discoveries in the East Carpathian Barbaricum (1st Century B.C.-5th Century A.D.)*, Ed. Istros, Brăila, 2011.
XV. Dan Gh. Teodor, *Un centru meșteșugăresc din evul mediu timpuriu. Cercetările arheologice de la Lozna-Botoșani*, Ed. Istros, Brăila, 2011.
XVI. Emil Lupu, *Ctitori și ctitorii la Curbura Carpaților în veacurile XIV-XVIII*, Ed. Doxologia, Iași, 2011.
XVII. Victor Spinei, *Principii martiri Boris și Gleb. Iconografie și canonizare*, Ed. Istros, Brăila, 2011.
XVIII. Guillaume Durand, *Carpates et Danube: une géographie historique de la Roumanie*, Ed. Istros, Brăila, 2012.
XIX. Paraschiva-Victoria Batariuc, *Civilizație medievală românească. Ceramica monumentală din Moldova*, Ed. Academiei Române, București, 2012.
XX. Cornelia-Magda Lazarovici, Gheorghe Lazarovici, *Ruginoasa – Dealul Drăghici*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2012.
XXI. Cătălin Hriban, *Iașii în secolele XV-XVIII. Elemente de topografie istorică*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2012.
XXII. Cornelia-Magda Lazarovici, Mircea Babeș, *Poienești – așezări preistorice*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2015.
XXIII. Felix Adrian Tencariu, *Instalații de ardere a ceramicii în civilizațiile pre- și protoistorice de pe teritoriul României*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2015.
XXIV. Vasile Cotiugă, *Locuințele eneolitice de pe teritoriul României*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2015.
XXV. Andrei Asăndulesei, *GIS (Geographic Information System), fotogrametrie și geofizică în arheologie. Investigații non-invazive în așezări Cucuteni din România*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2015.
XXVI. Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Marius Chelcu, Ionuț Minea, *Monografia orașului Târgu Frumos*, volum realizat în colaborare cu Ion Alexa-Angheluș, Dan Fripis, Manuel Stănescu, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2018.

Un eveniment editorial de excepție în domeniul arheologiei medievale îl constituie apariția unei lucrări monografice de referință privind cercetarea complexă, interdisciplinară, pe parcursul a mai multor decenii, a cimitirului din localitatea Brad, județul Bacău: monografia semnată de Vasile Ursachi, George Dan Hânceanu, Angela Simalcsik, Robert Daniel Simalcsik, Lucian Munteanu, *Cimitirul medieval de la Brad. Cercetările arheologice din anii 1963-2004*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2020, 708 p. Lucrarea, apărută în condiții grafice impecabile la cunoscuta editură Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, îndeplinește toate criteriile științifice, fiind rezultatul unor decenii de muncă intensă atât pe teren, cât și la masa de lucru, și constituie pentru arheologi și istorici, dar și pentru cei interesați de acest vast domeniu, un prețios instrument de lucru. Autorii volumului sunt cercetători consacrați în științele arheologiei și istoriei, atât prin cercetările de la Brad, unde a fost investigată antica *Zargidava* (circa 40 de campanii arheologice),

coordonate de distinsul prof. dr. Vasile Ursachi, continuate în prezent de prof. dr. George Dan Hânceanu, cât și prin lucrările și volumele publicate până în prezent.

Monografia apărută acum cuprinde contribuțiile deosebite, interdisciplinare, realizate de profesioniști în paleoantropologie (A. Simalcsik, R. D. Simalcsik), numismatică (L. Munteanu, A. Boldureanu), în piese de port funerare: podoabe, accesorii vestimentare, piese de mobilier funerar (S. Oța). Remarcăm sistematizarea și prezentarea rezultatelor cercetărilor din necropola medievală de la Brad, după metodele actuale, moderne și deosebit de utile, cu un text redactat cu acuratețe, academic și ușor de parcurs.

Volumul, alcătuit după rigorile stricte ale unei monografii, include introducerea, zece capitole consistente, bibliografia, un rezumat în limba franceză, trei anexe, ilustrație, un tabel al pieselor provenite din inventarul funerar și un repertoriu complet al cimitirelor medievale din Moldova. Descoperirile arheologice din cimitirul medieval de la Brad sunt prezentate comparativ cu alte necropole medievale, datele fiind relevante pentru cercetare.

În **Introducere** (V. Ursachi, G. D. Hânceanu) (p. 11-14), autorii consemnează faptul că *situl* arheologic de la Brad are mare importanță pentru arheologie și istorie, conținând o stratigrafie succesivă din neo-eneolitic, epoca bronzului, perioadele antică și medievală. *Situl* a fost cercetat atât arheologic, pe parcursul a aproximativ 40 campanii, cât și interdisciplinar. De asemenea, aflăm că volumul conține datele referitoare la vestigiile medievale și moderne ale *sitului* de la Brad: „cimitirul cu cele peste 950 de morminte, biserica de lemn a satului și fundațiile casei primului agronom român, Ion Ionescu”. (p. 11)

Capitolul I. Istoricul cercetărilor (V. Ursachi, G. D. Hânceanu) (p. 15-18). În 1962, Alexandru Vulpe (Institutul de Arheologie din București) și Vasile Ursachi (Muzeul de Istorie din Roman) descopereau pe teren, în zona de sud-est a localității Brad, pe terasa stângă a Siretului, *situl* cetății dacice *Zargidava*. Săpăturile arheologice au debutat în 1963, în locul „La Stâncă”. În 1964, celor doi cercetători li s-a alăturat prof. Mihalache Brudiu, cel care, completăm noi, abia trecuse de suferințele detenției politice din timpul regimului comunist și care a găsit cu greu un loc de muncă la Muzeul din Roman, fiind ajutat de colegul său Vasile Ursachi. Au urmat, an de an, 37 de campanii arheologice (cu unele întreruperi), până în anul 2004 (p. 13-17).

Capitolul II. Metoda de cercetare. Stratigrafia sitului (V. Ursachi, G. D. Hânceanu) (p. 19-28) conține informații referitoare la metodele arheologice aplicate pentru investigarea *sitului* de la Brad, descrierea secțiunilor și casetelor trasate topografic, amplasate pe harta perimetrului cercetat și descrise pe scurt cu datele tehnice, topometrice. Aceste „metode convenționale” de cercetare arheologică au fost și sunt utilizate în perspectiva investigațiilor de amploare, sistemul oferind posibilitatea de a studia pe verticală și pe orizontală un *sit* cu stratigrafie complexă.

Capitolul III. Descrierea mormintelor (V. Ursachi, G. D. Hânceanu) (p. 29-42) Datele din acest capitol conțin informații referitoare la 962 de morminte de morminte de creștini, între care predomină adulții. Mormintele sunt descrise numeric, datele fiind interesante pentru fiecare descoperire (p. 29-39).

Capitolul IV. Inventarul funerar. Analiză și interpretări, *Descoperiri de pe suprafața cimitirului* (p. 44); *A. Obiecte din lut și sticlă* (p. 44); *A.I. Ceramică medievală și modernă* (p. 44-48); *A.II. Cahle* (p. 49); A.III. Pipe (p. 50); *A.IV. Sticlărie* (p. 52); B. *Obiecte din fier, bronz și argint* (p. 52); B.I. *Piese de harnașament și pentru atelaje* (p. 52-53); *B.II. Unelte* (p. 54); *B.III. Diverse* (54); *B. IV. Piese de port* (55); *Obiecte din inventarul funerar* (p. 58), *C. Artefacte din bronz, fier și argint* (p. 58); *C.I. Piese de podoabă* (58); *C.II. Piese vestimentare* (p. 64); *C.III. Obiecte de cult* (p. 66); *C.IV. Diverse* (p. 67); *Interpretări* (p. 68); (V. Ursachi, G. D. Hânceanu). Este capitolul cel mai consistent (p. 43) al lucrării, aici fiind descrise amănunțit toate piesele descoperite: ceramică, obiecte din lut și sticlă, cercei, inele, mărgele, pandantive, nasturi, catarame. Ceramica este prezentată tipologic, fiind notate analogiile pentru fiecare categorie (p. 44-49); o grupă numeroasă de obiecte este formată din pipe din lut ars, care au fost descoperite pe suprafața necropolei (p. 50-52). Obiectele din fier, bronz și argint sunt diferite: pinteni, zăbală, cataramă, potcovițe, cuțite etc. (p. 52-55). Diverse sunt și piesele de port: cercei, diademă din plăcuțe, nasturi,

găici, verigi, cataramă (p. 55-58). Într-un capitol distinct sunt analizate obiectele de inventar funerar: piese de podoabă (cercei, inele, diademe, pandantive, verigi, mărgele, nasturi, găici (p. 58-66), obiecte de cult (cruciuliță) și diverse (ace de cusut, cărămizi cu inscripții (p. 66-68). Interpretările descoperirilor din cimitirul de la Brad întregesc informațiile referitoare la diferitele aspecte legate de înmormântări, ritual, inventar funerar, iar analogiile completează harta descoperirilor similare (p. 68-77).

Capitolul V. Satul Brad și biserica de lemn cu hramul „Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul" (V. Ursachi, G. D. Hânceanu) (p. 79-88): în acest capitol sunt prezentate date din izvoarele scrise și nescrise referitoare atât la istoria schitului (menționat în documente la jumătatea secolului al XVI-lea; înființat anterior), cât și a satelor Drăgești, existent din secolul al XIV-lea (p. 79) și Brad, cu o istorie bine conturată de-a lungul timpului (p. 80-87).

Capitolul VI. Agronomul Ion Ionescu de la Brad. Descendență, moștenire și contribuții (V. Ursachi, G. D. Hânceanu) (89-94). Și localitatea Brad din județul Bacău, asemeni multora de pe cuprinsul țării noastre, a dat personalități de seamă, în diverse domenii, aici un loc important fiind ocupat de familia Isăcescu (care a ctitorit schitul din Drăgești, biserica de piatră a schitului Runc și biserica mănăstirii din Ilișești, jud. Suceava, recent restaurată), din care se trage și Ion Ionescu de la Brad, fiu al iconomului Ion Isăcescu și al Saftei, născut la 24 iunie la Roman, primul agronom al României (p. 89-93).

Capitolul VII. Recipiente din colecția „Ion Ionescu". Obiecte din gospodăria familiei (V. Ursachi, G. D. Hânceanu) (p. 95); *A. Recipiente din sticlă* (p. 95); *B. Vase din lut* (p. 96-98); *C. Faianță și porțelan* (p. 99-102); *D. Obiecte gospodărești din fier* (p. 103-105); *E. Diverse* (p. 106-108). Deosebit de importante sunt informațiile privind dezvelirea fundațiilor locuințelor și anexelor agronomului Ion Ionescu prin săpăturile arheologice de la Brad, artefactele descoperite aici fiind diverse: recipiente din sticlă, căni, străchini, farfurii, vase din lut, obiecte din fier, toate incluse într-o remarcabilă colecție (p. 95-107). Inventarul recuperat reconstituie viața domestică a unei familii boierești din secolul al XIX-lea, colecția fiind atractivă inclusiv pentru publicul larg.

Capitolul VIII. **Concluzii** (V. Ursachi, G. D. Hânceanu) (p. 109-116). Autorii precizează faptul că investigațiile arheologice de la Brad din anii 1963-2004 au o importanță majoră pentru cercetarea științifică, după noi, europeană și nu numai. Locuirile din preistorie (renumitul tezaur, unicat, cu obiecte de podoabă din cultura Cucuteni, faza A, Cetatea dacică *Zargidava*, vestigiile din secolele XIV-XV, cimitirul medieval, cu prelucrarea riguroasă a datelor și materialelor arheologice demonstrează pe deplin rigoarea unor profesioniști în știința arheologiei (p. 117-116). Subliniem faptul că prof. Vasile Ursachi, un nume de referință în domeniul arheologiei și un model pentru generațiile următoare, a înființat Muzeul de Istorie din Roman, a investigat arheologic numeroase situri, a înființat colecții valoroase pe care le-a îmbogățit an de an, printr-o activitate plină de devotament și sacrificii, continuată în prezent de devotatul său discipol, arheologul G. D. Hânceanu.

Capitolul IX. **Osteo-biografia populației înhumate în cimitirul medieval de la Brad** (A. Simalcsik, R. D. Simalcsik) (p. 117); *Introducere* (p. 117-124); *I. Material și metode de studiu* (p. 125-136); *II. Catalogul scheletelor analizate antropologic* (p. 137); *III. Date paleoantropologice* (p. 185-214); *Date paleopatologice* (p. 215-248); *Date paleodemografice* (p. 249-256); *Date comparative* (p. 257-270); *Concluzii* (p. 271-278); *Bibliografie* (p. 279-290); *Planșe* (p. 291-346). Capitolul este semnat de către doi cunoscuți specialiști de la Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" al Academiei Române, Filiala Iași; din istoricul investigațiilor antropologice a scheletelor provenite din cimitirul de la Brad aflăm că din 1988 un grup de 13 specialiști de la Iași, conduși de Dan Botezatu, au analizat 212 schelete (p. 199-120), dintre cele 500 „recepționate", „restul pierzându-se în timpul unor inundații de la subsolul clădirii" (p. 119) unde au fost depozitate. Autorii semnatari ai capitolului, A. Simalcsik, R. D. Simalcsik au reanalizat 35 de schelete, care s-au mai păstrat. Atât datele rezultate din investigațiile complexe antropologice, cât și cele comparative, concluziile, bibliografia, ilustrația color, sunt importante pentru specialiștii în domeniu (p. 125-346).

Capitolul X. **Determinări numismatice și tipologii ale pieselor de port funerare** (p. 347-348); *Descoperiri monetare în cimitirul de la Brad, județul Bacău* (L. Munteanu, A. Boldureanu) (p. 349-412); *Podoabe, accesorii vestimentare și piese de mobilier funerar descoperite în necropola medievală de la Brad, județul Bacău* (S. Oța) (p. 413-464); semnatarii capitolului referitor la inventarul monetar din cimitirul medieval de la Brad, alcătuit din 158 de monede medievale, sunt cercetătorii Lucian Munteanu (Institutul de Arheologie, Iași) și Ana Boldureanu (Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău). Vechimea cimitirului este dată de monedele de la Petru I Mușat și Alexandru cel Bun, celelalte piese fiind emisiuni diverse: Regatul Ungariei, Sfântul Imperiu Roman, Imperiul Austriac, Imperiul Rus, Regatul Poloniei, Imperiul Suedez, Imperiul Otoman (p. 349-353); catalogul monedelor conține atât informații referitoare la fiecare piesă analizată (p. 364-382), cât și bibliografie (p. 383-391), tabele sinoptice (p. 392-400), grafice (p. 401-402) și ilustrație color (p. 403-411). Cercetătorul Silviu Oța de la Muzeul Național de Istorie a României din București semnează un important studiu referitor la podoabe, accesorii vestimentare și piese de mobilier funerar din necropola medievală de la Brad (p. 413-449), incluzând o bogată bibliografie (p. 449-458) și ilustrație color (p. 449-463).

Lista abrevierilor bibliografice (p. 465) și **Bibliografie** (p. 473-494); **Rezumatul** în limba franceză (traducere L. Uță) (p. 495-503); **Anexe** (V. Ursachi, G. D. Hânceanu) (p. 505-506); 1. **Ilustrație** (p. 507); a. *Planșe foto* (p. 509); b. *Planuri* (p. 644); c. *Planșe cu desene* (p. 651); 2. *Tabelul obiectelor din inventarul funerar al mormintelor cimitirului de la Brad* (p. 669). Ilustrația completează volumul cu diverse imagini de pe șantierul arheologic, piese arheologice, desene de planuri, piese diverse. Pentru ca informațiile să poată fi ușor comparate și analizate, autorii volumului au inclus în încheiere studiul: *Repertoriul cimitirelor medievale, rurale și urbane, cercetate arheologic pe teritoriul Moldovei (România)* (p. 685-708), cu bibliografia respectivă.

În concluzie, considerăm că monumentala monografie a cimitirului medieval de la Brad, județul Bacău, este o lucrare de referință pentru știința arheologiei, care conține o bogăție de informații tehnice, arheologice, antropologice, numismatice și bibliografice, autorii (și colaboratorii) meritând pe deplin atât laudele noastre, cât și recunoștința celor care vor beneficia de multitudinea datelor științifice prezentate.

EDUARD FISCHER, DOCTOR HONORIS CAUSA???

Ion FILIPCIUC

Întrucât în ultima vreme au apărut două traduceri ale cărții cu memoriile lui Eduard Fischer, *Krieg ohne Heer: meine Verteidigund der Bukowina gegen die Russen* [Război fără armată: apărarea Bucovinei de către mine împotriva rușilor], Viena, 1935 – întâia în limba ucraineană, Едуард Фішер, *Війна без армії. Моя оборона Буковини проти росіян*. Пэр. з нім. коментарі та епілог Володіміра Заподовского, Чернівці, Книги, 2019, 200 с., iar a doua în limba română, Eduard Fischer, *Război fără armată. Lupta mea pentru apărarea Bucovinei contra rușilor*, Traducere de Carol-Alexandru Mohr, Studiu introductiv de Ștefan Purici, Ediție îngrijită, note și comentarii de Rodica Jugrin și Ștefan Purici, Indice de nume de Rodica Jugrin, Editura Academiei Române, București, 2020, 170 p., în Colecția Centenarium, coordonator Victor Spinei – se cuvine să dăm ascultare îndemnului *audiatur et altera pars* și să aducem oarecari precizări în legătură cu cel mai controversat ober-jandarm din istoria Bucovinei sub administrația austriacă.

Între isprăvile maiorului Eduard Fischer trebuie înscrisă și diploma *Doctor honoris causa*, primită de la Facultatea de Filosofie a Universității din Cernăuți, document pe care împricinatul l-a reprodus în cartea, *Krieg ohne Heer…,* Viena, 1935, p. 200-201, anexa 3, după cum urmează:

„Das Dekanat der Philosophichen Fakultät der Universität Czernowitz hat in seiner heute am 18. Juni 1916 abgehaltenen ausserordentlichen Sitzung einstimmig beschlossen, dem heldemütigenVerteidiger der Bukowina, Hern k. k. Oberst Eduard Fischer, der sich schon früher durch seine historischen Quellenstudien, seine landeskundlichen Forschungen, seine kartographischen Arbeiten und insbesondere durch sein grossangelegtes Werk „Die Bukowina" ein besonderes Verdienst um die Wissenschaft erworben hat, und dem bei Erfüllung seiner militärischen Aufgabe diese seine genaue Kenntnis von Land und Leuten wesentlich zustatten kam, das

E h r e n d o k t o r a t

zu verleihen.

Die Fakultät glaubt, durch die höchte akademische Ehrung dieses tresslichen Mannes zugleich einer Dankespflicht zu genügen, da druch dessen erspriessliches Wirken auch die Interessen unserer Universität wesentlich gesördert wurden

Für den Dekan:

Böhm m. p."

În traducere românească:

„*Decanatul Facultății de Filosofie din Universitatea Cernăuți a hotărît, în ședința extraordinară din 18 iunie 1916, cu unanimitate de voturi, să acorde curajosului apărător eroic al Bucovinei, domnului colonel cezaro-crăiesc Eduard Fischer, pentru anterioara deținere a meritelor științifice deosebite, pentru studiile izvoarelor istorice, cercetările geografice, lucrările sale cartografice, îndeosebi pentru contribuția sa remarcabilă la realizarea operei „Bucovina", și pentru îndeplinirea misiunilor sale militare, pentru cunoștințele sale exacte și esențiale despre țară și oameni,*

D o c t o r a t u l o n o r i f i c.

Facultatea crede că, prin acordarea acestei înalte onori academice, își arată recunoștința către acest bărbat excepțional și sunt promovate înseși interesele și realizările benefice ale universității noastre.

Pentru decan:

Böhm, m. p."

Numai că simpla transcriere a textului nu este și proba autenticității. Să observăm apoi că asemenea diplomă emisă din universitatea cernăuțeană ar fi trebuit să aibă chiar o ținută grafică deosebită, un antet, un număr de înregistrare, parafa instituției și semnătura decanului en titre, nu doar cea a unui substitut, chiar și lipsit de secretar. Apoi, pentru acordarea titlului de *Doctor honoris causa* ar fi să aveam la dosar o propunere, un referat cu operele științifice sau faptele militare ale celui onorat cu această *causa* și cuvenitul *laudatio* din partea unui profesor al Facultății de Filosofie din Cernăuți sau de la altă universitate din Imperiul Austro-Ungar. Altfel spus, e de mirare că din maldărul de documente avute la îndemână de Eduard Fischer pentru redactarea memoriilor sale lipsește un mănunchi de piese academice cu care *herr honoris* s-ar putea lăuda mai lesne decât cu petecele de hârtie despre culpa celor spânzurați „pe loc" de stâlpii felinarelor din gară său de copacii de pe marginea drumului.

Se prea poate să avem totuși un act de complezență universitară, întocmit sub sugestia sau chiar ordinul ferm al comandantului jandarmeriei din Bucovina, spre a-și preamări meritele științifice și beligerante, care i-au fost recunoscute și apreciate de un for academic.

În fapt, așa cum Eduard Fischer are în paginile cărții sale de memorii scrisori, chitanțe și fotografii, dacă ar fi primit și o diplomă autentică de *doctor honoris causa* nu s-ar fi sfiit să o facsimileze pentru a-și înduioșa cititorii, admiratori sau denigratori. Problema concretă rămâne dacă Facultatea de Filosofie de la Universitatea din Cernăuți risca, în iunie 1916, după campania de execuții și deportări din 1914-1915, să-l onoreze tocmai pe comandantul Jandarmeriei din Bucovina, în același timp, și comandantul Secției de informații și spionaj din acest îndepărtat ducat al monarhiei cezaro-crăiești, cu cea mai înaltă distincție academică într-un ținut ornamentat cu … spânzurători.

Destul că întâmplarea nu a trecut neobservată nici în România, încă neutră în acel ceas din marele război al popoarelor pornit de atentatul de la Sarajevo. Un articol nesemnat din „Revista Bucovinei", ce se tipărea la București de către refugiații bucovineni adăpostiți în capitala României, an I, nr, 4, duminică, 15 mai 1916, sub titlul *O pată pe Universitatea din Cernăuți*, avertizează și incriminează manevra oficialităților austriace, care vor redeschide la 1 mai 1916, cursurile universitare doar spre a-l încorona pe „călăul Bucovinei" cu lauri academici:

„Înțelegeam rostul acestor străduințe ale guvernului austriac de a dovedi, prin aceste anunțuri, opiniei publice cât de sigură ar fi situația la frontiera nord-estică a monarhiei și cât de încrezători „în victoria definitivă" ar fi cei inițiați în destinele „popoarelor de sub ocrotirea pajurei duble". Înțelegeam foarte bine că Universitatea de la Cernăuți, universitate evreo-germană, înființată în cel mai extrem colț al imperiului cu scopul de a fi o „citadelă" a evreo-germanismului „în orient", în mijlocul unei provincie care nu are nici istorie, nici tradiții, nici populație, nici idealuri germane și austro-maghiare – să fie destinată a servi și cu acest prilej războiului, aceeași cauză a „culturei" austriace, a celui mai potrivit mijloc pentru uciderea sufletului național al neamului nostru din Bucovina.[…]

Dar nu vedeam posibilitatea factului și de aceea surprinderea noastră. Profesorii se găseau parte în armată, parte erau împrăștiați – numai România găzduește trei profesori de la Cernăuți, dintre cari unul nici nu e român – împrăștiați nu de frica invaziei inamicului din afară, ci de groaza teroarei și persecuțiunii din lăuntru, pornite împotriva națiunei nejidane și negermane din partea colonelului de jandarmi Eduard Fischer „mâna de fier" a sistemului austriac de „curățare" a Bucovinei de elemente „periculoase", „centripete" și „trădătoare", cu ajutorul jidanilor, al celor mai abili și nesățioși exploatatori ai situațiilor turburi și a orice fel de „patriotism"; studenții creștini se aflau pe front, iar studenții jidani, cari nu prea obicinuiesc a pleca la front, urmează pe la universitățile din Occident. [...]

Și totuși Universitatea s-a deschis. S-a deschis în ciuda împrejurărilor și condițiunilor arătate, pentru că motivele de patriotism conțineau și alte scopuri, pe care le-am putut cunoaște abia după împlinirea lor. Era în chestie o persoană cu mari merite „patriotice", dar foarte compromisă ca om. Și pentru a spăla sângele nevinovat de pe „mânile de fier" ale colonelului Fischer, trebuia să intervină cea dintâi și cea mai înaltă autoritate morală și umană a unui stat, trebuia să se deschidă universitatea și botezându-l din „călău al Bucovinei" în „apărătorul" ei, să-l promoveze în „doctor de onoare al facultății de filosofie". Doctor chiar în filosofie, în cea mai curată și mai umană disciplină a științei omenești – cel mai pătat și cel mai nesăturat de sânge zbir al unui popor nevinovat și nefericit.

Profesorii jidani de la Universitatea din Cernăuți, imitând oarecari universități din Occident, cari au oferit doctoratul de onoare lui von Hindenburg și altor generali celebri, află de bine să uite că aceia și-au câștigat gloria în luptă cu inamicul, nu prin samavolnicii, nedreptăți, spânzurători și tot felul de cruzimi față de populația patriei lor, pe care erau chemați să o apere.

Colonelul Eduard Fischer nu și-a agonisit ca „Verteidiger der Bucovina – apărător al Bucovinei", în cursul acestui războiu decât blăstămul țării încredințate lipsei lui de umanitate și scrupulozitate. La activul faimei lui nu găsim decât lașitatea și orgoliul unui Nerone în caricatură; pentru Bucovina el nu este un apărător, ci o calamitate; gloria lui sunt preoții și intelectualii români batjocoriți, maltratați, sunt temnițele care gem de femei și moșnegi, sunt spânzurătorile pe cari s-au închis sufletele atâtor mii de țărani nevinovați. Pentru Bucovina el nu a avut altă ambiției decât s-o poată da înapoi „deșartă", cum crede el că a fost luată de austriaci cu 140 de ani în urmă.

Aceste „merite" ale colonelului Fischer trebuiau acoperite, trebuiau ca văduvele și orfanii Bucovinei, ai căror soți și părinți fuseseră victimele setei de glorie a acestui nelegiuit, să-i cânte imnuri prin rostul universității bucovinene: aceasta este explicația grabei de a o deschide chiar la sfârșitul anului și în împrejurări atât de dificile. Pentru a satisface orgoliul colonelului Fischer s-au adunat profesorii la Cernăuți, în bătaia tunului inamic. Ei i-au dat cinstea cerută, care pentru orice universitate nu poate fi decât o rușine." (p. 86-88)

Dacă nu cumva a fost chiar o glumă academică, absolut bine gândită pentru un general butaforic, fără studii superioare, fără de armată, însă cu victorii, pe cât de puerile, cu pârâitori și săcălușe, în lungul frontului, pe atât de răsunătoare în spațiu publicitar…

Reacția intelectualilor bucovineni aflați în România, mai cu seamă în condițiile neutralității, ar fi fost de așteptat măcar printr-o caricatură publicată prin ziare și reviste din București sau din alte orașe, o diplomă cu portretul lui Eduard Fischer contemplând un zpânzurat și titlul *Doctor teroris causa*!

Încă nu am aflat ce s-a scris în presa cotidiană de limbă germană din Bucovina despre faptul rușinos dar împlinit de la Universitatea din Cernăuți…

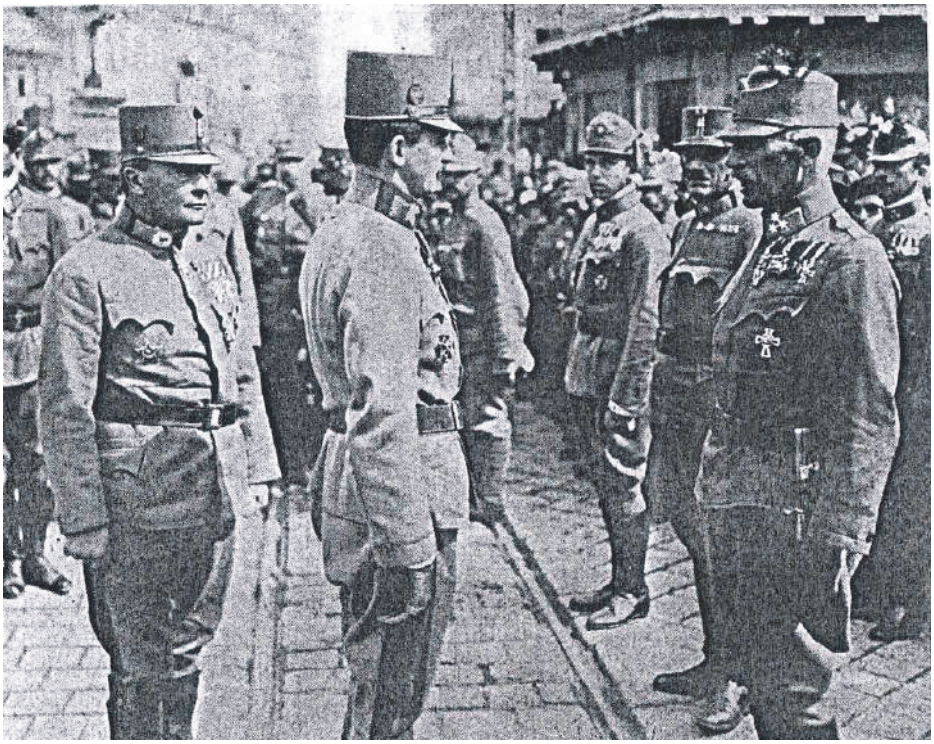

Împăratul Carol în discuție cu colonelul Fischer
(în spatele împăratului se află
comandantul armatei, general-colonelul baron von Koevess)

Catherine Horel, *Amiralul Horthy. Regentul Ungariei*, traducere de Lia Decei, București, Editura Humanitas, 2019, 418 pp.

Radu Florian BRUJA

„Un singur cuvânt simbolizează pentru toți ungurii și în ziua de azi cea mai mare tragedie a istoriei lor: Trianon”, scria Paul Lendvai, într-o lucrare clasică dedicată istoriei maghiarilor. Deși lucrarea cercetătoarei franceze Chaterine Horel nu folosește această sursă de primă mărime, tema ei se axează pe personalitatea cea mai marcantă din istoria Ungariei, care este legată de „ștergerea rușinii de la Trianon”. Autoarea franceză menționează din capul locului dificultatea de a scrie despre personalitatea lui Miklós Horthy, în contextul în care controversatul lider maghiar se bucură de o reconsiderare istorică în Ungaria. Departe de a fi partizana acestei reconsiderări, Catherine Horel încearcă să îi încadreze biografia în cele trei etape ale vieții: apartenența la Austro-Ungaria, „fericitele vremuri de pace” sau regența din anii interbelici și, în final, exilul postbelic. Dar istoricul de la Centrul Național Francez de Cercetări Științifice pleacă de la o premisă originală, plasându-l pe Horthy când între *lobonți*, când între *curuți*. Dacă din prima categorie făceau parte cei care se înscriau pe linia colaborării cu Habsburgii, cea de a a doua, după numele colaboratorilor antihabsburgi ai lui Rákóczi de la 1700, era formată din susținătorii maghiarismului.

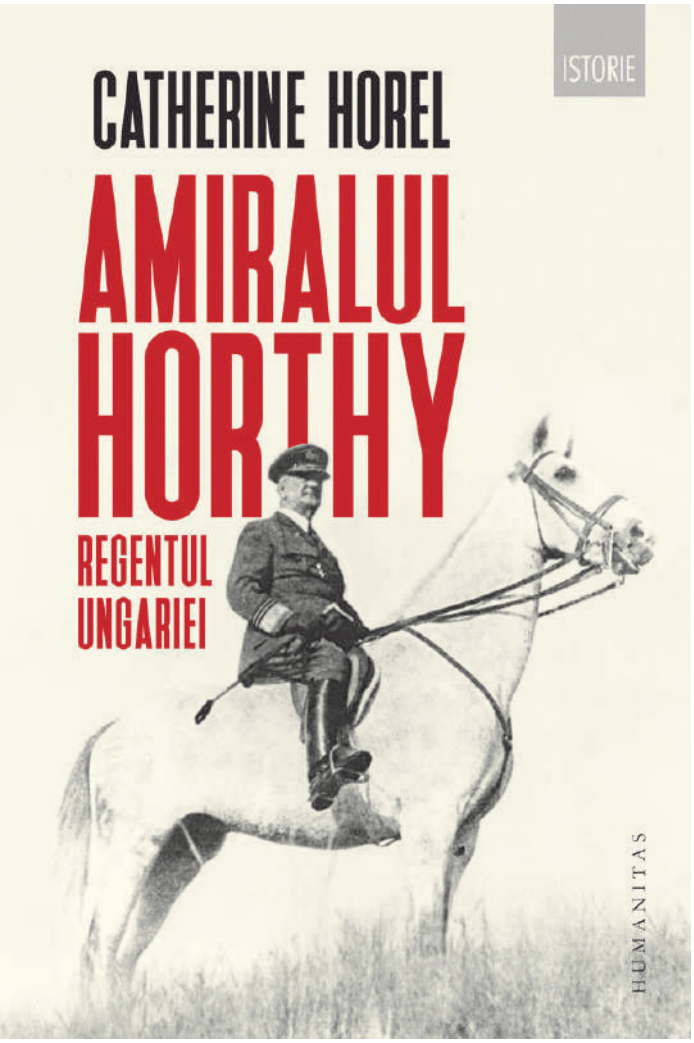

O primă problemă pe care o pune autoarea franceză este plasarea lui Horthy într-una din cele două tabere. O a doua este dacă Horthy a fost un personaj al epocii fascismelor sau un conservator retrograd, aparținând epocii antebelice. În identificarea obiectivelor cărții, Catherine Horel caută să sesizeze acele probleme care nu au fost atinse de istoriografie, nici de cea apologetică, nici de cea critică la adresa lui Horthy. Astfel, Horthy poate fi *lobonț* prin pregătirea sa și cariera în marina Austro-Ungariei. Poziția pe care o adoptă după 1919 este cea de *curuț*, fiind opozantul ideii restaurației Habsburgilor. Și mai dificilă este încadrarea sa și a regimului politic pe care l-a patronat la familia fascismelor. În schimb, revizionismul este firul conducător pe care l-a urmat în anii interbelici. La fel de complexă este și natura antisemită a regimului său, care este legată de etapa anterioară anului 1919, nefiind de inspirație național-socialistă. Ultima etapă poate fi analizată, crede specialista franceză, plecând tot de la această dilemă, aura de care se va înconjura postum Horthy născându-se din drama de la 1944-1945, întreținută apoi în lungul său exil. Analizând atât viața, cât și memoria postumă, Catherine Horel se poziționează clar de partea adversarilor transformării efigiei lui Horthy în martir al cauzei naționale, nesusținând poziția recentă a guvernelor de la Budapesta și a grupărilor radicale de dreapta.

Prima parte, *Marinarul*, structurată în cinci subcapitole, debutează cu cadrul general al Ungariei în 1868, anul nașterii viitorului regent și al debutului vieții politice sub egida Compromisului Austro-Ungar. Autoarea identifică principalii piloni după care s-a ghidat Ungaria în cadrul Ausgleich-ului și cum au marcat ei generația dinaintea primului război mondial. Lumea lui Horthy este pusă în acest cadru, cu anii formării, educația, și pedigree-ul familial. Cu origini nobiliare neclare și cu o putere financiară limitată, membrii familiei Horthy erau destinați unor cariere în structurile statului sau în armată. Catherine Horel susține că elevul Miklós era mediocru și deloc atras spre învățătură, ceea ce îi limita și mai mult oportunitățile. Educat în „Roma calvinistă", cum era supranumit Debrecen-ul și Sopron-l germanizat, percepem din primele etape competiția dintre un *curuț* calvin (tatăl său era calvin, iar mama sa catolică) și *lobonț*-ul care se pregătea pentru o carieră în administrația habsburgică. În paginile acestui capitol ne sunt descifrate și criteriile care au stat la alegerea din 1880 a carierei marinărești, dar și explicată identitatea maritimă a Austro-Ungariei. Într-un spațiu legat de teluric, puțini maghiari se îndreptau spre o carieră pe mare, destinul lui Horthy fiind rar în mediul social din care provenea. În capitolele *Alegerea marinei* și *Etapele unei frumoase cariere* ne sunt trasate reperele activității sale pe mare. Între călătoria din anii 1892-1894 și numirea sa la conducerea cuirasatului „Habsburg", la 1 august 1914, se înscriu principalele etape ale unei cariere firești. Horthy pare să fi fost omul epocii, care promovează pe fiecare treaptă a unei cariere reușite. Călătoria în Asia și Australia, activitatea sa în Comitetul Tehnic al Marinei, contactele cu mediile politice și repulsia față de „politica-spectacol" oferită de parlamentarism, căsătoria cu Magdolna Purgly și viața de familie pentru un ofițer de marină, mediile diplomatice constantinopolitane, pe care le cunoaște de la comanda vasului „Taurus" și, mai ales, numirea sa ca aghiotant al împăratului Franz Joseph „cei mai frumoși ani din viața mea", cum și-i amintea în *Memorii*, sunt etapele unei cariere de succes. Dar pentru Horthy par să fi fost mai mult decât atât. El devine în această perioadă un anglofil, un bun cunoscător al forței militare de care dispuneau marile puteri, un inițiat în arta diplomației, unde și-a făcut propriile contacte, dar și un intim al suveranului. Pentru liderul maghiar, împăratul Franz Joseph a reprezentat un reper: „Marele moment la vieții mele a fost acela în care m-am aflat în prezența bătrânului suveran", va nota el peste ani. Este foarte posibil ca pentru Horthy, ascensiunea în carieră să se fi încheiat la 1914 dacă nu s-ar fi aflat în fața unui eveniment cu totul excepțional. Anii primul război mondial sunt studiați în capitolul final al primei părți. Deși marina austro-ungară nu reprezintă o forță navală comparabilă cu cele ale Marii Britanii sau Franței, victoria din strâmtoarea Otranto din 1917 îi creează lui Horthy aura unui mare comandant naval. Succesul său nu schimbă sorta conflagrației mondiale, iar finalul războiului îl readuce „cu picioarele pe pământ" la propriu.

Cea mai amplă parte a lucrării, dedicată perioadei regenței, debutează cu haosul creat în Ungaria de prăbușirea statului dual în toamna anului 1918. Sunt prezentate succint încercările guvernului Mihály Károlyi de a salva situația, Memorandumul Vix care punea capăt Ungariei Mari

și instalarea puterii Republicii Sfaturilor, condus de Bela Kun. Drama națiunii maghiare era cu atât mai mare cu cât trupele române se vor instala la Budapesta, după îndepărtarea regimului pro-bolșevic. Catherine Horel este de părere că *Memoriile* lui Horthy nu sunt cea mai bună sursă pentru a înțelege care a fost poziția „omului providențial" în lunile anului 1919. „Ideile de la Szeghed", care susțineau continuitatea regalității maghiare cu cea din Evul Mediu, deși nu formau încă o ideologie coerentă, vor fi stat la baza statului care se năștea. Dar nu este foarte clar dacă Horthy a venit spre noul regim sau acesta i-a întins mâna. Cert este că, odată numit comandant al armatei naționale, Horthy își va prelua rolul de „om providențial" și va ajunge la Budapesta conștient de misiunea sa. El a convins Comisia interaliată că nu va instaura un regim militar și că va colabora cu forțele politice maghiare pentru instaurarea unui regim democratic. Dar pilonii pe care se va baza regimul politic horthyst fuseseră puși de la 1919: autoritarismul și anticomunismul, dublat de un antisemitism moderat.

Soluția Horthy este prezentată ca viabilă din dublă perspectivă: forțele interne l-au văzut ca singura variantă pentru pacificarea internă, iar puterile europene ca o condiție pentru pacea în regiune. În paginile capitolului sunt surprinse primele alegeri din Ungaria, numirea regentului și contradicțiile internaționale. Horel acordă atenție, în continuare, tratativelor care au dus la semnarea Tratatului de la Trianon și ecoul său în Ungaria. Pentru cititorul român, poate surprinde inconsecvența Franței în căutarea unei soluții care să îi asigure interesele în Europa Centrală. Istoriografia românească a susținut că Quai d'Orsay a fost marea susținătoare a Micii Antante, în vreme ce cercetătoarea franceză acreditează ideea că Mica Înțelegere a fost ultima opțiune acceptată de Franța.

O altă controversă a carierei lui Horthy este legată de tentativele de restaurare a regelui Carol de Habsburg, din martie și octombrie 1921. Autoarea descrie în detaliu vizitele lui Carol în Ungaria, poziția lui Horthy și luptele dintre legitimiștii pro-Habsburgi și partizanii alegerii libere a regelui Ungariei (vechiul conflict dintre lobonți și curuți). Atitudinea lui Horthy pare a fi fost înțeleaptă dacă avem în vedere poziția Micii Antante, prin vocea lui Eduard Beneș, și oscilațiile puterilor europene. În schimb, conchide Catherine Horel, „atitudinea sa în timpul celor două tentative de întoarcere a regelui contribuie la afirmarea staturii sale de om de stat și întărește în opinia națională figura sa de om providențial și de salvator al patriei" (p.150). La fel de controversată este și respingerea ideii încoronării, deși Horthy s-a dovedit a fi mai echilibrat în această direcție.

Cel mai amplu capitol al lucrării este cel dedicat *Regimului Horthy* din Ungaria interbelică. Ancheta întreprinsă de autoarea franceză debutează cu analiza factorilor socio-economici și a scenei politice, atrăgând atenția asupra realităților Ungariei „neobaroce", cum a fost definită de un istoriograf al epocii. Regimul politic este definit de o ideologie care nu o continua pe cea a generației din era Compromisului, dar a cărei bază socio-economică era legată de anii anteriori lui 1918. Drama Trianonului nu modifică scena politică, ci o radicalizează, Catherine Horel punând în centrul atenției problema revizionismului „rațiunea de a fi a Ungariei". Pagini semnificative sunt dedicate politicii externe duse de Ungaria în anii interbelici, cu balansul între Italia și Franța din deceniul trei al secolului trecut. Eșecul Planului Tardieu și asasinatele de la Marsilia, care atrage și ancheta Societății Națiunilor la 1934, au reprezentat momentele-cheie, când Ungaria a ales între Paris și Roma pe cea din urmă. Reconsiderarea relației cu Polonia la începutul anilor 30 au îndepărtat și mai mult Budapesta de Paris, ca și de o reconciliere cu statele Micii Înțelegeri. Alianța cu Italia, rezultată după un lung proces de apropiere nu era suficientă pentru a sprijini ambițiile revizioniste maghiare. Dispariția lui Gyula Gömbös și apropierea germano-italiană au deschis drumul Budapestei spre Berlin. Cercetătoarea franceză se oprește apoi asupra trăsăturilor regimului politic și a diferențelor dintre acesta și sistemul politic fascist, conchizând că între Ungaria și fascism sunt mai degrabă diferențe decât asemănări. Deși studiile clasice despre esența fascismului înglobează și regimul lui Horthy, Horel este de părere că nu a existat la nivelul guvernelor din deceniul patru o religie politică după modelul fascismului. Cultul regelui Sfânt cel Ștefan este

subsumat tot politicii revizioniste. În schimb, autoarea se oprește asupra grupărilor fasciste maghiare, cu precădere asupra Partidului Crucile cu Săgeți, pentru a diferenția regimul din Ungaria de cel italian sau german. Aici are loc o confruntare între adepții regimului conservator de dreapta, reprezentat de Miklós Horthy, și gruparea nyilasistă a lui Ferenc Szálasi, a cărei ideologie turanică este inspirată din fascism (mai ales din varianta sa rasială germană). Partea finală a capitolului este axată pe legislația antisemită, de care se face vinovat regimul horthyst. Excluderea evreilor din societatea maghiară, fără să fie inspirată din teoria rasistă germană, specifică și altor țări din centrul și estul Europei, este detaliată inechivoc de specialistul francez.

Un al doilea capitol de mari dimensiuni, *Regentul în regatul său*, este dedicat familiei politicianului maghiar, vieții private și imaginii publice, dar și problemei succesiunii regentului (cu accent pe drama fiului cel mare, Istvan). Cultul lui Horthy este tratat în detaliu din multiplă perspectivă. Propaganda internă îl ilustrează în postura de salvator al națiunii, ipostazele de familie îl reprezintă ca pe un continuator la marelui Aprad, imaginea sa externă este reperată prin vizitele sale în străinătate de la finele anilor 30.

Următoarele două capitole – *Angrenajul* și *Sfârșitul unei domnii* – privesc anii gloriei și prăbușirii regimului Horthy. Analiza urmărește incertitudinile cu care s-a confruntat liderul maghiar de-a lungul anilor 1938-1944 în relația cu Germania nazistă. Poate părea paradoxal faptul că regimul a alunecat spre dreapta din dorința de a elimina extrema dreaptă. Doar sub această paradigmă poate fi înțeleasă guvernarea Béla Imrédy. Balansul între curuți și lobonți iese din nou la iveală, când Horthy are de ales între anglo-francezi și germani. Nici cabinetul lui László Bárdossy nu schimbă cu nimic situația. Cele două arbitraje de la Viena (1938 și 1940) și încorporarea Ruteniei îi asigură lui Horthy popularitatea maximă și intrarea în legenda naționalismului maghiar, dar nu pot ascunde aceleași incertitudini legate de ocuparea regiunilor Bácska și Međimurie. Catherine Horel comite câteva erori de datare și pare să nu fi surprins exact logica intrării în război împotriva U.R.S.S. Pare mai degrabă atentă la zbuciumul lui Horthy, incapabil să ia o decizie într-un moment cheie. În schimb, autoarea franceză pune pe seama armatei și a militarilor pătrunderea în Ungaria a ideologie național-socialiste. Tot din această cheie vede și controversata problemă evreiască. Excesele antisemite sunt puse pe seama incapacității lui Horthy de a controla regimul angrenat tot mai mult la căruța Germaniei, dar îi oferă circumstanțe atenuante pentru situația relativ bună de care s-au bucurat evreii maghiari până în 1944. O altă incertitudine este legată de încercarea Ungariei de a ieși din război, mai ales după dezastrul militar de la Voronej. Catherine Horel surprinde variatele contacte ale guvernului maghiar cu Aliații occidentali, dar nu pare să acorde atenție problemei teritoriale și disputei cu Croația, România și Slovacia. Prăbușirea visului Ungariei Sfântului Ștefan, care a măcinat o generație întreagă, este pusă pe seama atitudinii aliaților care trimit delegații maghiari să se înțeleagă cu U.R.S.S. În ecuația păcii separate, Horthy reacționează foarte târziu. Ocuparea Ungariei și zbaterile lui Horthy și a colaboratorilor săi între martie și octombrie 1944 este prezentată în paginile finale ale părții a doua. Horel îl plasează pe Horthy și în dilema complicatei probleme a comunității evreiești, aflată între deportarea la Auschwitz și salvare. Numirea cabinetului „hungarist" al lui Ferenc Szálasi și pătrunderea armatei sovietice pe teritoriul Ungariei reprezintă actul final al piesei jucate de maghiari după 1919. Fostul regent privește năruirea regimului de la distanța exilului său forțat în Bavaria.

Partea finală, *Exilatul, 1944-1957*, ni-l aduce în prim plan pe vârstnicul Horthy de la sfârșitul celui de al doilea război mondial până la personajul perceput de posteritate. Anii exilului în Germania (1944-1949) aduc alte incertitudini. De data aceasta, aflat în prizonieratul german și apoi american, Horthy încearcă să se justifice. Transferat pentru o scurtă perioadă la Nürnberg, Horthy este cuprins de alte incertitudini. Poziția sa de la finalul războiului l-a salvat, în ciuda cererilor lui Tito de a fi condamnat. Dar Horel este, pe bună dreptate, de părere că situația sa de martor și nu acuzat se datorează lui Stalin, care nu avea nevoie de un alt martir în încercarea sa de instaurare a regimului comunist în Ungaria. După procesul lui Edmund Veesenmayer, fostul ministru german la Budapesta din 1944, Horthy poate să își caute un refugiu pentru a-și trăi ultimii ani. Prin intermediul fiului său, salvat din lagărul de la Dachau, intră în contact cu mediile diplomatice și

alege Portugalia. Ultimul episod la vieții sale, îl petrece alături de familie și alți exilați la Estoril. Nu are raporturi decât sporadice cu regimul politic al lui Salazar (pe care l-a întâlnit o singură dată), dar este văzut frecvent în mediile exilaților din Portugalia. Își scrie memoriile cu un evident caracter justificativ, participă la momentele vieții de familie și își îndreaptă atenția asupra sorții Ungariei comuniste. Tocmai evenimentele din Ungaria la 1956, cel puțin conform surselor intime și ale apropiaților, i-ar fi grăbit sfârșitul. Avea să moară în februarie 1957, fiind înhumat în cimitirul britanic din Lisabona (urmat la scurt timp de soția sa). La fel de contrariant este și ultimul subcapitol *Posteritatea lui Horthy*. Politica, așa-zis „sepulturală", a regimului postcomunist de la Budapesta reface imaginea lui Miklós Horthy, odată cu readucerea osemintelor sale la Kenderes în 1993. De la publicarea memoriilor lui Horthy la obsesia anticomunistă a Fidesz, imaginea publică a fostului regent maghiar a fost revalorizată în ultimele trei decenii. Nostalgia pentru Horthy rămâne totuși mai limitată decât pare la o primă vedere. Sindromul Trianon nu a putut înlocui dorința maghiarilor de a se integra structurilor euroatlantice, ceea ce a permis o anume interogație în problema personalității lui Horthy și a imaginii Ungariei interbelice.

În concluzie, demersul lui Catherine Horel este salutar, dincolo de micile scăpări inerente. Istoricul francez se impune atât prin bibliografia vastă, cât și prin analiza critică și obiectivă cu care l-a portretizat pe politicianul maghiar. Comparația dintre lobonți și curuți, nu doar conferă originalitate analizei, dar și legitimează imaginea unui personaj a cărei viață a încălecat mai multe epoci. Fără să neglijeze controversele, Horel propune cititorilor, acum și în traducerea românească, o carte-eveniment, care ar putea să ne ajute să privim națiunea vecină, mai obiectiv, dincolo de politizarea unor subiecte care au născut atâtea polemici în trecut.

OBITUARIA

PROFESORUL MIRCEA D. MATEI

(8 ianuarie 1929 – 9 martie 2020)

Mijlocul secolului al XX-lea a fost pentru România un timp de profunde răsturnări pe toate planurile, fapte datorate unui accident al istoriei, anume fracturarea dezvoltării firești a societății în urma celui de-al Doilea Război Mondial și instaurarea puterii comuniste numită „dictatura proletariatului". În scurt timp, după model sovietic, prin decrete, puterea și-a luat conducerea statului, punând mâna pe întreaga economie (industrie, transporturi, construcții, agricultură, exploatarea subsolului etc.). Cel mai greu a fost însă cu populația, care nu voia să se supună unei puteri primitive, cu totul străine istoriei ei. Metoda adoptată a fost instaurarea fricii prin forță și teroare, adică încarcerarea și „decapitarea" vechilor conducători și a intelectualilor cu important impact în societate. S-a dovedit un sistem bun, dar pentru drum scurt.

Pentru eternitatea pe care o visau, au născocit o nouă lege a învățământului, promulgată prin Decretul nr. 175/ 3 august 1948, având ca principal obiectiv: formarea tinerilor în spirit comunist! Urmarea: învățători și profesori din licee și universități – la pușcărie!

În bănci au rămas tinerii cărora urma să li se șteargă memoria de către neștiutorii-executanți ajutați de lipsa cărților, a cursurilor, a bibliografiilor. Primul atac a fost pentru limba și literatura română. Al doilea s-a îndreptat către Istoria Românilor. Cel care și-a luat responsabilitatea decapitării Istoriei și istoricilor a fost un fanatic stalinist, neștiutor de istorie, disprețuind trecutul poporului român până la anihilare – Mihail Roller. Întors în țară de la Moscova, în 1944, cu o diplomă de inginer, dar cu o intensă activitate în grupările marxiste și anarhiste din Berlin și Paris, a instituit o perioadă de abuzuri inimaginabile, fiind protejat de funcțiile politice acordate de regimul comunist. A desființat toate publicațiile de specialitate, înființând doar revista „Studii" pe care o controla integral; a interzis toate operele marilor istorici români și le-a băgat în depozitele bibliotecilor din universități și licee. Golul l-a umplut cu tiraje imense de manuale și lucrări de istorie sub semnătura lui, care erau plagiate și lipsite de argumentări documentare, dar îmbibate cu percepte și lozinci comuniste. În dorința de a furniza documente manipulabile, așa-zisul istoric a finanțat șantiere arheologice care aveau misiunea descoperirii slavilor într-o insulă latină. Prea mulți slavi nu au fost găsiți, dar șantierele arheologice și-au dovedit utilitatea, rezultatele cercetărilor infirmând chiar dogmele impuse la inițierea demersului. După moartea lui Stalin (1953), „academicianul" a fost marginalizat, dispărând în 1958. Construcția aberantă a mai dăinuit un timp, cât a rezistat regimul stalinist. Dreptatea istoriei a învins!

Natural, de-a lungul celor circa 10 ani de stalinism s-au ridicat tineri care doreau să învețe istorie pentru a afla adevărul. Drumul nu a fost pentru ei nici drept și nici ușor. Comunismul dăinuia și era sprijinit de Moscova, și după Stalin. Dar Istoria își are legile ei. Mulți dintre asistenții și profesorii noștri au crescut în acea nefastă perioadă. Unii s-au pierdut pe drumul comunismului. Cei mai mulți și-au găsit drumul drept, fapt datorat educației din familie, unde au învățat respectul și dragoste pentru neam și țară, dar și credința în Dumnezeu.

Profesorul Mircea D. Matei s-a prezentat, cu un an în urmă (9 martie 2020) și la judecata Istoriei. S-a născut la 8 ianuarie 1929 în București, într-o familie modestă. Studiile liceale și universitare le-a urmat în capitală, între anii 1948 și 1952. Ca student a avut rezultate bune și a fost repartizat la Institutul de Istorie București pentru colectivul care pregătea colecția de „Documente privind Istoria României" (D. I. R.). A fost însă atras de cercetarea arheologică a evului mediu, participând pe șantierul arheologic școală de la Suceava, condus de profesorul Ion Nestor. Din 1954, a făcut parte din colectivul care a condus lucrările șantierului arheologic Suceava. În acest context, a beneficiat de un stagiu de aspirantură la Universitatea din Sankt Petersburg, la catedra de istorie și arheologie a orașului medieval, condusă de acad. M. K. Karger. Stagiul (1954-1957) s-a finalizat cu întocmirea lucrării de doctorat: „Orașul Suceava între secolul al XIV-lea și anul 1538". Ca urmare a specializării a fost repartizat, în 1958, la Institutul de Arheologie București, la secția de arheologie a evului mediu. În următorul an, a preluat conducerea șantierului arheologic Suceava. Ca urmare, Mircea Matei nu a mai părăsit cercetarea arheologică a celei mai importante capitale a Țării Moldovei medievale, chiar dacă a făcut intervenții și în alte situri medievale. Interesul științific a fost susținut, pe plan sufletesc, de succesul pe care l-a avut în fața celei mai frumoase sucevence de la acea vreme. Era o tânără absolventă de liceu, înaltă, brunetă cu două cozi groase și lungi, ce-i depășeau genunchii. Au pornit în viață încrezători, însoțiți de urările de bine ale colegilor ce erau atunci pe șantier. Au fost inseparabili.

Pământul Suceava i-a dăruit arheologului cele mai frumoase și mai utile descoperiri pe care le-a valorificat cu talent și acribie, conștient că era printre cei care deschideau un alt fel de documentare pentru a pătrunde tainele apariției și evoluției orașelor. La Institutul de Arheologie București, Mircea Matei a parcurs toate treptele științifice, de la cercetător științific principal, șef de sector, până la șef de secție. Drumul nu a fost neted. A muncit foarte mult pentru a prelucra materialele arheologice și a tipări lucrări, mai multe decât se obișnuia la acea vreme. Motivul a fost unul legat de concepția celor care îl judecau din unghiul în care trebuia să procedeze un tânăr care a beneficiat de o specializare în URSS, adică să-și fi luat de soție o frumusețe din stepa kalmukă ori din piață de la Odessa. Soția lui Mircea Matei era o româncă, nepoata episcopului Streza. De neiertat, pentru acea vreme.

Au urmat presiuni de tot felul, amenințări, dar și promisiuni. Cu amenințările nu au avut succes, fiind un cercetător bun, iar Academia nu lua măsuri radicale în asemenea situații. Și-a finalizat activitatea în Institut cu un grad important. Pentru celelalte funcții, au venit promisiuni condiționate. Au fost refuzate. Și-a păstrat familia, viața și respectul. În situația dată, nu a avut loc nici în învățământul superior. A predat cursuri speciale la Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu", București (1962-1964), la Facultatea de limbi străine a Universității București (1971-1973), iar la Facultatea de Istorie din București a îndrumat numeroase lucrări de licență. Încadrările erau pe termen scurt, cenzura venea din urmă.

După 1990, activitatea didactică a devenit normalitate, ca urmare, a fost solicitat de mai multe instituții de învățământ superior pentru predarea cursului general de istorie medie a României și a cursului special de istorie a orașului medieval românesc. La Facultatea de științe umaniste din Târgoviște a fost cadru didactic, între anii 1997 și 2008, unde a avut satisfacții deosebite, fiind profesorul preferat de studenții care i-au devenit, în scurt timp, colaboratori.

De altfel, Mircea Matei a fost un formator de cercetători și în anii anteriori. După preluarea „șantierului școală" întemeiat de Ion Nestor la Suceava, profesorul, însoțit de grupuri de studenți ori de foarte tineri cercetători, a condus decenii șantiere arheologice în așezări și la monumente, pregătind, în acest fel, arheologi medieviști pentru centrele universitare, muzee și institutele

academice din țară. Dintre șantierele arheologice conduse de Mircea Matei menționăm în primul rând Suceava, care și-a menținut statutul de „șantier școală” încă câteva decenii, abordându-se punctele: Cetatea de Scaun, Curtea Domnească, Bisericile Mirăuți, Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru, Sf. Ioan Botezătorul etc. În orașul Roman a făcut cercetări în fortificația din lemn și pământ, la Cetatea Nouă de la Gâdinți și în diferite puncte din așezarea urbană. În orașul Siret a făcut sondaje în mai multe puncte, apropiindu-se de cel mai important locaș de cult, biserica ortodoxă Sf. Treime; Bârlad – cetatea de pământ; Mănăstirea Putna; Galați – biserica Precista etc.

În același timp, a făcut investigații în mediul rural, rezervorul demografic și de materii prime al orașelor, referindu-ne la satele de pe Valea Moldovei și a Șomuzului Mare, unde au fost identificate curți și biserici ctitorite de boieri. Despre valorificarea cercetărilor arheologice a vorbit și a scris în mai multe rânduri chiar Mircea Matei. Astfel, în primele lucrări elaborate arheologul a dat atenție mai mare meșteșugurilor practicate în special în orașe, considerate atunci ca fiind motorul evoluției societății medievale. În timp, complexitatea cercetărilor arheologice și diversificarea rezultatelor obținute i-au impus corelarea acestora cu studierea procesului organizării politice a românilor spre formele statalității medievale.

A participat la importante manifestări științifice în țară și în străinătate, fiind invitat și la instituții de învățământ universitar din Paris, Göttingen, Praga, Budapesta etc., unde a prezentat cicluri de expuneri privind orașul medieval românesc. A fost vicepreședinte al Comisiei de istorie a orașelor din România a Academiei Române și membru în Colegiul de redacție a revistei Historia Urbana. A făcut parte din comitetele de redacție ale revistelor „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, „Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne” – Nouvelle série și „Materiale și cercetări arheologice”.

A fost recunoscut ca un foarte important cercetător atât de comunitatea științifică, cât și de comunitățile urbane unde a făcut cercetări. Firesc, a devenit cetățean de onoare al orașului Suceava (1997) și doctor Honoris Causa al Universităților: „Ștefan cel Mare” din Suceava (2007) și „Valahia” din Târgoviște (2007).

Cercetările și studiile sale vor rămâne de referință pentru toți cei care se aplecă asupra problematicii implicate de geneza și evoluția civilizației urbane medievale de la est de Carpați.

Vă mulțumesc, Domnule Profesor, pentru puținul timp pe care mi l-ați acordat din viața Dumneavoastră!

Stela CHEPTEA

Listă de lucrări selectivă

Staedte, Zeitschrift für Archaeologie des Mittelalters, Bonn, 1974, p. 95-105; *Producția și schimbul de mărfuri în faza de cristalizare a vieții urbane medievale din Țara Românească și Moldova (secolele XIII-XIV)*, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 369-377; *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele din împrejurimile acestora,* SCIVA, 29, 1978, p. 365-384; *Necropola feudal-timpurie de la Vornicenii Mari (jud. Suceava),* SCIVA, 31, 1980, 4, p. 585-597; *Principalele probleme și rezultate ale cercetării arheologice a Casei Domnești de la Mănăstirea Putna*, BMI, 2, 1983, p. 32-46 (în colab.); *O ctitorie din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tutova,* SCIVA, 32, 1985, p. 3-13 (în colab.); *Dezvoltarea economică a orașului Suceava și influența orașului asupra hinterlandului său apropiat, în secolele XIV-XVI*, SCIVA, 37, 1982, p. 141-158; *Etapele devenirii Sucevei medievale*, RMM, 1, 1988, p. 7-23; *Câteva considerații pe marginea începuturilor orașului Siret, în lumina celor mai recente descoperiri arheologice*, RMM, 2, 1988, p. 19-25; *Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Suceava, în lumina datelor arheologice*, RMI, 60, 1991, 2, p. 8-15; *Sugestii cu privire la abordarea problemei genezei orașelor medievale românești*, Geneza feudalismului în Europa Centrală și de Răsărit, Chișinău, 1994; *În ce stadiu de dezvoltare se putea afla Bacăul la sfârșitul secolului al XIV-lea?*, HU, 2, 1994, p. 221-229; *A avut mitropolitul Iosif un palat în Suceava în secolul al XIV-lea ?,* RMI, 1-2, 1993, 1-2, 1994, p. 102-108 (în colab.); *Probleme care așteaptă răspuns de la cercetările arheologice din biserica Mirăuți de la Suceava*, RMI, 1-2, 1995, p. 3-14; *Izvoare scrise privind începuturile orașelor din Moldova,* HU, 1-2, 2003; *On the Relation Between the Political Factor and the Cities in the Middle Ages,* HU, XIV, 2006/2, 2008, p. 223-232 (în colab.).

IN MEMORIAM PAVEL BLAJ

(n. 7 iunie 1948, Ineu, jud. Arad – m. 2 februarie 2020, Suceava)

La 2 februarie 2020 s-a stins din viață fostul nostru coleg, profesorul Pavel Blaj, istoric, muzeograf și director. S-a născut pe 7 iunie 1948 în localitatea Ineu, județul Arad, unde a urmat școala gimnazială și Liceul „Mihai Viteazul", după care a absolvit Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (1968-1972). În perioada 1972-1979 a fost profesor de istorie la Satu Mare, de unde s-a transferat la Muzeul de Istorie din Suceava ca muzeograf la Oficiul Județean pentru Patrimoniul Cultural (1979-1986). Din anul 1986 până în 1990 a fost șef de secție la departamentul Istorie, iar în 1990 a devenit primul director al muzeului de după evenimentele din decembrie 1989, ocupând această funcție până în 1997. Din 2001 a fost numit director al Centrului Județean de Conservare și Valorificare a Creației și Tradiției Populare Suceava, de unde s-a pensionat în anul 2009.

A fost un director implicat, apropiat de oameni, a organizat cu pricepere activitatea colectivului, obținând rezultate dintre cele mai bune, care au dat ținută acestei instituții de cultură deținătoare a unui vast patrimoniu cultural mobil și imobil. În timpul mandatului său de director, muzeul a obținut în 1994 rangul de Muzeu Național, pierdut în 2002 și recucerit în 2020. A condus instituția de cultură într-o perioadă deloc ușoară, anii de după decembrie 1989 fiind dintre cei mai dificili, îndeosebi din punct de vedere financiar. Bugetul primit de muzeu era foarte limitat, fiecare leu fiind strict direcționat doar pentru cheltuieli bine justificate. În perioada de după 1989 instituția muzeală încă avea stabilit un plan de venituri extrabugetare, colectivul fiind permanent implicat în a-l îndeplini prin activități proprii (salariații confecționau diverse lucruri pentru vânzare, inclusiv ... mărțișoare).

Directorul Pavel Blaj s-a preocupat permanent de aplicarea legislației pentru administrarea, protejarea și valorificarea patrimoniului deținut de instituție, coordonând și încurajând activitatea tuturor angajaților. Stătea mereu în preajma oamenilor, asculta părerile și propunerile tuturor, analiza orice situație dar niciodată nu lua decizii de unul singur, preferând să se consulte mereu cu specialiștii în domeniul respectiv, pentru a lua o hotărâre finală corectă. Încuraja angajații indiferent

de postul pe care-l aveau în muzeu și se mândrea cu realizările profesionale ale fiecăruia. Avea obiceiul să viziteze și șantierele arheologice, deși nu era arheolog, bucurându-se de orice descoperire a noastră, aducându-i pe șantier în vizită și pe cei de la alte instituții din țară, în trecere prin Suceava.

Dincolo de munca de conducere a instituției, istoricul Pavel Blaj a cercetat meticulos colecțiile de documente medievale, completând dicționarul marilor dregători moldoveni. A fost preocupat ca specialist de problema vlahilor din Carpații Nordici, redactând o serie de materiale. Studiile și articolele sale de istorie le-a publicat în anuarul muzeului (revista științifică a instituției fondată în 1969 de directorul Grigore Foit), la care a fost redactor („Suceava. Anuarul Muzeului Județean", XV/1988, XVI/1989) și redactor responsabil („Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei", XX/1993; „Suceava. Anuarul Muzeului Național Bucovinei", XXI/1994, XXII-XXIII/1995-1996).

În perioada cât a activat ca director la Centrul Județean de Conservare și Valorificare a Creației și Tradiției Populare Suceava a fondat (2001), revista de cultură și civilizație tradițională „Lumea Carpatică", la care a fost redactor-șef.

Un pios omagiu din partea noastră:

Beatus, qui prodest, quibus potest / Fericit este cel care se face util prin ajutorul dat.

Ion MAREȘ

Lista lucrărilor științifice

- *Un sigiliu inedit al orașului Suceava*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean", IX, 1982, p. 39-42;
- *Catalogul documentelor domnești din colecția Muzeului Județean Suceava (secolul XVIII),* în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean", XI-XII, 1984-1985, p. 319-324;
- *Boieri din sfatul domnesc al Moldovei în prima jumătatea secolului al XVIII-lea (I)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean", XIII-XIV, 1986-1987, p. 199-208;
- *Catalogul documentelor domnești din colecția Muzeului Județean Suceava (secolul XVIII) - II,* în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean", XIII-XIV, 1986-1987, p. 331-328;
- *Boieri din sfatul domnesc al Moldovei în secolului al XVIII-lea (II)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei", XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 151-171;
- *Unirea Bucovinei cu România (1918-1993),* în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei", XX, 1993, p. 13-14;
- *Boieri din sfatul domnesc al Moldovei în secolului al XVIII-lea (III)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei", XX, 1993, p. 113-123;
- *Structura populației ținutului Cernăuți la recensământul rusesc din iunie 1774*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Național Bucovinei", XXI, 1994, p. 192-203;
- *Locul Țărilor române în planurile politice ale marilor puteri europene (prima jumătate a sec. al XVII-lea*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Național Bucovinei", XXII-XXIII, 1995-1996, p. 312-325;
- *Mitropolitul Petru Movilă – 400 de ani de la naștere (1596-1996)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Național Bucovinei", XXII-XXIII, 1995-1996, p. 5-12;
- *Dregători din sfatul domnesc al Moldovei în secolul al XVII-lea (I)*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Național Bucovinei", XXIV-XXV, 1997-1998, p. 179-197;
- Pavel Blaj, Ioan Iosep, *Contribuții la cunoașterea braniștilor din Bucovina*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Național Bucovinei", XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 90-104;
- Recenzie: Ana Niculăiasa, Mihai Niculăiasa – *Din istoricul comunelor Rădășeni și Horodniceni, Editura „Litera"*, București, 1979, 222 p., în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean", VIII, 1981, p. 587.

februarie 1988

aprilie 1990

4 ianuarie 2010, Muzeul Bucovinei Suceava

În atenţia colaboratorilor la volumul

SUCEAVA. ANUARUL MUZEULUI NAȚIONAL AL BUCOVINEI

Termen de predare a articolelor: 1 septembrie, prin email, în fişier **.doc** şi **.pdf**, la adresa:
memoriale@muzeulbucovinei.ro (sau **auracasamarian@yahoo.ro**)

Articolele trebuie **redactate** (cu diacritice) în program Microsoft **Word**, **A4**, **Times New Roman** cu **12, maximum 16 p**. la **1 rând, note** cu **11** la **subsol**.

Titlul, rezumatul (cel mult 10 rânduri) şi cuvintele-cheie: în **limba română** şi în **limba engleză.**

Ilustraţii (fotografii, desene, tabele): la rezoluţie de 300 dpi, **incluse de autor** în text.

Autorii sunt rugaţi să respecte *Normele minimale privind prezentarea manuscriselor* elaborate de Editura Academiei Române şi să se asigure că **materialele trimise nu încalcă drepturi de autor**.

Redacţia **nu îşi asumă răspunderea pentru afirmaţiile autorilor** din articolele primite spre publicare şi **are dreptul de a selecta** materialele sau de a solicita modificări ori completări considerate necesare.

ISSN 1583-5936